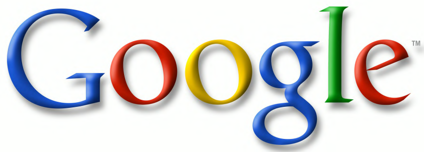

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

ANDOVER-HARVARD LIBRARY
AH 6F2V

GELOOF EN VRIJHEID

Tweemaandelijksch Tijdschrift

ONDER REDACTIE

VAN

Dr. T. K. M. VON BAUMHAUER te Zutphen, H. BROUWER te Zwolle, W. FRANCKEN Az. te Rotterdam, M. A. GOOSZEN te Schiedam, J. HARTOG te Utrecht, E. H. LASONDER te Leeuwarden, Dr. J. VAN LOENEN L.Lzn. te Hardegarijp.

10de JAARGANG.

TE ROTTERDAM, BIJ
D. J. P. STORM LOTZ.
1876.

Digitized by Google

Period
695

Digitized by Google

GELOOF EN VRIJHEID.

Digitized by Google

Digitized by Google

GELOOF EN VRIJHEID.

Tweemaandelijksch Tijdschrift

ONDER REDACTIE

VAN

Dr. T. K. M. VON BAUMHAUER te Zutphen, H. BROUWER te Zwolle, W. FRANCKEN Az. te Rotterdam, M. A. GOOSZEN te Schiedam, J. HARTOG te Utrecht, E. H. LASONDER te Leeuwarden, Dr. J. VAN LOENEN L.Lzn. te Hardegarijp.

10de JAARGANG.

TE ROTTERDAM, BIJ
D. J. P. STORM LOTZ.
1876.

Digitized by Google

Stoom-Snelpersdrukkerij — van Meurs & Stufkens.

Digitized by Google

INHOUD.

VERHANDELINGEN, BOEKBESCHOUWINGEN, VERSCHIJNSELEN DES TIJDS.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

ONDERZOEK NAAR DE WETENSCHAPPELIJKE WAARDE DER BEKENDE BEWIJZEN VOOR 'T BESTAAN VAN GOD.

Van algemeene bekendheid is het streven der ethische modernen om de godsdienst geheel los te maken van alle metaphysica, en 't regt en 't wezen der godsdienst uit louter zedelijke verschijnselen in den mensch af te leiden. Zeker geschiedt dit niet, om de z.g. positivisten en materialisten in de hand te werken. Integendeel zij stellen zich ten doel de godsdienst op een onzijdig, voor de wetenschap onaantastbaar, geheel veilig terrein over te brengen. Maar 't is de vraag of zij, de godsdienst uit de godsdienst destillerende en 't verkregen extract nog eens en nog eens overhalende, ten slotte niet blijven zitten met een louter subjective gevoelsaandoening, eene zedelijke poesie, die zij nog wel godsdienst kunnen blijven noemen, waaruit echter 't wezen, 't gehalte verdwenen is van dat diepste en innigste, dat teederste en edelste, dat hoogste en beste in de menschelijke natuur, dat den geheelen mensch wil en moet bezielen, en waaraan ten allen tijde door ontwikkelde lieden gedacht is, zoodra er sprake was van godsdieust. Van die poëtische symbolen, 't eenige, dat bij bovengenoemde zienswijze van de godsdienst

Digitized by Google

overblijft, heeft prof. KUENEN in het theologisch tijdschrift wel naar waarheid gezegd: „de vraag schijnt mij waarlijk nauwelijks in ernst te kunnen worden opgeworpen, of zij den mensch kunnen bevredigen. Als iemand beweerde, dat de dichter wezenlijke bezieling put uit de voorstelling en aanroeping zijner Muze, dan zouden wij immers allen ongeloovig glimlagchen. Welnu! met die bewering staat het uitzigt op wilsbepaling en geestdrift, als vruchten van de aanschouwing der geobjectiveerde levensverschijnselen op ééne lijn — met dit verschil in het nadeel van dat uitzigt, dat ook de prozamensch die vruchten zal moeten plukken. In de eeuw van den hartstogt der werkelijkheid den mensch zulke spijs voor te zetten, schijnt mij onnoodig martelen. Het is in waarheid gelijk, wanneer een hongerige droomt en zie hij eet, maar als hij ontwaakt, zoo is zijne ziel ledig; of gelijk, wanneer een dorstige droomt en zie hij drinkt, maar als hij ontwaakt, zoo is hij nog mat en zijn ziel is begeerig."

Dat streven der ethisch moderne richting, om alle waarde der methaphysica voor de godsdienst te ontkennen, lag. dunkt mij, ook ten grond aan 't voorlaatste werk, op dit gebied, van Mr. C. W. OPZOOMER: de godsdienst, in 1866 in 't licht gekomen. Daarin toch neemt hij de gewone bewijzen voor 't bestaan van God onderhanden, met dit gevolg dat hij zoowel aan 't eene als aan 't andere alle bewijskracht ontzegt. Ieder, die weet, hoe de heer O., zoowel in dat als in andere werken van zijne hand, optreedt als een ernstig en welsprekend pleitbezorger voor 't regt der godsdienst, zal hem niet van den minsten toeleg verdenken, om aan haar bestaan en invloed schade toe te brengen. Ook hij wil haar

Digitized by Google

vrijwaren voor alle aanslagen van den kant der wetenschap, en handhaaft haar bestaan als gegrond in eene, boven bewijs verhevene, onmiddellijke waarheid in den mensch. Op bladz. 128 zegt hij immers: „Wat, indien het met de godsdienst was, zooals het met de deugd is? indien zij niet in het verstand haar wortel had, maar in het gemoed? indien het onmogelijk was, ook haar anderen aan te bewijzen, maar zij als onmiddelijke waarheid moest beschouwd worden? En waarlijk, zoo is het. Niet op bewijzen rust ons godsdienstig geloof, maar op ons godsdienstig gevoel.”

Dat de godsdienst niet in 't verstand, maar in het gemoed haar wortel heeft; dat het onmogelijk is haar anderen aan te bewijzen, zal gereedelijk door ieder worden toegestemd. Maar daarmede is nog niet toegegeven, dat de godsdienst niets met 't verstand te maken heeft, en dat het geloof niet bij de wetenschappen zich mag en moet vervoegen, ten einde van haar steun en licht te ontleenen. Zeer te regt heeft, dunkt mij, prof. P. HOFSTEDE DE GROOT in Waarh. en Liefde 1869, p. 4 tegen den hoogl. O. de grieve van eenzijdigheid ingebragt Het streven, om zijn beginsel van tweevoudige wereldbeschouwing, de eindige en oneindige, consequent vol te houden, heeft hem tot overdrijving gebragt, wanneer hij de waarheid van alle bewijsvoering voor 't bestaan van God ontkent. De hoogleeraar DOEDES in zijne beide werken: ineiding tot de leer van God 1870 en de leer van God, Utrecht 1871, verwerpt ook alle bewijzen voor 't bestaan van God, in zooverre zij aanspraak willen maken op streng wetenschappelijke waarde

Digitized by Google

Maar hij vindt er wel degelijk gronden in voor 't geloof aan God en ook deugdelijke en vertrouwbare gronden, die het godsdienstig geloof niet kan missen, om tot vastheid van overtuiging te komen en zich voor anderen te regtvaardigen. Het verschil tusschen gelooven en weten, gronden en bewijzen, wil de hoogleeraar, om misverstand te verhoeden, duidelijk doen opmerken. Op 't gebied van 't weten gelden bewijzen en dezen alleen, terwijl bij 't geloof niet dan gronden in aanmerking kunnen komen. Bij 't gelooven komt allereerst iemands standpunt te pas; maar bij 't weten is daarnaar de vraag niet. Staat iemand b.v. op materialistisch standpunt, dan zal hij van geen enkel bewijs voor 't bestaan van God de bewijskracht kunnen erkennen. Want het is nog nooit iemand gelukt, om een bewijs voor 't bestaan van God aan te voeren, waardoor die zaak tot objectieve zekerheid gebragt en boven allen twijfel en tegenspraak verheven wordt. 't Geloof is en blijft immer een zaak van 't gemoed, een zaak van 't vertrouwen en als zoodanig kan het eene vaste overtuiging zijn, zonder zich te kunnen beroepen op bewijzen, die voldoende zijn, om iedereen tot diezelfde overtuiging te brengen.

Maar hiermede wil Prof. D. volstrekt niet beweren, dat geloof en wetenschap, als twee, die met elkander niet te maken hebben, zorgvuldig gescheiden dienen te blijven. Zal het geloof meer zijn dan eene bloote meening of onderstelling, dan moet het zich voor de wetenschap, als redelijk en op goede gronden rustende, kunnen regtvaardigen en, om dit te kunnen, behoeft het den steun van welgevestigde wetenschappelijke resultaten. Kan het geloof geen steun vinden in

Digitized by Google

de wetenschap; had de wetenschap niets aan te wijzen, dat als grond voor 't geloof aan God kan dienen, dan zouden wij aan de regtvaardiging des geloofs moeten wanhopen. Om die reden gaat genoemde geleerde de wetenschap ondervragen en komt tot de overtuiging, dat natuur en geschiedenis een groot tal van zedelijke gronden tot bevestiging van 't geloof aan God hebben aan te bieden. Na eerst te hebben betoogd, dat uit geene enkele bron van wetenschap gronden geput kunnen worden, die aan al de eischen der wetenschap voldoen, om beslissende bewijzen te kunnen heeten, gaat hij in 't licht stellen, dat in de natuur en geschiedenis zeer veel voorkomt, dat ons overtuigt, dat het volkomen redelijk en wel gestaafd is, om aan Gods bestaan te gelooven. Wat gezegd wordt van 't onderscheid tusschen gelooven en weten, alsmede over gronden voor het eerst en bewijzen voor 't laatst genoemde noodig, komt mij juist voor. Eveneens stem ik toe, dat iemand, staande op het materialistisch of een ander aan de godsdienst vijandig standpunt, niet zwichten zal voor de bewijskracht van 't een of 't ander betoog voor Gods bestaan. Maar behalve, dat ik deugdelijke, wetenschappelijke gronden noodig acht voor ieder, die gelooft, om tot steeds vollere verzekerheid des geloofs te komen, zoo dunkt het mij ook niet vreemd, dat een beroep op de wetenschap zelfs lieden, op een ongeloovig standpunt verkeerende, aan 't twijfelen zou kunnen brengen omtrent de redelijkheid van hun ongeloof en tot meerdere waardeering of omhelzing des geloofs. En daarom meen ik het niet ondienstig te zijn, om de meest algemeene argumenten voor 't geloof aan God te onderzoeken, of zij wetenschappe-

Digitized by Google

lijke waarde bezitten, zoo al niet, om als bewijzen ongeloovigen te nopen, om in te gaan, dan toch wel als gronden, om geloovigen tot meer klaarheid en vastheid te brengen en tegenover eerstgenoemden hen in staat te stellen, dat zij hun geloof wetenschappelijk regtvaardigen en kunnen medewerken, om die andersdenkenden tot God te brengen.

Vooreerst mag men zich beroepen op de algemeenheid van 't geloof aan een Godheid onder de volken der aarde, zoowel onder de vroegere als de hedendaagsche. Of er onder eenig volk wel enkelen gevonden worden, die 't bestaan van God loochenen, dat is de vraag niet. Dit moet aanstonds worden toegestemd, maar uit die enkelen zal toch wel niemand 't besluit trekken, dat de godsdienst vreemd is aan de menschelijke natuur, evenmin als wij de menschelijke natuur onredelijk en onzedelijk zouden willen noemen, omdat er wel gevonden worden bij wie wij schier niets vinden van hetgeen wij gewoon zijn als uiting van rede en zedelijkheid aan te merken. Doch dat er geheele volken en volkstammen zouden wezen, onder welke men geen spoor van godsdienst kan ontdekken, dit heeft men wel eens beweerd, maar voldoende bewezen nooit. Hoe meer de wetenschap het karakter der volken aan 't licht brengt, des te meer dringt de overtuiging door, dat het voorbarig is geweest, om aan sommige volken 't bezit van eenige godsdienst te betwisten. Er vloog — naar THOLUCKS zeggen — een cherub over de aarde, die overal een veder liet vallen. Van SENECA af, die zegt: „geen volk is ooit zoo vreemd aan wetten en

Digitized by Google

zeden, dat het niet aan eenige godheid gelooft", tot QUATREFAGES toe, getuigende: „de waarneming toont elken dag meer en meer de algemeenheid der godsdienst aan," zijn er ten allen tijde geweest, die op goede gronden meenden te beweren, dat er geen volk zoo ruw en barbaarsch gevonden wordt, of het heeft wel eenige bewustheid van godsdienst. Latere ontdekkingen logenstraffen deze bewering niet. Maar werd ook heden of morgen ergens een volkstam gevonden, in bijna dierlijke ruwheid verkeerende en ontbloot van alle uitingen des godsdienstigen gevoels, dan zouden wij niet ophouden met ABR. VAN DER HOEVEN Jr. godsdienst het wezen van den mensch te noemen, maar alleen toestemmen, dat er een gemis van alle ontwikkeling kan zijn en wel dermate, dat van 't menschelijke in den mensch niets wordt bespeurd, dewijl hij zijne vermogens en krachten als kiemen en als aanleg, niet in ontwikkelden staat, heeft ontvangen.

Van waar nu die algemeenheid van 't godsdienstig gevoel? Door redeneering geworden niet; want 't bestaat ook, waar 't redeneerend verstand nog niet is ontwaakt. Door priesters gegeven evenmin; want de godsdienst doet de priesters en de priesters doen niet de godsdienst ontstaan. En hoe zouden priesters ooit bijval gevonden hebben met hunne aanbeveling der godsdienst, indien de menschelijke natuur zelve daarvoor geen aanknoopingspunt aanbood? En hoe verklaart men dan den oorsprong der godsdienst bij volken, die geen priesterstand kennen, zooals er ook waren en zijn? Is zij dan uit vrees geboren? Dat deze gemoedsaandoening veel heeft toegebragt, om 't godsdienstig gevoel uit te lokken, dit kan men toe-

Digitized by Google

stemmen, zonder nog vrees voor de diepste of de eenige bron van godsdienst in den mensch te houden. Waarom is de godsdienst dan nergens en nooit bij een diersoort te voorschijn komen, daar het onder de dieren toch waarlijk niet aan vrees hapert voor heftige natuurverschijnselen?

SCHUBERT zegt in zijne Geschichte der Seele: „Niet de vrees, op de vleugels des onweders of in den donder van neerstortende en brandende bergen hem voorbijtrekkende, heeft het den mensch gezegd, dat God bestaat. Hij heeft het niet eerst in het starrenschrift gelezen. Innig diep als het verlangen, dat uit 't pas geboren wicht schreit om de nog niet gekende moederborst; luide als 't roepen der jonge raven om het nog nimmer genoten voedsel; magtig en stil als de drang, waarmeê het zoo pas uit het donker geboren oog of de uit het zaadhulsel gebroken plantkiem naar het nooit gekende daglicht zoeken, zoo wordt in mijn wezen een verlangen vernomen naar de levende bron van alle zijn, uit welke ik ben."

Veronderstelt het instinctmatig zoeken van 't kind, zoo pas ter wereld gekomen, het bestaan eener voedingsbron en 't oog eene uitwendige lichtbron, zoo vindt 's menschen godsdienstige natuur verklaring en bevrediging alleen in het vast geloof aan Gods bestaan. 'T is als de brandstof, gereedliggende om bij de eerste vonk van buiten te ontvlammen. Als geloofsgrond voor 't bestaan van God heeft deze heenwijzing naar wat onmiskenbaar van godsdienstig gevoel of behoefte aan godsdienst in den mensch sluimert, wel degelijk wetenschappelijke waarde. Zij is immers niet eigendunkelijk

Digitized by Google

aangenomen of aangeleerd, maar aangeboren en tot onze wezenlijke natuur behoorende.

Het kosmologische bewijs wordt door onderscheidene geleerden op verschillende wijzen geformuleerd. Van de verschillende vormen, waarin het wordt voorgedragen, kiest Mr. O. dezen: „alles, wat is, heeft eene oorzaak; de wereld is; dus heeft de wereld eene oorzaak. Liever zou ik nog dezen vorm bezigen: „wij zien, dat alle dingen der wereld, alle eindige dingen, eene oorzaak of oorzaken hebben. Die vele oorzaken wijzen op ééne oorzaak buiten de wereld. Er is dus ééne laatste oorzaak der eindige dingen en deze is de oneindige God."

Tegen dit kosmologische bewijs, zooals het door hem geformuleerd is, brengt Mr. O. als bezwaar in, dat de ervaring ons niet meer leert dan dat alles, wat geworden is, eene oorzaak heeft; maar van de wereld zelve behoeven wij nog niet aan te nemen, dat zij geworden is, een aanvang heeft gehad; wij kunnen denken, dat zij er altijd is geweest. Zoolang de ongerijmdheid dezer bewering — zegt de heer O. — niet uitgemaakt is, heeft de redenering op hem, die aan de oneindigheid der wereld gelooft, volstrekt geen vat.

Neen! door iemand, die aan de oneindigheid der stof kan gelooven en dit met zijn denken weet te rijmen, zal dit bewijs niet geldig worden gekeurd. Bewijzen of liever gronden voor 't bestaan van God kunnen voor het nadenkend verstand dan alleen kracht hebben, als zij ook in 't gemoed godsdienstig gevoel, behoefte aan God vinden. Waar dit nog niet is ontwikkeld of door 't stelsel, waarin men vastzit, onderdrukt wordt, daar kan de wetenschap 't geloof aan God niet voortbrengen.

Digitized by Google

Maar anders is het toch al zeer vreemd te veronderstellen, dat al, wat in de wereld is wel een begin heeft gehad, maar de wereld zelve niet. Wil men zich strikt aan de empirie houden, dan kan ook alleen datgene als waar aangenomen worden, wat door de ervaring bewezen is en niets meer. Dan zal men b.v. wel erkennen, dat de appelboom uit 't zaad van den appel is ontstaan, maar verder aan de eeuwigheid van de eerste zaadkiem moeten gelooven, waaruit de eerste appelboom zal zijn ontsproten; en desgelijks van elk dier en van iedere plant, opklimmende in de rij van oorzaken, moeten besluiten, dat 't eerste exemplaar of ten minste de eerste kiem geen begin heeft gehad. Maar met de wet der causaliteit zelve is zulk een besluit in strijd, daar zij toch gebiedt voor alle eindige dingen, dus ook voor de eerste kiemen van planten en dieren, oorzaken aan te nemen. De heer O. zegt in zijn leesboek der Logika bl. 38: „wij kunnen als menschen niet betwijfelen, wat wij als menschen moeten aannemen." Zeer waar! En nu ligt het, dunkt mij, als eene wet in ons menschelijk denken, dat wij voortgaan van oorzaak tot oorzaak op te klimmen, totdat wij komen aan eene vrijwerkende oorzaak, die de waargenomene verschijnselen voor ons redelijk denken bevredigend verklaart. Prof. HOFSTEDE DE GROOT zegt zeer juist in zijn handboek over de Natuurlijke Godgeleerdheid: „indien iemand de zon houdt voor een hemelligchaam, dan zal hij het optrekken van dampen en 't neervallen van regen nog verder trachten na te sporen. Houdt hij echter de zon voor eene godheid, dan berust hij daarbij. Vorscht iemand naar de reden van 't kooken van water, dan zal hij

Digitized by Google

geene verdere navraag doen, indien men hem zegt, dat 't vuur onder de pot de godheid is, die dat doet; aangenomen nl. dat hij werkelijk in 't vuur eene godheid wil erkennen."

„Wij kunnen als menschen niet betwijfelen, wat wij als menschen moeten aannemen." En zoo kunnen wij 't ook niet betwijfelen, of er moet buiten de eindige dingen eene geestelijke magt, een oneindige geest, een God bestaan, die aan al 't eindige 't aanwezen gaf en daarin zich openbaarde; en uit die geestelijke bron moet ook ons eigen bestaan zijn gevloeid. Die hoogste oorzaak toch moet eene geestelijke zijn, tot die gevolgtrekking moeten wij wel komen ook om deze reden, dat wij ons zelve van geest en rede bewust zijn, terwijl het eene uitgemaakte zaak is, dat in het gevolg niets kan zijn, wat niet in de oorzaak er van aanwezig is of geweest is. De dichter van den 94sten Psalm had wel gelijk, toen hij zeide: „die 't oor geplant heeft zou die niet hooren en die 't oog geformeerd heeft, zou die niet zien?"

Wil men niet de onredelijke bewering voorstaan, dat de eindige wereld zonder oorzaak, eeuwig is, dan zal men buiten haar eene oneindige oorzaak moeten aannemen, die haar schiep en onderhoudt. Maar, zegt men, indien wij de wet der causaliteit niet alleen laten gelden van de gebeurtenissen in de wereld, doch haar ook uitbreiden tot daarbuiten en haar toepassen op 't ontstaan der wereld zelve, dan moet zij niet enkel van de wereld, maar ook van God zelven gelden en dus weder gevraagd worden naar Gods oorzaak en zoo tot in 't oneindige voort. Deze bedenking vervalt, waar de geldigheid wordt aangenomen van 't geen ik boven aanvoerde,

Digitized by Google

dat wij, in ons denken van oorzaak tot oorzaak besluitende, eindelijk aanlanden bij eene vrijwillende en vrijdenkende geestelijke oorzaak, waaraan al 't bestaande kan worden toegeschreven. 't Ligt in ons redelijk, naar eenheid strevend denken, om de opklimming tot zooverre voort te zetten, maar dan ook niet verder, daar wij aan zulk eene oorzaak goddelijke almagt en andere goddelijke eigenschappen toekennen, die wij niet mogen toeschrijven aan de stof. De tegenwerping: Wilt gij de causaliteits-wet doorvoeren, dan moet gij ook vragen naar Gods oorzaak en zóó al voort, is enkel gepast in den mond van een pur-sang materialist, die in 't geheel geen onderscheid tusschen geest en stof kent en dus ook van hoogere eigenschappen, in 't wezen des geestes gelegen, niet wil hooren; maar voor den beslisten materialist zal wel noch 't een noch 't andere bewijs geldig zijn, dat boven het zinnelijke en tastbare uitgaat en zich tot eene geestelijke wereld verheft.

De wereld is. — Mr. Opz. zegt — „tegen deze verklaring zal niemand eenig bezwaar hebben, als er onder de wereld niets anders verstaan wordt dan dat oneindige aantal van eindige voorwerpen, waarvan een gedeelte onder 't bereik onzer zinnelijke waarneming valt. Als alles wat is eene oorzaak heeft en er eene groote menigte van eindige dingen is, dan zeker moeten ook die eindige dingen hare oorzaken hebben; maar niets bewijst ons, dat zij alle te zamen ééne enkele, gemeenschappelijke oorzaak hebben. De eindige dingen, zooals zij op dit oogenblik zijn, ontspringen niet allen uit ééne en dezelfde oorzaak, maar uit een even oneindig aantal van eindige met elkaâr in zamenwerking

Digitized by Google

tredende ligchamen. En zoo vinden wij het, hoe verre wij ook in tijd achteruitgaan; 't aantal voorwerpen wordt nooit kleiner. Het heden is aan 't verleden verbonden door eene ontelbare menigte van draden; nergens zien wij die in één punt te zamen loopen. Zoo kunnen wij van geene eenheid uitgaande, ook nooit tot eenheid komen en dus nooit tot het wezen, dat wij als God vereeren." Aldus de heer OPZ. Dat wij van geene eenheid uitgaande ook nimmer tot eene eenheid kunnen komen; dat wij in tijd achteruit gaande 't aantal voorwerpen van eindige dingen niet kleiner zien worden, dit is, dunkt mij, eene bewering, die in lijnregten tweestrijd is met de stelligste resultaten der geologie en palaeontologie.

De geologie toch gewaagt van eenige voorwereldsche toestanden der eindige dingen, die den tegenwoordigen toestand der aarde zijn voorafgegaan; die mindere reeksen van voorwerpen dan de hedendaagsche wereld in zich dragen en waarin de voorwerpen zelve ook eenvoudiger worden, naarmate men in den tijd hooger opklimt. Van het alluviale of jongste terrein in tijdsorde opklimmende en zijne onderzoekingen voortzettende, ontdekt de geoloog, dat de organische ligchamen gestadig zeldzamer worden hoe hooger hij komt in 't verledene; dat vervolgens de dierlijke overblijfselen geheel verdwijnen en eindelijk ook de plantaardige organismen ophouden te bestaan, zoodat in het primitieve terrein of in de zoogenaamde gneis-formatie alle spoor van dierlijk en plantaardig organisme te vergeefs gezocht wordt. De reeksen worden dus wel degelijk minder in aantal; de draden loopen, blijkens deze wetenschap, zekerlijk meer en meer in één punt te zamen. Wij behoeven

Digitized by Google

dus niet met één sprong van eene nimmer kleiner wordende reeks van oorzaken op één enkele oorzaak over te stappen. Veeleer leidt de natuur ons allenks zelve daarheen. Met zijne straks genoemde bewering schijnt de heer Opz. later zelf in tegenspraak te komen, als hij namelijk gewaagt van eenen oorspronkelijken, chaostischen toestand der dingen. Wat de heer O. aldus tegen de logische bewijskracht van het kosmologisch bewijs aanvoert, komt mij voor niet van zooveel gewigt te zijn, dat wij het voor de regtbank der logika als ongeldig behoeven te veroordeelen. De pleitbezorger der tweevoudige, eindige en oneindige wereld-beschouwing heeft blijkbaar zich laten verleiden door zijn streven, om het geloof aan God geheel van de wetenschap los te maken. Eene goede logika voert ons uit 't bestaan der wereld tot 't bestaan van God als hoogste en redelijke oorzaak van alle zoo stoffelijke als geestelijke verschijnselen in de wereld.

Vervolgens komt hij neer op het teleologische, ook wel het physico–theologische bewijs genoemd. Hij betuigt, dat de beroemde Koningsberger wijsgeer hiervan met lof gesproken en gezegd heeft: „het verdient altoos met achting te worden genoemd als het oudste, duidelijkste en voor het gewone menschenverstand meest gepaste.” Nogtans acht de heer O. het als logisch bewijs niet proefhoudend. Heeft hij ons in 't algemeen het regt betwist, om naar eene oorzaak van de wereld te vragen en heeft hij dat op goede gronden gedaan, dan is het overtollig, nog verder over dit of eenig ander bewijs te spreken. Uit de schoonheid en de doelmatige inrigting van een huis kan ik niet tot den goeden smaak en de bekwaamheid

Digitized by Google

des bouwmeesters besluiten, indien ik 't zeer wel mogelijk acht, dat het in 't geheel niet gebouwd, niet gemaakt is. Anders echter wordt de zaak, zoodra wij moeten erkennen, dat het niet redelijk, niet wijsgeerig, niet logisch is om de causaliteitswet, die men overal in de wereld erkent, op een willekeurig punt te laten glippen en haar niet op 't ontstaan der wereld zelve toe te passen; en dit meen ik aangetoond te hebben.

Van eene volledige ontwikkeling van het teleologische bewijs, mag ik mij ontslagen achten door de overtuiging, dat de gewone inhoud algemeen genoeg bekend is. Ook zoude eene eenigzins bevredigende uiteenzetting er van hier te veel plaats vorderen. Ik wil mij hierbij bepalen er zooveel van aan te voeren, als noodig is, om de bezwaren, die door anderen en ook door Mr. O., er tegen in gebragt worden, te toetsen.

Het teleologische bewijs besluit uit de zinnelijke en zedelijke wereld tot God; en niet alleen dit, uit het eigenaardige, uit de hoedanigheden der natuur worden ook gevolgtrekkingen gemaakt nopens hoedanigheden die men aan het hoogste wezen moet toeschrijven. De schoonheid, de orde, de doelmatigheid, waarvan immers overal de natuur ondubbelzinnige blijken draagt, dienen tot grondslag, waarop men de redeneering bouwt, dat er een God is, die dit alles aldus met wijsheid heeft geordend en gemaakt. Onredelijk zou de eisch wezen, dat, om de geldigheid dezer bewijsvoering erkend te zien, men stuk voor stuk van al wat de natuur ons te aanschouwen geeft, de doelmatigheid zou moeten kunnen staven. Daarvoor zou een omvang en diepte van natuurkundige wetenschap gevorderd worden, die geen geleerde zich zal

Digitized by Google

toekennen. Het bewijs kan nooit verder gaan dan de aanwijzing, dat in de meest onderzochte en bekende deelen van de groote huishouding der natuur plan en orde onmiskenbaar zijn, en dat de doelmatige inrichting meer en meer aan het licht treedt, naarmate 't gelukt den sluijer van het onbekende op te ligten. En dit wordt toch door schier alle natuurkundigen toegestemd, dat op elk gebied der natuur orde, wet en plan heerschen, ja! zelfs in die zaken, waarin men voorheen niets dan willekeur en grilligheden wist te ontdekken. Sedert door de navorschingen van den beroemden MAURY de stormwet aan 't licht is gebracht, twijfelen de metererologen niet meer, of over 't geheel zal in de wisseling van het weder vaste orde heerschen; en wat als voorbeeld van grillige willekeur spreekwoordelijk is geworden, dat zal men eens met voldoende zekerheid even goed als zons- en maanseclipsen aankondigen, waar de wetenschap alle krachten, die den dampkring beheerschen, in haar onderling verband heeft leeren kennen. Met volle instemming hooren wij Prof. C. J. MATTHES van Amsterdam in zijn werk over den dampkring zeggen: „de overtuiging is algemeen, dat er even onomstootelijke, eene aanbiddelijke magt, wijsheid en goedheid predikende wetten de verschijnselen op aarde heerschen, als die aan millioenen zonnen door het hemelruim den weg voorschrijven. Men bespeurt overal hoe langer zoo meer eenheid en verband, zoodat de waarschijnlijkheid aan zekerheid begint te grenzen, dat alle verschijnselen noodzakelijke gevolgen zijn van een hooger beginsel, waarin ook de schijnbare afwijkingen, die ons thans nog onverklaarbaar zijn, hare oplossing zullen vinden." Om van orde te spreken — zegt de heer

Digitized by Google

HEUKELOM in 't tijdschrift Geloof en Leven — bepalen wij onze aandacht bij ons zonnestelsel. Wanneer wij daar — gelijk inderdaad 't geval is — alles als met een passer wiskunstig vinden afgemeten, zult gij hem dan verstandig heeten, die hier wijsheid en overleg ontkent? Zullen wij dat aan het toevallig zamentreffen van oneindige atomen of aan de werking eener onbewuste materie toeschrijven? Let alleen op de geregelde afstanden der planeten in ons zonnestelsel! Of is niet de wet van TITIUS of van BODE daar, om ons de afstanden der planeten onderling en van de zon te doen kennen? Gaf niet diezelfde wet de plaats in 't luchtruim aan, waar nog meer planeten moesten gevonden worden; en hebben zij op zich laten wachten? De gaping in de orde wees op het gemis van één; men vond er weldra eene aanzienlijke hoeveelheid, die vermoedelijk uit één zijn ontstaan. Geleid door dezelfde wet vond LEVERRIER den Neptunus en gaf hem der Astreölogie tot een kroon op haar hoofd. Uit den Kosmos van A. VON HUMBOLDT haalt genoemde HEUKELOM deze woorden van den grooten geleerde aan: „indien er overigens geene bewijzen waren voor 't bestaan van God, zou het dit reeds zijn, dat over den geheelen aardbodem op zekeren leeftijd der menschen het getal van 't mannelijk geslacht ongeveer gelijkstaat met dat van 't vrouwelijk."

Wanneer een Prof. SCHROEDER V. D. KOLK tal van treffende bewijzen kon aanvoeren van de moederzorg in de natuur, en wanneer in de 17e eeuw LEEUWENHOEK en in onze dagen Prof. HARTING met 't microscoop gewapend ons kon inleiden in eene wereld van kleine dingen, die ons Gods grootheid doen bewonderen;

Digitized by Google

wanneer een CUVIER uit een enkel beentje besluiten kon tot de geheele zamenstelling van het dier, waartoe het behoord had, terwijl later de vondst van zulk een dier zijne beschrijving waar maakte; wanneer een Engelsch werktuigkundige van de vorige eeuw, DOLLOND, uit 't bestuderen van het menschelijk oog de gegevens heeft kunnen putten, om den teleskoop van eenige gebreken te zuiveren en te volmaken, dan is men toch wel gedrongen te besluiten tot een redelijk denkend Opperwezen, dat dit alles aldus heeft ingerigt. Vooral ook uit ons menschen zelve, die ons er van bewust zijn, dat wij in ons werken naar bepaalde doeleinden streven, voelen wij ons gedrongen tot een zedelijk wezen te besluiten, waaraan wij ons bestaan te danken hebben en dat den drang, om met overleg en doel te arbeiden, in ons heeft gelegd. Als de voorstanders der theorie van DARWIN den doodsteek meenen toegebragt te hebben aan de teleologie, door hunne leer, dat in de natuur het hoogere zich uit het lagere op ieder gebied ontwikkelt, dat er een streven, om alle deelen tot hooger trap van volmaking op te voeren, eene natuurkeus in de huishouding der eindige dingen heerscht, die door eene menigte proefnemingen en dwalingen heen langzamerhand 't volmaakte tot stand brengt, dan bedriegen zij zich zeer; ten onregte die natuurkeus aan blinde krachten toeschrijvende. Dan moesten zij immers niet spreken van natuur k e u s, daar toch keus iemand, die kiest en dus met plan en oordeel werkt, veronderstelt. De teleologie, die zij geheel meenen te verbannen, voeren zij onder eene andere benaming, als natuurkeus, weer in. Zoo onweerstaanbaar dringt zich dit denkbeeld aan den denkenden mensch op.

Digitized by Google

De heer O. brengt tegen 't bewijs uit de doelmatigheid in de natuur nogtans ook dit bezwaar in, dat op die hooggeroemde doelmatigheid wel wat is af te dingen. Als schitterende voorbeelden van doelmatigheid is men gewoon, op die vele middelen te wijzen waardoor het dreigende gevaar eener verstoring wordt afgewend. Waar een ligchaam, bestemd om te leven, iets doodelijks in zich opgenomen heeft, daar pleegt men over het kunstige en doelmatige zamenstel van dat ligchaam verbaasd te staan, omdat het in vele gevallen dat doodelijke weet uit te werpen of wel onschadelijk te maken. Die bewondering, zegt hij, zou volkomen geregtvaardigd zijn, wanneer wij konden vergeten dat die verstorende dingen, even goed als de middelen om ze te verwijderen, tot de natuur zelve behooren. Wanneer men de geneeskracht der natuur roemt, men vergete niet, dat ook de kracht, om ziek te maken van haar uitgaat en dat zij dus slechts geneest, wat zij zelve eerst met ziekte heeft bezocht. Zeker zal de grootste natuurkundige zich niet vermeten te beweren dat hij, schrede voor schrede de natuur volgend, van elk verschijnsel, van elk gewrocht de doelmatigheid kan aantoonen. Maar kan men in de natuurhuishouding in alle verschijnselen, naarmate zij juister en vollediger gekend worden, doelmatige inrigting bespeuren, dan noopt ons dat toch, in het onbekende en minder bekende aan doelmatigheid te gelooven, zoolang het tegendeel niet stellig gebleken is. De navorscher gaat dus zijn oordeel opschorten, totdat vollediger kennis hem tot een juist oordeel in staat stelt. Wel moet men ook de stoornissen des levens, ook de vergiften, op rekening der natuur stellen; maar dan toch even

Digitized by Google

eens de wijze beschikking opmerken, dat de redelijke schepsels ook hiervoor verstand ontvangen hebben, om de stoornissen te ontwijken en te bestrijden, en dat 't redeloos dier tot vergoeding daarvoor in het instinkt een beschermer bezit tegen vergiften en andere storende invloeden. Wat Mr. O. verder zegt van allerlei monsters, dieren zonder kop enz. enz., die in de natuur voorkomen, daarmede kan men de doelmatigheid toch niet als ongegrond verwerpen. Die monsters zijn immers geen regel, maar uitzondering; en tegen die zeldzaam voorkomende misgeboorten staan duizende en tienduizende exemplaren, wier organisme zoo doelmatig is zamengesteld, dat ontleedkundigen uit een enkel ligchaamsdeel tot de inrigting der overige deelen kunnen besluiten, weshalve het tot een spreekwoord is kunnen worden: ex ungue leonem. Men heeft toch geen regt der zon den naam van lichtbron in dit planetenstelsel te betwisten, nadat men eenige donkere vlekken op haar heeft ontdekt. Bestaat er dan wel reden om aan de heele natuur 't karakter van doelmatigheid te ontzeggen op grond, dat in hare huishouding sommige voorwerpen voorkomen, waarin men het doelmatige niet kan bespeuren b.v. op millioenen welgeschapene wezens enkele misgeboorten, die eerder aan mislukte proefneming dan aan wijsheid zouden doen denken? Liever zouden wij hier zeggen, dat het bestaan van enkele uitzonderingen den algemeenen regel bevestigt.

Verder beweert Mr. O., dat men, berekening, overleg, keus in de natuur bespeurende, daaruit ten onregte gaat besluiten tot het bestaan van een hoogste wezen, aan 't welk dat overleg, die keus, die berekening kan

Digitized by Google

worden toegeschreven. Deze redenering, zegt hij, brengt het oude vraagstuk op het tapijt: „vliegt de vogel, omdat hij vleugels heeft; of heeft hij vleugels, om te vliegen? Dat er verband is tusschen den ligchaamsbouw der vogels en hunne beweging, moet erkend worden; maar of die zamenstemming bedoeld is, dat kan ik eerst door de beschouwing harer oorzaak leeren kennen. Weet ik, dat die oorzaak geen verstand bezit, dan is het mij onmogelijk, om mij die verbinding als eene bedoelde voor te stellen."

Deze redenering komt mij voor niets anders als een sofisme te wezen. Het gaat zeker wel door, dat, indien de heer O. weet, stellig weet: de oorzaak van 't bestaan des vogels heeft geen verstand, hij dan onmogelijk het verband tusschen des vogels ligchaambouw en leefwijze als eene bedoelde zaak kan aanmerken. Maar dit is het juist; hij kan 't niet weten, niet op goede gronden weten, dat de oorzaak van des vogels bestaan geen verstand bezit. Waar zijn de gegevens, op wier grond hij dat zou kunnen weten? Integendeel! in den ligchaamsbouw des vogels zijn de ondubbelzinnige gegevens aanwezig, die hem kunnen leiden tot de overtuiging, dat de maker des vogels een verstandig wezen moet zijn, handelende met plan en doel. Die gegevens mag en moet hij als onloochenbare feiten erkennen en daaruit tot 't verstand van die hoogste oorzaak besluiten. Hij erkent immers, dat er verband bestaat tusschen het organisme en de leefwijze van 't dier. Waarom dat dan ook niet te betwijfelen of te loochenen? Hij neemt als ontwijfelbaar wel 't bestaan der causaliteitswet aan; waarom dan ook niet gezegd: 't schijnt ons toe, dat de dingen als oorzaak en gevolg

Digitized by Google

met elkaar zamenhangen, maar niets wettigt evenwel dit besluit? Zijne redenering doet mij denken aan de argumentatie, waarmede een Engelsch Darwinist 't bekende voorbeeld van PALEIJ's horologie van kracht meent te berooven en tevens zijn eigen stelsel te schragen (Album der natuur jaarg. 1864) „veronderstel — zegt hij — dat iemand had kunnen aantoonen, dat het horologie niet onmiddelijk door iemand gemaakt was, maar dat het voortgebragt was door de wijziging van een ander horologie, dat den tijd slechts onvolkomen aanwees; en dat dit wederom afkomstig was van een werktuig, dat naauwlijks den naam van een horologie kon dragen, daar het geene cijfers op de wijzerplaat en slechts rudimentaire wijzers had en dat van daar stap voor stap teruggaande in 't verloop van tijd wij eindelijk kwamen tot een rondgaand rad als eerste begin van 't geheele werkstuk; en verbeeld u, dat alle deze veranderingen ontsproten waren uit eene neiging tot structuur in de natuur aanwezig, dan is het klaar, dat PALEIJ's betoog niets bewijst. Prof. J. V. D. HOEVEN, die dit staaltje van een snugger Darwinist uit een Engelsch werk aanhaalt, zegt er van: „het is onnoodig dergelijke beschouwing nader toe te lichten; maar het is opmerkelijk, hoeverre de ingenomenheid met een stelsel gaan kan, terwijl men, zooveel veronderstellende, blijkbaar schijnt te vergeten, dat het dan moeilijk wordt nog gezond verstand bij hem, die dat alles aanneemt, te veronderstellen."

De tegenbedenkingen van den heer O. tegen het teleologisch bewijs dunken mij niet gegrond; maar verraden veelmeer het streven van iemand, wiens stelsel het nu eenmaal medebrengt, om zoowel aan 't een als

Digitized by Google

aan 't ander bewijs voor Gods bestaan logische bewijskracht te ontzeggen. Dat den vogel vleugels gegeven zijn, om te kunnen vliegen; ons beenen en voeten, om te loopen en oogen om te zien, zulks is niet minder stellig en vast dan dat warmte een gevolg van verbranding, het inkrimpen der ligchamen een gevolg van afnemende en het uitzetten een gevolg van toenemende warmte is. Die hier en overal de causaliteitswet opmerkt, heeft geen regt, om straks de doelmatigheid in de natuur te ontkennen, omdat hij niet eerst a priori kan weten, dat de oorzaak der dingen verstand bezit. Laat niet alles begrepen en opgelost kunnen worden in 't geschapene op den tegenwoordigen trap der wetenschap en menige overdrijving van 't beginsel der teleologie niet te ontkennen zijn, toch is er genoeg in de huishouding der natuur, dat ons van harmonie, overleg, plan en doel getuigt, om met regt daaruit tot een wijs formeerder te besluiten.

Het bestaan van het zedelijk kwaad of zonde is ook menigmaal tot argument gebezigd tegen het bestaan van God, dien men zich ook tevens als een heilig God wil en moet denken. Maar te regt wijst Prof. P. H. DE GROOT er op, dat de zedelijke natuur toch in stand blijft ondanks 't bestaan van de zonde en dat de geschiedenis ons onloochenbaar vooruitgang in zedelijke reinheid en beschaving aanwijst. Wij vinden, zegt Prof. SCHOLTEN ergens, bij planten en dieren in het geheel geen zedelijk leven en wij trekken daaruit toch niet 't resultaat, dat de maker van planten en dieren onzedelijk zou moeten zijn. Als nu de mensch wel zedelijkheid, maar geene reine zedelijkheid bezit; terwijl de menschheid in dezen in wordenden

Digitized by Google

toestand verkeert en de toenemende zedelijke ontwikkeling naar een staat van volmaaktheid in de toekomst heenwijst, dan mogen wij daaruit toch wel allerminst besluiten', dat de Schepper van den mensch niet rein en heilig kan zijn. Integendeel ligt het hier voor de hand, om te denken aan 't doel, dat de Schepper door vele phasen van lagere zedelijkheid en zonde heen ons geslacht wil brengen tot den toestand van reine zedelijkheid en dat dus hij, van wien dit doel uitgaat, volmaakt rein en heilig moet zijn. De teleologie, waarover in de laatste jaren door zeer vele wijsgeeren — vaak met meer heftigheid dan kracht van betoog — de staf gebroken wordt, vindt weer in een der laatste Duitsche wijsgeeren een beslisten verdediger, nl. in EDUARD VON HARTMAN. Hij erkent in zijne philosophie des Unbewusten een alwil, die met doel werkt, hoezeer onbewust. Toch openbaart die onbewuste wil in eene oneindige, opklimmende reeks van levensverschijnselen zijn streven, om tot het bewuste leven te komen In zijn betoog voor de teleologie zegt hij o.a.: de waarschijnlijkheid dat b.v. het oog bestemd is, om te zien, staat tot de volle zekerheid als 0.9999985 : 1. In de natuur en zoo ook in de geschiedenis ziet men overal egoïsme en toch dat egoïsme onbewust dienstbaar aan den vooruitgang van het geheel. De grootste genieën zijn instrumenten van dien alwil: „der rechten Zeit hat noch nie der rechte Mann gefehlt."

Een wijsgeer, die zóó denkt en schrijft, staat, zou men zeggen, niet verre van 't Koningrijk Gods, om in God, de hoogste, met volle bewustheid en wijsheid werkende oorzaak te erkennen. Zeer zonder-

Digitized by Google

ling komt v. HARTMAN echter niet tot deze erkentenis. Zijn slotsom is: zoowel de natuur van den mensch zelven als die buiten hem dwingt ons tot de erkentenis van een kolossaal, onbewust iets, 't welk wil en vaste doeleinden heeft, tot wier verwezenlijking het onophoudelijk en in alles werkt.

Eindelijk nog hoort men vaak spreken van de disharmonie in de zedelijke wereld, van de raadsels en donkerheden, die 't ons moeilijk maken, om aan een wijs en goed Opperwezen te gelooven. Men spreekt van treurige wanverhouding tusschen rijken en armen, van vertrapping der onschuldigen door sluwen en slechten, van den akeligen toestand van verbastering, waarin duizenden geboren worden en sterven, enz. enz., en besluit op grond daarvan, dat men geen regt heeft, om uit de harmonie der dingen op te klimmen tot 't bestaan van een heiligen en goeden God. Ook hiervan mogen wij, dunkt mij, zeggen, dat de maatschappij nog altijd in wordenden toestand verkeert, terwijl weder in dezen vooruitgang onmiskenbaar is en het streven al duidelijker en sterker zich onder de meest beschaafden openbaart, om langs vreedzamen weg aan die wanverhoudingen en ellenden in de maatschappij een einde te maken en het allenks tot zooverre te brengen, dat ieder mensch in eenen aan zijne natuur en behoeften passenden toestand kunne leven. Te dezer zake beroep ik mij op een woord van Prof. KUENEN, in Theol. Tijdschr. November 1874, waar hij zegt: „'t Schijnt mij meer dan tijd, om van de kritiek der theodicea over te gaan tot de kritiek van de bedenkingen tegen de theodicee. Daaronder zijn er, die het daglicht niet kunnen verdragen. Zoo b.v. de zeer gewone

Digitized by Google

klagt, dat de natuur zich om de zedelijkheid niet bekommert en „geen onderscheid maakt tusschen goeden en slechten. Zou men in ernst verlangen dat zij dit wel deed? Zij zou dan van zelf ophouden natuur te zijn; maar bovendien — en dit behoorden onze klagers te bedenken — de zedelijkheid opheffen. Als de betrachting van het goede gelijkstaat met verzekering tegen overstrooming of hagel, dan is zij reddeloos verlaagd tot een maatregel van bedachtzaamheid en aan het egoïsmus het roer in handen gegeven. Zou dat dan een altijd liefderijk Wereldbestuur mogen heeten?"

Hiermede meen ik de bezwaren tegen het physicotheologische bewijs, wel voor zooverre althans weerlegd te hebben, dat zij niet zwaar genoeg te achten zijn, om als stormrammen tegen de logische sterkte van bedoelde bewijsvoering te worden gebruikt, en ga nu over tot de bedenkingen, die Mr. O. inbrengt tegen 't zoogenaamd morele bewijs. Hij neemt dat in den vorm, waarin KANT het heeft gegeven in zijn Critik der praktischen Vernunft. De hoofdinhoud is bekend. De groote wijsgeer gaat uit van onze behoefte aan harmonie in de zedelijke wereld tusschen deugd en geluk. Die harmonie zoekt men hier dikwerf te vergeefs. En toch ons geweten verplicht ons tot beoefening der deugd en belooft ons daarvoor een regtvaardig loon. Dat geweten moet liegen, tenzij men aanneme, dat op dit een ander leven volge en dat er een God is, om in dat andere leven allen wanklank en disharmonie in de zedelijke wereld op te heffen door der deugd haar loon en der zonde hare regtmatige straf toe te deelen. Het

Digitized by Google

zou met ons eigen wezen in strijd zijn, de mogelijkheid aan te nemen, dat de zedelijke bewustheid ons misleidt; en daarom zijn wij gedrongen te gelooven aan een leven na den dood en ook aan een redelijk en zedelijk God, die in de toekomst den evenaar tusschen deugd en geluk, tusschen zonde en ellende in den juisten stand kan brengen.

Mr. OPZOOMER zegt: „dit morele bewijs neemt aan, dat er harmonie moet zijn tusschen deugd en geluk. Maar op welken grond wordt dit aangenomen? Dat toch dikwerf de deugdzame ongelukkig is, dat is een feit en wat geeft ons dan regt, om te denken, dat het eens anders zal moeten zijn? Dat de deugdzame gelukkig zij, is logisch evenmin noodig, als dat hij uitmunt door wijsheid of door magt. Als 't eerst bewezen was en vaststond, dat er een heilig en goed God bestaat, dan zou men regt hebben om daaruit te besluiten: daarom zal er eens eene volmaakte verhouding tot stand komen tusschen deugd en geluk. Op zijn best zou men ook dan nog de gevolgtrekking kunnen maken, dat er een God zal zijn, nl. in 't volgende leven, om dan als hoogste regter op te treden. Mr. O. erkent echter, dat er een edeler vorm aan dit bewijs kan worden gegeven dan KANT er aan gaf. Edeler en juister vorm er voor, heeft ook prof. H. DE GROOT in zijne Natuurlijke Godgeleerdheid gevonden. Deze geleerde stelt in 't licht, dat de mensch een zedelijk en geestelijk wezen is en den drang in zich voelt, om naar wijsheid, reinheid en deugd te streven. Dit streven veronderstelt het bestaan eener maatschappij, waarin de mensch met zijn medemensch in zedelijke betrekking staat. Leermeesters en leidslieden heeft hij noodig, die hem

Digitized by Google

de oogen openen voor wat waar, schoon en goed is, hem aansporen dat te zoeken en met hun voorbeeld hem daarin voorgaan. Zulk eene maatschappij bestaat er ook, waarin menschen werkzaam zijn, om menschen tot menschen te vormen, om 't hoogere, geestelijke en zedelijke leven in elkander te ontwikkelen en volmaken.

Daar is ook eene zinnelijke wet, die den mensch noopt zijn eigen best te zoeken, voor de bewaring van zijn leven te waken, voor zijn welstand en genoegen alles, wat onder zijn bereik ligt, dienstbaar te maken. Maar de mensch staat niet met het dier gelijk, dat alleen deze wet des vleesches kent en gehoorzaamt en volkomen zich voldaan voelt, indien het naar hartelust kan eten en drinken en slapen en zich vrij kan bewegen. Onmiskenbaar zijn er geestelijke en zedelijke motiven, die de mensch niet loochenen en niet straffeloos schenden kan.

't Bevredigt hem niet, als hij gelijk het vee zijn buik vullen, rusten en ronddartelen mag. Een dorst naar kennis ontwaakt in hem, zoodra zijne ontwikkeling eenige vordering heeft gemaakt, en dringt hem tot vragen en onderzoeken, tot denken en beproeven, om den kring zijner wetenschap al verder en verder uit te breiden en vaste grondslagen voor zijne kennis op te sporen. Geene ontbering zoo zwaar, geene gevaren zoo groot, waaraan de mensch zich niet willig blootstelt, zoodra de dorst naar kennis tot eene heerschende magt in hem is geworden; en geene geestdrift, die de vreugde evenaart over de lang gezochte en eindelijk gevondene oplossing van een gewigtig vraagstuk. Niet minder magtig doet zich 't gevoel van

Digitized by Google

regtvaardigheid in hem hooren en vervult hem met diepe verontwaardiging, waar hij ziet, dat de sluwe snoodaard de weerlooze onschuld vertrapt of de schijnheilige leugenaar zijne slechte bedoelingen achter een vriendelijk gelaat en vleijende woorden verbergt. Maar sterker nog dan de dorst naar kennis en 't gevoel van regtvaardigheid is de hartstogt der liefde. Deze aandrift dringt den mensch de banden van het eigen ik te verbreken en zich zelven aan anderen te geven, voor 't genoegen en 't heil zijner naasten rust en tijd en eigene genoegens op te offeren. Ja! 't leven geheel daaraan te wijden. De held, die voor de vrijheid en 't geluk van zijn vaderland den dood in de armen snelt; de apostel der godsdienst, die, wat de aarde dierbaars voor hem heeft, vaderland, vrienden en bloedverwanten vaarwel zegt, om met onverpoosde krachtsinspanning en met blootstelling van zichzelven aan allerlei gevaren aan zijne naasten den weg des heils te prediken, zij volgen eene wet, die, waar zij tot volle kracht en bewustheid gekomen is in 't hart, veel magtiger invloed toont te hebben dan de wet der zinnelijkheid. Tegenover den eisch der zinnelijkheid zien wij alzoo in den mensch geestelijke en zedelijke eischen, die den eerstgenoemde verreweg overstemmen en in vermogen overtreffen. De eisch der liefde zien wij de oorzaak worden van eene geestdrift en van eene zelfverloochening die de mensch beweegt, om zich zelfs aan allerlei marteling over te geven en met rustigen, edelen stervensmoed in den dood te gaan, liever dan ontrouw te worden aan de liefde en ten koste van haar zich een leven te verschaffen van weelde, aanzien en genot. 't Schoonste voorbeeld van die alle

Digitized by Google

banden der zinnelijkheid verbrekende, eenen smartelijken en smadelijken dood trotseerende liefde bewonderen en vereeren wij immers in onzen heer JEZUS CHRISTUS.

Het bestaan dus van eene geestelijke en zedelijke wereld, waarin de mensch zich beweegt en die hij voor zijn hooger leven evenzeer behoeft als de zinnelijke wereld voor zijn ligchamelijk organisme, kan op goede gronden aangewezen en kan niet dan met gezochte redeneringen geloochend worden. Die zedelijke wereld is even goed reëel als de wereld der tastbare en weegbare ligchamen, de verschijnselen in haar zijn even goed feiten als de eigenschappen der stof. Zoo goed de wetenschap den natuurkundige gebiedt de wetten der stof te erkennen en hem veroorlooft logische waarde toe te kennen aan de besluiten, die daarop zijn gegrond; niet minder is de anthropoloog verpligt rekening te houden met 't bestaan der onstoffelijke wereld en geregtigd, om wetenschappelijke waarde te hechten aan de resultaten, die daaruit langs wettigen weg zijn getrokken. En zulk een langs wettigen weg daaruit getrokken resultaat is, dunkt mij, dit: daar moet een redelijk, zedelijk opperwezen bestaan, uit wien en door wien de zedelijke wereld geworden is en in stand blijft; onder wiens leiding en besturing zij van eeuw tot eeuw eene hoogere volmaking te gemoet gaat en van wiens volmaaktheid het te verwachten is, dat er eens geen wanklank van zonde en ellende meer gehoord zal worden; dus eene toekomst, waarin de mensch en het geheele menschdom zijne bestemming bereikt zal hebben en er ook volkomene harmonie zal zijn tusschen den innerlijken en uitwendigen toestand van den mensch.

Digitized by Google

Want noch geestelijk noch zedelijk bereikt de mensch hier zijne bestemming. Als bij hem 't ligchaam tot den hoogsten trap van ouderdom gekomen en versleten is, dan is 't in menig geval duidelijk, dat zijne hoogere vermogens en behoeften voor opnemen en werken nog wel geschikt zijn. Bij 't dier is dat anders. Is het dier aan de grens van zijn levensduur gekomen, dan zijn te zamen alle krachten en vermogens versleten, waarover het in den bloeitijd des levens heeft kunnen beschikken.

Gelijk ik bij den aanvang zei en ook van algemeene bekendheid is, heeft de heer O. door meer dan één ernstig en krachtig pleidooi te houden voor 't regt der godsdienst, wel getoond, dat de materialisten en positivisten geene hoop mogen koesteren, dat hij hunne gelederen met zijne magtige persoonlijkheid zal versterken. Maar toch is het de vraag of hij weldoet, of het in 't belang der godsdienst en met de waarheid in overeenstemming is, dat hij aan alle bewijzen voor 't bestaan van God den wetenschappelijken grond wil ontnemen. Hij neemt 't bestaan van God eenvoudig aan krachtens het godsdienstig gevoel den mensch eigen. Als ik niets mag aannemen — beweert hij — dan wat bewezen is, hoe dan met die eerste waarheden, waaruit ik het overige bewijs? Hij stelt 't bestaan van God gelijk met die onmiddelijke waarheden, die men axioma's noemt en met de zedelijke verpligting, die men evenmin kan bewijzen. Geen bewijs, hoe vast 't ook moge sluiten, bezit de kracht, om den man aan wien 't zedelijk gevoel ontbreekt, tot de beoefening der deugd te dwingen, maar ook geen drogreden van den sophist is in staat den man der deugd van zijn regten weg

Digitized by Google

af te brengen. Gij zult toch niet meenen den diep gevallen misdadiger door de helderheid en gevatheid van uw verstand en door uwe klemmende betoogen te kunnen bekeeren? Niet omdat hij uw betoog kan volgen, maar omdat er, hoe verwaarloosd hoe verzwakt ook, nog zedelijk gevoel in hem sluimert, laat gij de hoop op zijn behoud niet varen. Niet op bewijzen rust onze zedelijkheid maar op ons zedelijk gevoel; en zoo ook ons godsdienstig geloof, het rust niet op bewijzen, maar op ons godsdienstig gevoel.

Mij dunkt: deze redenering laboreert aan eenzijdigheid. Erkend moet het worden, dat het godsdienstig geloof niet in 't verstand, maar in het gevoel wortelt en dus niet in 't hoofd, maar in 't gemoed zetelt. Toch komt het mij bedenkelijk en strijdig voor met de anthropologie zulke scherpe lijnen te trekken tusschen de vermogens van den mensch en hem als in afgeslotene vakken te verdeelen, van welke sommige voor zedelijkheid, andere voor wetenschap en nog andere voor godsdienst bestemd zullen zijn. De ervaring werpt zulk eene opvatting omverre. Zij leert ons, dat godsdienstig geloof en zedelijkheid met vele draden verbonden zijn aan 's menschen kennis en wetenschap, zij leert ons, dat godsdienstig geloof en zedelijkheid wel zetelen in 't hart; maar tevens, dat er een naauw en innig rapport is tusschen ons denken en gelooven, tusschen verstand en gevoel en dat de weg naar 't hart loopt door 't hoofd, wesbalve de ontwikkeling en volmaking van geloof en deugd niet zonder de hulp van verstandelijke bewijsvoering bereikt kunnen worden. Was er in den mensch geen godsdienstig gevoel, dan zou zeker geen klemmend betoog nopens Gods be-

Digitized by Google

staan baten, om hem godvruchtig te maken; dan lag er immers in de ziel geen aanknoopingspunt, waaraan de redeneering zich zou kunnen hechten; dan kon men met FRANCISCUS van Assisi even goed 't Evangelie aan visschen als aan menschen prediken; 't zou dan bij dezen even weinig resultaat geven als bij genen. Maar nu er godsdienstig gevoel in de ziel ligt, waaraan onderwijs en opvoeding zich kunnen adresseren en zonder 't welk zij niets zouden vermogen, nu volgt daaruit toch allerminst, dat bewijzen en verstandelijke redeneringen niet noodig zouden zijn en geen nut kunnen doen. Kunnen zij geen nut doen, dan ook geene schade; niet bijdragen tot ontwikkeling en versterking van 't godsdienstig geloof, dan ook niet gevaarlijk worden voor de reinheid en den godsdienstigen vrede van iemands gemoed. Rust het godsdienstig geloof niet op redenering, dan wijkt het ook niet voor redenering. Moest deze stelling in volstrekten zin worden opgevat, dan zou daaruit volgen, dat gesprekken en geschriften, die eenen met godsdienst en zedelijkheid vijandigen toon aanslaan, in het minst niet gevaarlijk kunnen werken. Dan zou het: „kwade zamensprekingen bederven goede zeden," eene onwaarheid behelzen en men mogt dan zeer gerust zijn kind aan een Atheïst of materialist ter opvoeding toevertrouwen, zonder gevaar dat de bloesems der godsvrucht in 't jong gemoed zouden verstikt worden. Wanneer de wijngaardrank geene klaauwwieren had, waarmede hij zich aan steviger voorwerpen kon vastklemmen, dan zou 't niet helpen, dat wij hem hekwerk tot steun ter zijde stelden; en zoo zouden alle mogelijke bewijzen van godsdienstigen aard overtollig en nutteloos zijn, ware er in den mensch geen

Digitized by Google

godsdienstig gevoel om zich daaraan te hechten; maar nu er dat is, heeft het toch onmiskenbaar den steun der opvoeding noodig, die zich evenzeer van verstandelijke bewijzen als van gemoedelijke prikkels bedient, om haar doel te bereiken.

Ik stel mij niet voor, dat menschen, wier godsdienstig gevoel onder een dikken laag van stof, van zinnelijkheid en zelfzucht begraven ligt, noch ook, dat dezulken, die door hunne studie of tengevolge hunner opvoeding materialisten zijn geworden, door straks vermelde of eenige andere bewijzen zich voor 't geloof aan God zullen laten winnen. Zeer teregt heeft Prof. DOEDES in zijne boven aangehaalde werken betoogd, dat voor geestelijke en zedelijke waarheden geene bewijzen bestaan van dat streng wetenschappelijk vermogen, waarop alle tegenspraak dadelijk moet afstuiten. Maar even helder heeft hij in 't licht gesteld, dat 't geloof, om niet eene bloote meening te zijn, stevigen, aan de wetenschap ontleenden, grond onder de voeten moet hebben, en dat het ook niet te vergeefs naar zulk een grond behoeft te zoeken. Er zullen dus wel altijd menschen blijven voor welke geen bewijs of grond baat, om hen godsdienstig te maken, evenzeer als er zijn op welke alle motiven afstuiten, om hen zedelijk te maken. Er moet godsdienstig gevoel en zedelijke zin in 't hart liggen om godsdienstige en zedelijke bewijzen of gronden te waardeeren. De mensch, wiens leven en streven bloot op de stoffelijke wereld zich richt, d.i. de zinnelijke mensch begrijpt niet de dingen die des geestes Gods zijn. Zij zijn hem dwaasheid, omdat zij geestelijk beoordeeld moeten worden. Die mensch kan wel een zeer scherpzinnig en groot geleerde zijn, alsmede

Digitized by Google

een burgerlijk braaf mensch, zonder godsdienstige aspiratiën te bezitten. Men misbruike godsdienstige bewijzen ook niet! Het zou ongepast zijn, om bv. natuurkundige problemen met een beroep op God te willen oplossen. LALANDE, die met zijn teleskoop 't hemelruim naauwkeurig onderzocht en nergens God gevonden heeft; die een lijvig boek over de starrekunde opstelde zonder Gods naam een enkel maal te noemen, daar hij zeî die hypothese niet noodig te hebben voor zijne wetenschap; hij had gelijk, voor zoöverre hij louter als starrekundige sprak en handelde. Maar zulke geleerden gaan hunne bevoegdheid te buiten, zoodra zij, op grond van God en 't goddelijke in de natuur niet te zien, Gods bestaan nu loochenen of wetenschappelijke waarde ontzeggen aan de betoogen van anderen, die God wel in de geschapene dingen aanschouwen. En van geleerden als Prof. OPZOOMER, die wel degelijk aan God en aan eene oneindige geestelijke wereld gelooven, acht ik het eene te groote concessie, mede ter wille van genoemde natuurkundigen, materialisten en positivisten gedaan, wanneer zij de uit dat legerkamp opklimmende triumphkreten beamen en mederoepen: „Neen! logische, wetenschappelijke waarde hebben de bewijzen, die de godsdienst voor haar geloof aanvoert, niet." Door dat te doen, miskennen zij de realiteit der geestelijke dingen en ontrukken tegen hunne eigene bedoeling een onuitwisbaren steun aan 't geloof van zoovelen, godgeleerden en niet godgeleerden, die er geen vrede bij vinden, om eene onoverkomelijke kloof te laten bestaan tusschen hunne godsdienstige en wetenschappelijke bewustheid, tusschen de eischen van hun verstand en hart. Prof. VAN BELL heeft teregt — theolo-

Digitized by Google

gisch tijdschrift, Nov. 74) gezegd: „de wetenschap kan het godsdienstig leven niet voortbrengen. Voor hen, die een voor de muziek der godsdienst besnaard gemoedsbestaan bezitten, kan zij het verhelderen, op de regte baan van ontwikkeling leiden, tot de klaarheid van volledige zelfbewustheid brengen. Doch waar de ervaring van die godsdienstige gemoedsgesteldheid ontbreekt, kan ook de blijvende waarde der godsdienst niet worden ingezien."

Daarmede kan ik mij volkomen vereenigen. De aesthetica kan ook door hare bewijsvoering iemand, wien 't aan schoonheidsgevoel ontbreekt of bij wien het te diep begraven ligt, niet zoo maar door betoogen tot een kunstenaar of kunstkenner omscheppen. En toch zal niemand ontkennen, dat de beoefening van de aesthatiek noodig is tot opwekking, ontwikkeling en besturing van den kunstzin en men zal toestemmen, dat het onwetenschappelijk en voor 's menschen kunstzin gevaarlijk is, de objectiviteit eener ideale schoonheid en bewijzen er voor te loochenen, den schop te geven aan alle schoonheidleer en schoonheidzin te beschouwen als een bloot subjectief gevoel, dat geen grond en regt van bestaan heeft in de wereld buiten den mensch. Zoo was 't mijn doel te wijzen op het onwetenschappelijke en 't gevaarlijke, dat er ligt in 't streven van mannen als Prof. O., om godsdienst en wetenschap zóó van elkaâr te scheiden, dat daarbij aan eerstgemelde het wetenschappelijk regt wordt ontnomen en aan alle metaphysica grond van bestaan en stemregt in zake des geloofs. Waar men gelijk Prof. O. 't wezen en 't regt der godsdienst alleen vindt in het godsdienstig gevoel of met VAN HAMEL en andere posi-

Digitized by Google

tivistische modernen dat regt en wezen enkel en alleen uit zedelijke verschijnselen afleidt, daar staat men, dunkt mij, op het punt, om in zich zelven en in anderen de kracht des geloofs te verzwakken, den vrede des gemoeds te benadeelen. Want beweert men heden 't geloof niet met wetenschappelijke bewijzen te kunnen en te mogen handhaven, dan gaat men morgen nog ligt eene schrede verder en reikt beide handen aan de wetenschap en laat de godsdienst vallen, daar de wetenschap haar niet meer als echte zuster wil erkennen, haar steunen en van haar steun ontvangen. De ondervinding heeft wel al geleerd, dat dit gevaar niet bloot denkbeeldig is. En komt het daartoe, dan is het tot schade voor geletterden en ongeletterden. Eens als eene onechte, over wie zij zich min of meer schaamt, door de wetenschap afgestooten, zal 't geloof in miscrediet geraken bij iedereen, die als eenigzins ontwikkeld persoon geen lust gevoelt met de wetenschap in onmin te geraken. Of, om eene verzoening tusschen wetenschap en geloof mogelijk te maken, komt men tot allerlei rare beweringen o. a. dat men een religieus en wel zeer religieus mensch kan zijn, zonder aan een God te gelooven (HOEKSTRA.) Dat godsdienst kan bestaan onafhankelijk van het geloof aan een persoonlijk God (RAUWENHOFF) klinkt al reeds heel vreemd; maar zal het: verba valent usu nog iets beteekenen, dan moest men toch niet beweren: „dat iemand zeer religieus kan zijn zonder aan een God te gelooven." Kortom! ten einde te verhoeden, dat men tot schade van mensch en menschheid 't geloof in naam der wetenschap verbanne of de gods-

Digitized by Google

dienst al ijler en ijler make, totdat zij geheel verdwenen zij, moest men toch niet zonder geldige reden logische waarde ontzeggen aan de gewone bewijzen voor 't bestaan van God. Mogt het gezegde iets hebben bijgedragen tot waardeering der theodicee!

Wittewierum, W. G. STUIVINGA.

Digitized by Google

FILIPP. III : 2—9,

ALS AANVALSWAPEN TEGEN DE ECHTHEID VAN DEN BRIEF BEPROEFD.

Indien de zekerheid der onechtheid van den Brief aan de Filippiërs even groot bleek te zijn, als de toon van verzekerdheid, waarop HOEKSTRA (1) haar onlangs heeft uitgesproken en betoogd, dan zouden wij in het vervolg veiligst doen, dien brief niet meer te gebruiken: noch voor de kennis van PAULUS' Evangelie-opvatting, noch bij de bestudeering van 's Apostels karakter, bijzonder van zijne gemoedsgesteldheid in de gevangenis te Rome, noch ook als een practische aanbeveling van menige zijde der christelijke zedeleer. Dit ware een gevoelig verlies: dat ons b. v. dadelijk zou kunnen blijken door het inzien van HOEKSTRA's geschriften uit vroeger tijdperk, zooals het Geloof des Harten, Geloof en Leven des Christens, in welke telkens van dezen brief wordt gebruik gemaakt. HOEKSTRA's vroegere geschriften! ik schaam mij niet te belijden, dat mij daarbij wel eens iets dergelijks is overkomen, als STEENMEIJER bij het gedenken aan gestorven vrienden: „Hoe? valt daar van dicht onder de wenkbrauw iets?

Digitized by Google

„Gewis, de wateren mijner oogen zijn nog niet uit-
„gedroogd." (2)

Intusschen, zulk eene overweging mag ons warmer belangstelling inboezemen bij het onderzoeken der bedenkingen, tegen den Paulinischen oorsprong des briefs ingebracht, — van dat onderzoek ons terughouden mag zij niet. En bleken die bedenkingen stevige bewijzen te zijn, wij zouden ons het zeer onaangename bedrog en de kolossale vergissing, waarvan wij het slachtoffer waren, moeten getroosten met den troost, die ook ander leed helpt dragen: dat wij namelijk in duizend en één geleerde en ongeleerde christenen lotgenooten hebben, misleiden door eenen eeuwenlangen droom, waaruit FERDINAND CHRISTIAN BAUR hen eerst kwam wakker maken, terwijl HOEKSTRA hen nu nog eens komt schudden, dat zij niet weder indommelen.

Ik weet niet, hoe het anderen bij de lezing van des Hooggeleerden betoog is gegaan of zal gaan; maar mijne overtuiging omtrent de echtheid des Briefs heeft hij, toen ik dieper over zijne bewijzen en betoogwijze doordacht, niet weggeredeneerd. Ik noem zijne betoogwijze, zijne methode, omdat daarin de kracht en de zwakheid van zijnen aanval schuilt: dat hij namelijk alle exegetische moeilijkheden, die zich hier, gelijk bij elken brief van PAULUS voordoen, zooveel mogelijk eerst uitrekt en dan fluks omsmeedt tot wapenen tegen de echtheid. Tenzij dan dat HOEKSTRA het door eene autobiografie voorkomt, zal over een paar eeuwen een criticus slechts over een klein deel van HOEKSTRA's scherpzinnigheid behoeven te beschikken, om te bewijzen, dat minstens de helft der geschriften

Digitized by Google

die HOEKSTRA's naam dragen, van hem niet afkomstig kunnen zijn.

Men bemerkt, ik ben niet blind voor moeilijkheden, die zich ook hier voordoen; maar men gunne mij en anderen de vrijheid, om bij de onderstelling der echtheid des briefs naar hare oplossing te zoeken, gelijk HOEKSTRA, onwillekeurig vaak, bij alles schijnt uit te gaan van de onderstelling der onechtheid. Zoo werkt, of men het wil dan niet, ook bij dergelijke vragen onze subjectiviteit mede: in het gegeven geval de indruk, dien de geest en de toon van dit geschrift in zijn geheel op ons hebben gemaakt. En dit is iets wat de een aan den ander moeilijk kan mededeelen. Nogtans, indien de indruk, op mij gemaakt, geheel verschillend is van den indruk, dien zeer vele anderen ontvingen, ja daarmede in scherpe tegenspraak, dan volgt daaruit, — niet, dat bij hen de zuivere, bij mij de onzuivere afdruk wordt gevonden, maar wel, — dat ik mij driemalen heb te bedenken, al eer ik den toon van schier onfeilbare gewisheid heb aan te slaan. Zoo hier. In naam van honderden schreef BLEEK (3) van den Brief aan de Filippiërs: „Geen geschrift des N. T. heeft minder het allergeringste voorkomen van het kunstig voortbrengsel eens verdichters te zijn, die dezen brief op naam van PAULUS, of met een buiten hem liggend doel, of als eene oefening in Paulinischen stijl zou hebben opgesteld. Alles geeft den indruk dier geheel individueele, ongekunstelde ontboezeming des harten, die hare verklaring alleen vindt in de onderstelling, dat de schrijver geen ander is, dan voor wien hij wil gehouden worden." Zet daartegenover HOEKSTRA. Die vindt in den brief een

Digitized by Google

gekunstelde, opgeschroefde, hier en ginds bepaald onware ophemeling van PAULUS, aan dezen zelven in den mond gelegd door iemand, die den apostel, „in een gunstig daglicht wilde plaatsen bij dezulken, welke min gunstig over hem oordeelden, met het doel de partijen in de kerk meer bijeen te brengen en de grenzen tusschen Paulinisme en meer conservatieve judaistische Christenen uit te wisschen."

Welk een verschil van indruk! Heeft H. gelijk, alle eer dan aan den onbekenden verdichter! die niet alleen zijne tijdgenooten maar ook allen, die het aangehaalde woord van BLEEK onderschreven, zoo meesterlijk bij den neus heeft gehad, dat zij in den schrijver PAULUS meenden te herkennen, terwijl nu eerst uitkomt, dat PAULUS' beeld in niet kleine trekken misteekend is en hem onpaulinische leervoorstellingen zijn in den mond gelegd, o. a. omtrent niet meer of minder dan de r e c h t v a a r d i g i n g d o o r g e l o o f.

Dit laatste is een der twee punten, die ik eenigszins nader wil ter sprake brengen. Ieder zal toestemmen, dat, ware de voorstelling van den Brief aan de Filippiërs op dit punt in bepaalde tegenspraak met PAULUS' algemeen als echt erkende brieven, dit hoogst bedenkelijk zou zijn. Maar die tegenspraak is er, altoos volgens H. en wel in de bekende woorden III: 8—10: „Om wien — ik dat alles voor vuilnis houd, o p d a t i k CHRISTUS g e w i n n e en i n h e m b e v o n d e n w o r d e, niet hebbende mijne gerechtigheid, die uit de wet is, maar d i e d o o r h e t g e l o o f van (of in) CHRISTUS is, d e g e r e c h t i g h e i d u i t G o d o p h e t g e l o o f." In deze woorden wordt het g e w i n n e n v a n CHRISTUS en het i n h e m g e v o n d e n

worden, desgelijks het (daarmede onafscheidelijk verbonden) hebben van de gerechtigheid door geloof voorgesteld als iets, waarnaar de apostel streeft." Maar „dat kan de echte PAULUS niet geschreven hebben; „dewijl volgens zijne brieven aan de Romeinen en de „Galatiers de rechtvaardigheid door het geloof of de „vergeving der zonden voor ieder christen en dus ook „voor PAULUS een voldongen feit is, iets dat in het „verledene ligt, en dus bij geene mogelijkheid als iets „toekomstigs kan worden voorgesteld, als iets dat voor „een „meerder" vatbaar zou zijn." Aldus HOEKSTRA.

Nu meen ik uit den brief aan de Galatiers eene plaats te zullen aanhalen, die deze bewering omverwerpt. Maar al had ik die niet, dan zou de opmerking volstaan, dat, volgens PAULUS, in het christelijke leven het ideale hebben en bezitten der heilsgoederen niet uitsluit, maar insluit het werkelijke van lieverlede meer verkrijgen en het eens in de toekomst ten volle genieten. Wie zal dit loochenen? wie eene tegenspraak vinden tusschen Rom. VIII: 30 en V: 2, ofschoon volgens de eerste plaats „God heeft verheerlijkt," op de tweede plaats de heerlijkheid in de toekomst verwacht wordt? Trouwens dit is de eigenaarheid der christelijke hoop, dat zij datgene, wat het geloof ideaal bezit, ten volle verwezenlijkt in de toekomst verwacht; het puntigst door PAULUS uitgedrukt in het bekende: „in de hope zijn wij zalig geworden" d. i. de verlossing (σωτηρια) objectief door God in CHRISTUS gegeven, subjectief ons deel door het geloof, staat toch eerst in de toekomst voltooid te worden. Of, zooals HOEKSTRA zelf het eens in § 90 van zijne Leer des Evangelies (1855) uitdrukte: „De ware

Digitized by Google

Christen is hier beneden zalig in hetgeen hij is, omdat hij daarin ziet, wat hij worden zal."

Intusschen zou het kunnen zijn, dat hierop de rechtvaardiging of de rechtvaardigheid door het geloof eene uitzondering maakte, en deze dus volgens den echten PAULUS nooit anders voor het christelijk bewustzijn dan als een voldongen feit oprijst. Nu zoo is het ontegenzeggelijk, als men eenzijdig bij zulke plaatsen blijft staan, waar de rechtvaardiging als eene rechterlijke uitspraak of liever als eene koninklijke vrijspraak wordt voorgesteld. Immers die behoeft uit den aard der zaak niet herhaald te worden , en daarbij klinkt een „meer en minder" als eene ongerijmdheid. Maar de bijvoeging door geloof of op geloof (hetzij dan in God, zooals hij openbaar werd in CHRISTUS, hetzij in CHRISTUS, zooals we in hem en in zijne gemeenschap de toeleiding hebben tot God) doet gevoelen, dat de voorstelling eener koninklijke vrijspraak onvoldoende is. Deze toch laat zich geheel onafhankelijk denken van den innerlijken toestand desgenen, dien zij geldt; terwijl de rechtvaardiging Gods, of de vergeving der zonden, door God zelf is en wordt afhankelijk gesteld van geloof en gemeenschap met CHRISTUS. M. a. w. ik deel slechts in het genot der genadige liefde van God naar de mate van mijn geloof, naarmate mijn in-CHRISTUS-zijn zwakker of sterker is.

Merkwaardig! om te bewijzen, dat PAULUS niet kan hebben neergeschreven: „opdat ik CHRISTUS gewinne en in hem gevonden worde, niet hebbende mijne gerechtigheid, maar die uit God is op het geloof", zegt HOEKSTRA: „men kan wel streven naar meerdere heiligmaking, niet naar meerdere rechtvaardigheid

Digitized by Google

Gods (uit God of voor God) of meer volkomene zondevergeving," Maar PAULUS zegt 1 KOR. VI, 11 in éénen adem even goed: „gij zijt geheiligd" als „gij zijt gerechtvaardigd." Zoo min dus de heiligheid als ideaal voldongen feit de voortgezette heiliging uitsluit, evenmin de ideaal bezeten rechtvaardigheid de voort gezette rechtvaardiging d. i. de steeds krachtiger wordende bewustheid en ervaring van Gods genadige liefde.

In 't voorbijgaan, de laatst aangehaalde plaats (1 KOR. VI, 11) bewijst ook, dat PAULUS veel minder vast was op het stuk der heilsorde (ordo salutis) dan de latere theologen en de tegenwoordige critici. De eersten, hadden zij maar gedurfd, zouden den Apostel op de vingers hebben getikt, om zoo maar de heiliging vóór de rechtvaardiging te noemen; en de laatsten riepen zeker, indien het maar niet in den 1en onbetwijfelden Korintherbrief stond: dat kan PAULUS zoo niet geschreven hebben: de heiliging, verbeeldt u, vóór de rechtvaardiging!

Doch nu de plaats uit den Brief aan de Galatiers? Daar staat (V, 5) uitdrukkelijk van de rechtvaardigheid uit geloof als van iets toekomstigs, als van voorwerp der hoop te lezen. De juiste opeenvolging der woorden in het Grieksch, die niet van belang ontbloot is, laat zich in het Nederlandsch slechts door eene kleine tusschenvoeging weergeven; aldus: want (bij ons is het zoo gesteld, dat) wij door den geest uit geloof de hoop der gerechtigheid verwachten. Hoop-verwachten klinkt zeker vreemd. 't Eenvoudigst komt mij voor, dat PAULUS het woord hoop neerschrijvende, een ander slotwoord voor den geest zweefde (b.v. hebben of ontvangen hebben,) maar

Digitized by Google

hem de zeer vergeeflijke vergissing overkwam van aan het einde te zetten verwachten (4). Maar zijne meening is zonder twijfel, dat wij de gerechtigheid uit geloof in hope verwachten. Immers hoop der of van gerechtigheid beteekent hoop op gerechtigheid (5), deels omdat het voorwerp der hoop ook Rom. V: 2 en elders door den 2en Naamval wordt uitgedrukt, deels omdat bij eene andere verklaring die nadruk niet op gerechtigheid valt, welke er uit kracht der tegenstelling met vs. 4 op vallen moet. Dáàr staat van degenen, die uit de wet gerechtvaardigd worden (δικαιοῦσθε); hier van hen, die uit geloof de gerechtigheid in hope verwachten. In hope, dat is niet: wankelend en twijfelend, maar met de verzekerdheid, die aan de op God ziende christelijke hoop eigen is. Maar toch in hope: mij dunkt, door die gerechtigheid uit geloof, dat behouden zijn hier als een voorwerp der hoop, als iets, dat eerst in de toekomst de voleinding wacht, voor te stellen, laat P. hier onwillekeurig den ootmoed zien als een bestanddeel van het geloof, tegenover den hoogmoed der zelfgenoegzaamheid, die het kenmerk was en is dergenen, die op hunne werken bouwen.

Met eenige vrijmoedigheid vraag ik, waar nu de onmogelijkheid blijft, dat de echte PAULUS, de PAULUS van den Brief aan de Galatiërs, in den Brief aan de Filippiërs zal gezegd hebben er naar te streven, om in de toekomst in CHRISTUS bevonden te worden, hebbende de gerechtigheid, die daar is uit God op het geloof? Of heeft hij niet, dezelfde echte PAULUS, die Gal. III: 26 schreef: „Gij zijt allen zonen Gods door J. C.", in het VIIIe Hoofdstuk van zijnen Brief aan de

Digitized by Google

Romeinen met eene tusschenruimte van slechts enkele volzinnen, de christenen voorgesteld als in het bezit van den geest des zoonschaps en als dat zoonschap in hope verwachtende (vs. 15, 23)? Trouwens PAULUS was ('t wordt niet met minachting gezegd!) een dogmaticus, die al moge zijn vorm en terminologie en redeneerkunst soms iets vreemds hebben, (hout, hooi, stoppelen!) het lichaam van zijn stelsel opbouwde niet alleen uit het goud der in CHRISTUS gegeven heilsfeiten, maar ook uit de christelijke ervaring. En die deed hem en alle geloovigen zeggen, niet alleen: wij kennen ten deele, maar ook: wij hebben ten deele; maar wat wij kennen en wat wij hebben, wij kennen het en hebben het door geloof aldus, dat de hoop er met verzekerdheid de voleindiging van te gemoet ziet, en wij daarom met goeden moed er naar jagen. (6)

De tweede bedenking van HOEKSTRA (453—455), die ik wensch ter sprake te brengen, is volgens hem zoo gewichtig, dat zij „de onechtheid van den brief beslist" en de quaestie „uitmaakt." Zij wordt ontleend aan Filipp. III: 1—6; aan de bekende waarschuwing des Apostels tegen de „honden, de kwade arbeiders, de versnijdenis," en dan aan de daaraan vastgeknoopte betuiging van, indien hij wilde, vrij wat meer op zekere zaken „naar het vleesch" te kunnen roemen — die hij opnoemt vs. 4, 5.

Om HOEKSTRA's redeneering te vatten moet men wel onder het oog houden het onderscheid tusschen eigenlijk gezegde, buiten de gemeente staande Joodsche bestrijders en tegenstanders van het Christendom,

Digitized by Google

en Joodsche Christenleeraars. De eersten noemen wij kortheidshalve Joden, de tweede Judaïsten. Nu komt de redeneering van H. hierop neder:

PAULUS kan hier niet aan Joden, maar moet aan Judaïsten gedacht hebben.
De schrijver des Briefs heeft aan Joden gedacht, niet aan Judaïsten.
Atqui ergo: dus de schrijver is PAULUS niet.

Het eerste geef ik toe, het tweede ontken ik, dus vervalt de gevolgtrekking.

Wat dat eerste betreft, bijna zonder uitzondering verstaan alle uitleggers onder de honden, de kwade arbeiders, de versnijdenis Judaïstische bedervers der christelijke gemeente. Alleen VAN HENGEL denkt bij den laatsten schandnaam aan Joden, die CHRISTUS verachtten en verwierpen. Maar zeer terecht heeft HOEKSTRA er nadruk op gelegd, dat de echte PAULUS onmogelijk van de Besnijdenis met zulk een sarkastisch, verachtend woord kan gesproken, onmogelijk niet-christen geworden Joden VERsnedenen kan genoemd hebben. Daartoe had hij ook voor dit voorschrift der Mozaïsche wet als goddelijk instituut te grooten eerbied: zie b.v. Rom. III: 1, 2. Volgens H. en schier alle uitleggers kon PAULUS dit schandwoord wel gebruiken van Judaïsten, kon hen, die van de besnijdenis zulk een ergerlijk misbruik maakten, als verminkten brandmerken. Wat oorspronkelijk het teeken der theokratisch-nationale verkiezing van Isrel was geweest, was bij hen gezonken tot en veranderd in een nutteloozo, schadelijke lichaamsverminking. Intusschen wordt mij de plaats veel duidelijker, als ik het

Digitized by Google

woord versnijdenis niet opvat voor versnedenen, en het niet rechtstreeks laat slaan op de Judaïstische dwaalleeraars zelven; maar er eene waarschuwing in lees tot de Filippiërs gericht tegen de besnijdenis, waaraan die dwaalleeraars ook de christenen wilden onderwerpen. „Wacht er u voor, om u te laten besnijden", zegt P. daar, „wat voor u niets zou zijn dan eene doellooze „lichaamsverminking, eene versnijdenis."

Maar hoe dit zij, in allen gevalle geven wij toe, dat de echte PAULUS met vs. 2 niet anders kan hebben bedoeld, of zou hebben kunnen bedoelen dan Judaïsten. Maar volgens H. stonden den schrijver des briefs vs. 6. Joden voor oogen, en is hij dus in de war geweest, door PAULUS vs. 2—6 woorden te laten zeggen tot Judaïsten, van welke enkele alleen op Joden van toepassing zouden zijn. Meer bepaald heeft H. het oog op vs. 6. Maar ik ontken ten stelligste, dat PAULUS dat: „wat ijver betreft, een vervolger der gemeente" onmogelijk had kunnen neerschrijven, indien hem Judaïsten voor den geest stonden. Ik beken, dat mij de bewijsvoering van HOEKSTRA voor die onmogelijkheid, eerst vrij onbegrijpelijk voorkwam. Maar bij dieper doordenken is de redenering van H. deze. PAULUS (of Pseudo-PAULUS) zegt vs. 4, dat waar het aankomt op uiterlijke „vleeschelijke" uitnemendheden, hij even goed als, ja meer dan zijne tegenstanders roemen kan. Waren zij uit Israël en besneden, ook hij; waren zij bekwaam in de wet, ook hij was het als opgeleid in de school der Farizeën; droegen zij roem op hunne onderhouding der goddelijke wet, hij durfde van zich te verklaren, dat hij in wetsgerechtigheid onberispelijk was. Maar nu komt de volgens

Digitized by Google

H. vernietigende moeilijkheid. PAULUS (of Pseudo-PAULUS) noemt als voorwerp van vleeschelijken roem ook zijn vervolgen van de gemeente. Dat is, zegt H., „eene „eigenaardigheid, die geen Judaïsten maar alleen Joden „op hun standpunt voor welgevallig in de oogen van „God hielden." M. a. w. de Judaïsten zouden, om 't even of zij in de werkelijkheid al dan niet de gemeente eens als PAULUS vervolgd hadden, die vervolging nooit als eene stof van roem, als een voorwerp van hun vertrouwen hebben opgenoemd. Daarom (hier ligt de knoop) kon ook PAULUS, zich met hen vergelijkende, deze bijzonderheid uit zijn leven niet vermelden. Voor een Jood mocht dit eene stof van roem zijn, voor een Judaist niet. Want ook voor den Judaist was die vervolging van zijn tegenwoordig standpunt eene zonde.

Ik hoop het betoog van H. duidelijk te hebben voorgesteld, om haar ook duidelijk te weerspreken. De zaak komt hierop neder, dat het bewijs ontbreekt, waarom PAULUS onder de voorwerpen, waarop hij „vleeschelijk" zou kunnen roemdragen, niets zou mogen noemen, dat niet juist ook door de Judaisten als zoodanig werd geroemd.

Vooreerst houde men in het oog, dat PAULUS geen brief aan de Judaisten schreef, maar aan de Filippiërs. In het eerste geval had hij wellicht zijne woorden meer gewikt en gewogen, als aan zulken gericht, die met nog scherper oog zijne letteren zouden lezen en uitziften, dan de critici der negentiende eeuw. Ten tweede, mochten die Judaisten van hun tegenwoordig half-christelijk standpunt niet toegeven, dat het vervolgen van de gemeente een uitvloeisel was van het vast-

Digitized by Google

houden aan de Wet, zooals zij dat dreven, bracht dat mede, dat PAULUS ten bewijze van zijn vroeger strenger volgehouden aanhangen van het wettelijk leven, zich niet mocht beroepen op datgene, wat er volgens zijne eigen ervaring het treurig gevolg van geweest was: de vervolging der gemeente? Die vervolging der gemeente wordt door hem niet genoemd als rechtstreeks, als in zich zelve een voorwerp van roem en vertrouwen, maar als bewijs, dat het hem waarlijk niet minder ernst was geweest met de Wet, dan dien Judaisten, die op die Wet nu nog hun vleeschelijk vertrouwen stelden en haar den Christenen als een juk wilden opleggen. Wat kon aan de Filippiers welsprekender voorhouden het gevaar van zich door die Judaisten te laten verleiden, dan de herinnering uit PAULUS' eigen ervaring, dat wie consequent van uit het standpunt der Wet handelde, zou moeten eindigen met de gemeente te vervolgen? Ten derde, had iemand der Judaisten, of ook een criticus der negentiende eeuw PAULUS eenigszins schamper toegevoegd, hoe hij er dan toch toe komen kon, om althans in schijn, het vervolgen der gemeente te rekenen onder de voorwerpen van ja, „vleeschelijken" roem, maar toch van roem, mij dunkt, hij zou hun geantwoord hebben: „Hetgeen ik zeg, „zeg ik niet naar den Heer, maar als in dwaasheid, „wat deze stof van roemen betreft" 2 Kor. XI: 17. (8)

Mag ik de zaak nog ophelderen met het volgende voorbeeld? In den tijd der Hervorming zijn er geweest, die tot op zekere hoogte met LUTHER medegingen, maar toch oordeelden, dat hij door zijn algeheel breken met de Middeleeuwsche Kerk te ver ging. Stelt dat er van dezulken, die met den eenen voet

Digitized by Google

nog diep in de Roomsch-Katholieke Kerk vastzaten, tegen LUTHER opkwamen, zich beroepende op het geheiligd karakter, dat die Kerk in weerwil van hare verkeerdheden, toch aan hare oudheid en de haar door God gedurende eeuwen gelaten macht bleef ontleenen. Zou dan LUTHER hun niet hebben kunnen te gemoet voeren, wat hij werkelijk aan GEORG VAN SAKSEN heeft geschreven, aan dien GEORG, „die zelf wel eene „reformatie wilde, maar alleen op den ouden Roomsch-„Katholieken bodem door de ligitieme waardigheidsbe-„kleeders, niet door een monnik van uit den achterhoek" (HASE)? Ik bedoel de dikwijls aangehaalde woorden: „Wahr ists, ein frömmer Mönch bin ich gewest und (habe) so gestrenge meinen Orden gehalten, dasz ichs sagen darff: ist je ein Mönch gen Himmel kommen durch Möncherei, so wollte ich auch hinein kommen sein, das werden mir zeugen alle meine Kloster-gesellen, die mich gekennet haben. Denn Ich hätte (wo es langer gewartet hätte) mich zu Tode gemartet." Men houde in het oog, dat die Möncherei in LUTHERS schatting ten dage, dat hij deze woorden schreef, een even groot verfoeisel was als voor PAULUS de vervolging der gemeente. In denzelfden brief zegt hij: Ich wollte lieber das mich Meister HANSZ (de beul) auf ein Rad stiesse, oder zu Pulver verbrennet, weder dasz (d. i. dan dat) mich Herzog GEORGE sollte einen frommen, treuen Mönch loben. De Möncherei is hem Apostasie en „ich" zegt hij, „mag die M. wohl nennen (als ein erfahrner Mönch, der mit denn groszestem Ernst ein Mönch seyn wollte) ein höllisch Giftküchlein, das mit Zucker überzogen ist. Ik vraag, zou PAULUS tegenover zijne Judaïstische tegenstanders, welke

Digitized by Google

in hem den revolutionair zagen, zoo goed als GEORGE van Saksen en ERASMUS dat zagen in LUTHER, zich niet beroepen kunnen op zijn vroeger vervolgen der gemeente: ten bewijze, hoe vleeschelijk ja! zijn vroeger roemen geweest was, maar tevens, hoe gevaarlijk het standpunt der Judaïsten was, wier vertrouwen op de Wet en wier ijveren voor de Wet hen consequent tot het bederven van de gemeente moest brengen, gelijk het hem gebracht had tot de vervolging dier gemeente.

Nov. 1875. W. FRANCKEN Az.

Digitized by Google

AANTEEKENINGEN.

(1) Theologisch Tijdschrift 1875, IV, 416—479: Over de echtheid (lees: onechtheid) van den Brief aan de Philippensen.

(2) Brieven over de welsprekendheid 1853, in de Voorrede.

(3) Einleitung in d. N. T. (1862) S. 433.

(4) Zoo WINER Comm. in Ep. ad Gal.: 'ελπ. 'απεκδ, pleonastice dictum: videtur PAULUS aliud verbum, ut 'εχομεν in mente habuisse cf 2 Cor. VIII: 24.

(5) 'ελπις δικαιοσυνης. Enkelen vatten den Genitivus op, als wil P. zeggen: hoop door de gerechtigheid opgewekt: gerechtigheidshoop. Zoo BENGEL: justitia jam est praesens, eaque spem nobis in reliquum praebet. Maar dan valt voor dit verband de nadruk veel te sterk op 'ελπις. Hoofdzaak is δικαιοσυνη 'εκ πιστεως.

(6) CALVIJN: respondeo, salutem nostrâm in spe interea sitam esse, ut certa quidem sit hereditas, nondum tamen ejus possessione fruamur. (ad PHILIPP. III: 12).

(7) De uitleggers maken nauwelijks melding van deze opvatting van κατατομη, volgens welke daarbij niet aan de besnijdenis der Judaistische leeraars d. i. collective aan hen zelven, maar aan de besnijdenis, die zij wilden toepassen op de Christenen, moet gedacht worden. Mij dunkt daarvoor leent zich het sarkasme uitnemend. (Cf. Gal. V: 2). Of ligt er zwarigheid in βλεπειν? Maar dit is de herhaling van een levendigen stijl. En bij βλεπειν komt 1 Kor. I: 26 eene zaak als object voor. De aard van het βλεπειν wordt alleen gewijzigd door den aard van het object, hier iets kwaads, 1 Kor. I, iets goeds.

(8) Andermaal CALVIJN: Fuit quidem hoc gravissimum pecca-

Digitized by Google

tum in PAULO, Ecclesiam persequi, sed quia disceptationem habebat cum nebulonibus (windbuilen, deugnieten) qui CHRISTUM miscendo cum MOSE, Legis zelum obtendebant, ex adverso commemorat se tam acrem fuisse zelotem Legis, ut ob hanc caussam esset Ecclessiae persecutor.

(9) De aangehaalde woorden komen voor in een brief aan GEORGE van Saksen van het jaar 1533, waarin hij »kurz und nicht scharf" »mit der Pflaumfeder" zich verdedigt over zijnen troostbrief aan geloofsgenooten te Leipzig, die van G. te lijden hadden gehad. Maar in werkelijkheid is het eene scherpe kritiek over het monnikswezen. De editie van DE WETTE heb ik niet bij de hand; maar de brief staat in de Leipsiger uitgave van L. WERKE van 1733. Theil XXI fol. 20^b—34^b.

(*) Onder het afdrukken komt mij HILGENFELD's Zeitschrift 1875. IV. ter hand, waarin ook hij tegen HOEKSTRA opkomt, s. 566-576.

Digitized by Google

EENE KERK ZONDER JEZUS.

Dezer dagen heeft een Duitsche godgeleerde het bewijs willen leveren (1), dat de Kerk in eene van hare krachtigste tijdperken heeft bestaan, zonder van JEZUS' leven en lotgevallen iets te weten. Het was volgens hem een tijd, waarin men tevreden was met in God te gelooven, de deugd te beoefenen en op de onsterfelijkheid te hopen, zonder dat de naam van JEZUS er zelfs bij genoemd werd. Hij treedt geenszins op om zulk een toestand te verdedigen, en verklaart, dat de persoon van JEZUS, als ideaal van alle menschelijke deugd, onmisbaar is om geestdrift voor de deugd te wekken. Maar al kan het Christendom niet losgemaakt worden van zijn Stichter, in een tijd als den onzen, zegt hij, waarin de kritiek het beeld van den historischen JEZUS zóó nevelachtig heeft gemaakt, dat alle vaste omtrekken ontbreken, is het van practisch belang zich te herinneren, dat de gemeente, in de 2de eeuw van haar bestaan, sterk was, zonder dat zij iets van JEZUS wist, en het zóó ver was gekomen, dat de gedachtenis van 's Heeren aardsche bestaan was verdwenen. En in zekeren zin noemt hij dat gezegend. Eene algemeene, Christelijke Kerk is dáár alleen mogelijk, waar men zich op dit algemeene,

Digitized by Google

godsdienstige gebied beweegt, en ruimte heeft ook voor hen, wier geloofsbelijdenis van niets anders spreekt dan van God, deugd en onsterfelijkheid. Het „verlichte Protestantisme" onzer dagen, zoo als hij het noemt, gelijkt als twee druppelen water op de Kerk der 2de eeuw, en niets zou dwazer zijn dan hun den mond te willen stoppen, die zich met die „dunne maar gezonde kost" tevreden stellen. Alle goede geesten mogten God wel prijzen, als er geen bedenkelijker verschijnselen waren dan dit.

Dit laatste geef ik hem gaarne toe. Als ik mannen van naam openlijk zie breken met het geloof in God den Vader, als met eene dwaling van hunne jeugd; als ik hoor spreken van eene atheïstische fractie van het Christendom, hetgeen in gewoon Nederduitsch wil zeggen, dat men een godloochenaar kan zijn en tegelijk een Christen, dan mogen wij er God voor danken, dat er nog zoo vele Rationalisten zijn. Maar het betoog zelf acht ik geheel mislukt en in openbaren strijd met de geschiedenis, gelijk ik hoop te bewijzen.

Onder de verdedigers van het Christendom in de tweede eeuw, de zoogenaamde Apologeten, behoort ook THEOPHILUS, die in 176 Bisschop werd van Antiochië, in Syrië, en die waardigheid bekleedde tot het jaar 186, of volgens anderen nog drie jaren langer. Van hem nu is een werk tot ons gekomen, waarin hij tegenover een zekeren heiden AUTOLYCUS het Christendom verdedigt en van zijn geloof rekenschap geeft. De drie boeken, waaruit het werk bestaat, bevatten meer dan ééne bladzijde, die onze opmerkzaamheid verdient. Treffend is zijn betoog, dat er een natuurlijke verwantschap bestaat tusschen den mensch en God, en zonder het woord

Digitized by Google

van JEZUS te noemen, geeft hij eene breede verklaring van het: Zalig zijn de reinen van hart; zij zullen God zien. Gij vraagt mij, dus spreekt hij zijn tegenstander toe, toon mij uw God! En ik antwoord: toon mij uwen mensch, en ik zal u mijn God toonen. Bewijs mij, dat de oogen uwer ziel geopend zijn, en dat uw hart vatbaar is om te verstaan. Even als zij die de oogen van hun ligchaam openen, de dingen van het leven rondom zich opmerken en het onderscheid tusschen licht en duisternis, en evenals zij die hunne ooren openen, onderscheid weten te maken tusschen de geluiden en toonen, zoo is het ook met het oog en het oor der ziel, dat men God bespeurt. Ieder heeft oogen, maar bij sommigen zijn zij beneveld, en het licht der zon kunnen zij niet zien; niet omdat het opgehouden heeft te schijnen, maar omdat zij blind zijn. Zoo is het ook met u, o mensch! wiens oogen zijn verduisterd door de zonden en de booze daden. De menschelijke ziel moet zuiver zijn als een heldere spiegel. En wanneer de zonde haar overheerscht, dan kan zij God niet in zich opvangen, en Hij zal voor haar verborgen blijven, totdat zij van hare smetten gereinigd is.

Enkele gedachten van dien aard komen er meer voor in zijn boek, maar overigens is het maar al te waar, dat deze verdediger van het Christendom op den drempel van het Evangelie blijft staan. De vraag komt niet bij hem op, hoe de mensch tot die reinheid van hart zal komen, en ofschoon hij telkens weer zich op de schriften der Profeten beroept, heeft hij geen oog gehad voor hetgeen zij reeds zóó helder in het licht hadden gesteld. Het is er buitendien verre van af, dat hij zich handhaven zou op het hooge standpunt,

Digitized by Google

waarop wij hem zoo even vonden. Het blijkt maar al te duidelijk, als hij treedt in eene nadere ontwikkeling en verdediging van zijn geloof als Christen. Waarop toch komt het neêr? Hij gelooft in God als den Regter over alle daden der menschen, die liefde is voor de vromen, maar de boozen met gestrengheid straft. Hij is de almagtige Schepper en Vader, dien de mensch eerst kan begrijpen als hij zichzelven heeft gereinigd, en dien hij moet dienen door een deugdzaam leven, dat hem de poort tot eeuwig geluk ontsluit; en waar die deugd ontbreekt is zijne opstanding ter verdoemenis.

't Is zoo als dr. PAUL zegt, de naam van JEZUS wordt in deze geloofsbelijdenis niet gevonden, ja die naam komt zelfs bij THEOPHILUS niet op, als hij den scheldnaam: Christen, tegenover AUTOLYCUS in bescherming neemt, en zich dien als een eeretitel toeëigent. Want Christen heet hij niet naar CHRISTUS, maar naar *το χριστον*, dat gezalfd zijn beteekent. Als gij mij bespot, zegt hij, en mij een Christen noemt, zoo weet gij niet, wat gij zegt. Gezalfd zijn is reeds op zich zelf iets goeds en liefelijks; het is met zalven, dat wij vele dingen wijden, ja de gansche aarde is in zekeren zin met licht gezalfd, en wij heeten Christenen, omdat wij zijn gezalfd met de olie Gods. Van den CHRISTUS zelv', den Gezalfde des Heeren, wiens naam wij dragen, is bij THEOPHILUS geen sprake. Nergens, zelfs niet in den naam, vinden wij een bewijs, dat zijn geloof verbonden is met den persoon van JEZUS.

Dr. PAUL is natuurlijk de eerste niet, die deze eigenaardigheid in den Antiocheenschen Bisschop heeft opgemerkt. Maar voor zoover ik weet, is hij wel de

Digitized by Google

eerste, en hij mag ook de eenigste blijven, die beweert, dat wij in het eerste boek aan AUTOLYCUS de christelijke geloofsleer van dien ganschen tijd vinden, en dat THEOPHILUS met zijn Rationalisme van God, vrijheid en onsterfelijkheid, het geloof vertegenwoordigt van de Kerk der 2e eeuw. 't Is waar, hij had er meer kunnen noemen uit dien tijd, hoewel hij het niet heeft gedaan, die als verdedigers van het Christendom optreden, zonder dat zij het noodig schijnen te achten hun geloof op dien historischen CHRISTUS te bouwen. De Octavius van MARCUS MINUCIUS FELIX, een geschrift uit het begin der 3e eeuw, lijdt aan hetzelfde gebrek, gelijk dr. THIJSSEN ons voor eenige jaren herinnerde (2), en slechts eene enkele maal wordt ook in dat boek van JEZUS en van zijne lotgevallen gesproken. Hetzelfde verschijnsel doet zich voor in andere stukken, waarin de godsdienst der Christenen tegen de Heidenen wordt verdedigd, maar van alle dergelijke stukken zou misschien in 't algemeen kunnen gelden, dat het standpunt van den schrijver niet noodzakelijk meêbragt, dat hij over de Evangelische geschiedenis handelde. 't Is hun vooral te doen om het geloof in God, den ééne en heilige, te handhaven tegenover het veelgodendom der heidensche wereld, en een man als THEOPHILUS staat tegenover AUTOLYCUS ongeveer in dezelfde verhouding als wij tegenover een materialist of een atheïst, tegenover wien wij voorshands niets anders doen dan het geloof in God verdedigen en aanprijzen. Gelukte ons dit, wij zouden dan een stap verder gaan, en van JEZUS zelv' beginnen te spreken.

Het is dan ook, naar hetgeen de kerkvaders van THEOPHILUS verhalen, eene zeer betwistbare stelling,

Digitized by Google

dat hij de geschiedenis van JEZUS niet zou hebben gekend. Geleerden als NEANDER (3) brengen mij de wetenschap, dat deze Bisschop ook verklaringen van de Heilige Schrift heeft vervaardigd, verklaringen die worden aangemerkt als het begin dier uitlegkundige rigting, die later in Antiochië zoo sterk op den voorgrond zou komen. HIERONYMUS toch spreekt van eene verklaring van het Evangelie (waaronder wij welligt de vier Evangeliën zamen hebben te verstaan) aan THEOPHILUS toegeschreven. In zijne verklaring van Mattheüs haalt hij commentaren van THEOPHILUS aan, en elders schijnt hij het oog te hebben op eene verklarende Harmonie der vier Evangeliën, van de hand diens Bisschops. En al is de proef, door HIERONYMUS meêgedeeld van de wijze, waarop THEOPHILUS de Evangeliën verklaarde, van dien aard, dat wij er geen hoogen dunk van opvatten, dit is zeker dat van een man, die verklaringen van de Evangeliën schreef, moeijelijk gezegd kan worden, dat hij met de geschiedenis van JEZUS geheel onbekend was, en eene Kerk vertegenwoordigde, die zelfs de gedachtenis van JEZUS' naam verloren had.

Maar al was THEOPHILUS van gevoelen, dat het Christelijk geloof geen anderen inhoud had dan door hem aan zijne heidensche tegenpartij werd voorgelegd, volgt daaruit, dat de gansche Kerk in zijne dagen zoo dacht? Volgens dien regel zou men ook wel kunnen beweren, dat, aangezien men op den Protestantendag de Christelijke feesten tot natuurfeesten heeft gemaakt, zoodanig eene beschouwing eigen is aan de Protestantsche Kerk der 19de eeuw, en dat de man, die dit nieuwe licht met zooveel bewondering ontving en er zóó dank-

Digitized by Google

baar voor was, als vertegenwoordiger mag gelden van de Gemeente in onzen tijd. Nu geloof ik wel, dat hij dit zeer begeerlijk zou vinden, maar het is zoo niet, waarvoor wij God danken. En ik ga verder, om de onjuistheid van de gevolgtrekking in het licht te stellen, die door Dr. PAUL is gemaakt. 't Blijkt toch, dat er in denzelfden tijd, waarin THEOPHILUS schreef en zóó schreef, geschriften zijn vervaardigd, die getuigen van een geheel anderen geest, en van andere stroomingen in het Christelijk denken. Een afdoend bewijs is de bekende Brief aan DIOGNETUS, welks schrijver onbekend is, maar die hoogstwaarschijnlijk t'huis behoort in het midden der 2de eeuw, en een der schoonste gedenkteekenen van de Christelijke oudheid heeten mag. Laat ons hooren wat hier van het Christelijk geloof wordt gezegd. Ik volg het overzigt, dat DE PRESSENSÉ (4) er van geeft.

De mensch, in weerwil van den glans en de schatten der beschaving, van waarheid ontbloot, werd door God verwaardigd met de kostelijkste gave; Hij gaf zich zelven in zijn Woord. God, die de Schepper is en Opperheer van het heelal, heeft niet alleen den mensch zijne liefde betoond, maar ook zijne lankmoedigheid. Hij was en is en zal altijd dezelfde wezen; Hij alleen is goed, en het groot en onuitsprekelijk plan tot heil en behoud der menschen, heeft Hij slechts aan zijn Zoon meêgedeeld. Zoolang zijn raad naar zijne wijsheid verborgen bleef, scheen het, dat Hij niet aan ons dacht. Maar nu Hij het in den veelgeliefden Zoon heeft geopenbaard, is het kennelijk, wat Hij van den beginne ons had bereid. Wie had zulk een gunstbetoon kunnen verwachten? Hij heeft ons niet ver-

Digitized by Google

worpen noch gedacht aan ons weerstreven, maar Hij heeft geduld met ons gehad. Hij gaf zijn eigen Zoon, den reine voor de zondaren, den onschuldige vóor de schuldigen, den onsterfelijke voor schepselen, die ter dood waren verwezen. O kostelijke ruil, o mysterie Gods, o weldaad, die alle verwachting overtreft! De opstand van ontelbare zondaren verdwijnt in eene enkele geregtigheid, die menigte van schuldigen bedekt! Wij hebben een Verlosser, die behoudt wat niet meer te redden scheen, en hoe zullen wij niet gelooven in zijne liefde? Aanschouwt, dóor het geloof, in hem Dengene die ons voedt, onzen vader, onzen meester, onzen raadsman, onzen heelmeester, onze wijsheid, ons licht, onze eer, onzen roem, onze kracht, ons leven. En wij zouden dan nog bezorgd zijn voor spijze en kleeding?

Hoogverheven is de Verlosser der wereld. Het is noch een engel, noch een wezen van hoogere orde, welke dan ook, die ons de waarheid en het leven heeft gebragt. Het is het Woord zelf, de Schepper en de Wetgever van het heelal, wien alle wezens gehoorzamen. Hij is het, dien God ons zond, niet om over ons te heerschen als een tiran, maar om ons te regeren in groot geduld en zachtmoedigheid. De opperste Koning zond zijn Zoon, die zelf een Koning is. Hij heeft hem als een God aan de menschen gezonden, als een verlosser, die overtuigt en nooit geweld gebruikt, want geweld is niet van God. Hij zond hem om ons te roepen, om ons lief te hebben, en niet om ons te oordeelen. Later komt de dag des gerigts, maar voor heden is de zending van den CHRISTUS eenig en alleen om ons te behouden. Hij wil ons leven heiligen, en dat door de kracht zijner liefde op ons hart; hij

Digitized by Google

wil leven in ons. Verwondert er u niet over, dus eindigt de brief, dat de mensch God kan navolgen. Hij kan het, als zijn God het wil. Het geluk bestaat niet in het heerschen over den naaste, in het zich verrijken en verheffen boven zijne minderen. Dus is het niet, dat men aan God zal gelijken. Maar die de lasten van zijn broeder draagt, die zijne meerderheid gebruikt om een zegen te zijn voor zijn mindere; die aan den armen geeft, wat hij van God ontving, die is een ware navolger Gods. Die lief heeft is van Gods geslacht. Hij ziet van deze aarde, waar hij leeft, God die regeert uit de hoogste hemelen. Hij begint de verborgenheden Gods te verstaan; hij zal, het eeuwige en waarachtige leven kennende, weten wat de wereld waard is met haar ijdelheid en haar leugen, en wat de menschen sterven noemen, dat zal hij verachten, omdat hij God toebehoort.

Ziedaar enkele gedachten van een Christen uit de 2de eeuw, die vrij wat anders klinken dan de redenen van THEOPHILUS. Welk regt heeft men dan om deze laatste te beschouwen als uitdrukking van den geest der Kerk? Geen, in geenerlei manier. Hier steunt alles op het feit: Zoo lief had God de wereld, dat Hij zijnen Zoon niet spaarde, maar gaf Hem over voor ons allen. Hier is JEZUS CHRISTUS zelf het groote middenpunt, waarom geloof en leven zich bewegen. Hij is de magtige zon, die verlicht, verwarmt, vruchtbaar maakt, en op den akker van het hart den oogst doet rijpen van goede, Gode welgevallige werken. Twee stroomingen liepen door de Kerk der 2e eeuw; hier een Rationalisme, dat de heidenen zoekt te winnen door eene prediking, die meer leidde tot verachting van het

Digitized by Google

valsche dan tot eene diepgaande en levende erkentenis van de waarheid, en daar het Apostolisch Christendom, dat rustte op de openbaring Gods in zijn Zoon. En zoo zeker als er waren die zich wilden voeden met hetgeen Dr. PAUL noemt, de dunne maar altijd gezonde kost „des Gott-Freiheit-Unsterblichkeitrationalismus," zoo zeker waren er ook, die het woord huns Heeren hadden verstaan: Ik ben het Brood des levens. En indien de Kerk der tweede eeuw toch heeft bestaan, zooals onze schrijver zegt, ja met kracht heeft gestreden, en als een zuurdeeg op het leven en de maatschappij heeft gewerkt, dan heeft zij dat vermogt juist omdat er in haar midden nog andere mannen waren dan Rationalisten als THEOPHILUS. Dat de gemeente leven moest van die dunne kost, en nogtans sterk bleef en gezond, is tot heden onder de zon niet gezien, noch in de tweede, noch in deze eeuw.

J. HARTOG.

AANTEEKENINGEN.

(1) In de Jahrbücher für Prot. Theologie 1875. De verhandeling is van Dr. L. PAUL. van Kiel, en getiteld: Der Begriff des Glaubens bei dem Apologeten THEOPHILUS.

(2) Zie Geloof en Vrijheid, 1869 bl. 1 vv.

(3) Zie Geschiedenis der Christelijke godsdienst en Kerk II, 418.

(4) Zie zijne Histoire des trois premiers Siècles, deuxième Série II, 395 vv.

Digitized by Google

DE GESCHIEDENIS VAN EEN DAGBLAD-BERIGT.

Op den derden zoogenaamden Nederlandschen Protestantendag, in het laatst van October '75 te Rotterdam* gehouden, is door den Heer PANTEKOEK, predikant te Amsterdam, gesproken over „de waarde der zoogenaamde Christelijke feesten."

Het eerste verslag van hetgeen genoemde spreker over dit punt in het midden had gebragt, vond ik in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van Donderdag 28 October. Daar staat het volgende te lezen: „De referent, de Heer F. C. A. PANTEKOEK, begon met de verzekering, dat „zoogenaamde" niet opgevat moest worden in hostielen zin, maar dit woord slechts is gebezigd tot aanduiding der algemeen erkende feestdagen, in tegenstelling tot bijzondere feestdagen der Roomsche Kerk. Een Kersfeest zonder bovennatuurlijke geboorte, een Paschen zonder opstanding, een Pinksteren zonder uitstorting van den Heiligen Geest, — hebben die feesten voor de modernen reden van bestaan? Zullen zij ze blijven vieren? De spreker antwoordde volmondig: ja. En zij kunnen dit doen zonder huichelarij, want zij hangen niet aan de oude vormen, maar zijn door de vormen heen gekomen tot de religieuse ideeën, — ideeën, die ook de modernen tot geen prijs

Digitized by Google

willen opgeven. Men handhave de christelijke feesten als hetgeen zij oorspronkelijk waren, als natuurfeesten, en omdat zij vertolken wat de behoefte moet zijn voor iederen godsdienstigen mensch. Maar alle tweede feestdagen moeten, vooral uit een sociaal oogpunt, worden opgegeven; zij zullen echter als alle oude overleveringen moeten uitslijten, want wilde men daartoe aan de Synode het verzoek doen, er zou weder een storm opgaan tegen den geest van afbreken der modernen! Ook den Hemelvaartsdag wenscht de spreker, dat de moderne Protestanten met stilzwijgen zullen voorbijgaan, omdat die wortelt in eene dogmatiek, welke niet meer de hunne is, maar daarentegen dat de Goede Vrijdag als een rouwdag, als een algemeen christelijke gedenkdag herdacht worde. De feesten, zooals hij ze wil, moeten echter niet uitsluitend kerkelijke zijn; ze moeten in huisgezin en hart worden gevierd, in den geest als de Duitscher zijn Kersfeest viert, dat voor oud en jong een ware feestdag is.

Na een kort woord van opwekking van den Heer VOGEL, dat deze gelukkige uitlegging der christelijke feesten meer algemeen onder de leeken bekend mocht worden dan in den kring waarin zij nu gegeven was, stelde de Voorzitter enz."

Ik dacht eerst, dat de snelschrijver van de Nieuwe Rotterdamsche Courant zich vergist had, en in zijne onbekendheid met de geschiedenis der Christelijke Kerk, den referent had laten zeggen, dat de c h r i s t e l i j k e f e e s t e n o o r s p r o n k e l i j k n a t u u r f e e s t e n w a r e n, en dat de „gelukkige uitlegging," waar de Heer VOGEL zoo meê in zijn schik was, er toch anders had uitgezien. Ik dacht dat te meer, omdat er niemand in de

Vergadering was opgestaan, om tegen het gesprokene iets in het midden te brengen; want, meende ik, waar zoo vele geleerden bij elkander zijn, zou men zulke stellingen niet zonder tegenspraak laten.

'S Middags echter werd ik in den waan gebragt, dat de referent de goedkeuring der vergadering had ontvangen, en de schuld daarvan ligt bij het Utrechtsch Dagblad, dat in zijn Nommer van 28 October het volgende berigt van zijn correspondent plaatste: „Des te liever" — want de vorige spreker was hem niet meêgevallen — sta ik stil bij punt 2. Den hoed af voor éen spreker als ds. PANTEKOEK, kort, zakelijk, boeijend! Spr. zette uiteen, dat onze zoogenaamde Christelijke feesten eigenlijk slechts natuurfeesten zijn, en na rijpe overweging van Dordsche vaderen zijn vastgesteld. Voor de modernen, die met de konditiën van die feesten hebben gebroken, moet de religieuse idee eene aanleiding zijn tot feestvieren. De tweede feestdagen als 2de Kerstdag enz., zou spreker evenzeer willen laten wegvallen als den Hemelvaartsdag, om daarentegen den Goeden Vrijdag te verheffen. Gaarne, was mijn bestek grooter, gaf ik deze improvisatie geheel terug.

Dat zij indruk had gemaakt, bleek uit het woord van den heer DE VOGEL, die verklaarde dankbaar te zijn voor het gesprokene, dat zoo duidelijk bewees, hoe de moderne met een eerlijk hart kan deelnemen aan de Christelijke feesten."

De zaak werd mij nu nog duisterder. Want uit het Utrechtsch Dagblad moest wel opgemaakt worden, dat de heer VOGEL de tolk was der vergadering, toen hij zijn blijdschap lucht gaf over deze „gelukkige uit-

Digitized by Google

legging," die nu niet alleen aan het licht bragt, dat de Christelijke feesten eigenlijk natuurfeesten waren, maar tegelijk dat zij na rijpe overweging van Dordsche vaderen zijn vastgesteld. Dit laatste had dringend behoefte aan eene nieuwe uitlegging, die de dagbladen echter niet gaven. Nu had het toch den schijn, alsof de Christelijke feesten dagteekenden van eene of andere Dordsche Synode.

Maar wat had men dan in de vergadering zelve er van gedacht? Had het waarlijk indruk gemaakt, een gunstigen namelijk? De moderne Kerkelijke Courant, de Hervorming genaamd, van 4 November, deed het mij gelooven, in deze alinea, waarvan het slot allerzonderlingst luidt: „Na de gloeiende improvisatie van den heer PANTEKOEK over de Christelijke feesten, trad de heer VOGEL uit Leeuwarden eenige oogenblikken op." Gelukkig dat wij van elders weten, waartoe hij „eenige oogenblikken optrad." De „gloeiende improvisatie" had hem ontstoken, en wij vermoeden, — het berigt dient althans niet om eene tegenovergestelde meening te wettigen — dat de geheele vergadering hem als haar woordvoerder begroet.

Toch bleek het, dat de pers, geroepen om het menschdom voor te lichten, haar taak tot dus verre slecht had vervuld. Het volgend Nommer van de Hervorming was het eerste, waarmêe dat blad optrad als officieel orgaan van den Protestantenbond, en daarin las ik nu: „De heer F. C. A. PANTEKOEK uit Amsterdam besprak: de waarde der zoogenaamde Christelijke feesten. Naar zijn gevoelen behoorden de tweede feestdagen eigenlijk met het Hemelvaartsfeest te worden afgeschaft. In plaats van het laatste

Digitized by Google

moest de Goede Vrijdag meer algemeen worden in eere gehouden. En wat nu de andere feesten betreft, zij hebben voor ons niet meer de waarde, die er aan wordt toegekend door degenen, voor wie de bijbelsche verhalen berichten zijn van gebeurtenissen. Doch dit neemt niet weg, dat zij ook voor ons van waarde zijn gebleven. Men herstelle hen slechts in hun oorspronkelijk karakter van natuurfeesten, en brenge dan die voorstelling over op geestelijk gebied." En hierop laat de verslaggever de kalmerende mededeeling volgen: „Alleen de Heer VOGEL van Leeuwarden betuigde adhaesie." Alleen de Heer VOGEL! Rara avis! Gelukkig voor de eer van den Protestantendag, want het wordt nu duidelijk, dat de tegenspraak op veler aangezigt te lezen stond, en was er geen gebrek aan tijd geweest, die tegenspraak zou zich hebben laten hooren. Maar hoeveel couranten moet men op die wijze lezen, eer men het fijne van de zaak weet! En het allerfijnste wist ik toch nog niet. Want eenige dagen later berigtte de Heer PANTEKOEK aan den Redacteur van laatstgenoemd Weekblad, dat hij het zoo niet had bedoeld. Het was een misverstand, en niemand van al die geleerde theologen had hem begrepen. Dat heeft men nu van zulke gloeijende improvisaties; bij slot van rekening weet de spreker zelf niet wat hij zegt.

J. HARTOG.

Digitized by Google

TOT SLUITING VAN EEN DEBAT OVER DE EVANGELISCHE RIGTING.

Zal ik den spotnaam van „halven geen heelen!" als wapen gebruiken?.... Tusschen mannen van kennis en ernst is de strijd nooit door spot en schimpnamen te beslissen, maar alléén door een rustig voortzetten van het vrije onderzoek.

OPZOOMER.

De heer DOMELA NIEUWENHUIS die vroeger schreef: De Middenpartij, enz., heeft onlangs geantwoord op mijn: Getuigenis, enz. (Zie Gel. en Vr. 1875, 1—60). Dit antwoord is geplaatst in de laatst verschenen aflevering der Bibl. voor Mod. Theol. en draagt ten titel: Halven en Heelen.

De tijd ontbreekt mij, en meer nog de lust om het naar alle kanten over de meest verschillende onderwerpen uiteenvloeijend geredeneer van genoemden heer te volgen. Schoon hij zich „in den regel ('t woord is vergeten in het citaat bij D. N.) weet vrij te houden van stuitende (dit woordeke is óók door D. N. over 't hoofd gezien) personaliteiten en zelden hatelijkheden zegt," zaait D. N. toch bitterheid. Hij schijnt maar niet te vatten, hoe dit mogelijk is. De verkla-

Digitized by Google

ring, dunkt ons, ligt toch voor de hand. Geen sprake is hier, hij geloove onze verzekering, van die bitterheid die dáár veroorzaakt wordt, waar men anderen eene pijnlijke waarheid ontdekt, zooals onze criticus ten onzen aanzien beweert. Hij zegt zelf, dat hij van de vraagpunten die ons belang inboezemen „ongeveer niets begrijpt." Deze „vrijdenker" van vroeger, deze „denkende mensch" van heden — men merke wel op, dat hij ons wat „ijdel" vindt, en hoe hij ons nu van dat gebrek schijnt te willen genezen door ons in zijn eigen voorbeeld eens te laten zien, hoe leelijk het staat in geschrifte te poséren — verklaart bovendien, dat het zoo „moeijelijk is zich te verplaatsen in eene andere denkwereld." Maar dan ontbreekt het hem immers aan het eerste vereischte voor juiste kritiek. Dan heeft hij de gave niet van zich met onbegrensde waarheidsliefde in te leven in het voorwerp, dat beschreven moet worden, ten einde dit waar te nemen, naauwkeurig te ontleden, billijk te beoordeelen, en, aan het eind der taak gekomen, er van te verwerpen wat verworpen — te waarderen wat gewaardeerd moet worden. Die zijn eigen krachten althans eenigermate kent, moest besluiten, dat in dezen toestand onthouding volstrekt geboden was. De heer D. N. neemt niettemin den arbeid der kritiek ter hand. Noodzakelijk gevolg bij de gegeven praedispositie? Hij hakt er op in, rukt uit zijn verband, slaat op enkele woorden door, spreekt van tweeslachtigheid en allerlei leelijke dingen meer, ja, vergeet zich zelfs in die mate, dat hij des tegenstanders liefde voor de waarheid in verdenking brengt. Wat dunkt den lezer? Is hier oorzaak voor bitterheid, al of niet? ontbrak de ge-

Digitized by Google

reede aanleiding om te verklaren: „een polemiek als door D. N. gevoerd is, werkt schadelijk"?

Ik ga voorbij de would-be geestigheden, uit kwalijk verstane of, zooals men boven in een enkel staaltje heeft kunnen opmerken, uit onnaauwkeurig teruggegeven uitdrukkingen door D. N. gedistilleerd. Maar ik constateer, dat wij nu althans eene beschrijving hebben ontvangen van hetgeen hij en „velen met hem" onder „modern zijn" verstaan. „Dit laatste," zoo beweert hij, „bestaat niet in het al- of niet-aannemen van wonderen, maar in het al- of niet-aannemen van uitwendig gezag. Uitwendig gezag," zoo gaat D. N. voort, „noem ik het, wanneer men zegt: het staat in den bijbel, in de confessie, in het evangelie, of wel: MOZES heeft het gezegd en dus is het waar, of JEZUS of PAULUS of wie ook. Wie dat aanneemt, gezag van boeken, letters, personen, die is voor mij een man des gezags, en wie dat gezag als zoodanig verwerpt, een man der vrijheid." Bijzonder duidelijk is de bepaling zeker niet. Of hebben wij dan met eene bloot formele kwestie te doen, en is de verschillende houding ten aanzien van deze vraag aangenomen de diepste grond van het ontstaan en van het bestaan der onderscheidene theologische rigtingen? Maar wordt het uitwendig gezag van menschen en kerken, „een gezag zich uitstrekkende zoowel over de godsdienstige overtuigingen van den leek als over het onderzoek der H. Schriften door den godgeleerde" (ROGGE) niet door ieder anti-confessioneel, door den liberalen en den orthodoxen Protestant onbepaald verworpen? Staan in de „worsteling van de vrije overtuiging tegen het confessionalisme, van het groote (forméle) beginsel der Hervorming tegen het kerkelijk (en ieder uitwendig) gezag"

Digitized by Google

(ROGGE) in Duitschland de BAUMGARTENS niet naast de SCHENKELS, in Nederland de DE LA SAUSSAYES nevens de KUENENS? Anders wordt de zaak natuurlijk, „als gezag wordt opgevat, niet in de beteekenis van iets dat beveelt en dwingt, maar als zedelijke invloed hier b. v. door ouders en leermeesters, dáár b. v. door aanschouwing van JEZUS heerlijkheid en van de vrucht zijns geestes in de menschheid geoefend." Zóó werd op eene Groningsche Predikantenvereeniging gezegd door dr. HOFSTEDE DE GROOT jr., en de heer D. N. vergeve mij, dat ik wederom, al aanhalend, een ander iets juister en duidelijker laat zeggen dan ik zelf zou kunnen doen. „Hier is eene magt, die niet dwingt maar dringt en trekt, die het hart niet gebiedt, maar waardoor het gebeden en bewogen wordt. Voor zulk een invloed buigt en neigt zich de ziel, en geeft zich gewillig over. Daarom voegt zich de Christen onder 't gezag van God en CHRISTUS om zich te laten vormen en leiden — leiden zelfs ook dáár, waar niet alles nog doorzien en begrepen wordt." Ik vlei mij, dat de Heer D. N. nu begrijpen zal, wat ik over 't gezag van JEZUS CHRISTUS schreef, maar ook waarom wij volstrekt niet van plan zijn, om ons door hem en door wien ook onder „de mannen des gezags" te laten rangschikken en uit de gelederen van „de mannen der vrijheid" te laten uitzetten. — Maar dit daargelaten. Zijne kenschetsing zelve verklaart het modernisme als historisch verschijnsel in geene deele, en moet alléén hierom reeds als onjuist worden verworpen. Men herinnere zich slechts wat door onzen criticus vroeger gezegd is. Toen kon de deugd der consequentie alléén worden toegekend aan „de modernen," van welke ieder „in hoofdzaak" wist

Digitized by Google

wat zij wilden. Nu worden wij verrast door de mededeeling, dat onder de modernen „naast heelen" niet weinig „halven" zijn. Ik haalde SIBMACHER ZIJNEN aan: een „halve", luidt het antwoord. Voorts noemde ik naast anderen Dr. HOOYKAAS: de Bijbel voor jongelieden wordt fluks voor den dag gehaald, er blijkt uit dat deze Dr. óók niet al te zuiver is in de leer des heeren D. N., en hem geschiedt wat S. Z. gebeurd is. 't Allervermakelijkst bij 't geval is nog, dat Dr. HARTMANN, — op wien ik mij volgens D. N. niet mogt beroepen, en ik deed dit ten einde mij van de moeite van uitvoerig betoog ten aanzien der inconsequentie van vele zoogenaamde modernen te ontslaan, — thans bij hem dienen moet om de „halven" onder de modernen te regt te zetten. Wie resten ten slotte? DOMELA NIEUWENHUIS en „de velen met hem?" Wáár zijn ze? Welligt vernemen we eerlang bij geschrifte van D. N. iets dergelijks, als Dr. PIERSON onlangs met onbeschrijfelijk naïeve geblaseerdheid ter neêr schreef: „alle godsdienstige richtingen van het vaste land, behalve het ultramontanisme, lijden aan halfslachtigheid." — Inmiddels blijf ik, nu de poging tot verklaring van het verschil tusschen de onderscheidene rigtingen door den heer D. N. aangevoerd blijkbaar mislukt is, met „velen," die het punt in kwestie aan een opzettelijk en naauwkeurig onderzoek onderwierpen, staande houden, dat niet een geschil over het formeel beginsel van vrijheid of gezag, maar wel degelijk een materiëel beginsel de rigtingen onderscheidt. De heer D. N. ziet ook hier weêr voorbij, dat ik mij tot staving van mijn oordeel niet alleen op geestverwanten, maar ook op Dr. PIERSON beriep, wiens afdoend betoog in zijn Gods wonder-

Digitized by Google

macht nog altijd op weerlegging wacht. Thans voeg ik er nog bij het oordeel door Mr. OPZOOMER in „Onze godsdienst" onlangs geveld en zeg wederom: de vraag was en blijft: naturalisme of supranaturalisme? Over de beantwoording van deze vraag, die langs zeer verschillende wegen beproefd wordt, loopt in den grond der zaak de strijd tusschen de theologische rigtingen.

In de tweede plaats herinner ik den welwillenden lezer, dat mijn streven was, het eigenlijk beginsel der Evangelische rigting, hetwelk D. N. niet vinden kon, „hoe hij ook zocht en weêr zocht," in 't licht te stellen. Op historisch–kritischen weg (een andere methode mogt niet gevolgd worden, en te groote beknoptheid zou de duidelijkheid hebben in den weg gestaan) poogde ik aan te toonen, dat deze rigting niet is eene kerkelijke, waarvoor D. N. haar aan 't einde en als het resultaat van zijn zoeken en tobben scheen te houden; maar dat haar wetenschappelijk beginsel kennelijk is allereerst: supranaturalistisch, wat de grond is van hare homogeniteit met de orthodoxe rigtingen, en vervolgens: christologisch, wat het onderscheid verklaart, hetwelk tusschen haar en de orthodoxe rigtingen, vooral van vroegere dagen, bestaat. Daarna trachtte ik het verband te schetsen, dat tusschen het zóó omschreven beginsel en de benamingen die onze rigting zijn gegeven, gevonden wordt, en wees op de gevolgtrekkingen, die wij uit dit beginsel wat drie door D. N. gememoreerde hoofdzaken betreft, meenen te moeten en te mogen afleiden. — Van dit alles nu heeft de heer D. N. niets begrepen. Hij zegt N.B.: „dat drieledig besluit is niet in overeenstem-

Digitized by Google

ming te brengen met de uitspraak: wie Christen wil zijn is het reeds. Hoe rijmt de Heer G. deze dingen?" Hoe? De Heer G. heeft deze twee dingen niet „te rijmen." Ieder die wil, kan zien, dat 't woord van VINET door mij in der tijd werd gebezigd als de uitdrukking van een beginsel, hetwelk wat meer moest worden gehuldigd bij de beoordeeling van het karakter van de personen, met wie wij te midden van den kerkelijken strijd in aanraking komen. Maar van de theologie van DE BONEVAL FAURE, welken een minder aangename bejegening was weêrvaren, verklaarde ik in 't zelfde verband, dat ze verre van onberispelijk was. Moet er dan geen onderscheid worden gemaakt tusschen Christendom, tusschen Christelijke gezindheid, welke gezindheid zelfs dáár kan gevonden worden waar men zich van haar Christelijk karakter niet bewust is, en tusschen Christelijke theologie? Kan men niet gedrongen zijn het Christelijk karakter van zijnen naaste te eerbiedigen, en tegelijkertijd zijne theologische zienswijze voor vicieus houden, ja, zich verpligt gevoelen om deze te bestrijden, vermits zij naar onze overtuiging niet slechts het feit des Christelijken levens niet verklaart, wat immer de taak der wetenschap is, maar zelfs tot de uiterste gevolgtrekkingen ontwikkeld, dit Christelijk karakter, het Christelijk leven aantast en vernietigt? Zijn er niet, die door hunne wereldbeschouwing geleid, met het Christendom zelf, dat zij oorspronkelijk lief hadden, hebben gebroken? Heeft STRAUSZ en zoo menig ander te vergeefs geleefd? — Maar bovendien. Wáár ter wereld heb ik den eisch gedaan, dat de stellingen, die wij uit het door ons verdedigd beginsel afleiden, door anderen

Digitized by Google

moeten worden omhelsd, dat met name de drie geïncrimineerde punten b. v. door D. N. zouden moeten worden aangenomen? Integendeel: zij passen in het cadre van een naturalistisch stelsel niet. In de denkwereld van een naturalist is er nergens plaats voor. Wij ontwikkelen ze, van ons theologisch beginsel uitgaande, maar zijn hierbij ten volle overtuigd, dat de formulering in menig opzigt gebrekkig zijn kan. Iedere kritiek is ons hierom welkom. Oók wat de heer D. N. er tegen inbragt in den naam van zijne leer. Al heeft hij ons niet verstaan, hij heeft ons toch den pligt herinnerd, die op ieder theoloog rust, om naar steeds grootere juistheid en scherpere bepaling van begrippen te streven. Maar — „de tweeëenheid", waarvan wij werden beschuldigd, bestaat, zooals blijken kan, alléén in het niet zeer helder brein van den „vrijdenker" van vroeger, van den „denkenden mensch" van heden.

Op de kerkregtelijke vragen die D. N. mij doet, meen ik het antwoord te mogen en te moeten schuldig blijven. De Verschijnselen, die de eerste aanleiding gaven tot ons debat, behandelen voor ver het grootste deel de kwestie. Ik wees ten overvloede in een getuigenis op mijne gansch niet onduidelijke verklaringen. Waar nu D. N. de houding aanneemt, alsof er door de tweede sectie van de commissie van advies niets ware gezegd, alsof door mij nog geen enkel woord ware geschreven, daar moet hem nu herinnerd worden, dat „goed lezen eene kunst is, die niet alle menschen verstaan — eene kunst, die in dit bepaald geval het karakter verkreeg van eene zedelijke verpligting".

Ten slotte evenwel dit ééne nog. De heer D. N.

Digitized by Google

schrijft bladzijden bij bladzijden vol, ten einde eene confessie in alle bijzonderheden te ontwikkelen. Want dit doet onze criticus metterdaad in zijn vertoog, al schijnt hij zelfs niet te gevoelen, dat hij bezig is met de confessie des heeren D. N. en die van „velen" met dezen, te stellen tegenover de confessie van zijne tegenstanders en die van velen met hen. Zij schijnt bestemd voor eene Kerk der toekomst, want hij zegt zelf, dat geene Kerk tot nu toe den weg door hem gewenscht, betreden heeft. Stel dat die Kerk naar zijn hart tot stand kome. Dan geschiedt zulks zeer zeker op den grondslag van de beginselen, welke in de bewuste confessie neergelegd zijn. Heeft in dit geval die Kerk het regt niet om van hare leden getrouwheid aan die beginselen te vragen en te verwachten? Mij dunkt, dat eene onbegrensde leervrijheid in deze en in geen enkele vereeniging kan worden toegelaten. Want iedere gemeenschap heeft een bepaald karakter, dat zij niet mag opgeven, zonder zich zelve te vernietigen. Van de vrijheid der voorgangers wordt veel, van de regten der leden, die uit den aard hunner vereeniging voortvloeijen, in den regel niet gesproken, ook niet door den heer D. N. En hier hebben we juist de kwetsbare plek van 't Protestantisme. Het probleem van de leervrijheid, van hare uitgestrektheid en van hare grenzen, brengt de Duitsche, de Fransche, de Nederlandsche Kerken in beweging, en nergens is het opgelost, en niemand heeft nog voor zijne poging tot oplossing eene magtige partij weten te vinden. Met klinkende phrasen komen wij niet verder. Jan Rap moge er tevreden mede zijn: die de moeijelijkheid van het vraagstuk eenigermate slechts

Digitized by Google

gevoelt, wendt zich van phrasen af. D. N. meent, dat de middenpartij er prijs op stelt om voor wetenschappelijk te worden gehouden, en zegt van haar, dat zij „ook de meeste allures van wetenschappelijkheid aanneemt": het doet mij leed, dat ik zelfs dezen schralen en uiterst dubbelzinnigen lof hem niet geven kan. Want het is mij met den besten wil niet mogelijk bij zijne beschrijving van Kerk en Kerkinrigting de sporen te ontdekken van grondige historische studie en van welgeordende kennis. Ook om deze reden sluit ik, wat mij betreft, een debat, door ons niet uitgelokt, en dat tot welwillende en vruchtbare wisseling van gedachten, onzes ondanks, de gelegenheid niet biedt.

Schiedam,
30 Nov. 1875.

M. A. GOOSZEN.

Digitized by Google

VERSCHIJNSELEN DES TIJDS.

PROTESTANTISME (WYLIE'S GESCHIEDENIS DOOR D^R. C. P. HOFSTEDE DE GROOT. BROCHURES VAN EMILE DE LAVELEIJE EN D^R. G. MERZ. L. LINDEBOOM, DE CHR. GEREFORM. KERK. M^R. GROEN VAN PRINSTERER, MAURICE ET BARNEVELT). — ONDERWIJS EN OPVOEDING (RAPPORT AAN HET HOOFDBESTUUR DER MAATSCH. T. NUT V. 'T ALGEMEEN. DE NEUTRAAL-CHRISTELIJKE STAATSKERK, RAPPORT AAN 'T NUT VAN 'T ALGEMEEN. HERBERT SPENCER, OPVOEDING. DE WONDEN VAN ONS VOLKSLEVEN DOOR MULTAVIDI). — ONDERWIJS EN ZENDING IN INDIË (DEBATTEN IN DE TWEEDE KAMER OP 11, 15 EN 16 NOV. LANDONTGINNING EN EVANGELISATIE OP JAVA, DOOR P. JANSZ.) — EENE KRITIEK OP DE VORSTENSCHOOL, DOOR ELISE VAN CALCAR.

Protestantisme en Katholicisme — die twee gingen voor eene wijle vreedzaam naast elkander, sinds de herstelling van den Nederlandschen Staat. En waarom ook niet? Waarom zouden zij elkander niet verdragen, zoolang beide, eene godsdienstige richting vertegenwoordigend, aan de natuurlijke en eigenaardige ontwikkeling van hun levensbeginsel, elk op zijne

Digitized by Google

wijze, werkzaam zijn? Maar die tijd is voorbij. Er is vreemd vuur op het altaar gebracht. Van beide zijden. En nu wordt het de vraag: Protestantisme óf Katholicisme? En dat is helaas! geen vraag meer alleen van godsdienstigen aard. Zij kan zich wel hoe langer zoo meer oplossen in de vraag: Staatsalvermogen óf alleenheerschende Kerk? En wie kan zijn hart aan één van die twee geven? Wie wil de toekomst aan één van beide zien toevertrouwd? Wel beweegt zich de geschiedenis der menschheid op haar voorwaartschen weg tusschen geweldige tegenstellingen, die haar gang grootelijks belemmeren en vertragen en aan 't ééntonig en vervelend lied op den vooruitgang het zwijgen gebieden, waar immers eerst de toekomst, terugziende op de voleindigde worstelingen van het heden, zal kunnen getuigen, óf en hoevér, en in welken zin wij thans op een weg van vooruitgang ons bevinden. Immers de historie getuigt, dat de weg voorwaarts gaat langs groote kronkelingen, zich kenmerkt door schijnbaren stilstand, zijns ondanks door tijdelijken achteruitgang.

Ik acht het daarom een verblijdend verschijnsel, dat ons Protestantsch bewustzijn eens weêr in zijne oorspronkelijke reinheid en kracht uit den slaap wordt gewekt. Door de levendige beweging van den Protestantenbond misschien? Neen, daaraan dacht ik niet. Die draagt te veel een hybridisch karakter, is van den beginne te veel geweest en wordt meer en meer eene propaganda voor moderne wereldbeschouwing, een strijdvoeren tegen 't gezag, tegen 't wonder en 't bovennatuurlijke, niet in geleerde boeken, maar in populaire voordrachten voor een ongeleerd pu-

Digitized by Google

bliek. Die bond kan in schijn den leden en geestverwanten vergoeding bieden voor eene Kerk die hen niet meer bevredigt; ze kan misschien de oplossing dier Kerk bespoedigen, maar — om de volkomen zege der oude Kerk te helpen voltooien. Want gelijk alle vormen van het rationalisme, zoo zal ook de moderne wereldbeschouwing, welke bonden zij ook stichte, machteloos blijken tegenover Rome, gelijk tegenover de historisch Protestantsche Kerk. Door ontkenningen eenerzijds, en prediking van een godsdienstig-zedelijk ideaal in eigen geest geboren andererzijds, sloopt men geen gebouw, dat op een hechter fondament rust, overwint men geen tegenpartij, die een dieper en deugdelijker levensbeginsel in zich draagt, dan de autonomie van den geest. Onze vrienden meenen het ernstig en oprecht met hun Godsdienst van JEZUS, maar ik ben overtuigd, dat zij treurig zullen gedésillusioneerd worden, als zij in 't einde zien, dat zij daarmede het godsdienstig indifferentisme slechts in de hand hebben gewerkt. Bij de vrijheid, die de Kerk ten onzent aan liberale overtuigingen biedt, heeft de Protestantenbond hier ook niet die verdienste der actualiteit, dat bestaansrecht, 't welk de Duitsche Protestanten-verein nog altijd in de dáár gegeven toestanden vindt, zoodat onverdacht-orthodoxen er dan ook soms leden van zijn.

Neen, ik verwacht meer van de verlevendigde gemeenschap des geestes met de voorgeslachten, aan de hand der geschiedenis, die ons heenleidt tot de frissche en volle bronnen des godsdienstigen levens, welke zij weêr hebben ontdekt en geopend, waaruit zij hebben gedronken en die ook nog voor het nageslacht vloeien. In een tijd

Digitized by Google

die zich kenmerkt door oppervlakkigen en verflauwden godsdienstzin, met die rustelooze bewegelijkheid van vergaderingen en lezingen, die vaak zoo weinig achterlaten, is er van de rustige studie van degelijke boeken in den stillen kring des gezins meer blijvende vrucht en waar genot te wachten.

Zulk een boek is dr. WYLIE's Geschiedenis van het Protestantisme, uit het Engelsch vertaald en geheel zelfstandig voor Nederlanders bewerkt door dr. C. P. HOFSTEDE DE GROOT. Zeven van de vijftig afleveringen, waarin het work binnen drie jaren zal verschijnen, liggen vóór mij. (1) De lectuur schonk mij een waar genot. Ons worden hier geleverd eerst inleidende beschouwingen over de oorzaken van 't verval der Chr. Kerk sinds de vierde eeuw, de ontwikkeling van het Pausdom sinds CONSTANTIJN tot BONIFACIUS VIII, enz.; vervolgens de Inquisitie, de Protestanten vóór de Hervorming, met name eene zeer aanschouwelijke voorstelling van de Paulicianen, Waldenzen, Albigenzen en hun lijden, eene geschiedenis van WIKLEFS leven en werken, zeldzaam boeiend; JOHANNES HUSS en de Hussitenkrijg en eindelijk het begin van LUTHERS geschiedenis. De behandeling getuigt van heerschappij over de geschiedkundige stof, paart rijkdom met beknoptheid, diepte van opvatting met ruimte van blik, en kenmerkt zich door een schoonen, gespierden stijl, die welluidend wordt als muziek, en plastisch als eene schilderij, waar de beschrijving van de Piemonteesche Alpendalen wordt gegeven, de eeuwenoude woonplaats en bergvesting der Waldensen. Het boek getuigt van de volle toewijding des schrijvers aan zijn onderwerp. Hij leeft er in door zijne wetenschap, met zijn hart.

Digitized by Google

Wij zien de dingen als voor onze oogen geschieden. Ik wijs met name op den kruistocht tegen de Albigenzen en op WIKLEFS arbeid en lot. Al aanstonds wordt ons het Protestantisme geteekend in zijn invloed op kunsten, wetenschappen en vrije staten, zijne geschiedenis als een groot drama, zijn oorsprong, zijn groot scheppend beginsel, en de daardoor verwekte herleving van het Christendom.

„Wij zullen — zoo getuigt de Engelsche schrij„ver — deze geschiedenis verhalen en met eerbied de „wegen Gods trachten na te sporen gedurende vijf „zegenrijke eeuwen. Wij zullen tronen zien vallen of „bevestigd worden, en volken zien opklimmen tot macht „en eer of nederwerpen in het stof, naarmate zij deze „beweging bestreden of bevorderden. Meer dan één „in 't duister gesmeed komplot hebben wij aan 't licht „te brengen, en ook meer dan eens eerbiedig te ver„wijlen bij de tusschenkomst van eene onzichtbare „hand. Menig heilig martelaarschap hebben wij te „schilderen en ook menigen wreeden vervolger. Boven„dien zal het eene heerlijke taak zijn, om den geze„genden invloed aan te wijzen van het Protestantisme op „de vrijheid, de ontwikkeling en het geluk der volken."

Mij dunkt, dat gezichtspunt is het onderwerp waardig. Een zoo begaafd Engelschman in onze dagen, waarin ook een GLADSTONE zoo beslist positie neemt, over dit onderwerp te hooren, is wel uitlokkend. Wat evenwel uitsluitend op Engelsche toestanden betrekking heeft, liet Dr. HOFSTEDE DE GROOT soms weg, gelijk hij de geschiedenis van het Nederlandsch Protestantisme heeft uitgebreid, waar hij die van Engeland in bijzonderheden een weinig beknopter mededeelt.

Digitized by Google

Dit voortreffelijk werk, dat zoo goed een Nederlandsch als een buitenlandsch karakter draagt, is eene ware aanwinst voor onze letterkunde en zal spoedig eene eereplaats innemen naast de werken van HAGENBACH, MERLE D'AUBIGNÉ, TER HAAR, terwijl het den laatste verre overtreft in uitvoeriger behandeling van den gang van het Protestantisme door geheel de Europésche wereld.

Iedere aflevering (à 50 cts.) bevat vijf fraaie illustraties en in de 48 kolommen kwarto formaat op goed papier en met keurige letter, minstens den inhoud van 80 gewone bladzijden. De eerste 3000 inteekenaren ontvangen bovendien gratis de schoone gravure van LEOPOLD LOWENSTAM: Een kreet uit het Volk (Antwerpen A° 1559), (prijs *f* 15.—) naar de beroemde schilderij van H. A. VAN TRIGT: „de samenscholing van „het volk vóór de gevangenis der Spaansche Inquisitie te „Antwerpen," en behoorende aan „Dordrechts museum." Men mag dit boek wel wenschen in elk beschaafd gezin der Evangelische Christenheid, vooral in handen van het jongere geslacht, dat lust heeft voor geschiedenis en dat nog oog en hart heeft voor het onschatbaar goed der geestelijke vrijheid.

Strijdschriften van den dag, niet zelden getuigende van partijdigheid en hartstocht, stichten in den regel weinig goeds op den duur. Toch is de brochure van den Belgischen Katholieken Hoogleeraar EMILE DE LAVELEYE een merkwaardig teeken des tijds. Wat voor jaren reeds NAPOLEON ROUSSEL in een uitgebreid werk beproefde: eene vergelijking tusschen de Katholieke en Protestantsche natiën uit het drieledig oogpunt van welvaren, verlichting en zedelijkheid, dat schetst D. L. in korte trek-

Digitized by Google

ken en toont aan, dat de Hervorming oorzaak is van ontwikkeling; dat de eerste voorwaarde tot die ontwikkeling is onderwijs; de tweede, een zedelijke grondslag; de derde, beperking van het absoluut gezag; de vierde, aanwezigheid van godsdienstzin bij de verstgevorderden in verstand; en eindelijk, dat ter bestrijding van het Clericalisme niet vrijdenkerij, maar godsdienstzin wordt vereischt. Gulden woorden, die wel verdienden door onzen vriend S. in onze taal overgebracht, door Mr. DE SAVORNIN LOHMAN met een aanprijzend voorwoord begeleid te worden en, in stede van met eene inleiding des schrijvers, met een brief van dank van Lord GLADSTONE aan hem te prijken. Wel is waar, kan uit één factor niet heel het leven van een volk verklaard worden. Ook andere factoren, afkomst, klimaat, ligging werken mede. En daarom kan men op zulk een betoog altijd iets afdingen, gelijk Dr. SCHAEPMAN beproeft in zijn „Godsdienst en Volkswelvaart," en deswege in de Tijdspiegel (Nov.) eenigszins door NOORMAN tegen DE LAVELEYE wordt verdedigd. Maar de klachten, die Dr. SCHAEPMAN zelf over zijne geloofsgenooten aanheft (alsof die niet op het stelsel zelf terugvielen!) en de autoriteiten waarop hij zich beroept, pleiten met al de getuigen der geschiedenis meer vóór dan tegen het standpunt van DE LAVELEYE. En al is men 't niet altijd met hem eens, vooral waar hij ons land, welks tegenwoordigen toestand hij niet zoo nauwkeurig blijkt te kennen, nog al ophemelt, — zijn woord: Godsdienstzin, niet vrijdenkerij, de kracht tegen het Clericalisme, — dat woord, aan Belgie's toestand ontleend, is behartigenswaard in hooge mate.

Digitized by Google

Het wijst waarschuwend op de strekking van het hedendaagsch Katholicisme, maar bemoedigend ook op de kracht van het echt Protestantisme. Mij dunkt, de geschiedenis van het Concilie van '70 en de geschiedenis daarna moest de Ultramontanen omtrent zulke vraagstukken een voorzichtig stilzwijgen doen bewaren. En wat wij in Frankrijk en Spanje zien gebeuren, niet minder.

In zijne brochure: Nederlander of Ultramontaan, voor vier jaren uitgegeven, sinds uitverkocht, en nu op nieuw uitgegeven door de Evangelische Maatschappij, wijst de Katholieke geneesheer van Oosthuizen, Dr. G. MERZ geleidelijk en eenvoudig aan, hoe ten onzent de vreedzame samenwoning van Protestanten en Katholieken na de oprichting van het koninkrijk der Nederlanden, ter kwader ure door het Jezuïetisme voor eene vijandige verhouding heeft plaats gemaakt. Als opmerkingen van een Katholiek, die beter achter de schermen heeft kunnen kijken en den gang van zaken met een ander oog beziet dan de Protestant, hebben deze woorden te meer beteekenis, waaraan de schrijver ten slotte nog toevoegt een overzicht van GLADSTONE's geschrift: de Vatikaansche dekreten en hun invloed op de burgertrouw. En beider slotsom is: men moet één van beide zijn (— beide te gelijk is onmogelijk —) Nederlander (Brit) of — Ultramontaan.

De heer LINDEBOOM, Evangeliedienaar te Zaandam zond ons ter recensie zijn boekje: de Christelijke Gereformeerde Kerk. Een en ander over haar toestand, roeping en toekomst. Aan de ernstige overweging ook van de geloovigen buiten haar aanbevolen. Al hebben wij voor

Digitized by Google

eigenlijke recensiën geen plaats, wij willen er te minder geheel van zwijgen, daar de schrijver zich over dat zwijgen ten aanzien van zijn kerkgenootschap beklaagt. Hadden we steeds sympathie met een Genootschap, dat zijne geboorte dankt aan vervolging van Staatswege (al waren sommige voorgangers daaraan verre van onschuldig), die sympathie nam toe, naarmate dit kerkgenootschap zich door eigen kracht met weinig middelen staande hield, zich van zijne gebreken zocht te zuiveren, op waarachtige ontwikkeling prijs begon te stellen en den geest van haat en bitterheid tegen ons eenigszins begon af te leggen. En als wij nu uit de brochure van den heer L. zien, wat de gemeente doet en wat hij en velen met hem willen, dat zij nog meer doen zal, en daarbij in aanmerking nemen, hoe zij om geen rijkssubsidie bedelt, terwijl het van haar nog veel meer dan van ons geldt „niet vele rijken, niet vele edelen!" dan kunnen wij dat geloofsleven, dien geloofsmoed slechts prijzen en wij mogen ons zelven in menig opzicht ter beschaming op het voorbeeld wijzen dezer gemeente nog altijd meer of min „onder het kruis." Laat evenwel de heer L. niet vergeten, qui trop embrasse mal étreint! men moet het onmogelijke niet willen. Hij beschuldigt eenigszins zijn kerkgenootschap, dat het nog zoo menige instelling der christelijke liefde niet heeft, die wij wél bezitten. Wacht u voor eerzucht! Niemand is gehouden tot het onmogelijke! Menige wensch en wenk des schrijvers zou in vervulling kunnen gaan, wanneer daar eene hereeniging tot stand kwam tusschen zijne gemeente en onze orthodoxen. De wenken omtrent godsdienstonderwijs, belijdenis, ambt van Ouderling en vele anderen zijn altijd en overal van gewicht, maar

Digitized by Google

onderstellen eene ideale Gemeente, die helaas! nu niet bestaat en misschien nog in lang niet worden zal. Maar — hoe daarentegen de schrijver aan de geheele orthodoxe gemeente ten onzent den raad kan geven: Kom tot ons over! dat vat ik niet, dat is met allen ootmoed en alle bescheidenheid in strijd. Is dan bij u, Broeder LINDEBOOM! de Kerk reeds dermate eene gemeente van JEZUS, eene gemeenschap der heiligen, een Koninkrijk Gods, dat alles wat behouden wil worden, tot u moet komen, gelijk de Roomsche moederkerk, buiten welke er geen zaligheid is, van hare afvallige kinderen vraagt? Dat zij verre! Tot u komen kan geene fractie onzer Kerk: daartoe hebben allen den geest der vrijheid (in goeden zin) te veel gesmaakt. Daartoe zijn, geloof ik, bij u nog te veel sporen van al te bekrompen gehechtheid aan het oude, omdat het oud is, zooals gijzelf erkent. De leer, de Kerkleer staat bij u, geloof ik, te veel nog op den voorgrond. Er is nog te veel wettelijks. Mocht het in onze Kerk, door het streven der modernen tot eene scheiding komen, dan wordt vooreerst de orthodoxe Kerk de Kerk der naaste toekomst. Dan is het voor u tijd om u met haar te hereenigen, gelijk gij van haar zijt uitgegaan, of liever, 't is dan aan haar om u terug te noodigen tot de gemeenschap, waaruit gij wel wat hard zijt uitgedrongen. Liefst zou ik zien, dat elk kerkgenootschap en elke richting in hetzelve in stilheid den Heer zocht te dienen, den andersdenkenden broeder verdragende in liefde en het oordeel den Heer overgevende, die wil, dat wij niet allereerst elkander, maar onszelven oordeelen! Geloof mij, in

Digitized by Google

die nuttige les worden wij in ons kerkgenootschap dagelijks geoefend, als wij maar leeren willen. Ga gij met uwe geestverwanten voort, in uwe kleine Kerk het Godsrijk te verwezenlijken zooveel in u is, met de middelen u gegeven. Dan bouwt gij mede aan den geestelijken tempel des Heeren. Denk aan den grooten ZINZENDORFF! Die wenschte voor zijne gemeente geen duurzaam afzonderlijk bestaan. SPENER wilde geen áparte Kerk; hij had anders zoo goed reden om zich af te scheiden, als gij in der tijd. LUTHER kon de gedachte niet verdragen, dat de Gemeente van JEZUS naar hem genoemd zou worden, evenmin als PAULUS. Van afscheiding komt nooit veel goeds. Het zout der aarde, het licht der wereld moeten de Christenen zijn. En waar eenmaal uitwendige scheiding bestaat, daar moet zoo mogelijk de inwendige gemeenschap weêr aangeknoopt — en dien weg wilt ge ook wel uit — opdat eene volkomene samensmelting tot stand kome, niet door kunstmiddelen, maar als Gods tijd dáár is, van zelf, uit den drang des geestes. — Zóóver is het nu nog niet! —

Van meer dan voorbijgaand belang zijn zulke geschriften, die den blik op de geschiedenis van 't verleden verhelderen, vooral dáár, waar partijdigheid en onvolkomen bronnenkennis tot eenzijdig oordeelen leidde. De behandeling der geschiedenis onzes Vaderlands kan er van getuigen. Het ten vorigen jaren verschenen boek van MOTLEY: het leven en de dood van BARNEVELT, vond onzen grijzen, geleerden GROEN VAN PRINSTERER terstond bereid om in het strijdperk te treden, ten einde aan te toonen, dat MOTLEY de beschikbare en ook hem ten dienste staande bronnen niet

nauwkeurig had gebruikt. Ziedaar de aanleiding tot zijn in de Fransche taal geschreven werk MAURICE et BARNEVELT. Hij deelt ons mede, dat de Heeren KEMINK, uitgevers van de Tweede serie zijner Archives de la Maison d'Orange-Nassau, in MOTLEY's boek aanleiding hadden gevonden tot de afzonderlijke uitgave der vertrouwelijke briefwisseling tusschen Prins MAURITS en Graaf WILLEM LODEWIJK VAN NASSAU. Eene goede gedachte, omdat de verzameling der Archives voor partikuliere bibliotheken te uitgebreid is, en het nauwkeurig onderzoek van deze brieven met name onmisbaar is, om een beslissend oordeel te kunnen vellen omtrent den aard der godsdienstige verschillen en het karakter van Prins MAURITS. Spoedig was de afdruk gereed: de heer GROEN zou er alleen eene Voorrede voor schrijven. Maar de voorrede werd onder de hand eene historische studie. En de historische studie kreeg onwillekeurig de afmetingen van een boek (van bijna 500 bladz.).

Het zeer uiteenloopend godsdienstig en staatkundig standpunt, waarop mannen als GROEN VAN PRINSTERER en MOTLEY staan, zal altijd invloed blijven oefenen op hunne beschouwing der geschiedenis, vooral van een zoo duister en ingewikkeld tijdvak, als waarvan hier sprake is. De waardeering van personen, feiten, drijfveêren zal verschillen, ook bij de strengste historische studie. Toch blijft het mijns inziens duidelijk, dat MOTLEY eenzijdig is en bevooroordeeld tegenover MAURITS, als hij van de niet bewezen onderstelling uitgaat: MAURITS haatte BARNEVELT, omdat deze het streven zijner eerzucht naar het souverein gezag in den weg stond. Voorts wordt MOTLEY's oordeel door afkeer

Digitized by Google

van het Calvinisme met zijne leer der verkiezing en voorverordineering licht eenigszins beheerscht, al gaat de gevolgtrekking wat vér door GROEN V. P. uit zijne woorden afgeleid: „Deze leer kan slechts ingang vinden „bij idioten of eerzuchtigen. Een idioot was MAURITS „niet: derhalve een eerzuchtige!" MOTLEY's woorden waren: „Het gefluit en het geschreeuw van het gemeen „tegen BARNEVELT, als hij voorwaarts schreed op zijn „vaste baan, bekommerde hem minder dan het ge„snater der ganzen in de weide. Maar er zou een tijd „komen, waarop deze fiere en hooggevoelende staats„man, zich bewust van de meerderheid door groote „talenten en ongeëvenaarde ondervinding verworven, „het minder gemakkelijk vond, het woord der lasteraars, „'t zij dan idioten (dwazen) of machtige en ver„standige vijanden met verachting te bejegenen." En verder: „MAURITS had groote verstandelijke vermo„gens. Hij was niet haastig in zijne plannen, maar „hij was ten slotte zeker in het kiezen van zijn tijd." Die woorden geven nog al te denken. Verder bedient MOTLEY zich tegen MAURITS van eene overlevering, die niet alleen door GROEN, maar ook door anderen niet genoeg historisch gewaarborgd wordt geoordeeld. Zij luidt aldus: De zoon van den toenmaligen Franschen gezant te 's Hage DU MAURIER verhaalde, van zijn vader te hebben vernomen, dat LOUISE DE COLIGNY op verzoek van MAURITS zich bij den Advokaat zou hebben vervoegd, ten einde hem te bewegen, dat hij MAURITS aan de Souvereiniteit zou helpen. Daar de Advokaat haar zeer hoog schatte, zou haar die poging licht gelukken. En daar hij, MAURITS, geene kinderen had en nooit dacht te huwen,

Digitized by Google

zou ten laatste haar zoon FREDERIK HENDRIK erfgenaam worden van al zijne waardigheden. De Prinses wendde al hare welsprekendheid daartoe aan bij den Advokaat, maar deze bewees haar met onweêrsprekelijke gronden, dat MAURITS, naar de souvereiniteit hakende, zijn ondergang zou bewerken. De prinses liet zich overtuigen en bezwoer nu den prins, om dit gevaarlijk ondernemen uit zijn hoofd te zetten. Maar aan het koude antwoord dat de Prins haar gaf, bemerkte zij wel, dat zij hem niet had overtuigd, en dat de eerzucht die zijn geest verblindde, hem belette, de deugdelijkheid der door haar aangevoerde gronden te erkennen. GROEN V. P. beweert: zoo men al mocht aannemen, dat LOUISE DE COLIGNY BARNEVELT over de belangen van haar Huis had gesproken, dat zulks niet noodwendig op aansporing van MAURITS behoeft te zijn geschied. Evenmin, dat hare mededeeling van het resultaat der onderhandeling een doodelijken haat tegen BARNEVELT bij den Prins moet hebben verwekt. (MOTLEY.) Van het koude antwoord des Prinsen maakt MOTLEY dan: hij hoorde haar aan met een koud stilzwijgen, weinig beteekenend inderdaad bij MAURITS' gewoon, nog al lakoniek karakter, maar veelbeteekenend in dien somberen MAURITS met zijn ijzeren stilzwijgendheid van MOTLEY!

Uit de medegedeelde briefwisseling tusschen graaf WILLEM LODEWIJK en MAURITS wordt dan tegenover MOTLEY duidelijk aangewezen, dat des laatsten besluiteloosheid, om tegen den Advokaat op te treden, vooral door de aansporingen van zijn neef werd overwonnen, waar deze hem telkens bezwoer, de onderdrukking der Contraremonstranten, die hun voor de Gereformeerden,

Digitized by Google

de Christenen golden, toch zooveel in hem was tegen te gaan. MOTLEY heeft in een mondgesprek met den Heer G. V. P. gehouden ten vorigen jare — maar hij was toen lijdende — geene ophelderingen ten aanzien van dat punt kunnen geven.

In allen gevalle mag MOTLEY's boek niet gelezen worden zonder de toelichtende critiek des Heeren GROEN VAN PRINSTERER. Wij kunnen onze bewondering niet onthouden aan die scherpte des geestes, aan die veelomvattende studie, aan die toewijding van heel zijne ziel aan den arbeid, waarbij men de hooge jaren van den auteur vergeet. De lezer, die de geschriften van den Heer G. V. P. kent, zal begrijpen, dat zelfs de poging om een soort van overzicht te geven van den inhoud van een boek als dit, dat uit losse artikelen en tal van historische bescheiden bestaat, eene onmogelijkheid is. Maar ik kon niet nalaten de aandacht er op te vestigen.

De kwestie van het Onderwijs is altijd aan de orde en zij verdient het, dat de fabriekant en de werkman, de filantroop en de geleerde, de staatsman en de christen, de Regeering en de Tweede Kamer er de volle aandacht en de ernstige belangstelling aan wijden. Al gaan wij niet met hen meê, die tot vervelens toe verkondigen, dat onderwijs het redmiddel is voor onzen tijd, en die daardoor alleen toonen, dat zij de diepte der wonden en den aard der kwaal, waaraan onze tijd en ook ons volk lijdt, niet hebben gepeild, al ergert het ons wel eens, dat zelfs deze zaak tot eene partijleus wordt verlaagd, wij meenen ook, dat dit vraagstuk veelal lang niet diep en ernstig ge-

Digitized by Google

noeg wordt opgevat. Daarin is de groote meerderheid van oordeelkundigen en weldenkenden het eens, dat aan de vrucht van het lager onderwijs nog schier alles ontbreekt, grootendeels voorzeker, doordien er nog zoo onvolledig van wordt geprofiteerd, maar ook toch wegens ontoereikende onderwijskrachten en middelen, ja maar niet minder ten deele wegens eene altijd nog gebrekkige méthode. Ook daarin zijn schier allen het eens, dat er dringend verbetering noodig is, en dat onbekrompene geldmiddelen voor deze gewichtige zaak beschikbaar moeten zijn.

Als ik voor twintig jaren meermalen tot onderwijzers of leden van een gemeenteraad zeide: „er is „op geen wezenlijke vrucht van het onderwijs te hopen, „en de lagere school kan nooit haar doel bereiken, „zoo lang aan één onderwijzer nog meer dan dertig „of veertig kinderen worden toevertrouwd;" dan hield men dat òf voor overdrijving, òf althans voor een onbereikbaar ideaal. Desgelijks, wanneer ik op de dwaasheid van dat werktuigelijk lezen, schrijven en rekenen wees van kinderen van vijf of zes jaren, dat immers met geestesontwikkeling niets heeft te maken en in strijd is met de natuur. Nu naderen we allengs de vervulling van billijke wenschen. En als de Regeering eenvoudig de gelden voor het onderwijs in vergelijking van vroeger vertiendubbelen wil, dan kan het ten minste uit een finantieel oogpunt goed worden. Alleen, laat ons niet vergeten: geld is wel de onmisbare voorwaarde, maar meer niet. Geld is niet de hoofdzaak, zelfs niet, waar sprake is van het opheffen van rechtmatige grieven. Anders ware de kwestie tusschen de openbare school en het bijzon-

Digitized by Google

der onderwijs, eene kwestie niet zelden der gerechtigheid en des gewetens, met ettelijke tonnen gouds te vereffenen.

Wij weten hoe de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen zich de zaak van volksonderwijs en ontwikkeling steeds heeft aangetrokken. Dat toonde ook de Algemeene Vergadering van 1874, toen zij het Hoofdbestuur machtigde om eene Commissie te benoemen, die een onderzoek zou instellen naar de werking der wetten op het Lager en Middelbaar onderwijs en van haar onderling verband. Er was wel aanleiding toe. Sind 1869 had het Schoolverbond, sinds 1870 de Vereeniging tot bevordering van Volksonderwijs zich ernstig met dit hoog belang van de kinderen des volks bezig gehouden. Zij hadden naar het schoolverzuim onderzoek gedaan en het met zedelijke middelen bestreden; zij hadden ook het oog vol belangstelling gericht op het lot der onderwijzers. Veel gebrekkigs trad aan 't licht, werd ter algemeene kennis gebracht en de overtuiging tevens meer en meer gevestigd: Door zedelijken invloed is hier niet te helpen; er moet radikale hulp aangebracht worden, wets-verandering is noodig. Genoemde commissie, van die overtuiging diep doordrongen, heeft het resultaat van een deel haars arbeids betreffende het lager onderwijs in een Rapport aan het Hoofdbestuur aangeboden. Veelszins overeenstemmend met dit stuk gaf Volksonderwijs eene Concept-wet met Toelichting, waarin het zijne wenschen met betrekking tot het onderwijs der naaste toekomst neêrlegde. 't Mocht mij niet gelukken, dit concept onder de oogen te krijgen, daar het niet in den handel is. Dat ook het Hoofdbestuur van het Nut, anders niet karig in de verspreiding zijner geschrif-

Digitized by Google

ten, heeft goedgevonden, juist dit Rapport betreffende eene zaak, waarbij alle burgers belang en op 't welke alle leden van het Nut evenveel recht hebben, niet aan alle leden te verzenden, maar alleen een zeker aantal Exemplaren aan de Departements-besturen ad libitum, dat is zeer vreemd. Men was toch niet bang voor al te groote bekendheid of al te veelzijdige en ongevraagde beoordeeling? Finantieële bezwaren mochten hier minder dan ooit gelden.

Wat nu den inhoud betreft, draagt het Rapport de veelvuldige blijken van groote zorg en liefde voor de zaak van het onderwijs. Hier wordt niet geknoeid en getransigeerd, maar flink aangepakt en doorgetast. En dat men zich niet door vrees voor eene Regeering of Tweede Kamer, die de koorden der beurs angstig vasthoudt, liet belemmeren, kan ik niet te zeer prijzen. 't Wordt meer dan tijd, dat er eindelijk eens met die schrielheid gebroken worde. Hebben wij daarom geene bezwaren? Ja zeker, en geene geringe en wel dezulke, die ten deele in verband staan met onzen lof.

„Het welzijn van den Staat — zoo lees ik op „bladz. 2 — dat is zijn welvaart, zijn innerlijke „kracht, hangt ten nauwste samen met, of liever is „het noodwendig gevolg van de intellectueele ont-„wikkeling zijner burgers. Het hoogste Staatsbelang „valt hier samen met het belang van elk individu. „Door het peil der algemeene volksontwikkeling te „verhoogen, wordt tevens de innerlijke kracht van „den Staat vermeerderd, verlaging van dat peil is „tevens verzwakking en eindelijke vernietiging van het „zelfstandig volksbestaan.

Digitized by Google

„Waar het zoo de hoogste belangen van den Staat „geldt, zou deze zich aan zelfmoord schuldig maken, „indien hij de behartiging dier belangen overliet aan „de meerdere of mindere werkzaamheid, aan de in„zichten, en de vaak uiteenloopende bedoelingen van „bijzondere personen of vereenigingen."

Ik heb hier en daar onderschrapt. De school is hier dus beschouwd in het licht van het Staatsbelang. Ik heb daar niets tegen. De Staat heeft recht, om elk geoorloofd middel, elken deugdelijken waarborg te zoeken voor zijn welzijn. Maar de mensch gaat niet op in den Staat. En nog hooger belang stel ik in de school voor de opvoeding van den mensch als mensch. De Staat moet dus ook direct of indirect zorgen voor de zoo veel mogelijk alzijdige ontwikkeling van het menschelijke in den mensch. En dan wordt er meer vereischt dan intellectueele ontwikkeling. Men zal mij tegenwerpen: wij hebben ook van zedelijke ontwikkeling, ja, ten slotte ook van lichamelijke gesproken (en met dit laatste heet dan de ontwikkeling alzijdig!). Maar op den voorgrond treedt overal uitsluitend de intellectueele zijde, die alles beheerscht. De godsdienstige zijde der ontwikkeling bestaat dus voor de school niet???!!! Ik had neutrale scholen in anderen zin opgevat, niet als godsdienstlooze scholen; de wet van 1857 ook niet; THORBECKE ook niet; vele degelijke, echt liberale openbare onderwijzers onzer dagen, Gode zij dank! ook nog niet. Men roept ons toe: Voor de godsdienstige opvoeding van het kind zorge de Kerk! Dwazer misverstand dan dit is er bij zoo vele verstandige mannen van onzen tijd haast niet

Digitized by Google

denkbaar. Onwillekeurig brengt men hier in rekening den invloed van den atheïstischen stroom, die ook op hen inwerkt, die zelf geen atheïsten zijn. De mensch is één organisch geheel, dus moet ook de opvoeding van het karakter één geheel zijn. Hier kan men immers niet splitsen, niet halveeren. Beproef het eens: eerst eene opvoeding zonder godsdienst, en dan eene godsdienstige daarnaast als aanvulling, als aanhangsel! Wat zal het worden dan een vernis dat huichelaars kweekt! Vakken van kennis kan men splitsen. Al wat tot kennis van den godsdienst behoort, kan men der Kerk overlaten. Maar één van beide: de mensch is al of niet een godsdienstig, zoowel als een zedelijk, als een redelijk wezen. Is hij het niet, dan is de godsdienstige opvoeding zoo min in de kerk en in het huisgezin op hare plaats, als in de school. Is hij het wèl, dan moet hij in school en kerk en huis godsdienstig opgevoed worden, en dan is er niet te ontkomen aan dit postulaat: een goed onderwijzer moet zijn, niet alleen een ontwikkeld, niet alleen een zedelijk, ook een godsdienstig mensch. Dat èn het rapport èn de concept-wet dan ook in Art. 23 „de opleiding tot alle christelijke deugden" door iets anders, dat louter de zedelijkheid raakt, willen hebben vervangen, is op dit standpunt even natuurlijk, als eene mijns inziens treurige concessie aan den godsdienstloozen geest van velen in onze dagen, waardoor men gevaar loopt vele oprechte vrienden der openbare school van haar te vervreemden. Dat woord christelijk is meer dan een klank. Al mocht het helaas! naar den geest onzes tijds in menige school tot een klank worden, het moet het ideaal blijven, waartoe de geest van alle onderwijs

Digitized by Google

van lieverlede meer wordt opgevoerd. Dat het peil van christelijke deugden nog iets hooger is dan dat der maatschappelijke deugden, als wij de woorden in het gewoon spraakgebruik nemen, zal wel niemand kunnen loochenen.

Dat het eenvoudig, eerbiedig, kinderlijk gebed, in den mond des geliefden onderwijzers van soms onberekenbaren invloed, uit de school wordt verwezen, is mijns inziens evenzeer te betreuren, als een natuurlijk gevolg van vrees voor allen godsdienstigen invloed. In een woord, deze school der toekomst is er op ingericht, om in plaats van een 'opvoedings-gesticht voor de kinderen des volks tot toekomstige menschen, een Staats-instituut tot opleiding van aankomende Staatsburgers te worden.

Ik zou tegen dat alles nog niet zulke onoverkomelijke bezwaren hebben, als niet door de geprojecteerde Staatsschool het bijzonder onderwijs volkomener en onbeschaamder dan ooit werd dood gedrukt. Immers, al wat naar bekrimping zweemt, wordt van de openbare school verbannen. Een maximum van 40 leerlingen voor elken onderwijzer; een minimum van *f* 1000 voor den onderwijzer der 2de, van *f* 1500 voor dien der 1ste klasse beide met vrije woning en tuin; voor hulponderwijzers (tweede en eerste) een minimum van *f* 500 en *f* 800; zoo mogelijk, 20 kweekscholen ter opleiding van 1400 kweekelingen. Voeg daarbij den meest strengen schooldwang van 7—15 jarigen leeftijd; en als de twee voorbereidende jaren op eene bewaarschool het kind niet ontwikkeld genoeg aan de school afleveren, dan moet het zoolang na zijn 15de jaar op school blijven, tot dat het te kort is aangevuld. Een plaatselijke contrôleur zal voor de strenge naleving

Digitized by Google

van den schoolplicht hebben te waken. En bij overtreding wordt met geldboete en subsidiaire gevangenis, bij herhaling met gevangenis gestraft (ouders of voogden namelijk, ook armbesturen?) Het zal moeilijk zijn zulke contrôleurs overal te vinden. Een der uitstekendste onderwijzers zeide mij, dat de in zijn oog volstrekte onuitvoerbaarheid van eene billijke contrôle hem van schoolplicht afkeerig maakte. De eenig rechtvaardige contrôleur was zijns inziens de persoon des onderwijzers, en dezen die taak op te dragen achtte hij terecht geheel ongeraden.

„Wanneer dus de vrijheid van het Bijzonder „Onderwijs gehandhaafd blijft," zoo lees ik in het Rapport — men schijnt dus waarlijk zelfs de mogelijkheid van het tegendeel te onderstellen — dan moeten toch de leerlingen der bijzondere school naar den strengen eisch der wet aan den leerplicht hebben voldaan. En „ofschoon wij zelfs zoover willen gaan — heet het — „om voor het Bijzonder Onderwijs de „vrijheid te verlangen: zijn scholen op minder vol„doende wijze dan voor de openbare school is voorge„schreven in te richten," zoo moeten deze aan een onderzoek van staatswege worden onderworpen, als de school geen voldoenden waarborg biedt, dat aan de bepalingen van den leerplicht kan worden voldaan. In het ergste geval wordt die school openlijk als onvoldoende bekend gemaakt en de leerling na zijn twaalfde jaar gedwongen eene betere inrichting van onderwijs (openbare of bijzondere) te bezoeken.

Ik laat dit gelden bij eene vrijgevige behandeling van het bijzonder onderwijs. Maar dit wordt finantiëel met geen cent gesteund. De bijzondere scholen mogen bestaan, mits voor eigen rekening,

Digitized by Google

mits in alles onderworpen aan de veeleischende wet, die voor hare troetelkinderen en voor hare stiefkinderen, neen, voor hare verstootelingen geheel dezelfde is. Is dit iets anders dan het Bijzonder Onderwijs vernietigen? Is dat denkbaar in een vrij land? Wat blijft er dus over, waar men op deze wijze het Openbaar Onderwijs tot de meest mogelijke voortreffelijkheid wil opvoeren, dan met milde hand, op de meest onbekrompene wijze, het Bijzonder Onderwijs financiëel tegemoet komen, onder welken naam of vorm dit ook gesehiede? En waarom niet? Is hier sprake van eene geldkwestie? Is dan de vrijheid, de gerechtigheid, de eerbied voor het geweten, dat — zonder sectarischen zin — bij velen liever eene opvoedende burgerschool, dan eene intellectueel-ontwikkelende Staatsschool wil, is dit alles niet een paar millioenen waard in een land als het onze? Men zou waarlijk vermoeden, dat de Staatsschool in den geest der Rapporteurs de concurrentie duchtte en het monopolie voor zich zocht. En zou juist die concurrentie niet allerverblijdendst zijn? Wanneer beiderlei scholen wedijverden in voortreffelijkheid, zou de Staat, die in zijne scholen de vorming der staatsburgers op het oog heeft en daarin een waarborg voor zijn eigen welzijn zoekt, niet gaarne nevens de zijne, echt humanitaire opvoedingsgestichten zien verrijzen, om dan, waar deze zich in zijne milde bescherming mochten verheugen en nu ook wat het gehalte van het onderwijs betreft, aan den strengen toets der wet waren onderworpen, den burgers de vrije keuze te laten waar zij hunne kinderen tot hunne bestemming wilden doen opleiden. Dàn alleen zou ook het strengste

Digitized by Google

neutraliteits-systeem (zonder godsdienst) toegelaten kunnen worden. Anders — ik geloof niet, dat eene Nederlandsche Regeering ooit eene proef als deze, zelfs met ons geduldig volk, zal wagen.

Ten slotte gaf het Rapport mij nog den indruk, dat het bij het vele voortreffelijke wat het biedt, te veel steunt op de macht van het geld, alsof daarmede alles ware te verbeteren. Wel veel, niet alles, niet het hoogste! Van den geest en de leiding dier twintig geprojecteerde Kweekscholen, waaruit allengs de duizende onderwijzers zullen voortkomen — daarvan hangt schier alles af. Die Directeuren mogen in dezen materiëelen tijd wel mannen zijn niet alleen van intellectueele, niet alleen van moreele, maar ook van religieuse superioriteit!

Eene allergeestigste persifflage van dit Rapport behelst de brochure: de neutraal-christelijke Staatskerk voor Nederland. Rapport uitgebracht aan 't Nut van 't Algemeen. 't Is van 't begin tot het einde een ridendo dicere verum (al schertsende de waarheid zeggen) en wijst aan, hoe onder de leus der scheiding van Kerk en Staat, de neutrale Kerk op deze wijze even als de school naar eene suprematie streeft, die alle vrijheid doodt. Het volgende diene tot proeve uit velen:

„Het is bekend, dat de Staten-Generaal, als het „de oplegging van lasten op de geheele natie betreft, „dienstplicht b.v., uiterst bezorgd zijn voor de indivi„dueele vrijheid. Zelfs voor de vrijheid van honden „en hondenbezitters betoonen zij zoo grooten eerbied, „dat zij er geen bezwaar in zien, om, uit vrees van „die vrijheid te veel te beperken, jaarlijks ettelijke le-

Digitized by Google

„vende Nederlanders door dolle honden te laten dood-„bijten. Zullen zij nu de „vrije ontwikkeling," waar „de clericalen altijd van praten, zóó durven muilbanden, „als wij, in navolging van „het Rapport" voorstellen? „Wij meenen — ja! Onder het ras der honden mo-„gen ettelijke dolle exemplaren gevonden worden, de „meesten zijn nochtans beminnelijk, zachtzinnig, niet „lastig. Van de clericalen kan, helaas! niet hetzelfde „gezegd worden. Zij zijn allen gevaarlijk! Uit de „zachtzinnigheid onzer Regeering voor het hondenras „mag dus geene conclusie ten gunste van het ras der „clericalen getrokken worden. In het vrije Zwit-„serland hebben onze geloofsgenooten de „neutraal nationale Kerk dan ook reeds „ingevoerd. — Daarom dringen wij met gerustheid „op de aanneming van ons Rapport aan. Laat men „aan de Secte-Kerken meer vrijheid dan ons rapport „voorstelt, wij vreezen het ergste. De clericalen zitten „nooit stil," enz.

Ik wil dien toon der ironie, soms van het sarkasme, niet voor ernstige zaken aanbevelen. Maar de weemoed, de verontwaardiging uit zich bij den een op deze, bij den ander op die wijze. En dat zulk een Rapport in zake 't onderwijs kon gegeven worden in een land, welks Grondwet den volke verkondigt: Het geven van onderwijs is vrij! (Art. 194, al. 4) leidde den schrijver er toe, om op zijne wijze aan te toonen, dat men, met het woord vrijheid in den mond, met alle vrijheid spot, om zichzelf de heerschappij te verzekeren. Velen konden 't wel met hem eens zijn. Den lezer zij het oordeel verbleven, hoe hij zijne zaak bepleit.

Digitized by Google

Een gansch ander boek is HERBERT SPENCER'S Opvoeding (vertaald door JOH. A. LEOPOLD). De wijsgeer van de nuttigheidsleer (utilitarianisme) treedt u hier overal tegemoet met zijne deugden en gebreken. De man van waarneming en ervaring geeft vele schoone opmerkingen ten beste, die onderwijzers en opvoeders niet te ernstig kunnen behartigen. In zijne overdrevene voorliefde voor de exacte wetenschappen, voor de zoogenaamde realia, en in zijne geringschatting van talen, oude talen met name, klassieke studiën en geschiedenis, heeft hij dikwijls recht, wanneer hij de kleingeestigheid hekelt van dat laten leeren van namen, jaartallen, veldslagen, om die onvruchtbare kennis dan voor geschiedenis uit te geven. Terwijl daarvoor veel wat praktisch bruikbaar is, wordt verwaarloosd! Een voorbeeld: „Menschen, die zich schamen zouden, „dat ze Euripídes in plaats van Eurípides zeiden, of „die de zwakste verdenking van onbekendheid met de „fabelachtige daden van een fabelachtigen halfgod als „eene beleediging zouden opnemen, laten niet de „minste verlegenheid blijken bij de bekentenis, dat „ze niet weten, waar de Eustachiaansche buizen, „welke de verrichtingen van het ruggemerg zijn, wat „het normale getal van de polsslagen is of hoe de „longen ademen. Terwijl zij bezorgd zijn, of hunne „zonen wel in de bijgeloovige voorstellingen van voor „2000 jaren tehuis zijn, bekommeren zij er zich niet „om, of zij iets leeren van den bouw en de verrich„tingen van hun eigen lichaam, ja zij verlangen niet, „dat het hun onderwezen wordt! Zoo vreeselijk heeft „in onze opvoeding het sierlijke de overhand boven het „nuttige!" Men zal aan dit voorbeeld zien, hoe deze

Digitized by Google

paedagoog, terwijl hij voor een uiterste waarschuwt, zelf licht gevaar loopt te zeer in een tegenovergesteld uiterste te vervallen. Men denkt onwillekeurig aan de Slechte Tijden van DICKENS, waar een alléén intellectueel opgevoede zoon zijnen vader, als deze, wanhopig over diens slecht gedrag, hèm vraagt: „hebt gij dan geen „hart?" ten antwoord geeft: „een hart wel ja; met „twee kamers, waar het bloed uit- en invloeit."

Een ander behartigenswaardig woord voor onderwijzers van jonge kinderen is dit: „Bezeten door een „vooroordeel, dat het teeken in plaats van de kennis „op prijs stelt, begrijpen zij niet, dat eerst dan, als „zijne kennis van wat er in huis, op straat en in 't „veld is en voorvalt, eenigszins volledig wordt, een „kind moet gebracht worden tot de nieuwe bronnen „van kennis, die boeken hem aanbieden: en dit niet „alleen daarom, wijl rechtstreeksche kennis veel meer „waarde heeft dan middellijke, maar ook, omdat de „in de boeken bevatte woorden slechts in verband met „de voorafgaande, empirische kennis der dingen tot „juiste denkbeelden kunnen worden. Men bedenke „voorts, dat dit formeel onderricht, veel te vroeg be„gonnen, altezeer met verwaarloozing van de wet„ten der geestesontwikkeling gegeven wordt, enz." SPENCERS boek bevat vier hoofdstukken. In het eerste beantwoordt hij de vraag: welke kennis heeft de meeste waarde? Dit hangt af van de hoofdverrichtingen van het menschelijk leven naar hare belangrijkheid geordend. Dan verkrijgt hij: werkzaamheden 1. die rechtstreeks tot zelfbehoud dienen; 2. die door 't verschaffen dér levensbehoeften middellijk tot zelfbehoud strekken; 3. die het opvoeden der nakomeling-

Digitized by Google

schap ten doel hebben; 4. die de handhaving eener positie in de maatschappij beoogen; 5. die aan de bevrediging van den smaak gewijd, onzen ledigen tijd in beslag nemen. (Dit heeft iets van Kunstverlaging!) Hij wijst hierbij op het verschil tusschen kennis van wezenlijke waarde, zooals die der natuurwetenschappen, bijv. dat chloor een desinfectiemiddel is; en die van conventioneele waarde, bijv. taalkennis. Ook wordt op de dubbele waarde van alle kennis gewezen, de materieele, in hare toepassing op het dagelijksch leven; de formeele gelegen in de oefening van den geest.

De opvoeding dient dus zooveel mogelijk den gang der natuur te volgen en moet omvatten: gezondheidsleer (tot zelfbehoud); wis- en natuurkunde in den ruimsten zin, staathuishoudkunde (voor 't beroepsleven); opvoedkunde (voor de vervulling der ouderplichten); geschiedenis in den waren zin, die de voorwaarden van het uiterlijk en innerlijk leven der volken doet kennen en gewoonlijk niet in de leerboeken voorkomt (voor de plichten als burgers); en eindelijk de schoone kunsten (voor het aesthetisch leven).

Men ziet, SPENCER acht nog al radikale hervorming noodig. En al loopt dit niet zelden op abstrakte theorie uit, zijne wenken hier en daar kunnen niet zonder schade worden verwaarloosd.

In de drie volgende Hoofdstukken handelt hij over de intellectueele, de zedelijke en lichamelijke opvoeding. Niet over de godsdienstige. Maar hij is in dezen meer consequent dan de Heeren van het Nutsrapport. Op hun standpunt staande, zou hij zeggen: de godsdienst, als hij een factor der menschelijke opvoeding is, behoort voorwaar allereerst in de school.

Digitized by Google

Maar op zijn min of meer positivistisch wijsgeerig standpunt, kan van 't geen wij godsdienst noemen, nergens sprake zijn, aangezien buiten de ervaring, buiten de grenzen dezer zichtbare wereld voor ons geene kennis is. Het ideale overal te vinden, in 't geschapene orde en wet en schoonheid en nut te zien, dat is godsdienst. Ons eenmaal op zijn wijsgeerig standpunt plaatsend, waarbij de godsdienst eigenlijk onder anderen naam en vorm toch overal ten grondslag ligt, kunnen wij hem het gemis van het woord niet zóó euvel duiden noch ook het ontbreken van de rubriek: godsdienstige opvoeding, als wij onzen hervormers van 't onderwijs op hun niet wijsgeerig, maar praktisch standpunt de bestrijding van 't godsdienstig beginsel in de schoolopvoeding als een groot gebrek toerekenen. Al wat SPENCER nog in een vijfde Hoofdstuk over godsdienstige opvoeding zou kunnen zeggen, heeft hij reeds gegroepeerd in het vorige, vooral in Hoofdstuk drie, waarin over de zedelijke opvoeding zooveel schoons wordt gezegd, dat wij de woorden van dezen Christen-wijsgeer, dien SPENCER hier zijns ondanks vertegenwoordigt, aan de ernstige behartiging van alle ouders en onderwijzers ten ernstigste aanprijzen. Bij hem geen eenzijdig intellectualisme, geen scheiding van onderwijs en opvoeding; neen, maar karaktervorming zoowel als opleiding voor beroep en leven het groote doel van opvoeding, beide in school en huis.

Over nauwverwante zaken spreekt MULTAVIDI, als hij de wonden van ons volksleven peilt en over Neêrlands heden en Neêrlands toekomst handelt.

Een schrille dissonant is het in de hymne der

Digitized by Google

eeuw, waarmede veelal onze tijd zich zelf verheerlijkt. Maar eene 22jarige ervaring geeft den schrijver, van wien wij meenen te weten, dat hij eene zeer onderscheidende positie bekleedt in het openbaar leven, boven velen bevoegdheid en recht, om zijne waarschuwende stem te doen hooren. De schrijver is een wetenschappelijk gevormd man, op menigerlei gebied van kennis te huis; hij bezit dien ruimen en vrijen blik, die door eene rijke litteratuur en door bekendheid met de uitstekendste schrijvers wordt verkregen. Hij is een beschaafd en humaan man. Hij was in zijne jeugd een ijveraar voor het liberalisme, hij vierde in 1848 met zijne mede-studenten het feest der grondwetsherziening, „vast overtuigd dat Nederland een volkomen gelukstaat „te gemoet ging."

Wees ons welkom, man van het ideaal, man met het warme hart, met het scherpziend oog! wij willen gaarne naar u luisteren.

Dat was de schrijver toen, wat is hij thans? Is hij veranderd? Dweept hij niet meer met het vele goede, wat zijn Vaderland door 1848 en sinds 1848 verkreeg? Niet hij is veranderd, maar Nederland is sinds dien tijd veranderd. Hij is nog getrouw gebleven aan het oude en eeuwig jonge ideaal. Hij meent nog, dat ware vrijheid wortelt in zedelijkheid en reine zedelijkheid in echten Godsdienst. Niet waar, MULTAVIDI! Zoo mag ik immers in uw geest getuigen? En verder ook: Nederland houdt zijn zedelijk ideaal niet meer zoo hoog, het jonge Nederland dweept met Godsdienst niet meer! De schrijver vergelijkt het heden met de dagen zijner jeugd, „en „kwam tot de vaste overtuiging, dat voor de berei-

Digitized by Google

„king van waar volksgeluk één onmisbare factor „in den vooruitgang onzer dagen gemist wordt, na„melijk: de vooruitgang op zedelijk gebied.” Daarom wil hij zijne getuigenis doen hooren.

Na al de feestvieringen der jongste jaren — klachten en altijd weêr klachten! Van DE KEIJSER, van BUIJS, van QUACK, van TELLEGEN, van CH. BOISSEVAIN, van DE BOSCH KEMPER, klachten over bloedarmoede, over démoralisatie, over gebrek minder aan licht voor 't verstand, dan aan dauw voor het hart, over malaise, enz. Welke zijn de oorzaken dier klachten?

1°. Daling van het zedelijk peil onder alle standen, ten gevolge van strijd, scheuring en toenemend ongeloof in ieder Kerkgenootschap.

2°. Stoffelijke welvaart bestaat meer in schijn dan in wezen, en is slechts het deel van enkele standen.

3°. Slechte opvoeding aan onze kinderen gegeven, is oorzaak, dat zij geen juist bewustzijn verkrijgen van en niet berekend worden voor de taak die hen wacht.

4°. Verbroken evenwicht op staatkundig, godsdienstig, maatschappelijk gebied was het gevolg van hollenden vooruitgang, émancipatiewoede en uit deze geboren revolutiegeest.

Hij wijst er op, „hoeveel in de jongste jaren door scholen van allerlei aard, voorlezingen, bibliotheken, verhoogde werkloonen, verminderde werkuren, gaarkeukens, spaar- en hulpkassen, volksspelen, volksconcerten, kostelooze bezoeken van tentoonstellingen, voor het volk gedaan is, en dat intusschen bij dienstbode en werkman een geest van bitterheid en verzet toeneemt, en dat zij minder bruikbaar zijn dan voor-

Digitized by Google

heen." 't Kan niet anders. Het humanisme heeft den standaard van den godsdienst niet genoeg verheven. Eene godsdienstig-zedelijke opvoeding ontbreekt en daarmede verdwijnen eerbied, ontzag, plichtbesef, trouw. De stoffelijke welvaart is in ons rijk land niet algemeen; zucht naar weelde bij alle standen, drankmisbruik, toenemende onzedelijkheid en prostitutie zijn er de oorzaken van. En het coöperatiestelsel kan tegen zulke kwalen geen dam opwerpen. Komen de cijfermannen hiertegen op met statistieke gegevens, het antwoord luidt: „De belastingen worden opgebracht dikwijls ten „koste van bezuinigingen in de opvoeding der kinde„ren; de inleggelden in spaarbanken en levensverze„keringen zijn in de plaats getreden der kapitaalsbe„leggingen van vorige tijden, omdat slechts kleine „besparingen meer overbleven en deze dus voor de „toekomst zoo winstgevend mogelijk moesten uitgezet „worden, de tienvoudig vermeerderde effecten-handel „eindelijk is volgens eigen getuigenis der handelaars „voor een groot deel wind- en dobbelhandel geworden." De Nederlandsche moeder begint zich te veel aan de persoonlijke opvoeding harer kinderen als een last te ontrekken. Zelfs het huwelijk wordt soms als een slaafsche band voorgesteld. De hedendaagsche paedagogiek eischt te snelle en veel omvattende ontwikkeling, en de gevolgen zijn in verstandelijk en zedelijk opzicht onberekenbaar. De kinderen worden veel te vroeg geëmancipeerd. De kinderzin moet verdwijnen. De Bijbel komt bij dat systeem niet te pas. Onze dochters moeten volgens sommige radikalen man-vrouwen worden. De buitengewone zorg aan de verstandelijke ontwik-

Digitized by Google

keling gewijd met verwaarloozing der karaktervorming is eene der hoofdgrieven.

In den Staat machteloosheid, in de Kerk verdeeldheid, in de maatschappij ontevredenheid en gevaarlijke gisting. Wat zullen de optimisten hier tegen inbrengen? Is hoogmoed de oorzaak van Neêrlands tegenwoordige ellende, wat zal zijne toekomst redden? De maatschappij antwoordt: Verbeterd en onder alle standen verbreid onderwijs. MULTAVIDI antwoordt: „Op-„voeding en onderwijs, in den zin van gods-„dienstig-zedelijken opbouw en karakter-„vorming naast verstandsontwikkeling." De menschvergoding moet ophouden. Ik ben het volkomen met hem eens. Onafhankelijk van elkander kwamen wij tot dezelfde slotsommen. Wij staan hier voor een principieel verschil tusschen de moderne en de godsdienstige (christelijke) theorie, met opzicht tot de levensvragen des tijds. Moge de stem van dezen edelen en wetenschappelijken practicus zich niet te vergeefs doen hooren!

De débatten in de Tweede Kamer over de Indische begrooting zouden iemand, die het goede wil, schier moedeloos maken wegens dat totaal gemis aan eenheid van beginsel en méthode bij de mannen die geroepen zijn (regeering en wetgevende macht), om de belangen dier 18 millioenen onderdanen, die nog niet voor zich zelven kunnen zorgen, te behartigen; maar vooral wegens die verregaande onverschilligheid, die de meeste leden door hun voortdurend stilzwijgen aan den dag leggen, waar de godsdienstig-zedelijke verheffing van den Javaan ter sprake komt. Let eens op, hoeveel

Digitized by Google

leden het woord voeren, als eene zaak van ondergeschikt belang aan de orde is; hoe weinigen, als het hoogste regeeringsbeginsel in behandeling komt; hoe er zelfs teekenen van weêrzin getoond, motiën van orde tot sluiting der discussiën voorgesteld worden, als bij de behandeling der begrooting beginselen ter sprake worden gebracht. Op den 11den, 15den en 16den Nov. werden de discussiën meerendeels door de kwestie omtrent onderwijs (en zending) beheerscht. In dit débat deden zich vooral hooren de Heeren DES AMORIE VAN DER HOEVEN, VAN NISPEN VAN SEVENAER, SAAYMANS VADER, DE JONGE, MOENS, KUIJPER, FRANSEN VAN DE PUTTE, VAN LOON en de Minister van Koloniën VAN GOLTSTEIN.

't Is onmogelijk hier den gang der discussiën ook maar in 't kort terug te geven. Allereerst treft het ons weêr, dat van Regeeringszijde en van den kant der liberalen het woord neutraal gekwalificeerd wordt in den zin van volkomen indifferent, terwijl vele liberalen met toepassing op ons land het woord neutraal nog niet met godsdienstloos willen hebben verwisseld. Maar vervolgens bleek het ook nu weêr, gelijk heel Nederland trouwens wel weet, dat die zoogenaamde neutraliteit in Indië den Mohammedaan meer dan den Christen ten goede komt. Tegenover de christelijke zending is men gestreng, oogluikend tegenover den inlandschen Godsdienst of deszelfs fanatieke drijvers, Hadji's of Regenten. 't Bleek weêr uit een besluit van den Resident der Zuider- en Ooster-Afdeeling van Borneo, dd. 4 Junij 1875, waarover de Heer KUYPER den Minister interpelleerde, en waarin het heet sub nº. 4: „Dat zij (de zendelingen) zich tot „hoofdzaak stellen geven van volksonderwijs en in gods-

Digitized by Google

„dienstzaken geen pressie uitoefenen en zich nimmer „overgeven tot luide afkeuringen betreffende de „godsdienstige begrippen der bevolkingen." (NB.!)

Men moet hier maar weten hoe die kleine despoten dáár te werk gaan, tegenover wettig toegelaten zendelingen, die zij verbieden tegen het Mohammedaansch (daar zoo goed als Heidensch) bijgeloof op te treden. De Minister maakte er zich met een „Jantje van Leiden" af. Maar de ex-minister, thans afgevaardigde, FRANSEN VAN DE PUTTE, koos op dit punt beslist de zijde van den Heer KUYPER en laakte de handelwijze van dien Resident ten sterkste. Het blijkt telkens, hoe de regeeringspolitiek voor Indië zich door het materieel belang van het moederland, zooals zij dat verstaat, laat beheerschen, hoe zij door vrees bezield wordt, dat een optreden, der Regeering van een beschaafd Christenland waardig, dáár kwaad bloed zal zetten; en hoe zij, tusschen dat ingebeeld dillemma geplaatst: het Christendom als levensbeginsel zijner regeerkracht verzaken of gevaar loopen van de Koloniën te verliezen, zonder bedenking het eerste verkiest. De heer VAN DER HOEVEN, van het beginsel uitgaande, dat onbeschaafde volken, blijkens de historie, álleen door Godsdienst waarlijk beschaafd worden, raadde de Regeering, die volgens het vigeerend Regeerings-Reglement geen ander dan neutraal onderwijs mag geven, van het stichten van openbare inlandsche scholen voor goed af te zien, en het bijzonder onderwijs, zoowel van Protestanten als Katholieken onbekrompen te steunen. Het voorbeeld van KAREL DEN GROOTE, die met geweld de Saksers tot Christenen had gemaakt, was wel een Anachronisme, maar dat de spreker,

Digitized by Google

deswege tot de orde geroepen, later dan ook eenigszins zocht te redresseeren.

De Heer VAN NISPEN VAN SEVENAER sprak goeddeels in denzelfden geest. De Heer SAAYMANS VADER beweerde, zelfs met een beroep op THORBECKE, dat het neutraal (godsdienstloos) onderwijs der Regeering in Indië ongeoorloofd was, en wees op de weldadige vrucht van het Chr. onderwijs, onder anderen op Celebes, ook door Prof. DE VRIESE erkend. De heer DE JONGE, zich aan zijn voorganger aansluitend, wees onder anderen op deze woorden van den Heer VAN DELDEN in zijn zeer gewaardeerd boek over Indië: „Wat tot nu „toe gedaan is in deze richting (openbaar onderwijs „voor inlanders) laat zich niet beter verklaren dan „door eenige onzamenhangende woorden, zoo als „weggeworpen geld; vorming door stoom „(ook in Nederland op onderwijsgebied niet vreemd!) „humbug; broddelwerk; komedievertooning; „oogenverblinding; afgodendienst." Op eene andere plaats: „Ontstaat van lieverlede hier en daar, „ginds en elders, behoefte aan onderwijs voor de „mindere klasse en bezit men onderwijzers, dan, „maar ook eerst dan, moet die behoefte op onbe„krompen schaal worden bevredigd." Nu worden de zonen van geringe hoofden of welgestelde inwoners kunstmatig opgewekt, hunne zonen naar de gouvernements-school te zenden, waaraan zij dan later recht op plaatsing in 's lands dienst ontleenen. — De Heer MOENS zocht den Heer VAN DER HOEVEN in 't nauw te brengen door de vraag: wat denkt gij van Protestantsche, van moderne zendelingen? als deze eens de zege behaalden? Waarop de heer

Digitized by Google

VAN DER HOEVEN zeer gepast antwoordde: „vrijheid zij onze leuze, de toekomst in Gods hand. En wat de modernen aangaat, die hebben geen bijzondere voorliefde om zendelingen te worden." Maar onwaardig vonden we de gelijkstelling — door een man als MOENS gemaakt — van de onverschilligheid der groote massa Javanen dáár en der groote massa Christenen hier; van het fanatisme der Hadji's dáár en van de fanatieke drijvers en priesters hier. Hoort het! Wij allen die nog niet gaarne het godsdienstig en christelijk element van de openbare school zien uitgesloten, wij zijn eigenlijk reeds daarom, even als de heer DE JONGE en allen die met hem de godsdienstige belangen der Javanen bepleiten, in de oogen van dezen onzen vroegeren collega, den clericalen drijvers, priesters, Hadji's enz., gelijk. Maar des heeren VAN DER HOEVEN'S raad is verkrachting van het Regeerings-reglement! roept de heer MOENS verontwaardigd uit. Eilieve, als de Staat niet zelf den schoolmeester speelt, maar indirect voor tal van goede (bijzondere) scholen zorgt — zijn de Engelschen in Indië dan zulke dwazen? — wordt dan 't Regeerings-reglement niet even goed gehandhaafd? Is het andere geen laffe slavernij aan de letter gebracht? En als uw geweten er geen vrede meê heeft, wijzig dan het Regeerings-reglement in den vorm: 't is immers geene wet van Meden en Persen. Wij zijn hier immers ook niet bang — de heer MOENS allerminst — voor de herziening der wet van 1857, en als 't moest zijn in het belang der liberale school, voor wijziging zelfs der Grondwet? — De heer KUYPER vraagt alleen een twaalfvoudig subsidie voor de neutrale bijzondere scholen, terwijl dan buiten de school-

uren het godsdienstig element kan aangebracht worden; waar hij wel zag, dat subsidie voor bijzondere godsdienstige scholen toch niet was te verkrijgen (getuige de Minahasa) en misschien ook door de discussie tusschen de heeren V. D. HOEVEN en MOENS de mogelijkheid van Roomsche, Protestantsche, confessioneele en moderne scholen naast elkander niet uitlokkend vond. Er was dan trouwens ook door iemand de opmerking gemaakt, dat, als de Regeering niet rechtstreeks in de openbare scholen van den weg der neutraliteit mocht afwijken, zij het evenmin mocht zijdelings, door ondersteuning van 't bijzonder onderwijs. HOE CONSCIENTIEUS!

De heer FABIUS mengde zich een enkele keer even in het debat, opgeschrikt door VAN DER HOEVENS aspiraties, met een waarschuwend: bloed, bloed, menschenslachting! als die proselietenmakerij doorging, ja, als de hier gesproken woorden dáár gehoord werden. In ernst voegde hij er bij: „Daarom, „mijnheer de Voorzitter! bid ik u, als zulke taal we„derom mogt gehoord worden, laat dan dadelijk den „hamer vallen en roep tot de orde."

De indruk van zulk een débat is niet bevredigend. De redevoeringen der beide Katholieke afgevaardigden, al zijn wij 't niet in alles eens, deden ons weldadig aan, ook die van de heeren SAAIJMANS VADER en DE JONGE. Maar dat er tusschen Minister en afgevaardigden allerlei persoonlijke hatelijkheden gewisseld worden — 't is mij onbegrijpelijk, hoe de plaats waar zij staan, de belangen waarvoor zij opkomen, die natie die zij vertegenwoordigen, de Koning met wiens vertrouwen zij vereerd zijn — hoe dat alles

Digitized by Google

hen niet terughouden kan van kleingeestig staan op hun punt van eer. De verdediging des Ministers van Koloniën was zwak. Hij durfde zekeren heer HOLLE uit Indië als autoriteit aanhalen, die voorleden jaar den Gouverneur-Generaal in een brief opmerkzaam meende te moeten maken op het gevaar dier teedere discussies in de Tweede Kamer en daardoor als het ware den godsdienst van het grootste deel onzer gindsche onderdanen aan te randen. Hij schreef: „De „christelijke godsdienst is uitmuntend (N. B!) maar op „de buitenbezittingen, niet op Java. Op Java is het „een bron van twist; maar maak op de buitenbezit- „tingen zooveel christenen als gij wilt." Die woorden van HOLLE geeft althans de rede van den heer VAN DER HOEVEN in het Bijblad met aanhalingsteekens, dus als authentiek!

Nederland! zóóver is het gekomen! Walgt men niet van zulk een koopmansgeest, die schagchert met — het christendom? van zulk een verachtelijk Utilitarianisme?

Wij hebben hier dus tweeërlei stelsels; het ééne, dat met het oog op de historie en naar den eisch des gewetens het Christendom wil doen zijn de draagkracht, de hefboom, het levensbeginsel van de ontwikkeling der tropische volkeren; dat dus eindelijk met het beste dat wij bezitten allereerst tot hen naderen wil; het andere, dat naar den geest der eeuw en met het oog op de politiek en de schatkist de proef wil nemen zonder het Christendom met den wensch, dat het Christendom dier volken het eind- en toppunt hunner ontwikkeling, de kroon hunner beschaving zal worden. Maar neen, ik vergis mij; de heer MOENS heeft de

Digitized by Google

strekking van dat stelsel beter geïnterpreteerd, de man, die nog door VAN NISPEN werd terechtgewezen wegens de onstaatkundige en onvaderlandslievende bewering (aan een Mohammedaan contra den heer VAN DER HOEVEN in den mond gelegd) „dat het Christendom „daarom op Java geen invloed zou kunnen gewinnen, „omdat het de godsdienst is van de onrechtvaar- „dige verdrukkers der inlandsche bevolking." De heer MOENS dan gelooft, dat wij op dezen weg der Regeering in zake het inlandsch onderwijs voortgaande, „langzamerhand tot dien toestand „zullen komen dat — ik zeg niet ons christendom „de kroon zal zijn der beschaving, — maar dat die „ware beschaving en humaniteit dáár heerschen zal, „waarnaar we dáár zoowel als hier hebben te streven."

Zóó wordt door een Volksvertegenwoordiger het Christendom dáár zoowel als hier eigenlijk voor goed als overtollige weelde buiten de deur gezet. Het Regeeringsverslag over Indië komt telkens met dit refrein tot ons: „Het Mohammedanisme neemt toe;" „het christendom breidt zich niet uit!" Natuurlijk. Kan de Regeering het als vrucht harer méthode anders verwachten of wenschen? En als het Nederlandsch element, dat voortdurend Indië bevolkt, voortaan hoe langer zoo meer zijn Christendom hier achterlaat en zijn wereldzin alleen medeneemt, dan kan over 50 jaren het Regeeringsverslag constateeren: „het Christendom is uit onzen „Indischen Archipel verdwenen, de zegepraal van den „Islam is volkomen." Zou onze uitdrijving uit Indië dan ook wel eens VOLKOMEN kunnen zijn?

Wat dan evenwel te doen? Niet langer van Regeeringswege en van de zijde der wetgevende macht eene

Digitized by Google

onchristelijke neutraliteits-politiek handhaven. Wij staan boven den Mohammedaan, wij staan boven hem door onze christelijke beschaving; verloochen die niet, maar dan ook haar beginsel niet. Hoe dit beginsel in Indië gehandhaafd en de vruchten er van in Indië moeten gebracht worden? Men overwege het ernstig. De Staat neme in zijne scholen met een onveranderd of gewijzigd Regeerings-reglement het initiatief; of de Staat werke indirect door alle bijzondere scholen, mijnenthalve zelfs van Roomsch en onroomsch, zelfs van Mohammedanen te steunen. Ik ben voor concurrentie niet bang, wél voor die laffe karakterloosheid, die zelfzuchtige vrees, die onze politiek kenmerkt en ons in 't einde dáár verachtelijk zal maken, gelijk overal in Europa. Laat men den wenk ter harte nemen, dien mijn mederedacteur FRANCKEN gaf in de N. Rott. Crt. van Nov. jl. waar hij het Grant-in-aid-system onder de aandacht bracht, volgens 't welk de Regeering in Engelsch Indië alle degelijke scholen krachtig subsidieert. (2) Ook de heer QUARLES VAN UFFORD beval onlangs in de Economist dezelfde méthode aan: volgens welke de Regeering aan eene goede school het alterum tantum geeft van 't geen haar Bestuur er voor uitgeeft. De beste maatregelen van uitvoering worden wel gevonden, als de wil maar goed is.

Desgelijks verdienen ook de wenken van P. JANSZ, Evangeliezendeling te Japara, eene nauwgezette overweging. Ik kan niet meer dan de aandacht vestigen op zijn boekje: Landontginning en Evangelisatie op Java. Een voorstel aan de vrienden van het Godsrijk. Het begint met een ernstig protest

Digitized by Google

tegen den geest- en lichaamverwoestenden opium en tegen het onschristelijk en onzedelijk leven veler Nederlanders aldaar, terwijl de Inlander de zegeningen van een onderwijs, hem door de Regeering verstrekt, reeds daarom niet zal waardeeren, dat hij het slechts als eene uit zelfzucht aangebodene gave zal aanmerken in de hand dergenen in wie hij natuurlijk zijne onderdrukkers ziet. En zoo komt hij tot de aanprijzing van een nieuw middel ten beste der Javanen, dat hem de pen deed opvatten: Evangelisatie of Christianisatie door middel van landbouwondernemingen en kolonisatie van inlanders. Hier is geen sprake van dwang of of eenigen anderen dan stil werkenden, menschlievenden invloed. Bij ettelijke Regeerings-ambtenaren vond dit plan bijval. De Regeering heeft door verkrijgbaarstelling van woeste gronden zulke plannen mogelijk gemaakt. De vraag is nu maar, of een aan het Christendom vijandige geest hier en zelfzuchtige onverschilligheid dáár en kleingeestige vrees voor de belangen der schatkist elders, ook deze poging zullen tegenstaan. Zij komt mij voor op goede gronden te rusten en alle belangstelling te verdienen, waartoe ik het geschrift van den Heer JANSZ aan aller Christenen ernstige overweging aanbeveel. Hij heeft reeds door dezen arbeid aanspraak op den dank van allen, wier hart en geweten geen vrede hebben met onze zelfzuchtige, vreesachtige, karakterlooze koloniale politiek.

Mij rest nog een schuld der dankbaarheid af te doen. Ik doe het als Nederlander — en ik zou het

Digitized by Google

gaarne willen doen uit naam van heel mijn volk — aan eene Nederlandsche vrouw. Ik bedoel ELISE VAN CALCAR. Wat heeft zij, sinds zij als een sieraad onzer hedendaagsche letterkunde, handelend op dit gebied optrad, menig goed zaad gestrooid en pogen te doen ontkiemen in den bodem van ons volksleven! Welk een spiegelbeeld vóór haar geslacht is die vrouw in een tijd, die zulk een tal van vrouwenlevens van de ontluikende jeugd af tot in rijpere jaren geofferd ziet op het altaar der beuzelarij, der ijdelheid! Terwijl daartegenover als door een schrillen dissonant ons oor wordt verscheurd door het emancipatiegeschreeuw van den jongsten tijd, zooals het heet, ten bate van het recht en de vrijheid der vrouw, maar inderdaad ten gevolge hebbende, dat de vrouw wordt ontsierd en onteerd en tot een geestelijke Hermafrodiet wordt misvormd. Onze meisjes en vrouwen moeten ELIZE'S geschriften lezen. In haar is de vrouw geëmancipeerd niet van dat conventioneele, wat de natuur ten eeuwigen dage blijft eischen als een vooral voor de vrouw passend en décent gewaad; maar van dat conventioneele, wat mode en tijdgeest tot slavenboeien hebben gesmeed, waardoor het edelst leven van geest en hart en geweten in zijn groei wordt belemmerd. In haar heeft de vrouw zichzelve geëmancipeerd en is bezig hare zusters te émancipeeren van den dienst der nietsbeduidendheid en lichtzinnigheid.

Hier gaan godsdienst, zedelijkheid, schoonheidszin, degelijkheid van karakter, ontwikkeling des geestes harmonisch samen. Ja, DA COSTA'S zegen over het jeugdig hoofd dier vrouw en over het talent dat God haar gaf, is vervuld. Des grijsaards bede: mijn kind,

Digitized by Google

wijd uw talent in den dienst des Heeren! is verhoord. Zij gaf gehoor aan zijne oproeping in het onvergetelijk lied: Vijfentwintig jaren!

Gij wetenschappen en gij kunsten!
Gij krachten, machten, gaven, gunsten,
Door d' adem Gods in ons verwekt:
Weg met den dienst der heiligschennis!
Gij hoort den Goël toe, wiens kennis
Eerlang heel d' aardbol overdekt!

Voor veel wat zij ons gaf, ook in den jongsten tijd, mag Nederland haar danken en de kern van ons volk, dat Mevrouw BOSBOOM-TOUSSAINT hoog vereert, zal ook haar eene innige sympathie wijden. Maar ik wensch nu al haar andere geschriften te laten rusten, om op één der jongste artikelen van hare hand de onverdeelde aandacht van ons publiek te richten, ik bedoel hare critiek van MULTATULI'S Vorstenschool (3).

Dat de Vorstenschool heeft kunnen geschreven, als drama opgevoerd, door een beschaafd publiek toegejuicht en de schrijver vergood worden, — zulks teekent mijns inziens het door en door ziekelijk karakter van onzen smaak en onze moraliteit. ELISE'S critiek is eene reactie der nog ongekrenkte veerkracht van den zedelijken zin in het beste deel van ons volk. 't Is eene opwelling van heilige verontwaardiging over zooveel onreins en onedels. Ieder wien ik dit artikel ter lezing gaf, getuigde er van: Dat is schoon, dat is waardig! Verpletterend is mijns inziens deze critiek door de superioriteit van het talent, dat onbesmet gebleven is in den dienst van het ware, boven het bedorven talent van een in onzedelijkheid verzonken

Digitized by Google

genie. En er is niet, gelijk maar al te dikwijls bij de critiek plaats heeft, een zweem van iets onedels in den toon, geen schadenfreude, geen nijd, die twijfelen doet aan den ernst, aan den waarheidszin van den kunstrechter. Zoo dit woord al geen vat meer mocht hebben op den man dien 't geldt, des te dieper hoop ik, zal de indruk zijn op velen uit dat volk, welks zonen en dochteren dien man om strijd hebben vergood, waar hij hen voerde op een verkeerden weg. In plaats van alle verdere beoordeeling of aanprijzing dezer critiek sta hier alleen ten slotte dit haar woord over den schrijver der Minnebrieven, enz.: „MUL-„TATULI heeft gelijk, zijn publiek toe te roepen: „ik „veracht u met groote innigheid, omdat gij „alles eet wat ik in mijne baldadigheid u toewerp." „Moet die ongelukkige worstelaar, die het heil zoekt, „waar niemand het nog ooit heeft gevonden, de leids-„man zijn van het jonge Holland? Zal dat de ver-„losser van het heerlijk Insulinde worden? Sluimer „voort, schoone slaapster! in het midden van de gol-„ven: de prins, die u wekken moet zal geen honderd „jaar meer uitblijven; maar hij zal eene andere banier „voeren. Slaap nu voort en rust tot uw morgen daagt: „uwe ure zal gewisselijk komen, uw recht zal niet „van voor uw God voorbij gaan!"

Moge 't haar gegeven zijn, de rechte snaar te doen trillen in 't hart van steeds meerderen der kinderen van haar volk en de kracht des lichaams haar daartoe, evenmin als die des geestes ontbreken!

Zwolle 30 Nov. 1875. H. BROUWER.

Digitized by Google

AANTEEKENINGEN.

(1) Afl. 6 en 7 ontving ik, toen deze bladen ter perse gingen en kon ze later eerst lezen. De bijzonderheden omtrent LUTHERS jeugd zijn zeer nauwkeurig.

(2) Men leze vooral het voortreffelijk Artikel van J. C. NEURDENBERG: Het inlandsch onderwijs, besproken in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, geplaatst in het te weinig bekende tijdschrift: Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendeling Genootschap 18de jaarg. bl. 66—117.

(3) Te vinden onder den titel: Vorstenschool en Volksopvoeding, in den Eersten Jaargang van haar werkje: Uit het leven voor het leven. De bijzonderheid omtrent DA COSTA door mij vermeld komt voor in hare schoone hulde aan DA COSTA, in een der nos. van de Tijdspiegel van 1873 of 1874.

Digitized by Google

UIT EEN TROOSTBRIEF VAN CALVIJN.

CALVIJN was te Regensburg, bij gelegenheid van den Rijksdag, in de eerste helft van 1541, toen hem uit Straatsburg de tijding gewerd, dat de pest te zijnen huize een' der twee bij hem inwonende zonen van zekeren edelman RICHEBOURG en tevens hunnen gouverneur had weggenomen. De andere zoon was gespaard gebleven. 't Is aan dezen beproefden vader, dat hij den troostbrief schrijft, waarin om strijd het diep menschelijk smartgevoel en de mannelijke troost, aan het Evangelisch geloof ontleend, staan uitgedrukt. Wat van het Duitsch van SCHLEIERMACHER is gezegd, geldt ook hier van CALVIJNS Latijn, dat het als een „Metallgusz" is. De brief staat in: CALV. Oper. Amst. 1671. IX, 175. Plaatsgebrek verbiedt het geheel te geven; het volgende is de hoofdinhoud.

„Ofschoon ik mij zooveel mogelijk in God sterkte, was ik door die tijding voor de menschen als vernietigd (feri nullus) en als halfdood. Alleen gebed en overdenking van Gods Woord steunde mij, dat ik niet geheel ineenzonk. Ik vermeld dit, omdat ge anders licht denken zoudt, dat het gemakkelijk valt zich sterk te toonen bij eens anders droefheid. Want 't is geen mij vreemde smart, waarin ik mij op kracht en moed beroem. Maar juist omdat God mij eenige verlichting gaf, is het mij behoefte u mede te deelen, welke geneesmiddelen ik gebruikte en beproefd vond.

Ik wil dan ook die troostgronden, die men gewoonlijk onder beschaafden gebruikt, niet gebruiken: als daar zijn: „Beween den gestorvene niet, dien gij als sterfelijk bij de geboorte ontvingt." — Dit ééne staat u te doen, dat ge u die gedachten voor den geest roept, die ons door den Besten Meester in de school der vroomheid aangebracht en voorgezegd worden. God heeft den zoon, dien hij u te bewaren gegeven had, teruggenomen. Daarmede zijn al die ijdele en verkeerde uitroepen der dwazen afgesneden: O blinde dood! o wreede schikgodinnen! Dezelfde Heer, die hem voor een tijd op

Digitized by Google

dezen wachtpost hier geplaatst had, heeft hem opgeroepen. Zoodra wij iets als door God gedaan ons vertegenwoordigen, laat ons terzelfder oogenblik bedenken, dat het dus niet willekeurig, niet toevallig, niet op aandrang van buiten, maar zóó geschied is, dat Hij er niet alleen in deed wat recht is, maar ook wat goed en ons tot heil is. Waar recht is en billijkheid, is tegenspreken ongeoorloofd; maar waar daarmede ons nut is verbonden, welk eene ondankbaarheid ware het daar, niet met kalme berusting te nemen, wat onzen Vader behaagde? En reeds door het geloof aan Gods voorzienigheid vervallen al die afmattende vragen, als daar zijn: Waarom is 't niet anders? Waarom was hij daar ter plaatse? Zeker, deze woorden hebben grond, als wij ons van iets verkeerds te beschuldigen hebben. Maar in een ander geval, zijn zij ongepast. Welnu, God is het, die u den zoon terugvroeg, dien hij op deze voorwaarde ter opvoeding u aanvertrouwde, dat hij steeds zijn eigendom bleef. En daarom heeft hij hem weggenomen, omdat dit voor hem goed was, en u strekken moet of ter verootmoediging onder dit verlies, of tot beproeving van uw geduld. Ziet gij dit nut nog niet in, vraag God, het u te ontdekken; en behaagt het hem, dit voor u bedekt te houden, geef toe, dat zijne wijsheid grooter is dan uw klein verstand omvatten kan.

En wat uw zoon betreft, zijn vroege sterven maakt den indruk, alsof iemand een oogenblik vóórdat hij de stormachtige zee moet ingaan, zich mag terugtrekken in de veilige haven. Immers een lang leven is niet in dien zin een zegen van God, dat ons iets (wezenlijks) zou te loor gaan, als wij na weinige jaren reeds ontbonden, naar een beter leven worden overgevoerd. En nu God, onze aller Vader, gaf u dezen LODEWIJK tot zoon en heeft u naar zijne groote goedheid dit voorrecht verleend, dat gij vóór zijnen dood eene uitnemende vrucht van uwe opvoeding mocht zien."

Na eene optelling der blijken van 's jongelings ijver, goede zeden en vroege vroomheid: "Deze goedheid Gods jegens uw kroost moet u van meer kracht zijn tot verzachting uwer smart, dan de dood kracht heeft om die smart te slaan." C. voegt er bij, dat hij-zelf in weerwil van de smart hem door des jongelings dood veroorzaakt, toch niet den tijd had willen missen, dat hij bij hem aan huis was. Dan vervolgt hij: "Maar, zult gij zeggen, waartoe dient het, dat een zoon van zoo goede verwachting geleefd heeft, daar hij in

Digitized by Google

den eersten bloei des levens werd weggenomen? Alsof CHRISTUS geen recht had verworven over dooden en levenden! Kort hebbe dan uw zoon naar ons oordeel geleefd, ons zij het genoeg, dat hij den loop, hem door den Heer afgebakend, afgeloopen heeft. Daarbij, zeggen wij toch niet, dat zij in den bloeitijd stierven, die voor God rijp waren! En die allen acht ik tot rijpheid gekomen te zijn, die door den Heer van hier worden geroepen: tenzij dan dat wij met Hem willen twisten, als zou Hij vóór den tijd iemand wegnemen. Geldt dit van allen, omtrent uwen LODEWIJK is voor dit geloof eene bijzondere reden. Zoover was hij in leeftijd gevorderd, dat hij bewijzen kon geven van zijn CHRISTUS-toebehooren. Die vrucht droeg hij: toen trof hem de dood en werd hij ons ontnomen, neen! uit deze vluchtige en vergankelijke schaduw van leven is hij opgenomen in het ware leven. Hem moogt gij niet verloren voor u noemen, dien gij in de opstanding zult terug ontvangen. Wacht u dus om uw' zoon als verloren te beweenen, van wien gij weet dat die God hem voor u bewaart, om eeuwig de uwe te blijven, die hem u bij wijze van vergunning een oogenblik had toevertrouwd."
C. wijst vervolgens op den troost, dat de vader een' anderen veelbelovenden zoon behouden mocht, om aldus te eindigen:

"Maar zult ge zeggen het valt moeilijk aldus de vaderlijke liefde uit te schudden of te onderdrukken. Maar niet dit verlang ik van u, dat gij niet bedroefd zult zijn. Want dit is niet de wijsheid (philosophia) der school van CHRISTUS, dat wij door het menschelijk gevoel (humanitatem), door God ons ingeplant, uit te schudden, van menschen steenen zouden worden. Alles wat ik zeide bedoelt slechts, dat gij in uwe rechtmatige droefheid maat weet te houden en, nadat gij de tranen geweend hebt als een natuurlijk uitvloeisel uwer vaderlijke liefde, niet te veel toegeeft aan de smart. Ook dring ik mij zelf niet op, als zou ik wantrouwen koesteren omtrent uw eigen gemoedsgesteldheid. Laat deze letteren onnoodig blijken: mijne bekommering omtrent uwen gemoedsstaat vindt voor uwe bekende humaniteit daarin gemakkelijk vergeving, dat zij voortkwam uit de meer dan gewone liefde jegens u. PHILIPPUS (MELANCHTON) en BUCERUS voegen hieraan eenige letteren toe. Vaarwel! en CHRISTUS de Heer neme u en uwe familie in zijne hoede en leide u steeds met Zijnen Geest, totdat gij komt waar uw LODEWIJK is voorgegaan."

W. FRANCKEN Az.

Digitized by Google

DE CHRISTELIJKE WETENSCHAP VAN GOD EN VAN HET LEVEN GODS.

Bij de beoefening eener wetenschap is het van het allereerste belang, dat wij weten wat wij willen, dat is, dat wij ons bewust zijn wat wij daardoor zoeken te verkrijgen, wat wij daarmede bedoelen. Wij leeren wel van zelven inzien waartoe de wetenschap leidt, wanneer wij haar beoefenen; maar het is toch van belang, dat wij daarvan in het algemeen reeds eenig denkbeeld of begrip hebben, vóór wij ons aan hare beoefening wijden. Dat begrip laat zich voorloopig alleen afleiden uit den naam, die aan eenige wetenschap wordt gegeven. Die naam geeft ten minste te kennen, wat men algemeen door haar wil verstaan hebben, en wat men daarmede bedoelt.

De christelijke wetenschap van God en het leven Gods draagt onderscheidene benamingen. Zij drukken eenigermate uit, wat de beoefenaars bedoelen. Misschien kunnen wij uit deze benamingen ook afleiden, welke de bronnen zijn, waaruit zij moet geput worden, wat niet minder belangrijk is te weten, vóór wij tot hare beoefening overgaan. Dàn toch weten wij wat wij vooral hebben na te gaan, om haar te verkrijgen. En geven zij ook tegelijk het beginsel aan, vanwaar

Digitized by Google

zij uitgaat, den grondslag, waarop zij gebouwd is, dan kunnen wij ons verzekerd houden, dat wij in hare beoefening veilig kunnen voortgaan en het doel zullen bereiken, dat wij ons daarmede voorstellen.

Het komt er echter op aan, of die naam juist is, die bronnen zuiver zijn, dat beginsel waar is.

Wij gaan die bijzondere namen verklaren en ontwikkelen, en zullen zien welke de namen, het wezen en de aard van de wetenschap is, welker behandeling wij voor dit maal willen inleiden, om later misschien van haar een of meer deelen ter sprake te brengen.

In den algemeensten zin draagt deze wetenschap den naam van Theologie, waaronder men verstaat: rede, onderwijs over God. Die naam bestond reeds vóór de christelijke wetenschap en is haar van buiten af gegeven. Theologi werden door CICERO (1) genoemd allen, die over goddelijke dingen, godspraken en godsdienstige plechtigheden spraken of schreven. PHERECYDES SYRIUS, leerling van THALES of PITTACUS, droeg den naam van Theologus het eerst, naar men beweert; ook ORPHEUS, HESIODUS en HOMERUS konden zoo genoemd worden, omdat zij het geslacht der goden verhaalden. JUSTINUS spreekt dan ook in een aan hem toegeschreven werk (2) van hunne theologie. Onder de christenen werd de naam Theologus vooral aan hen gegeven, die over God, inzonderheid over de Drieeenheid of de Godheid van CHRISTUS schreven. (3)

In meer algemeenen zin opgevat, gevoelde men er een woord te moeten bijvoegen, om hetgeen men met die wetenschap omvatte uit te drukken. Men

Digitized by Google

noemde haar daarom Theologia positiva, systematica, thetica, ook wel theoretica (4). Doch naardien die naam niet uit de christelijke wetenschap is ontstaan, maar, als reeds vóór haar en buiten haar bestaande, is aangenomen, geeft hij als zoodanig wel eenig, maar geen genoegzaam licht tot voorloopige kennis van onze wetenschap. Door de christelijke wetenschap overgenomen, heeft die naam de beteekenis gekregen van godsdienst-wetenschap en er toe geleid, dat schier allen, die haar behandelden, met een hoofdstuk over den godsdienst begonnen, alsof er een populaire en een wetenschappelijke godsdienst bestond. Men heeft dan ook niet geaarzeld onze wetenschap te noemen: de leer over den christelijken godsdienst. Daarmede bereikte de verwarring tusschen godsdienst en theologie haar hoogste punt. Dat men ten onrechte theologie als leer van den christelijken godsdienst beschouwt, komt duidelijk uit, wanneer wij bedenken, dat men dan tot het besluit zou moeten komen, dat bij JEZUS, of God geheel buiten den godsdienst zou blijven, of JEZUS van den godsdienst geheel zou gezwegen hebben. (5) De benaming van systeem en Dogmatiek geeft evenmin genoegzame inlichting, ook al voegen wij daarbij het woord christelijk, dat er noodwendig moet bijgevoegd worden.

Er is echter een naam, die ons meer licht geeft, het is die van geloofsleer; dien willen wij dus iets breeder ontvouwen.

Digitized by Google

§ 1.

WAT GEEFT DE NAAM GELOOFSLEER AANGAANDE ONZE WETENSCHAP TE KENNEN?

Het komt bij die benaming vooral aan op het eerste deel van het woord: geloofsleer, namelijk op hetgeen wij hier door geloof te verstaan hebben.

Vanwaar is de benaming ontleend? Zij is geheel eigenaardig christelijk en uit het christendom ontleend. In de schriften des N. T. wordt bij herhaling de stelling uitgesproken, dat het geloof rechtvaardig maakt, behoudt. (6) JEZUS verklaarde (7), dat geloof het eenige werk was, dat God van de menschen vorderde. Ook de apostelen (8) eischten alleen dit van de menschen, om behouden te worden. Men kan dus hieruit reeds bevroeden, dat dit woord, geheel aan het christendom ontleend, eenigermate moet uitdrukken, wat onze wetenschap wil zijn en beoogt.

Evenwel, al verdient die benaming de voorkeur boven andere, het is nog de vraag, of zij juist uitdrukt, wat onze wetenschap wil zijn. Dit hangt grootendeels af van hetgeen men met die benaming wil te kennen geven.

Men wil daarmede aanduiden, dat onze wetenschap 1o. de godsdienstige waarheid tot inhoud en grond heeft, (9) zoodat geloofsleer de godsdienst is, wijsgeerig opgevat; 2o. dat, wat men daarin behandelt, niet op menschelijke vinding en redeneering steunt, maar op de verkondiging, die God in de h. S. vooral in J. C. heeft gegeven. Men geeft daarmede eindelijk te kennen, dat het bij deze wetenschap te doen is (10)

Digitized by Google

om de overtuiging of erkentenis der waarheid, in tegenoverstelling van de wetenschap, die ons de beoefening der waarheid leert en de moraal of de wetenschap van het Christelijk leven heet. Daaruit volgt ten minste in het algemeen, dat onze wetenschap zich bezighoudt met de waarheid, die God in CHRISTUS geopenbaard heeft.

Maar ofschoon die benaming zooals wij gezien hebben aan de S., aan JEZUS zelven is ontleend, bestaat daartegen een zeer gewichtig bezwaar, en wel dit, of zij met den zin en den geest der S. ook overeenkomt.

In welken zin wordt van geloof en gelooven in het N. T. gesproken? Geloof geeft in de h. S. altijd de daad, nooit de leer des geloofs te kennen (11).

Men heeft wel gemeend (12), dat van die algemeen heerschende beteekenis op sommige plaatsen zou moeten afgeweken worden, waar geloof de beteekenis van leer zou hebben, en den inhoud van iemands overtuiging uitdrukken, maar dit is ten onrechte beweerd. Zelfs onder de daarvoor ten bewijze aangevoerde plaatsen zijn enkele, die veeleer het tegendeel uitdrukken.

Zoo heeft men zich beroepen op deze woorden van PAULUS (13): Niet dat wij heerschen over uw geloof, maar wij zijn medewerkers uwer blijdschap; want in het geloof staat gij vast. Maar uit de tegenoverstelling van uw geloof en uwe blijdschap blijkt niet, dat PAULUS door geloof niet evenzeer eene daad verstaat, als door blijdschap.

In de woorden (14): Als gij dit den broederen voorhoudt, zult gij een goed dienaar van

Digitized by Google

CHRISTUS JEZUS zijn, opgevoed in de woorden des geloofs en der goede leer, waarvan gij een volgeling geworden zijt, kan geloof moeielijk van den inhoud verstaan worden. Zoo toch in de woorden: opgevoed in de woorden des geloofs, het woord geloof den inhoud des geloofs moest beteekenen, hoe zou daarvan dan onderscheiden zijn: opgevoed in de woorden der goede leer, en deze na het geloof genoemd zijn?

Evenmin dringt ons iets om in de woorden (15): die van de waarheid afgedwaald zijn, zeggende, dat de opstanding reeds geschied is, en het geloof van sommigen te gronde richten, het woord geloof van den inhoud des geloofs te verstaan. Zij, die van de waarheid afgedwaald waren, zijn immers onderscheiden van hen, wier geloof te gronde wordt gericht en nog niet van de waarheid zijn afgedwaald. Dan kan het wel niet anders beteekenen, dan dat zij, nog vasthoudende aan de opstanding, nogtans in het vertrouwen op die overtuiging verzwakt werden.

In de woorden (16): wie zwak is in het geloof, neemt hem aan, niet om geschil te voeren over meeningen, kan allermoeielijkst geloof van den inhoud des geloofs verstaan worden.

Evenmin kan in de woorden (17): PAULUS, dienstknecht van God en apostel van JEZUS CHRISTUS voor het geloof van Gods uitverkorenen en de kennis der waarheid, die naar de godsvrucht is, geloof anders dan als daad genomen worden, zal het onderscheiden zijn van kennis der

waarheid, waarvan PAULUS evenzeer apostel was om haar te verbreiden.

In andere plaatsen (18) is ten minste geen reden, om het niet als daad te nemen, of daarin af te wijken van den algemeen heerschenden zin, waarin, geheel het N. T. door, geloof en gelooven wordt gebezigd. (19)

In de Schrift wordt dus geloof en gelooven alleen als daad opgevat.

Maar in welken zin wordt nu in de benaming geloofsleer het woord geloof genomen?

Duidelijk is het, dat met geloofsleer niet bedoeld wordt de leer over het geloof, als daad, dus geen leer over het wezen, den aard, de hoedanigheden, eigenschappen of werking van het geloof in den mensch. Men verstaat door geloofsleer de leer over hetgeen de inhoud des geloofs is, de leer over de waarheid, die men moet aannemen, om behouden te worden. In het heerschend spraakgebruik werd vroeger vrij algemeen, nu minder geloof en gelooven zóo verstaan. Maar dan wordt geloof in strijd met de Schrift, waaruit men het woord heeft ontleend, bij geloofsleer van den inhoud opgevat.

Zoo is het ook. Reeds zeer vroeg heeft men aan geloof eene andere beteekenis gegeven. Reeds CLEMENS ALEXANDRINUS deed dit bij zijne onderscheiding van geloof (πιςτις) en weten (γνωσις). Zoo geeft men met geloofsleer de leer over den inhoud der waarheid of der waarheden te kennen, die men op grond, niet van bewijzen uit den aard der zaak, uit de natuur en de menschelijke rede ontleend, maar op grond van de getuigenissen der h. Schrift, de uit-

Digitized by Google

spraken van JEZUS en zijne apostelen, als christen moet aannemen, wat wij als christenen op gezag van JEZUS en de apostelen voor waarheid moeten erkennen.

Die naam geeft dus wel een algemeen denkbeeld van hetgeen wij hier te behandelen hebben, namelijk wat wij van de waarheid Gods kennen, die vooral in CHRISTUS geopenbaard is, dat is dus, zij geeft ons kennis van God, wie Hij is naar zijn wezen, en van het leven Gods, wat hij gedaan heeft voor de menschen, en hoe hij hen vooral in CHRISTUS tot het hoogste heil opleidt.

Maar tevens is daarbij aan het licht gekomen, dat die benaming onjuist is. Immers, ofschoon zij aan een woord uit de Schrift is ontleend, wordt het woord geloof daarbij in een anderen zin genomen, dan waarin de h. Schrift dit gebruikt. Meent men misschien, dat dit geen groot gebrek is, indien wij slechts dit onderscheid ons bewust blijven, dan bedriegt men zich. Daardoor loopt men gevaar het eene gedurig met het andere te verwarren. De ervaring heeft getoond, dat dit werkelijk geschied is. Schier in alle systemen over God, begint de inleiding met, of heeft ten minste een hoofdstuk over den godsdienst. (20) Maar de godsdienst behoort niet tot onze wetenschap, maar tot die van het christelijk leven, ook naar de Schrift. Men kan niet zeggen, dat de godsdienst naast de zedelijkheid is geplaatst (21), zonder godsdienst met kennis van God te verwisselen, of zonder aan eene eeredienst, onderscheiden van zedelijkheid, te denken. In het woord van JEZUS (3): Gij zult den Heer uwen God liefhebben met geheel uw hart, en met geheel uwe ziel, en met geheel uw ver-

Digitized by Google

stand. Dit is het groote en eerste gebod. En het tweede, daaraan gelijk, is: Gij zult uwen naaste liefhebben als u zelven. Aan deze twee geboden hangt de gansche wet en de profeten, staat niet godsdienst naast zedelijkheid. Immers als de geheele wet en de profeten bevatten wat zedelijk goed is, dan behoort het liefhebben van God evenzeer tot de zedelijkheid als het liefhebben van den naaste. Dat komt ook overeen met hetgeen JAKOBUS zegt: (23) Reine en onbesmette godsdienst voor God, den Vader, is deze: weezen en weduwen te bezoeken in hunnen druk, zichzelven onbevlekt te bewaren van de wereld.

Heeft onze wetenschap nu ten doel eene grondige kennis te verkrijgen van God en het leven Gods, dan hebben wij in hare inleiding eigenlijk niets te doen met den godsdienst, ook dan niet, als wij daardoor verstaan, wat echter onjuist is, kennis van God, zoo als zij bij het volk gevonden wordt. Misschien wil iemand den naam geloofsleer behouden, omdat hij te kennen geeft, dat wij onze kennis vooral uit de Schrift ontleenen. Maar daarmede geeft men eigenlijk de wetenschap prijs. Door geloof drukt men dan niet alleen den inhoud uit van hetgeen als waarheid aangenomen moet worden, maar ook op welken grond dit geschiedt, namelijk op gezag van JEZUS en zijne apostelen. En daarmede heeft men reeds vooruit beslist, dat wij wel eene historische kennis, maar geen wetenschap van God en van het leven Gods kunnen verkrijgen. Dan wordt onze wetenschap afhankelijk van de geloofwaardigheid en ingeving der Schrift, en ook die moeten

Digitized by Google

dan in de inleiding worden opgenomen. Maar daarmede geeft men de zelfstandigheid onzer wetenschap prijs. Er blijft slechts voor het behoud van dien naam dit te zeggen, dat men daardoor zijn inhoud onderscheidt van hetgeen de kennis van God in CHRISTUS moet werken. Dan bedoelen wij door geloofsleer alleen de kennis der waarheid, zoo als wij haar op zichzelve uit de Schrift afleiden, waardoor zij onderscheiden wordt van die des christelijken levens of der zedekunde, die ons leert hoe wij als christenen overeenkomstig die kennis moeten leven. Doch dit onderscheid kunnen wij, zonder dat daartoe noodig is het woord geloof in een geheel anderen zin te gebruiken dan de Schrift het gebruikt, genoegzaam uitdrukken. Hoe wij dan onze wetenschap zouden willen noemen, zal blijken, wanneer wij over haar wezen nader gesproken hebben, gelijk dit begrepen is in het woord leer.

§ 2.

HET WEZEN VAN ONZE WETENSCHAP DOOR GELOOFSLEER BEDOELD.

Geloofsleer is de leer, niet van het geloof, van zijn oorsprong, aard, hoedanigheid en werking, maar van den inhoud van het christelijk geloof, dat is, van hetgeen het christelijk geloof onderstelt, dat wij als christenen erkennen. Drukt het eerste deel geloof het voorwerp van onze kennis uit, het tweede, leer, geeft den vorm aan, waarin wij die kennis verkrijgen, bezitten, en maakt dus het eigenlijke wezen van onze wetenschap uit.

Digitized by Google

Leer is te onderscheiden van belijdenis. Door geloofsbelijdenis verstaan wij de betuiging van onze gemoedelijke overtuiging, aangaande de waarheid of waarheden, zooals zij door JEZUS en zijne apostelen naar onze opvatting zijn verkondigd. Door geloofsleer verstaan wij de overtuiging, die wij door het inzien der waarheid hebben verkregen. Het wezen der belijdenis bestaat in de gemoedelijke overtuiging, dàt der leer in het verstandelijk inzien van de wáarheid. In de geloofsbelijdenis kunnen wij den inhoud en de gronden onzer gemoedelijke overtuiging, of zeer algemeen en eenvoudig subjectief, of ook nog in eene logische orde ontwikkeld, opgeven. Bij geloofsleer rechtvaardigen of zoeken wij ten minste die logische ontwikkeling der waarheid, door JEZUS en zijne apostelen verkondigd, voor ons verstand te rechtvaardigen; wij zoeken onze kennis tot inzien en begrijpen der waarheid te verheffen. Bij belijdenis is eenheid, één geheel geen vereischte; op zijn hoogst kunnen wij daarbij vorderen, dat de waarheden logisch worden samen gevoegd. Bij leer is het een vereischte, dat alle waarheden één geheel, eene eenheid uitmaken, zoodat zij onafscheidelijk, organisch met elkander verbonden en uit elkander begrepen worden.

In onderscheiding van geloofsbelijdenis, of belijdenis van hetgeen wij bij ieder christen als erkend mogen aannemen, geeft dus geloofsleer geen verzameling op van al de waarheden, door JEZUS en zijne Apostelen naar onze opvatting verkondigd, logisch of systematisch geordend en aan elkander verbonden. (24) Neen, van leer sprekende, bedoelen

Digitized by Google

wij eene kennis, waarin die waarheden tot één geheel, tot eenheid gebracht zijn, zoodat daarin één beginsel alles, wat wij erkennen, te zamen vereenigt en daardoor voor ons verstand wordt gerechtvaardigd, dat is, begrepen en bewezen. Zonder zulk een beginsel kunnen de waarheden voor ons verstand niet gerechtvaardigd worden, ten minste niet geheel en ten volle.

Geloofsleer is dus eene wetenschappelijke uiteenzetting van hetgeen wij van God en het leven Gods naar JEZUS en de Apostelen als waarheid erkennen. Dit kan nooit plaats vinden, zonder dat één beginsel bij onze kennis ten grondslag ligt, waaruit wij God en het leven Gods kunnen begrijpen.

Om dit alles in één woord uit te drukken, kunnen wij hare wetenschap het leerbegrip of de wetenschap noemen van God en het leven Gods. Daarmede is zij van zelve onderscheiden van de wetenschap des christelijken levens, of der moraal, die ons aanwijst, hoe en waardoor de waarheid, die wij erkennen, in het leven ons kan en moet besturen.

Willen wij daarbij uitdrukken, dat onze wetenschap zijne bronnen vindt in hetgeen JEZUS CHRISTUS en zijne Apostelen hebben geopenbaard en medegedeeld, dan zullen wij dit gevoegelijk kunnen doen door haar de christelijke wetenschap te noemen. Dat is ook hare gewone benaming in onze dagen, gelijk onder anderen J. J. VAN OOSTERZEE zijn Handboek noemt Christelijke dogmatiek, systeem der christelijke waarheid. Zeer juist. Door dogmatiek of systeem verstaan wij toch de wetenschappelijke behandeling eener kennis, onverschillig of die kennis tot inhoud heeft de natuur, de zedelijk-

Digitized by Google

heid, of God. Wij zouden echter aan den naam: de christelijke wetenschap van God en het leven Gods de voorkeur geven.

Is nu de christelijke wetenschap of het christelijk leerbegrip als één te beschouwen met de speculatieve Theologie, of het philosophisch systeem der christelijke waarheid?

Vatten wij die vraag historisch op, dan kan het antwoord wel niet anders zijn, dan dat zij eerst niet onderscheiden waren, omdat men dit onderscheid niet kende. Daarna, toen het onderscheid gemaakt werd, gingen beiden haren eigenen gang, maar bleven niet voortgaan, zonder wederzijds invloed op elkander uit te oefenen. Vatten wij die vraag wijsgeerig op, dat is: vragen wij, ter zijde stellende hoe de menschen met beiden gehandeld hebben, of men tot die onderscheiding recht had, met andere woorden, of het begrip van speculatieve Theologie in zijn wezen werkelijk onderscheiden is van de christelijke wetenschap, dan is het antwoord niet gemakkelijk te geven, omdat wij moeten erkennen, dat beiden blijkens de ervaring nog afzonderlijk beoefend worden, en ver van elkander uiteenloopen.

Onderzoeken wij hier, of beiden, in hare volkomenheid gedacht, niet één zouden en één moeten zijn.

Men heeft beweerd, ook nog in den jongsten tijd (25), dat het christelijk leerbegrip niet alleen onderscheiden is, maar ook behoort onderscheiden te worden van de dusgenaamde speculatieve philosophie. Maar dit dusgenaamde drukt reeds een gevoel van twijfel uit, in zoover als het te kennen geeft, dat die philosophie eigenlijk niet bestaat, of recht van bestaan heeft.

Digitized by Google

Speculatieve Theologie of de philosophische kennis van God zou van de Christelijk wetenschap, het systeem der christelijke waarheid, naar men meent onderscheiden zijn, vooreerst door den oorsprong of de bronnen, waaruit beiden ontstaan.

De speculatieve Theologie wordt gezegd het zuiver menschelijk bewustzijn tot uitgangspunt te hebben (26). Daarbij is derhalve de rede de eenige bron, waaruit geput, waarvan alleen wordt uitgegaan. Al wat daaruit niet kan afgeleid worden, vindt bij haar geene plaats. Wat niet verstaan of begrepen wordt, neemt zij niet op. Voor haar bestaan geene verborgenheden, zij rust niet, voor zij alles heeft begrepen.

Maar in het christelijk leerbegrip, de geloofsleer, wordt aan het menschelijk bewustzijn, aan de rede, alleen een ordenende, schikkende kracht of logische invloed toegekend. Hier is de goddelijke heilsopenbaring de stof voor haar onderzoek. Daar gaat men uit van het gegevene, van de h. Schrift, van hetgeen JEZUS en zijne apostelen verkondigd hebben, van het leven van JEZUS zelven als de hoogste bron. Daaruit redeneert en philosopheert het christelijk leerbegrip. Uit die bron leiden wij als christenen af, wat wij als waarheid moeten erkennen, die wij dan christelijk wijsgeerig bewerken. Zoo ontdekken wij, dat wij niet alles inzien en begrijpen, dat wij dus verborgenheden moeten toestaan, zoo wij die bron zullen volgen.

Ten tweede zouden beiden onderscheiden zijn, door inhoud. Speculatieve Theologie heeft alleen met begrippen te doen, zoo als zij uit het zuiver menschelijk bewustzijn afgeleid, of kunnen afgeleid

Digitized by Google

worden. Naarmate dit zich meer verruimt, rijker wordt, wordt dan ook de inhoud rijker. Naarmate dit bewustzijn enger en beperkter is, wordt ook de waarheid, die zij behandelt, onvollediger, beperkter, donkerder en onzekerder. Het zuiver menschelijk bewustzijn weet niets van eene verzoening, die van God uitgaat.

De inhoud van het christelijk leerbegrip is historisch gegeven, de goddelijke heilsopenbaring, dus de geschiedenis van hetgeen God onder de menschen heeft gedaan en gewerkt; zijn inhoud is geschiedkundig. Het neemt in zich op de geschiedenis van de schepping dezer aarde, der eerste menschen, vooral de geschiedenis van JEZUS' leven en sterven, van Zijne opstanding en verheerlijking.

Hierdoor wordt de inhoud vollediger, rijker, helderder, als door de geschiedenis in het licht gesteld.

Ten derde meent men, dat zij ook onderscheiden zijn door den vorm.

Daar de speculatieve Theologie alleen over begrippen handelt, moet zij van één beginsel uitgaan, waardoor zij de kennis, die zij uit het bewustzijn afleidt, leert verstaan en begrijpen. Zij bezit dus eene eenheid en kan een streng logischen vorm hebben.

Het christelijk leerbegrip daarentegen neemt ook als waarheid aan, wat niet uit de rede zelve, maar uit de Schrift is afgeleid en daarop alleen steunt. Het kan dus niet altijd volledig uit het zuiver menschelijk bewustzijn begrepen worden. Het kan niet uit één beginsel, uit den mensch zelven afgeleid worden. Daarbij kan wel logische orde, maar geen organische eenheid verkregen worden.

Digitized by Google

Dit onderscheid is niet te weerspreken; maar is dit nu van dien aard, dat beiden specifiek moeten onderscheiden worden?

Stellen de onderscheidene bronnen een wezenlijk verschil vast? Indien wij ook aan de rede (27), als het vermogen der ideeën, alleen eene ordenende, eene schikkende, logische werkzaamheid bij het christelijk leerbegrip toekennen; maar het nogtans als den plicht onzer wetenschap beschouwen (28), den innerlijken samenhang, de waarde en Godewaardigheid der christelijke openbaring steeds dieper te doorzien, en bij haar licht zich te verheffen tot de hoogte eener waarachtig christelijke wereldbeschouwing: dan zal de rede toch veel juister en nauwkeuriger het christelijk leerbegrip schikken en ordenen, den samenhang beter inzien, zijne waarde en Godewaardigheid al dieper doorgronden, hoe meer zij de waarheden in de Schrift duidelijk en helder inziet en begrijpt. Maar dan moet de christelijke wetenschap ook daarnaar gedurig meer trachten. Ook in het philosophisch systeem wordt niet alles ingezien en begrepen. Ook daar zoekt de rede nog voortdurend de schepping Gods, het Godsbestuur in verband met de vrijheid der menschen, den oorsprong der zonde, de mogelijkheid van hare opheffing en vernietiging in Gods wereldbestuur te begrijpen. Zoo lang het dit alles nog niet heeft begrepen, blijft het evenwel daarnaar trachten. Maar hoe kan dan de christelijke wetenschap, dewijl daarin nog niet alles met de rede wordt begrepen, daarvan wezenlijk onderscheiden zijn? Waarom zou zij daarvan wezenlijk onderscheiden zijn, als men ook daarin er naar moet trachten, om het ons medegedeelde te begrijpen? Maakt

het misschien een specifiek onderscheid uit, dat het nog van andere bronnen uitgaat, — als het maar wezenlijk bronnen zijn, — om de waarheid al duidelijker te kennen en te begrijpen? Heeft men ook in het philosophisch systeem altijd dezelfde bronnen geraadpleegd? En veroorzaakt dan eene nieuwe bron zulk een onderscheid, dat men daardoor eene geheel andere, nieuwe wetenschap verkrijgt?

Er was een tijd, dat men zijne kennis van God alleen uit de natuur, dat is, uit de ons omringende voorwerpen in haren samenhang, zocht te verkrijgen. Later, vooral sedert SOCRATES, zocht men die kennis, ook door het onderzoek van den mensch zelven te verkrijgen. Nog later ontstond de empirische school, die, om tot het ware begrip van God te komen, niet alleen van de natuur en van den mensch, maar ook van de geschiedenis, zoowel als van de eigene ondervinding uitging. Maakte dit nu zoodanig onderscheid, dat de philosophie van den vroegeren tijd specifiek moet onderscheiden worden van die in den lateren tijd, toen men uit meer bronnen ging putten? Immers neen! Moge die philosophie, welke uit alle haar ten dienst staande bronnen put, vaster en zekerder voortgaan, dan die, welke zich aan eene bepaalde bron houdt, en daardoor tevens eenzijdiger wordt; toch houdt iedere wetenschappelijke ontwikkeling, uit welke rijkere of beperkte bronnen geput, om het begrip van God vast te stellen en zijn leven te begrijpen, niet op, tot de speculatieve Theologie gerekend te worden. De volledigheid der bronnen maakt haar slechts juister en zekerder. Maar elke ontwikkeling blijft aanspraak maken op den naam van speculatieve Theologie. Indien dus de h. Schrift

Digitized by Google

eene wezenlijke bron is, is het eene bron meer, en zal het systeem, omdat het meer bronnen raadpleegt, vollediger worden. Maar het is, uit die bron geput, niet specifiek onderscheiden van het systeem, dat van beperkter bronnen uitgaat.

Zou dus de inhoud een wezenlijk onderscheid maken? Is dan werkelijk die inhoud verschillend, niet in omvang, maar in wezenlijkheid?

Heeft de christelijke wetenschap niet eigenlijk ook alleen te doen met het verstaan en begrijpen der waarheid? Moet de geschiedenis daarin werkelijk als zijn inhoud gelden? of bekleeden de feiten daarin niet veeleer de plaats van bron, waaruit wij de kennis der waarheden afleiden, de waarheid al dieper zoeken te doorgronden, al helderder te begrijpen? Maar dan kan het geen wezenlijk onderscheid maken, dat wij als christenen ook uit de ervaring van de edelste menschen, vooral van JEZUS, uitgaan bij de vorming van het christelijk leerbegrip.

Zal dan eindelijk de vorm een wezenlijk onderscheid kunnen aangeven? Is het doel van de christelijke wetenschap niet, God en zijn leven al meer te begrijpen? Zal ons dit gelukken, zoolang wij niet het beginsel hebben ontdekt, waardoor alles klaar en helder wordt? Zal niet, hoe meer het gelukt God en zijn leven te begrijpen, ook de vorm der wetenschap van zelven strenger worden? Kunnen wij nu hierbij ook van een vast en zeker beginsel uitgaan, — en dit moeten wij, zullen wij de Christelijke waarheid begrijpen, — waarom zou zij dan ook in vorm van het philosophisch systeem wezenlijk onderscheiden moeten zijn? Het kan zich daarvan alleen onderscheiden doordat de bronnen meer en rijker zijn.

Digitized by Google

Is die vorm tot heden toe nog niet zoo volkomen streng, als die behoort te zijn, of als die wezen zou, zoo wij de waarheid beter en vollediger inzagen: dit kan geen zwarigheid maken. Want waar is het philosophisch systeem, dat geheel aan de idee beantwoordt, die men zich van speculatieve Theologie vormt? Maar dan kan het geen wezenlijk onderscheid maken, dat aan den vorm nog veel ontbreekt, en niet aangenomen worden, dat daarom de christelijke wetenschap specifiek zou onderscheiden zijn van de speculatieve Theologie. Zij heeft boven deze vooruit, dat zij ook CHRISTUS als bron gebruikt en de Schrift. Alles komt daarop aan, of de Schrift wezenlijk bron kan zijn.

Wordt niet door de geschiedenis van het christelijk leerbegrip deze beschouwing bevestigd, dat het onderscheid tusschen dit en het philosophisch systeem niet wezenlijk is, en alleen daarin bestaat, dat de christelijke wetenschap uitgaat vooral van CHRISTUS.

Hoe is zij ontstaan?

Gelijk de taal eerder en ouder is dan de spraakkunst, zoodat er volken zijn, die wel eene taal, maar geheel geene spraakkunst hebben, omdat tot eene spraakkunst vóór alles noodig is, dat men zijne taal schrijft, wat vele stammen niet kunnen doen; zoo is de bewustheid en kennis van God eerder en ouder dan Theologie of de wetenschap van God.

JEZUS en zijne apostelen hebben getracht de bewustheid van Gods liefde in de menschen levendiger op te wekken, en de waarheden, die daarin vervat waren, den volken te verkondigen. Maar zij hebben geen leerbegrip aangaande God gegeven, zij hebben er niet naar getracht den samenhang, veel minder de

Digitized by Google

waarheden zelve, die zij verkondigden, door de menschen te doen begrijpen. De apostelen, die JEZUS wilde uitzenden, verkoos hij, om bij hem te blijven (29), ten einde zij de feiten, wat zij én gezien én gehoord hadden, eens alom zouden mededeelen, om daardoor de bewustheid van Gods liefde te levendiger in de menschen op te wekken, opdat zij haar in die feiten zouden opmerken en leeren kennen; zij moesten dus eenvoudig zijne getuigen zijn. (30) Wij vinden daarom bij hen in het geheel geen leerbegrip. Zij zoeken de menschen van Gods liefde door feiten te overtuigen, maar doen geen enkele poging, zelfs PAULUS niet, om die liefde uit het begrip van God af te leiden of daaruit het leven Gods begrijpelijk te maken. Zij zoeken nergens de waarheden, die zij verkondigden, door begrippen in samenhang met elkander te brengen, maar alleen door feiten. Zij geven niet door begrippen de oplossing van zoo veel tegenstrijdigheden, die wij in het Godsbestuur ontmoeten; zij geven alleen in de feiten op, hoe alles met de liefde van God ten laatste samenstemt.

De eerste pogingen, om hetgeen JEZUS en zijne apostelen aangaande God verkondigd hadden, te leeren begrijpen en te doen inzien, treffen wij aan bij de christelijke leeraars of schrijvers, die eene of andere aangevallene waarheid zochten te verdedigen of te handhaven. Deze zochten die waarheid uit het rechte begrip te bewijzen. (31) Zoo beproefde vooral ORIGENES (32), op philosophische wijze van begrippen uitgaande, te verdedigen en te handhaven, wat JEZUS en de apostelen verkondigd hadden. Evenzeer beproefde dit ook HIPPOLYTUS. (33) ISIDORUS HISPALENSIS ging in de 7de eeuw vooral die waarheden bijeen in het licht stellen.

Digitized by Google

Juister en beter deed dit in de 8ste eeuw JOHANNES DAMASCENUS, zoodat men hem den eersten Dogmaticus noemde. Hoezeer de christelijke wetenschap wezenlijk één is met de speculatieve Theologie, zien wij in PETRUS ABELARD en in de kerkgeloovige Scholastieken, in ANSELMUS, THOMAS AQUINAS, DUNS SCOTUS, die alles naar de logica van ARISTOTELES behandelden.

Na de Kerkhervorming gaven MELANCHTON en CALVIN een leerbegrip of een systeem, een samenstel van hetgeen de christenen als waarheid moesten erkennen. LUTHER gaf het niet. CALIXTUS in de 17de eeuw (1634) onderscheidde het eerst de dogmatiek van de moraal, en wilde beiden afzonderlijk behandeld hebben. Zij gingen allen van de toen algemeen aangenomene wijsgeerige begrippen uit. Theologie en wijsbegeerte waren nog niet gescheiden. Toen zij gescheiden werden, beschouwde men de christelijke wetenschap, als de echte, ware philosophie. Altijd oefende dan ook de heerschende wijsbegeerte grooten invloed uit op de voorstellingen, de ontwikkeling der verschillende waarheden in het christelijk leerbegrip, en zocht men dit uit de philosophie te begrijpen, zooals dit blijkt uit het laatste derde der 17de tot het laatste derde der 18de eeuw. Is het anders in onze dagen, zoowel bij de historische richting, die tot uitgangspunt het christelijk bewustzijn en het geweten heeft, als bij het rationalisme en supranaturalisme? Is het anders bij de orthodoxe, confessioneele en moderne Theologië?

Naar de geschiedenis zijn dus beide, de christelijke wetenschap en de speculatieve Theologie, niet wezenlijk onderscheiden.

Digitized by Google

§ 3.

DE EIGENAARDIGHEID VAN DE CHRISTELIJKE WETENSCHAP.

God, dien wij in onze wetenschap van God en het leven Gods zoeken te kennen en te begrijpen, is op geenerlei wijze met onze zinnen waar te nemen. Onze wetenschap behoort daarom niet tot die, welke de Franschen Sciences exactes plegen te noemen, dat is (34), tot die wetenschappen, die op berekening, maat, waarnemingen en proefnemingen berusten, zooals meetkunde en natuurkunde.

Kunnen wij derhalve alleen van hetgeen wij berekenen, meten, waarnemen, of waarmede wij proeven kunnen nemen, zeggen, dat wij het wetenschappelijk kunnen kennen, dat is, daarvan eene overtuiging verkrijgen, die zeker is, niet maar alleen zeker, omdat wij er ons van overtuigd houden, maar omdat wij die overtuiging op voor ieder voldoende gronden of bewijzen kunnen aantoonen (35); dan kan de kennis van God en het leven Gods geen wetenschap genoemd worden, omdat God zelf noch berekend, noch gemeten, noch waargenomen kan worden, en men evenmin met God de proef kan nemen. Kennis van God kunnen wij toch alleen verkrijgen door de rede, het vermogen der ideeën.

Van die opvatting van wetenschap, dat er alleen van hetgeen wij met onze zinnen waarnemen, een weten zou bestaan, is het gevolg geweest (36), dat men eene wetenschap van God voor onmogelijk heeft verklaard. Men zou wel kunnen spreken van eene wetenschap der natuur of van den mensch, ook

Digitized by Google

van Astronomie, Psychologie en Ethiek als wetenschappen kunnen spreken, maar niet hetzelfde kunnen beweren van Theologie; want dat God bestaat moeten wij gelooven. Van weten kan hier geen sprake zijn, noch van middellijk, noch van onmiddellijk. Van middellijk weten niet, daar God voor ons geen voorwerp van waarneming is. Wij kunnen dus alleen spreken van geloof aan Gods bestaan, dat is van eene erkenning van God, in het vertrouwen, dat dit terecht geschiedt. Geen geloof zonder vertrouwen. Indien dit waar is, zouden wij alleen in formeelen zin van het christelijk leerbegrip kunnen zeggen, dat het wetenschap des geloofs is. Wij nemen dan geloof in dien zin, dat wij daardoor den inhoud verstaan van hetgeen wij met overtuiging of in vertrouwen als waarheid aannemen. Dien inhoud maken wij dan tot een naar logische regels geordend stelsel, dat meer of minder aanspraak kan maken op zulk eene kennis, als die wij bij het weten verkrijgen, of zooals VAN OOSTERZEE (37), — die evenzeer ontkent, dat er eene wetenschap van God kan bestaan in den zin van science exacte, — het uitdrukt: eene juiste, wel gegronde, wel geordende kennis hebben, om het even langs welken weg ook verkregen. Met het christelijk leerbegrip de wetenschap des geloofs te noemen, geeft men dan te kennen, wat werkelijk bestaat, namelijk dat men aan God geloovende eene juiste, wel gegronde en wel geordende kennis van God en Zijn leven kan verkrijgen.

Intusschen, indien wij bij de kennis van God en Zijn leven in dien zin alleen van wetenschap willen en kunnen spreken, dan moeten wij erkennen, dat er eigenlijk geen wetenschap van God bestaat. Er

Digitized by Google

wordt toch in die wetenschap eene groote, allergewichtigste leemte aangetroffen, deze namelijk, dat Gods bestaan niet zou te bewijzen zijn. Allervreemdst, dat datgeen, wat het wezen der menschen zou uitmaken, waardoor de mensch zich eigenlijk van het dier zou onderscheiden, namelijk de kennis van God, niet te bewijzen zou zijn, en alleen zou rusten op gronden van waarschijnlijkheid, niet op objectieve, maar subjective gronden. Subjectief zouden wij ons alleen van Gods bestaan kunnen overtuigen; want of wij dit bestaan zullen aannemen, zou van de eigenaardigheid van het subject afhangen. Wilde men ontkennen, dat de kennis van God het wezen der menschen uitmaakt, dan blijft het een raadsel, hoe dan alle volken tot het geloof aan God zijn gekomen; en waarom de ontkenning van God alleen tot stand komt doordat men zijnen natuurlijken aanleg geweld aandoet. Immers van nature erkennen wij God, in de ontkenning ligt iets onnatuurlijks. Wij behoeven niemand het bestaan van God te bewijzen; maar de ontkenning vordert bewijzen, en rust op het aanwijzen van eenige logische gebreken in de redeneeringen van hen, die geroepen worden rekenschap te geven van hun geloof in God.

Hoe is dit te verstaan en te begrijpen?

§ 4.

BESTAAT ER AL OF NIET EENE WETENSCHAP VAN GOD EN VAN HET LEVEN GODS?

Om te beslissen, of er eene wetenschap van God bestaat, moeten wij de heerschende bepalingen van geloof en weten nader beschouwen en toetsen.

Digitized by Google

Het is ons geoorloofd de juistheid der heerschende bepalingen te ontkennen, zoo lang daarvoor geen genoegzame gronden van overtuiging bestaan, dat is, zoodanige gronden, die niet alleen voor deze of gene, maar ook voor ieder voldoende zijn. Wij nemen dus de vrijheid, om andere bepalingen te geven, die voor ieder voldoend kunnen gehandhaafd worden.

Wij zullen, om zoo onpartijdig mogelijk tot de juiste bepalingen te komen van gelooven en weten, van zulke beginselen uitgaan, die volgens JAUTH (38), aan den tegenwoordig heerschenden geest zijn ontleend, namelijk, bij ons onderzoek inductief te werk gaan.

Volgens KANT (39) zijn er drie graden of wijzen van overtuiging. Er bestaat eene overtuiging, die meenen heet. Wanneer wij ons namelijk bewust zijn iets als waar aan te nemen, terwijl de gronden zoowel subjectief als objectief ongenoegzaam zijn, noemen wij die overtuiging eene meening. Eene andere overtuiging geeft geloof te kennen. Wanneer de gronden subjectief genoegzaam, maar objectief ongenoegzaam zijn, noemen wij die overtuiging geloof. Eindelijk staat de overtuiging op den trap van weten, wanneer de gronden zoowel subjectief als objectief genoegzaam zijn. KANT noemt subjectief wat op voor ons voldoenden grond wordt aangenomen, objectief, wat op voor ieder voldoende gronden steunt, om het als waar en werkelijk bestaande aan te nemen.

Wij stellen hierbij ter zijde, dat ten laatste alle overtuiging, of zij meenen, gelooven of weten heet, altijd subjectief is, eene subjectieve overtuiging. Wij kunnen haar toch alleen toetsen aan onze waarneming en voorstelling, of aan het begrip, dat wij ons van

Digitized by Google

eenige zaak gevormd hebben, nooit aan het voorwerp zelf.

De uitdrukking dus: ik meen, dat er een God is, geeft dan te kennen, dat wij door het bestaan van God aan te nemen in vele, maar niet in alle opzichten, voor ons zelven bij ons denken en handelen rust en vrede vinden; dat wij bijv. de schoonheid en orde buiten ons in de wereld het beste kunnen verklaren en begrijpen, als wij het bestaan van God aannemen, ofschoon wij niet kunnen ontkennen, dat het Darwinsche stelsel ook waarheid zou kunnen zijn, dat alles uit eene enkele cel van zelf natuurlijk ontwikkeld is, waarbij het onnoodig is God aan te nemen, hoogstens alleen noodig om de eerste cel voort te brengen. Die overtuiging wordt geloof, als ik voor mij zelven bij de aanneming van Gods bestaan rust en vrede vind, zoowel als kracht en moed om naar gerechtigheid en volkomen ontwikkeling van geheel mijn wezen te streven; wat ik ten minste zonder Gods bestaan aan te nemen niet zou hebben. Kan ik evenwel niet alle verschijnselen en waarnemingen daaruit verklaren; gevoel ik mij onbekwaam tegen DARWIN'S ontwikkelings–systeem het bestaan van God te handhaven en te begrijpen, dan kan ik uit de aanneming van Gods bestaan niet alle waarnemingen, voorstellingen en begrippen over de dingen verklaren en oplossen. Ik moet mij vergenoegen met geloof aan het bestaan van God. Mijne overtuiging aangaande Gods bestaan wordt echter een weten, wanneer ik niet alleen geloof heb, dat is, in het bestaan van God volkomen rust en vrede vind, maar ook inzie, dat uit het wezen Gods de geheele mij omringende natuur, alles,

Digitized by Google

wat ik van mij zelven weet, alles wat op de wereld geschiedt, alleen kan verstaan, opgelost en begrepen worden, en daaruit ook het ontwikkelings-systeem, in zoover het in waarnemingen bestaat, kan verklaard worden.

Het behoort derhalve niet allereerst tot de bepaling van het weten, dat wij ieder die overtuiging geven, haar voor ieder zeker maken. Het zal wel waar zijn, dat, waar wij die overtuiging hebben, die door weten wordt uitgedrukt, wij haar ook geheel algemeen zullen kunnen maken bij allen, die verstand hebben, om de gronden te bevatten. Maar dit is daarom niet het kenmerk van wetenschap, veel minder het hoofdkenmerk van weten, dat die overtuiging voor ieder aanstonds zeker is. Wat toch leert hierin de ondervinding?

Dit, dat er geene wetenschappelijke waarheid is, waarvan wij aanstonds algemeen aan ieder de zekere overtuiging kunnen mededeelen. Immers de vertaler van DARWIN's afstamming van den mensch houdt diens stelsel voor uitgemaakt waar, voor wetenschappelijk. Hij verklaart: (40) „Reeds sedert langen tijd heeft de wijsbegeerte gebroken met het telkens persoonlijk en wonderdadig ingrijpen van God in den gang der natuur, en zij heeft niet gewacht op de laatste natuurwetenschappelijke bewijzen, om te verklaren, dat het bovennatuurlijke nooit anders, dan in de verbeelding des menschen bestaan heeft." Maar toch vermag hij niet te beweren, dat nu aanstonds allen die overtuiging hebben. Hij beweert, (41) dat DARWIN's leer volkomen aanspraak mag maken op den naam van wetenschappelijke theorie, maar te gelijk zegt hij, dat er onder

Digitized by Google

de dierkundigen nog tegenstanders zijn. Voor hen is dus zijn weten nog niet zeker gemaakt. Ja, hoezeer hij bij al zijn weten op nog algemeenen tegenstand rekent, toont hij zelf aan, zeggende: (42) „Voor hem die de zaak vrij en open onderzoekt, kan het, naar hij gelooft, geen oogenblik twijfelachtig zijn, dat zijne meening, naar welke de mensch door eene trapsgewijze ontwikkeling uit lagere vormen ontstaan is, verre weg in waarschijnlijkheid die overtreft, waarnaar de mensch oorspronkelijk is geschapen in dien vorm en met die eigenschappen, welke wij nog heden aan hem waarnemen." Hoe zeker hij dus van zijne zaak is, hij verwacht niet dat allen door zijn wetenschap zullen overtuigd zijn. DARWIN zelf beweert: (43) „Indien aangetoond kan worden, dat de mensch tegenwoordig veranderlijk is (?), en dat de daardoor te weeggebrachte verschillen het gevolg zijn van dezelfde algemeene wetten, die bij de lagere (?) dieren gelden, dan kan het nauwelijks betwijfeld worden, dat ook de voorafgaande tusschenvormen veranderlijk waren en soortgelijke verschillen vertoonden." Dit nauwelijks betwijfeld worden onderstelt, dat er zijn, voor wie zijne bewijzen niet voldoen. Maar genoeg. Die weet kan niet altijd aanstonds aan anderen zijne overtuiging geven. Welke wetenschappelijke overtuiging is er ook, die aanstonds voor ieder zeker gemaakt werd? Dat de aarde om de zon wentelt, is wetenschappelijk zeker. Is dat evenwel daarom ieder te bewijzen? „Of er een weten mogelijk voor ons is, zegt KRUG (44), „is van ouds de strijd geweest tusschen de dogmatici en de sceptici. Die strijd kan eigenlijk niet beslecht worden, dan door zulk eene kennis te leveren. Want wanneer men over

Digitized by Google

de mogelijkheid van zulk eene kennis twist, moet men of toegeven, dat men zoodanige kennis, die weten mag heeten, nog niet bezit, of men moet haar zelve geven, zoodat dan aan de mogelijkheid geen twijfel meer kan bestaan, omdat men haar werkelijk heeft. Hiervoor is echter reeds eene enkele stelling toereikend, zoo als deze, dat de omtrek van een cirkel grooter is dan zijn middellijn. Mocht iemand dit willen ontkennen, dan zou de strijd aanstonds moeten ophouden, omdat hij niet beslist kon worden."

Psychologie wordt onder de wetenschappen gerekend, waarbij weten kan bestaan. (45) Maar is zelfs het bestaan der ziel ieder duidelijk te maken? Worden er niet gevonden, die haar bestaan ontkennen? Wat is licht? Eene stof of eene beweging? Heeft de wetenschap het ieder bewezen, hare overtuiging ieder medegedeeld? Dat de waarheid ten laatste zegepraalt, daarvan houden wij ons overtuigd, maar is zelfs dit door ieder reeds aangenomen, voor ieder reeds bewezen? Neen, tot het kenmerk van het weten behoort niet, dat hetgeen wij weten ook algemeen door allen erkend wordt.

Wij moeten verder bedenken, dat wij hier van geloof sprekende, als eene overtuiging, waarvan wij ons verzekerd houden dat zij waar is, omdat wij daarin rust en vrede en kracht en moed vinden, om naar volkomenheid te streven, en omdat wij ons daardoor vele verschijnselen kunnen verklaren, dit geloof wel moet onderscheiden worden van het godsdienstig geloof, waarvan de h. Schrift spreekt. Dat onderscheid wordt niet genoeg onder het oog gehouden, als men beweert (46), dat gelooven altijd vertrouwen in-

Digitized by Google

sluit, wat alleen bij het godsdienstig geloof waar is. Maar het godsdienstig geloof, dat de h. Schrift vordert, is geheel iets anders, dan het geloof, dat wij hier bedoelen. Het geloof, dat de Schrift vordert, ziet alleen op het leven van de overtuiging die wij hebben. Dat onze overtuiging levend, bezielend zij, kan van ieder geëischt worden, en dan gaat met die overtuiging altijd vertrouwen gepaard.

De overtuiging bij godsdienstig geloof moge meening zijn, of geloof in den zin van het doctrinaire geloof, of weten, zoo die overtuiging, van welken aard ook, levende in ons is, ons bestuurt, wordt zij het geloof dat de S. bedoelt.

De Schrift kent het doctrinaire geloof ook. Dit wordt bedoeld, waar gesproken wordt van het gelooven dat God is, en dat nogthans den mensch geen nut aanbrengt (47), van gelooven om de teekenen die men gezien, of om de brooden, waarvan men gegeten had (48). Maar het geloof, dat in de Schrift van ieder gevorderd wordt, is van geheel anderen aard. Want wat van het doctrinair geloof niet kan gezegd worden, wordt van dit geloof gezegd, dat het eeuwig leven aanbrengt, als vrucht daarmede verbonden (49). Bij het godsdienstig geloof, dat de Schrift vordert, als het eenige werk, dat God van den mensch eischt (50), ligt wel altijd eene overtuiging der waarheid ten grondslag (51); maar niet alsof die overtuiging, even als het doctrinaire geloof in tegenoverstelling van weten, op mindere, alleen subjectieve gronden zou steunen (52). Het ongeloof wordt in de Schrift dan ook nooit voorgesteld, als daaruit ontstaan, omdat er geene genoegzame, voldoende gronden voor de overtuiging der

Digitized by Google

waarheid geleverd waren of bijgebracht werden (53). Het geloof, waaraan de Schrift zoo groote kracht toeschrijft, moet geheel onderscheiden worden van het doctrinaire geloof, waarmede wij hier te doen hebben. Het doctrinaire geloof kan nooit zonder object zijn, terwijl geloof en gelooven in de Schrift zonder object voorkomen (54). Van dit christelijk godsdienstig geloof, dat in de bezielende kracht van onze overtuiging aangaande de liefde Gods bestaat, en altijd vertrouwen in zich sluit, zou het zeker ongerijmd zijn te beweren, dat het in weten kon overgaan. Het moet veeleer bij het weten komen, er mede vereenigd worden, zal het weten waarlijk en duurzaam vruchten dragen. Maar het vereenigt zich evenzeer met eene overtuiging, die wij wijsgeerig meening zouden moeten noemen, zoowel als met het doctrinaire geloof. Zonder dit godsdienstig geloof, zonder dat onze overtuiging levende in ons is, zoodat wij daarop afgaan, baat de overtuiging, die wij hebben, wij mogen haar meening, geloof (doctrinair) of weten noemen, weinig, om eeuwig leven te hebben. Dat godsdienstig geloof bestaat niet zonder vertrouwen en wel op God of JEZUS. Dat ABRAHAM wist wat God hem beloofd had, dat hij wist, dat God niet liegen kon, maakte hem niet rechtvaardig, maar dat hij geloofde, dat is, dat hij de overtuiging, die hij omtrent God had, levend hield, zoodat hij daarvan bij alles als van zelf uitging en daarop alles terugbracht. Daarom wordt het geloof van den heidenschen hoofdman (55) als groot geprezen, omdat zijne overtuiging aangaande JEZUS, onverschillig van den inhoud, zoo levendig was, dat zij hem bij al zijn denken bestuurde. Maar de jongeren van JEZUS werden door hem klein-

Digitized by Google

geloovigen genoemd (56), omdat de overtuiging, die zij aangaande JEZUS hadden, hen niet tegenover den storm beheerschte. Het geloof dat de Schrift vordert, om tot gerechtigheid en eeuwig leven te komen, is eene daad van ons, het werk, dat God van ons eischt, onverschillig of onze overtuiging op zich zelve wijsgeerig voor eene meening of voor geloof (doctrinair) of wetenschap moet gehouden worden (57). Van dit geloof te zeggen, dat het tot weten komen kan, is gewis ongerijmd. Maar van het doctrinaire geloof kunnen wij tot weten komen, evenzeer als wij omgekeerd van de overtuiging, die weten was, tot die van gelooven kunnen overgaan. Waarom niet?

Nacht kan zeker geen dag worden, maar wel kan de dag op den nacht volgen, evenzeer als de nacht op den dag. Geloof, subjectieve overtuiging, kan geen weten, objectieve overtuiging worden, of het gelooven houdt op. Weten, objectieve overtuiging, kan niet verlaagd worden tot geloof, subjectieve overtuiging, of die overtuiging houdt op weten te zijn. Dit is volkomen waar, als wij spreken over het doctrinaire geloof. Waarom zouden wij, die heden gelooven, niet morgen tot weten kunnen komen? Waarom zou de subjectieve overtuiging geen objectieve kunnen worden, en omgekeerd zij, die dachten te weten, niet tot inzien kunnen komen, dat er nog veel voor hen onoplosselijk en onverklaarbaars bestaat, zoodat zij inzien, dat wat zij vroeger overtuigd waren objectief te weten, alleen steunde op subjectieve overtuiging, op geloof? (58) Dan alleen kan gelooven nooit weten worden, als men hierbij willekeurig aanneemt, dat weten alleen kan plaats vinden, wanneer het voor-

Digitized by Google

werp een voorwerp van zinnelijke waarneming is. Maar op welken grond zou weten alleen aan zinnelijke waarnemingen verbonden zijn? Weten bestaat niet in de kennis van hetgeen wij zinnelijk of geestelijk in ons hebben waargenomen, of in de overtuiging, dat, wat wij zinnelijk of geestelijk hebben waargenomen, werkelijk is, maar in het begrijpen van hetgeen, waarvan wij overtuigd zijn, dat het is; dat wij inzien, waarom het zóó en niet anders is, en wij nu alles in ons en rondom ons kunnen verklaren en oplossen. Dan eerst bezitten wij wetenschap.

Doch dit hebben wij nader aan te wijzen.

Wij zeggen met DOEDES (59): „Weten is eene objectieve, zekere kennis hebben, eene kennis die zeker is, niet aan rechtmatige tegenspraak, of rechtmatigen twijfel onderhevig, objectief zeker, niet maar alleen zeker, omdat het subject er zich van verzekerd houdt, op grond van iets, dat in hem is, maar zeker, omdat het object gekend wordt, en het niets ter zake doet, wie de wetende of kennende, afgezien van zijn weten óf kennis, als subject is." Wij merken hierbij alleen op, dat wij het woord objectief wél moeten verstaan.

Objectief is niet een kennis, die met het object overeenkomt. Want onze kennis is altijd subjectief, zij is alleen kennis van onze waarnemingen, voorstellingen en begrippen. Nooit kunnen we onze voorstellingen en begrippen met het object vergelijken, maar alleen met onze waarnemingen van het object. Objectief kunnen wij alleen onze kennis in dien zin noemen, dat wij onze waarnemingen, voorstellingen en begrippen, afgezien wie de wetenden of kennenden zijn, in samen-

Digitized by Google

hang, betrekking en wezen verstaan en begrijpen; al de verschijnselen door ons begrip verklaren kunnen, zoodat er geene zwarigheid voor iemand meer overblijft, en dus onze kennis aan geene rechtmatige tegenspraak of rechtmatigen twijfel onderhevig is. Immers dan is onze kennis objectief zeker, dat is, wij weten niet maar zeker op grond van iets, waaraan wij zeer veel hechten, dat in ons ligt, en waardoor wij ons eene duidelijke voorstelling en een duidelijk begrip kunnen maken, ofschoon niet alle zwarigheden zijn opgelost; maar zeker, omdat het object gekend wordt, omdat wij den samenhang, het verband en de verschijnselen volkomen doorzien en in begrip kunnen samenvatten.

Langs welke weg komen wij tot dit weten?

Wij zeggen met DOEDES (60): „Wij kunnen hier den strijd laten rusten over de vraag, of niet misschien alle waarneming illusie is, of er van al hetgeen wij zeggen waar te nemen, wel werkelijk iets bestaat." Want wij hebben hier alleen daarmede te doen, of wij van hetgeen wij waarnemen, wetenschap kunnen verkrijgen, welke dan nu ook de grond dier waarnemingen moge zijn. Maar dan mogen wij ook niet, als wij in waarheid dien strijd laten rusten, over een object spreken, alsof het beslist ware, dat het zóó bestaat als wij het waarnemen. Men moge aannemen, dat onze waarnemingen met het object overeenkomen — het zal wel zoo zijn — maar dit kunnen wij niet controleeren. Wij mogen het dus bij ons weten niet zoo onderstellen, dat wij daarop bouwen. Wij moeten er werkelijk van afzien. Zullen wij dit doen, dan moet ons weten niet daarvan afhankelijk gemaakt worden, of het object al of

Digitized by Google

niet zóó bestaat, maar alleen van onze waarnemingen, hetzij die zinnelijk of geestelijk zijn. Doch dan bestaat er eigenlijk slechts één weg om tot weten te komen, namelijk door onze waarnemingen, voorstellingen en begrippen. Gewoonlijk meent men, dat er een onmiddellijk weten is. Onmiddellijk weten zou namelijk plaats vinden (61), waar subject en object zonder tusschenkomst van eenige waarneming met elkander in betrekking zijn gekomen. Maar dit gebeurt nooit. Onmiddellijk weten kan er dus eigenlijk voor ons niet bestaan, tenzij wij kennis en weten vereenzelvigen. Het hoogste wezen, God, zooals wij ons Hem voorstellen en begrijpen, weet alles onmiddellijk, maar voor ons menschen bestaat er geen onmiddellijk weten, dat is, eene kennis, die als zeker bewezen kan worden, omdat wij het voorwerp in zijn verschijnselen kunnen verklaren. Die kennis, het weten kan alleen door nadenken verkregen worden. Wij kunnen alleen in betrekking met eenig voorwerp komen door onze waarneming. Zonder waarneming bestaat er geen kennis, en die kennis kan alleen weten worden door nadenken, doordat men uit die waarnemingen noodzakelijke gevolgtrekkingen afleidt.

Het is waar, wij spreken van bewustzijn, en dit is, wat het woord betreft, grammaticaal zeker eensluidend met weten, weten van het zijn. Maar juist hierin ligt de verklaring van die benaming. Omdat ik zeker ben van mijn bestaan en eigen ik, al kan ik dit niet op voor ieder zekere gronden aantoonen, noemt men dit zeker zijn ook weten; dewijl ik er zoo zeker van ben als van iets, en er geene zekerheid gaat boven het weten. Maar dit weten betreft

Digitized by Google

dan ook alleen het zijn. Intusschen zeggen wij met KRUG (62): „De wijsgeer kan het bewustzijn alleen ontleden, en de wijsbegeerte zelve kan deswege, als de meest volkomene ontleding van het bewustzijn beschouwd worden. Die ontleding bestaat daarin, dat de wijsgeer de feiten van het bewustzijn opmerkt en blootlegt, ze met elkander vergelijkt, in zijne deelen onderscheidt, die niets anders als werkingen of openbaringen van het ik zijn, en eindelijk ook de wetten naspoort en verklaart, van welke deze werkingen afhangen, even zoowel als de vermogens, waaruit zij voortkomen. Daardoor verkrijgt de wijsgeer een ander en hooger, een wijsgeerig bewustzijn, omdat hij zich van de feiten, die bij ieder mensch geheel natuurlijk plaats vinden, rekenschap kan geven, naardien hij daardoor eene wetenschappelijke kennis van zich zelven en van alles verkrijgt, wat op zijn ik betrekking heeft, of daarmede in denkbare betrekking staat." Ik ben mij bewust, dat ik ben, bevat dus in zich eene dubbele verhouding: het ik, het werkelijke (objectieve) bestaan en het niet ik. Ieder mensch heeft dit gevoel, dien indruk, het besef, dat hij is.

Als wij ons van dit besef rekenschap geven en ons zelven daaruit hebben leeren kennen en begrijpen, noemen wij dit besef bewustzijn. Maar daartoe moeten wij ons niet met gewaarwording van dit besef vergenoegen, maar er over nadenken. Wij onderscheiden dan ons zelven van het niet ik. Bewustzijn kunnen wij alzoo niet houden voor een onmiddellijk weten van het wetende subject aangaande iets, waarvan het zonder bemiddeling of tusschenkomst van waarnemingen of daaruit afgeleide gevolgtrekking

Digitized by Google

wetenschap zou verkregen hebben. Want het besef dat ik ben, is geen weten, veel minder onmiddellijk weten, het is alleen waarneming van mijne gewaarwording. Maar uit dat besef komen wij door analyseering en nadenken tot weten. Wij moeten altijd dien toestand eerst bij ons waarnemen en er over nadenken, of er komt geen weten uit voort. Bij de meeste menschen blijft het, als bij het kind, een besef, dat wij het zijn, die dit of dat ondervinden, die zóo of zóo gezind zijn. Maar de kennis, die men door nadenken verkrijgt, niet van hetgeen onze zinnen, maar onze innerlijke gewaarwording ons zegt, onmiddellijke kennis of weten te noemen, dit wordt noch door het spraakgebruik, noch door hetgeen wij als het wezen van het weten begrijpen, begunstigt. Eerst door nadenken kunnen wij inzien, dat in dit bewustzijn of besef van het ik, dat ik het ben, die handel of lijd, dat ik zóo en zóo gezind ben à priori een niet ik ligt opgesloten, waardoor ik inzie en begrijp, dat ik niet ben van mij zelven.

Wij kunnen dus alleen tot weten komen door waarnemingen, hetzij zinnelijke of geestelijke, in- of uitwendige, door voorstellingen en begrippen Deze geven namelijk kennis van iets of iemand. Maar die kennis is nog geen wetenschap. Eerst dan wordt die kennis wetenschap, als men uit die waarnemingen, voorstellingen en begrippen noodwendige gevolgtrekkingen afleidt, die hunnen samenhang, hun aard en wezen verklaren en doen begrijpen. De waarnemingen zijn dus de grondslag van het weten; maar het weten bestaat niet in de waarnemingen, of de kennis daarvan, maar in de noodwendige gevolgtrekkingen,

Digitized by Google

die men daaruit afleidt, en die, wat wij hebben waargenomen, doen begrijpen.

Maar zoo bestaat er dus mogelijkheid, ofschoon wij God niet zien, nochtans eene wetenschap van God te verkrijgen, wanneer wij uit onze uit- en inwendige, zinnelijke en geestelijke waarnemingen door noodzakelijke gevolgtrekkingen tot God worden geleid en die noodzakelijke gevolgtrekkingen ons alles doen begrijpen, wat wij zinnelijk en geestelijk hebben waargenomen. Of wij die gevolgtrekkingen als noodzakelijk kunnen aanwijzen en dan alles zullen kunnen begrijpen, dus tot de wetenschap van God, of eigenlijk van zijn leven zullen komen, is hiermede niet beslist, alleen de mogelijkheid is voor ons geopend. Wanneer wij het bestaan en het leven Gods, op grond van onze waarnemingen door onze zinnen en van het eigen besef van ons bestaan, op zulk eene wijze als noodwendige gevolgtrekking hebben aangewezen, dat wij het leven Gods begrijpen, dan bestaat voor ons de w e t e n s c h a p van God. Zoolang wij op zwarigheden stuiten, die wij niet kunnen oplossen, maar toch gronden hebben, waarop wij dit bestaan aannemen, moeten wij ons vergenoegen met geloof aan God, en de wetenschap van God wordt voor ons alleen een wetenschap des geloofs. Hiertegen kan niet gelden, dat wij geene zinnelijke waarneming van God hebben en dus geene wetenschap van God kunnen verkrijgen, want dan zou ook de Psychologie eigenlijk geen wetenschap kunnen zijn. Immers wij hebben geene zinnelijke waarneming van onze ziel. Van de natuur kunnen wij door onze waarnemingen empirische kennis verkrijgen, maar zouden wij daarmede wetenschap kunnen verkrijgen, zoo wij, die het eigenlijk

Digitized by Google

wezen der dingen niet kunnen waarnemen, niet tot noodzakelijke gevolgtrekkingen komen, die wij niet waarnemen, maar die ons nochtans de verschijnselen verklaren en oplossen? Indien onze kennis alleen in de kennis der zinnelijke waarnemingen bestond, zou er eigenlijk geheel geene wetenschap zijn, want wetenschap bestaat niet in de kennis der zinnelijke waarnemingen, al maken deze de grondslagen der wetenschap uit, maar in het begrijpen van die waarnemingen.

Ons resultaat is dus dit: Niets verhindert te beproeven, of wij eene wetenschap van God kunnen verkrijgen. Alles komt daarop aan, of de waarnemingen van hetgeen buiten ons bestaat en van hetgeen in ons is, tot de noodzakelijke gevolgtrekking leiden dat God bestaat, en dat wij dan alleen alles verklaren en oplossen, alles kunnen begrijpen. Of wij dat zullen vermogen, moet uit het systeem blijken. Het is hier genoeg, dat de mogelijkheid daarvan vast staat. Nu deze vaststaat, geven wij het niet op, haar tot werkelijkheid te kunnen maken, al is het ook dat de uitkomst ons te leur stelt. Daarom willen wij niet vertragen. Wij zullen den raad van PLATO volgen (63), bij wien SOCRATES waarschuwt geen redehaters te worden. Menschenhater, zegt hij, wordt men, als men te lichtgeloovig is geweest en zoo door een mensch bedrogen wordt. Dan gaat men aan alle trouw twijfelen. En toch hebben dezulken het zichzelven te wijten en niet den menschen. Zoo willen wij dus niet twijfelen, al werden wij nog dikwijls teleurgesteld, of wij eene wetenschap van God en het leven Gods kunnen verkrijgen.

Apeldoorn. G W. STEMLER.

Digitized by Google

AANTEEKENINGEN.

(1) De Nat. Deor. l. 3. c. 21.

(2) COHORT ad Gr. c. 3. verg. HEROD. Hist. l. 2 c. 53.

(3) DOEDERLEIN, Instit. Theol. Christ. t. p. 209. WEGSCHEIDER, Inst. Theol. p. 67. Hase, Hutt. red. § 11 p. 84.

(4) Verg. J. J. VAN OOSTERZEE. Christ Dogm. blz. 2. DOMELA NIEUWENHUIS, Schets der inl. in de Christ. Dogm. § 2.

(5) Verg. C. W. OPZOOMER. Godsdienst bl. 3—5.

(6) Rom. 3 : 28. Joh. 3 : 16 enz.

(7) Joh. 6 : 29. (8) Hand. 16 : 31.

(9) Verg. VAN OOSTERZEE. l. c. § 1. DOMELA NIEUWENHUIS. l. c. § 3.

(10) VAN OOSTERZEE l. c. n. 1.

(11) Zie W. A. VAN HENGEL, in de Bijdr. van VAN WILLES. D. 2 bl. 123 en verv.

(12) HARTING. Handwoordenboek van het N. T. ad. v.

(13) 2 Kor. 1 : 24. (14) 1 Tim. 4 : 6.

(15) 2 Tim. 2 : 18. (16) Rom. 14 : 1. (17) Tit. 1 : 1.

(18) Rom. 1 : 8, 1 Tim. 3 : 9, c. 5 : 8, c. 6 : 10, 11; Tit. 1 : 5, 13, c. 2 : 2. 2 Petr. 1 : 1, JUD. v. 13.

(19) Verg. over geloof en wetenschap, Godg. Bijd. 1868 D. 1. bl. 42 enz.

(20) Verg. J. H. SCHOLTEN, Leer der Herv. Kerk, DOEDES, Leer over God, VAN OOSTERZEE, Christ. Dogm.

(21) Verg. OPZOOMER, de Godsdienst bl. 5.

(22) Matth. 22 : 37—41. (23) Jak 1 : 27.

(24) Verg. J. J. VAN OOSTERZEE, t. a. p. (25) Ib. l. c. § 1.

(26) Ib. bl. 3. (27) Ib. l. c. bl. 7 n. 5.

Digitized by Google

(28) Ib. l. c. bl. 266. n. 7.
(29) Mark. 3 : 14. (30) Joh. 15 : 27. Hand. 1 : 21, 22.
(31) Verg. J. J. VAN OOSTERZEE l. c. § 11 bl. 47 enz.
(32) In zijn werk περί ἀρχῶν.
(33) In zijne refutatio omnium haeresium.
(34) Zie W. T. KRUG, Allg. Handwörterbuch ad v. exact.
(35) W. J. KRUG, l. c. ad v. WISSEN. DOEDES. Inl. tot de leer van God bl. 3 n. 3.
(36) Zie DOEDES l. c. bl. 16. (37) l. c. bl. 10.
(38) Stud. und Hist. 1872, H. 3 S. 520.
(39) Krit. der R. Vern. S. 627 Verg. DOEDES l. c. Aant. 271.
(40) bl. XII. (41) l. c. bl. X. (42) l. c. bl. IX.
(43) l. c. bl. 191. (44) l. c. t. 4 S. 469.
(45) Zie J. J. DOEDES l. c bl. 16. (46) Ib. l. c. bl. 7.
(47) Jak. 2 : 19. (48) Joh. 6 : 26, c. 2 : 23, c. 4 : 48, 50.
(49) Joh. 6 : 47. (50) Joh. 6 : 29.
(51) Matth. 8 : 10, verg. vs. 13, c. 21 : 22, Mark. 5 : 36 Rom. 4 : 17, 18.
(52) Matth. 21 : 25, 32. c. 27 : 42. Verg. Mark. 15 : 32, Joh. 1 : 50, 51, c. 2 : 11, c. 10 : 38, c. 3 : 2, c. 6 : 69. 1 Joh. 4 : 16, Joh. 14 : 11.
(53) Joh. 5 : 37, 38, 44.
(54) Joh. 19 : 35, c. 11 : 15, c. 20 : 25, verg. J. H SCHOLTEN Ev. naar Joh bl. 2, Godg. Bijdr. 1868, D. 42, st. 1, bl. 40 enz.
(55) Matth. 8 : 10. (56) Matth. 8 : 26. (57) Joh. 6 : 29.
(58) Verg DOEDES l. c. bl. 13. (59) l. c. bl. 3.
(60) l. c. bl. 4. (61) Verg. DOEDES l. c. bl. 6.
(62) l. c. ad v. (63) Phaedon c. 39.

Digitized by Google

EEN TOESPRAAK NA DEN HERVORMINGSDAG 1875. (1)

Mag ik uwe stemming afmeten naar de mijne, dan was er op uw Hervormingsdag — ook bij alle dankbare erkenning uwer vele voorrechten als Protestanten — een zekere bezorgdheid, die gij niet van u kunt afwerpen. Zeker! wij gelooven in den triomf der waarheid over allen schijn en leugen. Wij hopen, dat het licht in JEZUS CHRISTUS opgegaan, zijn zachte glansen altijd verder zal werpen over eene donkere wereld. Met mededoogen denken wij aan de volken, gevangen onder priesterheerschappij. Met welgeplaatsten trots herdenken we die kloeke gestalten van hervormers en geloofshelden, die voor het hoogste goed hebben geworsteld en geleden. Maar bij en naast dit alles beklemt een zekere vrees ons gemoed. Waar we ook de oogen heenrichten, overal schijnt de kerk van Rome te winnen aan invloed en kracht; terwijl het Protestantisme, verzwakt en lijdende, tegen dien worstelstrijd noch op de eene, noch op de andere wijze bestand schijnt te zijn. De blijde triomf, die nog geen menschenleeftijd geleden den Hervormingsdag kenmerkte, is op veel lager toon gestemd. Toen scheen het nog denkbaar, dat „in een tijd van toenemende verlichting en beschaving," zooals men het noemde, ook de Roomsch-

Digitized by Google

Katholiek de dwaling zijner zinnelijke godsdienst zou inzien. Met dankbaar verlangen zag men den zegen te gemoet der algemeene bijbelverspreiding en profeteerde voor de naaste toekomst de toetreding der katholieke volken. Thans, ontveinzen we 't ons niet, is de aanvallende oorlog in een verdedigingskrijg veranderd. We zien het aan, dat elders met zeer vleeschelijke wapenen de strijd tegen Rome's heerschzucht wordt gevoerd, maar het Protestantisme als zoodanig neemt er geen deel aan. We houden zorgvuldig aanteekening van wat rechtstreeks of zijdelings Rome afbreuk doet, al komt 't ook van de zijde van hen, die we ons als bondgenooten zouden schamen, en toch is het, of over de puinhoopen onzer billijkste verwachting die Kerk immer voorwaarts gaat ter overwinning. De oude fierheid en kracht is uit ons geweken. Een donkere vrees drukt de geesten neder. Er is in den gang, dien de wereldgeschiedenis neemt, een raadsel, dat we vruchteloos met een beroep op de waarheid, op de toekomst trachten af te wijzen. De Roomsche LAMENNAIS zag „aan de eene zijde het pausdom, aan de andere zijde het menschdom staan;" dat woord scheen toen het spel eener kranke verbeelding, maar de uitkomst heeft sinds dien tijd die stelling slechts bevestigd.

Of is de bezorgdheid, waarvan ik spreek, overdreven? Ik bid u, legt een oogenblik de wereldkaart voor u. Wat is in bijna alle landen de vraag „die nood doet," waarbij alles op 't spel schijnt te staan? Is 't niet met klein verschil alom dezelfde worsteling tusschen priesterheerschappij en vrijheid, tusschen Staat en Kerk?

Digitized by Google

Ziet Spanje, met zijn bloedigen burgerkrijg, „waaraan de laatste schijn van ridderlijkheid is ontvallen," terwijl het Jezuitisme zonder hart en zonder vaderland, eerst Don CARLOS als zijn kampioen eerende, thans nu 't succès hem ontvalt, om de gunst van ALPHONSUS bedelt. Hoe vreeselijk waar, wat een Spaansch dagblad antwoordt op de vraag „waarom de Ultramontanen dáár met zoo groote aanmatiging optreden?" „Omdat zij in ons ongelukkig land zich sterk, ja onverwinlijk voelen. Omdat zij iets beters hebben dan pauselijke zegeningen, namelijk kanonnen; iets beters dan een banvloek, de Carlistische bajonetten; iets beters dan encyclieken, de dweepzucht; iets beters dan een nuntius, de onwetendheid; iets beters dan een slaaf, de regeering!" — En intusschen vermaakt zich het volk in de hoofdstad, alsof er niets in 't Noorden te doen is, en meenen zijn staatslieden, vreemd aan belangeloosheid en vaderlandsliefde, elkander slechts te moeten overtreffen in hofkabaal en gouddorst. Zulk een ontzedelijkt volk wordt — wie ook aan 't hoofd sta — van alle ontwikkeling afgesloten, het werktuig, de speelbal, het slachtoffer van — den priester.

In Frankrijk, treft het u ook niet? Die bedevaarten, die wonderdoende beelden, die verschijningen van de H. Maagd? O! in ons oog zijn dat alle even onnoozele als laaghartige leugenen, die ons toonen, niet nog, hoe diep het peil van Rome's priesterschap is gedaald, maar veel meer, hoe onder zulk een leiding het geweten van een volk, zijn gevoel voor, zijn dorst naar waarheid verzwakt wordt en verstikt. En — geene stem mag zich verheffen! Dat zou smaad zijn tegen godsdienstige overtuiging, strafbaar voor de wet. Ge-

Digitized by Google

duld wordt de Protestant, mits hij zwijge! Geen openlijke voordracht buiten de aangewezen kerk. Niet eenmaal vergunning voor een wetenschappelijke of wijsgeerige lezing. „Red Rome en Frankrijk," dat is 't refrein der kerkelijke Marseillaise, voor wier vervulling alles zal worden gewaagd. Door een onbegrijpelijke verwarring der staatkundige partijen in de kamer van vertegenwoordigers heeft Rome ook het recht ontvangen om overal Universiteiten op te richten. Zóó zullen logica en metaphysica, maar ook rechtsgeleerdheid, geneeskunde, natuurwetenschap, geschiedenis staan onder toezicht der geestelijkheid, die er wel voor zal zorgen, dat de aan hare academiën gevormde jonge mannen de eerste en hoogste landsbetrekkingen innemen....

En in België? Hoort, wat de bekende EMILE DE LAVELEYE in zijn geschrift: „De toekomst der katholieke volken" zegt: „Een geregelde vooruitgang is in katholieke landen zeer moeilijk, omdat tegenover de Kerk, die alles wil beheerschen, de beste krachten des volks moeten worden opgeroepen, ten einde die aanmatiging te keer te gaan. Alle krachten der partijen zijn op dat éene punt werkzaam, en de overige belangen, zelfs die van de nationale verdediging en het onafhankelijk volksbestaan zijn daaraan ondergeschikt. „De strijd is zoo heftig, dat wij reeds tweemaal tegenover het uitbreken van een geweldig oproer hebben gestaan en alleen de wijsheid van den Souverein het gevaar heeft afgekeerd." Hoe groot de invloed der priesters is, blijke uit wat onlangs verhandeld is in de Koninklijke Academie van geneeskunde. 't Betrof LOUISE LATEAU, de gestigmatiseerde, die op elken

Digitized by Google

goeden Vrijdag de teekenen van CHRISTUS' wonden aan handen en voeten vertoont. Het bijgeloof noemt dat een wonder. De natuurkunde houdt vol, dat die verschijnselen door een zeer eenvoudig chemisch proces kunnen worden in 't leven geroepen. Wat doet de Academie? Uitgenoodigd tot een beslissing, gaat zij ten opzichte van LOUISE LATEAU over tot de orde van den dag. Weet zij het niet? Verklaart zij zich onbevoegd? Erkent zij het goddelijke, wonderdadige? Neen, maar zij zwijgt en voegt er zeer karakteristiek bij: „om ieders overtuiging te eerbiedigen!"

Wend uwe oogen naar de overzijde van het Kanaal. Wat is er al niet beproefd jaren aaneen, om het arme, oproerige Ierland tot regel en tucht terug te brengen? O, het werd billijk geacht, dat de katholieke bevolking van hare drukkende lasten ten behoeve der Protestantsche Staatskerk werd ontheven. Men rekende het rechtvaardig, dat zij tiendplichtig aan de groote protestantsche landeigenaars, van die hatelijke verdrukking werd vrij gemaakt, en meende, dat na al die concessiën, die met een roof aan Protestanten gepleegd, de Kerk van Rome verrijkten, de vrede kon verzekerd zijn. Wie dat hoopte, heeft gerekend buiten roomsche dweepzucht. Brandstichting, sluipmoord, gewapend oproer hebben ook daarna buitensporige strafmiddelen noodig gemaakt, waarvan het op den duur nog zal moeten blijken, of zij machtig genoeg zijn, den altijd onderhouden godsdiensthaat te betoomen? In Engeland zelf? „Is het waar," dat er een katholieke adem gaat door de protestantsche volken? Hoe onbegrijpelijk komt ons dat zoogenaamde Puseijisme voor, dat stuk voor stuk alle roomsche ceremoniën en leerstukken in de prote-

Digitized by Google

stantsche kerken invoert en door geen Staatswetten te keeren, aanleiding geeft tot talrijke overgangen, vooral in de hoogere standen der maatschappij. Wat baat tegenover dit Romanisme, de geleerde en scherpzinnige arbeid van den oud-Minister GLADSTONE: waar Rome begint met elk geschrift van dezen Protestant bij uitnemendheid, op de lijst der verboden boeken te plaatsen, zoodat millioenen voor wie het bestemd is, het niet lezen; en vervolgens bij monde van aartsbisschop MANNING de zaak weet over te brengen, van 't gebied des gewetens en der waarheid op dat van staatkunde en algemeen belang, waar immers elke strijd een kamp wordt van altijd nog betwistbare meening.

„Maar Duitschland dan?" zegt ge. „Daar is toch zeker de kerk van Rome niet winnende aan invloed en macht." Gij denkt aan al die maatregelen, tegen de kloosterlingen, tegen weerspannige bisschoppen, tegen de Jezuitenorde genomen, en met onbezweken kracht door den ijzeren graaf, thans Prins BISMARCK doorgezet. Doch ook dit, dat zulke wetten noodig zijn tot zelfbehoud, is het teeken, hoe sterk en gevaarlijk de macht is, die de staatsidee met ondergang bedreigt. Ook blijft het altijd nog de vraag, of niet deze worsteling wederom Rome ten goede komt. Ziet, het laatste protesteerende beginsel, dat zich vóór het Concilie nog onder de Duitsche bisschoppen hooren deed, is tot zwijgen gebracht. Zij hebben zich onderworpen, zij ook, die weigerden, die dreigden. Noodlottig als altijd is geweest die aanraking tusschen Duitschland en Rome. Het laatste overblijfsel van zelfstandigheid is opgeofferd. Nu eerst is de katholieke kerk Roomsch geworden. Maar zoo is dan de schei-

Digitized by Google

dingsmnur alweêr hooger opgetrokken. Een nieuwe band geslagen om al wat Roomsch is in Duitschland en elders, en deze macht die „van alle booze hartstochten partij trekt, gelijk zij de edelste neigingen aan zich dienstbaar weet te maken" zal niet rusten, eer zij den Staat zal gedwongen hebben, nà de geestelijkheid ook den burger aan te randen in zijn vrijheid. Dan zal BUCKLE, die tot de grootste verdiensten onzer eeuw rekende, dat de „onverschilligheid den godsdienstoorlog onmogelijk" maakte, bekeerd zijn. In het Beijersche parlement sprak een der afgevaardigden het openlijk uit: „het baat u weinig, dat gij nieuwe regimenten vormt: als zij uit katholieken bestaan, loopen zij tot den vijand over!" Zijn wij met dat woord in een onvoorzichtig oogenblik gesproken, tot de geheime gedachte genaderd, die Rome drijft? Is 't een bedreiging of een profetie?

Maar het Oud-Katholicisme dan, dat reeds belangrijke uitbreiding kreeg en door de regeering krachtig wordt gesteund? Neen, niet goed zou het zijn, één enkelen bondgenoot te versmaden! Laten de edelste krachten, die het Katholicisme in Duitschland uit den storm heeft gered, in die Oud-Katholieke gemeenten een wijkplaats vinden..... Onwillekeurig vragen wij Protestanten: „Waarom gaat gij niet verder? Is 't dan alleen de onfeilbaarheid des pausen, die u hindert? Hebt gij dan geen andere bezwaren: tegen misoffer en heiligendienst, tegen betaalde schuldvergeving en gedwongen coelibaat, om maar niet meer te noemen? Waarom zóó moedig tegen dat éene, immers wat men noemt, toch slechts formeele leerstuk, en... zóó fluisterend, zóó uiterst voorzichtig tegen die andere

Digitized by Google

dwalingen, waarvan sommigen uwer zich toch zeer goed bewust zijn? Wordt onder u ook soms wat te veel aan de toekomst, en te weinig aan de waarheid gedacht? — Hebben we meer en beter te verwachten van die lagere geestelijkheid, waarvan een groot getal onderwerping aan de Meiwetten heeft aangeboden? Zeker, als dit algemeen en oprecht en zonder voorbehoud geschiedde, de zaak had een anderen gang. Maar betrekkelijk zijn het weinigen, waarschijnlijk de ouderen en 't volgende geslacht zal wel gewilliger werktuigen leveren!

Misschien stond ik reeds lang genoeg bij Duitschland stil. Welnu, nog een paar opmerkingen over Nederland en Amerika, om u te doen zien, dat elders ook 't voordeel schijnt te zijn aan de zijde van Rome.

Toen vroeger van de Iersche landverhuizers, zoodra ze in Amerika waren, een groot deel het Protestantisme aannam, waagde iemand de voorspelling, „dat in dat land der vrijheid voor Rome geen plaats was". Wat dunkt u dan van den President GRANT, die op een volksvergadering verklaart, dat voor Amerika geen gevaar grooter is, dan de woelingen van Ultramontanen en daarmee in verband staande orden; dezelfde GRANT, die toen Nieuw-Yorks bisschop tot kardinaal was benoemd, een eigenhandigen brief aan den Paus heeft geschreven, om hem in de vleiendste en eerbiedigste uitdrukkingen voor die „onderscheiding" te danken!

Wat ons eigen vaderland betreft. Al voelen wij in onze schier geheel Protestantsche provincie den last van dien strijd nog niet in die mate, in Noordbraband en Limburg wordt de grond met kloosters overdekt.

Digitized by Google

Bisschoppen leiden openlijk of bedekt de verkiezingen, ontslaan en benoemen raadsleden. De kleine protestantsche gemeenten worden naar een vast stelsel verkleind en opgelost. De openbare school op onwettige wijs gebruikt om Rome te dienen, zoodat geen protestantsche ouders er meer van gebruik kunnen maken. Wat dáár openlijk geschiedt, wordt in de overige provinciën meer bedekt voorbereid. Een ANONYMUS zond van tijd tot tijd in de dagbladen opgave van een uitgebreid stelsel van bevoorrechting bij het leger, bij het dienstdoend personeel van vorstelijke huizen, bij de staatsspoorwegen...... In de handelssteden moge de groothandel, omdat daar meer bekwaamheid en algemeene kennis toe vereischt wordt, nog in handen der Protestanten zijn, de kleinhandel in de meest bezochte winkelstraten komt met opmerkelijke haast in de handen der Roomschen, wie 't voor geen onderneming aan kapitaal ontbreekt, en die iedere concurrentie schijnen te kunnen wederstaan.

Zoo blijkt het dan bij een eenvoudig overzicht van wat onze tijd te zien geeft, ook den meest bedachtzame, dat de worsteling van en met Rome met ieder jaar grooter afmeting heeft. Sprak men vroeger zóó, men werd van zwartgalligheid verdacht, van partijzucht beschuldigd, als onverdraagzaam gebrandmerkt. Men spotte met de „Fakkelvrees" en de Protestant in vast vertrouwen op de overwinning der waarheid, meende dat die kerk door gebrek aan levenskracht, in den strijd met de voortgaande beschaving van zelf zou vallen en ineenstorten, of door den tijdgeest gedwongen zou zijn, zich zelf te hervormen. HASE hoorde

Digitized by Google

van verre het kraken van den pauselijken stoel. — Zie ik wel, dan zijn die Protestanten zeldzaam geworden. Eerst verbaasd, toen ontsteld, zullen zij met toorn eindigen. Dezelfde mannen, die dweepende met „geestbeschaving en onderwijs" de Kerk, ook de protestantsche „een verouderde instelling" hebben genoemd, en met zekere hooghartige minachting op al dat theologisch twisten hebben neergezien, verstaan het reeds, „dat de bewaring en voortgang van die denkbeelden, waarop het Staats- en Volksleven gebouwd is, afhangt van den geest, die het kerkelijk leven beheerscht." De tijd komt of is gekomen, dat ook zij, die uit godsdienstzin geen of weinig belang stellen in de worsteling om waarheid en vrijheid, er belang in moeten stellen uit staatkunde, uit zelfbehoud; zullen gevoelen, dat volksbestaan, familieleven, welvaart, en alle die voorrechten, aan wier bezit het Protestantisme een volk gewoon heeft gemaakt op het spel staan. Tegenover de dreigende gevaren zal — ik zeg niet: al wat Protestant is, maar — al wat Protestant heet, vroeger of later eendrachtig vragen: wat kunnen, wat zullen wij doen? Laat mij in de tweede plaats over die vraag enkele gedachten uitspreken.

Wat kunnen, wat zullen wij doen? Ik ga mij niet verdiepen in staatkundige kansberekeningen. Wat de vermoedelijk eerste gevolgen van dien wereldstrijd wezen zullen, ook de schranderste blijft het antwoord schuldig. De zwaartillende, die louter onheil verkondigt, zoomin als de zorgelooze, die nergens onheil ziet,

Digitized by Google

heeft recht. Dit weten we: de wereldgeschiedenis wordt niet door statistieke opgaven, maar door zedelijke ideeën beheerscht, en geen meerderheid van stemmen, alleen de waarheid heeft ten slotte de beslissing. Indien echter de verre toekomst door het geloof rustig wordt verbeid, de naaste toekomst eischt al onze kracht. Wij staan in de overtuiging dat aan onze zijde de waarheid is; maar daar ligt niet in opgesloten, dat die waarheid geen langdurigen, soms wel vreeselijken strijd heeft te voeren. Wij weten dat aan Rome's zijde de dwaling is; maar dat beteekent niet, dat die dwaling niet voor een tijd een gedeeltelijken triomf zou kunnen behalen. Het Farizeïsme heeft den CHRISTUS aan 't kruis gebracht, apostelen gegeeseld en door zijn taaien weerstand het Israëlitisch volksbestaan vernietigd. De apostel der Openbaring zag, eer het Nieuw Jerusalem daalde, tot zevenmaal toe de fleschen uitgieten van Gods toorn. Zoo wij dus vreezen op onzen Hervormingsdag, 't is niet, omdat ons ontbreekt het geloof in de eindelijke overwinning der waarheid, maar omdat die bezorgdheid noodig is voor de ontwikkeling onzer kracht, en een heilzame prikkel is voor onzen ernst.

Want er is in dien strijd ook een zegen. Laten al meer de oogen geopend worden voor Rome's ware karakter en voor de roeping, die het Protestantisme heeft te vervullen.

Gij kent in hoofdzaak althans den inhoud van den Syllabus. De Paus, in naam des christelijken geloofs sprekende, heeft daarin „alle vrijheden, waarin volken en menschen zich verheugen, veroordeeld, als de bron van alle misdaden en wanorde, als een pest, als een plaag. „Hebben enkele zachtmoedige Katholieken de

Digitized by Google

beteekenis dier betreurenswaardige verwenschingen willen verzachten, het is een feit, dat daarmeê voor goed de oorlog is verklaard aan de beginselen zelf, waarop de tegenwoordige inrichting der maatschappij rust en dat de maatschappij, om een woord van GUIZOT te gebruiken „de kille hand weêr voelt dier oude spookgestalte, die haar niet begrijpt, niet bemint en haar weêr aan zich wil onderwerpen." Bestond er vroeger „een katholieke vrijzinnigheid" de tijd komt met haaste, waarin die middenweg onmogelijk zal zijn. Het Gallikanisme, zooals men dat in Frankrijk noemde, „door beroemde staatslieden verheerlijkt — door BOSSUET onder woorden gebracht," is gevallen onder de slagen van het Ultramontanisme. De brug is alzoo geheel weggebroken, waarop men vroeger van beide zijden naderende, over vredesvoorwaarden dan toch nog onderhandelen kon. De tyrannie des geestes wordt op de spits gedreven, en komt krachtens de les der geschiedenis, haar einde meer nabij. „Perinde ac cadaver, volstrekt als een lijk" dat is het ideaal van den Jesuitischen geest. Tot deze stomme werktuigelijkheid wil het de volken dwingen. Alle persoonlijk geestesleven, wat wij gewoon zijn „individualiteit" te noemen uitgeroeid. Gewetenloosheid zal beginsel zijn. Geen karakter wordt geduld. De mannelijke deugden, die apostelen vormden, martelaars en helden, de grootheid van ziel, die uit dorst naar waarheid geboren, door onderzoek en innerlijken strijd gelouterd, uitgaat tot het hoogste, zij zullen onder katholieke volken steeds zeldzamer worden. „De Kerk, die volstrekte onderwerping predikt, zal het wezen der waarachtige zelfverloochening hebben te niet gedaan." Onder hare

Digitized by Google

leiding zal men een nieuw soort „menschen" zien geboren worden; een treurige samenkoppeling van vrees en van haat, die voor de eere Gods ijverende, slechts om zichzelf zullen denken. Zoodat, wie waarlijk mensch wil zijn, zich moet afkeeren van een Kerk, die wel hinderpalen en geen zegeningen schenkt. En midden onder de jammerklachten van het Vaticaan „zal de strijd worden overgebracht op het ware gebied, het gebied des gewetens." Vruchteloos tracht Rome, van dit gevaar instinctmatig zich bewust, de godsdienst almeer te verzinnelijken in schitterende feesten, in luistervolle plechtigheden, in kerkelijke handelingen. Vergeefs mat het zich af, om het geweten te verkrachten door het aan leugen en bedrog te gewennen, het te brengen „onder 't raadselachtig schemerdonker van 't Mysticisme, met zijn betooverde wereld, vol van geestverrukkingen, MARIAverschijningen en wonderdoende bronnen"...., onder haar eigen priesters zullen er zijn, die de mazen van dat net gaan gevoelen, en uit den verstikkenden dampkring van wierook en heerschzucht zullen smachten naar één enkelen straal van de morgenzon der geestelijke vrijheid, die een juichtoon legt in 't menschelijk hart!

Is dit de zegen van den strijd, dat Rome zijn ware karakter toont, des te meer zal het Protestantisme van zijn roeping bewust worden.

Want zij dwalen, die louter in den naam der „vrijheid" de worsteling tegen het allesbeheerschend gezag meenen te kunnen strijden. Vrijheid is, wat men noemt, een formeel begrip, dat als zoodanig geen inhoud heeft en zonder meer, nauw vermaagschapt is aan die twee: losbandigheid en onverschilligheid. Ziet

Digitized by Google

die Roomsche liberalen in Frankrijk en België! De mis bespottende, den priester hatende, en geen andere godsdienst kennende dan een zeer oppervlakkig gevoel van eer, laten zij echter de vrouw haar vrijheid, om haar ongezond bijgeloof te dienen en te betalen, en zenden hun kinderen zonder merkbare vrees naar de Jezuitenscholen, waar zij stelselmatig afgesloten worden, en in kampioenen voor het Clericalisme herschapen. Zoo komt de „emancipatie des vleesches" altijd in de gevolgen Rome weêr ten goede. Deze negatieve strijders die afbreken en verachten, maar niet bij machte zijn, ernst te hebben en liefde, die alles als een spel beschouwen, waarvan het einde „de moeite niet waard is," wier armoedige wijsbegeerte, uit middelmatigheden geboren, eer met PILATUS dan met PETRUS sympathiseert... gelijken de „ééndagsvlieg," die in de schemering sterft. En ditzelfde is ook de sleutel tot het zonderling verschijnsel, dat Protestanten, door de wanhoop van het twistend verstand aangegrepen, met de misleidende sluitredenen van het Katholicisme verstrikt, in de armen van Rome zich werpen, dat aanstonds bereid is, als geloofshelden hen te verheerlijken. Ach! waar 't geloof is verwoest, verlustigt zich de mensch nog wel gaarne in een zinnelijken eeredienst, die ten minste zijn kunstgevoel streelt, en de zwaarmoedigheid, zoo terecht „gewetenskrankheid" genoemd, al wordt zij als „wereldsmart" op het voetstuk gezet, maakt het hem mogelijk, in dien narcotischen slaap rust te zoeken.

Neen M. H., wij wijzen het Katholicisme af, niet omdat dat gezag onze vrijheid, maar omdat het onze godsdienst belemmert. Wij waardeeren het Protestan-

Digitized by Google

tisme, niet omdat het ons toelaat „in Gods vrijen zonneschijn te wandelen," maar omdat het ons teruggeeft de onbelemmerde gemeenschap met God, 's menschen hoogste en zalige bestemming. Terwijl Rome het leven des menschen met God afhankelijk maakt van tallooze voorwaarden en onnatuurlijke eischen, en door zijn eigen consequentiën voortgedreven, eindigen moet, met alle waarheid en godsdienst in 't grofste materialisme te verstikken, plaatsen wij het Protestantisme er tegenover met zijn „persoonlijk geloofsleven, zooals het de innerlijke verzekerdheid geeft, gegrond op de vertroostingen van het leven der verlossing van zonde, der verzoening met den heiligen God, der gemeenschap met CHRISTUS." Tegen Rome zij onze strijd alzoo, niet omdat wij de vrijheid, maar omdat wij het Evangelie liefhebben. Niet omdat we ons persoonlijk, huiselijk, maatschappelijk leven willen vrijhouden van priesterlijke aanmatiging, maar omdat wij JEZUS CHRISTUS willen erkennen als onzen eenigen Heer en Meester, en Hem, die 't ware leven ons toont en schenkt, de plaats willen geven die Hem toekomt, in ons hart, in ons huis, onder ons volk. Tegen Rome's kerk zij onze strijd, niet omdat wij haar bijgeloof, haar schepselvergoding, haar kloostertraliën, haar banvloeken, haar zinnelijkheid, haar kuiperijen afkeuren; maar omdat „wij" gelooven in een God, die waarheid is, licht en liefde, en in den naam van den reinen CHRISTUS trouw willen zijn aan de heiligste stemmen, die daar binnen in ons worden gehoord; omdat wij hoog willen opheffen de banier des zedelijken en godsdienstigen levens. Omdat wij, rijk bedeeld met het levenslicht en de levenskracht van het Evangelie, geene andere medicijn kennen voor

Digitized by Google

alle nooden en smarten van volken en menschen, dan levende godsdienst alleen. Omdat wij uit alle worstelingen van verstand en hart altijd weer willen zien den heiligen glimlach van Hem, die op Galilaea's heuvelen de grondwet van het anders arme menschenleven heeft afgekondigd: „zalig de reinen, de barmhartigen, de hongerenden!" Omdat wij onder alle donkerheid en vreeze naar Golgotha de oogen willen richten, om er den zonneglans te aanschouwen, rustend op 't gelaat van den stervenden CHRISTUS, terwijl Hij allen vertroost, voor zijn vijanden bidt, zijn geest in 's Vaders handen stelt. — En wie van u ooit in 't Protestantsche bedehuis is gesterkt en getroost geworden in 't gemoed, of geschokt en in 't hart is gegrepen, zoodat gij verlangend waart den prediker de hand te drukken, die u 't koninklijk woord van den verheven CHRISTUS deed verstaan; wie onder u zijne kinderen „niet voor 't klooster, maar voor het rijk gezegend menschenleven gevormd, eindelijk alsof 't een broeder of zuster ware, naast zich ziet en in stilte hen zegent;" of zelf doordrongen van 's levens groote taak, hand en hart hebt uitgebreid, om ook iets te zijn, iets te doen voor de schreiende nooden om u heen, — o, ik weet het, gij zegent het Protestantisme, dat uit de „hervorming der 16e eeuw geboren," u niet enkel vrij, maar Gode dienstbaar heeft gemaakt. En alleen van uwe kracht, van uwen ijver, van uwen ernst, van uwe liefde, verwacht ik zegen in den strijd tegen Rome.

Wat gij doen zult? Zeker zijn er onder u, die aan onderscheiden Protestantsche genootschappen een krachtige ondersteuning verleent. Die met welgevallen volgt de Gustaaf-Adolfvereeniging, als zij overal die kleine,

Digitized by Google

arme, Protestantsche gemeenten „in de verstrooiing" de helpende hand toereikt voor Kerk en School. De Evangelische Maatschappij, die door de verspreiding van bijbels en tractaten, door prediking ook, den muur der afscheiding tracht door te breken. Vereenigingen als Unitas en Christelijk hulpbetoon, die in ons eigen vaderland vooral, de nimmer rustende propaganda van Rome trachten te verijdelen en zich aantrekken het lot van behoeftige Protestanten, om des geloofs wil bedreigd in hun bestaan! — Goed en noodig dat werk, die gave, en schoon zou het zijn, als zulke Vereenigingen, door velen, door allen gesteund, de levenskracht en de liefde van het Protestantisme konden toonen aan alle plaatsen, in stad en dorp, waar een broedergemeente in verdrukking, een burger of landman in gevaar en soms zware verzoeking verkeert om zijn Evangelische belijdenis. Maar die verdedigingskrijg, dien de kerken der Hervorming voeren, helaas met kleine middelen, moet een aanvallende worden, niet om te verteren, maar om te overtuigen en te winnen. Het wapen des gewetens gebruikt, de gelederen aangesloten, den rechten strijd gestreden.

Of er op maatschappelijk gebied niet meer samenwerking te verkrijgen ware, beslist het zelf. Of Nederland niet het voorbeeld van Engeland kon volgen en zenden zijn boden af naar Roomsche landen, om er door prediking en school zijn zegen te brengen, wie erkent niet die verplichting? Intusschen, laten bekwame mannen in brochuren en geschriften van alle zijden de zaak brengen niet voor de rechtbank des verstands, maar voor die des g e w e t e n s. Wie ooit de „lettres provinciales" van PASCAL heeft gelezen, moet het ge-

voelen, dat een eenvoudig onderzoek naar de beginselen der Jezuitische zedeleer, ook zonder nadere toevoeging voldoende moet zijn, om elk man van karakter van afschuw te doen terugdeinzen. PASCAL put zijn aanteekeningen uit de meest bekende en gebruikte werken der Jezuitische moraal. Bladzijden schrijft hij over uit ESCOBAR, uit MARIANA, uit BUSENBAUM en ROSSEUS, (gelukkig onder ons nog onbekende namen) en hoeveel, „dat hij uit kieschheid moest achterhouden." Weten dat die Protestanten, die sympathiën voor Rome koesteren, welk vergif reeds in 't jeugdig gemoed wordt uitgestort? (2) Hebben daar Protestantsche regeeringen hun gedachten over laten gaan, wat o.a. een JOHAN DUCASTILL in zijn boek uitspreekt: „dat de geestelijken niet onder de macht der leeken staan, is vóór alles duidelijk genoeg, want „„niemand is dengene onderworpen, die niet rechtens over hem gesteld is!"" zoo heeft dan ook de leekenvorst geen rechtsmacht over geestelijken en kerkendienaars?" „Kettersche vorsten," zegt ROSSEUS, „zijn immer voorwerpen der algemeene verachting geweest. Zulken zijn onwaardiger dan honden. Zulk een koning is de grootste booswicht onder de menschen, mag over geen christen heerschen, moet naar het bevel der Heilige Schrift zonder dralen gedood worden!" „Ongeloofiijk" zegt gij, maar wat dunkt u van deze stelling te vinden ESCOBAR, XIe boek, prob. 73: „'t is in de oogen onzer doctores geen zonde, als iemand een ongedoopt kind, om het voor altijd aan zijn ongeloovige ouders en aan de gevaren der verleiding te ontrukken, onder 't uitspreken van het doopformulier in het water werpt, om het te verdrinken." — En deze dingen zijn

Digitized by Google

gedrukt met de formeele goedkeuring der orde en door geen enkel pauselijk decreet of brève herroepen of vernietigd. Neen, ik stel niet alle Katholieken aansprakelijk voor de gruwelen der casuïstiek en probabiliteitsleer der Jezuiten, maar dit vraag ik: waar die orde de steun en sterkte is van Rome en haar geest al meer de toongevende wordt, of 't niet de taak is van het Protestantisme, met een eenvoudig beroep op het geweten deze dingen in herinnering te brengen, opdat althans de Protestant gewaarschuwd, de Roomschgezinde — àls hij 't leest of hoort — tot nadenken gebracht worde?

De gelederen aangesloten. O! ik versta met u, dat dit vooreerst wel tot die wenschen zal behooren, die niet zonder mededoogen „vroom" worden genoemd. Maar ik vertrouw dat Rome's klimmende aanmatiging het de verdeelde Protestanten, toch eindelijk wel zal doen inzien, hoe noodig bij verscheidenheid eenheid is. Ik denk hier aan KAULBACH, die in een zijner meesterwerken „de hervorming" poogde te schetsen. In een prachtigen dom plaatste hij, aan de linkerzijde op den voorgrond COLUMBUS en SEBASTIAAN FRANK, BACO en PARACELSUS, COPERNICUS en GALILEÏ. Aan de rechterzijde REUCHLIN en ERASMUS, PETRARCA en SHAKESPEARE, DÜRER en RAFAËL. Maar op den achtergrond der schilderij, daar in het koor, verdringt zich een ontzaglijke menigte: koningen en edelen, geleerden en raadsheeren, handelaars, burgers, landlieden, uit alle volken. LUTHER staat in het midden op eene kleine verhevenheid: met den geopenden bijbel in de hoogte. Aan zijne voeten wijst MELANCHTON zoowel Katholiek als Protestant op het woord van de Schrift

Digitized by Google

boven hem, terwijl aan beide zijden KALVYN en BUGENHAGEN 't brood en de kelk uitdeelen aan de omringende schare. Ziet, dat is de roeping der Protestantsche christenheid, eendrachtig den bijbel opgeslagen en in de hoogte gehouden boven alle kringen van menschelijke werkzaamheid, niet om daarmeê een nieuw juk allen op de schouders te leggen, maar om den heiligen Geest, die uit die bladen ons tegenruischt, allen meê te deelen. Om allen den band te doen voelen, die hen met God verbindt; om hen „alle dingen der aarde" te leeren beschouwen in betrekking tot God; om met het heerlijk levensbeeld van den reinen CHRISTUS der wereld te prediken den zegen van blijmoedig geloof, en met heiligen ernst al wat laag is en zelfzuchtig bekampende, allen samen te brengen in een gemeenschap hoog boven partijhaat verheven, één in krachtvolle liefde!

En dat noem ik ten slotte: den rechten strijd gestreden! „Zal ooit een vredesboog zich welven boven de beide kerken, waarin de Christenheid zich heeft verdeeld," zal immer Rome aangetrokken, gewonnen worden? 't Zal niet geschieden, dan wanneer het Protestantisme, door een nieuwen hervormingsgeest aangegrepen, uitwerpt zijn heerschappij-voeren, zijn koude verstandelijkheid, zijn onverschilligheid vooral! Wanneer het gelijk eenmaal Hij, wiens naam wij dragen, opstaat van den disch en 't opperkleed afleggende, den linnen doek aangordt. Wanneer het op ieder gebied des menschelijken levens den stempel van het Evangelie afdrukkende, al zijne krachten samenvoegt tot het genezen en vertroosten van alle stoffelijke en geestelijke nooden der groote menschenwereld. Als dan een tweede NAPOLEON ROUSSEL de vergelijking

Digitized by Google

beproeft tusschen Roomsche en Protestantsche natiën, nu niet enkel met opzicht tot vrijheid, welvaart en geestkracht, maar ook in zedelijkheid, godsdienstzin en barmhartigheid vóoral, en 't voor ieder duidelijk blijkt, dat van dit alles onder ons in alle rangen en standen oneindig meer wordt gevonden, ja die bij toeneming doordringt.... dan zal Rome verlaten worden door zijn eigene knechten, en de banvloeken van het Vaticaan zullen ook daar plaats maken voor de zaligsprekingen van den CHRISTUS, den Wereldverlosser. Tot dien tijd toe, arbeid voort, Protestant! Om hervorming zuchten de natiën, om hervorming niet in leer en bestuur, maar in zeden en leven. En als dát de zegen moet worden, dien de bange verwikkelingen des tijds onder het bestuur van den God der eeuwen moeten brengen over ons; als uit die louteringsproef het nu schijnbaar machtelooze Protestantisme moet te voorschijn treden met nieuw besef van zijn grootsche roeping, om 't licht der aarde te zijn, dan willen we die leidingen Gods als „oordeelen over onze koelheid en ontrouw aanmerken, en elk in onzen kring met al onze kracht dat godsdienstig leven wekken, dat lijnrecht overstaat tegen de doodende theoriën van het Jesuitisme. Daartoe helpe ons God!

Bozum, in Friesland.
October 1875.

W. F. K. KLINKENBERG.

AANTEEKENINGEN.

(2) Wist dat Jhr. F. A. HARTSEN, als hij zijn overgang naar Rome motiverende o. a. in zijn „beschouwingen over het Catholicisme," bl. 6 schrijft: „Vooral de moraal van het catholicisme kwam mij voor, vrij wat verhevener te zijn, dan diegene, welke bij mijne voormalige geestverwanten scheen in zwang te wezen!"

En in een noot voegt hij er de vereerende getuigenis bij: „bij niemand dan bij Roomschen alleen had ik in mijn afkeer van bedrog en veinzerij tot hiertoe sympathie gevonden!"

---

(1) Het bestuur van een der Protestantsche Genootschappen te Leeuwarden is gewoon den 31en October feestelijk te vieren door een samenkomst in een der zalen van den Heer V. D. WIELEN, waartoe tegen een' kleine entrée, allen die belangstellen, worden uitgenoodigd. Een vrij talrijke zangvereeniging voert er toepasselijke liederen bij uit. De spreker behandelt gewoonlijk een deel der hervormingsgeschiedenis. Uitgenoodigd om bij die gelegenheid de toespraak te houden, gaf ik na een korte inleiding — wegens den Zondag was de feestavond op Maandag gesteld — als onderwerp op: „den voortgang van het Roomsch-Katholicisme"; en het verzoek, om die voordracht in dit tijdschrift te doen opnemen, kon ik te minder afslaan, waar ik meen, dat de vraag dâár besproken, voortdurend aan de orde is.

K.

Digitized by Google

VERSCHIJNSELEN DES TIJDS.

ETHISCH IDEALISME. — HUMANITEIT EN CHRISTENDOM. — HET NIEUWE HEIDENDOM. — WOORDEN UIT DEN BIJBEL. — STICHTELIJKE TOESPRAKEN. — EEN HOMILETISCHE PARAGRAAF. — EENE VERDEDIGING VAN DE NEUTRALE SCHOOL.

„Van vele boeken te maken is geen einde; en veel lezens is vermoeijing des vleesches", zegt de Prediker in het oogenblik, dat hij zelf een nieuw boek schrijft en aangename woorden uitvindt, opdat anderen ze zouden lezen. Maar al is het waar, dat het dikwijls vermoeijing des vleesches en kwelling des geestes is, als men onder de verpligting staat kennis te nemen van hetgeen er „uitkomt", men komt nu eenmaal zoo gemakkelijk niet door de wereld. Wie zou ook een vreemdeling willen zijn op dit gebied, en niet veeleer met SOLON zeggen: al wordt ik nog zoo oud, toch lust mij elken dag wat nieuws.

Gelukkig dat er boeken worden geschreven, die de moeite van het lezen beloonen, en tot deze reken ik het boek, voor eenige maanden uitgegeven door den heer DE BUSSY, doopsgezind predikant te Wor-

Digitized by Google

merveer. Niets verwondert mij meer dan dat er van dit geschrift, getiteld: Ethisch Idealisme, zoo weinig tot nu toe is gesproken. Onder het wanluidend opschrift: „Bij een brandend vuurtje" is het in „Los en Vast" geprezen. Gunning heeft er in zijn laatste brochure iets van gezegd. Maar waarom hebben de hoofdlieden in het kamp der moderne Theologie dezen jeugdigen, maar bekwamen schrijver niet meer gegeven van de eer, die hem toekomt? Zij roepen altijd en altijd weêr om „feu sacré"; welnu, hier is vuur, en menige bladzijde getuigt van „heilig vuur". Als ik er noemen moest, zou ik wijzen op de hoofdstukken, waarin de Schrijver spreekt over lijden, kruis en zonde. Men voelt hoe de ernst van het leven hem bezielt, en hoe er een zwaard door zijne ziel is gegaan, en hoe hij worstelt om behouden te worden. Maar ik vrees, dat ik wel weet waaraan het schort, en waarom zij, die hier de eerste moesten zijn om hem welkom te heeten, de laatste worden. Daar zijn bladzijden in dat boek, die menigen moderne slechts zullen smaken. Gelijk zijn leermeester HOEKSTRA, ondanks zijn afbrekende kritiek, onder de modernen als l'enfant terrible gold, juist om zijne denkbeelden over de zonde, die in het deterministisch stelsel van OPZOOMER en SCHOLTEN niet pasten, zoo zal het ook wel met dezen zijnen leerling zijn. Het oude bloed kruipt, waar het niet kan gaan, en die vrije wil wil maar niet wijken ook niet voor het opgehemelde stelsel van OPZOOMER en zijne volgers. De natuur gaat boven de leer, en zoo worden HOEKSTRA en BUSSY modernen van zeer bijzondere constructie, zóó bijzonder, dat zij soms als vreemdelingen van verdachte kleur door hunne zoogenaamde geestver-

Digitized by Google

wanten worden aangezien, die niet weten wat zij aan hen hebben. Wie zijt gij, mijn zoon? zeggen zij met den blinden ISAÄK, nader toch, dat ik u betaste! De stem is JACOB's stem, maar de handen zijn EZAU's handen, luidt het onzeker besluit. De radicalen erkennen hen zelfs niet meer voor vleesch van hun vleesch en been van hun been. Gelijk sommigen van mannen als Prof. BUYS en NOORMAN zeggen durven, dat zij niet meer op de hoogte zijn en behooren tot eene verouderde school, zoo verklaart DOMELA NIEUWENHUIS, in zijn jongste „Studie" (1), HOOYKAAS voor een halve en een achterlijk man.

Maar toch blijft het standpunt, waarop DE BUSSY zich zet, zeer verschillend van het mijne. „De moderne richting onderscheidt zich," zegt hij op bl. 5, „als anthropologische of psychologische van de orthodoxe als theologische." En de vertegenwoordigers der eerste, laat hij er op volgen, verloochenen hun beginsel, wanneer zij zich schuldig maken aan hetgeen hij gelieft te noemen: theologische uitspattingen. Met dit beginsel hebben wij te doen, omdat het boek daaruit opgegroeid is, en dan heb ik in de eerste plaats bezwaar — om de onjuiste tegenstelling van modern en orthodox voorbij te gaan — tegen den vorm, dien hij er aan geeft. Zooals het daar staat heeft het den schijn, ik hoop, niet meer dan dat, alsof de moderne rigting vóór anderen rekent met de behoeften en aandoeningen van des menschen hart, en alsof de orthodoxe rigting, als het dan nu toch orthodox moet heeten, niet evenzeer haar punt van uitgang zoekt in den mensch, in den zondigen, schuldigen, naar verzoening dorstenden mensch, die het licht en de kracht der goddelijke genade nooit en nimmer

Digitized by Google

kan ontberen. Dit heeft zeker evenveel regt anthropologisch en psychologisch te heeten, als eene rigting, die den mensch uit den mensch door den mensch wil ontwikkelen. Dit hebben de beschaafde volken der oude heidenwereld ook beproefd, en het was in den weg der ordeningen Gods, hunne bestemming dit te doen. Wij weten hoe ver zij het hebben gebragt. GÖTHE zegt, sprekende over PESTALOZZI's methode van onderwijs om alles uit de leerlingen te ontwikkelen, en over LAVATER: hij was ook onder de heerschappij van dien geest des tijds, die, dweepende met de vrijheid en de natuur, den mensch inblies, dat men zonder veel uitwendige hulpmiddelen stof genoeg in zich zelv' had. Het kwam er maar op aan, dat men het behoorlijk ontwikkelde. Is dit beginsel niet hetzelfde als hetgeen ten grondslag ligt aan het systeem van sommige modernen? Als HOOYKAAS de Christelijke feesten in bescherming neemt, vreezende, dat men er heidensche natuurfeesten van zal maken, zegt hij ze lief te hebben, omdat zij uitdrukken wat in zijn gemoed leeft. Gelukkige harmonie, van welke wij op ons standpunt zouden zeggen: gij zoudt deze magt niet hebben, indien zij u niet van Boven gegeven ware. Als mensch, als zondig mensch hebt gij ze niet, maar begenadigd met het licht der openbaring Gods in CHRISTUS, hebt gij ze ontvangen. Geef dan de eer, wien de eer toekomt; wat geen oog ooit heeft gezien, en geen oor ooit heeft gehoord, en wat in een 's menschen hart niet is opgeklommen, dat heeft God geopenbaard.

Indien ik nu DE BUSSY wel versta, is zijne bedoeling, dat de moderne rigting autonomisch is, de zoogenaamd orthodoxe theonomisch, dat wil

Digitized by Google

zeggen: volgens de eerste is de mensch zijn eigen wetgever en ontwikkelt zich uit zich zelv', volgens de andere erkent de mensch God als zijn wetgever, en leeft en ontwikkelt hij zich in God. Volgens de eerste is het zedelijke nu eens de overwinning door de rede behaald op de zinnelijkheid, dan weer de zich ontwikkelende harmonie tusschen rede en natuur; volgens de andere is het zedelijke de gemeenschap met God, te willen wat God wil. De eerste dreigt uit te loopen op de onafhankelijke zedeleer, de morale indépendante, de andere leidt tot de erkenning van de noodzakelijkheid van CHRISTUS, den van God gezondene, door wien alleen de mensch tot den Vader komt en bij den Vader blijft. Ik zeg niet, dat DE BUSSY iets wil weten van die onafhankelijke moraal; wij spreken alleen over het beginsel en zijne toepassing, als men van dit punt uitgaande doorredeneert. Want het is duidelijk, dat men langs dien weg tot geheel iets anders komt dan tot hetgeen JACOBUS bedoelde, toen hij schreef, dat de Vader der lichten naar zijn wil ons gebaard heeft door het woord der waarheid, opdat wij als eerstelingen zijner schepselen zouden zijn. Maar naar getuigenissen van Apostelen, aangaande de wording en ontwikkeling van het godsdienstig zedelijk leven, moet men in het boek van DE BUSSY niet zoeken. En daar is rede voor. Lees b.v. het hoofdstuk over de wedergeboorte en het antwoord op de vraag: hoe wordt zij gewekt? Hij meent kortelijk te kunnen antwoorden: „Liefde kan alleen door liefde worden gewekt; de wedergeboorte is de vrucht van den invloed van mensch op mensch, van individu op individu. Geen geboorte zonder bevruchting." Hoe duidelijk komt

Digitized by Google

hier het verschil tusschen ons uit. Ik zeg met hem: Liefde kan alleen door liefde worden gewekt. Maar waar hij het ontstaan dier liefde zoekt in den invloed van den eenen mensch op den ander, vind ik het in de liefde Gods op het hart. Geen geboorte zonder bevruchting, zeg ik hem na. Maar waar hij die verwacht van den mensch, verwacht ik die van God. Wij worden uit God geboren, zegt JOHANNES, maar volgens DE BUSSY is de wedergeboorte de vrucht van den invloed van mensch op mensch.

Ik ontken niet, dat de eene mensch in Gods hand het middel zijn kan, waardoor Hij den Heiligen Geest aan een ander schenkt; de ongeloovige man is geheiligd door de vrouw, en de ongeloovige vrouw is geheiligd door den man. Maar ik zou altijd blijven drukken op dit „in Gods hand", en indien er sprake is van vernieuwende kracht, kan zij iets anders zijn dan die „goddelijke kracht" die ons alles heeft geschonken, wat tot het leven en de godzaligheid behoort? De geachte schrijver spreekt van den mensch, wiens gemoed door het vuur van den Heiligen Geest niet is verwarmd; maar indien nu de eene mensch den anderen mensch dien Heiligen Geest moet mededeelen, waar heeft die eene, die zijn naaste verwarmen moet, dit vuur van daan? Uit zich zelven kan hij het niet hebben, want daar is geen geboorte zonder bevruchting; derhalve....? En hier treedt de schrijver op met dit antwoord: „Wedergeboren is hij, die tot het heldere bewustzijn is gekomen, dat hij door liefde alleen zijn zedelijk, zijn waarachtig zelf kan verwezenlijken. Eerst in het Christendom kon daarom het wonderlijke, heerlijke feit der weder-

Digitized by Google

geboorte tot zijn recht komen. Voor JEZUS was het ware zedelijke leven niet eene voortzetting van de moraliteit, maar een nieuwe geest. In het begin onzer jaartelling had de wedergeboorte der menschheid plaats." Wat is de beteekenis en de kracht van dit „wonderlijke"? De wedergeboorte is „een proces, dat in de ontoegankelijke diepte van het menschelijk gemoed plaats grijpt," maar de vrucht is van den invloed van mensch op mensch. Onder welken invloed, van welke menschen, kwam dan nu de wedergeboorte in JEZUS zelv' tot stand, waardoor Hij in staat was anderen met het vuur van den Heiligen Geest te verwarmen, ja de menschheid tot hare wedergeboorte te leiden?

't Is mij, als ik dit boek doorloop, of ik in een huis ben gekomen, waar ik vroeger alle dagen verkeerde, al het huisraad kende, en ieder oogenblik zou hebben kunnen zeggen, waar alles stond, maar waar nu alles veranderd is. Veel mis ik, dat men weggenomen heeft, en ik weet niet, waar zij het gelegd hebben. Andere dingen hebben van plaats moeten veranderen; waar het geloof vroeger stond, staat nu de liefde, en omgekeerd. Wat vroeger met God begon, begint nu met den mensch, en waar ik vroeger een JEZUS aanschouwde, van wien geschreven staat, dat de Geest Gods op Hem nederdaalde en op Hem kwam, en dat God Hem gezalfd had met den H. Geest en met kracht, daar zie ik nu een JEZUS, die wedergeboren is, door den invloed van mensch op mensch. Is het nu beter? Is dit nu de ware Tempel Gods? NAPOLEON III heeft, meen ik, eens gezegd, en hij zelf is het beste bewijs voor de waarheid van woord: „On ne peut s'appuyer que sur ce qu:

Digitized by Google

résiste. Niemand kan een ander fundament leggen, dan hetgeen er ligt, namelijk JEZUS CHRISTUS, maar de vraag is, of het zóó geschikt, nog een fundament mag heeten, een fundament waarop de tempel van den H. Geest verrijst, in welke dat groote, Godegevallige offer wordt gebragt, dat liefde heet. Hij zelf antwoordt, nu eens weifelend, dan met groote verzekerdheid. Weifelend zegt hij: „als de moderne richting (zooals het wel eens schijnt) den band der godsdienstige gemeenschap verbreekt of losser maakt, is het woord ondergang haar op het voorhoofd gestempeld, is zij eene heillooze, verdervende, duivelsche macht." Met verzekerdheid verklaart hij: „doch de moderne richting, goed opgevat en met ernst tot eene levensrichting gemaakt, is meer dan alle anderen, die haar steun zoeken in dogma's of in vormen, in confessiën of in formulieren, in Bijbels of in wonderen, de vereenigende richting, omdat zij geen anderen grondslag erkennen wil dan het meest menschelijk gedeelte van ons wezen, de liefde. Zij verstrooit niet, maar zij vergadert; en wat zij vergaderd heeft, kan niet meer verstrooid worden!" Wij zullen op hare daden wachten, maar indien het waar is, wat hij elders zegt: de hoogste roeping van den mensch is karaktervorming, dan is het openbaar, dat de grootste karakters tot nu toe zijn gevormd langs een anderen weg.

En is het misschien gelukt, JEZUS zelf tot zijn regt te laten komen als de bron en de kracht van het godsdienstig leven? JEZUS is toch ook voor hem het hoogste, dat hij op dit gebied kent. Volgens hem paart zich in den profeet van Galilea zedelijke adel

Digitized by Google

aan een genialen geest, en is die vereeniging de oorzaak van het heerlijkst verschijnssl in het leven des geestes. De CHRISTUS der wereld vervult ons binnenste met zijn lichtenden geest, en doet ons lezen in de peillooze diepte van ons eigen hart. Hoe meer wij onder zijn invloed komen, des te meer wordt de wereldbeschouwing, waarvan zijne voorstellingen de uitdrukkingen zijn, en daarmeê zijne „levensopvatting en levenswaardeering" de onze. Hij is voor ons de heerlijkste openbaring van de menschelijke natuur, omdat hij het hoogste zelf, het zelf (?) der liefde verwezenlijkte. Ziedaar enkele getuigenissen, door hem afgelegd aangaande JEZUS, maar toch komt het Evangelie des Koningrijks, dunkt mij, niet tot zijn regt. Gij hebt JEZUS, die zijn volk zal zaligmaken van hunne zonden, niet beschreven, als gij van Hem zegt, dat Hij eindelijk de ware formule van de zedelijkheid ontdekte, het ware zedelijke beginsel, d.i. liefde. Is dat de blijde boodschap van den Kersdag en het Avondmaal, dat JEZUS zedelijk ver boven allen verheven was, en de ware formule van de zedelijkheid ontdekte en toepaste? 't Is goed gezegd: „JEZUS geloofde in één wonder, zoo ontzaglijk grootsch en verheven, dat het alle overige wonderen, die men heeft meenen waar te nemen, in heerlijkheid en grootheid verre overtreft. Voorwaar, het is geloof in een wonder, grooter en heerlijker dan de verrijzenis van een lijk, te durven getuigen: de gansche wereldorde der ervaring is eene reusachtige begoocheling: de diepste en geheimzinnigste grond van de wetten der natuur en van ons bestaan is niet de zwaartekracht, de electriciteit, de aantrekkingskracht, maar de liefde; ons lijden wordt gewerkt — niet door

Digitized by Google

geweld van eene ruwe overmacht, maar — door eene macht, die in overvloeiende mate zegent: het bloed en de tranen der geschiedenis, ons kruis, onze zonde (?), zijn de wil eener Voorzienigheid, die ons alles ten goede doet medewerken." Maar is het nu inderdaad zielkundig waar, en door geschiedenis en ondervinding gestaafd, „dat de scheppingen van JEZUS in den zedelijken mensch gelijksoortige aandoeningen wekken, als zijn hart vervulden, toen zijn genie ze in het leven riep?" Met andere woorden, want trots al die idealistische tinten komt het eigenlijk daarop neer: heb ik aan JEZUS als voorbeeld genoeg? Is die vereeniging van „zedelijken adel en een genialen geest" de eigenlijke inhoud van dat: Alzoo lief had God de wereld, van dat Evangelie, verkondigd door den H. Geest, die van den hemel gezonden is? Is het ontdekken van de ware formule der zedelijkheid de rust, die CHRISTUS schenken wil aan de vermoeiden en belasten? Is de liefde van CHRISTUS, die dringt, daarmeê beschreven, dat Hij ons een exempel achterliet, hoe de mensch gelooven moet in de zedelijke wereldorde en zijn naaste moet liefhebben? Voorzeker! deze ontdekking, deze openbaring van het ware godsdienstige leven is een aanmerkelijk deel van het werk der verlossing, maar het bewustzijn van den Heer getuigde ook van andere dingen. Hij, D. B., geeft ons JEZUS maar van ééne zijde te zien. Waar is die Messias, die verklaarde, dat de Schriften in Hem waren vervuld, en de Profeten van Hem hadden getuigd? Waar is die Heer, die gezegd heeft, in den nacht, in welken Hij verraden werd: dat is mijn ligchaam, dat voor u gebroken wordt? En waar is die metaphysische, naar God gekeerde zijde, die geheim-

Digitized by Google

volle achtergrond, dien wij in de Evangeliën telkens weer zien oprijzen, die heerlijkheid, die — zelf SCHENKEL moest het toegeven — terug wijst op den wonderbaren zamenhang van zijn leven en zijn met de Godheid? Ik zou niet gaarne met den Schrijver zeggen: „het is miskenning, JEZUS voor te stellen als een lam, dat ter slachting wordt geleid, hij is een Koning die zich offert voor zijn volk," want om Koning te kunnen worden heeft Hij een lam moeten zijn. En dit is het Lam Gods, dat de zonde der wereld wegneemt.

Maar wij zien de zaken des godsdienstigen levens nu eenmaal anders, al bedoelen wij hetzelfde, en al bidden wij om hetzelfde, de verwezenlijking van het Koningrijk Gods en zijne geregtigheid. Zijn boek van geestdrift tintelend, hier en daar fraai gestileerd, altijd belangwekkend, getuigt van niet geringe gaven, die ons doen uitzien naar nieuwe getuigenissen van zijn godsdienstig denken en leven.

In het begin onzer jaartelling had de wedergeboorte der menschheid plaats. Op eene andere wijze wordt deze stelling uitgewerkt in een belangrijk boek van C. HENRIK SCHARLING, Hoogleeraar te Kopenhagen, dat tot titel heeft: Humaniteit en Christendom in hunne geschiedkundige ontwikkeling, en door den Heer AL. MICHELSEN, predikant te Lubeck in het Hoogduitsch is vertaald. Volgens hem is het begrip van humaniteit het middenpunt van de wijsbegeerte der geschiedenis, en hij tracht aan te toonen, hoe het zich langzamerhand door den arbeid der volken heeft ontwikkeld, maar door het Christendom eerst

Digitized by Google

geworden is, wat het wezen moet. Indien men zeggen kan b. v., dat de Grieken het idee der schoonheid op den voorgrond brengen, de Romeinen dat der magt, de Germanen dat der vrijheid, en Israël dat der geregtigheid, verblijft aan het Christendom de eer, dat het met het beginsel der liefde een beginsel in de wereld bragt, waardoor de mensch eerst wordt, wat hij wezen moet. 't Is er hem om te doen, aan te toonen, dat de heidensche volken met de krachten, waarover zij te beschikken hadden, het nooit verder hebben kunnen brengen dan tot eene zekere hoogte, en geëindigd zijn met het vraagstuk, hoe de mensch een mensch wordt, onopgelost te laten staan. Zij draaijen in een cirkel rond, en eindigen op het punt waar zij begonnen. De heidensche levensrigting en wereldbeschouwing, gelijk zij in het Boudhisme en de Indische stelsels haar punt van uitgang, en in het Nieuw-Platonisme haar einde hebben, wat doen zij anders dan zich in een kring bewegen? Zij begint met volkomene verloochening van het Ik (Boudhisme), ontwaakt langzamerhand tot het bewustzijn van hare krachten (Hellenisme), spant deze in, in het vertrouwen hemel en aarde, de zigtbare en onzigtbare wereld te kunnen omvatten, komt hoe langer hoe meer tot de overtuiging van haar onmagt (Stoicisme, Epicurisme en Scepticisme), om te eindigen, waar zij begon, met de volkomen vernietiging van het Ik, en met de stille hoop, dat de Godheid, die de menschelijke geest langs den weg van het denken niet had kunnen vinden, zich tastbaar aan de zinnen zou openbaren (Nieuw Platonisme).

Maar indien wij in de heidensche wereld het leven

Digitized by Google

zich zien ontwikkelen, òf uit kracht van eene blinde natuurmagt, òf overeenkomstig den natuurlijken inhoud van het zelfbewustzijn, de geschiedenis van Israël verplaatst ons niet meer alleen op het gebied van het menschelijk denken en nadenken, maar op dat der openbaring. God is niet meer als ware 't een spiegelbeeld van het menschelijk bewustzijn, maar staat veeleer als het oorspronkelijke daar tegenover, zoodat de wil van dien God de hoogste wet wordt voor den mensch. Eene gansche reeks van nieuwe gedachten verovert zich eene plaats in het leven van den mensch, als daar zijn: beelddrager Gods, geweten, heiligheid, zonde, schuld, geregtigheid voor God. Wat van deze dingen onder de heidenen flaauw wordt gevoeld, zonder dat de geest ze kan vasthouden, wordt onder Israël van den beginne helder ingezien en in zijn regt erkend. Toch is het voorbereiding, en niet meer. De wet Gods moet niet als eene gebiedende en dreigende magt tegenover den mensch staan, maar diens wil moet er één meê worden. De noodzakelijkheid van regt en geregtigheid voor God moet erkend worden in de vrijheid der liefde. De geheiligde wil van den mensch moet in overeenstemming zijn en blijven met den goddelijken wil, en in het diepst van zijn wezen moet de mensch één worden met God. Die gemeenschap van verloste, wedergeborene, met God verbondene persoonlijkheden, is het werk van den CHRISTUS, te gelijk de volkomene openbaring van God en van de hoogste volheid van het waarachtig menschelijk leven.

In Hem wordt de genadige liefde Gods gezien en gevoeld, en onder haar magt wordt de mensch weder-

Digitized by Google

geboren tot een nieuw en heilig leven in God, daar hij door haar gedragen en verheven, zijn zondig Ik afsterft, en het aangeboden heil in de kracht van het geloof zich toeëigent. Hier komt de oneindige rijkdom der persoonlijkheid tot bewustzijn; hier worden de zielen gevormd, die zich niet meer hechten aan het eindige, maar zich laten terugbrengen tot God, de eeuwige bron van alles. Gods beeld te dragen is voor dien mensch het hoogste; het Godsrijk, dat het gansche leven in betrekking brengt tot God, is zijn ideaal, en naarmate zulk eene persoonlijkheid doordrongen is van het bewustzijn harer gemeenschap met God, is zij ook zeker, dat die gemeenschap eeuwig is, en door geen magt des doods vernietigd kan worden.

De christelijke wereld is het stadium der hoogste ontwikkeling ingetreden, en de rigting, waarin zij zich heeft te bewegen, ligt duidelijk voor haar. Het is geen leer, geen stelsel, dat met het koningrijk Gods optreedt, maar dit is veeleer een levensbeginsel; het is eene levenskracht, die den geheelen mensch omvat, en de menschheid moet veranderen naar het beeld van Hem, die de hersteller en het hoofd der menschheid heet en is. Die ontwikkeling komt natuurlijk, gelijk alle leven, slechts langzaam tot stand, en het is er verre af, dat zij altijd gelijkmatig zou zijn. Eenzijdigheden liggen in den aard der zaak; wij hebben dezen schat in aarden vaten. De volkomene harmonie is alleen in het Hoofd, in den éénige, in wien het leven Gods volmaakt was. Maar de verschillende opvattingen van het Christendom nemen niet weg, dat het Christendom zelf regel wordt voor de gansche ontwikkeling van het menschelijke leven.

Dit is in hoofdtrekken het betoog van den schrijver,

Digitized by Google

die nu in het tweede deel tracht te beschrijven, hoe het christelijk levensbeginsel zich op eigenaardige wijze ontwikkelt in de kerkgenootschappen, die te zamen staan tegenover het moderne Humanisme, dat zijn standpunt kiest buiten het Christendom, in het zelfbewustzijn van den mensch, om dien tot zijn eigen wetgever te verheffen, waarmeê het tot het standpunt der heidensche wereld terugkeert. Het is vreemd, en ik ben de eerste niet die het opmerkt, dat hij in deze beschrijving niet meer acht slaat op de Kerk der eerste eeuwen, toen dit levensbeginsel zich een baan in die heidensche wereld brak, en het gelaat des aardrijks vernieuwde.

Ik sprak daar van een terugkeeren, liever moest ik zeggen, een terug zinken tot het standpunt der heidensche wereld. Sommigen achten dat boven alles begeerlijk, en niemand komt er onbeschaamder meê voor den dag dan VON HELLWALD, de hoofdredacteur van het in ons land niet onbekende tijdschrift: Das Ausland. Men gelooft zijne oogen ter naauwernood, wanneer men dezen man ziet schrijven, dat de perioden van de hoogste ontwikkeling der beschaving die waren, in welke het atheïsme en de godsdienstige onverschilligheid den scepter zwaaiden. Hij benijdt de eeuw van AUGUSTUS, en verzekert, dat een diep godsdienstig gevoel het zekere kenmerk is van geringe ontwikkeling. Tot de hoogste beschaving komen wij alleen, door ons los te maken van het Christendom (2).

Eene merkwaardige vrucht van zulk eene beschaving, waarin de mensch zich zelv' ten wetgever is, ligt voor mij in het Academisch Proefschrift, waar-

Digitized by Google

meê de heer H. B. GREVEN zich te Leiden het doctoraat in de regten verwierf. De schrijver heeft de ontwikkeling der bevolkingsleer tot zijn onderwerp gekozen, en zijn resultaat is, dat er met kracht gezorgd moet worden voor vermindering der bevolking. Wat hij aandurft kan hieruit blijken, dat hij ronduit verklaart: of de middelen, waardoor dit doel bereikt moet worden, onnatuurlijk zijn, is mij geen bezwaar, want ik vraag alleen, wat de beste weg is, dien het verstand, gebruik makend van de ervaring, ons wijst. En wat de onzedelijkheid betreft, de handelingen beoordeelt men naar de voor- of nadeelige gevolgen voor de maatschappij, en de gezindheid beoordeelt men naar den graad van het egoïsme en van het vermogen de hartstogten te beheerschen. Ziedaar het bare heidendom, en de vrucht van die hoog geloofde autonomie, onder wier vleugelen het koudste egoïsme wordt uitgebroed. Het Christendom is hier tot het laatste stukske verdwenen. Het regt van het individu lost zich op in hetgeen voor de maatschappij voor- of nadeelig is. Van de waarde van een's menschen ziel is geen sprake; daar is alleen sprake van eene „slechte constitutie", van minder ontwikkelden, van de niet bezittende klasse en van de meest ontwikkelden naar het verstand, die bij slot van rekening alleen het regt moesten hebben om zich voort te planten, opdat de geestes-ontwikkeling te sneller toeneme, als de meerderheid steeds bestaat uit afstammelingen der meer ontwikkelde klassen. Zoo gaan wij terug naar de Paria's, of liever nog naar de Chinezen; als de maatschappij het vordert, en men geen raad weet met al die kinderen, zou ik niet weten, waarom men ze niet zou verdrinken, en ze laat

Digitized by Google

deelen in het lot der jonge, aardige, maar.... overbodige honden en katten. Dit boek heeft hij opgedragen aan zijne Moeder, en hij stelt de goede vrouw voor de vraag, of zij ook misschien zich niet bezondigd heeft aan de regels der Staathuishoudkunde.

Intusschen gaat de Zoon des Menschen voort de wereld toe te roepen, te midden van hare zorgen en haar strijd: Zoek eerst het Koninkrijk Gods en zijne geregtigheid. De gezonde woorden van onzen Heer JEZUS CHRISTUS, en de op Gods wil en welbehagen gebouwde Moraal van de H. Schrift, kunnen niet genoeg verbreid en aangedrongen worden. Met ingenomenheid begroet ik daarom den 36sten jaargang van de „Woorden uit den Bijbel", nu in een nieuwe reeks door Dr. J. HERMAN DE RIDDER der gemeente aangeboden. Ik ken niet beter dan den geest met al zijne gedachten en gewaarwordingen telkens weer te doopen in den diepen, stillen stroom van Gods Woord. Mogten er velen door dit gulden boekske worden opgewekt, om het elken dag van het jaar te doen!

Nog moet ik de aandacht mijner lezers vestigen op een paar geschriften, ons ter aankondiging toegezonden. Het eerste is van den Heer F. W. N. HUGENHOLTZ, predikant te Zierikzee. Het zijn „Woorden van Stichting", door hem uitgegeven ten behoeve van den herbouw van een diaconiehuis. Het zal voor zijne vrienden en geestverwanten zonder twijfel eene welkome gave zijn, en wij wenschen hem toe, dat het liefdadig doel, waartoe hij ze gaf, er door bevorderd moge worden. Voor ons is het een bewijs, dat het

Digitized by Google

tegenwoordig al zeer moeijelijk valt te bepalen, wat men onder moderne theologie heeft te verstaan. Het Determinisme, dat wijsgeerige stelsel, waaruit zij gegroeid is, staat bij velen op nonactiviteit; het kind heeft zijn vader verloochend, ofschoon het nog altijd hecht aan den familienaam. Men was op den weg, door den vader geëischt en gebaand, toen men zeide, dat de zonde noodzakelijk was en dus geen zonde, dat JEZUS een gebrekkig mensch was, gelijk wij allen zijn, en dat een volmaakte JEZUS even goed een wonder moest heeten als de opwekking van LAZARUS. Een andere HUGENHOLTZ sprak voor een jaar of drie b.v. over JEZUS' geestelijke armoede, maar deze prediker verkondigt op den Goeden Vrijdag aan zijne gemeente, dat JEZUS' dood eene daad van gehoorzaamheid aan God is geweest, en dat zijn geheele leven eene overgave was van zichzelven, een eenswillend zijn met God, in wiens wereldplan tot redding en verlossing en hervorming der menschheid zijn leven en zijn sterven eene bepaalde beteekenis had. JEZUS' liefde is eene heilige liefde, die zondaren met God verzoent en ons van ongeregtigheid verlost, en ons reinigt tot zijn volk. „Te midden van eene onreine, door de zonde verontreinigde wereld, treedt Hij op met een reinen en heiligen zin." Wij vragen: hoe was het mogelijk? „Al wat hij spreekt en al wat hij doet getuigt van den diepsten afschuw van wat laag en liefdeloos en slecht is, van de warmste liefde voor reinheid van hart en leven." Geheel zijn leven was één goed werk, en hij gaf zijn leven „tot een losprijs voor velen, opdat hij daarmeê velen zou loskoopen, zou bevrijden van de zonde." Waarlijk, de Heer HUGEN-

Digitized by Google

HOLTZ, die ook zelfs het autonomisch standpunt verlaat als hij zegt, „dat het werk der verlossing van God zelven uitgaat, en dat Hij JEZUS tot een verlosser heeft gezonden," behoort tot die Modernen, van wie wij zouden kunnen zeggen, maar tot hun eer, dat zij „hun beginsel niet bewaard hebben."

De ruimte, waarover ik ditmaal beschikken kan, veroorlooft mij niet meer dan een enkel woord over de laatste homiletische opmerkingen van de hand van Ds. H. C. VOORHOEVE. Op het gebied der predikkunde schonk hij ons reeds meer dan eens eene gewenschte bijdrage. Hetgeen hij ditmaal zegt, en geplaatst heeft in het tijdschrift de Zaaier, heeft betrekking op het gebruik van sarcasme, ironie, satire, het naieve en populaire op den kansel. Wij danken hem voor de woorden van waarheid en gezond verstand, die hij ons daarin te lezen gaf, en het deed mij goed hier nog eens met waardering te hooren spreken van mannen als DERMOUT, VAN DER HOEVEN, MOLSTER, in onze dagen maar al te veel naar den achtergrond geschoven, en door de nieuwe profeten, die uit den overvloed huns harten spreken, te weinig bestudeerd. Eéne vraag wensch ik den geachten schrijver te doen: waarom heeft hij geen woord gesproken over VAN DER PALM? Blijft er niet voor ons allen voortdurend veel van hem te leeren, wiens beschrijvingen b.v. door hare natuurlijkheid en eenvoudigheid zullen aantrekken, zoolang de ware kunst op prijs wordt gesteld?

Ten slotte nog een enkel woord over een vreemd pleidooi ten gunste van de zoogenaamde neutrale school.

Digitized by Google

De Amsterdamsche afdeeling van het Schoolverbond had in het laatst van het vorige jaar Prof. PEKELHARING uitgenoodigd, in haar midden den leerpligt ter sprake te brengen, van welken hij een ijverig voorstander is. Nadat hij de bekende argumenten had ontwikkeld, stond hij ook stil bij de gemoedsbezwaren, die sommigen daartegen hadden. Dat zij bestonden, kon hij niet ontkennen, maar zij mogten toch van het invoeren van den leerpligt niet terughouden. Het belang van de meerderheid moet staan boven dat der minderheid; de Staat mag niet transigeren; het bijzonder belang moet wijken voor dat van het algemeen, en der minderheid rest niets anders dan te zwichten. Ik noem dit een vreemd pleidooi, vooral in den mond van Mr. PEKELHARING. Het belang van de meerderheid, zegt hij, staat boven de gemoedsbezwaren van de minderheid. Als dat zoo is, dan hebben de Doopsgezinden, tot welke Mr. PEKELHARING ook gerekend wordt, al zeer dwaas gedaan, toen zij in de vorige eeuw zich zoo beklaagden over de overheersching van de Staatskerk, die hun, tot de minderheid behoorende, den weg naar ambten en betrekkingen afsloot. Zij meenden toen, dat het regt, aan de meerderheid ontleend en vastgehouden tegenover de gemoedsbezwaren der minderheid, niet anders was dan gewetensdwang. Waarom hebben zij zich niet stilzwijgend onderworpen, en de zaken gelaten, zooals zij waren in de gelukkige dagen der geconniveerde secten. Maar dan was Mr. PEKELHARING op dit oogenblik geen professor aan eene Rijkshoogeschool. Het beginsel, waardoor hem als Dissenter de toegang is geopend tot de waardigheid, die hij nu bekleedt, is door hem te Amsterdam bestreden.

Digitized by Google

Op zijn zachtst gezegd is dit eene vreemde logica. Maar misschien heeft hij er niet aan gedacht, dat hij Doopsgezind was, toen hij zóó luchtig heenstapte over de gemoedsbezwaren der minderheid. Hij mag er wel meê beginnen, als hij een echte zoon wil zijn dier vrijheid, met welke de Doopgezinden zeggen, dat zij zooveel op hebben, maar die deze Doopsgezinde wel voor zich zelven eischt, doch niet aan anderen gunt. Het heeft er althans den schijn van.

J. HARTOG

AANTEEKENINGEN.

(1) Zie: Een nieuw leven van JEZUS. Een historisch-kritische studie door F. DOMELA NIEUWENHUIS, predikant te 's Gravenhage.

(2) Dr. RAABE maakt er opmerkzaam op in de »Stemmen" van Januarij l.l. en vraagt teregt, hoe het mogelijk is dat de Eere-Voorzitter van den Protestantenbond er aan kon denken, zulk een man in den kring van dien Bond op te nemen.

Digitized by Google

EEN TREFFEND GETUIGENIS VAN KINGSLEY OMTRENT DEN STRIJD IN DE NATUUR.

In den aanvang van het jaar 1874 stierf in Engeland een voortreffelijk man, die door tal van uitnemende geschriften zich bekend heeft gemaakt. Wij bedoelen CHARLES KINGSLEY (1).

Onder de werken, door hem op jeugdigen leeftijd uitgegeven, behoort er een, waaraan hij den naam „Gist" gaf, en dat groote belangstelling wekte, zoowel in zijn vaderland als elders. Hij wees daarin op de gisting, die in de verschillende kringen der samenleving in het midden dezer eeuw woelde en werkte, eene gisting, waardoor naar zijn oordeel ontzettende gebeurtenissen werden voorbereid.

Later zond hij een ander werk in het licht, dat hij „Hypathia" noemde (2). Het is vooral door dezen historischen roman, dat hij zich een roem verworven heeft, die hem zeer lang zal overleven. Meesterlijk schetst hij daarin den strijd tusschen het Christendom en het Heidendom in de 5e eeuw onzer jaartelling. Hij toont daarin eene grondige kennis zoowel van de geschiedenis dier eeuw als van het menschelijk hart. Wat al treffende schilderingen van de natuur en van de maatschappij dier dagen komen in dien roman voor,

Digitized by Google

terwijl tevens schier elke bladzijde daarvan des schrijvers diepen godsdienstigen en zedelijken ernst bewijst, vereenigd met een bewonderenswaardigen humor.

Het laatste boek van hem afkomstig heeft den titel: „Gezondheid en opvoeding." Het bevat een tal van redevoeringen en vertoogen, uitmuntende door oorspronkelijkheid, frischheid, dichterlijken gloed en degelijkheid (3). Uit dit boek willen wij eenige bladzijden mededeelen, die ons bij de lezing zeer troffen wegens de voor onzen tijd zoo gepaste opmerkingen, die daarin voorkomen. Wij hebben deze bladzijden zeer vrij vertolkt, omdat eene woordelijke vertaling ons onmogelijk scheen (4).

Hooren wij KINGSLEY. „In de natuur," zoo spreekt hij, „woedt een strijd, zoo ontzettend, dat het is, alsof het eene schepsel tot het andere zegt: ik wil u pijnigen, u tot slaaf maken, u verdelgen, u verslinden. — Wee den zwakke! Dit schijnt het wachtwoord der natuur. — De psalmist verklaart: „de rechtvaardige zal het aardrijk beërven." Gaat gij naar de eene of andere landstreek, dan bemerkt gij, dat wat de natuur bij den eersten aanblik toont, van die uitspraak zeer verschilt. Zij schijnt te zeggen: niet de rechtvaardige, maar de geweldige zal het aardrijk beërven. Het is, alsof haar bevel luidt: gij, planten, insekten, vogelen, gij, andere dieren, zoo gij zwakker wezens, dan gij zijt, vindt, vermoordt ze, maakt u meester van hunne bezitting en de NABOTH's vloek zal u niet vervolgen. Maar gij zult die bezitting tot erve hebben, gij zult daarin voorspoedig zijn en uwe kinderen na u, indien zij slechts zoo wreed en geweldig willen zijn, als gij. — Zoo komt de wet der natuur ons voor. Is zij

Digitized by Google

niet vreeselijk? Doodelijke wedstrijd, onbarmhartige zelfzucht in zulk eene ontzettende mate, dat toen ik in de tropische bosschen verkeerde, waar deze geaardheid sneller en wreeder, maar geenszins kwaadaardiger dan in onze streken zich openbaart, ik gezegd heb: waarlijk, deze planten, boomen en dieren zijn even boos als vele menschelijke wezens.

„In de gansche levende wereld is en was steeds, voorzooverre wij het kunnen nagaan, de leuze van de groote meerderheid èn van de overige wezens èn van de menschen: ieder voor zich, en de duivel grijpe wat overblijft. Buitensporige tyrannie ontdekken wij overal, schepselen zóó geaard, dat zij vleien, streelen, de rol van tafelschuimers spelen, zoolang zij de minder machtigen zijn, maar als zij zich naar boven gewerkt hebben, met het bloed en het leven van hunne beschermers zich vet mesten. Deze en andere werken des vleesches zijn de bedrijven van dieren en planten in het algemeen, in zooverre zij ze ten uitvoer kunnen brengen.

„Ten minste bij een eerste overzicht verklaart dit de wetenschap der levende wezens. Wel mag de natuurkenner, die menschelijk en barmhartig is, zich verheugen, als hij de verwarring en duisternis van het algemeen slagveld der zelfzucht in de natuur ontkomen kan en komen tot de orde en het licht van het Kerstfeest.

„Dan toch, als hij op de geboorte van CHRISTUS let, komt bij hem de gedachte op: zijn die vreeselijke worstelingen al de feiten en alles, wat de feiten aanduiden? Ja, de onderlinge strijd is eene wet der natuur, die wij maar al te duidelijk ontdekken. Is er echter niet

Digitized by Google

behalve die wet nog eene andere van onderlinge hulp? Gewisselijk. Waarheid is het wat een wijs man gezegd heeft, dat de hysopplant daar aan den muur groeit, omdat al de krachten van het heelal haren groei niet konden beletten. Alle eer aan de hysop. Eene dappere plant is zij. Moedig heeft zij gestreden en haar verdiend loon ontvangen: Zij heeft overwonnen. — Maar spanden in waarheid alle krachten van het heelal tegen haren groei samen? Is dat niet eene eenzijdige opgave van feiten? Vereenigden zich niet evenzeer alle krachten van het heelal om haar te doen groeien, indien zij slechts kracht en waarde had, waarom zij groeien mocht? Drenkte haar niet de regen, gaf niet de kalk van den muur vastheid aan haren wortel? Waren niet elektriciteit, zwaartekracht en wat niet al chemische en mechanische krachten werkzaam voor de kleine plant en elke van hare cellen? Waren zij niet bereid haar vriendelijk en geduldig bij te staan, indien zij slechts zich zelve wilde helpen? Zeker, dit is waar omtrent alle bewerktuigde wezens, planten en dieren, ja, waar zelfs ten opzichte van delfstoffen. En zoo moeten wij in onze droefenis bij het zien van den algemeenen onderlingen oorlog ons troosten bij het ontdekken van eene algemeene onderlinge hulp.

„Maar nog meer. Het is waar — te waar, zoo gij wilt — dat alles in de natuur van elkander leeft; maar is het dientengevolge niet evenzeer waar, dat alles voor elkander leeft, dat zelfopoffering en niet zelfzucht in den grond beschouwd de wet der natuur evenals de wet der genade is, en zoo ook de wet van de wetenschap der levende wezens, gelijk tevens van

Digitized by Google

alle godsdienst en deugd, dien naam waardig? Is het niet waar, dat ieder wezen een ander moet helpen om te leven, of het daarvan kennis draagt of niet, dat geen plant of dier tot stof kan wederkeeren, zonder voedsel en bestaan aan andere planten of dieren te geven? Zelfs de tijger, schijnbaar de meest nuttelooze van alle tyrannen, is nog van nut, als hij sterft na het verslinden van menig dier, dat anders van ouderdom omgekomen was. Immers hij geeft door zijn geraamte de middelen van leven en genot aan duizendmaal meer levende wezens, dan ooit zijne klauwen vernielden.

„Hoe meer iemand aldus den grooten strijd voor het bestaan gadeslaat, te liefderijker en te hoopvoller wordt hij. Dan toch ontdekt hij, dat zelfopoffering — bewust of onbewust — in den diepsten grond de wet der natuur is. Onbewust werkt zij, voor zooverre wij weten, in planten en dieren, uitgenomen misschien in de insekten, die in eene maatschappij vereenigd leven, zooals mieren, bijen en andere, die zulke heerlijke voorbeelden van waarachtige zelfopoffering toonen. Deze insekten beschamen door eene waardige, eene edele, ja, ik mag zeggen door eene goddelijke beschaving — want door God werd zij verordend — de zelfzucht en ruwheid der menschen. Maar hoe dit ook zij, bij menschen verheft zich de wet van zelfopoffering, bij de dieren over het algemeen onbewust werkzaam, tot bewustheid, in zooverre zij menschen zijn, en de voortreffelijkste les van de wetenschap der levende wezens is wellicht, wanneer wij haar geheel onderzocht hebben, de les van het Kerstfeest, de oneindige zelfopoffering van de Godheid voor de menschen. Kortom,

Digitized by Google

zoowel de natuur als de godsdienst verkondigen ons wat de dichter zingt (5):

„O kondt gij dat zoo hevig begeeren naar eigen geluk verwinnen, dat alle waar geluk doodt, en uw onvruchtbaar, eenzaam leven verliezen om het duizendmaal weder te vinden in hen, voor wie gij leeft. Dan waart gij werkelijk mannen en vrouwen, en gij zoudt den u toekomenden rang bezitten in het groote heelal Gods, waarin niets in den hemel of op aarde bij keuze of door natuurdrift voor zichzelf leeft. Alles, allen offeren zich voor anderen op: de Heiland, die voor het heil der wereld stierf (6), — de engelen, die dienaars zijn van Gods uitverkorene, — de zon, die slechts schijnt om de werelden te verlichten, — de wolken, wier roem het is in regen zich uit te gieten, — de vlietende stroomen, die in den oceaan een graf vinden, den ondergang in zelfgenoegzaamheid ontvluchtend, — de eik, veredeld door het werk van den scheepsbouwmeester, — de grond, die zijn vocht aan de bloem verleent, — de bloem, die duizenden fluweelen rupsen voedt, geboren om de buit van vogels te zijn. — Ja, zij allen offeren zich op! En zal dan de mensch, wiens tweevoudig wezen de geheimzinnige band is, die den hemel met de aarde vereenigt, die als deels worm, deels engel verbonden is tot de zelfovergave, waardoor wormen en engelen het leven behouden — zal de mensch, die met elken ademtocht eene schuld maakt, weigeren

Digitized by Google

te zijn, waartoe God hem bestemde? Neen! dat hij zich heer der schepping betoone door vrijwillig de zelfofferande te brengen, waartoe de andere schepselen gedrongen worden."

Dr. D. H. H. TIJSSEN.

AANTEEKENINGEN.

(1) Eene levensschets van KINGSLEY benevens eene beschouwing van zijne voornaamste geschriften vindt men in het werk van D. C. NYHOFF, Beroemde schrijvers I. Utrecht 1875. Vergelijk de belangrijke studie van J. ESSER JR. in het tijdschrift: Stemmen voor waarheid en vrede, Nov.-Dec. 1875, Jan. 1876.

(2) HYPATHIA was de dochter van den Alexandrijnschen wiskundige THEON. Zij verwierf zich grooten roem door hare kennis van de wiskunde en de wijsbegeerte. Zij werd ten wreedaardigste door het gepeupel te Alexandrië vermoord.

(3) Health and education. London 1875.

(4) Het door ons vertaalde gedeelte is te lezen aan het einde van eene in het genoemde werk voorkomende verhandeling: On bio-geology, p. 194 vlgg.

(5) Wij geven de versregels in proza terug en hopen, dat niet alle poëzij er uit verdwenen is. In het oorspronkelijke luiden zij aldus:

"Ah, could you crush that ever craving lust
For bliss, which kills all bliss, and lose your life,
Your barren unit life, to find again
A thousand times in those for whom you die —

Digitized by Google

So were you men and women, and should hold
Your rightful rank in God's great universe,
Wherein, in heaven or earth, by will or nature,
Naught lives for self. All, all, from crown to base —
The Lamb, before the world's foundation slain —
The angels, ministers to God's elect —
The sun, who only shines to light the worlds —
The clouds, whose glory is to die in showers —
The fleeting streams, who in their ocean graves
Flee the decay of stagnant self content —
The oak, ennobled by the shipwright's axe —
The soil, which yields its marrow to the flower —
The flower, which feeds a thousand velvet worms
Born only to be prey to every bird —
All spend themselves on others: and shall man,
Whose two-fold being is the mystic knot
Which couples earth with heaven, doubly bound,
As being both worm and angel, to that service
By which both worms and angels hold their life,
Shall he, whose every breath is debt on debt,
Refuse, forsooth, to be what God has made him?
No; let him show himself the creatures' Lord
By free-will gift of that self-sacrifice
Which they, perforce, by Nature's laws endure."

(6) De dichter zegt: „The Lamb before the world's foundation slain." (zie boven). Zijne bedoeling schijnt te zijn, dat JEZUS CHRISTUS in het Godsplan reeds vóór de grondlegging der wereld bestemd was om de offerande van zich zelven te brengen.

Digitized by Google

WEÊR EEN „NIEUWE SAMARITAAN."

Geen concurrent van „de Nieuwe Samaritaan", garen- en bandwinkel in de Zoetesteeg te Rotterdam, zelf in der tijd en nog concurrent van „de Samaritaan", van ouds beroemd établissement van dergelijke benoodigdheden op de Blaak aldaar; — maar wel een concurrent van andere firma's, die op sterven liggen, ja door sommigen reeds voor dood werden gehouden, en die nu voor hun betrekkelijk onschuldig bedrijf nieuwen moed zullen vatten, nu de splinternieuwe Samaritaan onder zijn vermakelijk uiterlijk moordgedachten verbergt. Spreek ik raadselen? Ik kan het niet helpen, dat men daartoe vervalt, staande voor het raadsel, dat in het ernstig wetenschappelijk Theologisch Tijdschrift ten jare 1876 de bewering wordt gevonden, dat de barmhartige Samaritaan in Lucas X is (arrigite aures!) SIMON de Magier, welke SIMON de Magier weer een pseudoniem is voor PAULUS! Begint het u te schemeren? Verneem dan de volgende verklaring. Zich aansluitende aan BAUR en ZELLER vindt de heer MICHELSEN (t. a. p. 72, 73) in den SIMON de Magier der Clementijnen (1) PAULUS, en gaat dan over tot „die plaatsen in het N. T., waar „op SIMON MAGUS gedoeld wordt, zonder dat hij met

Digitized by Google

„name wordt genoemd." Eerst Openb. XIII. „Ver-„volgens meen ik SIMON MAGUS = PAULUS terug te „vinden in de gelijkenis van den barmhartigen Sama-„ritaan. SIMON MAGUS wordt zoowel in de Clemen-„tinen als in Hand. VIII een Samaritaan genoemd, „d. w. z. (dat wil zeggen!) de Joodsche Christenen „gaven hun diepe verachting voor PAULUS te kennen „door hem een Samaritaan te schelden. Welnu, (ja „welnu!) zegt LUKAS, (zegt LUKAS!) laat hem een „Samaritaan zijn geweest, hij heeft toch aan den onge-„lukkige — d. i. aan den heiden barmhartigheid be-„wezen, terwijl priester en leviet om zich niet te „verontreinigen, aan de andere zijde van den weg „voorbijgingen." Dit heiden wordt door M. onderschrapt, zeker om te doen uitkomen, dat het in de gelijkenis niet staat.

Onwillekeurig schiet iemand het woord te binnen van CLAUDIUS: „des Herrn Verfaszers Erklärung ist sehr gelehrt, dünkt mich, und ich glaube, dasz man wohl Zwanzig Jahr studiren musz, eh man so eine schreiben kan;" of het bekende van HORATIUS: „Credat Judaeus Apella, non ego," of ook van denzelfden: „Nil admirari prope res est una..... solaque quae possit facere et servare beatum" (2). Wat het laatste betreft, leg ik nadruk op dat prope (bijna), omdat deze inlegging der Gelijkenis hier niet in het betrekkelijk schuldelooze karakter der vroegere vergeestelijkingen optreedt, maar aan JEZUS de kroon der originaliteit zijner parabelen, hem door STRAUSS en anderen nog gelaten, tracht te ontrooven. Treurig uiterste van een richting, die hem eerst zijne wonderen, toen zijne verheven zelfgetuigenissen ontnam, en nu eindelijk ook zijne hemelsch

Digitized by Google

schoone gelijkenissen gaat ontstrijden, om hem misschien ten laatste, wie weet hoe spoedig? zelfs de Bergrede niet te laten. Maar er zijn kwalen, die schijnen te moeten uitwoeden, voor ze van genezing willen weten. Certe, zeggen wij intusschen met CALVIJN bij Luk. X, praeter Christi mentem has speculationes a curiosis hominibus fuisse confictas, cuivis perspicuum est; en tevens: maior Scripturae habenda est reverentia, quam ut germanum ejus sensum hac licentia transfigurare liceat. (3)

W. FRANCKEN Az.

AANTEEKENINGEN.

(1) De Clementijnsche Homiliën en Recognitiones zijn twee nauw verwante geschriften uit de tweede helft der tweede eeuw, den pseudoniem van CLEMENS ROMANUS, een der Apostolische vaders, aan het voorhoofd dragende. In het kleed van een soort van roman, bevatten zij redevoeringen en strijdredenen van PETRUS met SIMON den Magier, welke op grond van een eigenaardig gekleurd Joodsch-Christendom de verschillende partijen in de kerk trachten tot een te brengen. Algemeen wordt toegestemd, dat de schrijver PETRUS in een aan PAULUS vijandigen geest laat optreden. Zie o.a. NEANDER, K. G. I, 610—626; HASE, Kirchgesch. § 56 en 64.

(2) Geloove dat het bijgeloof, ik niet. — Zich over niets te verwonderen, dat is bijna het eenige wat iemand in eene gelukkige zielestemming brengen en houden kan.

(3) Zeker intusschen is het ieder duidelijk, dat zulke speculaties door nieuwigheidsnajagende menschen buiten de meening van CHRISTUS verdicht zijn. — De Schrift verdient te veel eerbied, dan dat wij haren echten zin aldus zouden mogen veranderen.

Digitized by Google

DE DRIE EERSTE HOOFDSTUKKEN VAN GENESIS.

Wij nemen aan als bewezen en algemeen erkend, dat de drie eerste hoofdstukken van GENESIS bestaan uit twee verhalen, van elkander dáárin onderscheiden, dat het ééne zich kenmerkt door het gebruik van den naam Elohim (God), het andere door dien van Jahveh-Elohim (HEERE God volgens de Staten vertaling).

Naar onze meening evenwel loopt de eerste of Elohim-oorkonde tot Hoofdstuk II: 3, terwijl het tweede verhaal eerst met II: 7 begint, om tot aan het einde van het derde Hoofdstuk te worden voortgezet.

Hetgeen tusschen de Elohim- en de Jahveh-Elohim-oorkonde in staat II: 4—7 houden wij voor ingevoegd door den verzamelaar om de beide verhalen met elkander te verbinden.

Die invoeging luidt woordelijk aldus: dit zijn de geboorten des hemels en der aarde bij of door hun geschapen zijn. Ten dage dat Jahveh-Elohim aarde en hemel gemaakt had, en vóór dat er eenige struik des velds op de aarde was, en vóór dat er eenig kruid des velds was ontsproten, omdat Jahveh-Elohim het niet had doen regenen op de aarde, en er geen mensch was om het land te be-

Digitized by Google

bouwen, toen steeg er uit de aarde een damp en bevochtigde de gansche oppervlakte van het land. Hierbij is op te merken, dat de geboorten of de wording van den hemel en de aarde wordt toegekend aan hun geschapen zijn. Aan de schepping hebben zij hun bestaan te danken. Hun ontstaan, hunne wording is de schepping. Maar hun geschapen en ook hun gemaakt zijn slaat kennelijk terug op het Elohim-verhaal, waarin, even als in dit invoegsel of in deze aanteekening, het scheppen en het maken worden afgewisseld, en waarin op het maken II: 1 wel de nadruk gelegd wordt, omdat dáár, na het volbragte werk dat Elohim gemaakt had, de rust op den 7den dag des te beter kon volgen. Ook zie men niet voorbij, dat ná de woorden: dit zijn dan de geboorten DES HEMELS EN DER AARDE door hun geschapen zijn, aanstonds volgt: ten dage dat Jahveh-Elohim AARDE EN HEMEL maakte, waarbij niet alleen de lidwoorden zijn weggelaten, maar ook aarde vóór hemel geplaatst wordt, als eene vingerwijzing, dat het tweede verhaal, in onderscheiding van het eerste, zich tot de aarde uitsluitend bepalen zal. Dat hier reeds de benaming van Jahveh-Elohim wordt gebezigd, terwijl er kort te voren alleen melding was gemaakt van geboorten en van geschapen zijn zonder bijvoeging door wien, is daaraan toe te schrijven, dat het eerste verhaal reeds bekend was, en dat men wilde aanduiden, dat de Elohim van het eerste niemand anders is, dan de Jahveh-Elohim van het tweede. Maar, waar het vooral op aan komt is dit, dat er gezegd wordt, dat er nog geen struik des velds op de aarde was,

Digitized by Google

en er nog geen kruid des velds was ontsproten, omdat Jahveh-Elohim het niet had doen regenen op de aarde, en er geen mensch was om het land te bebouwen, en er uit de aarde een damp opsteeg en de gansche oppervlakte van het land bevochtigde. Hier worden aarde en land (erets en adamah) naauwkeurig onderscheiden. De aarde is dat deel des heelals, dat tegen den hemel overstaat; het land is dat gedeelte der aarde, dat voor bewoning van of bebouwing door menschen vatbaar is, waarom ook die benaming van ADAM (mensch of menschen) is afgeleid. Het spreekt echter van zelve, dat die scherpe onderscheiding der beteekenissen, die hier in het oog valt, niet overal, ja! betrekkelijk zelden wordt in acht genomen. Evenwel werd, naar dit berigt, de gansche oppervlakte van het land bevochtigd door een damp, die oprees uit de aarde. Als dan toch de aarde een damp deed opstijgen, die het land bevochtigde, zou men vragen, of er dan in het minst geen groei of wasdom, naar des schrijvers gevoelen, zou geweest zijn. Dat is wel de meening van beroemde geleerden, maar waartegen wij moeten opkomen. Want het valt al aanstonds in het oog, dat dan de vermelding eener bevochtiging, hoe en waardoor dan ook, al vrij overtollig en ondoelmatig zou geweest zijn. Daarom reeds is het vreemd dat men er toe gekomen is, de beide verhalen in onverzoenlijken strijd met elkander te verklaren, als ware het tweede reeds dáárom in tegenspraak met het eerste, omdat daarin de mensch zou voorkomen als geschapen vóór boomen en planten en dieren, terwijl in de Elohim-oorkonde

de mensch het allerlaatst het aanzijn ontving. Ondertusschen wordt in de aanteekening in het geheel niet gezegd, dat er geen boomen, maar alleen dat er geen struik des velds en geen kruid des velds was. En nu gelooven wij niet, dat men in den geest der oudheid de gevolgtrekking maken mag: omdat er geen veldstruik en geen veldkruid was, is er nog veel minder een boom geweest. Ook heeft men volstrekt geen regt om uit II: 8: Jahveh-Elohim plantte eenen hof in Eden ten Oosten, te besluiten, dat er buiten den hof, op den aardbodem, geene boomen waren. In dien hof deed Jahveh-Elohim uit de adamah (den grond) voortkomen allen boom schoon van aanzien en goed tot spijs, en ook den boom des levens en den boom der kennis van goed en kwaad. Duidelijk is het, dat hier alleen sprake is van boomen, zooals die in den lusthof werden gevonden, zonder dat men daaruit iets anders besluiten kan, dan dat er op de aarde ook wel boomen zullen geweest zijn, maar niet zoo schoon, edel en zeldzaam als die Jahveh-Elohim in den hof uit den grond had doen opwassen. Maar, al wordt er dan II : 5 niet gezegd, dat er geen boomen op de aarde waren, er staat toch met zoovele letters, dat er geen struik des velds en geen kruid des velds was ontsproten. Beteekent dit nu, dat er op de gansche aarde geene struiken en geene kruiden waren? Ik geloof het niet. De herhaling van het bepalende des velds doet ons reeds vermoeden, dat er niet aan struiken in het algemeen, maar aan zekere soorten van gewassen gedacht is. Waar in het Hebreeuwsch het woord struik zonder nadere bepaling voorkomt, Gen. XXI: 15 en Job XXX: 4 en 7, daar is het

Digitized by Google

eene wilde struik, of liever zoodanig eene, die zonder menschelijke verpleging in het wild opwast. En evenzoo is het met het woord kruid gelegen, dat in het algemeen eene plant is, zooals de natuur, aan haarzelve overgelaten, die voortbrengt. In onderscheiding daarvan zijn struiken des velds, kruiden des velds zulke gewassen, die niet maar hier en daar in het wild, maar op veld en akker bij elkander groeijen, en welker voortbrengselen wij niet alleen veldvruchten, maar ook tuinvruchten of vruchten van land- en akkerbouw gewoon zijn te noemen. Want het Hebreeuwsche woord sadeh heeft, even als ons veld, eene zeer ruime beteekenis, die echter door het verband, waarin het voorkomt, juist en scherp genoeg bepaald wordt, gelijk hier. Want waarom was er op de aarde nog geen struik des velds en geen kruid des velds? Omdat Jahveh-Elohim het niet had doen regenen over de aarde en er geen mensch (adam) was om het land (adamah) te bebouwen. Om struiken des velds en kruiden des velds te doen voortkomen is de zamenwerking van Jahveh-Elohim en den mensch een volstrekt vereischte. Wij moeten het aan de natuurkundigen overlaten, om de vraag te beantwoorden, of er volgens hunne wetenschap een tijdperk te stellen zij, waarin er geen regen viel en een uit de aarde opstijgende damp genoegzaam was om het land te bevochtigen, en alzoo den wasdom te bevorderen. Die damp (Hebr. êd) waren de dampen niet, die den regen verwekten, en bij JOB nesijim genaamd worden, en nog veel minder de wolken; ook was het geen dauw. Maar hoe dit zij, en wat wij ook mogen denken van hetgeen de

Digitized by Google

schrijver bedoelde met het door hem gebruikte woord, dit is zeker, dat hij den regen van Jahveh-Elohim met den menschelijken arbeid verbindt als noodzakelijk ter verkrijging van struiken des velds en kruiden des velds. Het komt mij voor, dat dit eene voorbereiding is tot III: 18, 19, waar wij lezen, dat zonder handenarbeid de aarde slechts doornen en distelen zou voortbrengen, terwijl het brood daar ook genoemd wordt kruid des velds of veldgewas. Ook is het bij mij niet uitgemaakt of de woorden: er was geen mensch om het land te bebouwen wel behoeven opgevat te worden in dien zin, alsof er volstrekt geen mensch op aarde was. Strikt genomen staat er dit niet. Er kunnen menschen zijn zonder dat zij zich op den landbouw toeleggen. Maar het Jahveh-Elohim verhaal verbindt het menschelijk onderhoud aan den landbouw. Immers is het bebouwen van het land in het zweet des aanschijns iets anders dan het bebouwen van den hof en het bewaren daarvan (II : 15.)

Evenmin als wij kunnen aannemen, dat het tweede verhaal, in onderscheiding van, of liever in onverzoenlijken strijd met het eerste, den mensch zou voorgesteld hebben als geschapen vóór boomen en planten, evenmin kunnen wij toestemmen, dat het tweede verhaal de schepping van den mensch gesteld zou hebben vóór het ontstaan der dieren. Mij dunkt, dat zulk eene bijzonderheid dan wel vermeld zou zijn geweest bij gelegenheid van het berigt, dat er nog geen struik des velds op de aarde was, opgevat namelijk in den door ons bestreden zin. Dat er van de dieren en hunne schepping eerst melding wordt gemaakt, nadat het ontstaan van den mensch was beschreven, doet

Digitized by Google

niets af hoegenaamd. Indien in ieder verhaal de tijdorde in aanmerking moest genomen worden om den toets der oordeelkunde door te staan, hoevele verhalen, ook van werkelijk gebeurde zaken, zouden er dan worden afgekeurd! Het is niet mogelijk, om zelfs het gelijktijdige anders te verhalen, dan het één na het ander, en dat zal de één nog anders dan de ander doen, en beide even goed. En niet zelden komt den verhaler of den geschiedschrijver iets uit het verledene te binnen, dat hij in verband met het later gebeurde of het tegenwoordige, en naar aanleiding daarvan vertelt of beschrijft. Zoo is het ook hier. In onderscheiding van het Elohim-verhaal is de Jahveh-Elohim oorkonde geen voorstelling eener algemeene wereldschepping, waarin aan elk der zes achtereenvolgende dagen telkens een deel dier schepping in regelmatige orde toegekend wordt, maar zeer bepaald en uitsluitend een berigt aangaande de wording, den oorspronkelijken toestand van den mensch en zijn verder lot, maar ook, wat hier inzonderheid te pas komt, van de betrekking van man en vrouw tot elkander. Van dáár dat Hoofdstuk II: 7 begint met het berigt van de vorming des menschen (adam), maar nog niet als man en vrouw gedacht: het is de mensch in het afgetrokkene, waarmede wij vooralsnog te doen hebben. En die mensch wordt, naar 8—15, geplaatst in eenen hof in Eden ten Oosten, en alzoo in eene reeds bestaande aarde met hare rivieren en ook met hare edele steenen, en nu volgt eindelijk, naar zekere aanleiding, die vs. 18 uitdrukkelijk vermeld wordt, het berigt, dat tot den mensch gebragt werden de dieren, die Jahveh-Elohim gevormd had, en nog maar alleen die dieren,

Digitized by Google

die in zoodanigen hof konden aanwezig zijn, en met den algemeenen naam van gedierte des velds en gevogelte des hemels worden bestempeld. De beperking reeds van het dierenrijk tot deze beide soorten had ook meer behoedzaamheid verdiend eer men stelde, dat, naar het tweede verhaal, en in onverzoenlijken strijd met het eerste, de mensch niet alleen vóór boomen en planten, maar ook vóór de dieren zou geschapen zijn, ja zelfs daarenboven nog vóór den hof. Wij hebben geen regt om de Aöristen: en hij plantte en hij vormde vs. 8, te verstaan als of er stond: daarna plantte hij, daarna vormde hij, alleen omdat het in die volgorde voorkomt, terwijl toch de beteekenis der Aöristen anders zeer onbepaald is. Men zou mij evenwel het achtste vers kunnen tegenwerpen, waar wij lezen: „en Jahveh-Elohim plantte eenen hof in Eden ten Oosten en plaatste daar den mensch dien hij gemaakt had, als of dat beteekenen moest: dien hij gemaakt had vóór hij den hof had geplant! Immers staat tegen die verklaring het vijftiende vers over: en Jahveh-Elohim nam den mensch, en plaatste hem in den hof Eden enz. Wij kunnen het gerust daarvoor houden, dat de tijd van het planten van den hof en van het vormen der dieren tamelijk onbepaald gelaten wordt, en dat er alleen van den hof en van de dieren melding wordt gemaakt naar aanleiding van hetgeen er eerst van het alleenzijn van den mensch als mensch te midden der dieren, en later ten aanzien van twee boomen in den hof zou worden vermeld.

Wij spraken daar van het alleenzijn van den

Digitized by Google

mensch als mensch te midden der dieren, en liepen alzoo de vermelding onzer opvatting van dit gedeelte des verhaals eenigzins vooruit, die wij immers te verdedigen hebben tegen hen, die meenen dat de tweede oorkonde, in onverzoenlijken strijd met de eerste, den mensch voorstelt als voortgebragt ook vóór de dieren. Wij worden gewezen op II: 18, waar Jahveh-Elohim dus sprekende wordt ingevoerd: het is niet goed, dat de mensch alleen zij: ik zal hem maken eene hulp tegenover hem, waaruit opgemaakt wordt, dat de mensch in den hof volstrekt alleen was, en dat Jahveh-Elohim, dit niet goed vindende, daarom alle gedierte des velds en het gevogelte des hemels zou gevormd hebben. Maar mij dunkt, dat dan het verhaal in onverzoenlijken strijd met zich zelve zou zijn. Want wat was het doel van Jahveh-Elohim om den mensch uit zijne eenzaamheid te verlossen? Kan men in goeden ernst meenen, dat het geweest zou zijn om hem te omringen van eene menigte van levende wezens, waaronder hij zijn gelijke niet vinden zou? Of was het, gelijk er uitdrukkelijk staat, om hem te maken eene hulp tegenover hem, dat is zóódanig eene hulp, waarin hij zijn eigen beeld, zijn gelijke, zijne wedergade kon herkennen? Het is dus duidelijk, dat de mensch hier voorgesteld wordt, niet als volstrekt, maar als betrekkelijk alleen in den hof, en dat er van de dieren slechts wordt gesproken, om juist die betrekkelijke eenzaamheid sterker te doen uitkomen. Valt dit niet in het oog, als wij vs. 20 lezen: dat de mensch wel aan alle dieren, die Jahveh-Elohim tot hem gebragt had, namen gaf, maar dat hij onder hen geen enkele vond, waaraan hij den

Digitized by Google

naam adam (mensch) kon geven en die eene hulp tegenover hem wezen kon? Dit toch is de zin der woorden: en DE mensch (haädam) gaf namen aan al het gedierte, èn (zoowel) aan het gevogelte des hemels, èn (als) aan al het gedierte des velds, maar voor MENSCH (lĕadam) vond hij geene hulp als tegenover hem, d. i. als zijns gelijk. Men ziet, dat er niet staat: voor ZICH, maar voor MENSCH vond hij geen hulp enz., d. i. hij vond onder alle dieren er geen, waaraan hij den naam van mensch (adam) geven kan, omdat er geen enkele was aan een mensch gelijkvormig. Men herinnere zich, dat het geven van namen tot hiertoe door Elohim was geschied, volgens het eerste verhaal. Elohim noemde het licht dag, en de duisternis noemde hij nacht. Hij noemde het uitspansel hemel: het drooge noemde hij land en de verzameling der wateren zeeën. Ook was volgens V: 2 de naam adam, als algemeene menschennaam, van Elohim afkomstig. En men mag veronderstellen, dat de algemeene benamingen van al het geschapene door den schrijver der eerste oorkonde stilzwijgende aan Elohim waren toegekend. Maar aan den schrijver der tweede oorkonde was het voorbehouden, om aan den mensch toe te schrijven de naamgeving aan de bijzondere diersoorten, althans aan het gevogelte des hemels en het gedierte des velds, voor zoo ver die in den hof aanwezig waren, en die immers in het eerste verhaal reeds naar hunnen aard onderscheiden waren. De algemeene benaming was dus afkomstig van Elohim; maar de bijzondere benaming was, volgens het Jahveh-Elohim verhaal, althans ten aanzien der

Digitized by Google

verschillende diersoorten, aan den mensch (adam) verbleven. En die naamgeving door den mensch (adam) strekt zich uit volgens II: 24 tot de onderscheiding van den mensch in man en vrouw (iîsj en isjsjah), waarop wij later terug komen, terwijl eindelijk III: 20 de vrouw, nu als de eerste vrouw voorkomende, van haren man, die als eerste mensch den algemeenen naam ADAM als eigen naam behoudt, dien van EVA (Hebr. Chavvah, Gr. Zoè, d. i. leven) ontvangt.

Wij hebben Gen. II: 4—7 voorgesteld als eene tusschenrede van den verzamelaar der stukken, waaruit het boek Genesis is zamengesteld. Wij deden dat vooral op grond van den aanhef 4a en ook wel uit aanmerking van den eenigzins vreemden stijl van die verzen. Wil men echter liever daarin eene inleiding zien van den Jahvist zelven, op grond dat reeds dáár tot twee malen toe de naam Jahveh-Elohim gebruikt wordt, wij zullen er niet over twisten. Het is ons genoeg de gronden te hebben blootgelegd, waarop onze ontkenning berust van de stelling, dat het tweede verhaal, in onverzoenlijken strijd (om nog eens den geijkten term te gebruiken) met het eerste, zou berigten dat de mensch vóór de planten en ook vóór de dieren zou geschapen zijn.

Máár, zal men zeggen, dan is toch voor het minst de man vóór de vrouw, de vrouw ná den man voortgebragt volgens den Jahvist, en dat in openbaren strijd met het berigt van den Elohist. En indien dit toegegeven moet worden, waaraan geen twijfel is, dan bestaat er toch wel eenige schijn voor de waarheid van het gevoelen, waartegen men nu in verzet komt. Ik begin met hiertegen in te brengen,

Digitized by Google

dat wij hier niet hebben twee van elkander onafhankelijke verhalen, die door dezen of genen verzamelaar zijn bijeengevoegd zooals hij ze gevonden had, maar veeleer twee verhalen, die in dien zin van elkander afhangen, dat het eerste aan den auteur van het tweede volkomen bekend is, zóó zelfs, dat hij er, altijd uitsluitend ten aanzien van den mensch, zijn oordeel over uitspreekt, gelijk wij later hopen aan te wijzen. Voorloopig echter zeggen wij, dat het tweede hoofdstuk van vers 7 af tot aan het einde der tweede oorkonde toe, naar onze meening eene teregtwijzing is van hetgeen in het eerste verhaal I: 26—31 in al te onbepaalden en optimistischen zin aangaande de voortreffelijkheid van den mensch zou kunnen opgenomen worden en zeker reeds opgenomen was. Tegenover het: Elohim zag dat het GOED was I: 4, 10, 12, 18, 21, 25, hetwelk na het berigt der met den mensch voleindigde schepping, besloten wordt met: Elohim zag al wat hij gemaakt had, en zie, het was ZEER GOED, stelt de Jahvist II: 18 over: en Jahveh-Elohim zeide: het is NIET GOED, dat de mensch (haädam) alleen zij. Maar, zal men zeggen, was dan de mensch, naar het eerste verhaal, alleen? Staat er niet uitdrukkelijk I: 27: Man en wijf schiep hij ze? En is dat niet in strijd met het tweede verhaal, dat de vrouw ná en uit den man doet voortkomen? Het heeft er voor den oppervlakkigen lezer allen schijn van, maar niet wanneer men op het onderscheid acht geeft tusschen de Hebreeuwsche uitdrukking zâkâr oenĕqêbah en iisj en isjsjah, waardoor de Elohist en de Jahvist van elkander verschillen. De eerste zegt alleen, dat

Digitized by Google

Elohim den mensch schiep, om mij min voegzaam maar duidelijk uit te drukken, mannetje en wijfje, zooals wij dat ook thans nog van de dieren gebruiken. De Grieken hadden er hun arsen kai thêlu, de Latijnen hun mas et femina voor, en de Franschen zeggen mâle et femelle. Maar dat is toch maar de naam, die de beide sexen in het algemeen van elkander onderscheidt. Terwijl nu de Elohist spreekt van den mensch, naar het mannelijk en vrouwelijk geslacht in het algemeen, en van de daaruit voortvloeiende vermenigvuldiging des menschdoms, evenzoo als hij van de vermenigvuldiging der dieren zeer in het algemeen gesproken had, gewaagt de Jahvist van de betrekking des mans tot zijne vrouw, en stelt dat, naar ons inzien, op raadselachtige, maar altijd meesterlijke wijze voor. Men houde wel in het oog, dat de naam adam al wat mensch is in zich sluit, gelijk het Hebr. s͡jerets, 'oof, behemah rèmes͡j, chaito èrets, dagah alles omvat wat krielt, wat vliegt, wat vee is, wat kruipt, wat in het wild leeft, wat visch is. Van dáár dat de naam adam, als collectief, geen meervoudigen vorm aanneemt, en steeds den enkelvoudigen vorm behoudt, al wordt er ook een meervoud bedoeld. Zoo staat er I: 2: laat ons adam maken, dat natuurlijk niet anders kan vertaald worden dan: laat ons menschen maken, of liever nog: laat ons den mensch maken, maar gelijk van zelf spreekt, in collectieven zin. En dat onder dien enkelvoudigen vorm toch een meervoud gedacht is, blijkt uit hetgeen er volgt: dat ZIJ heerschen. Die enkelvoudige vorm wordt I: 27 op merkwaardige wijze met een enkelvoud

Digitized by Google

en een meervoud tevens verbonden in de woorden: Elohim schiep den mensch met zijn beeld: met het beeld van Elohim schiep hij HEM; mannelijk en vrouwelijk schiep hij ZE. Ik zou meenen, dat deze schrijfwijs daaruit is ontstaan, dat de mensch, van wat geslacht ook, vrouwelijk en mannelijk beide, met Gods beeld geschapen is; maar dat de schrijver zich den mensch als mâle en femelle niet meer als een zuiver collectief of abstract begrip voorstellen kon, en zoo van het enkelvoud tot het meervoud overging. Hoe het zij, het eerste verhaal stelt ons den mensch of de menschen niet voor als één enkel paar, of men zou ook, geheel tegen den geest van den schrijver, aan één enkel oorspronkelijk paar van ieder dierensoort denken moeten. Het is dáár zoo algemeen mogelijk, dat Elohim de menschen schiep naar beide geslachten. Maar wij komen later nog eens daarop terug, als wij zullen aangewezen hebben, op wat wijs de Jahvist de betrekking van den man tot de vrouw, in onderscheiding van den Elohist heeft voorgesteld. Hij neemt daartoe den naam adam niet meer als collectief, maar bepaalt dien tot éénen enkelen, die mensch zijnde den naam ADAM dragen kon, in onderscheiding en tegenstelling van de dieren rondom hem in den hof. Die ADAM stelt hij zich voor als van het mannelijke geslacht, daar ook in het Elohim-verhaal Zakâr (het mannelijke) aan Nĕqêbah (het vrouwelijke) voorafgaat. Op dien mannelijken mensch, nu ADAM geheeten, die zich te midden der dieren van den hof eenzaam gevoelt, laat, volgens II: 21 Jahveh-Elohim eene dofheid vallen, zoodat hij insliep. En wat gebeurde er nu? Jahveh-Elohim nam een

van zijne ribben en besloot met vleesch hare plaats. En Jahveh-Elohim bouwde de rib, die hij genomen had uit den mensch tot vrouw en bragt haar tot ADAM. En ADAM zeide: dit is nu eerst been van mijn gebeente en vleesch van mijn vleesch; aan deze zal men den naam VROUW geven omdat zij genomen is uit MAN. Vrouw genomen uit man? Dat is in geene enkele taal verstaanbaar dan in het Hebreeuwsch; maar daarin is het zóó duidelijk, dat het mij verwondert, het eerst voor weinig jaren te hebben ingezien. In het Hebr. namelijk zijn de woorden iisj (man) en isjsjah (vrouw) ten naauwste verwant. Het laatste is van het eerste afgeleid, daaruit genomen. Om van iisj het vrouwelijk isjsjah te vormen, is voor alle dingen noodig, er den vrouwelijken uitgang ah achter te voegen, zoodat men regelmatig iisjah verkrijgen zou. Maar de dubbele ii wordt opgelost in de enkele i, met verdubbeling van den volgenden medeklinker sj, die in het Hebreeuwsch ééne letter is, zoodat alzoo naar den regel der Hebreeuwsche spraakkunst, het woord isjsjah met korte i en verdubbelde sj ontstaat, waaruit blijkt dat het woord, dat vrouw beteekent, afgeleid en voortgekomen is uit dát woord, dat in het Hebr. man aanduidt. Ik kan niet anders, dan dit ten overvloede met de Hebr. karakters aanschouwelijk maken. אִישׁ is man: met aanhechting van den vrouwelijken uitgang, wordt het אִישָׁה; maar hieruit wordt de middelste wortelletter י (Jod) weggelaten naar den regel, en vergoed door het verdubbelingsteeken in den laatsten wortellet-

Digitized by Google

ter, zoodat men dan אִשָּׁה, met een stip in de שׁ (sjin) verkrijgt, en alzoo het woord dat vrouw beteekent. Die wegneming nu der י, of van middelsten wortelletter, en de vergoeding daarvan door het verdubbelingsteeken in den laatsten wortelletter wordt zinnebeeldig aangeduid door de woorden: Jahveh-Elohim NAM ÉÉNE VAN ZIJNE RIBBEN en sloot MET VLEESCH hare plaats. De ribben zijn in het Hebr., even als bij ons, niet alleen de beenderen, die aan de borst van menschen en dieren vastigheid geven, maar ook de balken en gebindten, die het geraamte uitmaken van een gebouw. Daar nu de woorden uit letters zijn zamengesteld, en de wortelletters der woorden de grondslagen zijn der woordvorming, is het niet vreemd dat die wortelletters ribben genoemd worden, of althans daarmede worden vergeleken. Evenmin is het te verwonderen dat, na de wegneming van een rib of wortelletter, het verdubbelingsteeken daarvoor in den laatsten wortelletter in de plaats gekomen, vleesch genoemd wordt. Allerminst, dat bij de aanhechting van den vrouwelijken uitgang ah de weggenomen rib gezegd wordt gebouwd te zijn tot vrouw, dat in het Hebr., gelijk wij zeiden, isjsjah is. Waarom ook zou men niet evengoed van woordbouw, als van vers- en periodenbouw kunnen spreken? Wil men hierbij liever aan ligchaamsbouw denken, en het woord beschouwen als het ligchaam, waarvan de wortelletters de ribben zijn, en wat er verder van gevormd wordt door bijvoeging het vleesch, wij zullen er niets tegen inbrengen; daar, het in allen gevalle opmerkelijk is, dat er niets van

Digitized by Google

het vormen der vrouw uit klei of aarde, gelijk II: 7 van den mensch, maar van het bouwen tot VROUW (niet tot eene vrouw) uit de rib, die hij uit den mensch had genomen. Uit den mensch (adam)? Maar die mensch wordt eerst man (iisj) tegen over de vrouw (isjsjah): daarom staat er vs. 23 niet meer, dat vrouw (het woord nl.) uit mensch genomen is, dat even onmogelijk zou zijn, als dat wij zeiden, dat het Holl. woord vrouw van mensch zou zijn afgeleid, maar dat het is genomen uit man, zooals elk in het Hebr. zien kan. Zoo konden dan ook de woorden in den mond van ADAM gelegd worden: dit is nu eerst been van mijn gebeente en vleesch van mijn vleesch. Want wat de mensch niet had gevonden onder de dieren, die Jahveh-Elohim tot hem gebragt had, dat vond hij in de vrouw, die Jahveh-Elohim nu tot hem bragt (vs. 19 en 12). In onderscheiding der dieren was zij been van zijn gebeente en vleesch van zijn vleesch, en behoorde zij met hem tot dat geslacht, dat adam of mensch wordt geheeten. Vergeten wij het echter niet, dat hier geene sprake is van zâkâr (mannelijk) en nĕkêbah (vrouwelijk), zooals dat ook van de dieren geldt, maar zeer bepaald van iisj (man) en isjsjah (vrouw), zooals zij tot elkander in die duurzame en onafscheidelijke betrekking staan, die ons aan zulk eene echtverbindtenis doet denken, die nog wat anders veronderstelt, dan het algemeene: weest vruchtbaar en vermenigvuldigt u en vervult de aarde van Gen. I: 28. Jammer maar, dat in geene mij bekende taal het naauwe verband der beide Hebr. woorden, die man en vrouw beteekenen, kan worden overgebragt. Het

naast aan het Hebreeuwsch komt nog de Engelsche vertaling: she shall be called woman, because she was taken out of MAN. En niet alleen kon woman en man, naar Engelsch taaleigen, vrij wel het Hebr. uitdrukken, maar de overzetter zelf heeft getoond, dat hij den tekst begreep, daar hij niet vertaalde: she was taken out of THE man, maar zonder artikel of man. De vulgaat heeft ook beproefd om het iisj en isjsjah zoo goed mogelijk over te brengen door: vocabitur VIRAGO, quoniam de VIRO sumta est. Nu is zeker wel virago afgeleid van vir (man), maar ongelukkig beteekent virago geene vrouw in betrekking tot haren man, maar veeleer eene vrouw met mannenaard, eene manhafte vrouw, en dat nog niet eens in loffelijken zin, maar in den zin waarin wij van eene vrouw zeggen, dat zij wat mans is. Ook ons mannin is, geloof ik, slechts een woord uit nood gesmeed. De Statenvertaling toch heeft: men zal ze mannin heeten, omdat ze uit den man (moet zijn uit man) genomen is. In het begin van den Lucifer gebruikt VAN DEN VONDEL wel dit woord, als het vrouwelijk van man en dus voor vrouw, maar hij doet het in navolging der bijbeloverzetting en met zinspeling op het bijbelsch verhaal. Maar juister en doelmatiger bedient hij er zich van tegen het einde der Amsterdamsche Hecuba, om eene manhafte vrouw aan te duiden: want daar wordt op dichterlijken trant en treffend tot eer van HERMIONE gezegd: de dappere MANNIN in 't minste niet en zwicht. Maar welk woord men ook neme, woman, virago of mannin, geen daarvan is toch hierin aan het

Digitized by Google

Hebreeuwsche woord i i sj gelijk, dat er een wortelletter — eene rib — uit weggenomen zou moeten worden, om het woord te bouwen, dat vrouw zou moeten beteekenen, en daarom is het raadselachtige onopgelost gebleven, omdat het in geene andere taal dan het Hebreeuwsch kan worden voorgesteld en daaruit alleen opgelost. Ja, zelfs dáár waar het Hebreeuwsch voor dieren die tot de menschelijke omgeving behooren eene algemeene benaming heeft en voor elk geslacht daarvan eene bijzondere, zonder dat zij het minste etymologisch verband onder elkander hebben, b. v. rund, stier, koe, kalf en dergelijken, dáár heeft het wel, even als in andere talen, een woord voor mensch, dat met de benaming van man en vrouw niets gemeens heeft, maar het heeft dit bijzonder eigen, dat de benamingen van man en vrouw daarin tot denzelfden wortel behooren en ten naauwsten aan elkander verwant zijn, even als b. v. koning koningIN, boer, boerIN bij ons, en verder leeuw, leeuwIN, beer beerIN en vele benamingen van wilde dieren, waarbij het mannelijke tevens de algemeene benaming van het dierensoort is. Men houde mij deze uitweiding ten goede. Ik achtte het noodig om bij dit punt opzettelijk te verwijlen, omdat ik meen daardoor allen grond weggenomen te hebben van de minachting en de bespotting, waaraan het verhaal, als zou werkelijk uit de rib eens mans de vrouw voortgekomen zijn, tot hiertoe heeft blootgestaan en nog bij velen bloot staat. Ik erken veeleer thans daarin het vernuft van den ouden schrijver, die eene eigenaardigheid van zijne taal heeft gebruikt om de nauwe betrekking van den man tot zijne vrouw, en van de vrouw tot haren man

Digitized by Google

uit te drukken. Maar tevens erken ik, dat juist die eigenaardigheid van het Hebreeuwsch het volstrekt onmogelijk heeft gemaakt, om de bedoeling er van in eenige andere taal over te brengen, en dat alle vertaling, hoe getrouw anders ook, uit den aard der zaak aanleiding geven moest tot eene opvatting die traditioneel is geworden, maar, naar mijne overtuiging, geheel in strijd met de waarheid. Verder herinneren wij er aan, dat in den Pentateuch niet zelden woordafleidingen en woordspelingen voorkomen, die niet in andere talen kunnen worden overgebragt. Voorts merken wij op, dat het toekennen aan Jahveh-Elohim van het verwekken van den slaap bij den mensch, van het wegnemen uit hem van één zijner ribben, van het bouwen daarvan tot vrouw en van het toebrengen van deze tot den man geheel tot de inkleeding van het verhaal behoort. Wil men daarin evenwel toch eene beteekenis zien, dan kan het deze zijn, dat aan het WOORD iisj (man), zonder dat het zich daarvan bewust was of kon zijn, die veranderingen zijn geschied, die noodig waren, om daaruit het WOORD isjsjah (vrouw) te vormen. Heeft men nog bezwaar, als hadden wij aan den ouden schrijver schrijfregelen toegekend, die wij aan latere Joodsche taalgeleerden, aan de Masorethen toeschrijven, wij antwoorden, dat de weglating van een wortelletter en de verdubbeling daardoor van den volgenden letter of in plaats daarvan een verdubbelingsteeken, wel lang voor de Masorethen bestaan zal hebben. Zelfs al ware de weglating van den wortelletter en de verdubbeling daardoor van den laatsten radicaal, niet in het schrift, maar alleen in de uitspraak te bemerken

Digitized by Google

geweest, ons pleit zou er niets bij verloren hebben. Ook meen ik te hebben aangetoond, dat gelijk de Jahvist niet in openbaren strijd is met den Elohist ten aanzien van den tijd wanneer de mensch geschapen is, hij ook dezen niet tegenspreekt, waar hij den man voorstelt als ontstaan zijnde vóór zijne vrouw. Want het is niet alleen ontegenzeggelijk waar, dat het WOORD iisj (man) bestaan moet hebben vóór het WOORD isjsjah (vrouw); maar even waar is het, dat iemand van het mannelijk geslacht (zakâr) tot een man of echtgenoot wordt, wanneer hij iemand van het vrouwelijk geslacht (nĕkêbah) tot vrouw (isjsjah) en wel tot zijne vrouw maakt. Het komt mij voor dat dit de bedoeling is van PAULUS 1 Cor. XI: 8, 9 (de) man is uit (de) vrouw niet, maar (de) vrouw uit (den) man; want ook is (de) man niet geschapen om (de) vrouw, maar (de) vrouw om den man. Hij spreekt dus niet in het algemeen van den mensch naar beide geslachten. Dan had hij in plaats van anèr en gynê (man en vrouw) arsen en thêlu (mannelijk en vrouwelijk van geslacht) gebezigd. Man en vrouw stelt hij voor als door het huwelijk aan elkander verbonden, gelijk de zamenhang leert. Nu zou het onzin zijn, om PAULUS te doen ontkennen, dat de gehuwde man niet is uit zijne vrouw; en integendeel te doen stellen dat de gehuwde vrouw uit haren man is voortgekomen, en hem daaruit te doen besluiten, dat niet de gehuwde man om zijnen vrouw, maar de gehuwde vrouw om haren man geschapen is. Zijne bedoeling is, dunkt mij, deze: dat het man en vrouw zijn, d. i. het gehuwd zijn niet van den kant der vrouw, maar van den kant des mans ontstaan en

Digitized by Google

begonnen is, waarom ook de man als het hoofd, niet van elke, maar van zijne eigene vrouw geacht moet worden. In dien geest spreekt ook — niet ADAM, ook niet Jahveh, — maar de verhaler zelf of de verzamelaar der oorkonden, vs. 24 daarom zal een man zijnen vader en zijne moeder verlaten en zijne vrouw aanhangen, en zij zullen tot één vleesch zijn. Dat Jahveh dit zou gezegd hebben, daarvoor is in verband en zamenhang geene aanduiding hoegenaamd. Dat het eene voortzetting zijn zou van ADAM's woorden vs. 23, is bijna onmogelijk, daar hij bezwaarlijk van het verlaten van vader en moeder door den man ter wille van zijne vrouw spreken kon. Wij weten wel, dat deze woorden Matth. XIX : 3—9 en Marcus X : 2—9 worden aangehaald en gebruikt door den Heer JEZUS, maar ik geloof niet dat er reden bestaat, om met de kantteekenaars te zeggen: dit zijn ADAMS woorden, maar worden Gode toegeschreven, omdat ADAM dezelve door Gode ingegeven gesproken heeft. Van welke meening ziet op de aanteekening Gen. II : 24. Maar van die meening is op de aangehaalde plaats niets te vinden. Met eenige wijziging wordt die meening nog gehandhaafd als had MATTHEUS de woorden van ADAM, volgens de Joodsche grammatolatrie, tot een woord Gods gemaakt. Mogelijk kom ik later op deze plaats terug, wanneer mij de kracht en de opgewektheid niet ontbreekt om over het gebruik van de drie eerste Hoofdstukken van GENESIS in het Nieuwe Testament opzettelijk te handelen. Vooralsnog zij het genoeg te vragen of niet het daarom enz. veeleer te beschouwen zij als een

Digitized by Google

woord van den verhaler of verzamelaar zelven, even als dit zoo dikwijls het geval is, bijv. Gen. X : 9[b], XI : 9, XVI : 14, XIX : 22, XXI: 31, XXV: 30, XXVI : 33 en op meer andere plaatsen van Genesis. Men vergelijke er mede 1 Sam. V: 5, X : 12, XIX: 24 2 Sam. V : 8, enz., waar wij overal voor daarom dezelfde Hebreeuwsche woorden ('al-kên) aantreffen. Maar al houdt men met ons die woorden voor die van den verzamelaar of verhaler, er blijft toch eene zwarigheid over, namelijk deze, dat in den regel niet de man om de vrouw, maar veeleer de vrouw om den man het ouderlijk huis verlaat. Zoo is het in den 45sten Psalm: hoor, ô DOCHTER! en zie en neig uw oor, en vergeet uw volk en uws vaders huis. REBEKKA verliet haar land en hare betrekkingen om IZAÄKS wil. LEA en RACHEL bleven wel een tijd lang in de nabijheid van haren vader LABAN met JACOB haren man, maar hingen toch dien man aan, toen hij terugkeerde tot de zijnen. Men mag zich in dit geval ook niet op enkele uitzonderingen beroepen. In den regel verlaat de vrouw hare ouders om haars mans wil, niet de man de zijne ter wille zijner vrouw, maar uit andere oorzaken. Wat kan nu de reden zijn, dat het verlaten van vader en moeder hier juist aan den man en niet aan de vrouw toegekend wordt? Ik zou zeggen, dat dit in verband staat met het Etymologische raadsel, dat wij meenen opgelost te hebben, en dat hier wordt bedoeld, dat het woord iisj (man) in geene betrekking staat tot de woorden ab en êm, (vader en moeder), maar wel degelijk in betrekking tot het woord isjsjah (vrouw). Daarenboven staat er uitdrukkelijk, dat de man niet

elke, maar bepaaldelijk zijne vrouw zal aanhangen, zoodat hieruit blijkt, dat de bedoeling van het geheele verhaal niet is, dat de man in het algemeen vóór de vrouw zou zijn geschapen, maar dat het man en vrouw zijn, dat de echtverbindtenis van den man is uitgegaan, evenals in het Hebreeuwsch de benaming van den man als echtgenoot de grondslag is van de benaming der vrouw als zijne gade, en dat de verwantschap dier benamingen het zinnebeeld is der innige betrekking, die in en door het huwelijk tusschen man en vrouw is ontstaan, en die uitgedrukt wordt door de spreekwijs één vleesch zijn. Die uitdrukking toch is nog sterker dan van iemands vleesch en gebeente zijn. Dat zeggen de Hebreën van elke familiebetrekking van kinderen tot ouders, van nakomelingen tot stamvaders, in één woord van iedere maagschap. Maar het één vleesch zijn duidt eene betrekking aan, waarmede geene andere ter wereld kan worden vergeleken, en die, ja wel gegrond is op het verschil van geslacht, maar toch zóó dat iedere man zijne eigene vrouw, en elke vrouw haren eigenen man hebbende, zij te zamen leven in onafscheidelijke en duurzame verbindtenis.

Nadat ik in dit gedeelte mijner behandeling der drie eerste hoofdstukken van Genesis getracht heb aan te toonen, dat er verschil, dat er onderscheid kan zijn zonder strijd, hoop ik nu aan te wijzen, dat de Jahvist niet als bij toeval en onafhankelijk van den Elohist, met dezen in strijd is, maar dat hij dezen op den voet volgende, diens optimistische beschouwing van den mensch binnen de grenzen der werkelijkheid terugbrengt door den mensch nu ook eens van eene andere zijde voor te stellen.

Digitized by Google

Wij hebben dus gepoogd aan te wijzen, dat men niet kan beweeren, dat de mensch, naar het Jahveh-Elohim verhaal in tegenspraak met den Elohist, vóór de boomen, de planten en de dieren, ja zelfs dat de mannelijke vóór den vrouwelijken mensch zou geschapen zijn, en gaan nu over tot de verdere en nadere beschouwing van het kenmerkend onderscheid der beide verhalen. Het zal, hoop ik, blijken, dat wij hier niet met fragmenten te doen hebben, die de eene of andere verzamelaar het een achter het andere gesteld heeft, als hadden zij onderling òf geen òf slechts een zeer los verband; maar dat de Jahvist het scheppingsverhaal van den Elohist heeft gekend en het bepaaldelijk ten aanzien van den mensch, gelijk wij zouden zeggen, aan zijne kritiek heeft onderworpen. Ook is het duidelijk, dat terwijl de Elohist den mensch eeniglijk en alleen van zijne zeer voortreffelijke zijde kennen doet, de Jahvist daarentegen hem voorstelt als stoffelijk, zedelijk zwak en sterfelijk, en alzoo uit een oogpunt te beschouwen geeft, door den Elohist geheel voorbij gezien, ten minste in zijn verhaal. Wat nu den verzamelaar betreft, hij zal wel zoo onoordeelkundig niet geweest zijn, om die beide verhalen op elkander te doen volgen, zoo hij niet, even als wij, de overtuiging gehad had, dat men ook den mensch van verschillend standpunt beschouwen kan, en dat men eerst door zich ook op onderscheiden standpunten te plaatsen voor eenzijdigheid bewaard wordt en alzoo nader aan de waarheid komt. Zoo volgen er in de uitgegeven leerredenen van een beroemd prediker twee op elkander, de eerste over des menschen waarde, naar Hand. XVII : 29[a],

Digitized by Google

de andere, naar Job IV: 12—21, over des menschen vergankelijkheid, zonder dat men beweren zal, dat hij met zichzelven in strijd is geweest. Hij heeft de zaak, gelijk het behoorde, van twee verschillende kanten te beschouwen gegeven. Maar laat ons tot de behandeling van ons onderwerp zelve overgaan. Het Elohim-verhaal begint I: 26 met de woorden: en Elohim sprak: laat ons menschen (âdâm, den mensch, menschengeslacht) maken met ons beeld, naar onze gelijkenis. Over het meervoud ons spreken wij later bij de behandeling van III: 22: zie, de mensch is geworden als onzer één. Van het maken van de menschen wordt hier gesproken in verband met het driemaal herhaalde scheppen (bârâ) vs. 27. Maken en scheppen wordt door den Elohist door elkander gebruikt. Hij zegt evenwel niet waaruit Elohim den mensch schiep of maakte. Het is bij hem het magtwoord van Elohim, waardoor alles van het licht af tot het gedierte toe op aarde is voortgebragt, terwijl het scheppen van hemel- en aarde ook wel door dat magtwoord zal zijn geschied. Bij de schepping van den mensch evenwel gaat eene plegtstatige alleenspraak van Elohim vooraf, dat voornemen te kennen gevende, om den mensch met zijn beeld naar zijne gelijkenis te maken. De Jahvist daarentegen spreekt niet van het geschapen zijn, ook niet van het gemaakt zijn van den mensch, dan alleen in de inleiding II: 4—6, met terugslag op het Elohim-verhaal, indien men namelijk die woorden liever aan hem, dan met ons aan den verzamelaar toekent. Hij spreekt vs. 7 van het formeren, vormen, het kneeden door Jahveh Elohim van den mensch, stof uit den grond,

Digitized by Google

en wel zonder dat er iets dat naar een plegtige alleenspraak gelijkt voorafgaat. Dat wij het woord grond gebruiken, is omdat wij wenschten te doen blijken, dat in de Hebr. niet èrets (aarde), maar adamah staat, dat met âdâm (mensch) ten nauwste is verbonden, en dat gedeelte der aarde beteekent, dat door menschen bewoond en bebouwd is, of bebouwd en bewoond kan worden. De uitdrukking: Jahveh Elohim vormde den mensch stof uit den grond, zooals er woordelijk staat, geeft te kennen, dat Jahveh-Elohim den mensch formeerde, (zijnde hij) stof uit den grond, of liever nog, dat Jahveh-Elohim den mensch uit den grond formeerde, (zijnde hij alzóo) stof. Deze constructie is eenigzins zamengedrongen, maar toch eene voorbereiding tot de uitspraak III : 10, in het zweet uws aanschijns zult gij uw brood eten, tot dat gij wederkeert tot den grond, (adamah) want daaruit zijt gij genomen, want STOF (âphâr) zijt gij, en tot stof zult gij wederkeeren. Bij den tweeden Jesaia XXIV : 7 heet die grond of dat stof leem (chomer), waar hij zegt: wij zijn leem, en gij zijt onze vormer. Het is duidelijk, dat dáár, gelijk hier, Jahveh wordt vergeleken bij den vormer, die uit leem of uit daartoe geschikten grond zijne vaten vormt. Maar hier wordt het woord grond (adamah) gekozen, omdat het in het Hebreeuwsch met mensch (adam) verwant is, en de uitdrukking vs. 19 gij (adam) zijt uit DEN GROND (adamah) genomen, eene gelijksoortige woordspeling is, als wij gezien hebben, dat met iisj (man) en isjsjah (vrouw) het geval was. Het onderscheid bestaat hierin, dat de Hebr. naam van vrouw door wegneming van den middelsten en

Digitized by Google

de verdubbeling van den laatsten wortelletter, en daarenboven door aanhechting van den vrouwelijken uitgang uit den naam van man was ontstaan, terwijl het hier genoeg was ten einde uit adamah (grond) adâm (mensch) te nemen, den vrouwelijken uitgang ah weg te laten. In het eerste geval wordt de afleiding van, in het laatste de terugleiding tot het stamwoord evenzeer een genomen zijn òf uit het oorspronkelijke òf uit het afgeleide woord geheeten. Zoo is dan de mensch naar den Jahvist uit den aan hem verwanten grond door Jahveh-Elohim geformeerd, en in zoo verre, naar II : 19, aan het gedierte des velds en aan het gevogelte des hemels verwant, als het door Jahveh-Elohim uit den grond geformeerd was. Evenwel was het gedierte, even als de mensch uit de adamah (uit den grond) gevormd, niet in dien zin met den mensch gelijk, dat het adam heeten kon, met eene benaming aan de adamah (aan den grond) ontleend. Die naam was, in onderscheiding der dieren, voor het menschengeslacht voorbehouden. Maar wat uit den grond, uit klei of leem geformeerd is, dat is, op zich zelve, even als de vaten des pottebakkers of de beelden des boetseerders, levenloos. Daarom volgt er, vs. 7: en hij (Jahveh-Elohim) blies in zijne (des menschen) neusgaten den adem des levens, zoodat de mensch werd tot een levend wezen. Men heeft deze woorden maar al te dikwijls gehouden voor de uitdrukking van des menschen voortreffelijkheid boven de dieren, daar dit niet van deze, maar alleen van den mensch gezegd wordt. Behoefde dit echter van de dieren gezegd te worden, nadat het reeds van den mensch was gezegd? Of hoe waren ook zij anders levende wezens geworden,

Digitized by Google

daar zij immers, even als de mensch, uit klei- of leemgrond waren gevormd, en als levende wezens van den mensch hunne namen ontvingen, naar de uitdrukkelijke vermelding van den Jahvist? Neen! de levensadem is niet alleen den mensch, maar ook den dieren in de neusgaten geblazen, en zoo werden zij allen te zamen levende wezens, of gelijk onze vertaling heeft levende zielen, maar dat daar, even als in in het Hebr., niet van de ziel, maar van al wat leeft en ademt gebezigd wordt. Nogtans is en blijft de mensch (adam), naar den Jahvist, niet slechts van de dieren onderscheiden, maar is hij ver boven hen verheven. Zijne meerderheid boven deze wordt daardoor uitgedrukt, dat gelijk de Elohist de namen van hemel en aarde, van dag en nacht, van land en zee en ook van mensch aan Elohim toekent, de Jahvist de naamgeving aan het gedierte des velds en het gevogelte des hemels voorstelt als een prerogatief door Jahveh-Elohim aan den mensch verleend: want zooals de mensch elk levend wezen noemde, zoo zou zijn naam zijn, gelijk later door den mensch hunne namen aan man en vrouw, en door ADAM aan EVA of Chavvah haar eigen naam gegeven is. Maar is dit voorregt der naamgeving aan de dieren, in navolging der Elohistische naamgeving door Elohim aan hemel, aarde enz. van dezelfde beteekenis als wat door den Elohist vermeld wordt I: 26: „Elohim sprak: „laat ons „menschen maken MET ONS BEELD, NAAR ONZE „GELIJKENIS?" Want zoo staat er in het Hebreeuwsch met verschillende voorzetsels. Zoo als er dan staat is de gelijkenis (dĕmoet) het model waarnaar het beeld gemaakt wordt, zoo dat men, streng

Digitized by Google

genomen, die gelijkenis, dat model, van Elohim zelven te onderscheiden heeft, hetgeen, naar ik meen, ook geschieden moet, zooals later blijken zal. Met weglating van naar onze gelijkenis wordt er, naar vs. 27, gezegd: en Elohim schiep den mensch MET zijn beeld, zoodat hierdoor onze opvatting bevestigd wordt, dat Elohim den mensch schiep met zijn beeld, in dier voege dat het beeld van Elohim in den mensch gezien werd, en zulks omdat Elohim zijn voornemen volbragt had om den mensch naar zijne gelijkenis te scheppen. Dat er op volgt: MET het beeld van Elohim schiep hij hem is geene matte herhaling, maar veeleer een nadrukkelijke verzekering dat de mensch niet naar het beeld van eenig schepsel, maar naar dat van Elohim geschapen was. En dat wij verder lezen: man en wijf (dat is is van het mannelijk en vrouwelijk geslacht, zâkâr oenĕqêbah) schiep hij ze, duidt niet aan, dat hij ze als man en vrouw of als reeds gepaard, schiep, maar dat hij den mannelijken en vrouwelijken mensch, schoon sexueel van elkander onderscheiden, toch schiep met zijn beeld, en dus niet op eenig dier, maar op Elohim gelijkende. Het zal wel geen bezwaar zijn, dat naar Gen. V:1, Elohim den mensch gemaakt had MET zijne gelijkenis, NAAR zijn beeld. Want de beteekenis van beeld en gelijkenis zijn zóó verwant, dat zij met elkander verwisseld worden. De groote vraag is, wat de bedoeling is van de uitdrukking bij den Elohist, dat de mensch is geschapen met het beeld, naar de gelijkenis van Elohim? Ik kan niet anders zien, dan dat dit verklaard wordt door hetgeen er volgt, vs. 27[b] en dat (of zoodat, opdat)

Digitized by Google

zij (de menschen) heerschen over de visschen der zee, en over het gevogelte des hemels, en over het vee, en over de geheele aarde (erets) en over al het kruipend gedierte, dat over de aarde (erets) kruipt. Nadere verklaring ontvangt het uit vs. 28[b]: onderwerpt haar (de aarde) en heerscht over de visschen der zee, en over het gevogelte des hemels, en over al het gedierte, dat over de aarde kruipt. (Wij lieten weg wat voorafgaat, omdat dit vs. 22 ook van de dieren gezegd was: en Elohim zegende ze, zeggende: weest vruchtbaar en vermenigvuldigt u en vervult enz.) Het aangehaalde duidt dus aan, dat het geschapen zijn van den mensch met het beeld naar de gelijkenis van Elohim geene andere beteekenis heeft of hebben kan, dan deze, dat gelijk Elohim den hemel en de aarde en het menschdom beheerscht, alzoo ook aan den mensch door Hem gegeven is het aan zich onderwerpen der aarde en het heerschappij voeren over de dieren. En dit wordt immers ook bij den Jahvist aangeduid door de naamgeving aan het gedierte, schoon nog in beperkten zin. De Jahvist spreekt niet van de aarde in al haren omvang, maar van den hof in Eden ten Oosten. Tot dien hof bepaalt hij zich. Hij kon dus geen gewag maken van de visschen der zee, en moet zich ook bepaald hebben tot dat gedierte des velds en dat gevogelte des hemels, dat in dien hof kon gedacht worden aanwezig te zijn geweest. Het voedsel van den mensch in dien hof bestond in de vruchten van alle boomen, die goed tot spijs waren (III : 19), behalve in die van éénen enkelen (17). Hij was in dien

Digitized by Google

hof gesteld om dien te bebouwen en te bewaren (15), Maar van zaad zaaijend kruid (I : 29), in onderscheiding van het groene kruid, voor de dieren bestemd (I: 30), waar de Elohist van spreekt, is bij den Jahvist geen spoor. Het bewaren en bebouwen van den hof is op verre na geen landbouw. De landbouw behoort tot een later tijdperk, en niet tot dat, waarin er, naar de inleiding of de aanteekening II : 4—6, nog geen struik des velds of geen kruid des velds, namelijk op korenveld of akker, was, omdat Jahveh Elohim het nog niet had doen regenen op de aarde, en er nog geen mensch was tot bebouwing van den grond. Die grond werd nog slechts door een damp bevochtigd, terwijl de boomen van den hof in Eden overvloed van water trokken uit de rivier, die dáár ontsprong en zich verder in vier armen verdeelde. Maar ook de Elohist spreekt van den landbouw geen enkel woord. Het aan zich onderwerpen der aarde (erets) is niet het onderwerpen van den grond (adamah). Volgens zijn verhaal is het, als bragt die grond alles in overvloed voor mensch en dier van zelve voort, zonder den arbeid der menschen. Slechts door gevolgtrekking komt men er toe, om ook in in het Elohistisch verhaal arbeid aan den mensch toe te kennen. Men kan zeggen: „als de Elohist, II : 2 van de rust gewaagt bij Elohim na de voleinding van het werk dat hij gemaakt had, dan mag men ook bij den mensch, met het beeld van Elohim naar zijn gelijkenis geschapen, ook wel werk veronderstellen. Evenwel het staat er niet, en daar het er niet staat kan het den schijn hebben, als vloeide alles den mensch zoo maar van zelve toe, en alsof hij in dien

Digitized by Google

zin naar de gelijkenis van Elohim met diens beeld geschapen was, dat hij alles maar voor het gebieden had, en alzoo eene onbeperkte heerschappij voeren kon.

Het was, dunkt mij, te verwachten, dat eene voorstelling van des menschen voortreffelijkheid, waaraan alles ontbrak wat haar eenigzins in de schaduw stelde of zelfs verdonkerde, niet bevredigend kon geacht worden, omdat zij in zeer gewigtige punten niet met de ervaring overeen kwam. Allereerst viel het den Jahvist in het oog, dat de woorden van Elohim: laat ons menschen maken met ons beeld naar onze gelijkenis, en ook deze: en Elohim schiep den mensch met zijn beeld: met het beeld van Elohim schiep hij hem: mannelijk en vrouwelijk schiep hij ze, welligt tegen de bedoeling van den Elohist, aanleiding konden geven tot misverstand, gelijk zij dat ook werkelijk gegeven hebben, zooals uit andere schriften blijkt. Het zou b. v. kunnen schijnen, als ware de mensch, ook voor het uitwendige, aan Elohim gelijkvormig. Van dáár dat de Jahvist het III: 7 zeer sterk doet uitkomen, dat Jahveh-Elohim den mensch uit den grond (adamah), en alzoo als een stoffelijk wezen, gevormd had, en dat hij alleen aan den adem van Jahveh-Elohim het leven te danken had. Van dáár dat hij dat woord vormen bij herhaling gebruikt, vs. 8. Van dáár vooral, dat hij vs. 19 ook van de dieren zegt, dat Jahveh-Elohim ze uit den grond had gevormd, zoodat, bij alle door hem erkend verschil tusschen mensch en dier in gedaante en in vermogens, beider grondstof, om zóó te zeggen, volmaakt dezelfde is, en hierin althans

Digitized by Google

het beeld van Elohim naar zijne gelijkenis niet gezocht kan worden. Het sexuëel onderscheid zoowel bij den mensch als bij de dieren, was bij den Elohist geen bezwaar tegen het geschapen zijn van den mensch met het beeld naar de gelijkenis van Elohim, daar immers het menschelijke daarbij ook door alle volgende geslachten heen bewaard bleef, en tevens het onderscheid tusschen de menschen en de dieren. Alleen doet de Jahvist het uitkomen, dat het mannelijke en vrouwelijke bij de menschen niet, als bij de dieren, eene onbeperkte vrijheid geeft, maar de grondslag is eener bestendige vereeniging van den man met zijne vrouw. Maar bovenal was het voorbij gezien, althans onvermeld gebleven in het Elohim verhaal, dat de mensch met het beeld, naar de gelijkenis van Elohim geschapen, desniettemin van hem afhankelijk was en aan hem onderworpen. Daarom had hij bij voorbaat vs. 8 gesproken niet slechts van den hof, dien Jahveh-Elohim in Eden ten Oosten had geplant, en waarin hij den mensch, dien hij gevormd had, had geplaatst, maar ook van de boomen, die hij dáár uit den grond had doen ontspruiten, boomen schoon van aanzien en goed tot spijs, en inzonderheid den boom des levens in het midden van den hof en den boom der kennis van goed en kwaad. Met de vermelding dier boomen staat in verband wat daaromtrent vs. 16 en 17 gezegd wordt: en Jahveh-Elohim gebood den mensch, zeggende: „van alle boomen van den hof moogt „gij vrij eten, maar van den boom der kennis van goed en kwaad, daarvan moogt gij „niet eten, want ten dage dat gij er van eet, „zult gij zeker sterven." Nu valt het in het oog,

Digitized by Google

dat er in het Elohim-verhaal wel van het door Elohim voor mensch en dier verordende voedsel, maar geenszins van eenige beperking daarin sprake is, en dat er ook niets van hetgeen naar eenig gebod met eene daaraan verbondene bedreiging gelijkt gevonden wordt. Het Elohistisch verhaal heeft er allen schijn van, alsof de mensch van alles vrijelijk eten kon, en in 't algemeen alsof hij in alles naar eigen lust en keus kon handelen. En inderdaad, de uitdrukking de mensch is geschapen met het beeld naar de gelijkenis van Elohim kon wel tot zulke gedachten aanleiding geven, die de Jahvist met al de kracht, die in hem is, poogt tegen te gaan. Het is hem vooral te doen om het onderscheid niet slechts, maar ook den grooten afstand tusschen âdâm en Elohim, tusschen mensch en God, zeer sterk te doen uitkomen. Niet alleen ontvangt de mensch van Jahveh-Elohim een verbod met eene bedreiging, ten bewijze dat de menschelijke vrijheid, gelijk zij door Jahveh-Elohim verleend is, ook door hem is beperkt, zoodat de mensch toch altijd onderworpen blijft aan den wil en het gebod van zijnen Schepper, en bij ongehoorzaamheid aan zijne straf. Dit is het wat de Jahvist in het derde hoofdstuk op treffende wijze leert, nadat het tweede besloten was met het berigt, dat die beide naakt waren, de mensch of nog liever ADAM en zijne vrouw en zich niet schaamden. Het heeft mij dikwijls bevreemd, dat ons naakt, van man en vrouw, en listig, van de slang gebezigd, door hetzelfde Hebr. woord *'aroem* wordt uitgedrukt, dat evenzeer naakt als slim of listig beteekent. Het zou mij niet verwonderen, of de grondbeteekenis is glad, glibberig

Digitized by Google

dat zoowel van de naaktheid als van de slimheid of de listigheid kan gezegd worden, gelijk ook wij iemand glad noemen, die zich uit allerlei moeijelijkheden weet te redden, aan allerlei drang weet te ontglippen, en zich daartoe in allerlei bogten weet te wringen. Hier wordt de gladheid der slang met hare slimheid verbonden. In tegenstelling van het gevogelte des hemels en het overig gedierte des velds was zij glad. Haar ontbraken de vederen of het haar. Daarom staat er, dat zij glad was in onderscheiding van het gedierte des velds om daardoor vooral hare meerdere slimheid aan te duiden. De slang dan was gladder en listiger dan al het gedierte des velds, dat Jahveh-Elohim gemaakt had. Het spreekt van zelve, dat hier eene slang bedoeld is, daar zij immers gerekend wordt tot het gedierte des velds, en evenals dit door Jahveh-Elohim is gemaakt. Zou nu hieronder niet de stilzwijgende vraag kunnen schuilen, of, naar het Elohim verhaal, alles wel goed, ja zeer goed was, wat Elohim had geschapen, te meer omdat het woord goed daarin in den meest onbeperkten zin gebezigd wordt, terwijl de Jahvist toch II : 9 reeds had gesproken van goed en kwaad beide? Zooals de slang hier voorgesteld wordt, is zij zeer zeker niet goed, maar in den volsten zin des woords boos, daar zij den mensch tot ongehoorzaamheid aan het gebod van Jahveh-Elohim zocht te verleiden. En hoe doet zij dat? Zij zeide tot de vrouw: zoo is het dan zoo, dat Elohim gezegd heeft: gijlieden zult niet eten van allen boom van den hof. Hier staat in het meerv. gijlieden, in onderscheiding van II : 16 en 17, toen de mensch zijne wedergade nog niet gevonden

Digitized by Google

had, en hij nog niet man en vrouw (d. i. een echtpaar) geworden was. Nu toch kon het gebod geacht worden ook aan de vrouw gegeven te zijn als tot den man staande in de allernauwste betrekking en één vleesch zijnde met hem. Het niet mogen eten van allen boom van den hof, ziet op vs. 17, dat eene uitzondering maakt op de vrijheid aan den mensch gegeven om van allen boom te eten. Er is reeds list in de voorstelling, daar niet van de vrijheid, maar alleen van de uitzondering wordt gesproken, en wel zóó, alsof die niet maar één enkelen boom gold, maar een zeker aantal boomen kon gelden. Maar van wáár is het, dat de slang bij den Jahvist niet van Jahveh-Elohim, maar van Elohim spreekt? Is het niet duidelijk, dat de Jahvist terugziet op het Elohim-verhaal, waarbij aan den mensch vrijheid gegeven wordt, om, onder meer, alle zaaddragende boomvruchten te eten, zonder onderscheid, zoodat hij aan de slang woorden leent, die den schijn moesten hebben, als ware er door het gebod aan de vrijheid des menschen te kort gedaan? Daar nu de slang bij den Jahvist van Elohim had gesproken, is het immers niet vreemd, dat ook de vrouw in háár antwoord denzelfden naam van Elohim gebruikt, als zij zegt: van de vrucht der boomen van den hof mogen wij eten, maar van de vrucht des booms, die in het midden van den hof is, (daarvan) heeft ELOHIM gezegd: gijlieden zult er niet van eten, noch er aanroeren, opdat gijl. niet sterft. In deze woorden wordt de boom der kennis van goed en kwaad, even als de boom des levens vs. 9, geplaatst in het midden van den hof, omdat het hier, naar ik gis, de

Digitized by Google

keus gold tusschen leven en dood, even als Deut. XXX: 19. Tevens getuigt de toevoeging door de vrouw van de woorden: gij zult aan de vrucht niet roeren, gij moogt er niet aanraken of aankomen, dat zij de strekking van het gebod goed had begrepen, en dat de bedreiging van den dood op de overtreding een diepen indruk op haar had gemaakt. Daarop antwoordt de slang: gijl. zult geenszins sterven, maar Elohim weet, dat ten dage als gijl. daarvan eet, dat dan uwe oogen geopend worden, en gij zijn zult als Elohim, kennende goed en kwaad. De constructie brengt mede, om dit niet te verstaan van het kennen van goed en kwaad, even als Elohim het goede en het kwade kent. De bedoeling is zonder twijfel, dat zij dan als Elohim zouden zijn, en alzoo goed en kwaad kennen zouden. Elohim had hun alzoo, volgens de slang, het gebod gegeven uit vrees dat zij anders hem gelijk zouden worden. ALS Elohim, zeide de slang. Is dat niet een terugslag op de woorden van den Elohist, dat Elohim den mensch schiep met zijn beeld naar zijne gelijkenis? Mij dunkt, dat dit naauwelijks tegengesproken, en in het geheel niet ontkend kan worden. Evenwel moeten wij vragen of beide uitdrukkingen wel gelijk zijn? Daaraan twijfelen wij zeer. Er is daartusschen hetzelfde verschil als tusschen ons op God gelijken en aan God gelijk zijn. Het laatste is kennelijk meer, veel meer dan het eerste; maar het geschapen zijn met het beeld naar de gelijkenis van Elohim wordt ligt verwisseld met het als Elohim zijn, d. i. gelijk te staan met Elohim. En dit heeft men niet zelden gewild, wanneer

Digitized by Google

men namelijk vergat mensch te zijn en zich aanstelde als ware men God. Dat is ook de beteekenis van het kennen van goed en kwaad, dat verbonden wordt aan het zijn als Elohim. Het duidt aan, dat de mensch, als hij zou gegeten hebben van den boom der kennis van goed en kwaad, niet alleen niet zou sterven, maar ook zelf wel weten zou wat goed en kwaad was, wat hij te doen en te laten had, zonder dat iemand anders, al ware het Elohim, het hem zòu hebben te zeggen. In dien zin zouden hem dan de oogen geopend worden, dat hij dan uit eigene oogen zou kunnen zien, en niet langer de aanwijzing van iemand anders blindeling zou behoeven te volgen. Buiten de bedoeling van den Elohist kon er aan diens woorden wel die uitleg gegeven worden, omdat hij alleen spreekt van heerschappij en magt door Elohim aan den mensch toegekend, en niet van een gebod, noch van den dood, als het werd overtreden. En de vrouw zag, dat de boom goed was tot spijs en een lust voor de oogen en begeerlijk om verstandig te maken; en zij nam van zijne vrucht en at, en gaf ook aan haren man met haar, en hij at. En de oogen van hen beide werden geopend, en zij zagen dat zij naakt waren, en zij hechtten vijgenbladen aan een, en maakten zich gordels of schorten. Hier heeft het Hebreeuwsche woord, dat naakt beteekent, een anderen vorm dan vroeger, en luidt 'éroêm. Het oogenblikkelijk gevolg dus van het eten der vrucht was, dat zij uit eigene oogen zagen; maar wat? Dat zij naakt waren, en dat met schaamte, zoodat zij met vijgenblad hunne schaamte bedekten. Ik zou meenen,

Digitized by Google

dat die ontdekking, in den geest des verhaals, was toe te kennen aan de vergelijking van zich zelven met het gevogelte dat met vederen, en het gedierte dat meerendeels met eene harige huid bedekt is, en dat zij alzoo in dat opzicht gelijk waren aan de slang, die door gladheid en list zich van de andere dieren onderscheidt. Dat hieronder eene zedelijke bedoeling schuilt, behoeft geene aanwijzing. En zij hoorden de stem van Jahveh-Elohim, wandelende in den hof tegen den wind des daags, en ADAM verbergde zich, en zijne vrouw desgelijks voor het aangezigt van Jahveh-Elohim in het midden van het geboomte van den hof. In het voorbijgaan merken wij op, dat dit laatste geheel iets anders is dan het midden van den hof, waar de boom des levens en de boom der kennis van goed en kwaad stonden. Zij verborgen zich alzoo in het digt geboomte van den hof. De bedekking met de gordels of schorten van vijgenblad was niet genoeg meer: zij wilden niet alleen voor een deel bedekt, maar geheel verborgen zijn. Het is alsof de schrijver zijnen lezeren wil doen vragen: „is dat nu de mensch, die volgens den Elohist met het beeld van Elohim naar diens gelijkenis geschapen is, maar die als Elohim zijn wil, en uit eigen oogen zien, en zelf weten wat goed en kwaad is, terwijl hij zich door eene slang, door een dier des velds verleiden laat, om het gebod van Jahveh-Elohim te overtreden, waarna hij al aanstonds, wel verre van zich aan Elohim gelijk te gevoelen, of zelfs het besef te hebben van met diens beeld naar zijn gelijkenis geschapen te zijn, zich voor hem in het digte geboomte verbergt, zoodat hem de oogen geopend waren,

Digitized by Google

maar zonder dat hij Elohim onder de oogen durft te zien of diens blik kan verduren? Er is hier geen schijn van ressemblance, veelmin nog van égalité, welke woorden beter nog, dan ons gelijkenis en gelijkheid het verschil tusschen het een en het ander uitdrukken. En Jahveh-Elohim riep tot ADAM, zoo lezen wij verder, en zeide tot hem: waar zijt gij? Het zal niet noodig zijn te zeggen, dat wij dit woord niet houden voor een bewijs dat de Jahvist Jahveh-Elohim zou hebben voorgesteld als niet wetende waar ADAM verscholen was. Mij dunkt de voorstelling is al kinderlijk genoeg als wij ze houden, zooals ze ook bij ons is, voor een bevel om uit den schuilhoek voor den dag te komen, zelfs dan wanneer men weet, waar de verscholene is. En hij (ADAM), zoo vervolgt de Jahvist, zeide: uwe stem hoorde ik in den hof, en ik werd bevreesd omdat ik naakt ben, en ik verbergde mij. En hij, (Jahveh-Elohim) zeide: wie heeft u te kennen gegeven, dat gij naakt zijt? Hebt gij gegeten van den boom, waarvan ik u geboden heb niet te eten? Die vraag bevestigt onze opvatting van de woorden: wetende goed en kwaad. Niemand had aan ADAM gezegd of te kennen gegeven, dat hij naakt was. Hij en zijne vrouw waren naakt en zij schaamden zich niet. Ook de slang had hen op hunne naaktheid niet opmerkzaam gemaakt. Door het eten van den boom der kennis van goed en kwaad wisten zij bij voorraad uit zich zelve wat goed en wat kwaad was, hunne naaktheid eerst tegenover elkander en daarna tegenover Jahveh-Elohim inziende, dat zij te voren niet hadden gedaan. Dat besef van naaktheid schijnt het begin te

Digitized by Google

zijn geweest van de vervulling van het woord: ten dage, dat gij daarvan eet, zult gij zeker sterven. Dat besef van naaktheid tegenover Jahveh-Elohim deed hen tevens gevoelen, dat zij, wel verre van aan Elohim gelijk te zijn, naauwelijk konden geacht worden diens beeld te zijn naar zijne gelijkenis. En ADAM zeide, zoo luidt het verhaal verder, de vrouw die gij bij mij (d. i. nevens mij, aan mijne zijde) gegeven (liever gesteld) hebt, die heeft mij gegeven van den boom, en ik heb gegeten. En Jahveh-Elohim zeide tot de vrouw: wat is het, dat gij dit gedaan hebt? En de vrouw zeide: de slang heeft mij verleid, en ik heb gegeten. Na deze bekentenis van gegeten te hebben, òf door verleiding der slang òf door mededeeling der vrouw, volgt in regelmatige orde de uitspraak van Jahveh-Elohim, eerst over de slang, daarna over de vrouw, eindelijk over ADAM.

Wat dan vooreerst de slang betreft, tot háár zegt Jahveh-Elohim: vervloekt zijt gij, meer dan al het vee en dan al het gedierte des velds: op uwen buik zult gij gaan, en stof zult gij eten al de dagen uwes levens. En ik zal vijandschap stellen tusschen u en tusschen de vrouw, en tusschen uw zaad en haar zaad: dat zal u den kop treffen, maar gij zult het de verzenen treffen. Al aanstonds treft onze aandacht de vloek, door Jahveh-Elohim uitgesproken, terwijl in het Elohim verhaal niets dan van zegen over de dieren I: 22, en buiten twijfel ook stilzwijgende vs. 25, en weder vs. 28 uitdrukkelijk over de menschen te lezen staat, maar toch van een zegen,

Digitized by Google

alleen tot vruchtbaarheid en vermenigvuldiging bepaald. Van vloek vindt men daar geen woord: Elohim zag dat het goed was. Wij kunnen het ook niet met stilzwijgen voorbijgaan, dat de slang hier tot het v e e (behêma), en ook even als III : 1, tot h e t g e d i e r t e d e s v e l d s gerekend wordt, terwijl I : 24 afzonderlijk van h e t k r u i p e n d g e d i e r t e melding wordt gemaakt. Het komt mij voor, dat de Jahvist het gaan der slang op haren buik en het eten van stof voorgesteld heeft als het gevolg van den vloek, en wel alsof zij te voren zich niet op haren buik bewogen en niet stof gegeten had. Het eten van stof nu behoeft men niet naar den strengen letter op te vatten, maar zal men te verstaan hebben van het voedsel dat de slang in het stof en in de laagte vinden zou. Even zoo volgt er vs. 17, dat ADAM d e n g r o n d (adamah) z o u e t e n, d. i. hetgeen de grond zou opleveren. De woorden: a l d e d a g e n u w e s l e v e n s zouden weinig te beteekenen hebben, indien er niet aan de sterfelijkheid der slang ware gedacht, alweder in onderscheiding van het Elohim-verhaal, waarin van sterven zelfs ten aanzien der dieren niet eens wordt gerept. En ook niet van eenige vijandschap tusschen dieren en menschen of omgekeerd. De heerschappij van den mensch, ook over de dieren, is in het geheel geene vijandschap, maar kan in vijandschap verkeeren als het dier zich tegen den mensch verzet en tegen hem in opstand komt. Zulk eene vijandschap zou er komen tusschen de slang en de vrouw niet alleen, maar ook tusschen beider nakomelingschap; evenwel zoo, dat de nakomelingschap der vrouw wel den slangenkop, maar de slang toch de verzenen der vrouw en harer nako-

Digitized by Google

komelingen treffen zou. Dat er niet van des mans, maar van de nakomelingen der vrouw sprake is, geeft de zwakheid en broosheid der menschen te kennen, die daarom gezegd worden van vrouwen geboren te zijn. Het moeielijke Hebr. woord, gewoonlijk door vermorzelen vertaald, meen ik beter door treffen uitgedrukt te hebben, omdat het vermorzelen of het vertreden van den slangenkop wel aan den mensch kan worden toegekend, maar de menschelijke verzenen of hielen niet wel vermorzeld, maar getroffen kunnen worden door de slang. Er wordt dus hier van eene steeds voortdurende vijandschap tusschen menschen en slangen gesproken, maar waarbij de menschheid, al was zij broos en uit vrouwen geboren, toch eenmaal zou triomferen. Maar die triomf na strijd, na langdurigen en zwaren strijd, is immers de heerschappij niet, die de Elohist, naar den letter van zijn verhaal, onbepaald aan den mensch over de dieren toeschrijft.

Er was in de uitspraak over de slang reeds met een woord van de nakomelingschap der vrouw gesproken. De Elohist had gewag gemaakt van den zegen van Elohim, daarin bestaande, dat de mensch, als van mannelijk en vrouwelijk geslacht zijnde, vruchtbaar zijn en zich vermenigvuldigen en de aarde vervullen zou, zonder slechts even de innige betrekking aan te roeren van man en vrouw tot elkander, als zijnde die bij voortduring één vleesch, en ook zonder den toestand te vermelden der vrouw als zoodanig en hare verhouding tot haren man en van dezen tot haar. Bij den Jahvist wordt dit niet voorbijgezien, maar opzettelijk in het licht gesteld. Tot de vrouw

Digitized by Google

zeide hij (Jahveh-Elohim): zeer vermenigvuldigen d. i. verzwaren zal ik uwe smart en uwe dragt; met smart zult gij kinderen baren, en naar uwen man zal uwe neiging zijn, en hij zal over u heerschen. Men zie niet voorbij, dat hier van de neiging der vrouw tot haren man gehandeld wordt. Ook vergete men niet, dat het woord, meestal door begeerte, maar door ons door neiging vertaald is, uit aanmerking van Gen. IV: 7, waar op de neiging des jongeren broeders tot den ouderen, en ook op de heerschappij des laatsten over den eersten wordt gewezen. Het is dus niet neiging der liefde zoozeer, als wel die der onderdanigheid, waardoor de vrouw haren man als haren meerderen erkennen zou, terwijl hij over haar zou heerschen. Dit heerschen evenwel wordt met een ander woord uitgedrukt, dan bij den Elohist het heerschen over het gedierte, zoodat wij hier aan eene heerschappij te denken hebben, als onder redelijke wezens van den meerdere over den mindere, b.v. van den eerstgeborene over den jongere, en, zoo als hier, van den man over zijne vrouw, wier neiging en genegenheid steeds tot hem is. Mogelijk zou men voor heerschen gezag hebben kunnen gebruiken. Met dat alles is de vrouw niet als Elohim, niet met Elohim gelijk, daar zij reeds haren man boven zich heeft, en deze tusschen haar en Elohim in staat. En wat is er van het zijn als Elohim te denken, wanneer er sprake is van de smarten der dragt en van de barensweeën? Als mensch moge nog de vrouw met het beeld van Elohim naar diens gelijkenis geschapen zijn, maar als vrouw aan haren man en aan de barens-

Digitized by Google

weeën onderworpen, is zij aan Elohim volkomen ongelijk, is zij er verre van af om zich met hem gelijk te kunnen stellen, zoo als de slang het haar had voorgespiegeld.

Maar nu ADAM zelf? Is hij welligt als Elohim, en met hem gelijk geworden? Het tegendeel liet zich reeds uit het voorafgaande verwachten. En die verwachting wordt bevestigd door de woorden van Jahveh-Elohim: En tot ADAM zeide hij: (Jahveh Elohim): omdat gij gehoord hebt naar de stem uwer vrouw en gegeten hebt van den boom, waaromtrent ik u geboden heb, zeggende: gij zult daarvan niet eten, zij het aardrijk (de grond, adamah) vervloekt om uwentwil: met smart zult gij het (d. i. wat het oplevert) eten al de dagen uws levens; en doornen en distelen zal het u voortbrengen, en gij zult eten het kruid des velds. In het zweet van uw aanschijn zult gij brood eten, totdat gij wederkeert tot den grond (adamah), waaruit gij [ADAM] zijt genomen; want stof zijt gij en tot stof zult gij wederkeeren. Na de overweging dezer woorden vragen wij, hoe de bedreiging, in ditzelfde verhaal geschied, moet opgevat worden: ten dage als gij daarvan eet, zult gij zeker sterven? Ik zou meenen, dat het zeker sterven niet in dien zin aan den dag van het eten verbonden is als ware die dag ook de dag van den dood, maar waarop het doodvonnis onherroepelijk geveld zou zijn, al bleef ook de dag der uitvoering nog onbekend. Zoo immers, en zoo alleen kan die bedreiging worden verstaan, in verband en samenhang

Digitized by Google

met de uitspraak van Jahveh-Elohim ten aanzien van ADAM. Vóór den dag des doods zou hij de moeijelijkheden des levens in ruime mate ondervinden. Dat er bij de bedreiging aan geen oogenblikkelijken dood na de overtreding gedacht is, blijkt uit het vonnis zelve, waaruit aan ADAM nog een onbepaald aantal levensdagen toegekend wordt. Evenwel de grond is om zijnentwil vervloekt. Andermaal komt hier een vloek voor, in tegenstelling van het verhaal van den Elohist, waarin het alles zegen is. Het is echter niet de aarde (erets), maar de grond (adamah), die vervloekt wordt; ook niet ADAM zelf, maar de grond om zijnentwil, en dat ook met het oog op de verwantschap der woorden ADAM en adamah, gelijk gebleken is en nog nader blijken zal. Maar diezelfde verwantschap tusschen den mensch en den grond, reeds uit de benamingen afgeleid, zou ook oorzaak zijn dat ADAM, die den den vloek over den grond gebragt had, ook deelen zou in den vloek daarover uitgesproken. Hij zou dien grond, d. i. de voortbrengselen daarvan, met smart eten al de dagen zijns levens. Er wordt reeds bij voorraad gedoeld op den zwaren arbeid, aan de ontginning en het bewerken van den anders onvruchtbaren grond verbonden, aan het zaaijen met tranen, zooals de Psalmist het uitdrukt. Welligt is het op te vatten in ruimeren zin van het levenslang eten, niet van den boom des levens in 't midden van den hof, maar van de voortbrengselen van den grond, daaraan met moeite ontwoekerd, en dat nog onder al de bezwaren en rampen van het leven, bij den Psalmist eten van tranenbrood genoemd. Uit zich zelve nu zou de grond doornen en distelen voortbrengen, zoo niet ADAM in

het zweet zijns aanschijns zich het kruid des velds tot spijs of tot brood verschafte. Het zal niet noodig zijn, om nog eens terug te komen op de beteekenis van kruid des velds of struik des velds, in tegenstelling van kruid of struik zonder bijvoegsel. Hier wordt het kruid des velds gesteld tegenover doornen en distelen, die niet alleen in het wild groeijen, maar waarvan ook de grond moet gezuiverd en zuiver gehouden worden, om het kruid des velds, het koren vooral, te doen wassen. Al de dagen zijns levens alzoo zou ADAM brood eten in het zweet zijns aanschijns, tot dat hij wederkeerde tot den grond (adamah), omdat hij (ADAM) daaruit genomen was. Wij hebben reeds vroeger doen zien, dat hier op de verwantschap der beide woorden gezinspeeld wordt, die tevens dient om de verwantschap van den mensch met de aarde uit te drukken, en waarop nog nader wordt aangedrongen door het bijgevoegde: stof zijt gij, en tot stof zult gij wederkeeren. — En is dat nu als Elohim zijn? Is dat nu Elohim tot zijn gelijke hebben? Het geschapen zijn met het beeld van Elohim naar diens gelijkenis moge waarheid zijn, maar van dat beeld is volgens den Jahvist niets dan eene schaduw, indien nog maar eene schaduw, overgebleven. De meerderheid evenwel van ADAM boven zijne vrouw bleek daaruit, dat gelijk hij van Jahveh-Elohim den algemeenen menschennaam van ADAM voor zich ontvangen had, hij op zijne beurt aan zijne vrouw den naam van Chavvah of EVA gaf, omdat zij de moeder werd van alle levenden. De naam beteekent leven, d. i. het leven in het afgetrokkene en alzoo alles wat leven in zich sluit. Het wordt natuurlijk

Digitized by Google

op het menschelijk leven toegepast, en drukt in tegenstelling van den dood, die ADAM voor zich en zijne vrouw te wachten had, de hoop uit van althans voort te leven in de nakomelingschap, die uit de vrouw moest worden geboren.

Met de uitspraak van het vonnis over den man en zijne vrouw, die wij nu ADAM en EVA noemen kunnen, is de zaak niet ten einde. Alsof het niet zijn als Elohim van den mensch nog niet duidelijk genoeg ware aangewezen, heeft er nog plaats eene vernederende tentoonstelling van den mensch, die als Elohim had willen zijn en zelve gemeend had te zullen weten wat goed en kwaad was, zonder de bekendmaking daarvan in gebod of verbod van iemand wien ook af te wachten. Dat is de zin der woorden: *En Jahveh-Elohim maakte voor* ADAM *en zijne vrouw rokken van huid, en trok ze hun aan.* De *huid* is de dierenheid met het haar of de wol, daar nog aan verbonden. De vijgenbladeren, door hen zelve tot schorten gemaakt, die maar een deel van het ligchaam bedekten, maakten plaats voor de ruige dierenhuid, waaronder de geheele gestalte van den mensch ter naauwernood was te herkennen. Dat Jahveh-Elohim die rokken van dierenhuid maakte en er ADAM en EVA mede bekleedde, is eene voorstelling van den Jahvist, buiten twijfel ontleend aan de kennis, die hij had van de kleeding der menschen, in ruwen en onbeschaafden toestand hun als door Jahveh-Elohim verstrekt. In die kleeding nu stelt de Jahvist ADAM en EVA voor, als hij Jahveh-Elohim aldus sprekende invoert: *zie, de mensch is geworden als onzer één om te kennen goed en kwaad! maar nu,*

opdat hij niet zijne hand uitstrekke, en neme ook van den boom des levens, en ete en leve in eeuwigheid.... Het is over dat als onzer één, dat wij thans te spreken hebben, ook in verband met hetgeen wij bij den Elohist lezen I: 26: laat ONS menschen maken met ONS beeld, naar ONZE gelijkenis, waarop vs. 27 in het enkelvoud volgt: Elohim SCHIEP den mensch met ZIJN beeld naar ZIJNE gelijkenis. Wat den Elohist betreft, hij zelf verklaart, door het enkelvoud in zijn verhaal te gebruiken, dat hij het meervoud, door hem aan Elohim in den mond gelegd, niet van meerdere personen, maar van éénen enkelen persoon verstaan wil hebben, en wel in geenen anderen zin, dan waarin ook wij in het dagelijksche leven het meervoud gewoon zijn te gebruiken, wanneer men zichzelven tot iets opwekt en aanspoort. Evenzoo heeft de Jahvist II: 18 aan geen meervoud kunnen denken, waar hij Jahveh–Elohim in het enkelvoud aldus sprekende invoert: het is niet goed (d. i. omdat het niet goed is), dat de mensch alleen zij (d. i. is): IK zal (d. i. zal IK) hem eene hulpe maken, als tegenover hem. Maar van wáár is het nu, dat wij bij den Jahvist lezen: als onzer één of als één UIT ons, zooals er letterlijk staat, en niet maar eenvoudig: als ik? Dan ware het: zie, de mensch is geworden als ik, is mij gelijk geworden. Indien dit bedoeld ware, zou het zeker zoo geschreven zijn; maar er staat: als onzer één, als één vàn of uit ons. Het verwondert ons niet, dat men hier een spoor gevonden heeft van een later ontwikkeld leerstuk. Men heeft echter meer gelet op de woorden

Digitized by Google

zelve, dan op het verband, waarin zij voorkomen. Is het waarschijnlijk, dat men in het scherpste sarcasme, in de bitterste ironie, die zich bij mogelijkheid denken laat, zelfs de geringste vingerwijzing aantreffen zou aangaande het innerlijke wezen der Godheid? Verbeeld u ADAM en zijne vrouw, nu door Jahveh-Elohim met beestenvel bekleed, en alzoo eenigermate ten minste gelijk aan de beesten geworden, en nu door Jahveh–Elohim in dat bekleedsel begroet met de woorden: „zie! de mensch is geworden als onzer één!" Kan dat nu een anderen zin hebben, dan dezen: „hier is nu de mensch, die niet tevreden met „zijne menschelijke natuur, tot den rang der Godheid „wilde opklimmen, maar in plaats daarvan met dieren-„huid bekleed en daardoor veeleer aan de dieren gelijk „geworden is?" Ik weet wel, dat het onzer één daarmede nog niet volkomen is verklaard. Maar als men bedenkt, dat er van ADAM en zijne vrouw beide, al is het dan ook in collectieven zin, gezegd wordt: de mensch is geworden niet als twee, maar als één van ons, dan begrijpt men, dat men dat één onzer niet anders kan opvatten dan als iemand onzer, d. i. als iemand, die tot onzen rang, d. i. tot den rang van Elohim behoort. En nu geloof ik niet, dat de Jahvist aan Jahveh-Elohim woorden kon doen spreken, die de erkentenis in zich bevatten van slechts één der Elohim te zijn, zoodat er buiten hem nog andere Godheden zijn zouden. Dat toch is geheel onbestaanbaar met de benaming Jahveh-Elohim, door den schrijver daarom gebezigd, omdat als Jahveh volgens hem God is en hij alléén. Er blijft dus niets anders over, dan om te stellen, dat de schrijver Jahveh-Elohim sprekende invoert, als zich verplaatsende in de

Digitized by Google

denkbeelden, door de slang uitgedrukt in de woorden: g ij l i e d e n z u l t a l s E l o h i m z ij n. Is er dus mogelijkheid om als Elohim, d. i. aan hem gelijk, om zijn gelijke te zijn en om tot zijnen rang en stand verheven te worden, dan kan men ook boven het dieren- en menschengeslacht zich een Elohim-geslacht denken, en zoo geven de woorden dezen zin: „zie, zóó is de menschheid met hare dierenhuid gelijk aan de godheid geworden." Er wordt bijgevoegd o m t e k e n n e n g o e d e n k w a a d. Wij komen op deze uitdrukking nog eens even terug, om aan te wijzen, dat er niet staat: o m h e t o n d e r s c h e i d t u s s c h e n g o e d e n k w a a d t e k e n n e n, o m g o e d v a n k w a a d of o m h e t g o e d e v a n h e t k w a d e te onderscheiden, en alzoo zedelijk te handelen; maar eenvoudig om z e l f te kennen en te weten wat goed en kwaad is, en dat naar eigen inzigt en willekeur te bepalen. Het denkbeeld, dat hierin ligt opgesloten is dit, dat Elohim alleen uit zich zelven weet, wat goed en wat kwaad is, terwijl de mensch dat niet weten zou, zoo Elohim het hem niet bekend maakte: en dat de mensch, die zich met Elohim gelijk stelt, en zelf meent te weten en wil bepalen wat goed en kwaad is, zich vernedert tot het dier, dat louter eigen aandrift volgt, zonder iets te weten van Elohim. Zoo wordt ook de beteekenis duidelijk van de benaming van den boom der kennis van goed en kwaad. Immers zou het wel vreemd zijn, dat de kennis van het onderscheid t u s s c h e n het goede en het kwade niet ten zegen, maar ten verderve zou leiden. Maar zeer verklaarbaar is het, dat z e l f en v o o r z i c h z e l v e n goed en kwaad te kennen, te denken en te zeggen: ik weet z e l f wel

Digitized by Google

wat goed en kwaad is, wat ik te doen en te laten heb zonder naar gebod of verbod te luisteren, voor den mensch hoogst gevaarlijk en verderfelijk zijn moet. De vrucht dus van dien boom, den boom der kennis van goed en kwaad, kon wel niet anders dan verboden zijn, omdat, hoe schoon voor het oog en hoe smakelijk in den aanvang, zij toch in de gevolgen doodelijk is, daar zij in den mensch het gevoel van die ijdele zelfstandigheid verwekt, waardoor hij zich aan God en zijn gebod onttrekt en zichzelven zoo al niet boven, ten minste gelijk met de godheid stelt. In tegenstelling van den boom des levens, had die boom wel den naam van boom des doods kunnen dragen, ware het niet, dat het eerst blijken moest, of de mensch den wil van Elohim of eigen wil en lust volgen zou. — Dat sarcasme, ook elders in de schriften des O. T. aan Jahveh toegekend, al is het dan ook met minder scherpte, verkeert aanstonds in hoogen ernst en regterlijke gestrengheid, als Jahveh-Elohim aldus spreekt: „en nu, opdat hij (de mensch) zijne hand niet uitstrekke, en neme ook van den boom des levens, en ete en leve in eeuwigheid,.... Het overige wordt verzwegen; maar wat er verzwegen wordt, blijkt genoeg uit hetgeen de Jahvist aanstonds verhaalt. Zulke reticentiën zijn niet ongewoon, en zeer natuurlijk waar de rede meer of min hartstogtelijk is. Wij kunnen het verzwegene aanvullen met: zal ik hem wegzenden uit den hof enz. Men behoeft den Hebr. tekst slechts in te zien om te erkennen, dat aan de vertaling alleen duidelijkheidshalve eenige wijziging kan worden vergund. Voorts meen ik, dat het eten van den boom des levens en het leven in eeuwigheid

Digitized by Google

niets anders beteekenen kan dan wat er staat, namelijk een steeds voortgezet leven zonder ooit te sterven en dat door middel van het eten van de vrucht van den levensboom. Uit zichzelve zou de mensch, als uit den grond (adamah) gevormd, dat niet kunnen, al had Jahveh-Elohim hem ook den levensadem in de neusgaten ingeblazen. Wanneer dat stoffelijk levend wezen niet meer de vrucht van den levensboom genoot, moest wel het ligchaam tot de aarde, en de geest d. i. de levensgeest of adem tot Jahveh-Elohim wederkeeren, die hem gegeven heeft, zooals ook de Prediker zegt. Maar aan de vrucht van den boom des levens werd de kracht toegekend om het menschelijk leven in het stoffelijk omkleedsel eindeloos te doen voortduren. Dat was evenwel voorbij. Jahveh-Elohim zond den mensch weg uit den hof Eden, om den grond (adamah) te bearbeiden, waaruit hij (adam) genomen was. Wederom eene zinspeling op den naam adam (mensch), als ware die ontstaan door de weglating van den vrouwelijken uitgang ah van adamah (grond); maar ook de aanwijzing van het oogenblik, wanneer er een mensch kwam om den grond te bebouwen, en waarschijnlijk ook Jahveh-Elohim het regenen deed op aarde, zoo als in de inleiding van den schrijver of in het tusschenverhaal van den verzamelaar II: 4–6 gezegd was. Want al was de grond vervloekt om ADAMS of des menschen wil, wanneer de mensch dien grond bewerkte, en Jahveh-Elohim er zijnen regen op nederdalen liet, dan zou hij wel niet den levensboom voortbrengen, door Jahveh Elohim in den hof geplant, maar toch volgens den Elohist zaadzaaijende vruchtboomen en zaadgevend kruid, en vol-

Digitized by Google

gens den Jahvist, het kruid des velds, d. i. vooral het koren, of, naar de uitdrukking van den Psalmdichter, het brood, dat Jahveh uit de aarde doet voorkomen. Zoo verdreef dan, en hiermede wordt het verhaal besloten, Jahveh-Elohim den mensch, en stelde ten Oosten van den hof Eden de Cherubim en de flikkeringen van het zwaard, dat zich om-en-om keerde, om den weg naar den boom des levens te bewaren. Dat hier van het verdrijven van den mensch (haädâm) gesproken wordt, doet ons zien, dat in dit verhaal de collectieve naam, aan al wat mensch is gegeven, steeds afgewisseld wordt met den eigennaam van ADAM.

Het is dikwijls moeijelijk om in de overzetting te bepalen of men aan den collectieven dan aan den eigen naam de voorkeur geven moet. Maar zeker is het, dat de benaming van kinderen van ADAM, die zoo gebruikelijk geworden is in onze volkstaal, in het Hebreeuwsch al diegenen aanduidt, die tot het menschdom behooren, die van het geslacht van adam, d. i. der menschen zijn. Hier zijn onder de benaming van adam of mensch, man en vrouw beide begrepen, omdat zij beide mensch zijn. Jahveh-Elohim dreef ze dus uit den hof, en stelde ten oosten van den hof DE Cherubim. Het waren niet maar Cherubim, maar uitdrukkelijk de Cherubim, die daar gesteld werden, niet maar voor een oogenblik, of voor een korten tijd, maar, zoo als het oorspronkelijke te kennen geeft, tot een duurzaam en bestendig verblijf. Van die Cherubim is hier sprake als van bekende wezens in den tijd van den Jahvist. Hoe wij ons die wezens voor te stellen hebben, weten wij niet. Het

Digitized by Google

zou ons te zeer afleiden indien wij daarover mededeelden wat daarover geschreven is. Genoeg is het ons, dat hier DE Cherubs en de flikkering van HET zich om- en om-keerende zwaard voorgesteld worden als de middelen, door Jahveh-Elohim verordend om den weg naar den boom des levens te versperren. Evenwel verwondert het ons, de Cherubs, al zijn het ook denkbeeldige wezens en symbolen welligt van de krachten in de schepping door God gelegd, verbonden te zien met de glinstering van HET zwaard, dat zich om en om keerde. Wij kunnen niet anders denken, dan dat hier HET zwaard in symbolischen zin moet opgevat worden van strijd en oorlog, waarin het meermalen in het O. T. voorkomt. De zin is dus: dat Jahveh-Elohim de krachten der natuur gebruikte om als krijgsknechten met uitgetogen zwaard aan den mensch den toegang tot den hof en tot den boom des levens te beletten. — Is dat nu de mensch, vragen wij met den Jahvist, is dat nu de mensch, die, met het beeld van Elohim naar diens gelijkenis geschapen, niet tevreden met zijne verhevenheid boven de dieren, begeerd en getracht heeft Elohim's gelijke te zijn?

Wij zouden hier kunnen eindigen, ware het niet, dat de Jahvist niet eens van rust en van verademing spreekt voor den mensch onder al de moeiten en zorgen van al de dagen zijns levens. Wij vestigen dan nog de aandacht op het verhaal van den Elohist II: 1—3. En volbragt had Elohim op den zevenden dag zijn werk, dat hij gemaakt had, en hij rustte op den zevenden dag van al zijn werk, dat hij gemaakt had. En gezegend heeft Elohim den zevenden dag en

Digitized by Google

dien geheiligd, omdat hij op dien (dag) gerust heeft van al zijn werk, dat Elohim geschapen had al makende. Dat nu de Jahvist van den zevenden dag geene melding gemaakt heeft of maken kon, is zeer natuurlijk, daar hij niet van de schepping des heelals in zes dagen gewaagt, maar alleen van de vorming van den mensch, en dat niet van het mannelijk en vrouwelijk geslacht in het algemeen, maar van den man en zijne vrouw in de innigste betrekking tot elkander. Het werk, al het werk van Elohim wordt door den Elohist voorgesteld met een woord, dat eigenlijk taak beteekent, en hier verstaan moet worden van de taak, die Elohim zich zelven gesteld had, terwijl het meestal van eene taak wordt gebezigd, die de meester zijnen dienstknecht of de een den anderen oplegt. Het werk of de werken van Gods handen geven te kennen het volbragte werk, het volbragt zijn der voorgestelde taak. Eerst toen de taak volbragt was, kon Jahveh, om eene bijbelsche uitdrukking te gebruiken, zich verblijden in de werken zijner handen. Elohim komt dus hier voor als iemand, die zich had voorgesteld eene gewigtige taak binnen zeker tijdsverloop af te doen, en wel zóó, dat voor elk gedeelte dier taak ook een deel van dien bepaalden tijd bestemd was. Zes dagen waren hier voor de groote taak der voorgenomen schepping bestemd. Op elken dag moest een deel van die taak volbragt zijn. Hetgeen op elken dag volbragt was werd door den maker goedgekeurd, en toen alles was voleindigd en de geheele taak op den zesden dag afgewerkt, droeg het geheel de goedkeuring des werkmeesters weg in de hoogste mate. Het

Digitized by Google

volbrengen zelf dier taak wordt tot tweemaal toe maken of werken, en éénmaal scheppen al makende genoemd, als wilde de Elohist door deze uitdrukking verbinden, wat hij in het scheppingsverhaal nu eens door scheppen, dan weder door maken uitgedrukt had. Maar waar van eene taak sprake is, die in zes dagen afgewerkt moest zijn, daar heeft het maken, het werken boven het scheppen eenig overwigt, zoodat de schrijver zelf zegt, dat het scheppen door maken, door werken of al makende, al werkende plaats had. Aan een zesdaagsch werk voegt meer nog dan aan eene zesdaagsche schepping het denkbeeld van rust. Of dat evenwel eene zoodanige rust zou zijn, die een volslagen niets doen beteekent, ontken ik ten sterkste. Op den zevenden dag rustte hij, staat er immers niet alleen, maar er wordt uitdrukkelijk bijgevoegd: van al het werk dat hij gemaakt had, en nog eens ten overvloede van al het werk dat Elohim al makende geschapen had. Er blijft dus nog ruime plaats over voor werkzaamheid omtrent de voleindigde schepping. Het is hier geen Deus-otiosus, die de wereld aan zich zelve overgelaten en de aarde onbepaald aan de menschelijke heerschappij overgegeven zou hebben. Maar het voleindigd zijn der Scheppingstaak op den zevenden dag was de oorzaak dat Elohim dien zegende en heiligde. Hier komt bij den Elohist het zegenen ten derdenmale voor. Bij dieren I : 22, en bij de menschen I : 28 had het plaats ten opzigte van vruchtbaarheid en vermenigvuldiging, maar ten aanzien van den zevenden dag bestond die zegen in heiliging. Van zegen, en van zulk een zegen vooral is bij den Jahvist

geen schijn of schaduw. Ook is het opmerkelijk, dat de zevende dag hier nog geen Sabbath genoemd wordt. Het zou anders wel in den geest des schrijvers zijn geweest om te melden, dat Elohim den zevenden dag Sabbath noemde, gelijk hij, b. v. aan het licht den naam van dag gegeven had. Mogelijk echter wordt dat wel door heiligen verstaan, in dien zin namelijk dat, terwijl de andere dagen alleen de eerste, de tweede enz. der week genoemd werden, en alzoo niet, als bij ons, een bepaalden naam droegen, de zevende dag met den naam van Sabbath van de overigen werd onderscheiden. Of dit sjabbāth, dat van sjabath (rusten) en sjebeth (rust) wordt afgeleid, ook met sjeba' (zeven) in overeenstemming gebragt zij, beslissen wij niet, maar achten wij niet onwaarschijnlijk. Als dan nu de zevende dag, in onderscheiding van de overige dagen der week, een bepaalden naam draagt, en wel den naam van ruster, aan wien de rust eigen is, zooals de vorm uitwijst, zoo blijft de vraag over, ten wiens gevalle die zevende dag door Elohim is geheiligd, volgens den Elohist. Hij zegt het niet, maar het is op te maken uit het gansche verhaal. Hij die het licht dag noemde, en de zon en de maan stelde tot teekenen en getijden, en die aan den mensch heerschappij gaf over de aarde, hij zal den zevenden dag ook wel ten behoeve van den mensch geheiligd hebben tot een rustdag. En als er voor hem een rustdag is, dan veronderstelt die rust voorafgaand werk, al spreekt de Elohist daarvan niet uitdrukkelijk, maar dan is dat werk bij hem begrepen in het beheerschen der overige schepselen en in het ten onderbrengen der aarde en het zich aanschaffen van

Digitized by Google

het hem toebereide voedsel. Bij den Jahvist wordt aan dat alles arbeid, zware arbeid verbonden al de dagen van des menschen leven, en schoon hij niet spreekt van rust, ook niet van een enkelen rustdag in de week, wederspreekt of wijzigt hij zelfs niet op dit punt het hem bekende Elohistisch verhaal, maar hij laat het staan en wel om deze reden, dat de rustdag, dat de Sabbath wel rust geeft van het dagwerk der week, maar daarom nog niet de smarten en moeiten en zorgen des levens doet ophouden, waaraan de mensch al de dagen zijns levens onderworpen is. Overigens komt het mij voor, dat de Sabbathsnaam door den Elohist met opzet niet genoemd is, omdat bij andere volken dan de Hebreeën de zevende dag der week wel geheiligd was, maar niet den Hebreeuwschen naam van Sabbath kon dragen, zoo als van zelve spreekt. De beide oorkonden, zoowel van den Elohist als van den Jahvist, dragen een universalistisch karakter, als bevattende de eerste de voorstelling van de schepping der wereld, en inzonderheid van de aarde en het menschdom, terwijl de anderen den algemeenen toestand van den mensch als stoffelijk, zondig en sterfelijk kennen doet. De benaming van Jahveh-Elohim bij den laatsten schijnt, bijna zou ik zeggen blijkt te zijn: niet de mensch (adam), maar Jahveh is Elohim, (God), en wel God bij uitnemendheid, Hij alleen.

Dr. M. A. G. VORSTMAN.
Rustend Predikant te Gouda.

Digitized by Google

HET WEDERKEERIG BELANG DER ZENDING EN DER TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE (1.)

De vraag naar het belang, dat de zending en de wetenschap voor elkander hebben, is in onze dagen meer dan ooit aan de orde. Op beider gebied ontwikkelt zich eene ongemeene bedrijvigheid. Beide kunnen er op bogen, dat de edelste krachten van den menschelijken geest aan haren dienst worden toegewijd. Beide hebben op heerlijke vruchten van haren arbeid te wijzen. Die der laatste vallen wel meer in aller oog en schijnen die der eerste geheel in de schaduw te stellen, maar de zendingvriend, die uit de geschiedenis heeft geleerd, dat er dikwijls eeuwen noodig zijn om de uitwerking van eene wereldomvattende beweging geheel te beoordeelen, hij doet in dezen met vertrouwen een beroep op de rechtbank der toekomst. Moeten nu zending en wetenschap elkander onverschillig voorbijgaan, argwanend aanzien, naijverig bestrijden, en alzoo de éene het betreuren, wanneer rijkbegaafde, energieke en edele menschen hunne krachten aan de andere wijden? Of hebben veeleer beide wederkeerig belang voor elkander? Mag de zendingvriend zich van heeler harte verblijden, wanneer de wetenschap nieuwe loo-

Digitized by Google

veren hecht aan hare reeds zoo rijke lauwerkroon? Moet de man van wetenschap erkennen, dat de verlichting, de vooruitgang en het geluk der menschheid uitnemend worden gediend door die honderden heidenboden, welke de christelijke kerk der negentiende eeuw over de geheele aarde uitzendt? Kunnen beide elkander ook diensten bewijzen en welke dan? Zouden zij, om een voorbeeld te noemen uit de groote vraagstukken des tijds op een ander gebied, ook tot elkander eenigzins in verhouding kunnen staan als Kerk en Staat? Deze toch hebben ieder eene eigene roeping te vervullen in één gemeenschappelijk arbeidsveld: de menschelijke samenleving. Zij hebben ieder over eigene krachten te beschikken, een eigen doel te bereiken, eigen hulpmiddelen aan te wenden. Toch kunnen zij elkander niet missen zonder groote, meestal onherstelbare schade, moeten zich in elkanders bloei verheugen en dien naar vermogen bevorderen. Beide moeten zich zorgvuldig wachten, in te grijpen in elkanders werkkring. Beide moeten begrijpen, dat zij hun doel niet in zichzelven, maar in de menschelijke samenleving hebben te zoeken, de ééne om er godsdienstig leven, de ander om er maatschappelijk welzijn te bevorderen. Beide moeten er meer en meer van doordrongen worden, dat hun vereenigd streven op één hoofddoel moet uitloopen: de menschheid zoo wijs, goed en gelukkig te maken als zij het in dezen aardschen toestand kan zijn.

„Elke vergelijking hinkt". De geldigheid van dezen algemeenen regel stem ik voor het hier gekozen voorbeeld gereedelijk toe, al ontbreekt de tijd om te onderzoeken, welk been het kortste zij. Het „derde der vergelijking" is hier echter ook niet verre te zoeken.

Digitized by Google

Zending en wetenschap hebben ook hier haar eigen gebied, werkkrachten, hulpmiddelen, levensdoel. Zij hebben groot belang bij elkanders bloei. Zij moeten elkanders grondgebied zorgvuldig ontziende, elkander leiden, steunen, aanbevelen. Zij moeten haar doel niet in zichzelven, maar in de menschheid vinden: de ééne om haar godsdienstig-zedelijk, de ander om haar stoffelijk en verstandelijk welzijn te verhoogen. Beide moeten één hoofddoel willen: licht, liefde en leven te doen heerschen op aarde!

Het wederkeerig belang van zending en wetenschap in zijn' geheelen omvang aan te toonen, zou een boekdeel vereischen. Wij laten daarom een deel van het gebied der wetenschap onbezocht en bepalen ons tot de taal-, land- en volkenkunde, drie vakken van kennis, die onderling ten nauwste verwant zijn en met de zending in de meest rechtstreeksche betrekking staan. Dier-, plant- en sterrenkunde b.v. laten wij rusten, al zouden ook op haar gebied volle schoven voor eenen rijken oogst zijn te vergaderen. De genoemde vakken zullen reeds meer dan stof genoeg voor de beperkte ruimte van een tijdschrift-artikel opleveren.

Eenvoud en duidelijkheid schijnen eene tweeledige behandeling van ons onderwerp aan te bevelen. Wij letten:

Eerst op het belang der zending voor de taal-, land- en volkenkunde; —

Daarna op het belang der taal-, land- en volkenkunde voor de zending.

Digitized by Google

I.

In den ontwikkelingsgang der wetenschappen kan men drie trappen onderscheiden, waarvan de volgende telkens hooger dan de vorige is (2), terwijl die lagere trappen gedurig weêr van onderen op moeten worden betreden, om nieuwe stof ter verwerking voor de hoogere aan te brengen. Het zijn de empirische, de classificeerende en de theoretische trap, of, om in meer algemeen verstaanbare woorden te spreken, de waarnemende, de rangschikkende en de bespiegelende trap.

Op den eersten trap bepaalt de mensch zich tot het waarnemen der enkele feiten, naarmate hij die voor zijne dagelijksche behoeften noodig heeft. De eerste meetkundige was een landbouwer, de eerste mineraloog een mijngraver, de eerste sterrenkundige een reiziger of zeeman. Men houde hierbij wel in het oog, dat geen wetenschap ooit lang bleef bloeien, wanneer zij niet meer in eenig opzicht dienstig was voor de practische behoeften der maatschappij.

Op den tweeden trap verheft de empirische bekendheid met feiten zich tot eene wetenschappelijke kennis van feiten. De geest ontdekt door vergelijking en classificatie in de menigvuldigheid der enkele voortbrengselen de eenheid van een organisch stelsel. Een nieuw gebied van kennis wordt betreden, waar het bijzondere aan het algemeene, het feit aan de wet onderworpen is. Gedachte, orde en doel worden ontdekt in het geheele rijk der natuur, en de donkere chaos der stof wordt verlicht door den weerschijn van eenen goddelijken geest. Die rangschikking kan zeer onvoldoende

Digitized by Google

zijn. Toch is ieder stelsel een stap voorwaarts en de fouten van het verleden bereidden den weg voor de overwinningen der toekomst. De stelsels van LINNAEUS en PTOLEMAEUS hadden groote gebreken, maar zij stelden eens voor altijd vast, dat er eenheid is in de wereld, de één dat alle planten tot één stelsel behooren, de ander, dat alle hemellichamen zich in ééne orde bewegen. Zij bevestigden het geloof, dat reeds in de ziel van ARISTOTELES leefde: „dat er in de natuur niets ingeschoven is of zonder verband, zooals in een slecht treurspel." Op dezen trap worden vele wetenschappen vergelijkend. Zoo ziet de ontleedkundige in de lagere diersoorten de eerste aanduidingen van de volmaakter bewerktuiging der hoogere, en wordt doordrongen van de overtuiging, dat er in het dierenrijk dezelfde orde en hetzelfde doel te zien zijn als die er heerschen in het plantenrijk of op eenig ander gebied der natuur. Hij leert, dat de dingen in de natuur niet in het wilde of hoopsgewijze werden geschapen, maar dat er eene ladder is, die met onmerkbare sporten van de laagste weekdieren tot het kroonwerk der natuur — den mensch — geleidt; dat alles de openbaring is van ééne en dezelfde onafgebroken keten eener scheppende gedachte, het werk van één' en denzelfden alwijzen Schepper.

Op den derden trap rijst bij den beoefenaar der wetenschap de vraag naar den oorsprong en het doel der dingen. Hiertoe leidt de tweede trap hem onwillekeurig op. Door middel der inductie of zelfs der divinatie poogt hij zich te verheffen tot sferen, die voor den verzamelaar ontoegankelijk zijn. Hier treft hem dikwijls het lot van PHAËTON; maar door mislukking niet ontmoedigd, vraagt hij telkens weer om de rossen

zijns vaders. Van de oevers der exacte kennis staart het oog, naar HUMBOLDTS woord, zoo gaarne, als van eene hooge kust, naar verre stranden. De beelden, die het ziet, kunnen bedriegelijk zijn, maar gelijk de ingebeelde gestalten, welke de menschen van de kust der Canarische of der Vlaamsche eilanden meenden te hebben gezien, lang voor den tijd van COLUMBUS, kunnen zij leiden tot de ontdekking der nieuwe wereld. Het is waar dat de leemte in het stelsel van PTOLEMAEUS, die COPERNICUS voelde, hem leidde tot de ontdekking van de centrale positie der zon; maar wie had hem gezegd dat er symmetrie moet zijn in al de bewegingen der hemellichamen, of dat ingewikkeldheid niet verhevener is dan eenvoudigheid? Symmetrie en eenvoudigheid werden door den wijsgeer als noodzakelijk gesteld vóór dat zij door den waarnemer waren ontdekt. Als middel van onderzoek is de invloed der verbeeldingskracht menigmaal over het hoofd gezien door hen, die het gewaagd hebben, wetten aan de wijsbegeerte voor te schrijven. De toorts der verbeeldingskracht is voor hem, die naar waarheid uitziet, even onmisbaar als de studeerlamp. KEPLER hield die beiden in handen, en meer dan dit, hij had de star des geloofs om hem in alle dingen van duisternis tot licht te geleiden.

Men houde nu wel in het oog, dat de drie genoemde trappen wel gemeenlijk in chronologische orde op elkander volgen, maar dat er toch gevallen zijn, waarin resultaten, die eigenlijk tot den derden trap behooren, reeds op den eersten worden vooruitgezien, gelijk uit de gissing van PHILOLAUS den Pythagoreër blijkt, aan wien COPERNICUS, volgens zijn eigen getuigenis, het eerste

Digitized by Google

denkbeeld van zijn stelsel te danken had. Voor den snellen blik van het genie, kan één geval aan een duizendtal gelijk zijn, en ééne welgekozen proefneming kan leiden tot de ontdekking eener absolute wet. Ook zijn er groote gapingen in de geschiedenis der wetenschap. De overlevering van vele geslachten wordt wel eens afgebroken door aardbevingen op het gebied der staatkunde of van het volkerenleven. Dan moet het bijna voltooide werk menigmaal van meet af weêr worden opgevat, wanneer een nieuwe bodem gevormd is voor den wasdom eener nieuwe beschaving. Toch is de volgorde dezer drie trappen ongetwijfeld de natuurlijke en kan zij gereedelijk worden opgemerkt in de beoefening van elke wetenschap. In ieder tijdperk blijft het wenschelijk, ja is het eene levensbehoefte voor de wetenschap, dat er zijn, die de eerste trappen blijven betreden, al hebben anderen de latere reeds bereikt. De verzamelaar moet den rangschikker, deze weder den wijsgeerigen beschouwer telkens nieuwe stof aanbrengen. Ja deze laatste mag het niet beneden zich achten, zelf gedurig weder het werk der beide eersten te doen. Laat hij dit uit hoogmoed aan anderen over, — hier, evenzeer als elders, komt de hoogmoed voor den val. Zijne natuurlijke straf is deze, dat zijne theoriën niet meer gelijken op de cellen der bij, wondervol gebouwd en vol zoeten honig, maar op de webbe der spin, ook kunstig geweven, maar zwevend in de lucht en vol doode vliegen!

Wat is nu het belang der zending voor de straks genoemde wetenschappen op elke dezer drie trappen?

Digitized by Google

Voor den verzamelaar levert zij op het gebied der taal-, land- en volkenkunde eene zeer rijke stof. Zij biedt hem allerlei mededeelingen en waarnemingen aan, die hij met erkentelijkheid in zijne schatkameren moet vergaderen. Al had de zending eens niets anders gedaan en al kon zij nimmer iets anders doen, dan reeds was haar wetenschappelijk belang onschatbaar. Of is de mijnwerker voor den geoloog niet onmisbaar? Wie levert hem ertsen, steenen, fossielen, enz.? En leveren niet evenzoo de zendelingen b.v. aan de taalstudie de korte bijdragen voor de dialecten van wegstervende volken, die evenveel belang hebben als menig zeldzaam fossiel, dat tegen goud wordt opgewogen? Hiertoe bepalen zij hunne diensten niet. Op het gebied der levende talen, der beschrijving van zeden en gewoonten, der aardrijkskunde en wat hiertoe meer behoort, hebben wij de voorbeelden voor het grijpen. De eenige moeielijkheid is hier slechts: wat men zal noemen zonder aan het verzwegene te kort te doen. Voor het Maleisch, het Alifoersch, het Javaansch, voor de talen der Molukken en van Bolaäng Mongondou hebben mannen als WILKEN, POENSEN, HOEZOO, V. EKRIS, hunne bijdragen geleverd. RINNOOY en COOLSMA hebben in dat opzicht de eer van de Utrechtsche en van de Nederl. Zendingvereenigingen opgehouden, de een voor de taal der Papoeas, de ander voor het Soendaneesch. GERICKE bereidde door zijne javaansche spraakkunst voor ROORDA den weg. Wat MATTHES gedaan heeft voor het Makassaarsch en Boegineesch, zal wel even als de arbeid van NEUBRONNER VAN DER TUUK voor het Bataksch en van HARDELAND voor het Da-

Digitized by Google

jaksch niet licht vergeten worden. Voor land- en volkenkunde behoeft men de „Mededeelingen en Berichten" van het Nederl. Zendelinggenootschap slechts op te slaan. GRAAFLAND's „Minahassa" kan met de beste werken van dien aard wedijveren. Wil men een ruimer gebied overzien dan hetgeen enkel door den tijd waarin wij leven of door de werkzaamheid onzer landgenooten of vaderlandsche genootschappen omschreven wordt? Laat dan DE NOBILI niet vergeten worden, de eerste Europeaan, die den naam van Sanskritisch geleerde verdiende en de Sanskritische literatuur ontdekte. Voor tweehonderd en vijftig jaar was de tijd nog verre, dat men zijne verdiensten zou waardeeren. De strijd over zijne accommodatie-theorie was voor de geestelijkheid te Rome veel belangrijker dan zijne bewonderenswaardige ontdekkingen. Het zij voor ons doel genoeg op te merken, dat MAX MÜLLER met aandoening een' krans neerlegt op het graf van dezen pionier zijner wetenschap, en dat ieder christen, die zijnen arbeid gadeslaat, al moet hij ook DE NOBILI's accommodatie-theorie afkeuren, het streven zal eeren van den man, die zeide en toonde „dat hij zich zelven tot een Indiër wilde maken, om de Indiërs te behouden". (3) Voor kennis van landen en volken wijs ik nu nog maar alleen op hetgeen HUC heeft geleverd in zijne merkwaardige beschrijving van zijne tochten door Mongolië en Thibet, op ELLIS' mededeelingen over Polynesië, op WEST: „Tien jaren in Zuid-Centraal Polynesië," met het opmerkelijke aanhangsel over de taal der Tonga-eilanden. En dan „last not least", ja wel „lest best" zou ik haast zeggen, de tallooze belangrijke artikelen over allerlei oorden der wereld in het Bazelsche Evangelische Missions-

Digitized by Google

Magazin. Daar wordt telkens de behandeling over een zendingsgebied geopend met een artikel „Land und Leute". En waarlijk daar hooren wij zooveel en zooveel belangrijks over „landen en luiden", over taal, zeden, woonplaats, afkomst, gunst en ongunst van bodem, klimaat, ligging enz., dat deze stukken alleen eene beknopte maar leerrijke bibliotheek over de hier bedoelde wetenschap zouden uitmaken. (4)

b. Levert de zending aan de wetenschap eenen rijken voorraad bruikbare en kostbare bouwstoffen, zij helpt haar ook in haren arbeid op den tweeden trap harer ontwikkeling. Zij brengt éénheid en orde in het verzamelde en leidt tot het maken van vernuftige en gelukkige combinatiën, die de wetenschap vooruitbrengen. Onder de zendelingen treft men niet enkel karrelieden, maar ook bouwmeesters van den tempel der wetenschap aan. Ziegenbalg b. v. is de schepper der studie van het Tamil, eene der moeielijkste talen (1), hij gaf het eerste woordenboek in deze taal (door hem het Malabaarsch genoemd) van 20,000 woorden. Nog in 1867, dus c. 150 jaren na zijnen dood werd een onuitgegeven geschrift van zijne hand over de genealogie der malabaarsche goden te Madras door Dr. germann in het licht gezonden, met de betuiging dat het jammer was, dat deze belangrijke arbeid zóó lang onder het stof was begraven gebleven. Welk eene belangrijke correspondentie patteson voerde met max müller over de talen en tongvallen van Melanesië, kan men in zijne levensgeschiedenis lezen, en de laatste heeft de groote verdiensten van zijnen vriend in dat opzicht herhaaldelijk geroemd.

Digitized by Google

Merkwaardig is vooral de geschiedenis der ontdekking van de binnenmeren van Zuid-Afrika, die vooral sedert de reizen van LIVINGSTONE (5) de algemeene aandacht der beschaafde wereld hebben getrokken. Wat er uit de opening van een geregeld verkeer met deze oorden, de opheffing van den laatsten sluier, die eeuwen lang de bronlanden van den Nijl bedekte, en de vestiging van vaste zendingsposten, als Livingstonia in het gebied van koning MTESA, zal voortkomen voor de wetenschap, de uitroeiing van den slavenhandel en de bevordering van allerlei menschenheil in deze zoo lang en zoo wreed geteisterde oorden, — dit alles is nu nog niet te berekenen. Wie met eenige zaakkennis de wereldkaart voor zich legt om hierover na te denken, beseft zonder moeite, dat men hiervan de schoonste verwachtingen koesteren mag.

Hoe is het nu met de ontdekking dezer binnenmeren gegaan (6)? Sedert de dagen van PTOLOMAEUS (c. 150 j. n. C.) was men nog niet verder gekomen dan zijne gissing, „dat de Nijl aan den voet van het Maangebergte onder den Evenaar zou ontspringen uit verscheidene bronnen, die dan twee meren vormden, uit elk van welke eene rivier voortkwam, de eerste de Astabus de andere de Astaboras. Van de bronnen des Nijls wist men, zelfs na de laatste pogingen tot ontdekking, door MEHEMED-ALI vóór ongeveer 35 jaren aangewend, ongeveer evenveel als van de landen in de maan. Dáár verscheen voor 20 jaren in het Calwer Zendingsblad eene schetskaart van een onmetelijk binnenmeer in Zuid-Afrika, door de zendelingen KRAPF en REBMANN ontworpen, naar berichten, waarnemingen en onderzoekingen van allerlei aard, die zij met gedul-

Digitized by Google

dige vlijt hadden gecombineerd en waaruit zij met groote scherpzinnigheid de slotsom hadden getrokken, dat dáár ergens zulk een kolossaal waterbekken moest zijn. De bescheidene en voorzichtige zendelingen hadden zich wel gewacht, hunne teekening als nauwkeurig en volledig voor te stellen, integendeel uitdrukkelijk verklaard, dat zij die gaven als bij benadering ontworpen, om tot verdere navorschingen te prikkelen.

Door velen werd deze teekening met spot begroet, als eene hersenschim van lichtgeloovige en eenvoudige lieden. Gelukkig waren er ook bezadigde geleerden, die de zaak beter doorzagen. Het koninklijk aardrijkskundig genootschap te London trok zich deze aangelegenheid met allen ernst aan en bewerkte de zending van de kapiteins BURTON en SPEKE ter nadere onderzoeking van den juisten stand der zaak.

Op den 3den Aug. 1858 vroeg in den morgen bereikten onze reizigers, na allerlei reis-avonturen, die wij hier stilzwijgend moeten voorbijgaan, den top van eenen heuvel, en dáár lag dan eindelijk het groote meer voor hen, en breidde zijnen onmetelijken waterspiegel voor hen uit. Wel is waar, bleek later, dat er niet één, maar twee zulke meren (of Nyanza's) zijn, en dat de eerste schets van KRAPF en REBMANN velerlei wijziging moest ondergaan; dat alles ontneemt niets aan de waarde van het feit, dat hun de eer toekomt den sluitsteen gevonden te hebben voor den bruggenboog der ontdekkingen, dien de arbeid van zooveel reizigers gedurende eene lange reeks van jaren over het Afrikaansche vasteland had pogen te spannen. Welverdiend was de hulde, door kapitein SPEKE in Oct. 1859 in eene zitting van het koninklijk aard-

Digitized by Google

rijkskundig genootschap te Londen aan de zendelingen gebracht, toen hij, verslag gevende van zijne merkwaardige ontdekkingen, hen openlijk roemde als de eerste en voornaamste bevorderaars van al wat er nu was verkregen. Merkwaardig! juist de geheel natuurlijke dwaling, waartoe de ontvangen berichten hen hadden geleid, om zulk een monsterachtig groot binnenmeer te teekenen, gaf aan hunnen arbeid dat opzienbarend karakter, waardoor de eerste stoot werd gegeven tot het nadere, zoo heerlijk bekroonde onderzoek. Wel terecht mocht SPEKE zeggen: „deze kleine maar gelukkige dwaling zal, hoop ik, het mostaardzaad zijn, waaruit eene groote en heerlijke vrucht zal groeien.”

Met een enkel woord wijs ik nog op den tocht der Rijnsche zendelingen HEINE en JOHANNSEN naar het, vroeger zoo geheimzinnige Toba-meer in de binnenlanden van Sumatra, op de grenzen van het Atchineesche gebied. Wat nog in 1868 door den gouverneur ARRIENS beproefd werd, maar wegens de vijandige stemming der Batta's werd opgegeven, dat gelukte hun, na eene reeks van moeielijkheden en gevaren. Als vastgenageld stonden zij aan den grond, toen zij (13 Maart 1872) eindelijk den oever bereikten van dat meer, welks aanblik, als van een heilig oord, tot dusver door het fanatisme der Battasche priesters, op doodstraf aan elken Europeaan was onthouden. HEINE zegt: „ik heb menig Zwitsermeer gezien, maar nooit van één dien overweldigenden indruk bekomen.” Wat de geopende toegang tot deze streek, met hare 300,000 bewoners beteekent, zal nog wel nader blijken, vooral wanneer de onderwerping van geheel Atchin aan het Nederlandsche gezag en zijne opening voor Europeesche

Digitized by Google

invloeden een voldongen feit is. Waarschijnlijk zullen de tochten der zendelingen naar het Tobaland niet minder vruchten voor de wetenschap dragen dan de veel besproken expeditie naar Djambi, dien wij natuurlijk met levendige belangstelling en vurige wenschen voor haar welslagen volgen.

Wil iemand nog meer bijzonderheden vernemen omtrent gewichtige ontdekkingen en vooruitbrengende diensten aan de wetenschap bewezen, waardoor het belang der zending gestaafd wordt, hij leze maar o.a. de „Geographische Mittheilungen" van Dr. PETERMANN, de „Essays" van MAX MÜLLER, om ons bij deze coryphaeën in hun gebied te bepalen, en hij zal stof genoeg vinden. Ik bepaal mij hier ten slotte tot eene vingerwijzing op het merkwaardige werk van GRUNDEMANN, de „Missions Atlas". De verdienste van dezen cartografischen arbeid is zeer verre boven mijnen lof verheven en geen verstandig mensch zal, na kennisneming hiervan, nog durven beweren, dat de zending, waarvan deze atlas de vrucht is, voor de wetenschap van land- en volkenkunde, ook op haren rangschikkenden ontwikkelingstrap onbelangrijk zou zijn.

Op den rangschikkenden volgt de beschouwende trap. Hier geeft de zending aan taal-, land- en volkenkunde een vast middelpunt, waarom zich al hare resultaten kunnen groepeeren. Zoo kunnen die, als één welgesloten geheel, dienstbaar worden gemaakt aan een hooger doel: de bekendmaking van Gods heerlijkheid in den mensch, de kroon zijner aardsche schepping.

De werkzaamheid der wetenschap moet niet alleen

Digitized by Google

analytisch wezen, de bijzonderheden ontledend, maar ook synthetisch, het geheel samenvattend. Nuttig is het voorts, dat niet enkel iedere wetenschap op zichzelve een organisch, in zich afgesloten geheel vorme, maar dat er ook zij, wat verwante en aan elkander grenzende vakken tot eene groep verbindt, of die gezamenlijk uit een verheven oogpunt doe beschouwen, ja, als om eene vaste poolstar, om ééne grootsche gedachte doe bewegen. Nu is er voor de genoemde wetenschappen geen schooner, vaster en verhevener middelpunt of leidstar dan het streven om den mensch te kennen in zijn geheele wezen, omgeving en werkzaamheid, maar vooral in zijne diepste behoeften en edelste vermogens; — de mensch als bewoner dezer prachtvolle en rijkgezegende aardsche wereld, die geschapen is om hier God te kennen, te vereeren, lief te hebben, — om hier „een priester des Allerhoogsten" te zijn, een „zoon van God," gelukkig, heilig en des eeuwigen levens deelachtig in de gemeenschap met zijnen Vader in de hemelen.

Geen wetenschap kan op den duur bloeien zonder een bepaald practisch doel. Het weten om te weten wordt eene ledige kennis, een dorre boom, die zijne bladeren één voor één laat vallen en niemand belang inboezemt. Dat doel moet natuurlijk van dien aard wezen, dat het voor den mensch al de moeite, inspanning, strijd en zelfverloochening waard zij, die de wetenschap, wetenschappelijk beoefend, vereischt. Naar waarheid zegt BACON: „Sommigen zoeken in de wetenschap een rustbed, waarop hun bruisende geest sluimeren kan. Anderen eenen toren, van welken zij hoogmoedig omlaag zien. Anderen eenen burcht, waarin

Digitized by Google

zij strijden. Anderen eene werkplaats en eene kraam, waarin zij hun handwerk uitoefenen, verkoopen, verdienen. Weinigen zoeken in haar de rijke schatkamer, het groote tuighuis Gods ter zijner eer en der menschen welvaart (7). De zending biedt der wetenschap een doel aan, dat de echte wijsgeer evenzeer als de godsdienstige mensch als practisch in den hoogsten zin van dit vaak misbruikte woord, zal erkennen. Zij maakt dat de woonplaats en de zeden, de taal en de denkbeelden van de volkeren der aarde geen voorwerpen meer zijn van eene ijdele nieuwsgierigheid, noch van eene hoogmoedige weetgierigheid, maar eene innige belangstelling wekken, die de ziel des onderzoekers met eenen heiligen, onverdoofbaren gloed doordringen. In den kring dezer belangstelling wordt nu alles opgenomen en niets blijft onverschillig. Het geringste overblijfsel van taal of zeden van het meest vergeten en verdierlijkte volk, de kleinste bijzonderheid aangaande land en klimaat, alles heeft zijne waarde als een deel, zij het ook een atoom van het geheel. De kennis van het schijnbaar meest onbeduidende leidt menigmaal tot geheel nieuwe en verrassende combinatiën, waarvan het belang en de vrucht voor de beschouwende wetenschap der menschelijke dingen onberekenbaar zijn. Er zijn op dit gebied kleine bijzonderheden, niet ongelijk aan dien afdruk van eenen fossielen vogel in een stuk lithografischen steen, in het Britsch Museum te Londen bewaard, waarvan de dagbladen onlangs melding maakten, en dat eene waarde heeft van c. *f* 10,000 gulden omdat deze afdruk het éénig bekende spoor is van dit dier, dat uit een geheel voorwereldlijk tijdperk is overgebleven. Een enkel woord, overgebleven uit de

Digitized by Google

taal van een of anderen verdwenen volksstam kan den dienst doen van dat ééne fossiele been, waaruit CUVIER indertijd door vergelijking en gevolgtrekking de gestalte, levenswijze, enz. van een geheel onbekend voorwereldlijk dier afleidde, om later een der schoonste triomfen der wetenschap te vieren, toen volgende ontdekkingen zijne stoute combinatie zoo treffend staafden.

Aan het slot zijner „Harmonie der werelden" sprak KEPLER o. a. (8): „Ik heb aan de menschen uwe heerlijkheid, o God ontvouwd, zoover mijn geest de oneindige majesteit daarvan kon begrijpen. Mijne zinnen waren wakker om met zuiverheid en trouw te zoeken, zoover ik kon... Looft God gij harmoniën des hemels, en gij, die de nieuwe harmoniën verstaat, looft Hem! Looft God, o mijne ziel, zoo lang ik leef! Uit Hem, door Hem en tot Hem is alles, het stoffelijke en het geestelijke, al wat wij weten en al wat wij nog niet weten, want er is veel te doen, dat nog ongedaan is." Zou het nu met de ware wetenschap anders zijn? Ik geloof het niet. Er zijn afdwalingen, zeer groote. De sterrenkundigen zijn nog niet uitgestorven, die den hemel doorzoeken maar er God niet vinden, omdat zij het orgaan, waarmede Hij moet worden waargenomen, missen, of liever ongebruikt laten. Wat ik hier zeg moet wel eene dwaasheid wezen in het oog van het naturalisme, dat met TAINE (9) den mensch „eene wandelende stelling" en een volk „eene zich ontwikkelende bepaling" noemt, — dat God vervangt door een „eeuwig axioma" hetwelk „uitgesproken wordt op het hoogste toppunt aller dingen, in de hoogste deelen van den eeuwigen en ontoegankelijken lichtaether". Zulke zonderlingheden worden wel is waar door velen in onze

Digitized by Google

dagen als de resultaten der wetenschap voorgedischt en het is zonneklaar dat de zending al zeer weinig wetenschappelijk belang zou hebben, indien zij de eenig bevoegde beoordeelaars waren. Maar er zijn ook anderen, te veel om te noemen. En bedrieg ik mij of is er eene kentering merkbaar in de wijze, waarop de reivoerders der meest liberale richtingen hier en daar zich over de waarde en het belang der godsdienstige dingen uitlaten. Welke schoone woorden hebben wij nog onlangs in de dagbladen gelezen van DE LAVELEYE en CASTELAR. Wat deed het ons goed dat de schrijver van het „onpersoonlijk amendement" met zooveel gloed en nadruk sprak over den godsdienst, als het verhevenste, waarmede de mensch zich kan bezig houden!

De christelijke zending, in haren ruimsten en verhevensten zin opgevat, bedoelt alle menschen tot God te brengen, als kinderen van éénen Vader, en hen onderling als broeders en zusters van één gezin te verbinden. Daarom geldt van haar belang voor alle wetenschappen, die ons den mensch en zijne aardsche omgevingen leeren kennen, wat MAX MÜLLER met het oog op de taalwetenschap zegt: (10) „Niet voordat het woord barbaar uit het woordenboek der menschheid was uitgewischt en door broeder vervangen en het recht van alle natiën der wereld was erkend om gerangschikt te worden als leden van één geslacht, kunnen wij uitzien naar de eerste beginselen onzer wetenschap. Deze verandering werd door het Christendom teweeg gebracht... Humaniteit is een woord dat gij te vergeefs bij PLATO en ARISTOTELES zoekt.... De wetenschap der menschheid en van de talen der menschheid is eene wetenschap, die zonder het Christendom

Digitized by Google

nooit het licht zou hebben gezien.... Maar de taalwetenschap is aan het Christendom meer verschuldigd dan hare eerste impulsie. De pioniers onzer wetenschap waren diezelfde apostelen, die het bevel ontvingen om de wereld in te gaan en het evangelie te verkondigen aan alle creaturen, en evenzeer hunne echte opvolgers, de zendelingen der geheele christelijke kerk.

Vatten wij al het gezegde te zamen, dan laat het belang der zending voor de wetenschappen van den mensch en zijne omgeving zich uitdrukken als volgt:

De zendingsgeest is gelijk een mijngraver, die kostelijke steenen uithouwt en bijeenbrengt voor den tempel der wetenschap. Hij is meer, want hij is een bouwmeester, die dezen tempel helpt oprichten naar een grootsch bestek, dat de eeuwige wetten der schoonheid dienstbaar maakt aan het verhevene doel des gebouws. Ja nog meer is hij; hij is een priester, die het heiligdom binnengaat om aan de scharen der aanbidders de heerlijkheid Gods te verkondigen en hen voorgaat in het heilig koorgezang, waarmede zij eenstemmig den lof des Eeuwigen vermelden!

II.

Veel van het hierboven gezegde behoeft slechts omgekeerd te worden om het belang van taal- land- en volkenkunde voor de zending te doen uitkomen. Het behoeft ook geen betoog, dat de edelste en verstziende zendelingen niet zooveel tijd aan allerlei waarnemingen en nasporingen op dit gebied

Digitized by Google

zouden besteden, wanneer zij niet beseften dat deze studiën hun even onontbeerlijk waren als voor den reiziger landkaart en kompas.

Er is echter nog het een en ander op te merken, dat meer bijzonder tot dit gedeelte van ons onderzoek schijnt te behooren.

a. Taal- land- en volkenkunde zijn hulpwetenschappen der zendingwetenschap. Voor den beoefenaar dezer laatste behooren zij tot de onmisbare voorbereidende (propaedeutische) studie.

De zendingwetenschap is nog nagenoeg nieuw. SCHLEIERMACHER heeft haar het eerst in de rij der theologische wetenschappen opgenomen. Zij werd evenwel nog weinig stelselmatig en volledig behandeld. Nog in 1851 kon HAGENBACH in zijne Encyclopaedie slechts spreken van „een schoon begin dat er gemaakt was met de vorming eener zendingwetenschap." In ons vaderland heeft MUURLING in zijne „Practische Godgeleerdheid" aan haar, onder de gepaste benaming van Apostoliek een zeer belangrijk hoofdstuk gewijd (11), dat slechts verder behoefde uitgewerkt te worden om een degelijk handboek der zendingwetenschap te vormen.

Men vindt de eerste sporen eener soort van zendingwetenschap reeds in de middeleeuwen. ROGER BACON († 1294) drong reeds aan op de beoefening van aardrijks- en volkenkunde, opdat de zendelingen weten zouden, waarheen zij gingen en waarop zij hun streven hadden te richten. RAYMOND LULLUS († 1315) (12), de diep van de liefde van Christus doordrongen zendeling, erkende de noodzakelijkheid van eigenlijke

Digitized by Google

zendingscholen en bewerkte van den Paus eene verordening volgens welke aan de hoogescholen van Parijs, Oxford en Salamanca leerstoelen zouden opgericht worden voor de Oostersche talen, om de bekeering der Joden en Mohammedanen te bevorderen. Maar de welmeenende ijveraar, die in zijne „algemeene kunst" de middelen meende aan te kunnen wijzen om op alle vragen zeker te kunnen antwoorden en gerekend werd onder hen, die den „steen der wijzen" gevonden hadden, was te phantastisch en verward van karakter om levenskracht in te blazen aan een denkbeeld, dat hem in de verte voor den geest zweefde maar nog eeuwen lang zijnen tijd vooruit was.

Er moest, door licht te bevroeden oorzaken, nog een geruime tijd na de hervorming verloopen eer er aan eene zendingwetenschap werd gedacht. Behalve hetgeen FRANCKE en zijne geestverwanten te Halle deden, met name Dr. CALLENBERG door zijn „Joodsch en Mohammedaansch Instituut (1728), geschiedde er onder de Protestanten niet veel van dezen aard. Tot op zekere hoogte was het in dit opzicht bij de Roomsch-Catholieke kerk beter gesteld. De congregatie „de propagande fide", door Paus GREGORIUS XV in 1628 opgericht, neemt in het programma harer lessen van de zending-kweekelingen ook op hunne oefening om in allerlei talen het Evangelie te verkondigen, maar de veeljarige ondervinding van den bevoegden en onpartijdigen BUNSEN heeft genoegzaam aangetoond, dat de veel geroemde jaarlijksche voordrachten in allerlei talen op het Epiphaniën-feest te Rome niet veel meer zijn dan spiegelgevechten met aangeleerde, dikwijls niet eens verstane woorden (13).

Digitized by Google

In 1864 trad te Erlangen Dr. GRAUL als eerste zendingprofessor op en wekte groote verwachtingen. Hij stierf, helaas, na zijne eerste voorlezing en is nog door niemand vervangen. De invloed van NEANDER heeft indertijd wel gunstige uitzichten doen openen voor de oprichting van eenen leerstoel der zendingwetenschap aan de universiteit te Berlijn, maar het is tot dusver bij plannen en beloften gebleven. De practische Engelschen en Amerikanen zijn de broederen op het vasteland in dezen vooruit. De vrije Schotsche kerk heeft in 1867 eenen leerstoel voor de zendingwetenschappen opgericht en de grijze zendeling Dr. DUFF werd als eerste hoogleeraar aangesteld. (14) Hoewel zichzelven voor ongeschikt houdend, meende hij in de eenstemmige keuze der algemeene vergadering (General Assembly) eene stem Gods te erkennen en aanvaardde zijn ambt onder een beding, dat zijn edel hart ten hoogste vereerde. Zijn tractement als hoogleeraar wilde hij niet aannemen. Dat moest besteed worden voor een nieuw op te richten zending-instituut.

Op den 7den November 1867 aanvaardde hij zijn ambt met eene belangrijke rede over het wezen en de roeping der Evangelistiek, gelijk hij zijne wetenschap noemt. Deze rede doet ons vermoeden, dat de nieuwe Hoogleeraar zijne roeping bij voorkeur van hare practische zijde opvat. Wel ijvert hij tegen hen „die het geleerde weten uit den dienst der zending willen verbannen", en „omdat de geesteskrachten harer dienaren moeten ontwikkeld, bezield en gevormd worden ten einde de wetenschap geen monopolie der vijanden van CHRISTUS, maar veeleer een arsenaal voor de verdediging des Evangelie's worde". Maar toch bezweert hij met bijzon-

Digitized by Google

deren nadruk zijnen kweekelingen dat zij toch, als het op evangelie-verkondiging aankomt, zich van alle kunsten en wetenschappen ontdoen. Dan moeten zij met geestelijke wapenen kampen, die machtig zijn voor God ter nederwerping van sterkten, — opdat hunne prediking niet gelijke op het noorderlicht, dat met al zijne kracht de ijs- en sneeuwmassa's onaangetast laat, maar op den klaren warmen zonneschijn, die ook in het barre Noorden een zomerlandschap in het leven roept. Gulden woorden, wanneer DUFF's kweekeling daarbij het woord van CHANNING vooral niet vergete: „Het vuur dat op den kansel zal gloeien, moet op de studeerkamer gestookt worden".

Bij alle hooge waardeering van DUFF's ontginningsarbeid op dezen nagenoeg maagdelijken bodem van het zending-professoraat zou ik toch den palm der wetenschappelijkheid toekennen aan zijnen Amerikaanschen ambtgenoot Dr. R. ANDERSON, die, na 40jarigen dienst als secretaris van het voornaamste zendeling-genootschap in Nieuw-Engeland, voor eenige jaren, ten gevolge eener opdracht van het Seminarie te Andover een' geregelden cursus over de zending-wetenschappen gehouden heeft. Zijne voorlezingen zijn uitgegeven en bevatten, blijkens het overzicht daarvan in het Bazeler „Missions-Magazin" gegeven (15), eenen rijken schat van historische en statistische bijzonderheden. Echter schijnt hij mij toe toch weder minder oog te hebben dan Dr. DUFF voor het belang van sommige hulpwetenschappen, waaronder deze laatste bepaaldelijk en met nadruk de kennis der wijsgeerige en godsdienstige stelsels der heidenen, enz. noemt. ANDERSON legt hierop geen bijzonder gewicht, al moeten wij aan de

Digitized by Google

andere zijde niet vergeten, dat hij zeer aandringt op onderzoeking van het zendinggebied, niet door kooplieden of leeuwenjagers of leden van een anthropologisch gezelschap of door jezuïeten, maar door mannen, die het oog en oor en hart van eenen bode van CHRISTUS hebben.

Over 't geheel wil 't mij echter toeschijnen, dat de „Voorlezingen" over zending-methode van onzen landgenoot NEURDENBURG (16), zoowel uit het oogpunt van den wetenschappelijken geest, waarin de stof is geordend en behandeld, als van den practischen zin, die alles leidt en bezielt, de vergelijking met den arbeid van DUFF en ANDERSON zegevierend kunnen doorstaan.

Een leerstoel voor zendingwetenschap aan eene nederlandsche Universiteit, dat zal wel tot de vrome wenschen blijven behooren!

Een vrome wensch is het misschien ook wel, dien MAX MÜLLER onlangs bij de opening van het Internationale Congres van Orientalisten te London uitsprak (17). Hij wenschte namelijk, dat de engelsche universiteiten, voornamelijk die van Oxford, eenen volledigen staf van professoren in de oostersche talen aanstelden, opdat men „jonge zendelingen zou kunnen voorbereiden voor hun werk en van tijd tot tijd menschen uitzenden als PATTESON, de Bisschop van Melanesië, die van top tot teen een Oxfordsch student was (every inch an Oxford man). Een 20 of 25tal van zekere soort beurzen, die nu meer kwaad dan goed doen, zou hij aan het zendingwerk willen toegewijd zien. Daarmede moesten dan jonge gegradueerden begiftigd worden, ten einde dienst te doen als assistent-zendelingen, op afgelegen stations. Zij moesten dan onder de ver-

Digitized by Google

plichting staan om een gedeelte van hunnen tijd aan wetenschappelijken arbeid te besteden: talen, bloemen of sterren, en jaarlijks eenig bericht van hunnen arbeid naar het moederland op te zenden. Zij konden dan eene soort van wetenschappelijke consuls wezen, tot wie de beoefenaars der wetenschappen in het moederland zich konden wenden om inlichting en hulp."

Werd zulk een wensch eens vervuld, welk een steun zou de wetenschap daar dan aan de zendingzaak geven. Of die nu wel zoo geheel en al hersenschimmig zou zijn, moet ik, althans van Engeland, betwijfelen, wanneer ik bedenk wat dáár geschiedt om zending en wetenschap te verbinden en de ééne door de andere wederkeerig te steunen. Zoo hebben dezer dagen eenige engelschen een kapitaal van £ 3000 (*f* 36,000) bijeengebracht en voor de hoogeschool te Oxford beschikbaar gesteld, om eenen leerstoel voor de chineesche taal op te richten, onder voorwaarde dat de heer JAMES LEGGE, presbyteriaansch geestelijke, voormalig zendeling in China, als hoogleeraar in de chineesche taal- en letterkunde worde aangesteld (18). Ik kan de gedachte niet van mij weren, dat de invloed van MAX MÜLLER's denkbeelden hierin zichtbaar is. Hoe het zij, het hart van den zendingsvriend springt op van vreugde, wanneer hij leest hoe, ten aanhoore van de bloem der orientalisten door een der eersten uit de eersten openlijk gezegd wordt: „Ik wenschte dat er tienmaal zooveel zendelingen waren als wij nu hebben!"

b. De wetenschappen, die ik straks als de propaedeutische vakken der zendingwetenschap aanduidde, hebben nog een ander belang voor de zending. Het moge ongeschikt zijn, toch mag het niet over het hoofd

Digitized by Google

worden gezien. Zij leveren aan den zendeling, te midden van zijnen arbeid in de heidenwereld de stof eener waardige en geestverheffende verpoozing, waaraan hij dringende behoefte heeft om op den duur zijn werk met opgewektheid en zegen te kunnen voortzetten. Is er iemand, die meent, dat de zendeling zoo iets niet noodig moest hebben, hij late zich leeren door het voorbeeld van den apostel JOHANNES. Men vergunne mij de bekende anecdote uit de oudste geschiedenis der Kerk hier in herinnering te brengen. De discipel, dien JEZUS liefhad, verpoosde zich nog in zijne hooge jaren zoo gaarne met eene stille, onschuldige afleiding. Een tamme patrijs was zijn lievelingsdier, dat hij met zich medenam op zijne eenzame wandelingen in den omtrek van Efesus en, terwijl hij het in de handen hield, streelde en liefkoosde. Zoo ontmoette hem eens een jager, die huiswaarts keerde uit het gebergte. Deze verwonderde zich, dat een zoo groot en heilig man in zulk eene beuzelachtige bezigheid genoegen kon vinden. Hij gaf zijne bevreemding den apostel te kennen. Deze vraagde hem: „Wat hebt gij daar in uwe hand?" „Een boog," luidde het antwoord. „Maar waarom is die niet gespannen?" „Omdat," sprak de jager, „de pees verslappen zou, als ik hem altijd gespannen hield." „Nu, jongeling," hernam JOHANNES, „het bevreemde u dan ook niet, als ik mijnen geest een weinig laat rusten, om hem tot nieuwen arbeid te sterken."

Tot nieuwen arbeid te sterken. Dat vermag niet alleen eene eigenlijk gezegde verpoozing als de hierboven bedoelde, de omgang met de natuur en de

Digitized by Google

dierenwereld, het kweeken van planten en bloemen, het knutselen aan eenig voorwerp van nut of smaak enz.; maar dat geschiedt ook door verplaatsing van de werkzaamheid des geestes op een ander, soms zelfs geheel vreemdsoortig gebied. Men denke hier b. v. aan SPENER, die zich gaarne verpoosde met de studie der wapenkunde en daarin eene weldadige verkwikking vond voor den ingespannen arbeid, aan welken hij zoo zeer zijn geheelen tijd besteedde, dat hij den tuin achter zijne woning te Berlijn, gedurende de 14 jaren van zijn verblijf aldaar (1691-1705), slechts tweemalen even bezocht.

Nu wil ik, bij alle hoogachting, die ik voor dezen heilige der Protestantsche kerk gevoel, geenszins beweren dat SPENER hierin niet eenzijdig en overdreven handelde. Toch blijft dit het ware in zijn voorbeeld, dat eene verplaatsing van de werkzaamheid ook een versterkingsmiddel van de krachten des geestes is. Brengen wij dit op de zendelingen over dan ligt het voor de hand, dat voor hen, die in den regel geheel verstoken zijn van den opwekkenden invloed van wetenschappelijk verkeer of beschaafden omgang, eenig studievak te beoefenen het uitnemendste middel is om niet te verdooven en te verstompen, maar de volle frischheid en veerkracht van hunnen geest te bewaren. Laat mij nogmaals den in deze bladzijden gedurig geciteerden hoogleeraar en zendingvriend MAX MÜLLER aanhalen. Nadat hij heeft doen uitkomen, dat de door hem gewenschte academisch gevormde zendelingen niet alleen apostelen zouden zijn van godsdienst en beschaving, maar ook pioniers van wetenschappelijk onderzoek, gaat hij aldus voort: „Ik

Digitized by Google

weet wel, dat er sommige autoriteiten in het land zijn, die verklaren, dat zulk eene combinatie onmogelijk of althans niet wenschelijk is, dat een mensch geen twee heeren kan dienen en dat een zendeling zijn eigen werk en niets anders moet doen. Niets is, dunkt mij, verkeerder gezien. Eerst en vooral: sommige onzer krachtigst werkzame zendelingen zijn dezulken geweest, die den uitstekendsten arbeid als geleerde verricht hebben, en zoo dikwijls ik over dit onderwerp gesproken heb met zendelingen, die den actieven dienst hebben gezien, stemden zij allen toe, dat zij niet den ganschen dag bekeeringswerk kunnen doen en dat niets zoo verfrisschend en versterkend voor hen is als eenige wetenschappelijke of letterkundige arbeid." Indien dit waar is, en mij dunkt, het pleit voor zich zelf, dan is er geen verfrisschingsbad des geestes voor den zendeling naderbij dan de studie van alles wat den mensch en zijne omgeving in den kring zijner werkzaamheid kenmerkt. Hij kan zoodoende dikwijls de talen, de gewoonten, overleveringen en godsdiensten van geheele stammen, die der verdwijning nabij zijn voor de vergetelheid bewaren en de verheffende voldoening smaken, dat hij belangrijke gapingen in de geschiedenis des menschdoms helpt aanvullen, door aan de volgende geslachten mede te deelen, wat anders onherstelbaar verloren gaat en toch het voortbrengsel is van duizenden jaren, het gewrocht van millioenen bij millioenen menschelijke wezens. Een zendeling, zoo de wetenschappen beoefenend, waarvoor de stof hem bij elke schrede voor de hand ligt, zal van de uren dezer werkzame verpoozing met nieuwe opgewektheid, helderheid en geestkracht tot zijnen eigenlijken arbeid

Digitized by Google

terugkeeren en het koninkrijk Gods zal ook door zijne studiën worden bevorderd.

c. Kan alzoo de wetenschappelijke arbeid der zendelingen der zendingzaak ten goede komen, ditzelfde kan ook het geval zijn met de studiën der eigenlijke geleerden van beroep. De wetenschappen, bijzonder der taal-, land- en volkenkunde kunnen krachtig medewerken om de zending bekend te maken in kringen waar de stem der gewone zendingvrienden niet of niet zoo gemakkelijk doordringt en wier sympathie toch voor het welslagen van haren arbeid hooge waarde heeft. Het vooroordeel van invloedrijke kringen is een lastige hinderderpaal; hunne sympathie een krachtig bondgenoot. In de zendingzaak, de zaak des Heeren bij uitnemendheid, wil ik niet op den vleeschelijken arm vertrouwen, vergetend dat het God is, van wien de zegen moet komen. Maar de weg der middelen mag niet worden voorbij gezien. Wie voor dit doel de hulp der wetenschappen versmaadt, die mocht nog wel eens ter school gaan bij de groote Alexandrijnsche kerkleeraars der eerste eeuwen, die zich in den dienst der evangelieverkondiging toerustten met de kennis der wetenschap en deze gebruikten als een wapen om eene het Christendom vijandige beschaving met goed gevolg op eigen bodem te bestrijden. Zij zouden zelfs van den phantastischen, straks genoemden RAYMOND LULLUS veel kunnen leeren.

Het ligt op onzen weg om alle krachten, die er zich maar eenigzins toe leenen, zooveel mogelijk dienstbaar te maken om de maatschappij te doordringen van de gedachte, dat de zending iets geheel anders is dan

Digitized by Google

het welgemeend, maar hersenschimmig drijven van eenige opgewonden utopisten en zwakhoofdige vromen. Maar wanneer nu de reivoerders der wetenschap, of ook slechts enkelen uit hun midden die taak van ons overnemen, dan dringt dat veel beter door dan van ons, die onwillekeurig de verdenking op ons laden, dat wij eene oratio pro domo, eene pleitrede in eigene zaak houden. Wanneer mannen als PETERMANN in Duitschland, KERN in ons vaderland, MAX MÜLLER in Engeland met ingenomenheid over de zending en met achting over de zendelingen spreken, dan is dit eene hulp, die de zendingvriend ten hoogste moet waardeeren. Wanneer daar leerstoelen en prebenden worden gevraagd ten behoeve der zending, gevraagd op een internationaal congres van de beroemdste taalgeleerden, gevraagd door eenen man, dien Engeland zóó hoog stelt, dat het hem, zonder eenige verplichting zijnerzijds tot het geven van collegiën, etc., een ruim jaargeld geeft als hoogleeraar te Oxford, alleen om hem rustig te laten arbeiden aan de uitgave van de heilige schriften der verschillende volken, wanneer dat in dien kring door zulk eenen man met zulk eene innige warmte wordt gevraagd, dan kan dat niet vruchteloos zijn. Wel is waar zou het eene illusie wezen, wanneer wij ons voorstelden, dat al die hooggeleerde congresleden en hooggeplaatste toehoorders in ééns de onverschilligheid jegens of den afkeer van de zendingzaak, die zij misschien van huis hadden meêgebracht, zullen hebben laten varen, of ook later tot inkeer zullen gekomen zijn. Om een dergelijk optimisme te voeden, moesten wij geheel en al vreemdelingen zijn in het Jeruzalem der hedendaagsche

Digitized by Google

toestanden en de sterkte niet kennen van de materialistische stroomingen, die den oceaan der 19e eeuwsche wetenschap beroeren. Maar het zou toch ook een somber en zwakgeloovig pessimisme verraden, wanneer wij meenden, dat op dit arbeidsveld al de zaadkorrels bij den weg zouden nedervallen. Vergeten wij het niet, dat de man, die overvloediger heeft gearbeid dan al zijne mede-apostelen en meer dan iemand het ideaal vertoont van den zendeling in de heidenwereld, het wetenschappelijkst van allen was gevormd en grooten prijs stelde op den steun van den hooggeplaatsten landvoogd van Cyprus, SERGIUS PAULUS, op de hulp van den geleerden en welsprekenden Alexandrijn APOLLOS, op het geleide van den beschaafden en kundigen geneesheer LUKAS. Vergeten wij niet dat deze PAULUS wel voor de meeste „Epicurische en Stoïsche wijsgeeren" te vergeefs sprak, maar dat toch ook sommigen hem aanhingen en geloofden, onder welke was DIONYSIUS, de Areopagetische raadsheer. Wij zijn dus geheel in de lijn der zuiverste apostolische denk- en handelwijze, wanneer wij hoogelijk zijn ingenomen met ieder woord van aanbeveling, dat voor de zending gesproken wordt door achtbare mannen, wier stand, wier hooge betrekking, wier uitstekende bekwaamheden op maatschappelijk, staat- of letterkundig gebied hun woord wijd doen klinken. Ik wijs slechts op hetgeen de oud-gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië, onze DUYMAER V. TWIST en op hetgeen de oud-gouverneur van het presidentschap Bombay, sir BARTLE FRERE, ieder op zijne wijze, uitnemend hebben gezegd ter aanbeveling van onze zaak (19).

Wil men eene proeve wat het uitwerkt, als

Digitized by Google

eenmaal in regeeringskringen eene warme sympathie voor de zending gewekt is? In de Vereenigde Staten van Noord-Amerika was DANIËL WEBSTER de eerste staats-secretaris, die in 1842 aan den gezant der Unie te Konstantinopel de instructie gaf, om aan de zendelingen uit zijn vaderland de hun tot dus ver geweigerde ondersteuning te verleenen. Men verlieze niet uit het oog, dat hier slechts sprake is van eene gelijke bescherming als die aan anderen, kooplieden en reizigers b. v., ten deel valt. Sedert dien tijd en mede ten gevolge dezer bescherming heeft de evangelische zending vasten voet verkregen in het gebied van den „Grooten Heer." Het is in ons oog eene weldadige beschikking Gods, dat de groote christelijke mogendheden in hunne jongste verdragen met China uitdrukkelijke bepalingen hebben bedongen ten gunste der zendelingen en hunner bekeerlingen. Gaarne zeggen wij het den straks genoemden zendingprofessor Dr. ANDERSON na: „Hoe genoegzaam de bescherming des Heeren zelve ook schijnen moge, de erkenning van het „romeinsche burgerrecht" in den zendeling behoudt hare eigenaardige waarde." De zending behoeft daarom niet te leven door noch te bedelen om de gunst der aardsche machten, zij zal hare geopende deur behouden of eenmaal erlangen, al zijn de tegenstanders ook even talrijk als machtig. Maar sneller en gezegender zal haar werk gedijen naarmate de „overheden en machten" haar uitnemend belang voor de verlichting en veredeling, de geheele stoffelijke en geestelijke wedergeboorte der heidensche volkeren beseffen. En dit besef, het zal in die kringen krachtig opgewekt worden, wanneer de toongevers der

Digitized by Google

wetenschap, die op den duur altijd en overal de publieke opinie leiden, hunne pleitredenen te haren gunste doen hooren. Zijn dat nu nog maar enkele stemmen, hier geldt het wegen meer dan het tellen. Men noeme het eene illusie, eene utopie of hoe men wil, ik kan niet gelooven, dat de zuivere wetenschap op den duur zou kunnen beheerscht worden door antichristelijke, materialistische strevingen, dat hare priesters, voor zoo ver zij het nu nog doen, op den duur den rug zouden toekeeren aan of de schouders zouden ophalen over eenen arbeid, die niets bedoelt dan menschenheil te vermeerderen en God te verheerlijken. De tijd moet komen, — of het al daagt in het oosten?... waarop de wetenschap er zich eene eer en vreugde in stellen zal de zending aan te bevelen met haar invloedrijk woord, om alzoo op de edelmoedigste wijze de diensten te loonen, die de christelijke heidenboden, als belangelooze en volijverige pioniers der beschaving aan haar hebben bewezen. Ook in dit opzicht geloof ik aan de waarheid van BUNSEN'S woord: „Zóó eindigt het koorgezang der Grieksche tragedie: „Maar het heil zegeviere!" Ja, het heil zal zegevieren in de wereldgeschiedenis, want het heeft gezegepraald van de menschheid in CHRISTUS voor achttien eeuwen."

„Wij allen snellen de eeuwigheid tegemoet, terwijl wij in haar leven, en onze tijd heeft zijn wezen in het eeuwige en het rijk Gods wordt er in geboren en dringt al dieper en dieper de werkelijkheid in."

„Wellicht zien wij het morgenrood van den nieuwen dag der aarde slechts in den geest; maar wij zullen

Digitized by Google

het aanschouwen, want ons behoort de dag, die daaruit zal aanbreken." (21)

Wanneer het bovenstaande in hoofdzaak en strekking juist bevonden wordt, dan is aangetoond, dat de zending en de taal-, land- en volkenkunde velerlei belang voor elkander hebben. Voornamelijk dit: zij leveren elkander bouwstof, bevelen elkander aan, lichten elkander voor. De zending is voor deze wetenschappen: een geduldige mijnwerker, een voortreffelijk bouwmeester, een waardige priester. De wetenschappen geven aan de zending eene belangrijke hulp, eene weldadige verpoozing, eene invloedrijke voorspraak.

Laat mij de gevolgtrekkingen van dit resultaat in een drietal aphorismen samenvatten.

I. De zendingvriend en de beoefenaar der genoemde wetenschappen moeten in elkanders arbeid en de resultaten daarvan belang stellen. Zij moeten elkanders streven, met zijne beginselen en bedoelingen hoog waardeeren, elkander vrijgevig van hunne verworven schatten mededeelen, hunnen eigenen rijkdom met die ontvangene gaven vermeerderen. Zij moeten dan openlijk erkennen, dat zij die van elkander ontvingen en zóó, gelijk in allerlei opzichten, elkander aanbevelen, waar zij maar kunnen en mogen.

II. Zending en wetenschap moeten intusschen rustig voortgaan, ieder op haar eigen gebied. Daar moet de eene zoowel als de andere bestendig in de eerste plaats het hoofddoel harer werkzaamheid in het oog houden. Een oppervlakkig, onvruchtbaar en ge-

Digitized by Google

vaarlijk dilettantisme op het gebied der andere wordt door beiden zorgvuldig vermeden. De zendeling zou er de warmte zijner geestdrift voor de heidenbekeering bij inboeten. Den man der wetenschap zou de hel derheid en onbevangenheid van zijnen geestesblik op de slotsommen van zijn onderzoek spoedig beneveld worden. Beider werk is Gods werk. Een ieder doe voor alle dingen het hem bijzonder opgedragene en woekere met het toevertrouwde talent, Hem tot eere, der menschheid ten zegen.

III. Het bewustzijn van het belang der zending en der wetenschap voor elkander is op verre na nog niet helder, algemeen en levendig genoeg. Oprechte zendingvrienden koesteren wel eens een bekrompen wantrouwen tegen de wetenschap. Toongevers op het gebied der wetenschap zien wel eens met hooghartige minachting op de zending neêr. Het een zoo min als het ander moet hen ontmoedigen, die reeds een oog hebben om dat wederkeerig belang te zien en een hart om het te waardeeren. Zij allen moeten goeden moed houden, trots misverstand en vooroordeel, miskenning en tegenstand. Aandachtig moeten zij letten op ieder teeken des tijds, dat in dezen eene betere toekomst voorspelt, evenzeer als op ieder baken in de groote wereldzee, dat hun gevaarlijke klippen aanwijst. Bij trouwhartigen, belangeloozen en rusteloozen arbeid mogen wij goedsmoeds zijn in het vaste geloof, dat alle krachten, die God in de menschheid heeft nedergelegd, tot de verwezenlijking van Zijn aanbiddelijk en zegenrijk wereldplan zullen medewerken. Eens toch moet al het tijdelijk uiteenloopende samenvloeien tot eene eeuwige, heerlijke harmonie. Zelfs de vreemdsoor-

Digitized by Google

tigste elementen en tegenstrijdigste krachten zullen, al is het ook onbewust, ja in weerwil van zichzelven medewerken om het ideaal der edelste godsgetuigen van alle tijden en volken te verwezenlijken. Eens wordt de aarde vol van de kennis des Heeren. Dan belijdt alle tong, dat CHRISTUS de Heer is. Het wordt ééne kudde, één Herder, en God alles in allen!

Leeuwarden, 1876. E. H. LASONDER.

Digitized by Google

AANTEEKENINGEN.

(1) Nevensgaand opstel is een, ietwat breeder uitgewerkt referaat, gegeven op eene zending-conferentie te Leeuwarden, 16 Feb. j.l. Geest en hoofdzaak van het dáár gesprokene en hier geschrevene zijn gelijk. De onpartijdige lezer beoordeele nu, of het juist is, wat zekere A. V., die de conferentie mede bijwoonde, in de Wekstem, overgenomen in het Zondagsblad van de „Standaard", 5 Maart j.l., over mijne beschouwing van de zending schreef. Hij beweert, dat zij voor mij „een draagster en aanbrengster der wetenschap" is, hetgeen, in het verband waar het voorkomt, moet beteekenen dat zij voor mij niet, of slechts in zeer ondergeschikte plaats „eene draagster en verbreidster" is „van het heil in CHRISTUS geopenbaard." De man heeft zeker de vraag, die ik behandelen moest, niet recht gelezen en de duidelijke strekking van mijn antwoord niet recht verstaan. Er is, in hetgeen A. V. in zijne opmerkingen over de bewuste conferentie ten beste geeft, nog meer, dat aan bedenking onderhevig is. Maar het is onnoodig, onvruchtbaar en tijdroovend, daarbij stil te staan. Het geacht Bestuur der Gewestelijke Zending-conferentie heeft mij bovendien zooveel welwillendheid bewezen, dat ik om zijnent wil geenerlei polemiek wensch te voeren met iemand der aanwezigen.

(2) MAX MÜLLER. Lect. on the Science of Language I p. 3. — Zie ook Geloof en Vrijheid 1872 p. 470 s.

(3) M. MÜLL. Sc. of Lang. I p. 173. — J. C. NEURDENBURG. Voorlez. over Zendingmethode (Mededeelingen v. h. Ned. Zendelinggenootsch. Dl. XIII, p. 20 en verv.)

(4) Hier zouden nog kunnen genoemd worden: The Indian

Digitized by Google

Evangelical Review, te Bombay uitgegeven; WILLIAMS, BINGHAM, ANDERSON, TURNER over de Zuidzee-eilanden; KRAPF's Reisen in Ost-Africa; MOFFAT's, LIVINGSTONE's geschriften; DUFF over het vaste land van Indië; GÜTZLAFF en MORRISSON over China enz. De »Lettres edifiantes" van de Jezuïeten leveren ook tal van ethnografische bijzonderheden op.

Met een enkel woord stip ik hier nog aan, hoe b. v. PATTESON 23 talen en tongvallen der Melanesische eilanden heeft geleerd en die eilanden (vroeger door de woestheid hunner bewoners zoo gevaarlijk voor den zeevaarder) voor het verkeer heeft ontsloten door zijn 16jarigen arbeid. Voorts hoe MOFFAT, zonder eenige menschenhulp, geheel alleen in ruim 20 jaren den Bijbel heeft overgebracht in de Sechuana taal der Beetchuaansche stammen.

(5) Het zij verre van ons bij 't noemen en roemen van der zendelingen arbeid, de niet-zendelingen te willen vergeten b. v. BURTON, SPEKE, SCHWEINFURTH, CAMERON, STANLEY, BAKER en zoo veel anderen. Ook op de niet genoemden wil ik toegepast hebben het bekende: »Ehre dem Ehre gebührt." Maar mijn bestek is te kort voor al die namen.

(6) Wie daar meer van wil weten, leze: »Die Entdeckungen in Afrika und die Mission" (Evang. Miss. Magaz. 1861 p. 3 sqq).

(7) HERDER. Briefe d. Stud. d. Theol. betreffend, 37en Br. aan het Slot. M. MÜLLER Sc. of Lang. I p 9.

(8) M. MÜLLER. Sc. of Lang. I p. 142.

(9) H. TAINE. Les Philosophes Français du XIXe Siècle p. 358. 364. — Gel. en Vrijh. 1868 p. 23 sqq. Behalve hetgeen ik in laatstgenoemd opstel schreef, neem ik hier nog gaarne de woorden van eenen vriend, naar aanleiding van TAINE's aangehaalde gezegden tot mij gericht, over: »Ik waag ten deze de opmerking, dat die heeren, niet bestraald door het licht des Evangelies, maar louter philosophisch induceerend en deduceerend, toch werkelijk weer van den »onbekenden God" spreken."

(10) M. MÜLLER. Sc. of Lang: I p. 140.

(11) MUURLING. Pract. Godgeleerdheid. II. 2. p. 153 ss. Ook DOEDES heeft in zijne Encyclopaedie een belangrijk hoofdstuk aan deze zaak toegewijd.

(12) Zie over hem NEANDER. Kerkgesch. Dl. VII, p. 75—88

Digitized by Google

der Holl. vertaling. WEBER, Allg. Weltgeschichte. VII p. 93. 523.

(13) J. TIDEMAN. De R. Cath. Zending. (Mededeell. v. h. Nederl. Zendelinggenootschap. Dl. XVIII, p. 270).

(14) De naam van hoogleeraar moet echter met eenig voorbehoud op DUFF en ANDERSON worden toegepast. GRAUL was in den eigenlijksten zin professor. DUFF en ANDERSON, beide reeds van gevorderden leeftijd, hielden aan verschillende universiteiten voorlezingen.

(15) Evang. Miss. Magaz. 1871. p. 412 ss.

(16) Mededeelingen v. h. Ned Zendelinggenootschap. Dl. XIII en XIV.

(17) M. MÜLLER. Opening Address at the international congress of orientalists, held in London, Sept. 14—21, 1874. — (Chips from a german workshop. IV p. 333.

(18) Zie boven, aant. 12. Haarl. Courant 26 Febr. 1875. Dat doet men in Engeland! En in ons vaderland? Daar laat men ons Nederlandsch Zendelinggenootschap door partijzucht en gebrek aan offervaardigheid wegkwijnen, zoodat het nú aan den rand van zijn' ondergang is gebracht. Treurig teeken des tijds!

(19) Mededeelingen v. h. Ned. Zendelinggenootsch. XVIII, p. 99. Gel. en Vrijh. 1873, p. 249 ss.

(20) Miss. Magaz. 1871 p. 494. Het ware te wenschen, dat wij ook onze nederlandsche Regeering konden noemen als een steunpilaar der christelijke zending. Maar Bolaäng Mongondou gesloten, de arbeid van het Ned. Zendelinggenootschap voor het onderwijs in de Minahassa van Menado feitelijk geneutraliseerd, dat zijn waarlijk geen teekenen van welwillendheid. Een staatsbeleid, dat de regeering eener christelijke natie weerhoudt, de verbreiding van het Christendom door zuiver geestelijke middelen te begunstigen, is wel eene zonderlinge anomalie in de geschiedenis der menschheid. De tijd zal oordeelen of het staatsbelang er door wordt bevorderd.

(21) C. C. J. v. BUNSEN. De Teekenen des Tijds II. p. 183.

Digitized by Google

VERSCHIJNSELEN DES TIJDS.

(BRIGHTON. — WATERSNOOD. — WET OP HET HOOGER ONDERWIJS. — NED. ZENDELING-GENOOTSCHAP. — BELIJDENISVRAGEN. — PREUSSISCHE GENERAL-SYNODE, ENZ.)

Aan stof ontbreekt het mij ditmaal zoo weinig, dat ik veeleer de beschuldiging van oppervlakkigheid voorzie, waar ik van veel, wat me voor den geest staat, althans iets zal zeggen: te meer omdat de rubriek „Verschijnselen" niet te zeer uitdijen mag. Wel wilde ik met opgeruimder hart aan dezen arbeid gaan. Maar, ofschoon daartoe iets persoonlijks kan medewerken, toch weet ik zeker, dat ook in de ziel van vele anderen menig verschijnsel des tijds een weinig bevredigend beeld afspiegelt. Och! of het meer tot waarachtig gebed stemde, dat daar opwelt uit een gemoed, dat niet alleen vraagt: hoe word i k heilig en zalig, maar in deelnemende liefde de nooden der menschen-wereld, des vaderlands, der gemeente gedenkt. God beware mij, een oordeel te vellen over het inwendig leven van die allen, die te Brighton en elders tot bidden samenkwamen, of met MOODY en SHANKEY liederen zongen; maar die verschijnselen hadden mij,

Digitized by Google

ook in het licht der geschiedenis gezien, te veel gemaakts, opgeschroefds, zenuwachtigs, dan dat ik er groote verwachtingen op bouwde; en de loop der beweging, door PEARSON SMITH gaande gemaakt (BRONSVELD heeft dien in zijne Kroniek zoo kalm meêgedeeld) staat daar weder als een waarschuwend teeken, om toch gewijde zaken niet door eigen schuld der wereld tot eene aanfluiting te maken, en op het zedelijk karakter des Christendoms geen smet te werpen door de heiliging voor te stellen als iets, dat in een oogenblik gegrepen wordt. ULLMANN zei eens te midden van de beweging van het Duitsch Katholicisme (1845), dat eene kerk bij geen toasten en gastmalen wordt gesticht; ik acht evenmin de heiligheid tot stand te brengen door de min of meer fanatieke trillingen der met het gemoed verwarde fantasie. Het bekende: „daar moet veel strijds gestreden zijn" enz. heeft niets van zijne waarheid verloren.

Misschien beschuldigt mij iemand van groote onaandoenlijkheid, als ik den Watersnood, die een klein gedeelte van ons vaderland teisterde, nauwlijks onder de treurige verschijnselen rangschik. Maar de ramp heeft daartoe te onmiddellijk iets goeds gewerkt. De ruime giften bewezen, dat ons volk, althans een goed deel er van, als het eenigen nood slechts werkelijk gevoelt, nog medelijden genoeg heeft, om zelfs, voor een oogenblik althans, in wèldoen de vele veeten te vergeten. Maar vooral, — niet blind of doof voor de moeielijkheid, om vele verschijnselen in de natuur met een wijs en liefderijk godsbestuur te rijmen, verheug ik mij, dat ook weder deze watersnood tegenover degenen, die met hunne wanhopige bewering van God niet in de natuur te zien, den

Digitized by Google

Gordiaanschen knoop doorhakken, een nieuw bewijs heeft aangebracht. Of bleek het niet, dat gelijk vroeger voor onze voorouders, zoo ook nu nog de rampen, meer rechtstreeks uit Gods hand ons toekomende, voor het zedelijk leven deze strekking hebben, dat zij zoowel tot gemeenschappelijke energie als tot liefdebetoon gelegenheid geven en opwekken? Ik bid u, vergelijkt eens Nederland, door natuurramp, met Spanje door menschelijke boosheid getroffen! Herinnert ge u uit BEETS' gedicht bij de eerste-steen-legging van het Heiligerlee-monument (Mei 1868) dien prachtigen greep?

Één wenk! — De telegraafdraad meldt
In Spanje ons feest......
Ontwikk'ling, welvaart, overvloed,
Nieuwe onderneming, grootsche werken,
Ziedaar, waar God de hand wil sterken,
Ziedaar wat vrede en vrijheid doet.

Nu zou de telegraaf uit Noord-Brabant naar Spanje en Rome kunnen melden:

Nieuw krachtsbetoon en liefdewerken,
Ziedaar, waartoe Gods hand komt sterken,
Waar 't slaan dier hand het hooge goed
Van vrede en vrijheid saâm ontmoet.

Maar helaas! dat wij niet naar Spanje behoeven te gaan, om de tegenstelling te zien tusschen het kwaad, dat komt uit Gods hand, en het kwaad, dat door menschen wordt gedaan. De dagbladen toch waren in de laatste maanden en weken ijzingwekkend vol van allerlei gruwelen. Het lust mij niet, ze weder op te rakelen. Toch zal ik wel niet de eenige zijn,

Digitized by Google

die zich wel eens betrapt op een zeker gewoon-raken aan zulke berichten, op een niet genoegzaam gruwen van zulke menschonteerende wandaden. Ja! ik vrees van de dagbladen-lectuur onder alle standen, zelfs onder kinderen, eene zekere verdooving of verharding van het zedelijke gevoel. Al te licht raakt men tegenover zulke uitersten van boosheid, vrij wel ingenomen met zich zelf': gelijk, wanneer ons oor veroordeeld wierd, gedurende eenigen tijd afgrijselijk valsche muziek aan te hooren, wij daarna de fouten van niet meer dan matige muziek moeilijk zouden onderkennen. Eén ding hoop ik, ofschoon er nog weinig bij de toongevers van bemerkt wordt, dat de dikwijls niet gewone verstandelijke kennis, die bij verscheidene misdadigers gevonden wordt, het bijgeloof der onderwijs-aanbidders tot bezinning moge gaan brengen, als zou enkel, of zelfs maar eenzijdig verstandelijke ontwikkeling, zonder zedelijk-godsdienstige en in hoogeren zin aesthetische Bildung, den vooruitgang der maatschappij waarborgen. Vreemd, dat velen onzer schoolmannen DICKENS' Slechte Tijden niet schijnen te kennen of te behartigen.

Van aesthetisch genot gesproken, misschien kom ik als uit de nachtschuit, waar ik naast en tegenover de algemeen gelezen Aspasia van HAMERLING ook aanbeveel BULWER's laatsten roman Kenhelm Chillingly. Misschien staat hij als kunstproduct verre beneden de eerstgenoemde. Maar toch veel minder dan b. v. het kreupel-latijn van het Middeleeuwsche Stabat Mater staat beneden eene Ode van HORATIUS. Maar de polsslag van een diep en rijk gemoedsleven, die in BULWERS roman klopt, is mede een commentaar op dat woord van

Digitized by Google

ASPASIA, tot PERICLES gesproken, als voor dezen het vermoeden omtrent het wezen van eene andere dan zinnelijk-aesthetische liefde begint te dagen; ik bedoel het woord: dan zijt gij geen Griek meer: wat m. a. w. wil zeggen, dat in de Germaansche wereld, bewust of onbewust onder den invloed van het Christendom, eene diepere levensopvatting zou ontkiemen, dan de Grieksche wereld bereikte, al waren een SOPHOCLES en SOCRATES en PLATO er de profeten va .

Ik spreek van onderwijs: hoe kan dit woord genoemd worden zonder te denken aan de Nieuwe Wet op het Hooger Onderwijs? Reeds dát zij tot stand kwam, is eene reden van blijdschap. De minister en wie er zich over verheugen in den lande, zullen zeker den hoogleeraren VISSERING en BUIS dankbaar zijn, als die beiden, de een vroeger in een artikel in de N. Rott. Courant, de ander door zijn stuk in de Gids onze Kamerleden tot doen aanspoorden. Ik weet wel, dat de nimmer rustende kritiek (al te dikwijls de beste (!) stuurman, die aan den wal staat) den minister van beginselloosheid beschuldigt, omdat hij zooveel toegaf; ook vermoed ik, dat de geamendeerde wet niet in alles zal blijken werkelijk geamendeerd te zijn. Maar de volmaaktheid — wie zou daarop willen wachten? en tusschen beginselloosheid en tegemoetkomen aan anderer wenschen gaapt een wijde klove. En de faculteit der godgeleerdheid komt tot stand, als hernieuwde voortzetting van de oude theologische faculteit. 't Is te hopen, dat er in ons vaderland genoegzaam personeel zal zijn, om al die geleerdheid werkelijk te onderwijzen, dat onze jongelui lust zullen hebben, om van de rijkelijk geopende ge-

Digitized by Google

legenheid tot veelzijdige ontwikkeling gebruik te maken, en dat de Nederlandsche Hervormde Kerk nog blijk geve van eene gebleven degelijke kern, om onpartijdig te voorzien in het onderwijs der Dogmatiek en der practische vakken. Maar mijn geloof aan die Kerk wordt met den dag minder. 't Is een toestand, die zoo niet lang kan voortduren. Zoover ik mij herinner, heb ik mij kieschheidshalve nooit in het publiek uitgelaten over de Commissie van Negen, in 1873, waarvan ik de eer had lid te zijn. Nu durf ik het zonder schijn van aanmatiging zeggen, dat het gemis aan sympathie voor de hoofdgedachte der tweede afdeeling: vertegenwoordiging der minderheden, het bewijs van onverzoenlijkheid der partijen heeft geleverd. Sinds dien tijd is dan ook ééne partij, de uiterste rechter, meer en meer meester geworden, maar met het treurige gevolg, dat wie zich bij haar niet kunnen aansluiten en iets anders van noode hebben om voor godsdienst en christendom gewonnen te blijven of te worden, der Kerk den rug toekeeren en, in weerwil van alle voorlezingen en meetings der modernen, gevaar loopen met de godsdienst te breken. Waar schuilt de LUTHER, de SCHLEIERMACHER voor onzen tijd? die het woord zal uitspreken, dat „de kinderen Gods, die „verstrooid zijn, bijeenvergadert." Ik vind het noch bij de orthodoxen, noch bij de modernen, noch bij de evangelischen. Ook bij de laatsten niet? vraagt gij, is dan CHRISTUS en zijn Evangelie onmachtig geworden? Neen! dat niet, maar de groote gedachte, die ROTHE in de laatste jaren zijns levens bezig hield, is nog niet verwezenlijkt, de gedachte die ten grondslag ligt aan zijne twee aphorismen: „de Heer CHRISTUS en het Chris-

Digitized by Google

tendom dulden, ja eischen het, telkens op nieuw met frissche oogen te worden aangezien" en — „het Christendom is het allerveranderlijkste, dit is zijn ware roem." — Iets van wat ik bedoel, geschiedde bij het ontstaan der Groningsche school; maar die heeft haren tijd gehad. Wij teren op haar nalatenschap. Goed; maar deze raakt uitgeput. Er moet een nieuwe krachtige greep gedaan worden in het onuitputtelijk kapitaal van CHRISTUS en zijn Evangelie. Waar is de hand, die het vermag en tevens het gegrepene kan ommunten in voor onzen tijd en onze behoeften gangbare munt? — — —.

Nu weer terug tot den watersnood. Ik doe niets af van wat ik zoo straks daaromtrent zeide. Maar wilt me dan nu ook niet misverstaan, als ik zeg tegenover die overgroote en algemeene giften soms zekere kregelheid en jaloerschheid niet te hebben kunnen onderdrukken. Hoe vele edele philanthropische zaken zijn er niet, voor welke men nauwlijks zoovele honderden guldens met vele moeite bijeenbrengt, als dezen tijdelijken, zeer beperkten nood de duizenden toevloeien. Waarlijk ook de aard der nooden, die medelijden wekken en hulp uitlokken, is een barometer voor den aard der liefde. 't Is nu acht jaren geleden, dat ik in ditzelfde Tijdschrift een stukje schreef: Tusschen Vrees en Hoop. Het had betrekking op den benarden toestand van het Nederlandsche Zendelinggenootschap, en werd mij ingegeven door liefde tot de zending en de overtuiging, dat Nederland zijne koloniën onwaardig wordt, indien zij, die er het zout van moeten zijn, d. i. de besliste Christenen van Nederland niet krachtiger, als een éénig man met

Digitized by Google

de geestdrift des geloofs en der liefde de halve maan door het kruis trachten te overwinnen en den zuurdeesem des Evangelies gaan overbrengen in de massa van Javanen, Maleiers, Alfoeren. En nu in 1876? Mijne hoop is niet beschaamd, maar ook mijne vrees niet weggenomen. Het Ned. Zendelinggenootschap heeft zijne werkzaamheden kunnen volhouden, dank de zoo dikwijls verblijdende en beschamende offervaardigheid van dien betrekkelijk o! zoo kleinen kring der zendingsvrienden. Maar dáár schuilt juist het ongeluk: die kring is zoo klein. Dààr schuilt de reden, dat nu in 1876 van wege het Ned. Zendelinggenootschap het Dringend Woord is uitgegaan, waarin de steller (V. D. POT) zoo gemoedelijk welsprekend den finantieelen nood en daarmede samenhangenden onvoldoenden staat der zaken tot het geweten brengt. Hebt gij het gelezen? Wat heeft het bij u gewerkt? De teekenen des tijds zijn ernstig en wijzen bij het licht der geschiedenis op een nieuw komen van den Heer. Met het laatste bedoel ik, dat de wereldverandering door het stoomwezen en de ontdekkingen, vooral in Afrika, van nieuwe gedeelten der aarde (welke laatste Engelsche en Schotsche Christenen de handen doen aan het werk slaan) voorboden zijn van nieuwe wereldtoestanden. Zoo hing eens de vereeniging der Oostersche en der Grieksche wereld te zamen met ALEXANDER's doordringen in Indië, de eerste verbreiding des Christendoms met den aanleg van heirbanen door de Romeinen, de ontwakende nieuwe geest in Europa met de kruistochten, de Hervorming met de ontdekking van America, en het ontstaan der Zendingsvereenigingen met de reizen van COOK en anderen. En bij de ernstige tee-

Digitized by Google

kenen des tijds denk ik in Europa aan het fanatisme des ongeloofs en des bijgeloofs beide, dat tot een misschien bloedige krisis kan leiden, op hetzelfde oogenblik, dat in het Oosten en bepaaldelijk in Neêrlands Indië de Islam zijne verstrooide krachten tot een wanhopigen kamp samenvat. Uit dit laatste leid ik niet af, wat zeker welmeenend lid der 2e Kamer vóór niet langen tijd deed, dat de zending en het christelijk element moeten geweerd, maar juist het omgekeerde, dat op veel grooter schaal en met krachtiger hand aan de uitbreiding des Christendoms moet gewerkt worden. Och! of Nederland en zijn volk van zulk een krachtigen christelijken geest doordrongen was, dat het als van zelf, als met de spontaneïteit van eene natuurwerking het Christendom overbracht. Zoolang dat niet zoo is, zoolang de Regeering, daarin uitdrukkende den geest der natie, omtrent het voortwoeden van den kanker des Islams en omtrent de uitbreiding des Christendoms lauw blijft, zoolang is het dubbel de plicht van alle besliste Christenen in ons vaderland, om de altoos zwakke pogingen te steunen van het Ned. Zendelinggenootschap of van andere Vereenigingen, die op een gezonden grondslag staan. Nog eens, hebt gij het Dringend Woord gelezen? Zoo neen! och doe het eens; zoo ja! doe het nog eens, en in beide gevallen — — och! zie of er na uwe watersnoodgift, voor Indiëns nood iets, liefst eene jaarlijksche bijdrage overschiet.

De eene noodkreet brengt mij tot dien van den heer CHAVANNES te Leiden (Helpt! Een Noodkreet tot de N. Herv. Gemeente. Leiden, 1876). Wel werd het boekje ons niet toegezonden, gelijk aan BRONSVELD en den Re-

Digitized by Google

dacteur der Wageningsche Courant schijnt geschied te zijn. Maar er trilt in die zwevende klanken te veel gevoel, en er klopt ook onder die opgewondenheid te veel hart, om niet met een enkel woord te antwoorden. Alleen houde de schrijver het mij ten goede, dat ik een glimlach voelde om mijne lippen, toen ik van hem, den modernen theoloog, de vermaning hoorde, om „de kleinen te ontzien en hen te dragen in hunne zwakheid". Ik neem de vermaning gaarne aan, wie voelt zich onschuldig? maar ik hoop toch, dat ook en vooral menig moderne bij haar de hand in den boezem zal steken. Doch wat nu de hoofdzaak betreft, dan wil de heer CHAVANNES bij het afleggen van Belijdenis volstrekt geene algemeen aangenomen vragen gedaan hebben, maar toch „het vragen stellen niet afgeschaft." Wederom „het beantwoorden met ja! niet voorgeschreven" d. i. tot voorwaarde gesteld, ook niet het „ja! zeggen" op de vragen, „die eenvoudig en ernstig uitdrukken, wat de antwoordenden in 't hart hebben." Neen ook dit niet „voorgeschreven", al is „zulk innig ja! zeer plechtig." Zoo althans begrijp ik, of liever begrijp ik niet, wat CHAVANNES wil. Maar dit is zeker, in weerwil dat hij het laten ja! zeggen op zekere algemeen vastgestelde vragen als iets onzedelijks bestrijdt en de aannemelingen van ieder ja zeggen als gestelde voorwaarde wil ontslaan, toch laat hij volgen: „dat degene die aangenomen is, ook aangenomen zij. Dan kome de bevestiging. Die haar leidt — late de jongelieden getuigenis afleggen van hetgeen zij doen". Is dit dan geen ja! zeggen? En komt de vraag eigenlijk niet hierop neder,

Digitized by Google

welke getuigenis, welke betuiging de voorwaarde is van opneming onder de leden der Christelijke gemeente? Neen! het is niet de vraag, of er eene zekere vereeniging tot bevordering van het ware, het schoone, het goede gesticht zal worden, waarin zulk eene algemeene betuiging misschien voortreffelijk op hare plaats zijn zou. Maar de vraag is, of de Christelijke gemeente niet uit den aard der zaak alleen dezulken in haar midden als leden kan toelaten, die belijden (d. i. krachtens de volheid huns gemoeds er voor uitkomen) dat zij in God, den God en Vader van JEZUS CHRISTUS, en in JEZUS als den Heiland gelooven, en niet maar in 't algemeen naar een zedelijk leven, maar naar een godsdienstig zedelijk leven in CHRISTUS' gemeenschap willen streven. Ik gebruik opzettelijk andere woorden, dan voorkomen in de drie bekende vragen, die tegenwoordig tot debat aanleiding geven: omdat ik, schoon van heeler harte met den inhoud dier vragen overeenstemmende, voor haar letter niet zou verkiezen te strijden, ja die letter zou willen prijsgeven, zoodra er eene betere, misschien breedere en voor onzen tijd geschiktere formuleering werd aan de hand gegeven, MITS dat steeds daarin datgene werd uitgesproken, wat het Christelijk geloof in God, des Christens erkenning van JEZUS en het Christelijke godsdienstig-zedelijke leven specifiek onderscheidt. Wilt gij dat niet en toch de Christelijke gemeente in stand houden? welks Stichter zich dan zeker vergist heeft door te vragen: „Wie zegt gij dat ik ben? Wilt gij ook niet weggaan? Hebt gij mij lief?" en naar ik meen eenige waarde heeft gehecht aan het „Hem belijden".

Of ik dan blind en doof en ongevoelig ben voor

Digitized by Google

de eigenaardige moeielijkheden, die zulke vragen bepaaldelijk in onzen tijd met zich brengen? Och! ik heb er zelf te veel ondervinding van, en zie ook te goed voor mijne oogen, dat bij vele jeugdigen de hersenen nog te weinig gesloten zijn, de levensernst nog te zwak en dientengevolge de overtuiging nog te weinig gevestigd is! Niet door dit woord van CHAVANNES eerst, maar reeds veel vroeger heb ik mij zelf' en anderen dikwijls de vraag gesteld, of niet de gewoonte van sommige Engelsche gemeenten moest gevolgd worden, waar de gemeenteleden in twee soorten worden verdeeld, in zulken, die op zestien-, zeventien-, achttienjarigen leeftijd het bewijs geven van met genoegzame vrucht godsdienst-onderwijs te hebben ontvangen, en zulken, die na hunne meerderjarigheid door eigenlijk gezegde Belijdenis lidmaten der gemeente worden. Het getal lidmaten zou minder, het gehalte beter worden.

Mij dunkt, mijn vriend GRASWINCKEL zou zich in zoo iets wel vinden kunnen, blijkens zijne zeer ernstige opvatting van „het geloof" waarnaar de Zoon des Menschen „komende" zal vragen. Naar aanleiding van dit bekende woord des Heilands (Luk. XVIII: 8b) hield hij twee leerredenen over de vraag: „Hebt gij geloof?" en gaf ze op verlangen in het licht (Amersfoort bij BLANKENBERG & ZOON, 1876). Na de opvatting van geloof bij JAKOBUS, in den brief aan de Hebreeën, bij PAULUS onderscheiden te hebben, bepaalt hij zich nader uitdrukkelijk bij JEZUS zelven, wat die onder geloof hebbe verstaan. Volgens G. zal bij JEZUS (bl. 22) het geloof beteekenen „de innige toewijding van het hart aan het godsdienstig zedelijk leven, het volle vertrouwen op God, het Voorwerp van den gods-

Digitized by Google

dienst, en op JEZUS, den Leidsman tot den godsdienst." Elders (bl. 11) is hem dat „geloof" dat men „bij JEZUS „aandringt met een vroom hart om (op?) redding „en een teeken zijner liefde verlangt" zooals de „Hoofd-„man over honderd en de Kananeesche vrouw." De „Meester vraagt dus niet, of wij wel zuiver zijn in de leer", of wij wel „volbrengen deze en gene wettelijke bepalin-„gen". Ook zal hij niet tevreden zijn (bl. 8) met „eene erkenning van bovennatuurlijke machten," wat zeker „iets" is van het geloof, maar slechts „een fundament," niet „het gebouw." Doch lees de leerredenen zelven, van welke de tweede met zooveel warmte en ernst de vraag: „hebt gij dat geloof?" aan de ongeloovige, de rechtzinnige, de vrijzinnige en de licht-zinnige wereld richt. De geachte schrijver houde mij vier vragen tengoede: of eenige meerde preciesheid van uitdrukking niet wenschelijk ware; — of de plaats, welke de overtuiging in de samenstellende bestanddeelen van het geloof inneemt, genoegzaam is aangewezen; of bij hetgeen hij over JEZUS' wonderen zegt, niet eenig antwoord moest gegeven zijn op de vraag, hoe het, eens door de wonderen, nú op andere wijze uitgelokt historisch geloof aan JEZUS samenhangt met en opgevoerd wordt tot het zaligmakend geloof in Hem; eindelijk of het verband tusschen het geloof in CHRISTUS en het geloof in God niet duidelijker had moeten aangegeven worden?

Op het derde der genoemde punten werd mijne aandacht bij vernieuwing geleid door het geschrift van Dr. HAUSRATH: David Friedrich Strausz und die Theologie seiner Zeit, 1er Theil (Heidelberg 1876). Zóó levendig en onderhoudend is het

Digitized by Google

geschreven, dat gij, er eens mede begonnen, niet ophoudt voor gij aan het einde zijt. Wel moet gij op uw hoede zijn, naar mij voorkomt, om meêgesleept door den schoonen stijl en de levendige karakterteekening van verschijnselen en personen tijdens het eerste optreden van STRAUSZ, niet blind te worden voor de eenzijdigheid van menige voorstelling en beoordeeling. Van evangelisch, positief en toch onbekrompen standpunt beoordeeld, is dit HAUSRATH's groote fout, dat hij, er op uit om de zwakheid en de onbehaaglijkheid van vele der eerste bestrijdingen van STRAUSZ in een scherp licht te plaatsen, te veel vergeet, dat de reactie tegen diens Leben JESU met mindere of meerdere bewustheid uitging van het besef, dat wie als STRAUSZ aldus de persoonlijkheid van JEZUS ontkleedt, aan het christelijk leven den wortel afsnijdt, of — wilt ge een ander beeld, de vruchtbaarmakende teelaarde weggraaft, waarin het christelijk geloof in God wortelt, zoodat straks ook dit geloof gaat uitdroogen en verdorren. Mutatis mutandis ware GEIBELS gedicht hier van toepassing:

DEN VERNEINENDEN.

Ich will es immerhin euch gern erlauben,
Dass ihr mich rechnet als der Schwachen Einen,
Doch sollt ihr meinem Auge nicht das Weinen,
Noch meinem Mund der Freude Lächeln rauben.

Zu eurer Höhe kann ich mich nicht schrauben,
Wo statt den Sonne frost'ge Sterne scheinen:
Ich kann nicht hassen bloss und bloss verneinen, —
Dies Herz bedarf's zu lieben und zu glauben.

Digitized by Google

De genoemde fout van HAUSRATH komt b. v. sterk aan den dag in zijne zeer uitvoerige karakterteekening van HENGSTENBERG, terwijl hij aan ULLMANN slechts eene enkele bladzijde toewijdt: misschien in niet gelukkige navolging van STRAUSZ zelven, waar hij in zijn Leben Jesu für das deutsche Volk (1864) van ULLMANN zwijgt.

Overigens worden door HAUSRATH's boek nog twee dingen recht duidelijk. Vooreerst, dat de wijzigingen die STRAUSZ in zijn derde editie aanbracht, maar in de vierde fluks terugnam, samenhingen, om niet meer te zeggen, met zijn belustzijn op een professoraat. En vervolgens, dat de groote beteekenis van het optreden van STRAUSZ na SCHLEIERMACHER, dit geweest is en nog blijft, dat daardoor de vraag, door SCHLEIERMACHER niet opgelost, aan de orde is gekomen, de vraag naar het al dan niet noodzakelijk verband tusschen het christelijk, godsdienstig-zedelijk leven en het geloof in den CHRISTUS der geschiedenis; het verband m. a w. tusschen het zaligmakend en het historisch geloof. Neen! ook voor SCHLEIERMACHER was de vraag onopgelost: de CHRISTUS zijner Glaubenslehre en van zijn Sterfbed is een andere dan die van zijne Voorlezingen over JEZUS' Leven. En is de vraag nu, b. v. door DE LA SAUSSAYE voldoende opgelost?

Ware mij meer ruimte toegestaan, ik zou een uitvoerig verslag willen geven van de dissertatie van Dr. J. N. KÖHLER: Het Irvingisme, Utrecht 1876. 't Is een lijvig boekdeel van niet minder dan 437 bladzijden. Het is mij niet meêgevallen: ik bedoel niet het boek, maar het Irvingisme. Immers het boek heeft groote verdiensten, daar het als vrucht van uit-

Digitized by Google

gebreide, bijna zeg ik minutieuse bronnenstudie, een zoo volledig mogelijke geschiedenis van het verschijnsel levert. Verbeeldt u, het Bibliographisch Overzicht aan het einde vermeldt op 25 bladzijden niet minder dan een 450 geschriften en geschriftjes over het Irvingisme, of van zijne Engelen, Apostelen, Profeten. Het verwondert mij niet, maar het spijt mij, dat het boek niet korter, kernachtiger, compacter is geworden, in de manier van KRUIF'S Anglo-Katholicisme. De meeste lezers zouden zeker met mij den schrijver zijne kritiek en weerlegging zoo al niet geheel, maar toch grootendeels geschonken, en daarvoor liever in de plaats ontvangen hebben eenige proeven van IRVINGS welsprekendheid, welke eens in 1822-1828 Londens bevolking boeide, ook van de wegslepende profetische taal, die naar men zegt sommige woordvoerders ook in ons vaderland moet onderscheiden hebben. Of lag de kracht er van geheel in hunne persoonlijkheid en de viva vox? Ik weet het niet; maar, hoe oneerbiedig het misschien klinken moge en zonder mij een oordeel aan te matigen over het hart der meêgesleepten, het geheel des verschijnsels maakt op mij den indruk van eene Engelsche Excentriciteit: eener Engelsche zeg ik, omdat zoo iets nauwlijks elders dan in Engeland voorkomen kon: eene vereeniging van krachtig godsdienstig leven, van letterlijke opvatting der Profeten en der symbolische Oostersche taal des Bijbels, van een vooruitloopen op den te stillen gang van het Godsrijk, van een hangen aan ritueel en hierarchie en van — Engelsch geld. Waarlijk, ook dit laatste moet niet vergeten wor-

Digitized by Google

den; want al heeft de Irvingiaansch-Apostolische kerk tot onderhoud van hare Engelen, Apostelen, Profeten, Evangelisten en tutti quanti waardigheidsbekleeders, de tienden moeten invoeren, — 't is toch zeker, dat, hadde een der eerste mannen van het Irvingisme, later een der twaalf Apostelen, de heer DRUMMOND, niet over een dier fabelachtig groote Engelsche kapitalen te beschikken gehad, de Apostelreizen naar Amerika, Rome, Parijs, Berlijn moeielijk hadden kunnen plaats vinden, veel minder het tijdelijk terugkomen naar London, om den eenen of anderen twist over rangorde, ritueel, gezag bij te leggen. Welk een onderscheid! niet lang vóórdat de twaalf Apostelen (of neen, het getal was eigenlijk niet vol!) de wereld van uit Engeland introkken, om de naderende komst van den Heer te verkondigen en tegen dien oogenblik in de „Catholic Apostolic Church" uit alle kerken en secten de getrouwen te verzamelen, en met hun „Testimony", (een soort van bekeerings-manifest) doordrongen tot den Paus, den Keizer van Oostenrijk, den Koning van Frankrijk, logeerde in Rotterdam voor een paar nachten ook een Apostel, maar die aan zijne vrouw van daar schreef over geldgebrek op zijne reis naar Engeland. 't Was SCHLEIERMACHER!

Vraagt iemand nu: Wat is eigenlijk het Irvingisme? Want al willen velen van dien naam niet weten, gebruikende den weidscheren titel van Apostolisch-Katholieke Kerk; al bekleedt ook de ketterij van IRVING omtrent de zondigheid van CHRISTUS' vleesch nauwlijks eene plaats in de voorstellingen der aanhangers; ja! al werd IRVING (geb. 1792 † 1834), ras na de stichting in 1832, overvleugeld door de „Apostelen",

Digitized by Google

terwijl hij zich tevreden stelde, althans moest stellen met de ondergeschikte betrekking van „Engel", zij het ook van „Pilaarengel", (die als pilaar soms voor de deur van de kapel, d. i. den tabernakel ging staan) — de naam Irvingisme zal nogtans in de geschiedenis in zwang blijven. Immers zonder zijne persoonlijkheid, zonder zijne, ik weet het niet anders te noemen, verstandelijk dweepzieke welsprekendheid, waarmede hij te Londen, Edimburg en elders de te verwachten wondervolle uitstorting des H. Geestes verkondige, en waardoor hij sinds zijne ontzetting uit de predikdienst der Schotsche Kerk, het middelpunt werd deels van de deelnemers aan de „Albury-conferences", deels van de zichzelf' of anderen misleidende sprekers en spreeksters in vreemde talen en exstatisch profetische redenen, zouden het noch de boekjes van DRUMMOND in weerwil van zijne schatten, noch de advocaat CARDALE, in weerwil van zijn would-be Apostolische roeping gebracht hebben tot deze kerk- of sectestichting. Ik herhaal de vraag: Wat is het Irvingisme? en weet, dat ik geen definitie geef, als ik zeg: een negentiendeeeuwsch psychologisch en historisch raadsel op godsdienstig en kerkelijk gebied. Vereenigt, indien gij kunt, deze feiten. De toekomst des Heeren, zijne werkelijke verschijning is nabij, om zijne d. i. de Katholieke Apostolische Kerk op te nemen in de lucht. Eene bijzondere uitstorting des H. Geestes gaat daaraan vooraf, en kondigt zich aan in het spreken van vreemde talen. Maar in die Kerk moet eerst, vóórdat de Heer komt, de hierarchie van den Apostolischen tijd naar Ephese IV hersteld met toevoeging van „de Engelen" der gemeenten. Ja! maar ook de tabernakel wordt hersteld,

Digitized by Google

de pilaren, de luchter, de wierook, de kleedij enz. enz. De groote zaak is de twaalf Apostelen, die naar de vier windstreken de wereld moeten intrekken, en ook werkelijk haar ingaan. Ten deele althans. Want, hier begint de keerzijde: de twaalf Apostelen zijn met moeite te vinden. Eindelijk zijn zij er; — maar één valt af en is niet te bewegen weer te keeren, en van lieverlede sterven zij uit, zoodat er nu maar twee of drie overig zijn. En de Heer zou komen bij het leven dezer Apostelen! Eene dergelijke ontnuchtering, meent ge, had reeds vroeger moeten plaats hebben, toen er vrij onhebbelijke twisten, eerst in Engeland, toen in Berlijn en Hamburg (te 's Hage bij GUNNING niet bijgelegd) ontstonden, of vroeger nog, toen omtrent het spreken in vreemde talen ontdekt werd, dat de klanken òf niets beteekenden, òf eene herhaling waren van het refrein „de Heer komt," òf op zijn goed Hollandsch bedrog waren. Ik noodig u uit, het boek van KÖHLER zelf te lezen, en tien tegen één, dat ge mij toestemt, wat ik omtrent het psychologisch raadselachtige zeide, dat deze beweging zoo wijde vertakkingen door Europa verkreeg en geleerden als THIERSCH, en vele om hunne vroomheid en beschaving achtingwaardigen aan zich wist te verbinden, en verbonden te houden. O ja! iets begrijp ik er van: eerst, wat ik reeds noemde en door den heer KÖHLER te veel is voorbij gezien, de ernstig gemeende letterlijke opvatting der profetische en apostolische geschriften en eene klakkelooze overbrenging daarvan op onzen tijd; dan het onbevredigende van alle kerkelijke toestanden; verder het min of meer donker besef, dat wij staan aan den avond vóór gebeurtenissen als de Hervor-

Digitized by Google

ming en de Fransche Revolutie zijn geweest; eindelijk tegenover de losmaking van alle banden des gezags op godsdienstig gebied, de herleefde behoefte aan gezag, die zich bevredigd waant in door den Geest (?) aangewezen Profeten en Engelen en Apostelen, — dit alles verklaart iets; maar ik keer het liever om en zeg, dit iets verklaart niet alles. — Den Heer KÖHLER onze dank, en de opwekking, om van zijn boek nog eens een boekje, ik bedoel een gemakkelijk leesbaar Essay te maken.

Nu doe ik een sprong naar de buitengewone General Synode, in de zaal van het Pruisische Heerenhuis saamgekomen, op uitnoodiging van den grijzen keizer-koning, als erkend hoofd der Evangelische Landeskirche of, naar een ons vrij zonderling klinkende uitdrukking, als Summ-Episkop. Van 24 Nov. tot 19 Dec. hielden daar de 202 leden dier Synode hunne zittingen: 98 godgeleerden, 104 leken; van welke 150 door de Provinciale Synode der acht oorspronkelijke Pruisische Provincies gekozen waren; terwijl de overigen bestonden uit 11 Generalsuperintendenten, uit zes theologische, zes juridische hoogleeraars en dertig door den Koning aangewezenen. De „Oberkirchenrath" had de werkzaamheden voorbereid, zijn voorzitter was Commissaris des Konings. FALCK, de minister was òf zelf tegenwoordig òf had een plaatsbekleeder. Men kan gerust zeggen, het was een uitgelezen parlement: MOLTKE liet zijne plaats nooit ledig. Uit de dagbladen weet men, dat het door de Regeering voorgelegde voorstel, met eenige veranderingen, na vele debatten is aangenomen en nu slechts op het goed- of afkeurend votum der Kamers wacht: waar de heer VIRCHOW wat hij

Digitized by Google

reeds tijdens de Synode deed, herhalen zal, d. i. met alle macht het voorstel bestrijden en het woord voeren voor algeheele opheffing der Landeskirche, algeheele loslating van de Kerk door den Staat in dezen zin, dat er alleen gemeenten worden erkend enz. Doch deze radicale, niet alleen jegens de Kerk, maar ook jegens de godsdienst alles behalve vriendelijke oppositie heeft weinig kans van slagen: ofschoon het nog de vraag is, of de aanneming ook stuiten zal op de grootere finantieele zelfstandigheid, die de Kerk zou verkrijgen. Misschien dat iemand niet recht duidelijk is, wat deze Synode eigenlijk te doen had en gedaan heeft. De zoodanige kan uitnemend antwoord ontvangen in een paar artikelen van GOOSZEN in de Kerkelijke Courant van 11 en 25 December laatstleden, en in twee boekjes, kort na de sluiting door twee leden der Synode uitgegeven. Het eene is van Dr. FABRI en draagt tot titel: Nach der General-Synode: Betrachtungen über die Lage der Evangelischen Landeskirche in Preussen etc., (Gotha 1876); het andere heeft tot schrijver H. VAN DER GOLTZ, onlangs naar ik meen hoogleeraar geworden aan de Berlijnsche Universiteit, en bevat een: Bericht über die General-Synode an die Evangelischen Gemeinden (Bielefeld 1876). Het eerste, als bestemd om ook in het Engelsch uit te komen, geeft naar zijnen titel meer een algemeen overzicht over de wording en den staat der kerkelijke toestanden in Pruisen, die tot de Synode aanleiding gaven; het andere is een kalme en heldere mededeeling over de beraadslagingen en besluiten der Synode zelve. Had men nu ook nog een geschrift van een der 40 Synodeleden, die in beide

Digitized by Google

boekjes worden aangeduid als de „Confessioneelen", dan had men uit ieder der drie partijen éēne stem. Want FABRI behoorde tot de groep der „positive Union" ook van omstreeks 40 leden, die wel tegen bijzonderheden oppositie voerden, maar toch voor een goed deel bij de eindstemming vóór stemden; VAN DER GOLTZ daarentegen tot de 120 stemmen sterke „Evangelische Mittelpartei", die het warmst voor de aanneming des voorstels waren ingenomen: van welke FABRI ietwat ironisch, maar ik meen niet volkomen billijk, zegt, dat „zij niets te vermitteln had, dewijl er geen eigenlijk gezegde linker zijde aanwezig was." Immers de linkerzijde zou hebben moeten bestaan uit voorstanders van het „Protestantenverein". Maar van dezen was er slechts één, die naar FABRI's getuigenis waardig sprak en het gemis der aanwezigheid van velen zijner richting te levendiger als eene leemte der vergadering deed gevoelen bij hen, die schoon op een ander standpunt staande, toch haar recht van meêspreken niet in twijfel trekken. — De taak der Synode was, het voorstel der Regeering goed- of af te keuren, waarbij de Samenstelling en de Werkzaamheid eener om de zes jaren samenkomende Algemeene Synode wordt vastgesteld. Maar niet dit voorstel zelf was het hoofdpunt van het debat; neen! de ter elfder ure door de Regeering daaraan toegevoegde Slotbepalingen. Om het gewicht van dezen te begrijpen, moet men zich herinneren, dat de verandering van het kerkbestuur in Pruissen hiermede begonnen was, dat er in alle Provincies Kreis-Synoden en Provincial-Synoden waren ingesteld, uit wier leden dan de Synodeleden

Digitized by Google

zouden gekozen worden. Dit was gebeurd 10 Sept. 1873, en deze buitengewone General-Synode uit deze lichamen voortgekomen. Maar nu vond de Regeering goed, om omtrent de samenstel ling en verkiezing veranderingen voor te stellen, volgens welke twee derden der leden van genoemde Synoden leeken zouden zijn, en de steden bij de samenstelling het recht zouden hebben op een grooter aantal plaatsen naar gelang van de zooveel grootere populatie. Ook deze slotbepalingen zijn met het geheele ontwerp aangenomen. Het zou te veel plaats eischen en velen mijner lezers niet behagen, indien ik ook maar de hoofdzaken noemde, die trouwens niet te begrijpen zijn bij onze zoo geheel andere geschiedenis en geheel andere toestanden. Genoeg, dat het allerkritiekste buiten behandeling werd gelaten. Als een sphynx, zegt FABRI, staat in § 1 der Synodalordnung: „Der Bekenntnisstand und die Union werden nicht berührt," m. a. w. de verhouding der confessies tot de Union, die ze in eene hoogere eenheid zou oplossen maar niet opgelost heeft, blijft even onbestemd als zij vijftig jaar lang is geweest. Mij dunkt, al scheidde FABRI van de Synode niet ondankbaar en niet onvoldaan, dewijl althans ééne schrede vooruit is gedaan, VON DER GOLTZ daarentegen dankbaar en vrij voldaan, de omstandigheden in aanmerking genomen, — de eerste stemt met des laatsten woord tegen het einde van zijn geschrift in: „het gewichtigste deel van den arbeid ligt niet achter, maar vóór ons." FABRI'S ideaal is eene geheel „entstaatlichte" Kerk; maar waarin toch den Evangelischen Landesfürst," al houdt hij op de Summ-episkop te zijn, eene bevoorrechte plaats wordt toegekend. Begrijpt gij dit? Vervolgens wil hij „Dismembration des Bekent-

Digitized by Google

niszstandes." Merkwaardig dat hier het Hoogduitsch den anders helderen schrijver schijnt te begeven; want op „Dismembration" volgt straks de verklaring (?) dat in alle „Central-instanzen der Evangelischen Landeskirche de „Union" haar recht behoude," maar in de bijzondere gemeenten en vooral Provinciale Kerken (lichamen van één tot drie millioen zielen omvattende) moet, — hier ontzinkt mij het Nederduitsch! der vollere historische Bekenntniszstand seinen Schutz und seinen Ausdruck" vinden. Andermaal, begrijpt gij het? Ik niet. Wel, dat die Provinciaal-kerken, zoo groot en van eene zoo eigenaardige bevolking, de gelegenheid rechtens ook moeten hebben, om zich eigenaardig in te richten; maar niet, hoe die eigenaardige gestaltenis toch altijd zal moeten gebouwd worden op die „Bekenntnisze," d. i. de symbolen der zestiende eeuw. Tenzij dan dat hij meent de grootsche ideën, die daaraan ten grondslag lagen, maar in een geheel nieuwen vorm, die intussschen niet kan gemaakt, maar moet geboren worden; tenzij dan dat hij ook trouw zou willen blijven aan zijn tot mijne blijdschap uitgesproken beginsel: vertegenwoordiging der minderheden. — Vergis ik mij niet, dan gaat, in weerwil van alle Synodal-ordnungen de Pruissische Landeskirche eene groote krisis te gemoet, daar zij, na eeuwen lang „staatlich" gesuperintendeerd, d. i. beschermd maar ook geregeerd te zijn, reeds nu bij de opheffing van den verplichten kerkelijken Doop en Trouw, ondervindt dat eene gansche massa met de Kerk gebroken heeft.

Gaarne zei ik nog iets over het doorgeleerde en toch zoo heldere boek van W. REUTER Geschichte

Digitized by Google

der religiösen Aufklärung im Mittelalter (Berlin 1875). Ik zou dan mijne gronden aangeven, waarop ik het recht betwijfel van PIERSON, om boven zijn verslag in de Tijdspiegel van ongeloof te spreken. Dit is eene korte maar onjuiste overzetting. Ofschoon het jammer is dat REUTER, in weerwil van zijne definitie van Aufklärung, niet genoeg wat op zijn beslist supranaturalistisch standpunt tegen de middeleeuwsche, hierarchische Dogmatiek, terecht — en datgene wat tegen de Christelijke Openbaring te onrecht is ingebracht, uiteengehouden heeft. Overigens hoop ik, dat onze moderne critici ook de Voorrede en wat daar over den dooddoener „die Höhe des Wissenschaft" in voorkomt, niet zullen overslaan, aan welke man nur braucht zu erinnern, um sich für berechtigt zu halten, jeden Widerspruch der häretischen Opposition gleich zu setzen. — DOEDES' doorwerkte Encyclopedie moet ik aan mijnen opvolger overlaten — tot mijn spijt.

13 April 76. W. FRANCKEN Az.

Digitized by Google

VERSCHIJNSELEN DES TIJDS.

DOEDES' ENCYCLOPEDIE. — SPROKKELINGEN. — NOG EENS GLADSTONE EN HET VATICAAN. — BLIKKEN NAAR HET OOSTEN EN HET WESTEN. — V. SYBEL'S KLERIKALE POLITIK. — BUSS, OVER DE ZENDING. — NECROLOGIE (M^R. GROEN V. PRINSTERER.)

„DOEDES' doorwerkte Encyclopedie moet ik aan mijn opvolger overlaten — tot mijn spijt." (1) Dit puntig slotwoord van mijn voorganger is eigenlijk al eene critiek, of, wil men, eene lofrede. Geen' humanen beoordeelaar toch zou het kunnen spijten, eene beoordeeling te moeten overlaten, indien de hoofdtoon daarin niet zijn kon: dank aan den schrijver.

De schade mijns voorgangers wordt gewin voor mij. Eervol en aangenaam is de taak, ook van onze zijde den Utrechtschen Hoogleeraar geluk te wenschen, dat zijne voor ongeveer twintig jaar gegeven Schets der Encyclopedie thans, uitgewerkt en gewijzigd, als eene rijpe vrucht het licht heeft gezien (2).

Het verschijnen van eene nieuwe encyclopedie der christelijke theologie op Nederlandschen bodem is een verblijdend teeken des tijds, en treft gelukkig samen met de handhaving der theologische faculteit aan onze universiteiten. Wel is waar, onze blijdschap over deze

Digitized by Google

laatste zaak is verre van onvermengd. De meerderheid onzer volksvertegenwoordigers werd blijkbaar beheerscht door de vrees voor eene kerkelijke dogmatiek, die vroeg of laat zou kunnen trachten eene plaats in te nemen en zelfs eenen invloed uit te oefenen, welke haar aan eene Nederlandsche Universiteit tot elken prijs moeten worden ontzegd. Deze vrees heeft hen over het hoofd doen zien, dat er eene niet-kerkelijke, maar zuiver wetenschappelijke christelijke dogmatiek is, wier roeping hierin bestaat: met de meest mogelijke objectiviteit stelselmatig uiteen te zetten wat in een gegeven tijdstip moet erkend worden als leer des Christendoms, zooals dat uit de oorkonden van zijn ontstaan en uit de geschiedenis zijner ontwikkeling wordt gekend. Betreurenswaardige begripsverwarring van christelijke met kerkelijke dogmatiek! Zij was de moeder van het dogmatisme der dogmenvrees. Dat laatste heeft als een tweede SHYLOCK (3) gepoogd, der theologie meer dan een pond vleesch, — ja het hart uit het lijf te snijden. Voor zoover eene wetsbepaling over het lijf en leven eener wetenschap kan beschikken, is deze toeleg beter gelukt dan die van den wraakgierigen Venetiaan. Vormelijk verminkt is voortaan de theologische faculteit aan onze Rijks-Universiteiten. De diepbetreurde ontslapene, die het Wezen der Theologie zoo treffend heeft uiteengezet zou nu allicht zijn: „Sit ut est aut non sit” herhaald hebben (4). Maar de natuur zal boven de leer gaan, zoolang de godgeleerde wetenschap aan onze universiteiten gedoceerd wordt door mannen, die, zooals DOEDES, de theologische leervakken tot een wetenschappelijk organisme weten te groepeeren en

Digitized by Google

gewis niet zullen nalaten, hunnen leerlingen den weg te wijzen naar datgene wat de wet, ten spijt van alle gezonde begrippen omtrent theologische wetenschap, van de officieele Seriës Lectionum heeft geschrapt.

Er was in ons vaderland behoefte aan eene nieuwe encyclopedie der christelijke godgeleerdheid. CLARISSE's meesterwerk behoudt zijne waarde. Maar sedert den laatsten druk zijn veertig, — en welke! jaren vervlogen. HOFSTEDE DE GROOT en PAREAU hebben, getrouw aan de eigenaardigheid van hunne richting, uitnemende dingen gezegd, over de vorming van den christelijken godgeleerde. Maar, om niet te spreken van de ruim dertig jaren, die er voorbij zijn gegaan, sedert dit hun lievelingswerk ter algemeene kennis gebracht werd, (5) — eene eigenlijk gezegde encyclopedie der godgeleerdheid gaven zij niet, geen beschrijving van den cyclus der theologische wetenschappen, met het doel om die wetenschappen zoowel in haar onderling verband als in haar onderscheidend karakter te doen kennen.

Dit mag hun niet tot verwijt worden gerekend. Zij wilden iets anders geven: „een overzicht der opleiding (institutio), waardoor de godgeleerde moet worden gevormd, d. i. die mensch, die in de Christelijke Kerk van het meeste gewicht is." (6) Dit andere hielden zij voor iets beters. Van hun standpunt beschouwd, was het ook beter. En zij hadden eer van hun werk!

TIDEMAN moge voortreffelijke encyclopedische bijdragen in de Theologische Studiën geleverd hebben, — de bestaande leemte kon hiermede niet worden aangevuld. De wenken en schets, door CHANTEPIE DE

Digitized by Google

LA SAUSSAYE gegeven, getuigden zeker van zijnen genialen blik in het „wezen der theologie", maar het is zeer te betwijfelen of eene encyclopedie naar zijn schema uitgewerkt, in de practijk zou hebben voldaan. Immers, al heeft de Encyclopedie nog een hooger doel dan alleen, zooals PELT het wilde, den jongen theologen eene landkaart in handen te geven, wij mogen toch die landkaart niet vergeten. Of liever, laat het een atlas zijn, waarmede zij zich op het gebied der theologie oriënteeren, een atlas, die hun ieder veld afzonderlijk in kaarten teekent en het geheel in samenvattend overzicht beschrijft. Nu geloof ik, dat eene encyclopedie, naar het plan van CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, aan den reeds gevormden theoloog uitnemende diensten zou hebben bewezen. Wie zou hem niet gaarne gehoord hebben, wanneer hij had uiteengezet, hoe de historische groep der theologische wetenschappen langs de opklimmende lijn, inductief, tot geschiedkundige kennis van den CHRISTUS leidt; — hoe de philosophische groep langs de afdalende lijn, deductief, uit Hem het leven afleidt, dat van Hem uitgaat, en dat leven beschrijft. Wie niet gaarne vernomen hebben, hoe hij die beide groepen schaarde om het gemeenschappelijk middelpunt, den CHRISTUS, en hare innerlijke verwantschap als eene hoogere eenheid leerde kennen, door de op aanschouwing gegronde beschrijving van den persoon zelven van den CHRISTUS, — eene wetenschap, waarin het heilige karakter van het geheel der theologische wetenschappen op den voorgrond treedt en de theologie dus meer onmiddellijk openbaar wordt als gave des Heiligen Geestes (als gnosis in den nieuw-testamen-

Digitized by Google

tischen zin van dat woord), — waarbij dan „het plan van het vierde evangelie, tot hiertoe veelzins eene onbegrepen profetie, de wegwijzer is voor de taak, die de christelijke wetenschap nog te vervullen heeft.” (7) Dat is alles zeer schoon, maar „c o q u i s, n o n c o n v i v i s!” (voor de koks, niet voor de gasten.) De studenten zou ik bewonderen, die dat alles terstond konden bevatten, maar hen ook beklagen, die zich hiermede in de theologie moesten oriënteeren. En dit laatste, laat het ons toch niet vergeten, moet den hoogleeraar bestendig voor oogen zweven. „Den volmaakten is de vaste spijze, die door de gewoonheid de zinnen geoefend hebben,” dat woord uit den Hebreërbrief vindt ook hier zijne toepassing. Eene encyclopedie, met oordeel ingericht naar de behoeften der studenten, meer methodologisch dan philosophisch gerangschikt, kan zeer wel naar een vast beginsel geordend zijn en de verschillende leervakken zoo groepeeren, dat het wezen der theologie in een helder licht gesteld wordt en het veld der gezamenlijke leervakken als een organisch geheel kan worden overzien. HAGENBACH is hierin een voorbeeld. DOEDES heeft het gevolgd, evenwel met groote zelfstandigheid. Iedere bladzijde draagt den stempel van zijnen eigenen geest. Helderheid en orde, puntige beknoptheid en degelijke volledigheid komen u hier overal te gemoet. Het boek is een organisch geheel met gezonden levensgeest. Zijnen levenswortel heeft het, waar alle c h r i s t e l ij k e godgeleerdheid dien hebben moet, in het Christendom „de Heilsinrichting welke, als het Godsrijk op aarde, door JEZUS is tot stand gebracht.” (8)

Met deze bepaling zijn de grenzen van het Christelijke duidelijk afgebakend.

Digitized by Google

Wenschelijk ware het echter geweest, dat door het geheele werk heen ééne groote zaak meer in het oog ware gehouden. Deze: dat het Christendom eene heilsinrichting is voor den mensch, die, zij moge dan al niet uit den mensch zijn voortgekomen, toch in de menschelijke natuur hare aanknoopingspunten vindt en de menschelijke behoeften bevredigt. De Groninger Hoogleeraren hebben dat op hunne wijze gedaan. Indien CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE zijne denkbeelden had uitgewerkt, dan ware zeker ook eene belangrijke plaats toegekend aan eene ontwikkeling van de levensuitingen van den geest, die de Christelijke gemeente als zoodanig bezielt. Hoe bezielend zijn in de inleiding van HAGENBACH'S Encyclopedie die hoofdstukken over godsdienst en godsdienstige gemeenschap, waar met zulk eene aangrijpende kracht wordt in het licht gesteld, dat de godsdienst eene zaak is van den geheelen mensch, naar het inwendige zijn echte levenselement en naar het uitwendige de volste bloesem der menschheid!

Aan de anthropologie zou dan m. i. door DOEDES eene veel ruimere plaats moeten toegekend worden, nu is ze te nauwernood vermeld. Ook zou er dan onwillekeurig wat meer con amore over de godsdienstwetenschap worden gesproken dan nu geschiedt. Ons, ouderen godgeleerden, die in onze wetenschap zijn binnengeleid zonder van eene godsdienstwetenschap, en dan nog wel van eene vergelijkende te hooren gewagen, overkomt zoo licht hetzelfde, wat met de beoefenaars der klassieke literatuur gebeurde bij het eerste opkomen der vergelijkende taalwetenschap. Zij minachtten haar, betwijfelden haar recht van bestàan

Digitized by Google

en nog meer hare beteekenis en hare toekomst. En nu? Welk eene vlucht heeft die nieuweling genomen! Laat ons uit de geschiedenis leeren. De vergelijkende godsdienstwetenschap zal denzelfden weg opgaan, dien de vergelijkende taalwetenschap heeft bewandeld. Zij gaat eene glansrijke toekomst te gemoet en zal misschien in de theologie geen mindere omkeering te weeg brengen dan hare zuster het in de philologie heeft gedaan. Het is nu nog tijd, dien invloed ten goede te wenden. Daarom had ik zoo gaarne gewild, dat DOEDES een warmer pleidooi had geleverd voor de christelijke theologie in haar ontwijfelbaar recht en verhevene roeping als de wetenschap, die ons bekend maakt met de heilsinrichting, die bij vergelijking blijkt, beter dan eenige andere, de algemeene en onuitroeibare behoeften der menschelijke natuur te bevredigen.

De bovengemelde bepaling van het Christendom is voorts ruim genoeg gesteld, om voor de algemeenheid en objectiviteit plaats te laten. Hiernaar heeft de schrijver dan ook ernstig gestreefd en zijn doel doorgaans bereikt, tot groot gewin voor de wetenschappelijke waarde en de bruikbaarheid van zijnen arbeid. Geen beoefenaar der godgeleerdheid, van welke richting ook, zal het zich beklagen, dezen leidsman te hebben gevolgd, die hem veilig voert „naar de bergtoppen, vanwaar hij de uitgestrekte vlakten, waarin hij moet nederdalen, met zijnen blik kan beheerschen." (9)

Doorgaans objectief is de schrijver. Altijd? Dat is eene andere vraag. Laat mij aanstonds een sprekend voorbeeld kiezen uit het Derde Deel „de dogmatische theologie": de wetenschap van de leer des christendoms. — Deze wordt gesplitst in drie

Digitized by Google

deelen: de oorspronkelijke voorstelling, de latere ontwikkeling en de systematische bewerking der christelijke godsdienstleer. Dat is nauwkeurig geordend en keurig uitgedrukt. De systematische bewerking der christelijke godsdienstleer maakt weder onderscheid tusschen hetgeen de christen als heilswaarheid heeft te belijden en als levenstaak te volbrengen (Dogmatiek en Ethiek). Nu is er drieërlei dogmatiek: de nieuw-testamentische, de kerkelijke en de kritische. De hoofdzaak in deze laatste is: het heil door God voor den mensch in JEZUS CHRISTUS ter verlossing bereid. Een stelsel, waarin daarvoor geen plaats overblijft, kan in de christelijke wereld niet als Dogmatiek of stelselmatig bewerkte Heilsleer gelden. Dat is alles zeer bepaald en toch onbekrompen uitgedrukt. Maar nu volgt er in eene aanmerking: „het is duidelijk, dat men niet kan spreken van een heil, door God voor den mensch in JEZUS CHRISTUS ter verlossing bereid, wanneer men tot resultaat zijner critiek verkrijgt, dat JEZUS niet te houden is voor Gods mensch geworden Zoon.... dat Hij in geen geval lichamelijk is opgestaan, enz. (10). Zóó wordt met de eene hand genomen, wat met de andere gegeven was. De moderne richting wordt hiermede onbevoegd verklaard tot het leveren eener christelijke dogmatiek. Ja, een stelsel, waarin b.v. de lijnen der Christologie van den niet modernen BEYSCHLAG goed waren doorgetrokken, zou denkelijk voor de onbijbelsche formule van „Gods menschgeworden Zoon" geen plaats en dus op het gebied der christelijke dogmatiek, altoos volgens D., geen recht van bestaan hebben. Gaat het wel

Digitized by Google

aan, in eene encyclopedie zulke enge grenzen af te bakenen? Moet dit er niet toe leiden, om het gulden woord van BUCERUS te vergeten: „Ik veracht niemand, in wien ik iets van den geest van CHRISTUS ontdek?"

Eene andere opmerking, maar van meer formeel belang is: of de schrijver niet wat veel toegeeft aan het streven om de gewone namen der leervakken door andere, min gewone, te vervangen, hetgeen toch weinig voordeel aanbrengt? De pastoraal b.v. zal voortaan poemeniek heeten. Waartoe dat? Voor de gelijkheid misschien, omdat de namen der andere onderdeelen der esoterisch-praktische theologie ook van griekschen oorsprong zijn? Dan moest dat beginsel ook doorgevoerd worden en onze schrijver zelf zijn eerste deel niet langer literarische, maar grammatische theologie noemen. Voor de welluidendheid dan? De smaken verschillen, maar 't klinkt in mijn oor niet fraai. En of de duidelijkheid er mee wint, is zeer te betwijfelen. De zendingswetenschap wordt, op het voetspoor van EBRARD halieutiek genaamd. Moest er nu toch een nieuw woord van grieksch metaal worden gesmeed, waarom dan niet liever bij onzen landgenoot MUURLING ter school gegaan, die dit leervak al met den naam van Apostoliek heeft gedoopt, (9) een woord, dat ook DOEDES „zeer wel te verdedigen" vindt. Wel meent hij, dat hierdoor niet zoo wordt uitgedrukt waarop het hier vooral aankomt: het visschen van menschen, het toebrengen van de niet-christelijke volken tot het Christendom. Natuurlijk, halieutiek alleen beteekent s. v. v. menschen-vischkunst. Maar apostoliek drukt toch veel meer het wezen der zaak uit, welke is zending,

Digitized by Google

en sluit zich veel nauwer bij het oud-christelijke spraakgebruik aan. Laat ons echter over woorden niet strijden. Behaagt het woord apostoliek niet, tegen halieutiek is geen bezwaar.

We zijn daar bezig met een deel der praktische theologie en wel het exoterische: „de theorie der christelijke werkzaamheid, waarbij men tegenover zich heeft, die buiten de grenzen des Christendoms staan" (apologetiek en halieutiek).

Dit komt mij voor een der best geslaagde gedeelten van het geheele werk te zijn. Wat de zendingswetenschap betreft, welk een vooruitgang in de laatste 25 jaren! Nog in 1851 wijdde HAGENBACH slechts weinige regelen aan deze zaak. Met schroom gunde hij haar een bescheiden plaatsje, omdat zij (NB.!) met weinige uitzonderingen niet eene zaak der Kerk, (in den ambtelijken zin des woords) maar der vrijere christelijke werkzaamheden is. Wel laat hij er op volgen: „hetgeen haar zeker slechts ten voordeele strekt." Maar zijne redeneering is toch wat al te ambtelijk. Hoe geheel anders ziet nu bij DOEDES het inhoudrijke hoofdstuk over de christelijke halieutiek er uit, het slot, waarmede zijn werk waardig wordt bekroond!

Dankbaar was ik ook, schoon minder voldaan, met het hoofdstuk over de catechetiek. Gaarne had ik van den schrijver van de Leer der zaligheid nog meer wenschen te vernemen over een leervak, dat zoo diep ingrijpt in het leven der gemeente en met de gewichtigste vraagstukken des tijds in zulk een nauw verband staat, te meer omdat het belang dezer zaak nog op verre na niet algemeen genoeg

Digitized by Google

wordt gevoeld. Met name ware het wenschelijk geweest, dat er eenige aanwijzing ware gegeven over het verband van het catechetisch met het maatschappelijk onderwijs. DOEDES zegt wel: het doel van het eerste is: „de vorming van gemeenteleden, van geloovige belijders des Heeren JEZUS CHRISTUS." Volkomen waar. Doch, die toekomstige belijders moeten eenmaal optreden in de menschenwereld, waar zij aan allerlei invloeden blootstaan, op allerlei bedenkingen stuiten. Zij ontvangen daartoe nu eene opleiding, die hun allerlei elementen te verwerken geeft, welke zich in hunnen geest met hunne godsdienstige voorstellingen organisch zullen moeten verbinden. Daardoor alleen kunnen zij, de ontwikkelden althans onder hen, bewaard worden voor een moeielijk, dikwijls noodlottig conflict van hun geloof met hunne, hetzij dan minder of meer onbevooroordeelde wetenschap. De uitwerking van dit punt behoort gewis niet in eene encyclopedie te huis en is eerst in een handboek over de praktische theologie op hare plaats. Eene aanduiding echter van het belang der zaak zou geheel gepast hebben in het plan, door den heer DOEDES met zooveel zorg uitgewerkt.

Het plan van het geheel gelijkt het meest op dat van CLARISSE, HAGENBACH en TIDEMAN, die allen de bekende vierledige indeeling met dezelfde volgorde der hoofddeelen hebben: exegetische, historische, dogmatische en praktische theologie. Het zijn de „vier oude sporen", die men, vooral op voorgang van SCHLEIERMACHER, wel door allerlei andere heeft willen vervangen, maar die toch methodologisch en praktisch verreweg de voorkeur

Digitized by Google

verdienen. Via trita, via tuta is ook hier de gezonde stelregel der beproefde ervaring. Die „sporen" op de heerbaan der wetenschap mogen „oud" zijn, HAGENBACH zegt naar waarheid, dat zij de schuld niet mogen dragen van de slechte voerlieden, die ze hebben „uitgereden." (11)

Dat DOEDES, op het voorbeeld van TIDEMAN, den naam van exegetische theologie door dien van literarische vervangt, heeft veel voor, ofschoon de oude benaming toch altijd nog duidelijker heenwijst op het eerste en zóó hoogst belangrijke deel van de taak des godgeleerden, de uitlegger der heilige schriften te zijn.

Meer bezwaar zou ik hebben tegen de opneming van de kerkelijke belijdenisschriften in dat Eerste Deel: „de wetenschap van de kenbronnen des christendoms." Onder den naam van Symbolologie behandelt zij het ontstaan, de erkenning en het karakter der kerkelijke belijdenisschriften. DOEDES zelf zegt naar waarheid van deze schriften: „Doorgaans waren zij het resultaat van eenen dogmatischen strijd, opgesteld met het doel om, wat men meende, dat de Christelijke Kerk als waarheid behoorde te belijden, duidelijk geformuleerd te plaatsen tegenover de daarmede in strijd zijnde leeringen, die als dwaling moesten verworpen worden. Om de symbolische schriften goed te kunnen begrijpen en juist te kunnen waardeeren, moet men ze dan ook beschouwen in verband met de dogmenhistorische ontwikkeling, waaruit ze zijn voortgekomen." (12) Mij dunkt, zij zijn historische documenten, zij behooren bij de geschiedenis der Christelijke Kerk. Zij leeren

Digitized by Google

ons niet, hoe het Christendom eigenlijk moet zijn, maar alleen hoe het in bepaalde tijden door kerkvergaderingen en genootschappen is opgevat. Waren de symbolen en confessiën „de banieren rondom welke de kerkgenootschappen zich schaarden," dat geschiedde in zekere, historisch gegeven toestanden. Gaarne erken ik dat het gebrek aan historisch gevoel verraadt, wanneer men geen oog heeft voor het hoog belang dezer gedenkstukken van het christelijke leven, zooals het zich in den loop der eeuwen heeft geopenbaard. De studie dezer „archieven der Christelijke Kerk" heeft groot gewicht, ook voor de dogmatische en praktische theologie. Hoe zal men b. v. het geestelijke leven onzer natie verstaan en er krachtigen invloed op uitoefenen, indien men geen rekening houdt met den invloed, dien onze zoo sterk calvinistisch gekleurde belijdenisschriften er op hebben gehad en nog steeds hebben? Zij, die voor zich zelven weinig of geen prijs stellen op den naam van kerkelijke rechtzinnigheid, loopen het meeste gevaar, door dit verzuim met eigen hand aan het doordringen hunner beginselen in de gemeente belangrijke hinderpalen in den weg te leggen. De ondervinding leert, dat dit gevaar niet denkbeeldig is.

Wanneer nu de belijdenisschriften kenbronnen zijn van het christendom in zijne eigenaardigheid, zooals het zich historisch heeft ontwikkeld en als vrucht dier ontwikkeling zich vertoont in de Christelijke Kerk, gelijk die met al hare licht- en schaduwzijden in het heden aanwezig is, dan pleit er wel iets voor om, naar het éénmaal vastgestelde groepeeringsbeginsel, die oorkonden in het eerste deel te plaatsen. Maar het blijft de vraag, of dat beginsel zelf

Digitized by Google

niet aan eene nieuwe toetsing moet worden onderworpen, omdat het in de praktijk tot bijeenvoeging leidt van zoo geheel heterogeene bestanddeelen als de heilige schriften aan den eenen, de symbolen en confessiën aan den anderen kant. Is het niet zuiver protestantsch en echt-gereformeerd, altijd scherp en vast in het oog te houden, dat de Heilige Schriften alleen de oorkonden zijn, waarin de openbaring Gods in CHRISTUS schriftelijk is nedergelegd? Loopen wij door deze indeeling geen gevaar, het te vergeten, dat het Christendom in zijn aard en wezen zeer juist en volledig kan worden gekend zonder tot eenig belijdenisschrift de toevlucht te nemen? De heer DOEDES zegt wel: „door de kerkelijke belijdenisschriften komt de getuigenis tot ons van hetgeen de Christelijke Kerk zelve later, hetzij in haar geheel, hetzij in hare verschillende afdeelingen, als hare geloofsovertuiging heeft uitgesproken en voor hare geloofsovertuiging gehouden wil hebben (13). Maar alweder, die „verschillende afdeelingen" brengen ons op het gebied der historie. En de Kerk in haar geheel?...... Welke symbolen zijn van de geheele Kerk? Dat zou dan het Apostolicum zijn. Maar het Nicaenum toch niet. Dat was de formuleering van het dogma eener partij, die zich de Katholieke Kerk noemde.

ULFILAS was, naar de uitspraak der Niceemsche orthodoxie, in het oog der halve toenmalige christelijke wereld een verfoeielijke ketter. In diepte van blik in het wezen des christendoms moet hij ongetwijfeld wijken voor ATHANASIUS, den grooten Alexandrijn, die ook nog iets anders was dan een onverzettelijk ijveraar voor een begrip, die beginsel-vast en trouw heeft gekampt

Digitized by Google

voor zijne levensgedachte: de goddelijke waardigheid van CHRISTUS en daardoor de beteekenis van het Christendom tegenover een nieuw Heidendom te handhaven. (14) Toch was de groote Apostel der Gothen in zijn geheele leven en streven eene der heerlijkste openbaringen van het Christendom in zijne eigenaardigheid. Hij bekeerde die machtige stammen, die de eerste bestanddeelen der Europeesche christenheid vormden, en wier goede daden AUGUSTINUS, in weerwil van hunne dwalingen, voor den roem des Christendoms hield. (15) Zulk eenen man kan het niet hebben ontbroken aan eenen juisten blik in het wezen der christelijke heilsordening. Om eene dogmatische formule mag hij niet worden buitengesloten, en evenmin aarzelend worden toegelaten alsof zijn christendom slechts van een twijfelachtige echtheid en halve volkomenheid ware. Hij had voorwaar iets anders verdiend, dan het lot dat wedervoer: op grond zijner ariaansche belijdenis werd hij, toen keizer THEODOSIUS vóór het Nicaenum beslist had, in weerwil zijner deugden en diensten, als ketter veroordeeld. De zeventigjarige weldoener des Rijks en apostel zijner stamgenooton, werd ziek van verdriet hierover. Hij daalde binnen weinige weken met een gebroken hart ten grave.

Doch keeren wij uit het verleden tot het heden terug: Indien de gemaakte bedenking ongegrond wordt bevonden en de symbolologie hare plaats wettig beslaat onder de wetenschappen van de kenbronnen des Christendoms, omdat men eene zaak slechts ten halve kent, wanneer men alleen let op haren oorspronkelijken toestand, haren aard en haar wezen, en hare historische ontwikkeling veronachtzaamt; — dan zou ik

Digitized by Google

in overweging geven of niet, om een dergelijk historisch motief, in een aanhangsel eene plaats kon worden ingeruimd voor eene arme verstooteling, die, wel is waar, strikt genomen geen eigenlijke wetenschap is, maar toch als dienstmaagd in den tempel der heilige theologie te veel trouwe diensten heeft gedaan om voor goed buiten de deur te worden gezet. Ik bedoel de Patristiek, die door DOEDES slechts even in het voorbijgaan wordt genoemd (16), en wier naam op het Register zelfs niet wordt vermeld; eene eer, die anders nog te beurt valt aan de Ireniek, aan wie hij toch (en met volkomen recht!) in het geheel geen afzonderlijke plaats in de Encyclopedie inruimt. HAGENBACH gevoelde ook al de bezwaren tegen het opnemen der Patristiek als afzonderlijke wetenschap in den cyclus der theologie, maar wijdde er toch een belangrijk hoofdstuk aan toe, omdat dit leervak, hoe bezwaarlijk het dan ook binnen zijne eigene grenzen zij te omschrijven, door den loop der dingen een zeker recht van bestaan heeft en bogen mag op eene belangrijke geschiedenis en rijke literatuur. Zou nu bij de geschiedenis van het ontstaan der Symbolische geschriften, waarop de kerkvaders zulk een' belangrijken invloed uitoefenden een bescheiden plekje kunnen openvallen voor de behandeling der Patristiek? Het liefst van alles echter zouden wij met HAGENBACH er bij blijven, de Patristiek en Symboliek bij de historische vakken te plaatsen. Wil men, met DOEDES, de Symboliek bij het gebied der Dogmatische Theologie inlijven en naar zijn beginsel het getal der wetenschappen niet noodzakelijk vermeerderen, dan zou ook wel de geheele Symbolologie

Digitized by Google

kunnen wegvallen. CARPZOVIUS, en na hem WALCH en SEMLER, hebben wel den eersten stoot gegeven aan eene afzonderlijke „Inleiding in de symbolische boeken," maar waarom kan het ontstaan, de erkenning en het karakter dier boeken niet het eerste, inleidend deel der Symboliek uitmaken? De eenvoudigheid van het geheele schema zou er bij winnen, orde en volledigheid zouden er niets bij verliezen.

Nog een enkel woord naar aanleiding van het eerste hoofdstuk des Eersten Deels. Wie zou dat niet met bijzondere belangstelling lezen? Van iemand als Prof. DOEDES, die reeds bij het begin zijner eervolle wetenschappelijke loopbaan zijne eerste sporen verdiende op het gebied der tekstkritiek, verwacht men hier vooral iets voortreffelijks. Wij meenen dan ook dat deel onder de best geslaagde van het geheele werk te mogen rangschikken. Het standpunt, waarop de beoefenaar der godgeleerdheid hier wordt geplaatst, is dat eener onbevangene, onbevooroordeelde en onafhankelijke schriftbeschouwing. Critiek en Exegese mogen vrij haren eigen' koninklijken weg bewandelen. „Ontkenning van de echtheid van een of ander geschrift uit het oude of nieuwe testament mag niet worden gebrandmerkt als aanval op of bestrijding van den Bijbel." (17) „De Bijbel moet het licht der geschiedenis kunnen verdragen, en geschriften als die des Bijbels, zóó talrijk en van zoo verschillenden aard, bij elkander gedrukt en in één band gebonden, mogen niet beschouwd en behandeld worden, als maakten zij met elkander een gewoon boek of een gewoon geschrift uit." (18) „Hoe bevreemdend het moge klinken, toch is het waar: de Christelijke Kerk heeft geen' Bijbel, n.l. hoeveel de

Digitized by Google

Christenen ook over den Bijbel spreken en schrijven en den Bijbel lezen en den Bijbel verspreiden, is toch de Christelijke Kerk niet in het bezit van een' Bijbel, kan niet op eene eenparig erkende en aangenomen uitgaaf van den Bijbel in de oorspronkelijke taal wijzen." Dit is „zonder twijfel een feit van groote beteekenis." (19) „Voorts is geene kerkelijke overzetting onaantastbaar als eene heilige, die men heeft te eerbiedigen. Geen Vulgata heeft aanspraak op eenig ontzag. Die dit ontkent, moet ook het recht ontkennen tot voortdurend exegetisch onderzoek, gelijk tot voortdurende kritische zuivering van den overgeleverden tekst der Heilige Schriften, iets waardoor men zich eenvoudig belachlijk maakt." (20) Wij hebben dus het recht en zijn verplicht tot vrij en voortgezet onderzoek op het geheele „grensloos rechtsgebied" der critiek. Het bekende voorbehoud „alleenig maar 't kritiekste niet," was slechts eene schalkschheid van den ondeugenden Leekedichter.

Voor den bloei der wetenschap en de ontwikkeling der gemeente zal het hoogst weldadig zijn, wanneer de leerlingen van den heer DOEDES deze vrije beginselen in merg en been opnemen en in geheel hunne werkzaamheid toepassen. Zij zullen dan krachtig medewerken, dat de gemeente niet langer de Heilige Schrift met Gods Woord vereenzelvige. Een beroep op die onzekere letter der schrift zal niet meer kunnen gelden als het laatste woord ten bewijze van een of ander onbegrijpelijk kerkelijk leerstuk. Dan wordt aan het rijk der bijbelvergoding krachtige afbreuk gedaan, de mond der bijbelverachters met nadruk gesnoerd. Eene vrije, en, juist om hare vrijheid,

Digitized by Google

geloovige bijbelwaardeering dringt meer en meer door. Of dat evenwel zoo gemakkelijk zal gaan als het hier wordt nedergeschreven? Er is reden te over om dit te betwijfelen. Wat is taaier dan de taaiheid der vooroordeelen bij dat deel der gemeente, hetwelk zich bij voorkeur „het geloovige" noemt en in kerkelijke rechtzinnigheid het plechtanker ziet der handhaving van het zuivere Christendom te midden van den storm en drang der tijden? Wie op dit arbeidsveld met vaste en vaardige hand de doornen en distelen des vooroordeels helpt uitwieden, doet een goed werk en bevordert den wasdom van het goede zaad des geloofs en der vrijheid in het hart der gemeente.

Doch ik moet eindigen. Ons bestek gedoogt geen breedvoeriger behandeling, waarop DOEDES' arbeid anders ten volle aanspraak mocht maken. Wij nemen, met dankzegging voor het geleverde, afscheid van den hoogleeraar. Al mocht hij niet alles kunnen beamen, wat hier over en naar aanleiding van zijn werk gezegd werd, gewis zal hij de oprechtheid niet verdenken van onze hulde, hem toegebracht wegens dit echt-nederlandsche standaardwerk. Moge hij nog lang zijn wat hij is, een voortreffelijk leidsman onzer studeerende jongelingschap, een sieraad der theologische faculteit en een steunpilaar der vaderlandsche Kerk!

DOEDES' Encyclopedie liet ons oog weiden over het geheele gebied der godgeleerdheid. Wij gaan nu over tot Sprokkelingen op een en ander afzonderlijk veld en volgen daarbij de door hem aangewezen orde

Digitized by Google

der vakken. Tot de historische theologie (afd. kerkrecht) behoort het „Kerkelijk Wetboek" van de hh. DOUWES en FEITH, waarvan ons de eerste aflevering werd toegezonden. (21) Voorts ontvingen wij een en ander uit het gebied der praktische theologie. Uit de afdeeling katechetiek: „Gedachten van onzen Bijbel" door de hh. FEENSTRA en SEPP, (22) en het „katechisatieboekje van „twee predikanten uit den ring Kampen" (V. L. en G. M.) (23) Uit de afdeeling poemeniek, een stichtelijk boekje van den heer V. LOON: „Onze kinderen." (24) Tot de afdeeling apologetiek zou ik BRONSVELD's vertaling der „Lettres Provinciales" van PASCAL brengen (25). Die behelzen toch eene verdediging van de zuiverste christelijke zedeleer tegen de jezuïetische verminkingen. Men zou dit werk echter ook tot de polemiek kunnen brengen, als strijdschrift tegen eene richting die, wel niet rechtens, maar toch feitelijk op het gebied des christelijken levens bestaat. Doch ter zake.

Wanneer de hh. DOUWES en FEITH hunnen arbeid mogen voltooien naar het door hen gestelde programma en overeenkomstig de geleverde proef, dan zullen zij een belangrijken dienst aan de Kerk bewijzen. Gelijk van hen te verwachten was, draagt hun „Wetboek" de blijken van grondige studie onzer kerkelijke wetgeving. Belangrijk zijn vooral hunne aanteekeningen, waarin de geschiedenis van den oorsprong van vele bepalingen, de kerkelijke rechtspraak, bepalingen en beslissingen van het burgerlijk gezag, de literatuur van het onderwerp worden behandeld.

Misschien ware eenige meerdere volledigheid

Digitized by Google

in dat gedeelte van hunnen arbeid voor het vervolg aan te raden. Het blijve èchter de toeleg om het beknopt genoeg te doen blijven, ten einde het geheel niet door overmatigen omvang minder bruikbaar worde. Een beredeneerd Register aan het einde is wellicht al in het plan opgenomen? Het zou grooten dienst kunnen bewijzen.

Het is hun doel om „niet hunne subjectieve opvattingen op den voorgrond te stellen, maar vóór en boven alles mede te deelen, wat in de geschiedenis der Kerk zelve en als resultaat der praktijk objectief gegeven is."

Vóór het geheele werk willen zij eene Geschiedenis onzer kerkelijke wetgeving plaatsen, die wij met verlangen te gemoet zien, terwijl wij ons vereenigen met den wensch, naar aanleiding van ditzelfde werk in de Kerkelijke Courant uitgesproken, (26) dat het eene aanleiding zij om voorloopig de wetsveranderingen bij de Hervormde kerk een tijdlang te staken. 't Zou jammer wezen, en anders toch te vreezen zijn, dat deze arbeid een groot deel van zijne waarde verloor eer hij compleet was, en onze kerkelijke wetgeving al meer en meer tot een ondoordringbaar doolhof gemaakt werd.

Mochten zij de voldoening smaken, velen op te wekken tot ernstige studie van ons hedendaagsch kerkrecht, een vak, voor de meesten zoo weinig aantrekkelijk en toch in de praktijk zoo onmisbaar. Het is in onze dagen vooral van steeds klimmend belang tengevolge der meerdere zelfstandigheid der Kerk tegenover den Staat, der gedurig meer ingewikkelde kwestiën, die zich ieder oogenblik voordoen en der wrijving tusschen de strijdende partijen, die elkander, met de wet in de hand,

Digitized by Google

voet voor voet den kerkelijken bodem betwisten.

Te midden van den strijd onzer dagen doet het ons weldadig aan, wanneer wij de teekenen opmerken eener stille maar vruchtbare bedrijvigheid op het practisch terrein, waar velen bezig zijn om, ieder naar de beginselen, die hem waar en beproefd schijnen, de gemeente op te bouwen in geloof en leven. Daarvan getuigen nu ook weer de beide bovengenoemde catechisatieboekjes. Zij zijn gesteld in den geest der moderne richting. Het eene is een vraagboekje. Het handelt voornamelijk over bijbelsche en kerkelijke geschiedenis. Vooraf gaan twee hoofdstukken: „de godsdienst in het algemeen" en „de Bijbel." Aan het slot vindt men één hoofdstuk over het kerkelijk, en één over het huiselijk en maatschappelijk leven. Het andere is leerstellig en bevat een 79tal korte paragrafen, waaronder telkens eenige bijbelteksten, zonder nadere aanteekening of opheldering zijn uitgeschreven. Achtereenvolgens wordt hier gehandeld over het wezen van den Christelijken godsdienst ('t Christelijk geloof); — de middelen, waardoor de Christelijke godsdienst onder de menschen verwezenlijkt wordt (de Christelijke Kerk); — de toepassing van den Christelijken godsdienst op het leven (de Christelijke zedeleer); — de vrucht van den Christelijken godsdienst ('t eeuwige leven). Aan het werkje is „eene kleine bloemlezing" van een 44-tal godsdienstige liederen, vertaalde en oorspronkelijke, toegevoegd. 't Is eene ware bloemlezing; uit de werken van TOLLENS, DE GÉNESTET, DA COSTA, BEETS, DE BULL, enz. gegaard.

Digitized by Google

Eene discussie over het standpunt, waarop de schrijvers dezer werkjes zich bevinden, zou hier te ver heenleiden. Liever tracht ik mij op het terrein hunner eigene zienswijze te verplaatsen en meen hun dan lof te mogen toebrengen voor de wijze, waarop zij hunne taak hebben volbracht. De vragen in het „catechisatieboekje" zijn duidelijk, en meestal beknopt gesteld. De antwoorden sluiten goed op de vragen, zijn rijk zonder overladen te zijn en geschikt om van buiten geleerd te worden. De hoofdvragen geven de hoofdzaken volledig weder, in de bijvragen zijn een aantal bijzonderheden met oordeel aangebracht, veelal met verwijzing naar bijbelplaatsen, tot zelfoefening voor den leerling, ter herinnering voor den catecheet.

Vreemd kwam het mij voor, dat aan de geheele Bijbelsche geschiedenis vóór MOZES geen enkel hoofdstuk, zelfs geen enkele hoofdvraag gewijd werd. Men had hier immers gerust het spoor van MARONIER kunnen volgen, bij wien „de eigenlijke geschiedenis van Israël wel met MOZES begint," maar die toch aan ABRAHAM eene behoorlijke ruimte toewijdt. Ook op het standpunt der schrijvers zou ik altijd verreweg verkieslijk vinden met ABRAHAM, den stamvader des volks te beginnen, te meer, omdat in hem terstond het nationale karakter zich van zijne ideale zijde vertoont in eene persoonlijkheid van eene, zooals BEETS zou zeggen, „pulseerende originaliteit" (27).

Van een beroep op de traditioneele voorstelling der Bijbelsche geschiedenis zullen de schrijvers niet willen hooren. Maar zijn zij het dan zoo geheel oneens met MAX MÜLLER, die in ABRAHAM den man ziet, door wien de erkentenis van den éénen God historisch aan de

Digitized by Google

Joden, Christenen en Mahomedanen werd overgeleverd? (28) Of met WEBER, die de geschiedenis van het volk Israël met ABRAHAM begint, en duidelijk zegt, dat „de realiteit zijns wezens aan zijne historische persoonlijkheid niet laat twijfelen," al werden, volgens hem, op deze persoonlijkheid alle trekken overgebracht, die de Hebreërs als deugden en voorrechten huns stams wilden erkend hebben." (29) Of met PFLEIDERER, die wel MOZES als den stichter van den „joodschen godsdienst" voorstelt, maar het toch ook voor zeker houdt, dat hij zijne wortelen reeds heeft in den vóórmozaïschen tijd, en dat Jehova de God der vaderen is, dien MOZES niet voor de eerste maal verkondigt, maar slechts weder van nieuws in het geheugen roept en tegelijk, wel is waar ook in gezuiverden en verdiepten vorm, in de harten prent." Ook hij wil de bijbelsche voorstelling van den aartsvaderlijken tijd slechts met groote behoedzaamheid aannemen, maar erkent toch eene reeks van gegevens, welke niet den stempel van den lateren tijd dragen en alzoo als werkelijke herinneringen en zuivere overleveringen uit de grijze oudheid kunnen gelden (met name het „hoogst eigendommelijke verhaal Gen. XIV.") (30.)

Er is alzoo, ook op het standpunt der, van alle traditioneele voorstellingen het meest losgemaakte, hedendaagsche kritiek nog gelegenheid genoeg om in een catechisatieboekje eene plaats in te ruimen aan den aartsvaderlijken tijd. En dan beveelt zich dat uit een paedagogisch oogpunt ten sterkste aan. De schrijvers willen te gemoet komen aan „de groote behoefte aan meer bijbelkennis," die „vooral ten platte lande bestaat" en die zij „door de ondervinding hebben leeren

Digitized by Google

kennen." Waarom dan nu de gelegenheid verzuimd om de populaire, treffende en leerzame geschiedenissen van ABRAHAM, JAKOB, JOZEF te behandelen? Om alleen de geschiedenis van JOZEF te vermelden, hoe jammer is het, die te verwaarloozen! WEBER zegt er van: „Nog nooit zijn geschiedkundige, staathuishoudkundige en zedelijk-godsdienstige elementen tot zulk een lieflijk, bekoorlijk tafereel vereenigd geworden en nog nooit is eene dichterlijke gestalte, waarin werkelijkheid en verdichting ineengevlochten zich vertoonen, in zulk eene levensvolle klaarheid en plastischen vorm opgetreden." (31.) Zoo spreekt de historische kritiek onzer dagen bij monde van een' harer coryphaeën. En deze geschiedenis wordt zelfs aan de plattelandbewoners onthouden door mannen, die de bijbelkennis onder hen willen bevorderen, wie niets verhinderde om over het, huns inziens, legendarische bestanddeel daarvan met dezelfde loffelijke bedachtzaamheid te spreken als waarmede zij b.v. spreken over hetgeen er „volgens de Evangeliën met JEZUS na zijne kruisiging geschiedde." (32)

De Bijbel kan niet meer op onze openbare scholen worden gelezen, en is ook, in zijn geheel, voor een schoolboek even min geschikt als geschreven; maar, indien nu zelfs de „Geschiedenis van JOZEF" niet meer op de scholen kan worden gebruikt, die ons als kinderen zoo bekoorde en waaraan wij de heiligste en onvergetelijkste indrukken hebben te danken, waarom moet zij dan nu op de catechisatie worden verzwegen? Mij dunkt, de hh. V. L. en G. M. moeten het zelf gevoelen: dat is historisch eene groote leemte en paedagogisch eene bedenkelijke fout.

Het is mij ook niet duidelijk geworden, waarom

Digitized by Google

zij zulk eene schrale, ik zou haast zeggen wettische bepaling van het wezen van den godsdienst hebben gegeven. Dat bestaat volgens hen „in aanbidding en vereering van die Macht of Machten, van welke men zich geheel afhankelijk gevoelt." Dit wordt wel eenigszins aangevuld, wanneer het van den christelijken godsdienst heet, dat hij de beste is: „omdat hij ons de Hoogste Macht als Liefde leert verheerlijken." FEENSTRA en SEPP hebben het beter begrepen. Zij noemen den godsdienst: „leven in gemeenschap met God, waarbij God zich aan den mensch openbaart en de mensch deze openbaring door het geloof tot zich neemt." (33)

Nog een paar opmerkingen mogen de hh. V. L. en G. M. mij ten goede houden. Vooreerst: hunne afzonderlijke behandeling van het Israëlitische volk en van den Israëlitischen godsdienst is, mijns inziens, voor hun bestek ongeschikt en zal hen in de bereiking van hun doel hinderen. Onvermijdelijk toch is nu de herhaling van sommige onderwerpen b.v. van MOZES, wiens geschiedenis in Hoofdstuk III niet kan behandeld worden zonder van zijne wetgeving te gewagen; wiens wetgeving, omgekeerd, naar Hoofdstuk V kwalijk kan besproken worden zonder op zijne geschiedenis terug te komen. Hinderlijke verwarring moet er ontstaan „vooral ten platten lande," wanneer de leerlingen het vierde hoofdstuk hebben gehad, gehoord van de verwoesting van Jeruzalem door TITUS en dan de volgende week weer hooren van de wetgeving der tien geboden, de afgoderij onder ACHAB, enz. — Wij kunnen dat alles gemakkelijk uit elkander houden. Maar de leerlingen? Het is toch

Digitized by Google

al zoo moeielijk, hun eenig denkbeeld van chronologische volgorde te geven, maar zoodoende gaat het in het geheel niet. Wil men in één boekje godsdienst en geschiedenis behandelen, men volge den gang des Bijbels zelven. Daar is ook het een met het andere saamgeweven, en hierover zal toch wel onder opvoedkundigen geen verschil zijn, dat dit eene zijner voortreffelijkste eigenschappen is. Niets zou de hh. V. L. en G. M. verhinderen hunne perioden-verdeeling te nemen naar hetgeen voor hen de hoofdzaak is: de geschiedenis van den Israëlitischen godsdienst en daaromheen alles te groepeeren wat zij van de eigenlijke volksgeschiedenis voor hunne leerlingen geschikt achten. Zij konden dan gemakkelijk ruimte vinden om meer recht te doen aan den aartsvaderlijken tijd.

Eene tweede opmerking geldt de Hervorming. Die wordt veel te eenzijdig voorgesteld als een „verzet tegen de heerschappij van Rome en eene weigering van gehoorzaamheid aan den Paus in zake van geloof." (34) Dat is zij ook. Is zij echter niet tevens iets anders, iets meer? Dat meerdere was het ook niet het eerdere? Ging er geen conscientiekreet op uit het naar God dorstend hart, dat (positief) naar vrede en zaligheid zocht en eerst (negatief) tot de weigering van gehoorzaamheid kwam, toen het kerkgezag het gevonden heil wilde ontrooven en den ontsloten mond met bullen en banbliksems wilde snoeren? Men verzuime toch niet, in onzen aan geestdrift waarlijk niet overrijken tijd vooral niet, elke gelegenheid aan te wenden om de harten zijner leerlingen met een zuiver enthusiasme te bezielen. Dat heeft nog nooit eene ontkenning gedaan en zal dit nimmer vermogen.

Digitized by Google

In weerwil van de gemaakte opmerkingen erken ik gaarne de verdiensten van dit vraagboekje en voeg er den wensch bij, dat de schrijvers er veel voldoening van mogen smaken door de ervaring, dat het in den kring hunner geestverwanten nut sticht. Dan zal wel spoedig eene tweede oplage noodig zijn, bij welke ik hun ten slotte in bedenking zou geven, het Register der boeken van het O. en N. Testament op veel kleiner ruimte te laten drukken en de uitgespaarde plaats voor een tijdtafeltje van bijbelsche en kerkelijke geschiedenis of iets dergelijks te gebruiken.

Reeds heb ik een en andermaal het boekje der hh. FEENSTRA en SEPP vermeld. 't Is inderdaad een lief boekje en ademt eenen milden, gemoedelijken geest. Maar de eigenlijke tekst is wel wat mager uitgevallen.

Wanneer men de „uitgeschreven bijbelplaatsen" en het dichterlijk „aanhangsel" wegdenkt, dan blijft er zeer weinig over. Dit is te meer te betreuren, omdat de schrijvers in dat weinige getoond hebben zeer wel berekend te zijn om iets meer te leveren. Waarom niet een aantal teksten eenvoudig aangeduid? Dan konden de leerlingen die opzoeken en uitschrijven. Ze mogen het over het algemeen nog wel leeren, den weg te weten in de gangen en kameren van die goudmijn der heilige schriften, welke zooveel onbekende en daardoor ongewaardeerde schatten bevat.

Dit boekje zal voor meergevorderden dienen. Wat hebben die nu in huis te doen, ter voorbereiding voor de catechisatie, als zij die korte paragrafen hebben nagelezen en wat nagedacht over die teksten, waarbij hun geen enkele wenk als leiddraad in den doolhof hunner gedachten en gissingen gegeven wordt? De

Digitized by Google

schrijvers zelve zullen deze leemte misschien minder gevoelen. Het boekje is uit hunnen geest geboren, en er is geen twijfel aan of zij zullen veel, misschien alles door hunne mondelinge toelichting vergoeden. Zij willen „den nadruk leggen op het bijbelsche element." Zij willen hunne leerlingen de diepe waarheid doen inzien van menig bijbelwoord, welks Joodsch anthropomorfistisch of Grieksch-wijsgeerig gewaad een oogenblik moeielijkheid oplevert of der moderne wijsheid aanstoot schijnt te geven. Zij willen door ernstige behandeling van zulke woorden — toegelicht uit de verschillende standpunten hunner schrijvers — het godsdienst-onderwijs aan degelijkheid, diepte, gemoedelijkheid en dus aan vruchtbaarheid doen winnen," enz.

Hunne eigene leerlingen ontvangen daartoe zeker menigen belangrijken wenk. Anderen moeten echter naar dat alles raden. Daarom, zooals het boekje daar nu vóór ons ligt, is zijne bruikbaarheid in wijderen kring hoogst twijfelachtig. Zij zou gemakkelijk kunnen bevorderd worden door in eene tweede uitgave een aantal bijbelplaatsen eenvoudig aan te wijzen en hare plaats door eenige korte ophelderingen, aanteekeningen, enz. te vervangen.

Bij die aanteekeningen zou ik vooral de aandacht der schrijvers vestigen op het zwakste punt van hunnen geheelen arbeid, het soteriologisch gedeelte. Wel lezen wij „dat in JEZUS de vrijheid, de liefde en het kindschap Gods zich op ideale wijze hebben vertoond, en dat hierin de beteekenis van zijn persoon voor de Christelijke gemeenschap ligt." — „In Hem," zoo luidt het verder, „was al het menschelijke van het goddelijke doordrongen en daardoor verheerlijkt,

Digitized by Google

Hij is tegelijk de Zoon Gods en de Zoon des menschen: van Hem kan alzoo meer dan van eenig ander mensch de kracht uitgaan, om de menschheid te vernieuwen en te vormen naar Gods beeld, om haar met God te verzoenen en te verlossen." Hoe echter die kracht van Hem uitgaat, wordt niet aangewezen. Zal dat zijn door het geloof? De hier gegeven bepaling van geloof laat geen plaats over voor de beteekenis, die de persoon van JEZUS daarbij zou hebben. Het is „de veerkracht der ziel, die zich tot het bovenzinnelijke verheft, de onbepaalde, op vertrouwen gegronde, overgave van hart en wil aan God." (35)

Gaarne zou ik nog langer bij dit werkje stilstaan en over het een en ander, daarin voorkomende, uitweiden. B.v. over de consequentiën van de zuiver theïstische verklaring, dat „God als Geest natuurlijk onderscheiden is van de wereld, die in de oneindige verscheidenheid harer verschijnselen de uitdrukking van Gods gedachten en het werk van zijnen wil is," (waarbij 1 Tim. VI: 15, 16; Ps. LXXI: 19[b]; Ps. XXXIII: 6, 9; en Nehem. IX: 6 worden uitgeschreven). (36) Voorts over de vraag, of het geen groote leemte is, bij de leer over den mensch wel van de zonde te gewagen en van hare straf, enz., maar van den oorsprong der zonde niets anders te zeggen dan dat zij uit de zelfzucht voortkomt (37), zonder eene enkele aanwijzing, hoe die zelfzucht ontstaat (die immers reeds iets zondigs is?) Is dat geen idem per idem, geen verklaring van hetzelfde door hetzelfde maar onder een anderen naam?

De tijd gebiedt mij echter te eindigen. Het ge-

Digitized by Google

schiede met welgemeenden dank aan de schrijvers voor het vele goede, dat zij leverden. Ook hun arbeid is een verblijdend teeken des tijds, dat alweder bewijst, hoe de behoefte aan objectieve bijbelkennis steeds algemeener wordt gevoeld. Dáár moet het heen, dat alle catecheten hunne leerlingen de oorkonden der openbaring leeren kennen zóó als ze zijn, en weten wat die openbaring ons als heilswaarheid mededeelt. Dat kan zeer wel geschieden zonder allerlei theoriën van letterlijke inspiratie, onfeilbaar gezag, enz. te hulp roepen. Daarna worde de leerling naar de mate zijner vatbaarheid en behoeften opgeleid tot een zelfstandig oordeel over dien inhoud, opdat hij zich dien toeeigene in zulk eenen vorm als voor zijnen aanleg de beste uitdrukking is der hoogste waarheid. Wat zich niet verbinden kan met een of ander aanknoopingspunt in 's leerlings eigen' geest, dat kan men hem wel opdringen, maar het wordt hem nooit eigen, geen waarheid in hem. Wat hij daarvan ook moge opzeggen, nimmer zal hij er een getuigenis des heiligen geestes meê uitspreken. Menig welmeenend catecheet heeft dat voorbij gezien en juist de edelste en rijkstbegaafde leerlingen tot twijfelaars gevormd, die apologeten hadden kunnen worden.

Gij allen, die het koninkrijk Gods wilt doen komen, dat, door den stroom des tijds en de worstelingen der wereld heen, langzaam en zeker zijne voleindiging te gemoet gaat, (38) wanneer gij aan het schoone werk der cathechese mede arbeidt, leidt uwe leerlingen naar de bron, altijd naar de bron der Schrift. Welke uwe theorie moge wezen over de geschiedenis van haar

Digitized by Google

ontstaan, over de aderen in het hart der aarde, waarmede zij in verband staat, over de scheikundige samenstelling van haar water, leert hun vóór alle dingen den frisschen smaak er van kennen en door eigen ervaring gevoelen, dat het levend water is en dat er leven uit welt!

„Godsdienst is leven en leven wordt slechts door leven gewekt." Moet de catecheet dit steeds voor oogen houden, niet minder belangrijk is deze les voor ouders en opvoeders. Zij wordt hun, met veel ander goeds en schoons, nadrukkelijk voorgehouden door den heer V. LOON in het straks vermelde kleine, maar inhoudrijke boekje, waarmede hij onze stichtelijke literatuur heeft verrijkt. In drie rubrieken heeft hij zijne troostwoorden en wenken verdeeld: kinderzegen genoten, — verloren, — gewaardeerd. Deze opschriften duiden den hoofdinhoud genoegzaam aan. De lezing wordt door in den regel goed gekozen voorbeelden uit de natuur, de geschiedenis en het leven, ook door gepaste aanhalingen uit dichters veraangenaamd. Vooral ouders, die in des schrijvers zienswijze deelen, zullen er zeer veel aan hebben. Ook anderen zal het goede diensten bewijzen. Eén hoofdstuk echter moet voor velen uit deze laatsten hinderlijk, zoo niet ergerlijk wezen. Het is getiteld: „In het kind de mensch." (39) Het heeft de zeer nuttige strekking om ouders en opvoeders aan te sporen, dat zij toch rondzien in de kinderwereld en alles opmerken, waarin zich het karakter onthult. Er worden vier voorbeelden uit de geschiedenis genoemd:

Digitized by Google

Van LESSING, die als zevenjarige knaap zou geportretteerd worden en volstrekt niet met eene vogelkooi in de hand, maar omringd van boeken wilde afgebeeld zijn.

Van HUSS, die als jongeling soms gloeiende kolen tegen zijn lichaam hield, als om zich tegen het martelvuur te harden.

Van LINNAEUS, dien men als kind stil kon houden met bloemen.

Dan... van JEZUS, die zich als kind reeds getrokken voelde naar het huis des Vaders.

Ik beken gulweg, dat die combinatie van de kinderlijke ijdelheid van LESSING met de kinderlijke vroomheid van JEZUS mij tegen de borst stuit. Het zal den schrijver ook wel alleen te doen zijn om het derde in de vergelijking: „in het kind de mensch" en niet om het trekken van eene parallel tusschen de gekozen voorbeelden. Maar ze staan daar toch zoo bij elkander, dat de lezer onwillekeurig ook het laatste doet. LESSING's ijdelheid en JEZUS' vroomheid bijeengevoegd als voorbeelden van ééne stelling, het zal menigeen zóó ontstemmen, dat hij het boekje sluit. Dat zou jammer zijn, want het bevat veel schoons, is vol praktische leering en ademt eenen zuiveren en warmen godsdienstigen geest. Er zijn immers voorbeelden genoeg van „den mensch in het kind!" Waartoe dan juist deze samenvoeging?

Nog één werk ligt ter aankondiging voor mij, de Brieven aan een vriend buiten Parijs, vertaling van PASCAL's Lettres Provinciales,

door Dr. BRONSVELD. De vertaler heeft zijn' arbeid verrijkt met eene korte en zakelijke voorrede, waarin hij eenige belangrijke bijzonderheden mededeelt uit de geboorte-geschiedenis dezer „Brieven." Het was zijn loffelijk doel „bij vernieuwing de aandacht te vestigen op een onvolprezen letterkundig meesterstuk, op de gevaarlijke strekking van de zedeleer der Jesuiten, en op de laagheid van hun karakter." Hij hoopt „er velen vrienden van waarheid en vrijheid een' dienst meê te hebben gedaan." Dat heeft hij gedaan, op uitnemende wijze. PASCAL te vertalen zooals het hier geschiedt, naauwkeurig, puntig en vloeiend, is op zich zelf een letterkundige arbeid van niet geringe verdienste. Het boek werke meê om PASCAL, den weergaloozen kampioen der vrome zedelijkheid en der zedelijke vroomheid tegen het Jezuïetisch bederven van beide nog te laten spreken, nadat hij gestorven is, tot de kinderen van onzen tijd. Dat is niet overbodig!

De strijd tegen het Jezuïtisme en tegen het daarmede hoe langs zoo meer vereenzelvigd Ultramontanisme, een strijd voor de waarheid en de vrijheid. Dat is ook de meening van GLADSTONE, wiens antivaticaansche brochures thans vereenigd het licht hebben gezien. (40) Van de eerste werd in ons tijdschrift reeds vroeger melding gemaakt. De tweede behelst eene beantwoording van de verwijten en replieken, die zijne „Vaticaansche Decreten" hebben uitgelokt. De derde is eene aankondiging der „Toespraken van den Paus," zooals die zijn uitgegeven te Rome door zekeren priester, DON PASQUALE DE

FRANCISCIS, die den gevangene van het Vatikaan afgodisch vereert en uit de zekerste bronnen, meestal als oorgetuige de woorden van den „Heiligen Vader" mededeelt.

DON PASQUALE verzoekt zijne lezers, dit goddelijk boek van den engelachtigen PIUS IX als uit de handen der engelen aan te nemen. De paus is voor hem „de levende CHRISTUS." De toon had wel iets lager kunnen worden gestemd! Geen wonder, dat GLADSTONE, éèns gewikkeld in den strijd met de vaticanisten, de verschijning van PASQUALE's werk aangreep als eene welkome gelegenheid om het onzalige stelsel, dat hij met telkens klimmende verontwaardiging bestrijdt, in al zijne naaktheid ten toon te stellen. Dit kan toch niet beter geschieden dan door het erkende Hoofd zelf te laten spreken, zooals zijne aanbidders zijne redenen teruggeven.

Wie nog twijfelen mocht aan de verderfelijkheid van het vaticanisme, bepaaldelijk aan de principiëele onbestaanbaarheid van onderdanentrouw met gehoorzaamheid aan het pauselijk gezag, zooals het in de vaticaansche decreten is geformuleerd, die getrooste zich de moeite, den engelschen staatsman in deze brochures op al de hoofdwegen en zijpaden zijner polemiek te volgen. Hij zal een groot letterkundig genot smaken en zijn' laatsten twijfel zien verdwijnen. Het is hier ook geen bloot negatieve ergernis aan de zinnelooze dwaasheden van het vaticanisme, neen, overal ademt u de geest van den stellig geloovigen Christen te gemoet, die als echte zoon der Hervorming voor de geschonden eer des Evangelies opkomt. Als proeve diene het slot der tweede brochure: „Ik

Digitized by Google

behoor niet tot hen, die eene hopelooze vijandschap vinden of uitdenken tusschen gezag en rede; of die het levensgewicht van het Christendom voor de menschheid onderschatten. Ik geloof, dat deze godsdienst de beslissende voorwaarde is van ons welzijn of ongeluk, en dat zijne Kerk, in hare verschillende organismen, verreweg de grootste instelling geweest is en nog is, die de wereld ooit heeft aanschouwd. De aspunten, waarop hare heilsbedeeling rust, zijn de waarheid en de vrijheid. Tusschen beide is eene heilige, eene goddelijke vereeniging, en hij, die een van beide verkort of bestrijdt, is gelijkelijk beider vijand. De eigenschap der inwendige vrijheid den mensch te ontrukken of te ontfutselen, is niet alleen een ijdel, maar ik zou bijna zeggen een goddeloos werk"

Het Christendom heeft de vrije werking der menschelijke rede en van het persoonlijke geweten aangemoedigd, terwijl het aan deze innerlijke drijfveeren de regelen en beweegredenen eener nederige en tevens edele zelfbeheersching verschafte. Maar in de aan den paus onderworpen kerken is de clericale macht steeds meer ontwikkeld, alles, wat vrijheid kweekte en waarborgde, stelselmatig verstikt.

In 1870 is het Recht wettelijk vermoord en de Willekeur op den troon verheven.

Terwijl de vrijheid dus aan de eene zijde wordt belaagd, voert aan den anderen kant een heirleger van bedrijvige, maar ongedisciplineerde kampioenen strijd tegen de waarheid. „Maar gelijk de vrijheid nimmer afdoende kan gevestigd worden door de tegenstanders van dat Evangelie, hetwelk haar het eerst voor alle rangen en standen der menschheid tot eene werkelijk-

Digitized by Google

heid maakte, zoo kan het Evangelie nimmer afdoende verdedigd worden door een staatsbeleid, dat zich niet verwaardigt de hooge plaats te erkennen, die in de raadslagen der Voorzienigheid aan de vrijheid is toegewezen, en dat haar uit haar stelsel verbant, onder voorwendsel van het misbruik, waaraan zij, evenals ieder ander goed, blootstaat. Onder de vele edele gedachten van HOMERUS, is er geene edeler noch aangrijpender dan zijn oordeel over de slavernij. „Op den dag", zegt hij, „die van den vrije eenen slaaf maakt, „neemt de vèrziende ZEUS den halven mensch weg." Zóó oordeelt hij, niet omdat de slavernij van zijne dagen wreed was, want dat was zij klaarblijkelijk niet; maar omdat het slavernij was. Wat hij zeide tegen de slavernij in de burgerlijke maatschappij, dat mogen wij bepleiten tegen het Vaticanisme in de geestelijke sfeer; en geen wolk van wierook, die ijver, of vleierij, of zelfs liefde kan doen opgaan, mag de onheilzwangere waarheid voor den blik der menschheid verbergen. (42) Eene onheilzwangere waarheid! Die naam is niet te sterk voor hetgeen door de polemiek van GLADSTONE met de vaticanisten als eene ook door dezen feitelijk of woordelijk erkende zaak is in het licht gesteld: „dat het doel van het staatsbeleid der Roomsche Curie is, om bij de eene of andere gunstige gelegenheid, de wereldlijke macht van het pausdom te herstellen, ook al kon dit enkel geschieden op de asch der Eeuwige Stad en te midden van het verbleekend gebeente harer bewoners." (43) Men bedenke toch wat het zegt, dat er eene macht bestaat, die rusteloos, en zonder naar den aard der gebezigde middelen te vragen, een doel najaagt, dat niet dan na vreeselijke beroeringen kan

Digitized by Google

worden bereikt en dat, ééns bereikt, al de ellenden verdubbeld zou doen terugkeeren, die de donkerste tijden der middeleeuwen voor eeuwig hebben gebrandmerkt in de geschiedenis van ons geslacht.

Men bedenke wat het zegt, dat die macht hare onmetelijke schatten, hare betrekkingen met alle hoven, hare bewonderenswaardige organisatie aan dat ééne doel poogt dienstbaar te maken en de gewetens van millioenen bij millioenen menschelijke wezens als uurwerken bestiert. In hun gemoed heeft zij de vrijheid versmoord en hen in den waan gebracht, dat het geloof aan de onfeilbaarheid van Rome's opperpriester de hartader is van hun godsdienstig leven, de grondslag van alle recht en orde, het veilig kompas door dit leven en het plechtanker hunner eeuwige zaligheid, eene zaak aldus, waarvoor de mensch ten allen tijde alles heeft gedaan en alles geleden!

Is de invloed onberekenbaar, dien het gedrochtelijk leerstuk der onfeilbaarheid, ééns aangenomen, op der menschen denk- en handelwijze kan uitoefenen, merkwaardig is het, na te gaan, tot welk eene hoogte de waanzin kan stijgen in het hoofd van hem, die zich inbeeldt onfeilbaar te zijn. De „Toespraken van Pius IX" leveren hiervan overvloedige proeven, te treffender omdat 's mans persoonlijk karakter zelfs door zijne tegenstanders wordt geprezen als belangeloos, edeldenkend en zachtaardig, vrij van alle smetten der zedeloosheid en der geldzucht. De waarheid schijnt hier de grenzen der geloofbaarheid te overschrijden als men zulk eenen man hoort uitroepen: „Bewaar mijn JEZUS, deze kudde, die God aan U en mij heeft gegeven!" — of: „Ik heb nog meer recht van spreken

Digitized by Google

dan NATHAN tegenover koning DAVID en veel meer dan AMBROSIUS tegenover THEODOSIUS!" — Of wanneer men de lijst der scheldwoorden leest, die hij zijnen tegenstanders naar het hoofd slingert. GLADSTONE vult er eene geheele bladzijde mede en zegt met bittere ironie: „Het is nauwelijks mogelijk den lezer eene juiste voorstelling te geven van den rijkdom aan berispende kracht, dien deze waarlijk vrome hoogepriester bezit. Intusschen wordt die hier inderdaad uitgedeeld met die vrijgevigheid, welke den rijken zoo ernstig door het Evangelie wordt aanbevolen".... „Deze woorden bloemen der rede te noemen, is veel te flauw uitgedrukt; ze zijn waarlijk zelve een bloementuin; of liever nog eene Flora, voldoende om een geheel vastland van nieuwe stekken te voorzien, wanneer ooit de bestaande soort mocht uitgestorven zijn! (44)

De geurigste tuiltjes uit die rozengaarde zijn de beschrijvingen van het tegenwoordige Rome. Vroeger was het natuurlijk eene heilige stad, nu is het een poel des verderfs en duivelen wandelen door hare straten. Zonderling soort van duivelen inderdaad, die daar heerschen! Hun helsche invloed heeft nu in vijf jaren tijds de zware misdaden van roof, moord, etc. met 40 percent doen verminderen (45), en onlangs doen besluiten met kracht een begin te maken aan de droogmaking der moerassen, die sedert eeuwen de, oudtijds zoo heerlijke, atmosfeer der Campagna met dood aanbrengende giftstof bezwangeren. Men zou zulke duivelen wel eens elders aan het werk willen zien: B. v. in Spanje, waar tegenwoordig gemiddeld tien hectoliter graan op elke hectare verbouwd wordt, terwijl in het ruwe Noorwegen, waar

Digitized by Google

de natuur even zoo veel hinderpalen in den weg ligt als zij in Spanje hulpmiddelen aanbiedt, op dezelfde uitgestrektheid elf worden geteeld. In Spanje, waar in het „bekoorlijke Andalusië" eenmaal twaalf duizend dorpen langs de boorden der Guadalquivir bloeiden, terwijl er nu nauwelijks acht honderd zijn, allen wemelend van bedelaars! (46) Die duivelen zouden daar engelenwerk kunnen doen en herstellen, wat de priesters hebben bedorven.

Het is waarlijk geen wonder, dat de natiën, met hare regeeringen aan het hoofd, wanneer zij eenmaal ontwaakt zijn tot het besef van haar wezenlijk belang, zich aangorden met alle macht, om het juk van het Vaticaan te verbreken, of te beletten, dat het haar van nieuws zijne ketenen aanlegge. Uit dit oogpunt zal de kerkelijke strijd in Duitschland hoe langs zoo meer door alle vrienden der waarheid, der vrijheid en der godsdienst worden beschouwd. Wie daarover in een kort bestek een bondig betoog wil lezen, die verzuime niet kennis te nemen van H. V. SYBEL'S, Klerikale Politik im neunzehnten Jahrhundert. (47) Zulke geschriften moeten wel krachtig medewerken om de overtuiging te vestigen, die, met name in ons vaderland, nog lang niet genoeg is doorgedrongen: dat de Duitsche regeering en het Duitsche volk niet strijden tegen de godsdienst, maar tegen eene kerk, die onder godsdienstige leuzen naar de wereldheerschappij streeft, en dat deze strijd van Duitschland niet alleen de uitoefening is van een heilig recht, maar de volvoering van eenen

Digitized by Google

duren plicht, waarin alleen onwrikbare vastberadenheid de zege kan waarborgen.

Eén ding echter mag niet worden voorbij gezien, en dáár juist zit bij talloos velen in onze dagen de kwaal, dáár dreigt een gevaar, dat Rome wel eens voor een' tijdlang in de bereiking van zijn doel zou kunnen doen slagen. Ik bedoel den waan, dat liberalisme en humanisme, zonder dieperen wortel in den bodem van het zuivere Christendom, op den duur iets tegen de duisterlingen zouden vermogen. Zij miskennen de onuitroeibare behoeften der menschelijke natuur, die Rome doorgrondt en, hoe dan ook, eenigermate bevredigt. Even zeker als de dorstige zich altijd wenden zal tot hem, die water aanbiedt, al is het ook troebel, en den rug toekeeren aan wie hem poogt op te dringen, dat zijn dorst slechts inbeelding is en dat de wetenschap in dat troebele water schadelijke bestanddeelen heeft opgespoord, — even zeker zal de menschheid zich op den duur afwenden van een twijfelziek humanisme en, mocht er geen andere keuze zijn, zich onderwerpen aan het Ultramontanisme.

Het gevaar van een' ijdelen waan, die de zege al bevochten acht, wordt ook door v. SYBEL op zijn politiek standpunt levendig beseft. Hij zegt: „Men hoort nog altijd „vertrouwenszalige" liberalen beweren, dat in onze verlichte 19e eeuw de priesterheerschappij op den duur onmogelijk zou zijn. Onze aan gebeurtenissen rijke eeuw heeft zeer zeker veel schoone zijden, maar in godsdienstig opzicht behoort zij, gelijk alle feiten ons getoond hebben, juist niet tot de verlichte maar tot de reactionaire eeuwen. De geleerde literatuur is wel is waar met ieder tiental jaren steeds criti-

Digitized by Google

scher en ontkennender geworden, maar in Duitschland is het getal harer aanhangers in dezelfde mate afgenomen, en niemand kan het bestrijden, dat de Tübinger school in den Duitschen Rijksdag veel minder vrienden bezit dan Pater BECKX. Hoe democratischer de tijdstrooming is, des te zwaarder gewicht legt eene partij in de schaal, die met militair kommando over anderhalf millioen kiezers beschikt".... „Dikwijls genoeg zijn de gevallen voorgekomen, dat radicalen en clericalen gemeenschappelijk eene staatsregeering zijn te lijve gegaan: maar de wereld heeft het nog nooit beleefd, dat de vrucht der zege na zulk eenen strijd in de liberale hand is gevallen. De clericale partij heeft enkele eigenschappen: taaiheid, buigzaamheid, zachten tred en scherpen klauw met het kattengeslacht gemeen: waar zij echter in het verbond met de radicalen den Staat de kastanjes uit het vuur zocht te halen, daar is zij het nooit geweest, die de rol van de kat heeft gespeeld" (48).

Een enkele proeve uit de geschiedenis moge dienen tot staving van V. SYBEL'S woorden. Op den 29 Mei jl. heeft de Paus in het Vaticaan met grooten luister den 700jarigen gedenkdag gevierd van den slag bij Legnano (29 Mei 1176). Daar werd FREDERIK I, Barbarossa, door het leger van het Lombardische Stedenbond totaal geslagen en gedwongen met de verbonden steden en hunnen medestander, Paus ALEXANDER III, over den vrede te onderhandelen. Ongetwijfeld was deze slag van wereld-historische beteekenis en werden in den daarop gevolgden vrede van Venetië (1 Aug. 1177,) de kiemen nedergelegd van het nieuwere staatsrecht, waarin het recht der burgerij werd beschermd tegenover de feudale willekeur, waarvan BARBAROSSA, bij

Digitized by Google

al zijne verhevene eigenschappen, het levende type mocht heeten. Maar wie was het, die het eerst afzonderlijk met den sluwen HOHENSTAUFER onderhandelde? Wie was de oorzaak dat de moedige burgerij minstens van de halve vrucht der zegepraal werd beroofd? Dat was hun bondgenoot, de „heilige Vader," die ook hierweder toonde, dat stedelijke vrijheid en kerkelijke hiërarchie nooit oprechte bondgenooten kunnen wezen. Toen op 1 Aug. 1177 de Paus in volle praal voor de St. Marcus-kerk zijn muildier besteeg en de fiere BARBAROSSA den stijgbeugel voor hem moest vasthouden, mochten de afgezanten der steden toezien, zij die zich beroemen mochten „dat zij niet, gelijk de paus, met woorden maar met ijzeren daden, met hunne borst ten schild, voor de zegepraal der Kerk en de vrijheid van Italië hadden gestreden." — Ook hier had de clericale partij wèl gezorgd, dat zij ter verkrijging van de gebraden kastanjes de rol der kat niet speelde. Zoo zal het altijd gaan. Wee hem die op Rome vertrouwt! Toch geeft diezelfde geschiedenis ons éénen troost. Clericalisme en absolutisme mogen samenspannen en tijdelijk de vooruitstrevende beweging der menschheid belemmeren, — wat er goed en edel is in de zucht naar vrijheid en rechtmatig zelfbeheer, die het burgerhart van oudsher zoo hoog deed kloppen en zoovelen hun leven blijmoedig deed offeren, dat zal niet verloren gaan. Al werd dan op het congres van Venetië die burgerij door den één verraden, door den ander vertreden, hier werd ook voor de eerst maal feitelijk erkend, dat nevens de kerkelijke hiërarchie en den keizerlijken leenstaat eene derde macht recht had, in het openbare leven, in de Christelijke staatsorde op te treden:

Digitized by Google

de vrije burgerij der stedelijke gemeenten. Dit was eene erkentenis van onberekenbare beteekenis en vèrziende strekking (49).

Terwijl in het westen van Europa een ernstige kamp wordt gevoerd tegen de aanmatigingen van het Vaticaan, worden in het Oosten groote dingen voorbereid. De opstand der slavische stammen in het noordwestelijk deel van Turkije, de bedenkelijke gisting door geheel het grondgebied der „Verhevene Porte", het staatsbankroet van Turkije, de moord der consuls in Salonica, de conferentiën en bevredigingsontwerpen der mogendheden, de onttrooning van ABDUL-AZIZ en de troonsbeklimming van MOURAD V, van wien nu eerst hetzelfde verwacht wordt wat men voor 15 jaren, natuurlijk vruchteloos, van zijnen voorganger hoopte; — alles wijst er heen, dat daar ginds gebeurtenissen voorbereid worden, die niemand berekenen kan, maar die voor het lot der eeuwen lang verdrukte Christenvolken in het Oosten allerbelangrijkste gevolgen kunnen hebben. Een blik op de volkerenkaart van Turkije (50) is genoeg om te doen zien, hoe ingewikkeld het oostersche vraagstuk is, hoe verklaarbaar de verlegenheid der staatslieden met den zieken man, en hoe gewaagd elke voorspelling van de dingen die komen zullen. De Christen hoopt, indien het tegen alle waarschijnlijkheid mocht mogelijk wezen, dat die verwarde knoop met schrander beleid worde losgemaakt, en dat geen tweede ALEXANDER noodig zij om hem door te hakken, dat de zieke man moge worden gecureerd zonder „staal en bloed", of anders een' zachten dood moge sterven, heengaande

Digitized by Google

in vrede vanwaar hij gekomen is, naar de overzijde van den Bosporus. Hij hoopt, dat de lang en wreed verdrukte Slavische en Grieksche stammen op het schiereiland van den Balkan, indien zij waarlijk strijden voor vrijheid en geloof, en niet voor ijdele leuzen of bloedige wraak, vrij mogen worden, maar zich die vrijheid ook waardig betoonen. Hij hoopt, dat niet andermaal het treurige schouwspel worde aanschouwd van christelijke mogendheden, die worstelen op leven en dood en een half werelddeel in vuur en vlam zetten, omdat zij het niet eens kunnen worden over het erfdeel eener van onwetendheid, ongerechtigheid en onzedelijkheid doorkankerde en voor de ontbinding overrijpe turksche monarchie.

Van het donkerbewolkte Oosten wenden wij onzen blik naar het Westen, ver over den Oceaan. Daar is nu de hemel helder boven het gebied dier jeugdige Republiek, wier honderdjarig jubilé binnen weinige dagen zal aanbreken. 't Is nog kort geleden, dat zij eene vreeselijke krisis doorworstelde in eenen burgeroorlog, die niet alleen om zijne uitgebreidheid, zijnen duur en zijne schriktooneelen, maar ook om het gewicht der op het spel staande belangen de geheele beschaafde wereld jaren lang in ademlooze spanning hield. Uit den bloeddoop is zij opgestaan, gelouterd van hare grootste smet: de slavernij. Het ga haar wel, eeuwen lang, en steeds beter. Wij wenschen op verre na niet alles van haar over te nemen. Hare staatsinstellingen zouden ons niet passen, al zijn ze voor haar misschien de best-mogelijke. Hare Erie-ringen, revivals, lynch-

Digitized by Google

recht en humbug begeeren wij nog veel minder, en ons phlegma dient ons beter dan haar „go-ahead". (51) Maar wij hebben toch een hart voor dien Staat, die in zoo menig opzicht het voorbeeld geeft van goede en groote dingen, en die voor de toekomst der wereld zulk eene belangrijke beteekenis heeft en zulk een heilzame rol kan vervullen. Als, op den 4 Juli aanstaande de sterren- en strepenvlag hoog in top wordt geheschen, dan willen ook wij juichen: „Heil Amerika!" Maar wij willen ook bidden, dat de Leidsman der volken aan deze natie geve: eenen vromen zin, eene onverstoorbare eendracht, eene onverdoofbare geestkracht en wijze, belangelooze staatslieden. Dan zal zij groot, edel en gelukkig zijn, der wereld ten zegen!

Een zegen der wereld. Dat kan ieder volk worden, naar de maat zijner gaven en den aard zijner roeping. Doch om daaraan geheel te beantwoorden moet het zuurdeeg des Evangelies er in doordringen en het geheel doorzuren. Daarom moet het zendingswerk een voorwerp van steeds klimmende belangstelling zijn voor elk, die den loop der wereldgebeurtenissen volgt, vooral in onzen hoogst ernstigen tijd, die de grootste krachten des geestes op elk gebied in beweging stelt. Het is te hopen, dat het onlangs bekroonde werk van BUSS (52) krachtig medewerke om die overtuiging meer te doen veld winnen, vooral in de beschaafde kringen, waar zij nog te veel ontbreekt. Het was een gelukkig denkbeeld van het Hoofdbestuur van het Ned. Zendelinggenootschap, de beteekenis van dit werk voor de Zending als een punt ter bespreking op de agenda

Digitized by Google

der aanstaande jaarvergadering te plaatsen. Wie derwaarts gaat, die stelle zich wèl op de hoogte van de denkbeelden des schrijvers. Zijne denkbeelden over de „praktische doorvoering" der Zending zijn van diep ingrijpenden aard en kunnen tot zeer uiteenloopende inzichten leiden. Of de Zending, zooals zij nù is, haren grondslag moet verwijden en verdiepen, haar doel hooger stellen, hare middelen en wegen dienovereenkomstig veranderen? Of er een nieuw, meer wetenschappelijk en universalistisch zendingswerk moet aangevangen worden, dat zich voornamelijk tot de cultuurvolken en beschaafde klassen wende, en voor de „bisherige Mission" de onbeschaafde volken overlate? Of beide methoden elkander kunnen aanvullen en in de hand werken om ten slotte zich in gemeenschappelijken arbeid te vereenigen? Dat zijn altemaal hoogst belangwekkende vragen. De proefhoudendheid en uitvoerlijkheid der denkbeelden van BUSS moeten nog blijken. Maar zij verdienen ook ten ernstigste eene nauwgezette en onpartijdige toetsing, want ze zijn nedergelegd in een boek, dat even rijk van inhoud als schoon van vorm is, vooral getuigend van heiligen ernst en grondige studie. En of hij de zaak des Heeren liefheeft? Verneem het uit zijn slot, waarvan ieder woord blijkbaar uit des schrijvers ziel is geweld:

„Wanneer deze wenschen voor de toekomst (zijne zooeven vermelde plannen voor de zending) zich verwezenlijken, dan zal ook het Christendom zijne verhevene bestemming bereiken. Terwijl wij ons ten besluite nogmaals op de hoogte van dit doel plaatsen, zien wij de aarde onder ons in een nieuw, heerlijk

Digitized by Google

licht stralen, door CHRISTUS zelven, de eeuwige Zon des levens, beschenen en eene hoog gezegende menschheid, in waarachtige aanbidding, in liefde en vrede broederlijk vereenigd, zich in den zachten glans dezer zon verheugen. Dáár grijpt ons met overweldigende kracht het heimwee aan om hem mede te beleven en naderbij te brengen dien zaligen, gouden tijd van het verwezenlijkte Godsrijk, van de alles omvattende heerschappij des geestes van CHRISTUS op aarde. Opdat hij echter kome, roepen wij naar deze zijde: „Op uit de werkeloosheid, waarin gij tot heden verzonken waart!" en naar de andere zijde: „Op uit de eenzijdigheid, waarin gij tot heden bevangen waart!" „Maakt de deuren wijd en de poorten der wereld hoog, dat de Koning der eere inga!"

Hier zou ik willen eindigen. Maar er rust nog eene weemoedige taak op mij. Ook in deze bladen moet een woord van welgemeende hulde worden gewijd aan den grooten Nederlander, Mr. GROEN VAN PRINSTERER, die voor weinige dagen, door Vorst en Volk eenparig betreurd, ten grave werd gedragen.

Iedereen was getroffen over den zonderlingen samenloop der dingen, waardoor zijn dood binnen weinige uren volgde op de onthulling van het standbeeld van zijn ouden vriend en grooten tegenstander, THORBECKE, in de Hoofdstad des Rijks opgericht.

Indien wij al lust hadden bij een pas gesloten graf te twisten, die samenloop zou het ons wel verleeren. Daardoor wordt ons zoo luide gepredikt, dat allen heengaan, onze vrienden en onze tegenstanders, be-

Digitized by Google

roemden en onbekenden, en wij met hen, allen naar die onbekende wereld, die ernstige eeuwigheid, waar wij rekenschap zullen hebben te geven van hetgeen wij hier deden, ook van het oordeel dat wij velden over elkander. Moesten wij zijne geschiedenis schrijven, dan zouden wij den regel moeten toepassen, door hem zelven zoo treffend uitgesproken in eene dier onsterfelijke voorredenen voor zijne Archives: (53) „Te willen dat men in de mannen, aan wie het vaderland en de nakomelingschap bij vergelijking met anderen uit dankbaarheid met recht den naam van groot hebben gegeven, de bewijzen hunner menschelijkheid uitwissche of ze althans niet in het volle daglicht stelle, — dat is eene aanmatiging, waarover het geweten en de goede trouw des noods onmiddellijk het vonnis zouden uitspreken." Dan zou ik moeten ontwikkelen waarom „een indruk van het tragische zijn loopbaan heeft gekenmerkt" en hij „door zijne vrienden menigmaal niet begrepen, alleen werd gelaten in het heetste van den strijd en bij wie hem liefhad en volgde niet populair was". Maar dat is mijne taak niet. Zij is bescheidener en aangenamer. Wel kan ik hem niet „een Vorst, een Leidsman, een Vader van het Christelijk Nederland onzer eeuw" noemen (53), wanneer dat meêbrengt, dat tot het Christelijke Nederland alleen dezulken behooren, die in zijne staatkundige en kerkelijke zienswijze deelden, en uitgesloten worden dezulken, die meenen, dat hij in zijne vereenzelviging van ongeloof en revolutie heeft getoond, het edele in het streven van onzen tijd niet te waardeeren, die meenen, dat van geen anti-revolutionair, maar alleen van een reformatorisch streven heil is te wachten op het gebied

Digitized by Google

van Kerk en Staat en maatschappelijk leven! Wil men vele anderen, en daaronder ook enkelen die hij, trouw aan zijn beginsel, heeft gemeend levenslang te moeten bestrijden, met hem „Vorsten, Leidslieden en Vaders van het Christelijke Nederland" noemen, dan willen wij hem gaarne erkennen als een' der eersten onder zijns gelijken (een' primus inter pares). Het is echter te vreezen, dat zulks niet in de bedoeling der Standaard-mannen ligt.

Intusschen, de groote doode is nu gewis boven al ons twisten verheven en, gelouterd „ingegaan in de rust zijns Heeren" Wij allen betreuren hem. Een groote in Israël is gevallen. GROEN is niet meer, de groote rechtsgeleerde, de diepzinnige staatsman, de uitgever der „Archives", de moedige strijder voor zijne overtuiging, de weldadige christen, de man uit één stuk, de hollander van echt en edel type, aan wien „niets onhollandsch was dan zijn voornaam" (55). Hadden ook wij kunnen staan bij zijne geopende groeve, ook wij zouden God gedankt hebben, die hem aan Nederland gaf. Wij hadden dan in stilte gezegd: „Rust zacht, edele ontslapene. Het streven van vele kinderen onzer eeuw, ook het onze, heeft nooit uwe sympathie gevonden. Gij hebt het bestreden met alle krachten, schatten en gaven, die u waren toebetrouwd. Maar gij hadt uwen Heer lief als de beste. Die liefde blijft eeuwig. Rust zacht!"

Leeuwarden,
3 Juni 1876.

E. H. LASONDER.

Digitized by Google

AANTEEKENINGEN.

(1) Zie pag. 348 van dezen jaargang.

(2) Encyclopedie der Chr. Theologie, door Dr. J. I. DOEDES, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Utrecht. — Te Utrecht, bij KEMINK & ZOON 1876.

(3) SHYLOCK, de bekende jood uit SHAKESPEARE's, Merchant of Venice, die den door hem gehaten koopman ANTONIO eene groote som heeft geleend, op voorwaarde van bij wanbetaling een pond van diens vleesch te mogen eischen. ANTONIO wordt insolvent, SHYLOCK staat op zijn' eisch en heeft het mes en de weegschaal al klaar om zijn slachtoffer dood te martelen. De sluwe PORTIA, als advocaat verkleed, doet hem met schade en schande afdruipen, daar zij hem met de wet in de hand bewijst, dat hij zijn eigen goed en leven waagt. Immers, in het contract staat alleen van een pond vleesch Wee zijn gebeente, als hij bij 't uitsnijden één enkelen druppel bloed vergiet of een grein te veel of te weinig neemt. Een tooneel vol gloed en leven! Men leze b. v. hoe PORTIA eerst poogt het hart van SHYLOCK te vermurwen en hem de barmhartigheid aanbeveelt: „Die als een zachte regen van den hemel daalt, dubbel gezegend daar zij hem zegent die geeft en hem die ontvangt"... „Die den monarch op zijnen troon meer versiert dan zijne kroon" enz. enz. Merch. of Ven. Act IV. Sc. I

(4) D. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE. Het wezen der Theologie p. 62. „Sit ut est aut non sit" — Ze zij zoo als ze is of ze zij niet; zinspeling, meen ik, op het woord van den Generaal der Jezuietenorde, die, tijdens CLEMENS XIV of wel door dezen werd aangespoord haar te hervormen om de opheffing te voorkomen.

Digitized by Google

(5) Encyclopaedia Theologi Christiani; in scholarum suarum usum breviter delineata a P. HOFSTEDE DE GROOT et L. G. PAREAU. Gron. 1844. Reeds in 1840 was deze encyclopedie, maar toen nog uitsluitend voor de leerlingen der Groningsche hoogeschool, gedrukt. (Zie de praefatio.)

(6) HOFSTEDE DE GROOT et PAREAU. Encycl. § 1.

(7) Wez. d. Theol. p. 57 s.

(8) Encycl. d. Christel. Godgeleerdheid, p. 13.

(9) t. a p. p. 6. (10) ibid. p. 183—185.

(11) HAGENBACH. Encyclop. 3e Aufl. p. 112 s.

(12) DOEDES. t. a. p. p. 86. (13) ibid. p. 81. s.

(14) HASE. K. Gesch. § 103.

(15) STANLEY, Dekan v. Westminster. Eine Missionspredigt, (inleidende preek voor de Zendingsrede van MAX MÜLLER in de Westminster-Abdy te Londen. 3 Dec. 1873) p. 14 der Duitsche vertaling

(16) DOEDES t. a. p. p. 130. (17) ibid. p. 47. (18) ibid p. 50.

(19) ibid. p. 62 s. (20) ibid. p. 80.

(21) Kerkelijk Wetboek. De reglementen en verordeningen d. Ned. Herv. Kerk, met aanteekeningen, register en geschiedenis onzer kerkelijke wetgeving, door J. DOUWES en mr. H. O. FEITH. Eerste Afl. — Te Groningen bij J. B. WOLTERS. 1876.

(22) Gedachten van onzen Bijbel, gevolgd door eenige Godsdienstige Liederen. Door P. FEENSTA Jr. en J. SEPP, predikanten te Witmarsum en Beverwijk. (Te) Zwolle (bij) W. E. J. TJEENK WILLINK. 1876.

(23) Katechisatieboekje ten gebruike bij het Godsdienstonderwijs aan eenigszins ontwikkelde leerlingen, door twee predikanten uit den Ring Kampen (V. L. en G. M.) (te) Zwolle (bij) W. E. J. TJEENK WILLINK. 1876.

(24) Onze kinderen. — Troost bij het verlies van kinderen, wenken voor de opvoeding, door G. L. V. LOON, pred. te Zwolle. — (Te) Zwolle (bij) W. E. J. TJEENK WILLINK. 1876.

(25) Brieven aan een vriend buiten Parijs (Lettres Provinciales) van BLAISE PASCAL. Uit het Fransch door Dr. A. W. BRONSVELD. (Te) Utrecht, (bij) C. VAN BENTUM. 1876.

(26) Kerkel. Courant 27 Mei 1876, No. 22.

(27) Gesprek over Letterdieverij enz., door N. BEETS. p 32.

Digitized by Google

(28) MAX MÜLLER. Essays I. p. 323.

(29) WEBER. — Allg. Geschichte I. p. 495 s; — WEBER u. HOLTZMANN. Gesch. d. Volkes Israel I. p. 28 s.

(30) O. PFLEIDERER. Die Religion II. 268 s.

(31) WEBER Allg. Gesch. I. p. 505; — WEBER u. HOLTZMANN I. p. 55.

(32) Katechisatieboekje p. 32. (33) Ibid. p. 1 en 2. FEENSTRA en SEPP § 2. (34) Katechisatieboekje p. 37.

(35) F. en S. § 32 en 45. (36) Ibid. § 8.

(37) Ibid. § 21. (38) Ibid. § 79.

(39) Onze kinderen. p. 39 s.

(40) Onder den titel van Rome and the newest fashions in religion. etc. by W. E. GLADSTONE. London, MURRAY 1875. (Hiervan bestaat ook eene Tauchnitz-editie, ad ƒ 1. Dit is mij te laat gebleken. De engelsche uitgave, hier geciteerd, is bijna vijfmaal duurder.)

(41) Speeches of Pope PIUS IX. p. 136. s.

(42) Vaticanism. p. 119 s.

(43) Vatic. Decrees. p. 50. (44) Speeches. p. 154 s.

(45) Ibid. p. 160, 162 s.

(46) Haarl. Courant 1876. 5 Mei; — SMILES, Beheersch u zelven! p. 8.

(47) Klerikale Politik im neunzehnten Jahrhundert. Von H VON SYBEL. Bonn. MAX COHEN & S. 1874.

(48) v. SYBEL, p. 116, 118 s.

(49) WEBER. Allg. Weltgesch. VI p. 751—754 762—772.

(50) Ethnographie de la Turquie d'Europe par G. LEJEAN (Ergänzungs heft n°. 4 van PETERMAN's Mittheilungen. Gotha. PERTHES 1861.) Wie den gang der gebeurtenissen in het Oosten met eenige kennis van zaken wil volgen, die verzuime niet, dit hoogstbelangrijke stuk te bestudeeren. Er is eene prachtig uitgevoerde volkerenkaart aan toegevoegd, waarop men slechts een aandachtigen blik heeft te slaan om overtuigd te wezen, dat het Turkenrijk in Europa op den duur een onhoudbaar onding moet zijn.

(51) „Vooruit maar, zonder iets te ontzien." Lievelingsspreuk der Amerikanen.

(52) Die Christliche Mission. Von der Haager Ge-

Digitized by Google

sellschaft gekrönte Preisschrift von ERNST BUSS, Pfarrer in Zofingen, Kanton Aargau. — Leiden, E. J. BRILL. 1876. Men vergelijke Prof. TIDEMANS verslag in ditzelfde nommer.

(53) GROEN VAN PRINSTERER. Archives de la Maison d'Orange. Ie Série. Tome V. p. LVI s.

(54) De Standaard, 20 Mei 1876, No. 1274. 't Is wel eene merkwaardige bekentenis, dat het eminente hoofd der antirevolutionairen bij zijne volgelingen „niet populair" was. Denkelijk lag de schuld daarvan het meest bij die volgelingen zelve.

(55) Zoo werd GROEN puntig gekenschetst in de jongstgehouden algemeene vergadering van Volksonderwijs, door mr. LEVY, die den grooten ontslapene eene, dáár vooral merkwaardige en zeer schoone hulde toebracht. De heer LEVY heeft wel gelijk, dat in het pantheon van Neerlands roem de naam van mr. GROEN VAN PRINSTERER niet mag ontbreken. („Niets onhollandsch dan zijn voornaam", doelt op den doopnaam des overledene: GUILLAUME.)

Digitized by Google

EEN MERKWAARDIG, SCHOON EN BELANGRIJK BOEK.

Het Haagsche Genootschap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst schreef reeds voor eenige jaren de prijsvraag uit:

„Wat leert de geschiedenis der zending aangaande de bestemming en geschiktheid van het Christendom, om de algemeene wereld-godsdienst te worden. En welken invloed moet de tot dusver verkregen ondervinding voor de toekomst op de methode der zending hebben?"

Toen niet voldoende beantwoord, werd zij in 1872 herhaald, en bracht nu in het daarop volgende jaar, drie met lof vermelde antwoorden — waaronder ook een Hollandsch — tot de beoordeelaars, die in 1874 de verhandeling van ERNST BUSS, Pfarrer zu Lenk (Canton Bern, Schweiz) konden bekroonen, in het vertrouwen dat hij voor de uitgave van hunne bedenkingen gebruik zou maken.

Deze verhandeling nu is thans met den titel: „Die Christliche Mission, ihre principielle Berechtigung und practische Durchführung", door het Genootschap uitgegeven (Leiden, Brill 1876).

Digitized by Google

Reeds deze oorsprong van het werk — het is ruim 300 blz. in 8° groot — maakt het tot een merkwaardig boek. De zending toch, sedert den aanvang dezer eeuw, uit schier alle Christenvolken, van lieverlede over een groot deel der niet-Christelijke wereld uitgebreid, is zeker een der merkwaardigste verschijnselen, een der belangrijkste aangelegenheden van onzen tijd geworden. En echter is, buiten den kring harer voorstanders en begunstigers, aan haar nog volstrekt niet de aandacht geschonken, die zij om den aard en het doel van haar werk verdient, waarop zij ook om het vermeerderd verband tusschen de volken der christelijke en der niet-christelijke wereld mocht aanspraak maken, en die zij om het veel omvattende en kostbare van hare werkzaamheid noodig heeft. Zelfs de Kerk, wier eigenlijke taak zij in de verbreiding van haar Christendom vervult, laat zich meest weinig met haar in en geeft haar op verre na niet den steun, die haar in de eerste plaats van de Kerk toekomt. De regeeringen der Koloniale volken, die rechtstreeks en onmiddelijk bij haar belang hebben, nemen, buiten de Engelsche, nauwelijks van haar kennis, en bejegenen waar zij voor een oogenblik tot die kennisneming gedwongen worden, haar, als de onze, met geringschatting en argwaan. En de wetenschap, aan welke zij door de vermeerdering van taal-, land-, volk- en godsdienst-kennis onwaardeerbre diensten bewees, en wier weêrkeerige hulp zij voor haar werk onmisbaar behoeft, stelde haar nog uiterst zelden tot een voorwerp van haar onderzoek. (1)

Maar onder ons heeft dan nu toch een wetenschappelijk genootschap, met een christelijk godsdien-

Digitized by Google

stig doel gesticht, jaren nadat TEYLER's godgeleerd-genootschap het deed (2), aan de zaak hare belangstellende aandacht gewijd. En terwijl het ons dientengevolge een echt wetenschappelijk werk over de zending geschonken heeft, mag ik dit wel zeker in de eerste plaats als een merkwaardig boek vermelden en aan de belangstellende aandacht mijner landgenooten aanbevelen.

Behalve om dezen zijnen oorsprong is het ook om zijn auteur merkwaardig. Hij deelt ons in zijne voorrede meê, dat hij „zelf eens besloten was, zich aan de loopbaan der christelijke zendelingen te wijden" en ook ten gevolge daarvan altijd zoo warme belangstelling in de zaak der zending heeft behouden, dat het hem als een gewetensplicht en persoonlijke behoefte was, van werkeloos toeschouwer, op zijne wijze medewerker te worden.

Die wijze zijner medewerking vermeerdert verder het merkwaardige van het boek. Naast zijne hooge waardeering van de zending, stonden bij hem groote bedenkingen tegen de wijze waarop zij plaats heeft, en zoo had hij er behoefte aan, zich eenmaal grondig met de zending te verstaan, en zijne waardeering, zijne bedenkingen en zijne eigene voorstelling van eene andere wijze van uitvoering door een streng onderzoek te toetsen, en voor zich tot klaarheid en vastheid te brengen. Dat onderzoek bevestigde èn zijne waardeering èn zijne bedenkingen èn zijne eigene voorstelling. En zoo schonk hij ons in zijn boek eene even grondige als warme aanbeveling van de zending zelve, eene even uitvoerige als strenge aanwijzing van hetgeen hij als de groote gebreken van het tegen-

Digitized by Google

woordige zendingswerk beschouwt, en eene even uitgewerkte als bezielde voorstelling van de wijze van werken die hij verlangt.

Om zoo vele redenen merkwaardig, is het boek tevens een schoon boek. Het is een werk van ernstige liefde. Van deze ligt er overal de kleur en de gloed over, en de schrijver had in taal en stijl de middelen tot zijn dienst om ze uit te drukken en tot ons te doen spreken. Hiervan enkele proeven. Waar hij in zijn eerste deel, bij de „principielle Berechtigung der Mission," het terrein der nieuwe zending betreedt, om te onderzoeken, of het Christendom daar de bestemming en geschiktheid voor eene algemeene verbreiding in de wereld aan den dag legt, heet het s. 97. „Het naast wijzen wij hierop, dat de nieuwere zending, reeds bij haar eerst en krachtig optreden omstreeks de laatste eeuw-verwisseling en sedert al meer, bewust en klaar dit als doel zich voorstelde: ten einde aan de zegeningen des Evangelies de ruimst mogelijke verbreiding te geven, het Christendom overal, waar het maar kon, heen te brengen, uit alle heidensche landen altijd nieuwe scharen tot het Godsrijk toe te brengen. Er werden geen grenzen getrokken, geen volken of trappen van beschaving uitgezonderd. De bekeeringsijver gold zonder onderscheid alle niet-Christenen, die men maar immer hoopte te kunnen winnen. Nooit werd de algemeene bestemming van het Christendom meer ruim en grootsch opgevat en, trots honderden ontmoedigende ervaringen, met meer beslistheid vastgehouden. Heeft de geschiedenis ons getoond, dat het Christendom ten allen tijde meerder of minder de strekking heeft doen blijken om Wereld-godsdienst te worden, in de nieuwe zending vinden wij hiervan

Digitized by Google

de treffendste bevestiging. Het zou werkelijk bijna onbegrijpelijk zijn, hoe de Christenheid, of althans een deel van haar, op een tijdstip toen in haar eigen midden het Christendom was afgeschaft en de godsdienst als verslagen lag, zich tot een nieuw geloof aan de onweerstaanbaarheid en de grootsche toekomst van haren godsdienst kon verheffen; onbegrijpelijk, hoe zij den moed had, in weerwil van al die ongunst des tijds, terstond voor de bekeering der volken aan 't werk te gaan; onbegrijpelijk, dat het toen begonnene sedert een zoo aanmerkelijken omvang gekregen heeft, indien het geloof aan de wereldomvattende bestemming des Christendoms niet anders ware dan ongegronde grootheidswaan. De haast tweeduizendjarige ervaring der Christenheid, met al de ontgoochelingen, teleurstellingen, ontmoedigingen, die haar waarlijk niet zijn gespaard, moest haar toch eindelijk van dezen waan genezen, en van de perken, aan de verbreiding van het Christendom gesteld, overtuigd hebben, zoo in zijn wezen waarlijk zulke perken gelegen waren. Maar in de plaats daarvan zien wij integendeel, hand aan hand met de toenemende beschaving van den nieuweren tijd, het vertrouwen in de toekomst van de Christelijke ideën zich verheffen, en alleen onbekendheid met de Christelijke heils-gehalte en ongeloovigheid kunnen aan het Christendom den ondergang voorspellen." En weder, aan het slot van ditzelfde deel S. 125, spreekt de schrijver aldus: „Mogen ook angstige gemoederen, terwijl zij vele der vormen, waarin zich het Christendom in den loop der eeuwen huldde, onder den vernietigenden adem des tijds onverbiddelijk zien verweêren en vermolmen, zich aan de bezorgdheid overgeven, dat onze

Digitized by Google

zoo verheven godsdienst uitgeleefd, met telkens rasscher schreden voor immer zijne oplossing tegemoet gaat, wij erkennen in al deze verschijnselen veeleer de teekenen van een beteren tijd. Niet grafgezang is het wat door onzen leeftijd henen klinkt; het zijn opstandingsliederen, die het Christendom een nieuwen, veelbelovenden morgen aankondigen. Uit de puinen van verouderde vormen zal daarvoor een nieuw geestesleven, eene nieuwe, wellicht ongedachte kracht verrijzen, met welke het, frisscher en meer van zijn doel zich bewust dan tot hiertoe, zijn zegetocht door de volkeren zal voortzetten. Moge dit den schijn nog zoo zeer tegen zich hebben, wij laten ons niet misleiden. Hij moet toch komen die groote tijd, dat de Christelijke geest, moedig als een jonge adelaar, de aarde omzweeft, tot alle volkeren onder zijn vleugelen hun gezegend bestaan gevonden hebben in het kindschap van God met zijn vrede en broederlijk weldoen. De geheele menschheid christelijk; alles vereenigd onder de banier des kruises! Wien moet het hart niet hooger slaan, als de blik op zulk een doelwit rust? En met het heidensch geloof is dan ook alle heidensch wezen, met de afgoderij dan ook alle goddeloosheid verdwenen. Niet de zondige wedijver van eigenbaat en gemeene hebzucht beheerscht dan meer het leven der menschheid; niet meer de rauwe kreten van twist en tweedracht en krijgsgeschreeuw vervullen de lucht; maar de vredestonen eener in liefde vereenigde broederschaar ruisschen over de aarde. In de plaats der ellende, der slavenketenen, der maatschappelijke laagheden, der verdrukking en uitsluiting van gelijke dragers van het goddelijk evenbeeld, treden welvaart

Digitized by Google

en vrede, gerechtigheid en een liefelijk en waardig bestaan. Het zal een vreugde zijn te leven. Want de Geest van JEZUS CHRISTUS heeft alles doordrongen, en daarmede alles vergeestelijkt, verheven en gewijd. Eene nieuwe menschheid, vernieuwd naar het beeld Desgenen die haar geschapen heeft, door de kracht der in CHRISTUS verschenen verlossing en heiliging; eene nieuwe aarde, de gezegende schouwplaats van het goddelijk welbehagen en daarmede een voorhof van den hemel geworden; een nieuw leven, geadeld door de vrijheid eener echt christelijke beschaving, even als door de geuren en kleuren van alle schoone menschelijke deugden; alles gedragen door de gemeenschappelijke liefde tot den hemelschen Vader en de troostvolle bewustheid van met Hem verzoend te wezen; alles zich ontwikkelend onder den invloed van CHRISTUS, den erkenden leidsman, verzoener en zielsvriend der zijnen; op alles de toovergloed eener goddelijke verheerlijking, die onuitputtelijk van JEZUS uitstraalt, — dit mag, in gebrekkige omtrekken geteekend, de toestand zijn die de menschheid te gemoet treedt."

Spreekt u, mijne lezers, zelfs bij deze overzetting, uit dit weinige niet reeds in schoone taal, op aantrekkelijke wijze des schrijvers liefde voor zijn onderwerp, de liefde van een levend geloove toe? Wij stemmen ten volle met Bestuurders van het genootschap in, die in weerwil van hunne bedenkingen in de verhandeling zoo veel uitstekends, zoo doorslaande blijken van talent, kennis, wetenschappelijken zin en warme ingenomenheid met het Christendom, zoo juiste en schoone opmerkingen vonden, dat dezen auteur huns

Digitized by Google

inziens onrecht zou zijn aangedaan, indien hem de uitgeloofde eerepijs ware onthouden.

Doch behalve merkwaardig en schoon heb ik zijn boek ook belangrijk genoemd. En, boven hetgeen ik u reeds van zijn inhoud en strekking deed vernemen, verlangt gij hiervan vooral meer te hooren. Belangrijk is reeds het echt wetenschappelijk betoog, waarmeê BUSS in het eerste deel zijner verhandeling, uit het wezen des Christendoms en uit de geschiedenis zijner verbreiding vooral door de Zending, zijn geschiktheid en bestemming om wereldgodsdienst te zijn heeft aangetoond Wel zal de een aan zulk een betoog veel meer behoefte hebben dan de ander. Voor hen die nog altijd meenen te mogen vasthouden aan de evangelische voorstelling van het wezen des Christendoms, naar welke dat wat van JEZUS CHRISTUS is uitgegaan het van God gegeven heilmiddel voor de zondige wereld is, voor hen spreekt het van zelf, dat het voor alle menschen geschikt moet zijn, evenzeer als het voor hen van zelf spreekt, dat zoo iets aan allen moet worden gebracht. Maar bij de vele bezwaren, die zij dit laatste zien ontmoeten, kan ook hun de aanwijzing welkom zijn, met welke de wetenschap uit het wezen der zaak en de ervaring harer geschiedenis hun geloof steunt en bevestigt. Ja, toont deze in het Christendom, bij onderscheiding van elken godsdienst der volkeren, zulk een geschiktheid voor alle menschen aan, het kan hen doen hopen dat dit aan velen reden geve, om bij wettige gevolgtrekking terug te keeren tot de evangelische voorstelling van den hoogeren oorsprong en het eenige wezen der zaak; en zoo hebben wij met dubbele blijdschap die aanwijzing te begroeten voor hen,

Digitized by Google

die zich de moderne beschouwing hebben eigen gemaakt, van in het Christendom alleen het werk van den menschelijken geest, een godsdienst als elke andere, de godsdienst van JEZUS te zien. Want voor hen spreekt het alles behalve van zelf, dat zulk een godsdienst, voor bijna 19 eeuwen, onder een zeer eigenaardig en weinig ontwikkeld volk, in een hoekje der Oostersche wereld door een groot man ontstaan, geschikt zal wezen voor alle menschen, aan alle oorden, in alle tijden. Te dien opzichte is dan ook een twijfel en ongeloof gerezen, die zich reeds in verscheidene, veel gelezen schriften hebben uitgesproken, die van zelf allereerst alle ingenomenheid met het Christelijk zendingswerk doen vervallen, en hierom aan Bestuurders van het Haagsche genootschap een der redenen gaven voor het uitschrijven van hunne vraag. (3) Daartegen zal een betoog als wij op deze ontvingen, zoo degelijk en rijk, zoo wel geschreven en — wat hier vooral veel afdoet — geleverd door een geleerde van moderne denkwijs en geest, van veel waarde zijn, zij het al niet om ongeloof weg te nemen, dan toch om twijfel te verzwakken, en bovenal om meer twijfel te voorkomen, en langs dien weg voor het zendingswerk bestaande en toenemende onverschilligheid en tegenzin weder door belangstelling te vervangen.

Maar nog veel meer zeker zal het tweede deel der verhandeling — practische Durchführing der Mission — indruk maken; doch dan ook even zeker juist hierom in dubbele mate belangrijk te achten zijn. Na eene korte, niet veel beteekenende aanwijzing van het goede, dat de schrijver in het tegenwoordig zendingswerk opmerkt en erkent, zet hij zijn vele en ernstige bedenkingen breed uiteen, en dringt die met nadruk

Digitized by Google

aan. Hierop stelt hij zijn ideaal van de rechte Christianiseering der volkeren voor, werkt dat tot in bijzonderheden met alle ingenomenheid eener warme liefde uit, en eindigt met de verhouding aan te wijzen tusschen het bestaande en het nieuwe, die niet met elkander, maar naast elkaar kunnen gaan, en van welke het eerste gesteund moet worden zoo lang het laatste nog niet verwerkelijkt wordt. Omtrent die bedenkingen zeiden Bestuurders in hunne oordeelvelling: „des schrijvers critiek van de nieuwere zending scheen overdreven gestreng en soms onbillijk;" omtrent de door hem verlangde wijze van werken: „men meende in zijn voorslagen omtrent de Zendings-methode eenzijdigheid op te merken." Doch maakten zij nog de aanmerking, dat hij geheel onbekend was gebleven met hetgeen in Nederland voor de zending was geschied, hieraan kwam hij voor de uitgave van zijn stuk te gemoet, door zorgvuldig kennis te nemen van het werk, de inrichting en den geest van het Nederlandsche Zendeling-Genootschap, terwijl in eene algemeene Statistiek der Missions-gesellschaften (Aanteek. nº. 10) ook al de overige Nederl. Vereenigingen zijn opgenomen.

Die kennisneming leidde den schrijver tot een bij uitzondering zeer gunstig oordeel over het Nederl. Zend.-Genootschap, zoo zelfs, dat naar zijne eigene meening zijne bedenkingen tegen het tegenwoordig zendingswerk slechts zeer ten deele dat Genootschap gelden. Aangenaam mag dit den vrienden van het genootschap zijn. Vooral onder de Nederlandsche geestverwanten van den schrijver moge het invloed oefenen om hen tot meer krachtige medewerking te wekken. Zoo de minachters en tegen-

Digitized by Google

standers der zending onder ons het boek lezen, en zij in de bedenkingen van den schrijver ligt eene welkome rechtvaardiging van hun gevoelen meenen te vinden, moge het hen voor een gegrond en billijk oordeel tot onderzoek dringen. Maar geen ernstig voorstander van het Genootschap zal om het gunstig oordeel van den schrijver nalaten, met strenge toepassing zijn bedenkingen te overwegen en over de door hem voorgestane wijze van handelen na te denken.

En welke zijn dan die bedenkingen? Zij komen hierop neder: Pietistisch, methodistisch zelfs is de geest en strekking van de nieuwere zending. Dientengevolge stelt zij zich ten doel, zoovele individuën mogelijk, vóór den dag des Heeren, uit de wereld te redden in het Koningrijk Gods. Daarvoor verdeelt zij hare werkzaamheid over tallooze plaatsen, en verstrooit en versnippert zij hare kracht in klein-werkerij, schier uitsluitend onder de lagere volksklassen, in de plaats van één groot werk te doen. Te weinig paedagogisch is voorts hare wijze van werken; de afgodendienaar moet maar zijne afgoderij, die hem als het werk des Duivels wordt voorgesteld, verlaten en langs den voorgeschreven bekeeringsweg tot het heil in Christus komen; ontwikkeling, die hem daartoe van lieverlede bereide, is bijzaak. Onvoldoende is dan ook de opleiding der zendelingen, voor wier taak hoogere wetenschappelijke toerusting en vorming, vooral door land- en volkenkunde en godsdienstwetenschap, minder noodig schijnt. Rigoristisch is het Bestuur waaronder zij staan, zóó bij hunne opleiding, niet in het vrije menschenleven maar in kweekscholen, als bij hunne huwlijksverbindtenissen, hunne plaatsing in de Heidenwereld, hunne

Digitized by Google

gebondenheid aan allerlei bepalingen ook daar. En is hier aan hun eigenlijk predikantenwerk school-onderwijs en andere maatschappelijke werkzaamheid toegevoegd, dit is eene gelukkige inconsequentie, en ook daarin werkt de pietistische geest weer belemmerend en verstoorend.

Maar welke zal dan nu in onderscheiding hiervan, naar de meening des schrijvers, de wijze van werken moeten zijn? In hoofdzaak weder deze: Zij moet uitgaan van eene beschouwing van zaken, die het Christendom, ontdaan van de bijvoegsels en misvorming der eeuwen, opvat in zijn oorspronkelijk zuiver wezen, waarin het zich in JEZUS zelven voordoet, en die onder al het bij- en wangeloof der volkeren den ondergrond van waarheid erkent. Zij moet dezulken die daarvoor oog en harte hebben in hoogere, universitaire opleiding en vorming toerusten met rijke, verlichte theologische kennis, met taal-, land- en volkenkunde en vooral met wetenschap van den godsdienst der volken. Hen moet zij zenden naar de hoogstbeschaafde volken der niet Christelijke wereld, naar de middenpunten harer beschaving in Indië, China, Japan, en daar hen doen optreden als dezulken die tot de hoogste klassen der maatschappij behooren. Zij moeten allereerst schriftelijk werkzaam zijn, vooral ook door de periodieke pers, voor mondelinge mededeeling van hunne Christelijke wetenschap leerstoelen oprichten, inrichtingen voor hooger-onderwijs en daarnevens, voor anderen onder hen, die voor lager onderwijs openen, in waardige vergaderplaatsen de aanzienlijken vooral rondom hunne predikstoelen verzamelen en onder hun evangelieonderwijs vereenigen. Daarbij alle werken der Christe-

Digitized by Google

lijke beschaving bevorderende en door geheel hun leven en werken de bron dier beschaving, het Christendom, aanbevelende, moeten zij het gansche volk van boven af christianiseeren, hen niet uit hunne wereld in het Godsrijk overbrengen, maar hunne wereld zelve door het Christendom tot het Godsrijk verheffen. Wat de Godsdienst dier volkeren betreft, moeten zij hen in hun eigen bij- en wangeloof doen neerdalen tot de eenvoudige, zuivere waarheid die daaraan — de Vedische hymnen getuigen het — als heilige adspiratie ten gronde ligt, en van deze in het Christendom de beste en zuiverste uitdrukking, de vervulling allengs doen erkennen. En terwijl zij, die zoo werken zullen, zich in ruimte en vrijheid zelfstandig moeten gevormd hebben, moeten zij in hun werkkring ook vrij en zelfstandig werkzaam zijn, zich plaatsend en verplaatsend hunne zaken inrichten naar de omstandigheden die zich voordoen, en onder geenerlei kleingeestige leiding van een verafzijnd bestuur gesteld zijn. En wordt zulk eene zending uit de verschillende Christelijke natiën ordelijk gevoerd, dan zal de vrucht zijn, niet meer gebrekkige bekeering van geïsoleerde honderdtallen uit lager standen, buiten verband met elkander, op honderden van plaatsen over de gansche niet-christelijke wereld verspreid, en van hunne eigene wereld afgezonderd, in op zichzelf staande kleine kerkgemeenten verzameld. Maar eene geregeld voortgaande wezenlijke kerstening der volken, zal zich gaarne vertoonen, die uitgaat van hen, die als beschaafden het meest beteekenen in de groote niet-christelijke wereld; zij zal het wezenlijk Christendom door alle middelen van ontwikkeling, door alle levensaderen als het zuurdeeg des waren levens

overbrengen in haar harte, en zoo het Christendom waarlijk uitbreiden tot wereld-godsdienst, waarvan de kroon wezen kan, levensgemeenschap der christelijke gemeenten, naar den aard van ieder volk ingericht en zelfs te zamen in de vrije gemeenschap der landskerk vereenigd.

En nu mijne lezers, wat dunkt u van dit een en ander? Maar deze vraag keert hier van u tot mij terug, die het boek van BUSS ging bespreken en van wien gij dus te verwachten hebt, dat ik zeggen zal wat mij van dit veelbeteekenend gedeelte dunkt. En gaarne voldoe ik aan die verwachting.

Hiertoe moet ik evenwel van achteren af beginnen, van de zending die de schrijver verlangt, want ik geloof, dat ik daardoor werkelijk van voren af begin. Immers, dat de auteur die zending voor den geest had, het moet een sterken invloed geoefend hebben op zijn oordeel over de gewone, de bestaande zending. En nemen wij dan zijne voorstelling op zichzelve, zoo zal wel ieder die een hart heeft voor de zending, haar met ingenomenheid beschouwen, met den wensch in zich: mocht zij verwerkelijkt worden! Maar is dit denkbaar? De schrijver zelf heeft zich die vraag gesteld en opzettelijk, S. 303 folg. de uitvoerbaarheid besproken. Hij erkent, dat onmisbare voorwaarden nu nog ontbreken, vooral om den nog zoo gebrekkigen staat der vergelijkende godsdienst-wetenschap en het gemis van vereeniging van gelijkgezinden die een hervormd Christendom huldigen, en dat er dus vooreerst nog weinig uitzicht bestaat op de vervulling van zijn wensch.

Digitized by Google

Maar toch is de gedachte hem onverdragelijk, dat zijn geestverwanten geen liefde voor de zaak der zending hebben zouden, en verlangt hij hierom voorbereiding en opwekking tot een goeden aanvang, dien hij nader beschrijft. Evenwel leidde hem dit blijkbaar tot het besluit, dat wij het vooreerst nog met de bestaande zending zullen moeten doen, en eindigt hij hierom met, gelijk wij reeds vermeldden, de verhouding tusschen deze en de aanbevolene zending te bespreken.

Terwijl de schrijver zelf zóó oordeelt, hebben wij over de zaak weinig meer te zeggen. Wij kunnen ons daarbij gemakkelijk neerleggen, want, nog eens, welk beslist voorstander zelfs van de bestaande zending zou niet wenschen, dat zij ook op de hier aanbevolene wijze mocht plaats grijpen? Wij hebben er slechts bij te voegen, dat nu reeds niet alle sporadische pogingen hiertoe, vooral in Engelsch-Indië geheel ontbraken. Maar, bij de christen-natiën eene algemeene plan-matige verdeeling van zulk eene zending onder de cultuurvolken, en algemeene opleiding voor iets dat zoo groote gaven en talenten vordert, wij kunnen het ons moeilijk voorstellen; doch wel kunnen wij ook nu reeds hopen, dat meer en meer onder de zendelingen enkele mannen optreden, die als heroën der zending haar zoo aanvaarden. En wij zullen ons hartelijk verblijden, als krachtige pogingen tot beter voorbereiding van zulk eene werkzaamheid worden aangewend, en als dit intusschen bij de geestverwanten van den schrijver een liefde en ijver voor de zending doe ontstaan, die hen met hem dringen om, zoo lang zij nog niet op hunne wijze in de centra

Digitized by Google

der niet-christelijke beschaving kunnen werkzaam zijn, de thans reeds bestaande zending te steunen.

Maar nu dan des schrijvers bedenkingen tegen deze? Voor wie zich met de zending bezig houdt is het duidelijk, dat die vooral in twee oorzaken haren grond hebben. De eene is, dat hij in de oude quaestie: òf algemeene christianiseering der volken door christelijke beschaving van boven af, allengs gevolgd door grondige bekeering van individuen, òf grondige bekeering van individuen gepaard met en gevolgd door christelijke beschaving, beslist partij koos voor het eerste. Daarbij kon het laatste wel weinig genade vinden in zijne oogen en werd zijne critiek hiervan, om met Bestuurders van het genootschap te spreken, overdreven gestreng en onbillijk. Natuurlijk had zijn moderne denkwijze hier deel aan. Wie in het Christendom minder het stellig christelijk godsdienstig geloof als hoofdzaak waardeert, maar daarin meer met ingenomenheid de vervulling der godsdienstige adspiraties, die hij overal in ieder menschenhart aanwezig acht, en vooral het middel tot echt humanitaire beschaving begroet, hij moet wel, al is het niet zoo eenzijdig en uitsluitend als de schrijver, in diens voorkeur deelen. Maar even natuurlijk is het dan, dat anderen, die in het Christendom, als het van God gegeven heilmiddel voor zondaars, meer aan de onmisbare waarde van dat stellig Christelijk godsdienstig geloof bleven hechten, zich vroeger en later ook gedrongen voelden om in de Heidenwereld, overal waar maar een toegang geopend was, zoo velen maar mogelijk, de diepst in bij- en wangeloof verzonkenen het liefst, daartoe te brengen. Wij zouden zeggen: met verstand aangewend,

Digitized by Google

en, gelijk bij verstandige aanwending van zelf en noodzakelijk het geval is, met bevordering van algemeene menschelijke ontwikkeling en volksbeschaving gepaard, heeft deze wijze van missioneeren zeker niet minder dan de andere haar volle recht en hare heilige waarde. En zeker zal het alweder voor onze Christelijke wereld, evenzeer als voor de niet-Christelijke weinig voordeelig zijn, als, bij het dweepen met eene eenzijdig opgevatte humaniteit en alleen heilbrengende beschaving, velen door de bedenkingen van den schrijver gesterkt worden in hunne geringschatting, ja, veroordeeling van een zendingswerk, dat om zijn doel, onvermoeider volharding, en grootere zelfverloochening dan het andere, hoogvliegende zou vorderen, achting verdient, en voortdurend, ook naar de thans gemaakte aanmerkingen verbeterd, nog wel lang het voornaamste zendingswerk in de Heidenwereld blijven zal.

Hierbij moeten wij nog dit voegen. Voor onze Nederlandsche zending zullen wel naar aller oordeel onze koloniën het bepaald aangewezen terrein harer werkzaamheid wezen. Daar nu hebben wij niet met zoogenaamde kultuur-volken, niet met centra van beschaving te doen. Voor ons is dus, reeds hierom, de methode die de schrijver wil in haar geheel niet van toepassing. Toch bracht hare voorstelling mij weder in de gedachte, wat voor jaren reeds door een geacht predikant op Java aan het Nederl. Zend. Gen. werd voorgesteld. Men mocht door meer wetenschappelijke opleiding, dan waarin de zendingskweekelingen toen nog deelden, iemand toerusten om aan het hof van den keizer van Solo het christendom en christelijke beschaving ingang te doen vinden, en van daar uit

Digitized by Google

inrichtingen tot bevordering van beide onder het volk te doen stichten, ten einde ze zoo in het hart van Java van boven af volkszaak te doen worden en van daar uit verder te verbreiden. Bij de tegenwoordige opleiding der kweekelingen, en bij de betrekkelijk niet hooge beschaving aan dat zedelooze hof, zou een jongeling van wat bijzonderen aanleg daartoe best zijn in staat te stellen. Mochten dus de dringende pogingen die thans worden aangewend, om het genootschap finantieel op beteren voet te brengen, gelukkig slagen, zoo zou aan iets van dien aard gedacht kunnen worden. Dat dan de geestverwanten van den schrijver onder ons aan het genootschap maar krachtig hunne medewerking verleenen, om op dergelijke wijzen zijne aanbevolene, en door hen misschien bij voorkeur gewenschte methode in toepassing te zien brengen, voor zoo veel het op ons zendings-terrein geschieden kan. Maar tegen éen ding zij men hierbij altijd op zijn hoede; tegen misleidende bekoring. De aanbevolene wijze van werken heeft, door hare grootschheid en wetenschappelijken aard, eene aantrekkelijkheid, die velen in onzen tijd kan innemen, zonder in dezelfde mate hare deugdelijkheid als christelijke zendings-methode te bewijzen. De andere grond van des schrijvers bedenkingen tegen het gewone zendingswerk is kennelijk gelegen, in den indruk, dien hij van den geest der Duitsche zendelinggenootschappen (het Zwitsersche daaronder gerekend) ontvangen had, en die hem ook uit de zendingschriften der meeste buitenlandsche genootschappen toesprak. Ook wij moeten erkennen, dat het piëtistische hetwelk wij daarin aantreffen met zijn bekrompenheid, wereldvrees en rigorisme ons altijd heeft tegengestaan, en wij

Digitized by Google

ons verblijden dat ons Neerlandsch Zendelinggenootschap daarvan doorgaands meer vrij was en meer en meer is vrij geworden. Ook wij meenen dat sommige van de gebreken, die de schrijver, als gevolgen van dat piëtisme, aan de Duitsche en andere buitenlandsche genootschappen toeschrijft, werkelijk hun eigen zijn; maar van vele dier gebreken weten wij het niet en kunnen wij het nauwlijks gelooven. De schrijver zelf erkent, dat wat zij voor onderwijs van hooger en lager soort, voor andere middelen tot ontwikkeling en beschaving, voor bevordering van maatschappelijke werkzaamheid in de zendingen doen, daarvan niet, ja, veeleer daar tegen schijnt te getuigen. Maar, als hij hierom dit verschijnsel wil verklaren door al die zaken als gelukkige inconsequentie voor te stellen, geeft hij zijn lezers recht tot de vraag: of dan niet de uitzonderingen den door hem aangenomen regel opheffen?

Maar hoe dit zij, wij willen voor ons, op wie hij zijn bedenkingen minder toepasselijk verklaart, juist met zijne aanmerkingen liefst ons voordeel doen, en hopen dit van allen, die onder ons vrienden en voorstanders der bestaande zending zijn. En werden wij dan door hem weder gewezen op het isolement der zendingszaak in de Christelijke wereld, en der zending zelve in de Heiden-wereld, wij willen er op bedacht zijn, om het zendingswerk, zoo veel het kan, hier en daar aan te sluiten aan alle goede krachten en machten die in de wereld werken, ten einde deze te heiligen en zoo alle te doen medewerken tot de komst van het Godsrijk. Werd, in de plaats van een hooghartig bestrijden van het wangeloof der volken, een belangstel-

Digitized by Google

lend neerdalen tot het goede en ware dat daaraan ten gronde ligt, aanbevolen, wij willen, zonder ons te stooten aan de overdrijving, die hierin bij den schrijver plaats heeft, onze eigene gedachten en die onzer zendings-kweekelingen, zoo veel het nog noodig is, te meer op het laatste richten en dat ter behartiging, zoo veel het kan, aan onze zendelingen aanbevelen. Wordt voor hunne opleiding het vrije zelfstandige verkeer in de menschenwereld en voor hunne werkzaamheid onder de Heidenen vrije, zelfstandige beweging verlangd, wij willen, terwijl het eerste ook bij hun leven in eene goede kweekschool mogelijk is, dáar tegen te veel afsluiting in een engen, beperkten kring waken, en, terwijl het laatste ook bij eene goede verhouding tusschen zendelingen en zenders bestaan kan, ons hoeden voor te veel inmenging van ons bestuur. Werd bovenal een paedagogische behandeling van den Heiden gevorderd, als het eenige middel om hem waarlijk ontvankelijk te maken voor den nieuwen, hoogeren geest, van welken wij door ons werk zijn hart en leven en wereld wenschen te doordringen, wij willen met dubbele zorg trachten, de erkende hooge waarde hiervan steeds onze kweekelingen te doen inzien, en er onze zendelingen voor de moeielijke taak om het te vervullen bestendig op wijzen. Maar terwijl wij van dit alles spreken, als bij ons tegenwoordig zendingswerk reeds aanwezig en op betere wijze mogelijk, spreken wij daarmede tevens uit, dat de inrichting en strekking van dit laatste volstrekt niet uit zijn aard, gebrek aan dat een en ander in zich sluit. Doch wel is daarvoor die ruime, verlichte en krachtige geest noodig, dien de heilige liefde Gods in JEZUS CHRISTUS geeft. En hieromtrent zou ten slotte de vraag kunnen

Digitized by Google

opkomen, of bij het aanbevolen christianiseeren der volken, om zijn grootsch en wetenschappelijk optreden in de groote wereld, niet ligter nog voor verzwakking van dat ééne noodige, waarop alles aankomt, kan te vreezen zijn, dan bij ons stil en onaanzienlijk zendingswerk.

Amsterdam,
April 1876.

JOANNES TIDEMAN.

AANTEEKENINGEN.

(1) Te meer verdient daarom de aandacht LASONDERS schoone en rijke verhandeling over: »Het wederkeerig belang der zending en der taal-, land- en volkenkunde. Geloof en Vrijheid 1876, 285—324.

(2) Bekend is de Verhandeling over het nut der Zendelingen en Zendelinggenootschappen van J. HAAFNER, door die afdeeling van TEYLER's Stichting in het 22e deel van de eerste Serie harer werken uitgegeven.

(3) Haar considerans luidde: Daar in de laatste halve eeuw de Christelijke Zending onder de Heidenen, Mohammedanen en Joden zich zoover heeft uitgebreid, doch haar door velen wordt tegengeworpen, dat het Christendom niet voor alle volken geschikt is, door anderen, dat althans de tot hiertoe gebruikelijke methode aanmerkelijk zou behooren gewijzigd te worden, zoo vraagt het Genootschap enz.

Digitized by Google

ZAMENKOMST TE UTRECHT, DEN 26 EN 27 APRIL 1876.

Blijft het altijd een moeijelijke taak, het is ditmaal een aantrekkelijk werk, verslag te geven van de vierde, door volgelingen van de evangelische rigting te Utrecht gehoudene zamenkomst. Over belangrijke onderwerpen toch werd er hier, en, dikwijls met talent gesproken. De discussiën bepaalden zich tot de hoofdzaak, die aan de orde was, en waren altijd zakelijk. De stemming van de aanwezigen bleef tot het einde toe geanimeerd. En een praktische rigting kon worden opgemerkt, die aandrong op grooter krachtsinspanning dan tot dusverre ontwikkeld was.

Zoo beknopt mogelijk willen wij hun, die te Utrecht waren, herinneren wat er gesproken en beraadslaagd is, en den afwezigen geestverwanten hiervan iets mededeelen met de stille hoop, dat zij, niet meer de predikanten alléén, maar ook de leden der gemeente een volgend jaar van de belangstelling, die zeker bij hen bestaat, door persoonlijke aanwezigheid te Zwolle zullen doen blijken.

's Voormiddags van den 26sten hield het Moderamen zijne gewone voorbereidende zitting. Voor den aftredenden bestuurder LEDEBOER werd het lid HARTOG als penningmeester aangewezen, en vervolgens de

Digitized by Google

rekening afgesloten met een klein nadeelig slot, dat veroorzaakt is door de opzending ten vorigen jare van 't bekende adres aan de Tweede Kamer over de Theologie aan de Universiteit. Voorts werd goedgekeurd, dat door het Bestuur in engeren zin, als commissie voor spoedeischende zaken, naar aanleiding van een ingekomen schrijven van den heer W. FRANCKEN AZ. besloten was, de vraag aan de orde te stellen: wat de N. H. Kerk te doen staat, wanneer de Wet op het Hooger Onderwijs tot stand komt? Eindelijk werd de maand September aangewezen als het tijdstip, waarin eene vergadering van het Moderamen te Utrecht zal worden belegd. Dit laatste wordt hier herinnerd, opdat zij die een volgend jaar bepaalde punten zouden willen behandeld zien, hiervan berigt kunnen geven aan den secretaris.

Inmiddels kwamen met iederen trein de B.B. uit Noord en Zuid in de oude Bisschopsstad aan. De verontwaardiging van de Standaard, dat wij aldaar in hetzelfde gebouw en wel in de feestweek, op „het hoogtij" van de orthodoxie vergaderden, schijnt zich niet aan onze regtzinnige broeders te hebben meegedeeld. Hen althans, die wij ontmoeten mogten, vonden we in geenen deele bitter of toornig gestemd. Maar misschien wisten deze wel, dat van provocatie geen spraak kon wezen, waar wij afwisselend te Utrecht en te Zwolle bijeenkomen, en zeker allertoevalligst de tweede week na Paschen, onze feestweek, met „het hoogtij" der orthodoxie zamen viel.

's Namiddags om zes uur vergaderden 77 leden. Dr. VON BAUMHAUER bragt hun een hartelijken welkomstgroet, en wees op de Wet op 't Hooger On-

Digitized by Google

derwijs, die, door de Tweede Kamer aangenomen, thans bij de Eerste Kamer in behandeling was. Verkeerden we, zoo sprak hij ongeveer, ten vorigen jare ten aanzien dier wet nog min of meer in spanning, nú niet meer. 't Adres van den Leidschen Senaat dat op verwerping van de wet, voornamelijk om de verheffing van Amsterdams Atheneum tot gemeentelijke Universiteit, aandringt, zou toch hoogst waarschijnlijk niet kunnen bewerken, dat op nieuw werd uitgesteld wat sedert 1848 was beoogd: de regeling van het Hooger Onderwijs. Wij moesten ons verblijden, dat eerst in 1876 tot stand kwam, wat jaren lang op de agenda van Regering en Vertegenwoordiging voorkwam. Immers was onder den drievoudigen invloed van den overmoed van 't materialisme, hetwelk de Theologie als een onnutte dienstmaagd aan de deur wilde zetten, — van de adressen door verschillende rigtingen, en toch in éénzelfden geest, tot behoud der theologie aan de Universiteit ingezonden, — van de kloeke houding door de vertegenwoordiging tegenover de Regering aangenomen, de Faculteit der Godgeleerdheid aan onze Hoogescholen gehandhaafd. Mogten nu sommigen, hoewel dankbaar toch niet voldaan zijn, vermits ten gevolge welligt van eene zeer doctrinaire opvatting van de scheiding van Kerk en Staat, en zeker door een zeer gebrekkig inzigt in het wezen der theologie, de dogmatiek en de pastoraal door de Tweede Kamer zijn geschrapt van de lijst der vakken, — de voorzitter oordeelde, dat we in dezen stonden voor een feit waar niet meer aan te veranderen viel, en dat derhalve voor het tegenwoordige de éénige vraag wezen kon: wat der N. Herv. Kerk te doen staat? Immers hing het

Digitized by Google

van deze Kerk af, de sombere verwachting te beschamen van den afgevaardigde uit Utrecht, die een theologische faculteit in 't leven zag roepen zonder studenten, en van den minister, die voor haar nog wel rekenen wilde op zes. De Kerk behoorde voldoening te geven aan den door velen krachtig uitgedrukten wensch naar universitaire opleiding voor predikanten. Hoe zij dit zou kunnen doen? Dr. v. B. toonde met beroep op de wet aan, welke plaats den door de Kerk aangestelden hoogleeraar is toegekend, welke voorregten den studenten in de theologie worden gegund, en kwam tot de slotsom dat de Synode, als vertegenwoordigende de N. H. Kerk, de zaak zóó moet regelen, dat twee hoogleeraren aan elke rijksfaculteit worden toegevoegd, bij wier benoeming in het belang van allen, door haar rekening dient te worden gehouden met de bestaande drie theologische rigtingen. Hij eindigde met de behandeling dier kwestie voor de morgenzitting van Donderdag aan de orde te stellen, waarna hij de vergadering voorging in 't gebed en uitnoodigde om Gez. 2, vs. 1 te zingen.

Den volgenden dag, om den afloop van deze zaak dadelijk mede te deelen, bragt de voorzitter een bepaald voorstel ter tafel. Hij wenschte namelijk dat van wege deze zamenkomst het verzoek werd gerigt tot de Synode: „dat door haar maatregelen worden genomen, ten einde aan iedere universiteit twee leerstoelen op te rigten voor de pastoraal en voor de dogmatiek en deze te bezetten met vertegenwoordigers der verschillende rigtingen." Één van de aanwezigen opperde aanstonds de bedenking, of in 't geheel wel eene aanvulling der theologische faculteiten van wege de Kerk noodig moest worden geacht, daar toch aan de Universiteiten

Digitized by Google

onderwijs zou worden gegeven „in de geschiedenis der leer aangaande God" en „in de geschiedenis der leerstellingen van de Christelijke godsdienst", welke vakken uit den aard der zaak alles zouden bieden wat van eene dogmatische opleiding verwacht wordt. In ieder geval oordeelde hij, dat aan één hoogleeraar het onderwijs in dogmatiek en pastoraal beide kon worden opgedragen, vooral ook, opdat bij dezen docent de bespiegeling mogt worden geleid in de juiste rigting door de aanhoudende bestudering der praktijk. Ook wees die spreker op de moeijelijkheid, die voor de Synode ontstaan zou, waar zij zich mengen moest in den strijd der partijen. Door een tweede lid toegestemd, werd de ontwikkelde zienswijze door onderscheidene sprekers bestreden. Deze beweerden, dat de dogmatiek, uit overigens wel verklaarbare vrees voor de heerschappij van het dogme, veelal, en ook door den eersten spreker niet in haar waar karakter voorgesteld, noch op den regten prijs geschat werd. Zij was en moest blijven het vak, dat de stof, door de andere deelen der theologische wetenschap vergaderd, organiseert en zamenvat: de wetenschap die, de juiste formule zoekende en, bij benadering, in ieder gegeven tijdvak aangevende, volstrekt onmisbaar is. Het ging voor de Kerk niet aan, zoo oordeelden deze sprekers, de dogmatische opleiding van hare aanstaande voorgangers toe te vertrouwen aan den Staat, die natuurlijk bij het bezetten zijner leerstoelen aan geenerlei geloofsbelijdenis gebonden is; die b.v. aan een wetenschappelijk R. Katholiek het onderwijs in de geschiedenis van de leer aangaande God en in die der leerstellingen van de Christelijke godsdienst kan opdragen. Bovendien stelde men in het licht,

Digitized by Google

dat de kring van het onderwijs in de pastoraal, sedert SCHLEIERMACHER, niet alleen het godsdienstonderwijs, waaraan hoe langer zoo hooger eischen moeten gesteld, maar ook alles wat tot bevordering en uitbreiding van het Christendom geschiedt omvat, en zóózeer is uitgezet, dat het niet mogelijk is, de pastoraal en het kolossale vak der dogmatiek door één persoon goed te doen onderwijzen. Eindelijk werd nog opgemerkt, dat de Kerk niet maar met goed vertrouwen dat de Staat het wel goed zal maken, alles van de Staatszorg mogt verwachten, maar verpligt was, omdat de theologische faculteiten allengskens meer zouden worden Staatsfaculteiten zonder éénig rapport tot de N. Herv. of tot eenige andere Kerk, zelve de hand te slaan aan de zoo hoogst belangrijke opleiding van aanstaande predikanten is, en dit zonder lafhartig opzien tegen moeijelijkheden, die nú en nooit weg te cijferen zullen zijn. Toen eindelijk de discussie werd gesloten en de aanwezigen tot stemming overgingen, bleek het, dat sommigen zich verklaarden tegen de aanstelling van kerkelijke professoren in 't algemeen; dat enkelen oordeelden dat de beide vakken in debat, door één hoogleeraar zouden kunnen worden onderwezen, terwijl anderen meenden, dat van eene vertegenwoordiging der onderscheidene rigtingen niet moest worden gesproken. De overgroote meerderheid evenwel nam het voorstel van Dr. VON BAUMHAUER aan en droeg aan het Moderamen op, namens de vergadering zich te wenden tot de Synode der N. Herv. Kerk met het verzoek: „dat door haar aan elke Rijks-Universiteit twee leerstoelen worden opgerigt, één voor dogmatiek, één voor praktische theologie en

Digitized by Google

dat hierbij rekenig worde gehouden met de bestaande drie theologische rigtingen."

Wij keeren thans terug naar de avond-bijeenkomst van Woensdag. Aan de orde was hier het eerste punt der agenda: „in welke verhouding staan de Evangelischen tot de verschillende partijen in de Protestantsche Kerkgenootschappen? En op welke wijze moeten zij hun standpunt handhaven?"

De heer J. G. BUSCH KEISER voerde hierover het eerst het woord. Hij herinnerde hoe in de vorige bijeenkomst te Zwolle het theologisch beginsel der drie verschillende rigtingen ter sprake was gebragt. Thans geldt het de vraag, zoo ongeveer sprak de referent, welke houding de Evangelischen op praktisch gebied en in den telkens terugkeerenden verkiezingsstrijd moeten aannemen. Die vraag hangt dus ten nauwste zamen met eene andere: Zijn wij eene partij? willen, mogen, kunnen wij het zijn? Verstaat men onder „partij kiezen," dat men zich helder bewust zij van zijne overtuiging, zich bewust zij waarom men die overtuiging en geen andere is toegedaan, dat men vaste beginselen hebbe, en deze voor anderen kunne regtvaardigen en daaraan getrouw blijve, dan spreekt het van zelf dat ook wij partij moeten en willen kiezen. Of noemt men „partij kiezen," dat gelijkgezinden bevrediging schenken aan de behoefte van zich aaneen te sluiten, elkander te bemoedigen in het gemeenschappelijk werk en tot den gemeenschappelijken strijd, ook dan is zulks niet alleen geoorloofd, maar pligt, en wij gehoorzamen aan dezen pligt op dezen zelfden oogenblik. Maar wij hebben te doen met kerkelijke partijen, met afgeslotene, naauw begrensde kringen binnen de grenzen der ééne alge-

Digitized by Google

meene Kerk. Twee zulke partijen bestaan er in ons vaderland: de moderne en de confessioneele. Hoewel in menig belangrijk opzigt verschillende, op praktisch gebied vormen de modernen, — pantheïstisch en atheïstisch, intellectualistisch en ethisch gekleurden, — eene wel aaneengeslotene, magtige en talrijke partij. Die bedoelt niets minder dan de kerkgenootschappen modern te maken. Hare aanhangers noemen zich de echte geestverwanten van JEZUS, van profeten en apostelen, en trachten de heerschende partij te worden door hunne denkbeelden en beginselen ingang te doen vinden bij de Gemeente. Aan de overwinning twijfelen zij niet. De waarheid en de wetenschap door hen beleden en beoefend, zullen vroeger of later de zege behalen over alle onkunde, dwaling, bijgeloof, halve of valschelijk dus genaamde wetenschap. Om dit doel te bereiken streeft de moderne partij ook naar de heerschappij in de kerkelijke besturen. Wordt zij de heerschende, dan zal zij wel is waar niet uitbannen, maar het uitsluitende en bekrompene aan elke partij eigen, niet kunnen vermijden; en aangenaam zal het niet zijn, geduld te worden als onmondigen, die nog niet weten wat de ware wetenschap en wat de ware godsdienst zij.

De confessionelen scharen zich om de confessie, hoe verschillend ook opgevat en hoezeer ook besnoeid, als een punt van vereeniging. In 25 jaren heeft deze partij groote magt verworven, door onvermoeide, zelfverloochenende werkzaamheid, maar vooral ten gevolge van de reactie tegen het modernisme, welke reactie den grootsten invloed oefenen kon door de invoering der regtstreeksche verkiezingen. De confessionele partij wil de opperheer-

Digitized by Google

schappij veroveren eerst in de Gemeente, dan in de Besturen, om vervolgens de Kerk te hervormen, en dit naar den maatstaf der oude belijdenis, zoo zegt het orthodoxe volk, — naar de overeenkomstig de historische ontwikkeling gewijzigde confessie, zoo meenen vele theologen. In ieder geval zal de Leer wezen de weegschaal waarin ieder gewogen moet worden. En die te ligt wordt bevonden? 't Antwoord ligt voor de hand, als men bedenkt dat de leuze is: niet slechts hervorming, maar ook zuivering der Kerk!

En nu wij Evangelischen? In den boven beschreven zin zijn wij geen kerkelijke partij, en mogen noch wenschen noch trachten dit te worden. Wij hebben noch een moderne, noch een antieke wereldbeschouwing, geen vaststaande belijdenis, van welker aanneming of verwerping wij het Christendom afhankelijk stellen. De Gemeente van JEZUS, zooals hij die gewild en bedoeld heeft, de Gemeente der kinderen Gods, die God aanbidden in geest en in waarheid en door de reinste liefde aan elkander verbonden, zamenwerken tot al wat waar is en goed, edel en beminnelijk, moet ons éénig doel zijn en blijven. Wij kunnen bovendien geen kerkelijke partij vormen, omdat de grondslag waarop wij bouwen is het Evangelie, en het middenpunt, om hetwelk wij ons vereenigen, een feit, namelijk de persoon van JEZUS CHRISTUS. Op dien grondslag is de Kerk gebouwd, maar er kan geen partij in de Kerk op worden gebouwd. En niemand mogen wij den Christennaam ontzeggen, in wien we iets van CHRISTUS' geest bevinden, en niemand uitsluiten die zich met ons om dat middenpunt wil blijven scharen.

Wat dan? Ons vrijhoudende van partijzucht moeten

Digitized by Google

wij ons aaneensluiten en met de geestdrift van een welgevestigde overtuiging trachten nimmer te vereenzelvigen de eigen meening over het Christendom met het Christendom-zelf, noch eigen begrippen te maken tot maatstaf van anderer godsvrucht en toekomst, maar in den geest der liefde, die PAULUS den Joden een Jood, den Grieken een Griek maakte, allen voor JEZUS CHRISTUS zoeken te winnen. En wat den verkiezingsstrijd betreft: gesteld ook dat wij hier of daar de overmagt hadden, dan zouden wij partijdig, niet Evangelisch handelen door te benoemen mannen uitsluitend van onze kleur. Maar meestal is de vraag: bij welke partij moeten wij ons aansluiten? Want onthouding schaadt de goede zaak, meer dan zij er door gebaat wordt. Mogten we nu alleen te rade gaan met ons theologisch beginsel, dan zou de keuze terstond beslist zijn. Immers raakt het verschil tusschen ons en de regterzijde niet den grondslag, maar de opvatting en verklaring van het Evangelie. Tusschen ons supranaturalisme en het naturalisme van vele modernen daarentegen is een onderscheid, dat ik niet weet weg te redeneren. En toch geloof ik, dat wij op practisch terrein, onder den waarborg eener keuze van liberale candidaten van onderscheidene schakering, met de modernen moeten en kunnen zamenwerken. Dit is geen inconsequentie, geen tweeslachtigheid. Ik acht de meest mogelijke vrijheid van geloof, leer en prediking verkieslijk boven de dwingelandij van eene belijdenis, die het zelfstandig onderzoek aan banden legt, het vrije woord verbiedt, en aan het geloof des harten eene geringere waarde toekent dan aan het voor waar houden van eene leer. Overigens moeten wij voortgaan met aan beide partijen

Digitized by Google

onze medewerking te bieden in de bestrijding van leugen en zonde, met de deugdelijke resultaten der echte wetenschap (moderne en orthodoxe) dankbaar aan te nemen en te gebruiken, met door woord en schrift, door werk en wandel, den CHRISTUS-geest te openbaren en aan het Godsrijk te helpen bouwen! Dan.... de overwinning niet aan ons als partij, maar aan het Evangelie dat wij liefhebben en belijden, prediken en aanbevelen als de groote Godskracht tot zaligheid!

Na den heer BUSCH KEISER ontwikkelde de heer T. BROUWER van Aalsmeer in hoofdzaak het volgende:

Wanneer wij letten op het Ultramontanisme ter regterzijde en op de mannen der uiterste linkerzijde met hunne materialistische wereldbeschouwing en hun pessimistisch atheïsme, dan gevoelen wij, evangelischen, dat ondanks alle verschil een heilige band ons bindt aan modernen en orthodoxen. Teregt karakteriseert VON HARTMANN dan ook al wat tot deze drie rigtingen behoort als ééne groote middenpartij. Deze laatste verdedigt wel bezien de zaak der godsdienst, en van het nieuwe, geestelijk leven, dat van JEZUS CHRISTUS is uitgegaan, aanschouwen wij de werking ook in den orthodoxen, óók in den modernen medeprotestant. Maar al gevoelen en waarderen wij ook den heiligen band die ons aan de genoemden verbindt, wij moeten, om onze verhouding tot hen juist en volledig in het licht te stellen, op het gebrekkige en verkeerde in hunne kenmerkende gevoelens de aandacht vestigen. Waarin dit gebrekkige en verkeerde gelegen is, blijkt waar wij ons het geheel verschillend antwoord voor den geest roepen dat de voorstanders der orthodoxe en der moderne rigting geven op de vraag: langs welken weg komt de mensch tot dat geestelijk leven,

Digitized by Google

waarvan de werking bespeurd wordt bij alle volgelingen van CHRISTUS? Wijst de orthodoxe ons uitsluitend en eenzijdig op Gods bovennatuurlijke werkzaamheid met miskenning van 's menschen eigene werkzaamheid, niet minder uitsluitend en eenzijdig stelt de moderne de laatste met miskenning van de eerste op den voorgrond. Van zulk verschillend standpunt uitgaande komen de orthodoxen en modernen dan ook tot geheel verschillende beschouwingen van bijna alle hoofdzaken op Christelijk gebied — van den Bijbel, van JEZUS CHRISTUS, van het geloof in Hem, van de wedergeboorte en van het eeuwig leven. De evangelischen daarentegen trachten het geloof in Gods bovennatuurlijke werkzaamheid te vereenigen met de waarheid, dat de mensch zelfstandig werkzaam kan en moet zijn tot het verkrijgen van het geestelijk leven; zij trachten derhalve de eenzijdigheid van beide rigtingen te vermijden, en staan, dit doende, bij volle erkentenis dat zij als individuën in geleerdheid en vroomheid door velen ter regter- en ter linkerzijde worden overtroffen, wat hunne rigting betreft evenver boven de hunne als het streven naar veelzijdigheid staat boven eene eenzijdige opvatting der Christelijke waarheid. Vraagt men nu, op welke wijze wij, evangelischen, ons standpunt moeten handhaven? Dat die handhaving op zichzelve mogelijk is, wordt hier ter plaatse niet betwijfeld. Geen menschelijke wijsheid of kracht kan verbreken wat uit God zijn oorsprong heeft. Maar juist met het oog op Hem, die de zaak des Evangelies zal doen zegevieren, mogen we ons niet poséren als eene georganiseerde partij, die als zoodanig, bij de keuze van vertegenwoordigers op staatkundig en kerke-

Digitized by Google

lijk gebied haren invloed wil doen gelden. Hiermede is niet gezegd, dat we lijdelijk den strijd onzer dagen zouden moeten aanzien. Integendeel: spreke ieder in zijn kring over het waarachtig evangelisch Christendom, vrij van orthodoxe, vrij van moderne eenzijdigheid bij prediking en godsdienstonderwijs en huisbezoek, en eene kern zal zich vormen in de Gemeenten die blijken zal een zuurdeeg te zijn. Doe ieder wat hij kan om in tijdschrift en in dagboek „geloof en vrijheid" te handhaven, en „brood des levens" te brengen in huizen en harten. En — worden onze jaarlijksche zamenkomsten meer en meer het middel om ons, schoon tot verschillende kerkgenootschappen behoorende, naauwer te verbinden, om ons te bevestigen in onze overtuiging en te sterken tot het werk dat wij te doen hebben in „den kampstrijd onzer eeuw", die is „het wordingsuur der zegepraal."

Een levendig debat ontspon zich uit de beschouwingen der beide referenten, waarbij instemming en tegenspraak beide op onderscheidene wijzen zich lieten hooren. Pessimistisch gestemden en optimistisch gezinden verhieven de stem. Hartige waarheden werden door vriendenmond aan vrienden toegevoegd en hierom vriendschappelijk aangehoord en gewaardeerd. Hierover waren alle sprekers het eens, dat de evangelischen iets anders hadden en iets anders waren dan de modernen links en de confessioneelen regts, al bleef niet onopgemerkt dat langzame, geleidelijke overgangen, zoowel op het gebied der natuur als op dat des geestes, dingen en menschen, soorten en rigtingen aan elkander verbinden. Ginds de voortreffelijklijkheid van den mensch geproclameerd en deze ver-

Digitized by Google

heven tot wetgever van zich zelf. Hier, bij de beginselvasten althans, de volstrekte nietigheid van den mensch en zijn geheele verdorvenheid verkondigd, en aan 't eind, hoezeer 't ook tegengesproken wordt, de alléén zaligmakende leer geprezen. Bij ons het geloof en de vrijheid gehandhaafd; door ons de vereeniging van Godheid en Menschheid beleden, omdat deze vereeniging is 't beginsel van de openbaring, wier oorkonden de H. S. zijn, en die in JEZUS CHRISTUS voltooid is, — een feit, welks waarachtigheid door het geweten der menschheid wordt toegestemd, en dat een onwrikbaren bodem biedt waarop we staan en blijven staan. Bij de klagt over schijnbaren achteruitgang der evangelische rigting, zoo werd gezegd, mogt niet worden voorbij gezien, dat de menschen wel is waar sterven en de personen voorbijgaan, maar dat de overwinnende kracht ligt in de denkbeelden door hen voorgestaan en in de beginselen door hen ontwikkeld, terwijl nu reeds aan te wijzen was, hoe de denkbeelden en beginselen der evangelischen veld hadden gewonnen onder gematigd orthodoxen en modernen beide. Opgemerkt werd verder, dat de oude Prediker met zijn: „wees niet al te regtvaardig, noch houd u zelven al te wijs; wees niet al te goddeloos, noch wees al te dwaas," eigenlijk de uitvinder was van het „juste milieu," waarop wel met minachting kan worden nedergezien, maar dat toch eene rigting is, die tot de noodzakelijke consequentie der geschiedenis behoort, — eene rigting die ten volle regt van bestaan heeft, maar die ook haar groote gevaren meêbrengt. Immers ligt in de menschelijke kortzigtigheid de reden, waarom velen te ver regts of te ver links gaan. Dit zien we zelfs bij de modernen,

Digitized by Google

die den teugel moeten gebruiken en sommige geestverwanten toeroepen: „niet te ver! God moeten wij houden en de Kerk!" maar de laatsten zeggen vaarwel eerst de Kerk, en later de godsdienst. Eveneens moeten de orthodoxen aan 't remmen, want het is opmerkelijk dat ieder orthodox predikant, die althans in de groote steden beroepen wordt, eenige graden confessioneler is dan zijn onmiddelijke voorganger. In één woord: er komen van zelf menschen, die de harmonie, de hoogere eenheid zoeken, maar die gevaar loopen daarbij wat bang te worden, te zeer van den afval te leven en onder hunne volgelingen te tellen velen, die noch patriotsch, noch prinsgezind maar alléén niet „al te" zijn. Eén praktisch doel dient, zoo werd opgemerkt, bovenal door de evangelischen te worden in het oog gevat en gehouden: zij moeten de éénheid van de Kerk handhaven. De confessionelen leggen het op scheuring toe: met welk gevolg kan Frankrijk ons leeren. Want een kinderhand kan een vaas stuk slaan, maar tien kunstenaars vermogen niet haar te herstellen. En wij zijn in staat de scheuring te voorkomen, omdat wij kunnen waarderen wat regts en links goeds en blijvends geboden wordt. Met nadruk drongen eindelijk velen er op aan, dat bij de kerkelijke verkiezingen een eerlijk bondgenootschap met de modernen, dat hier en daar reeds goede resultaten had opgeleverd, mogt worden aangegaan, als zijnde deze de eenigen, die ten minste in theorie het regt van andersdenkenden erkennen, terwijl, met leedwezen moest het geconstateerd, van de orthodoxen niets te wachten was, overvleugeld als deze meer en meer werden door een star confessionalisme, dat in beginsel niets anders is dan het Jezuïtisme,

Digitized by Google

even onverdraagzaam, even heerschzuchtig, even onwaar, evenzeer alle zedelijkheid doodend. — Met een open oor voor den wensch, die werd uitgedrukt, dat het vigerend kiesstelsel mogt worden afgeschaft, winst doende met andere gemaakte opmerkingen, besloot de vergadering wat minder idealistisch en wat meer realistisch de zaken te behandelen en dit in overeenstemming met de behoeften en zich aansluitende aan de goede gewoonten van onzen tijd. Zij droeg aan het Moderamen op, aan meer gezette overweging te onderwerpen de vraag: wat zou kunnen geschieden voor eene krachtiger propaganda van de denkbeelden en beginselen der evangelische rigting? welk besluit, tengevolge van de beraadslagingen den volgenden dag gehouden in dier voege werd uitgebreid, dat het Moderamen, hetwelk in September bijeenkomt, hiervan kennis zal geven in de Kerkelijke Courant ten einde hen, die belangstellen in deze zaak en willen medewerken aan de uitvoering de gelegenheid te geven tot eene zamenkomst te Utrecht tot nadere behandeling der ontwikkelde denkbeelden en uitgedrukte wenschen.

Den 27 April, 's voormiddags om negen uur, werd de vergadering voortgezet met 96 leden, nadat Gez. 50 : 4 gezongen was. De vroeger vermelde beslissing in zake het adres aan de Synode werd genomen. De heeren dr. H. G. BRAAM, van Lichtenvoorde, D. P. M. GRASWINCKEL, van Amersfoort, en N. KAMP, van Goor, werden in plaats van de aftredende, niet herkiesbare HH. HOFSTEDE DE GROOT JR., LEDEBOER en VAN LOE-

Digitized by Google

NEN in 't Bestuur gekozen. Hierna was het woord aan den heer W. FRANCKEN AZ., van Rotterdam. In de plaats van den heer KEMMANN, die wegens aanstaand vertrek naar Indië verhinderd was, beantwoordde hij de vraag: „Rust het humaniteitsbeginsel, zooals het in den tegenwoordigen tijd door velen tot bestrijding van het Ultramontanisme en tot handhaving van het Protestantisme voorgestaan wordt, nog op den bodem van het Christendom?"

Na te hebben gezegd, dat de vraag welligt beter geformuleerd werd, indien men sprak van „wortelt.... in", in stede van „rust... op", merkte de referent op, dat hij, zonder verschillende, mogelijke opvattingen van de kwestie in bijzonderheden te ontleden, vier vragen wenschte te stellen: „Wat is te verstaan onder humaniteitsbeginsel? Wat verleent aan dit beginsel zijn Christelijk karakter? Wat is het onderscheidend kenmerkende van de wijze, waarop door velen in den strijd met het Ultramontanisme en tot handhaving van het Protestantisme het humaniteitsbeginsel wordt voorgestaan? Wortelt dit laatste nog in het Christendom?" Tot beantwoording dezer vragen werd in het kort het volgende gezegd.

De rijke Grieksche taal heeft voor „humanitas" geen woord. Tallooze malen daarentegen komt het voor bij CICERO o. a. in den zin van „menschelijke natuur" of van „menschelijke en menschwaardige gevoelens." Na CICERO is vooral SENECA te noemen en te roemen. Immers al schijnt SENECA, wat zijn levensgedrag betreft, soms het „Secundum naturam vivere" te hebben opgevat zooals STUART MILL het verkeerd verstaat, — in zijne moraal beteekent zulks „leven overeenkomstig

Digitized by Google

de waardigheid der menschelijke natuur." Bij SENECA komt het puntige en schoone woord voor, dat wij behoeven: „homo sacra res homini" „dat de mensch den mensch iets heiligs zij." Hier hebben wij het humaniteitsbeginsel. Het is dat principe, volgens hetwelk de mensch als mensch geërbiedigd wordt, omdat hij en in datgene waarin hij zich onderscheidt van, en verheven is boven de onpersoonlijke, redelooze, voor geen zedelijkheid vatbare natuur; het beginsel dus, krachtens hetwelk ieder mensch als een persoon of wordende persoon, als een wezen dat zijn eigen doel en bestemming heeft, (Selbstzweck) nooit als eene zaak beschouwd, behandeld, ontwikkeld wordt. Humaniteit gaat dientengevolge gepaard met een sterk gevoel van verwantschap, en het is merkwaardig dat het voorkomen er van bij de Romeinen zamenvalt met de verschijning des Christendoms, al breekt zij ook reeds door bij het volk, waaraan TACITUS een „haat tegen het menschelijk geslacht" toeschreef.

Wat verleent nu aan het humaniteits-beginsel zijn christelijk karakter? Of anders: wat is er in het christendom, dat aan dit beginsel eene eigenaardige wijziging, eene bijzondere verheffing en kracht mededeelt? Verontwaardigd moeten wij zijn, dat bij wijlen christendom en humaniteit als tegenstellingen worden voorgesteld, en bedroefd, omdat tot die beschuldiging meêwerkten en meêwerken inhumane beschouwingen en handelingen, die zich sieren met den christennaam. Maar de troost is, dat het beginsel der humaniteit zóó krachtig ligt in het christendom, dat het zich baan breekt in weerwil van iederen tegenstand. Het christendom toch geeft aan dit beginsel zijn diepsten grond om in te wortelen, en

Digitized by Google

verheft het juist daardoor tot zijn ware grootheid. Het predikt des menschen kindschap van God, dat de mensch is van Gods geslacht. Het getuigt van onze betrekking tot God, maar ontdekt juist als grond van die betrekking de betrekking des Eenigen Waarachtigen Gods tot ons. Heeft SENECA gezegd: „homo res sacra homini"; het christendom vult dit aan: „homo res sacra Deo, ideoque homini." (De mensch is iets heiligs voor God en derhalve voor den mensch.) Bovendien stelt het christendom, terwijl het den mensch aldus verheft, de menschen voor als staande onder eene den mensch vijandige magt, waarvan zij verlossing behoeven. Het durft wat den mensch ontmenscht, wat moet opgeheven en uitgeroeid worden, noemen bij zijn naam: zonde. Als de godsdienst der verlossing, en niet der verbetering, niet der ontwikkeling alléén, predikt het bekeering en wedergeboorte. Is dit inhumaan? Integendeel: door die diepe erkenning van zonde d. i. van een beginsel van verwijdering van- en van vijandschap tegen God, kent het den mensch een ja! ontzaglijk misbruikte, maar dan toch aanwezige magt toe, op welke het bij den eisch van bekeering en wedergeboorte rekent, daar toch die eisch de mogelijkheid stelt van hoogmoedige zelfvergoding te veranderen in ootmoedige zelfovergave, in zelfverloochenende toewijding aan God en menschen. — Voorts wijst het christendom op JEZUS CHRISTUS als op het verwezenlijkt ideaal van den mensch — den mensch, zooals hij naar de treffende voorstelling der Paulinische christologie, God voor den geest stond vóór de schepping der menschheid; — den mensch, die in zijne betrekking tot God beschouwd de Zoon van God is,

Digitized by Google

in zijne betrekking tot de menschheid de Zoon des Menschen; — den mensch, in wien blijkt, dat de mensch noch is autonoom, noch is theonoom, (de beide woorden in radicalen zin gebruikt) maar in willige afhankelijkheid van God zoowel de ware vrijheid en zelfstandigheid als de innigste gemeenschap vindt. Aan den persoon van JEZUS CHRISTUS verbindt het christendom de verwezenlijking der humaniteit, terwijl de verhouding tot Hem de mindere of meerdere humaniteit bepaalt. — Ook is het christendom door en door zedelijk. Het kent geen voltooide zaligheid zonder heiligheid. Het rekent met de persoonlijkheid: ééne ziel is meer waard dan de geheele zigtbare wereld. Niets menschelijks acht het zich vreemd, maar het kan den schijn krijgen van inhumaniteit, omdat het de waarde van alle goederen der menschheid laat afhangen van 's menschen verzoening met- en van zijne heiliging in God. Het oordeelt dat al die goederen, huwelijk, maatschappelijk leven, burgerlijke vrijheid, verlichting, beschaving, litteratuur, kunst, wetenschap alléén werkelijke goederen zijn, wanneer zij in den regten, waren bodem, in God, wortelen. En terwijl het ook voor de algemeene menschenliefde den grond zoekt en legt in God, geeft het aan die liefde evenzeer een zedelijk doel. — Eindelijk bezielt en verheft het christendom het humaniteitsbeginsel, omdat het een eschatologie heeft. Het kondigt zichzelf aan als een koningrijk der hemelen, en belooft aan den individueelen mensch en aan de geheele menschheid eene eeuwige toekomst. Familie, Staat en Kerk kent het de regte beteekenis toe als zijnde middelen op aarde, waardoor het doel, dat

Digitized by Google

hier beneden een ideaal blijft, in de hemelén door den enkelen mensch en door de geheele menschheid wordt bereikt.

Wat de beantwoording zijner derde vraag betreft, zegt de referent, dat zij het moeijelijkste gedeelte zijner taak omvat. Het is niet te miskennen, dat in de vraag der agenda deze gedachte schuilt, dat het Ultramontanisme eene groote magt is die bestreden moet worden, en dat het Protestantisme aan eene zekere zwakheid lijdt, die handhaving van het Protestantisme noodzakelijk maakt. Werd vroeger, in de 14e eeuw, het „Ultra montes" in Italië van de Fransche cardinalen gebruikt, nú bezigt men het woord Ultramontanisme van de rigting, die het zwaartepunt, het éénig al der Kath. Kerk naar Rome en den Paus overbrengt. En dit met succes. Waarom? Omdat het voldoening belooft aan onuitroeibare behoeften der menschelijke natuur.

In bijzonderheden bewijst de referent zulks, waar hij, het pas door hem ontwikkelde op den voet volgend, aantoont, hoe het Ultramontanisme op zijne wijze ja! goeddeels misschien slechts in schijn, maar toch werkelijk tracht te beantwoorden aan de behoefte van herstelling en bestendiging der gemeenschap tusschen God en mensch; allerlei aan de hand geeft tegen de zonde; voor het ideaal in JEZUS CHRISTUS, zij het dan ook geen zeer breede, toch altijd eene plaats heeft; op zijne wijze het souverein gezag der godsdienst handhaaft, en in zijne de aarde en den hemel omvattende Kerk een bepaald doel aan de menschheid voor oogen stelt. Hier tegenover staat een veelal godsdienstloos humanisme, hetwelk vergeet dat de mensch geloof

Digitized by Google

behoeft; dat niet met de zonde rekenend, van therapie niets, van hygiëne alles verwacht; dat dientengevolge met JEZUS CHRISTUS en met het historisch Christendom in den tegenwoordigen tijd geen weg weet, èn voor een ander doel, dan hier op aarde kan worden bereikt, voor het „jenseitige", de oogen sluit.

Het verwondert referent dan ook niet, dat dit humanisme, onloochenbare behoeften der menschelijke natuur miskennend, in zijn tweeledigen strijd met magteloosheid geslagen is. Neen! niet ten eenenmale! Want hoe gebrekkig ook, hoe eenzijdig en verkeerd toegepast — zooals alle goede dingen van dezen tijd, wortelt datgene, wat ook in dit humanisme wezenlijk humaan is, krachtens de wet der historische ontwikkeling, zelfs bij atheïsten, in het christendom. Waar het den arbeid van kinderen in de fabrieken, en straks ook op het veld, beperkt en verbiedt; waar het de ongunstige maatschappelijke verhoudingen in het oog vat en zoekt te wijzigen ten goede; waar het een hart toont voor onkundigen en lijdenden, daar draagt het de merkteekenen zijner afstamming aan het voorhoofd, daar zeggen wij: hier is de invloed van hem, die leefde, stierf en herleefde om het verlorene te zoeken en te behouden!

Een diepe indruk was door deze inleiding gemaakt, en een belangrijke discussie werd er door uitgelokt. Een enkele spreker oordeelde, dat de referent op rekening had gesteld van 't Ultramontanisme, wat alléén van het R. Katholicisme mogt gelden. 't Eerste bezat niets godsdienstigs meer, had uitsluitend een maatschappelijk-staatkundig doel, was van 't begin tot het einde uit den booze, en alle hulp er tegen moet goed en gewenscht worden genoemd. — Een ander

Digitized by Google

lichtte de inleiding toe door de mededeeling van ervaringen bij een bezoek aan België onlangs opgedaan. Er heerschte in dit land, zoo verhaalde hij, een onbegrijpelijke onkunde ten aanzien van het Protestantisme, zóó dat zelfs door zoogenaamd beschaafden de Protestanten gelijk worden gesteld met de Joden. Tegenover de Ultramontanen staan er de „geuzen", zooals in Zuid-Amerika de Jacobijnen tegenover den Paus, die veel over de „liberteit" declameren en met geestdrift zingen: „verlos ons van de papen!" Der godsdienst zijn ze wel niet bepaald vijandig gezind, maar laten haar over aan ieders inzigt. 't Juste milieu ontbreekt in België ten eenenmale, wat veroorzaakt, dat de menschen, die godsdienstig willen zijn, Roomsch zijn of worden. Toch moet hierbij niet vergeten worden, dat zelfs een min of meer onbestemd vrijheidsbegrip op den bodem van het christendom rust. Immers wortelt de woekerplant ook in den boom en leeft van diens sappen: getuige het Mohammedanisme, waar het humaniteitsbeginsel niet heeft kunnen ontstaan; getuige ook Griek en Romein die het denkbeeld hadden, maar slaven en heloten hielden. Tegenwoordig plaatst zich in België alléén nog het Piëtisme tegenover het R. Katholicisme — het Piëtisme dat zijn „kapelkens" bouwt voor eenige gemoedelijke menschen, en door 't vergeestelijken van den Hebreërbrief b.v. waant te kunnen bieden, wat alleen kan worden tot stand gebragt door de humaniteit, die het Evangelie wekt en geeft. En voor de prediking van dit Evangelie heeft België, heeft 't Protestantisme overal noodig een man, een nieuwen man die 't woord heeft voor onzen tijd zoo als LUTHER voor den zijnen. — Werd de opmerking gemaakt, dat niet opzettelijk ge-

Digitized by Google

sproken was over den Protestantenbond: de referent antwoordde dat hij hierover zweeg, omdat hij voor jaren reeds aan eene conferentie deelnam, die het denkbeeld van zulk een bond bediscussiëerde, maar geen gevolg had, omdat men de gepaste formule niet vinden kon; maar vooral ook, omdat hij, zonder lid te zijn of te kunnen zijn, min of meer betrokken is in werkzaamheden, die te Rotterdam van den bond uitgaan. — Door een ander lid werden curieuse mededeelingen gedaan aangaande de lezingen die van wege den Protestantenbond ten zijnent gehouden waren, waaruit blijken kon, dat de strekking er van veeleer negatief dan positief moet worden geacht te zijn, veel meer anti-supranaturalistisch dan anti-papistisch, terwijl door een derde beweerd werd, dat de Protestantenbond lijnregt gekant is tegen- en een bestrijding van het historisch Protestantisme.

Slotsom van de discussie was, dat het vroeger vermelde besluit tot het houden eener herfst-vergadering genomen werd, waarna eene pause van een half uur de gelegenheid gaf om zich te verfrisschen en te versterken voor het derde gedeelte der zamenkomst.

Na de pauze werden eerst eenige particularia afgehandeld en toen het laatste punt der agenda aan de orde gesteld: „Zijn de wijzigingen in de Wet op het Lager Onderwijs van 1857, door het bekende Nutsrapport èn door de Vereeniging voor Volksonderwijs aanbevolen, in het belang der opleiding van het Nederlandsche volk?" Dr. BRAAM, van Lichtenvoorde, antwoordde hierop ongeveer het volgende:

Het bekende Nutsrapport gaat uit van het

beginsel, dat de welvaart van den Staat, dat zijne innerlijke kracht ten naauwste zamenhangt met- of liever het noodwendig gevolg is van de intellectuëele ontwikkeling van al zijne burgers, zoodat dan ook het doel van het lager onderwijs moet zijn zooveel mogelijk alzijdige ontwikkeling van het verstand. Aan de vorming van het hart wordt in het rapport dan ook eene zeer ondergeschikte plaats aangewezen, zóó ondergeschikt, dat de Paedagogiek uit de vakken door den a. s. onderwijzer te bestuderen, is weggenomen en vervangen door de Methodiek. De godsdienstige opvoeding wordt bovendien voor goed verbannen van de school; zelfs die godsdienstige begrippen, welke gemeengoed zijn van allen, mogen op de school niet worden vermeld, en het gebed is voor altijd uit haar verwezen. Met dit beginsel, het beginsel van z. g. volstrekt neutraal onderwijs stemt in hoofdzaak de vereeniging voor Volksonderwijs overeen. Wordt nu, om van de andere wijzigingen niet te spreken, door deze Vereeniging en door 't Nutsrapport zulk eene verandering van de wet op 't lager onderwijs voorgestaan, dat aan dit beginsel de heerschappij wordt verschaft, dan meenen we dat deze wijzigingen niet is in 't belang van de opleiding des Nederlandschen volks, maar juist het tegenovergestelde.

Referent staat, dit zeggend, niet alleen. Hij wijst op: „Ons Lager Onderwijs" van dr. VAN MANEN, op den schrijver van: „de neutraal christelijke Staatskerk," op den Hoogleeraar HOFSTEDE DE GROOT en anderen, en zet nader uiteen, dat een neutraal onderwijs, zooals het hier bedoelde, in strijd is met het doel der school. Deze toch moet in 't oog vatten niet slechts de intel-

Digitized by Google

lectueele, maar ook de moreele en religieuse ontwikkeling van het kind. Godsdienstloos mag zij slechts in zooverre zijn, dat zij regtstreeksch onderwijs in de godsdienst aan anderen overlaat, maar zij is niet godsdienstloos, in zooverre zij het godsdienstig leven der kinderen, in stede van het te ondermijnen, eerbiedigt, bevordert, veredelt. — Teregt kiest de wet van 1857 dan ook partij, en wèl zeer bepaald vóór het Christendom. Want zij wil dat het onderwijs worde dienstbaar gemaakt aan de opleiding tot die deugden welke het Christendom predikt en aanbeveelt, wekt en versterkt. — Maar bovendien zou eene wijziging der wet in zoogenaamd neutralen geest zeer onstaatkundig zijn. „L'état athée" is niets dan een groot woord. De Staat is niet godsdienstloos. Geheel onze staatsinrigting, onze wetgeving, ons burgerlijk en maatschappelijk leven wortelen in christelijken bodem. Laat de Staat den bezielenden adem van het Christendom niet gaan over het onderwijs, dat hij geeft, dan is hij in tegenspraak met zijn eigen wezen, dan handelt hij ook tegen zijn hoogst belang, dan toch snijdt hij den wortel door waaruit hij is opgegroeid, en gaat hij kwijnen en sterven. De geschiedenis der Parijsche commune is en blijft een leerzame geschiedenis.

Vraagt men hoe het groote beginsel, dat het onderwijs op de school godsdienstig onderwijs moet zijn, in praktijk kan worden gebragt? Spreker heeft groote bezwaren tegen de oprigting van bijzondere scholen, en eveneens tegen de splitsing van de openbare school in gezindte-scholen. Hij verwacht alles van eene eerlijke toepassing van het vigerend Art. 23. Het onderwijs zij doortrokken van een godsdienstigen

Digitized by Google

geest, waarbij het niet noodig is telkens den naam van JEZUS te gebruiken, maar waarbij het ook niet verboden is dien te noemen. Hij vindt de oplossing in het woord van een oud-schoolopziener: „de school moet spijze schenken, waaraan kracht en smaak is gegeven door het zout, 't welk alles doortrekt. Brood en vleesch neemt men niet alleen, om later ook éénig zout alleen te gebruiken. Men doet het zout dadelijk bij de spijze, om haar tot een gezond en aangenaam voedingsmiddel te maken. Wat nu het zout is voor de spijs, dat is godsdienst voor 't onderwijs." Op den onderwijzer komt het dus aan; deze moet een religieuse persoonlijkheid zijn. Van de bijbelsche geschiedverhalen make hij voorts een gepast gebruik. En hij kan dit doen zonder andersdenkenden aanstoot te geven. Eveneens, en met denzelfden tact, die den godsdienstigen en alzoo verdraagzamen mensch eigen is, bezige hij de vaderlandsche geschiedenis, en wijze op de groote figuren van Willem den Zwijger, van Oldenbarneveldt, van de Ruijter, van Willem III. En . . . het gebed zij niet uitgesloten, maar naar tijdsgelegenheid in blijvende eer. Op deze wijze, bij eerlijke toepassing van Art. 23, wordt het Lager Onderwijs wat het wezen moet: veelzijdig, vormend, opvoedend in christelijken geest, en is de school noch een middel tot propaganda van het fanatisme, noch de noodlottige kweekplaats van het atheïsme.

De coreferent nam na dezen spreker het woord. De Heer GRASWINCKEL, van Amersfoort, begon met de opmerking, dat hij in het bijzonder het Nutsrapport wilde behandelen. Want beide rapporten, onder den overwegenden invloed van den Heer MOENS tot stand

Digitized by Google

gekomen, hebben ongeveer denzelfden inhoud. Evenwel ligt het niet in zijn plan om het Nutsrapport voet voor voet te volgen, maar als in vogelvlugt het geheel te overzien. In vier deelen splitst de Heer G. zijn betoog, boven welke hij schrijft: wenschelijke veranderingen, vrome wenschen, despotische verordeningen, verderfelijke beginselen.

Wat de wenschelijke veranderingen betreft vestigt spreker, onder meer, de aandacht er op, dat de Staat, volgens het idee in 't Nutsrapport neergelegd, finantiëel het onderwijs krachtiger zich aantrekt; dat de hygiëne meer een voorwerp van ernstige overweging is; dat de inwendige inrigting der school van dien aard wordt, dat de ontwikkeling van het denken scherper in het oog wordt gevat; dat voorbereidingscholen voor kinderen van 5—7 jarigen leeftijd worden in 't leven geroepen; dat een Adviseur voor onderwijs den Minister is toegevoegd, en dat de acte-examens, mitsgaders de aanstelling der onderwijzers, beter worden geregeld. Onder de vrome wenschen rangschikt de referent o. m. het voorstel van het Nutsrapport om een cursus van voortgezet lager onderwijs in 't leven te roepen voor kinderen van 12—15jarigen leeftijd, welk onderwijs behalve uit voortzetting en uitbreiding van het geleerde, uit wiskunde, algemeene geschiedenis, volkshuishoudkunde en staatsinrigting bestaat, daar toch, de uitzonderingen daargelaten, verreweg het meerendeel der schoolgaande kinderen de beginselen dier wetenschappen, zooals deze nader in het rapport worden omschreven niet zullen kunnen digereren. Voorts gelooft de Heer G. niet, dat door tractementsverhooging en vermeerdering van kweekscholen, hoe wenschelijk ook op

Digitized by Google

zichzelf, genoegzaam in de behoefte aan onderwijzers zal worden voorzien, aangezien de meeste jongelui in onze dagen de aanraking van den materialistischen tijdgeest hebben gevoeld, en een minder winstgevende carrière, waarbij men in een genot aanbrengende omgeving blijft, verkiezen boven een vrij geisoleerde positie, die de toewijding vereischt van den ganschen mensch. Doch al ware deze beschouwing te pessimistisch, dan is het nog de vraag, of de jongelui, die door het uitzigt op een aanzienlijk tractement werden bekoord, de noodige geschiktheid zouden hebben. Zelfs bij genoegzame kunde, kan men, niet wat theoretische paedagogie, maar wat karakter, aanleg en zielsstemming betreft, een totaal ongeschikt onderwijzer wezen. Met eenige verandering is ook hier van toepassing: „pectus est, quod magistrum facit." En zoolang de pectus er niet bij is, geeft alle onderwijs niets. — In de derde plaats spreekt de referent van despotische verordeningen. Men wil den leerpligt invoeren. Hij acht dit onnoodig allereerst, omdat het schoolverzuim, 't welk in 68 nog 25 pCt. bedroeg in 72 reeds tot 18 pCt. is afgenomen onder de aanwending van zedelijke middelen. Bovendien is hij uit beginsel tegen dwang op elk gebied, en dus oók op het gebied van het onderwijs. Men mag niet zeggen: „het algemeen belang eischt dringend, dat alle kinderen gedurende voldoenden tijd geregeld onderwijs ontvangen," en daarom leerpligt eischen. Zóó zou men ook kunnen redenéren: Het algemeen belang eischt dringend, dat er geen overbevolking zij, en dat men niet meer kinderen heeft dan men kan onderhouden, en dus is een wet op dit gebied den wetgever tot taak gesteld; of: het algemeen be-

Digitized by Google

lang eischt dringend, dat de kinderen goed gevoed worden en dat er een krachtige physiek goed ontwikkelde bevolking ontstaat, en dus is een wet op de voeding noodzakelijk; of: het algemeen belang eischt dringend, dat de kinderen godsdienstig worden gevormd, en dus moet er een wet komen, dat de ouders verpligt zijn hunne kinderen catechetisch onderwijs te geven bij priester of predikant of oefenaar. Doch al ware de leerpligt tot op 12jarigen leeftijd regtsgrondig te verdedigen, wat dan te denken van een wet, die het schoolbezoek tot 15jarigen leeftijd tot pligt stelt? Al ware het in theorie te wenschen, dat kinderen tot op dien leeftijd de school bezochten, toch zou men ouders, die de hulp van hunne kinderen behoeven, niet kunnen en mogen dwingen deze zoo lang ter school te zenden. Maar wat nog zwaarder weegt: het bijzonder onderwijs wordt door de voorwaarden in het Rapport gesteld, zóó zeer belemmerd, dat dit onderwijs feitelijk onmogelijk wordt gemaakt, — wat toch wel een despotische verordening moet worden genoemd in een land, hetwelk de vrijheid van onderwijs, altijd onder noodzakelijk toezigt der regering, erkent. — Eindelijk verklaart de heer G. zich tegen het verderfelijk beginsel door het Nutsrapport gehuldigd. Immers plaatst dit laatste zich op volstrekt negatief standpunt. „Op de volksschool mag van godsdienst noch van gebed sprake zijn." En dit beginsel is verderfelijk. Immers: is de godsdienst het hoogste levensbestanddeel van den menschelijken geest, dan is het noodig dat daarvan de sporen duidelijk zigtbaar zijn in het onderwijs. Daardoor wordt het onderwijs eerst „opvoeding." Daardoor wordt het niet alleen dienstbaar gemaakt tot aanleering

Digitized by Google

van kundigheden, maar ook tot vorming van karakter en hart. Zoo iemand, dan heeft de onderwijzer uitstekende gelegenheid om kinderen te wijzen op de liefde Gods, op de heiligheid zijner geboden, op de eischen des gewetens, op het beginsel waaruit al ons handelen, ook ons „goed doen" moet voortvloeijen, op de wijsheid van den Schepper, op het doel des levens. We willen geen apart stuk godsdienst op de school, maar we wilien de gansche school doortrokken zien van waarachtig godsdienstig zedelijke beginselen. Men zegt: „dat dit niet kan." De anti-revolutionaire parij en de absoluut negatieve of ongeloovige rigting zijn op dit punt homogeen. Godsdienstige beginselen, die ieder ten goede kunnen komen, zijn voor de eersten te weinig, en voor de laatsten, die met de godsdienst hebben gebroken, zijn ze te veel. Aan de eerste antwoorden we echter: „Laat de Kerk het dogmatische „onderricht geven, maar laat de School het algemeen „zedelijk godsdienstige leven, 't welk van het Chris„tendom doortrokken, ieder ten goede kan komen, als „opvoedings-element aanwenden, en werp in Gods naam „het weinige niet weg nu ge het meerdere niet „kunt krijgen." En de laatsten antwoorden we: „aan „de mannen, die het geloof, die den godsdienst een „dwaasheid achten, onderwerpen we ons niet. We „willen niet, dat de geestelijke dampkring, die leven „wekt en die het gemoedsleven verwarmt, buiten den „schoolmuur gesloten wordt. Dat de minderheid zich „onderwerpen moet aan de meerderheid, is menigmalen „al erg genoeg, maar dat de minderheid, de zeer kleine „minderheid, de wet zou stellen aan de overgroote „meerderheid, dat is een last, te zwaar om te dragen."

Digitized by Google

En zeggen nu de anti-revolutionairen, „dat algemeen „godsdienstige beginselen dwaasheid zijn, dat, zoodra „men het terrein van den godsdienst betreedt, dat „zoodra men een gebed opzendt tot den Almachtige, „men noodwendig moet kwetsen," dan antwoorden wij uit volle overtuiging: „dat ze dan den godsdienst „in zijn diepen zin niet verstaan, dat ze dan nog niet „geleerd hebben te bidden, dat ze dan kerkelijke klan- „ken verwisselen met de natuurlijke aspiratiën van het „menschelijk, ook van het kinderlijk gemoed, dat ze „dan van 't gebed des Heeren, 't zij dat dit „pater „noster" of: „onze Vader" heet, en dat door ieder wordt „gebeden, die het bidden nog niet heeft verleerd, de „eerste volzinnen nog niet hebben begrepen" En daar- om, aan de clericalen mag onze volksschool niet worden overgeleverd, maar, zoo voeg ik er aanstonds aan toe, aan de radicalen EVENMIN."

Nu beweert het Nutsrapport wel, dat er voor de jeugd geen gevaar bestaat als de Kerk haar pligt doet. Doch dit moge waar zijn wat de dogmatische kwesties betreft — overigens is het volstrekt onwaar. Want wat zegt voor kleine kinderen één uur catechisatie, of enkele uren per week? Bovendien ontbreekt het de Kerk aan geld, aan personeel, aan geschikte uren bovenal. Wat moet er dan worden van een geslacht, dat in huis weinig, op school niets, en van de Kerk bij lange na niet genoeg van de dingen des geestelijken levens kan ontvangen? En daarom eindigt de spreker met deze slotsom: „In het Nutsrapport worden vele uitnemende veranderingen voorgesteld, die de school- wereld ten goede kunnen komen', maar waar we het illusoire van sommige wenschen der Commissie, die

Digitized by Google

hare taak met ijver en liefde heeft volbracht, niet ten kwade duiden, daar protesteeren we nochtans tegen hare despotische bepalingen, welke te meer dien naam moeten dragen, omdat zij den godsdienst, het heiligste element in de volksopvoeding, niet tot haar recht laat komen. Wij voor ons verwachten alleen heil van een onderwijs, dat ingericht overeenkomstig de tegenwoordige eischen van wetenschap en opvoedkunde, nochtans nooit vergeet, dat de hoogste paedagoog is „God" en dat iedere waarachtige paedagogie naar God moet heenleiden."

Dat de beide referenten voldoening smaakten van hun werk, behoeft wel niet opzettelijk te worden vermeld. Er was veel te zeggen over de meest brûlante van alle kwestiën — over de schoolvraag. Klagten werden gehoord over den geest, die schoolopzieners en onderwijzers, hier en ginds, bezielde. Met lof werd gesproken over de rigting van het toeziend en het onderwijzend personeel in andere gemeenten. Sommigen meenden, dat in de gegevene toestanden het gebruik van bijbelsche verhalen op school moest worden afgekeurd, maar dat met grooter nadruk moest worden aangedrongen op meer en op meer geschikte uren voor godsdienstonderwijs.

Tegenover het oordeel van enkelen, dat de onderwijzers, vroeger adjudanten van de predikanten en meer of minder afhankelijk van de Kerk, nú producten van het Staatsalvermogen, een zwak geslacht waren, die eensdeels zich lieten voortdrijven door hunne superieuren, anderdeels tegenover de bijzondere onderwijzers geplaatst, al reagerend zich lieten terugdringen in een verkeerde, godsdienstlooze rigting, tegen-

Digitized by Google

over dit oordeel stond het gevoelen van anderen, volgens welke verreweg de meerderheid der onderwijzers niets liever wenschte dan de handhaving van Art. 23, maar dat zij niet durfden staan voor dat beginsel, omdat de publieke opinie hen niet steunde, waarom die opinie moest worden opgewekt en de welgezinde onderwijzers krachtig dienden te worden geschraagd. Werd de invoering van leerpligt door den een in overeenstemming met den tweeden referent bestreden, door een ander werd betoogd, met beroep op de ondervinding eens schoolopzieners, gedurende 40 jaar ten plattelande, opgedaan, dat de invoering volstrekt noodig was. Één lid merkte op, dat reactie niet langer uit kon blijven. Men had de school moeten blijven splitsen in Israëlietische en in Christenscholen. Het heeft nu den schijn, dat geluisterd wordt naar den Israëliet, die geen Israëliet meer is en die niet wil dat de Christen nog Christen zij, en niet meer naar den Israëliet, die verklaart: „ik heb tegen geen enkele deugd, en het is mij onverschillig welk merk er op staat". Dezelfde spreker wees er op, dat te veel nadruk gelegd werd op de geldkwestie, terwijl vroeger predikanten en onderwijzers het toen ook zoo breed niet hadden. Maar toen was de moeder verheugd, wanneer haar zoon onderwijzer of predikant werd. Toen had men geloof, en stelde er prijs op te staan aan het hoofd van de zedelijké en godsdienstige ontwikkeling van het volk. Een andere geest is er gekomen, en met grooter tractement zal men in Kerk noch School de mannen krijgen, die we er noodig hebben. In één opzigt stemden allen overeen, dat alles in deze zaak aankomt op en afhangt van den onderwijzer, en dat daarom op de vorming

Digitized by Google

van den aanstaanden onderwijzer meer moest worden gelet. Maar overigens openbaarde zich onder de aanwezigen een principiëel verschil van gevoelen. Tegenover de vrienden der staatsschool, stonden die oordeelden dat men sedert 1806 hoe langer zoo meer een verkeerde rigting was gaan volgen. De school mogt en kon niets anders zijn dan het correlaat, de aanvulling van de huisselijke opvoeding, en moest van 't huisgezin, niet van den Staat, uitgaan. De Staat is een abstractie, en ook dien ten gevolge stelt het staatsrapport een intellectuëele ontwikkeling op den voorgrond, die een loutere utopie is voor stad en dorp beide. De ontwikkeling, die wij noodig hebben, zullen we dán alléén erlangen, wanneer de lagere school weêr wordt opgevat als eene hulp aan 't huisgezin verleend. Gaat men van dit beginsel uit, dan zal de nadruk gelegd worden op de paedagogie, en zal men van den onderwijzer niet vragen allereerst uitgebreide kennis, maar bovenal practische ontwikkeling, en een helder hoofd gepaard aan een vroom gemoed. Voor het tegenwoordige moeten wij evenwel roeijen met de riemen die we hebben, maar voor de toekomst moeten we werken op den volksgeest, op allen die 't belang hunner kinderen op het oog hebben, ten einde de scholen worden wat ze moeten zijn: inrigtingen van opvoeding en onderwijs, binnen welker muren 't Evangelie werkt als een zuurdeeg weggelegd in het meel.

Met een vraag eindigde evenwel dit debat. Kan, moet, mag de Staat onderwijzer zijn, overal en ten allen tijde? Een oplossing is niet gevonden. Niets dan de kwestie van beginsel werd gesteld. Wie zal 't woord

Digitized by Google

spreken, dat bij magte is, den hoe langer zoo feller woedenden schoolstrijd te doen ophouden? Wie den weg wijzen, op welken de opleiding van 't Nederlandsche volk voor de toekomst is gewaarborgd?

Hoe dit zij: met een dankbaar gevoel gingen we te Utrecht van elkander. Een vijftigtal vereenigden zich eerst nog aan den gezelligen disch. Enkelen van deze mogten 's avonds de uitvoering van HAYDN's Schöpfung bijwonen. Ik voor mij hoor nog den zang van 's Heeren magt, den lof der liefde door de Eeuwige Liefde in het menschenhart uitgestort, het prachtige en aangrijpende: „es ward Licht!" — Worde het Licht, méér Licht op 't gebied des Geestes!

In 't Utrechtsch Dagblad schetst zekere X. de indrukken, die hij ontving op de vergaderingen der orthodoxe, der moderne en der evangelische predikanten, welke vergaderingen, in dezelfde week en op dezelfde dagen gehouden, door hem achtereenvolgens, maar natuurlijk slechts gedeeltelijk werden bijgewoond. Van die der evangelischen, Donderdags door hem bezocht, zegt hij, dat zij voor verreweg het meerendeel uit ouderen bestond, en 't meest direct plannen scheen te hebben tot verbetering van hetgeen verbeterd moest worden, terwijl X. het referaat van FRANCKEN „degelijk, interessant, bezadigd en beslist" noemt, en „'t aangenaamste wat hij op zijn uitstap gehoord heeft."

Dr. BRONSVELD vermeldt in de Junij-Kroniek der Stemmen voor Waarheid en Vrede de drie bijeenkomsten, en noemt het te regt een sober verslag wat de Kerk. Courant van het bij de evangelischen

Digitized by Google

verhandelde meêdeelde. „Er is", zoo schrijft hij na FRANCKEN'S referaat te hebben genoemd, „wel meer gesproken, dat de broeders aan de andere zijde van 't gebouw niet zou geërgerd hebben. Maar het blijft een feit, dat de evangelischen en wij, ofschoon in onze dogmatiek op meer dan één punt eenstemmig, in de kerkelijke practijk het samen niet kunnen vinden. Misschien komt de tijd, waarin de middenpartij, bij het treurig verval der moderne partij, een billijker oordeel leert vellen over ons, wier leus ook: „geloof en vrijheid" is."

Zou het aan ons liggen, dat wij, orthodoxen en evangelischen, het zamen niet kunnen vinden? Ik geloof het niet. Men neme slechts ter hand de laatste Nos. 177 e. v. van 't Wageningsch Weekblad. Welk een toon die er ten onzen aanzien aangeslagen wordt! De „zoogenaamde" evangelischen zijn wij! Een „verstandige coup", een behendigheid dus was de verwisseling van den naam „Groningers" in dien van „Evangelischen"!! Wij laten deze onvriendelijkheid daar, en vragen slechts: mag iedere rigting het ideaal dat zij heeft in haren naam afteekenen — de orthodoxen, de ethischen, de modernen, — maar is ons dit ontzegd? Op zedelijk gebied wil ieder Christen evangelisch zijn, d. i. in overeenstemming met de groote beginselen door JEZUS verkondigd. Geen onzer die zulks tegenspreekt. Maar heeft dit woord dan sedert meer dan een halve eeuw op kerkelijk gebied niet een bepaalde beteekenis? Duidt het niet aan het streven om de scheidsmuren tusschen de kerkgenootschappen te doen wegvallen, en op den voorgrond te doen treden wat Calvinisten, Lutheranen, Doopsgezinden en

Digitized by Google

Remonstranten vereenigt? Wordt er bovendien, wat alles afdoet, bepaaldelijk hier te lande, op wetenschappelijk gebied niet wettig en wel door aangeduid het streven, in een tijdperk van halfheid en onbepaaldheid te Groningen begonnen, elders in ons land door verschillenden voortgezet, en nog bij lange na niet voltooid, om niet Gods Woord zoogenaamd, niet de Schrift als zoodanig, veel minder de Belijdenis eener Kerk op den voorgrond te zetten, maar de blijde tijding van de geheel eenige beteekenis van JEZUS' optreden in de wereldgeschiedenis; maar het feit der verlossende verschijning van den Persoon van JEZUS CHRISTUS? — het streven om voor de theologie de grond-denkbeelden door en in JEZUS CHRISTUS uitgesproken, en in overeenstemming met Hem door Evangelisten en Apostelen ondubbelzinnig beleden, grondiger te bewerken dan tot nu toe geschied is? het streven, eindelijk, om alles op ieder gebied, óók de leer van apostelen, kerkvaders en confessiën, te toetsen aan hetgeen de Koning in het Rijk der Waarheid heeft gezegd en gedaan, en als laatste en volkomen openbaring Gods tot beginsel, rigtsnoer, weg en wet heeft gesteld?

Nu spreekt het wel van zelf, dat de Evangelischen — zonder te willen voorbijzien de uitnemende diensten van moderne zijde gepraesteerd, inzonderheid wat het onderzoek der verschillende godsdiensten en de kritiek van de oorkonden der Israëlietische en Christelijke godsdienst betreft, — zich materiëel, wat den inhoud hunner geloofsovertuiging aangaat, ten naauwste verwant gevoelen aan de behoudende rigtingen. Maar deze laatste verkeeren kerkelijk en wetenschappelijk in een chaotischen toestand. Hare aanvoerders hebben zich voor

Digitized by Google

40 jaren bij de bestrijding der Groningers beroepen op de Belijdenis Dit beroep was onwaar! — DA COSTA wist het, en zeide het ook. Deze onwaarheid is geworden een gerigt voor en over de orthodoxie. Zij heeft geen vast beginsel, en de diensten, die DE LA SAUSSAYE S^r^. haar had kunnen en willen bewijzen, zijn niet aangenomen. Een negatie alléén houdt de soortelijk met elkaar strijdende elementen verbonden: men wil niet liberaal, men wil veel minder modern wezen. Wat wil men dan? „Rechtzinnig zijn," zoo zegt ge. Ik weet, wat dit beteekent, en ik eerbiedig dit streven, gelijk ik er winst meê heb gedaan en hoop er winst meê te blijven doen, wanneer ik, om de verschillende schakeringen te volgen, VAN OOSTERZEE lees, bij DOEDENS ter school ga, CRAMER raadpleeg, J. J. VAN TOORENENBERGEN hoor, en, na een oogenblik te hebben afgewacht, wat LAMERS zeggen zal, ten laatste met eerbiedige bewondering de woorden opvang door Neêrlands grooten theoloog dr. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE S^r^. gesproken — woorden, tegenwoordig ontwikkeld en verspreid door de Studiën. Overigens, de bekentenis moet gedaan, begrijp ik de leuze der regtzinnigheid niet Het algemeen stemregt heeft de grootste verwarring gebragt, juist in de gelederen der zich noemende regtzinnigen. Het kerkelijk vraagstuk overvleugelt de wetenschappelijke kwestie. Een ruw confessionalisme grijpt naar de teugels van het bestuur. Er is geroepen: „voor het altaar en de belijdenis!" En het confessionalisme, hierdoor wakker geworden of versterkt, meent het ernstig met die leuze. Thans geldt het derhalve de handhaving van het formeel beginsel der Hervorming, zonder hetwelk het Protestantisme geen Protestantisme meer is — een beginsel poor de orthodoxie

Digitized by Google

ten allen tijde in de schaduw gesteld. Er wordt volstrekt geen keuze gelaten. Het regt van het vrije onderzoek, het bestaan der vrije wetenschap worden bedreigd bij modernen niet alléén, ook bij den wetenschappelijken regtzinnige. Ter uiterste regterzijde heerscht de loutere willekeur: 't beroep op de Belijdenis gedaan of, in 't beste geval, op eene eigenmagtig vastgestelde hoofdsom van leerstukken, bewijst zulks. Die de feitelijk en zedelijk bestaande vrijheid van onderzoek en de wetenschap liefhebben, moeten hierom, ook waar zij in materiëel opzigt verschillen, de handen ineen slaan tegen „het gereformeerde volk" „het volk achter de kiezers." Er is meer te verliezen dan een zetel in Kerkeraad of in Synode, en wel bepaaldelijk het principiëel regt van bestaan van het Protestantisme tegenover het Ultramontanisme!

Overigens geloof ik, dat de Redacteur van 't Wageningsch Weekblad zich niet al te ongerust moet maken over eene mogelijke overheersching der moderne partij. Het ziet er niet naar uit voor het tegenwoordige. En later? Qui vivra verra! Oordeelt hij, dat de houding van de modernen ten onzen aanzien minder aangenaam is — ik ben de laatste om zulks tegen te spreken, als de Redacteur namelijk dit oordeel tot enkele individuën wil beperken. Wij toch tellen onder hen opregte vrienden, en trouwe volgelingen ook. En zouden de slechte manieren van enkelen ons mogen afhouden om 't gemeenschappelijk beginsel, dat op kerkelijk gebied in debat is, aan te hangen en gestand te doen? Bovendien: is 't wel niet meer gebeurd dat juist die menschen die nog iets hoogers kennen dan het belang van hunne partij, door goed en slecht gerucht heen hunnen weg moesten gaan? Onafhankelijke

Digitized by Google

mannen als DOEDES, VAN OOSTERZEE, als DE LA SAUSSAYE sr. bovenal, zijn onder 't zoo gehaatte oude régime, toen liberalen op 't kussen zaten, te Rotterdam beroepen. Zou de gunst van „'t gereformeerde volk" hun thans ten deel vallen? Hoe groot zouden hun kansen thans in Neêrlands tweede handelsstad zijn?

Nog ééne opmerking. „Een leger van officieren zonder minderen," meent het Wag. Weekblad ons te moeten noemen. Laat de redacteur deze benaming een weinig wijzigen, en spreken van: „weinige minderen." 't Getal is ingesmolten — wie zou 't ontkennen? Over één van de oorzaken, die er toe medewerkten en nog medewerken, zal ik niet spreken. Bekende grieven zouden moeten worden vermeld ten aanzien van de orthodoxie bij ons bestaande, en ligt werd ik bitter. Van 't gehalte der minderen die getrouw bleven en blijven aan het vaandel zouden we een goed getuigenis kunnen geven. Maar, om met het oog op de kerkelijke toestanden bij het beeld van 't Wag. Weekblad te blijven, zonder een blaam te werpen op de vele minderen, waaruit met tal van officieren het leger der regtzinnigen bestaat, zoo dunkt ons, dat er in de zamenstelling van het laatste iets is dat niet deugt. Wanneer wij zijne bewegingen, vooral in de laatste jaren, naauwlettend gadeslaan, dan krijgen we den indruk, dat de officieren zeer weinig in tel zijn, dat meestal de minderen aan de meerderen het parool geven, de te volgen rigting voorschrijven. Juist de knappe, zelfstandige officieren worden blijkbaar achteruit-zoo niet feitelijk afgezet, terwijl zij, die omtrent het zingen van gezangen en omtrent de vraag naar de herziening der belijdenis, die ten aanzien ook der onwraakbare resultaten aangaande

Digitized by Google

oorsprong en zamenstel, waarde en beteekenis der H. Schriften, het meest de gehoorzame dienaren zijn van „de minderen", het commando voeren, voor zooverre althans de commissarissen ecclesiastiek, de oefenaars c.s., hun toegevoegd, dit goed vinden. Heeft zulk een leger, waar de natuurlijke ordeningen aldus ten eenenmale zijn omgekeerd, werkelijke kracht? Of zou welligt de toekomst nog toebehooren aan dat andere leger, welks minderen gaarne volgen die officieren, van welke het Wag. Weekblad elders een allerloffelijkst getuigenis aflegt?

Maar laat ons ernstige dingen ernstig behandelen. Het Wag. Weekblad voorziet zelf het ontstaan van eene nieuwe middelpartij, en zegt dat deze „in elk geval van de tegenwoordige wat het theologisch standpunt betreft, essentiëel verschillen zal." Omdat schrijver dezes aan het theologisch standpunt dezer laatste nog onlangs een opzettelijke studie in dit tijdschrift wijdde, is hij wel wat teleurgesteld, dat de redacteur zoo zonder meer, den staf over dat standpunt breekt. Ik betwijfel, of dit wel de regte methode is om het kerkelijk en theologisch publiek voldoend voor te lichten. Persoonlijk zou ik bovendien zeer gaarne vernemen, in welk opzigt het theologisch standpunt der nieuwe middelpartij, aan welker vorming wij voor ons deel met de luttele krachten die we bezitten volgaarne medewerken, essentiëel zal moeten verschillen van het standpunt, waarop wij ons trachten te handhaven en waarvan wij wenschen dat het door haar ingenomen worde. Hierover verspreidt het Wag. Weekblad geen licht. Want de woorden „orthodox", „bijbelsch" zeggen al zeer weinig, en nog minder beteekent het beroep op de drie brieven van Dr. DOEDES. Hebben

Digitized by Google

de evangelischen, heeft Dr. DOEDES te vergeefs geleefd, en misschien niets, ook van elkander geleerd? Zou de redacteur van 't Wag. Weekblad „de Godheid van CHRISTUS en de persoonlijkheid des H. Geestes" tot shibboleth durven stellen in den tegenwoordigen wetenschappelijken en kerkelijken strijd? 't Zou naar onze overtuiging hetzelfde zijn, als het Christendom maken tot een aanfluiting. De geschiedenis der godsdiensten, de ontwikkeling der dogmen, de beweging op wijsgeerig gebied, de wijzigingen gekomen zelfs in de taal die we spreken, eischen nieuwe leuzen, vragen voor alles dat de oude en onveranderlijke schat in nieuwe vormen wordt aangeboden aan de kinderen van dit geslacht.

Wat ons betreft — wij oordeelen dat het supranaturalistisch-christologisch standpunt, van den beginne door dit Tijdschrift ingenomen, het standpunt is, waarvan de theologie in den tegenwoordigen tijd moet uitgaan; dat dit standpunt is van dien aard, dat een krachtige middelpartij er zich rondom, als om een levend middenpunt, vereenigen kan. Wij zijn ten diepste overtuigd, dat de waarachtige ontwikkeling van de Gemeente niet het minst te verwachten is van de zegepraal van het supranaturalistisch-christologisch beginsel, hetwelk de evangelischen, te Utrecht in Januarij 1874 voor de eerstemaal vergaderd, aldus uitdrukten: WIJ WILLEN VASTHOUDEN AAN HET EVANGELIE VAN JEZUS CHRISTUS, IN EN DOOR WIEN DE HOOGSTE GODSOPENBARING GEGEVEN, EN VOOR MENSCH EN MENSCHHEID HET HOOGSTE LEVEN VERWEZENLIJKT IS".

Schiedam,
Junij 1876.

M. A. GOOSZEN.

Digitized by Google

AANTEEKENING.

Over het stuk in het Wagn. Weekblad: "een openstaande zetel in de theologische faculteit te Groningen" zie men de Kerk. Courant van 10 Junij ll., en het daarin opgenomen stuk uit de Groninger Courant. Reeds vroeger had een mij onbekend inzender 't onderstaande in het laatste blad doen plaatsen onder den titel van: "een beroep op??"

Het graf van den hoogleeraar DIEST LORGION is naauwelijks gesloten, of het Wageningsch Weekblad behelst een uitvoerig pleidooi over de wenschelijkheid om den opengevallen leerstoel door een orthodox hoogleeraar te doen bezetten.

De redenen, welke de schrijver gebruikt, zijn deze:

1) De Groninger Evangelische rigting heeft geen toekomst: "Het volk immers wil noch de Groninger, noch de moderne rigting."

2) De modernen hebben voor 70 studenten reeds 5 professoren (4 te Leiden en 1 te Groningen).

3) De orthodoxen hebben voor 160 studenten slechts 4 professoren (3 te Utrecht en 1 te Groningen).

Dus... moet de opengevallen plaats door een orthodox worden vervuld.

Mag ik den schrijver vragen: hoeveel hoogleeraren hebben de Evangelischen voor de studenten van hunne rigting?

En als hij het billijk noemt, dat niet de modernen met hun klein getal studenten nog een hoogleeraar er bij ontvangen, maar dat de tiende, die den hoogleeraar DIEST LORGION moet vervangen, ten bate der orthodoxen kome, — dan vragen wij: hebben de

Digitized by Google

Evangelischen dan in 't geheel geen aanspraak op althans één der tien leerstoelen?

Zijn **alle** studenten aan onze academiën òf modern, òf orthodox?

Is er geen Evangelische partij talrijk genoeg om voor hare zonen een hoogleeraar aan te vragen in haren geest?

Moeten allen gedwongen worden, tenzij ze van het predikambt voor hunne zonen willlen afzien, zich eene òf moderne, òf orthodoxe opleiding te laten welgevallen?

Zou het billijk zijn, op zoodanige wijze eene minderheid, doch die mede van de bekwaamste mannen in hare gelederen telt, te onderdrukken en haar den pas af te snijden?

De schrijver eindigt zijn stuk met den wensch, dat hij blijken moge niet te vergeefs te hebben geschreven; hij hoopt de oogen der heeren curatoren en van den minister te hebben geopend voor de aanspraken der orthodoxie op het opengevallen profesoraat.

Hij doet daartoe ten slotte een beroep op — **het volk**, dat, blijkens den uitslag der kerkelijke verkiezingen en den toeloop naar de orthodoxe predikanten, toont van de Groninger evenmin als van de moderne rigting gediend te zijn.

Wij doen een beroep op den wetenschappelijken en praktischen zin der curatoren, opdat zij, aan de rigting die eens den roem der akademie uitmaakte en haren naam heinde en verre droeg, een deel der eere geven, die haar toekomt; — en aan de velen, die tot haar behooren, al deelen zij op dit oogenblik niet in de gunst des „volks", de gelegenheid van eene akademische opleiding in hunnen geest niet onthouden.

Digitized by Google

OVER DE BRONNEN DER CHRISTELIJKE WETENSCHAP VAN GOD EN VAN HET LEVEN GODS.

De christelijke wetenschap heeft niet slechts God naar zijn bestaan, wezen en eigenschappen tot inhoud, maar ook het l e v e n Gods. Zij zoekt niet alleen Gods bestaan en wezen te begrijpen, maar ook hetgeen God gedaan heeft en nog doet, in betrekking tot de menschen. Hieruit volgt van zelf, dat wij ons niet alleen tot de natuur, tot alles wat rondom ons bestaat, ook niet tot onze rede en ons geweten als bronnen kunnen bepalen, maar ook de geschiedenis moeten raadplegen, voor zoover zij ons bekend maakt met hetgeen God voor ons menschen gedaan heeft en nog doet. Ja, zij is wel de eerste en voornaamste bron voor de openbaring van het leven Gods. En hebben wij uit haar het leven Gods leeren kennen en verstaan, dan zullen wij ook des te beter en te juister God zelf in zijn bestaan, wezen en eigenschappen begrijpen.

Wanneer wij echter hiertoe het ruime veld der geschiedenis eerst in zijn geheel moesten overzien, dan zou die taak ongetwijfeld te veelomvattend worden. Wij hebben toch eene geschiedenis van de natuur, van den mensch en van de volken; eene geschiedenis

Digitized by Google

van de godsdiensten, van de wetenschappen enz. Doch daar wij in onze wetenschap ten doel hebben het leven Gods vooral in betrekking tot de menschen te begrijpen, is het voldoende, ons tot de geschiedenis van den mensch en van de volken te bepalen. Maar ook dit veld is nog te ruim, zullen wij kunnen verwachten ooit het voorgestelde doel te bereiken. Daar het ons evenwel niet zoozeer te doen is, om alles te weten, wat God gedaan heeft en doet, als wel Zijn leven te begrijpen, kunnen wij ons tot enkele bijzondere feiten bepalen. Wanneer wij het leven van een mensch willen begrijpen, en het ons niet zoozeer te doen is, om van hem eene tot in alle bijzonderheden afdalende kennis te verkrijgen, dan hebben wij niet noodig alles van hem te weten, wat hij van den beginne af, ieder uur, gedaan heeft. Wij hebben alleen noodig die bijzonderheden te kennen, waarin vooral zijn aard, zijn karakter, zijne vermogens en krachten bijzonder aan het licht komen. Deze toch leveren ons de gronden, waarop wij een juist begrip van hem kunnen vormen in onderscheiding van andere menschen.

Wij hebben dus, om het leven Gods te begrijpen, ons alleen te bepalen tot die geschiedenis, waarin bij uitnemendheid uitkomt, wat God voor de menschen gedaan heeft, waarin zijn werken en leven voor de menschen helder en duidelijk geopenbaard is. Kennen en begrijpen wij die feiten, dan zullen wij daarna Gods leven in geheel de geschiedenis der volken kunnen nagaan.

Als zoodanige feiten worden door het woord c h r i s t e l i j k die aangewezen, welke vooral de geschiedenissen in de h. S. en bij uitnemendheid die van JEZUS

Digitized by Google

CHRISTUS aangeven. Dit is ook geheel natuurlijk, want alleen in die geschiedenis is het duidelijk uitgekomen, dat God de eenige ware God is, en dat Hij de menschen tot erkenning en aanbidding van Hem als zoodanig wil opleiden.

§ 1.

Kunnen wij bij de christelijke wetenschap van onderscheidene bronnen, of moeten wij slechts van ééne bron spreken?

Wat kan de bedoeling dezer vraag zijn? Zij kan niet anders beteekenen dan, of wij alleen door het leven van JEZUS tot een volledig inzien kunnen komen van Gods bestaan en wezen, en daaruit zijne beschikkingen en bedoeling met ons menschen genoegzaam begrijpen, of dat wij daartoe nog andere bronnen moeten raadplegen?

Het woord christelijk vordert in het geheel niet, dat wij ons eenig en alleen tot de Evangeliën bepalen, die het leven van JEZUS hebben medegedeeld, met uitsluiting van alle andere schriften des O. en N. V. Dat spreekt wel van zelf, als wij bedenken, dat JEZUS zijn onderwijs bouwde op de Schriften des O. V., en uitging van de ontwikkeling daardoor te weeggebracht, en dat de overige Schriften des N. V. aanwijzen, hoe het onderwijs en leven van JEZUS door zijne eigene leerlingen en eerste volgelingen werd opgevat. Wij moeten dus ook deze raadplegen, zullen wij het leven van JEZUS recht kunnen verstaan. Bij de christelijke wetenschap moet dus de h. Schrift in het algemeen,

Digitized by Google

maar vooral JEZUS CHRISTUS in zijne prediking en zijn leven ten grondslag liggen, evenzeer als bij de wetenschap der natuur de sterkst sprekende verschijnselen ten grondslag liggen, die wij rondom ons waarnemen.

Evenwel, al erkennen wij de h. S. in het algemeen en JEZUS CHRISTUS vooral voor de bronnen van de christelijke wetenschap, zoo moeten wij toch aan de kennis, die wij zoowel uit onze rede en ons geweten, als uit de natuur omtrent God en zijn leven kunnen putten, hare waarde en rechten laten behouden. Is ook JEZUS CHRISTUS de eerste en voornaamste bron, en wat de overige schriften des O. en N. V. bevatten, de tweede, wij kunnen uit die bronnen geene wetenschap afleiden, zonder gebruik te maken van onze rede, van ons geweten en van hetgeen de natuur rondom ons leert. Anders komen wij niet tot het inzien der hoogste waarheid, tot de wetenschap van God. Wij moeten hetgeen wij vooral in JEZUS CHRISTUS gevonden hebben, met onze rede en de uitspraken van ons geweten, en met hetgeen wij in de natuur zien, in overeenstemming brengen, zullen wij tot de wetenschap komen, wie God is, zullen wij Zijn leven kunnen verstaan.

Hieruit volgt weder, wat wij reeds aangetoond hebben, dat er geen wezenlijk onderscheid bestaat tusschen de speculatieve theologie en de christelijke wetenschap, dan in zoover de eerste ten onrechte op beperkter grondslagen bouwt. De aardrijkskunde van vroegere dagen verschilt in wezen niet van die der latere, hoewel deze meer bronnen kan raadplegen. Vóór de ontdekking van Amerika en Australië kon het wel niet anders, of zoowel de aardrijkskunde als de natuurkunde moesten

Digitized by Google

onvollediger en gebrekkiger zijn, dan zij na die ontdekking zijn geworden; maar daarom veranderden zij in wezen niet. Zoo is het ook hier. Bij de speculatieve theologie meent men zijne wetenschappelijke kennis uitsluitend, òf uit de natuur òf ook uit het onderzoek van den mensch zelven te kunnen putten, vanwaar SOCRATES uitging, òf men neemt ook daarbij, als de empirische school, zijne ondervinding en de geschiedenis op. Maar nemen wij nu in de christelijke wetenschap daarenboven en voor alles het leven van JEZUS en de h. Schrift onder de bronnen op, dan kan dit geene andere verandering maken, dan dat ons meer bronnen ten dienste staan. Als wij een wetenschappelijk begrip over het geweten willen zoeken, zal het onderzoek gewis onvolledig, zoo niet onjuist uitvallen, indien wij niet allereerst van SOCRATES als bron uitgaan, en zijn leven als het leven des gewetens hebben begrepen. Maar nog veel minder kunnen wij eene christelijke wetenschap verkrijgen, waarbij niet JEZUS CHRISTUS de eerste bron is.

Hier doet zich echter eene gewichtige bedenking voor, en wel dat de christelijke wetenschap, indien daarvoor de h. Schrift en bij uitnemendheid het leven van JEZUS de bron is, dan geen geheel zelfstandige wetenschap kan zijn. Die bron kan toch alleen in zoo verre waarde voor ons hebben, als de overtuiging vast staat aangaande de geloofwaardigheid der berichten. Indien deze geloofwaardigheid niet eerst in de Inleiding bewezen is, is het dan wel mogelijk tot christelijke wetenschap te komen? En die geloofwaardigheid kan in onzen tijd niet, als voor ieder overtuigend geacht worden bewezen te zijn.

Digitized by Google

Dit bezwaar heeft men gevoeld en erkend en daarom ook, bij de behandeling van de Christelijke dogmatiek, een deel gewijd aan de geloofwaardigheid en aan de apologie der Openbaring (1).

In waarheid, zoolang men nog door Christelijke wetenschap alleen „eene systematische ontwikkeling verstaat van den inhoud en grond der godsdienstige waarheid, die door de Christelijke Kerk in het algemeen erkend en beleden wordt, op grond van JEZUS CHRISTUS en de Schrift" (2), schijnt wel de geloofwaardigheid in de Inleiding tot de dogmatiek bewezen te moeten worden, ofschoon zij niet tot het systeem maar tot de geschiedenis van de boeken des N. V. behoort. Maar indien dit in de Inleiding tot onze wetenschap vereischte is, zal men zelfs nog in onzen tijd tot geen ware wetenschap van God kunnen komen. Want zij zou geheel daarvan afhankelijk zijn, of hetgeen ons aangaande JEZUS is bericht, betrouwbaar was. En hiermede wordt zij geheel onzeker. Dan kan zij in de eene eeuw geheel anders zijn dan in eene andere; en dat niet, omdat wij het overgeleverde in eene volgende eeuw beter begrijpen, maar omdat de wetenschap van God voortdurend afhankelijk wordt van de bestrijding van de echtheid der bronnen of van hare geloofwaardigheid. Daardoor zou zij aan eene voortdurende onzekerheid zijn blootgesteld, waarmeê zij eigenlijk niets moest te maken hebben, zullen wij van eene Christelijke wetenschap in den vollen zin des woords kunnen spreken, die ons de hoogste waarheid, God, leert begrijpen. Hangt de Christelijke wetenschap daarvan af, wat JEZUS heeft gezegd, dan kunnen wij alleen van

Digitized by Google

een Christelijk leerbegrip op bepaalde tijden spreken, en de ontwikkeling van de Christelijke wetenschap wordt dan eigenlijk eene geschiedenis van leerstellingen, zooals zij in de verschillende tijden werden voorgedragen. Maar het onderzoek naar de geloofwaardigheid behoeft niet in de Inleiding tot de Christelijke wetenschap opgenomen te worden. Zij moet een deel blijven uitmaken van de Geschiedenis der Schrift. Wij verstaan toch door de Christelijke wetenschap de wetenschappelijke ontwikkeling van hetgeen wij voor alles in CHRISTUS als waarheid inzien en begrijpen aangaande God en Diens leven in betrekking tot de menschen. Bij dien verstande is de geloofwaardigheid der getuigen wel voor ons zelven bij ons onderzoek van belang, maar behoort niet tot de Inleiding op de Christelijke wetenschap van God. Naarmate wij meer overtuigd zijn van de trouw en zekerheid der berichten omtrent JEZUS, en ons dus meer overtuigd kunnen houden God in hem volkomen te zullen leeren kennen, naar die mate zullen wij voor onze wetenschap daarin een toetssteen hebben, waaraan wij onder ons onderzoek telkens kunnen beproeven, of onze leerstellige begrippen juist zijn, in zoover wij daaruit de gegevens in JEZUS geheel en al kunnen verklaren. Aan de trouw dier berichten twijfelende, loopen wij niet zelden gevaar, om te verwerpen, wat wij niet hebben begrepen, en worden daardoor dikwerf langen tijd verhinderd de waarheid in te zien. Zoo heeft eenmaal de Academie van Parijs de berichten van dusgenoemde vallende sterren als een fabel aangemerkt, omdat zij het feit niet begreep. Zoo heeft men vroeger algemeen verworpen, wat HERODOTUS over Egypte verhaalde, maar werd door latere ontdek-

Digitized by Google

kingen weder gedwongen dit oordeel terug te nemen. Staat nu de geloofwaardigheid der berichten in onze Evangeliën bij ons niet vast, dan zullen wij van zelven, van een wijsgeerig begrip uitgaande, ook a priori, evenals de Parijsche Academie de berichten over de vallende sterren, de wonderverhalen verwerpen. Staat echter die geloofwaardigheid bij ons vast, dan zullen wij allereerst twijfelen aan de juistheid van ons wijsgeerig begrip over God en het leven Gods, indien dat begrip de wonderen buitensluit. In het eerste geval zullen wij er niet aan twijfelen, of ons wijsgeerig begrip van God als den Absolute is geheel waar, waarbij wij dan het begrip van God als den Vader in de Hemelen slechts als eene poëtische gedachte beschouwen. En daarmede houdt eigenlijk alle werkzaamheid Gods in de wereld op. Staat echter de geloofwaardigheid vast, dan zullen wij al meer inzien, dat wij God als den Hemelschen Vader moeten beschouwen, die altijd werkt. Wij zien toe, of wij ook daarin de wonderverhalen kunnen opnemen, zonder dat wij den samenhang der natuur verbreken.

Maar hoe gewichtig voor ons bij het zoeken naar wetenschap, de geloofwaardigheid der berichten moge zijn: daarom behoort het bewijs daarvoor nog niet tot de Inleiding op de Christelijke wetenschap; want zij hangt daarvan niet af. Wij zeggen met LUTHER (3): „Wij nemen niet als waar aan, omdat de Apostelen het gesproken hebben, maar omdat het waar is, wat de Schrift zegt, nemen wij het als waarheid aan". Wat dus of de Schrift of JEZUS zeggen, geldt voor ons in de wetenschap alleen als waarheid, omdat wij het als zoodanig hebben ingezien en begrepen. Voor onze Christelijke wetenschap is alleen de overtuiging

Digitized by Google

noodig, dat wij vooral door JEZUS tot de waarheid zullen komen. En voor die overtuiging hebben wij recht in de ervaring. Zoo wel de geschiedenis als onze ondervinding toonen ieder aan, dat de beoefening der Schrift en de kennis van JEZUS CHRISTUS naar de Evangeliën het meest hebben bijgedragen, om het menschdom tot het inzicht der hoogste waarheid te leiden. Waar het menschdom het onderzoek der waarheid uit het oog verloor, hebben zij het overal weder tot dit onderzoek en de kennis der waarheid teruggebracht. Wij kunnen hier eenigermate de woorden overnemen van HOOIJKAAS (4): „Aanleg en ervaring zouden toch nimmer tot eene hoogere ontwikkeling opvoeren, ware het niet, dat er enkele zeer uitstekende persoonlijkheden waren opgetreden, die door de zuiverheid en scherpte van hun zielsoog vatbaar waren voor eene hoogere openbaring dan de gewone menschen, dan voorgeslacht of tijdgenoot. Dat zijn de godsdienststichters en hervormers, de oude en nieuwe profeten, dat is bovenal de CHRISTUS. Wat zij van de waarheid hadden ingezien, zij deelden het mede, en het werd het erfgoed der menschheid, die, door hen opmerkzaam gemaakt en op het rechte spoor geleid, voortaan hetzelfde licht kan opvangen. Zij zijn in zeker opzicht te vergelijken met het natuurkundig genie, dat het eerst de wet der zwaartekracht, of welke andere ook, met het sterrekundig genie, dat het eerst den omloopstijd der kometen of de plaats van onbekende planeten berekende; na hen kan ieder, met eenige kennis en voldoende hulpmiddelen toegerust, hetzelfde vinden, wat zich eerst aan hun grooten geest had ontdekt. Zij genieten in het ontzag dat wij voor hen koesteren, immer een ze-

Digitized by Google

ker door ons vrijwillig hun toegekend gezag. In deze edelste vertegenwoordigers van ons geslacht vindt de waarheid hare laatste handhaving, misschien de beste wel."

Wanneer wij nu op dien grond de hoogste waarheid, God en zijn leven in betrekking tot de menschen, door JEZUS zoeken te begrijpen, dan kunnen wij bij de Inleiding tot die wetenschap het bewijs voor de geloofwaardigheid der evangelische berichten ter zijde stellen. Bevinden wij bij de uitkomst, dat wij in JEZUS de hoogste waarheid hebben gevonden, omdat wij haar inzien, erkennen en begrijpen, dan wordt door ons onderzoek de geloofwaardigheid der berichten over JEZUS bevestigd. Stuiten wij op het een of ander, of zelfs op veel dat ons van JEZUS bericht wordt, wat wij niet inzien of begrijpen, dus niet kunnen bewijzen, wel nu, hoe waar het ook moge zijn, dan kunnen wij het in onze wetenschap niet opnemen. Wij behoeven evenmin het bewijs voor de geloofwaardigheid der berichten omtrent JEZUS in de Inleiding op te nemen, als het bij de speculatieve theologie, die alleen van de rede, het geweten en de ervaring uitgaat, noodig wordt geacht vooraf het recht van rede en geweten, of de geloofwaardigheid der geschiedenis te bewijzen. Hoe onzeker ook de berichten zijn, die wij van SOCRATES hebben, wij kunnen daaruit toch tot het rechte begrip van het geweten komen. Als wij dit daaruit verkregen hebben, gaan ons die berichten, wat hunne geloofwaardigheid betreft, voor dit doel niet verder aan.

Het komt bij de christelijke wetenschap daarop alleen aan, of wij de waarheid inzien; langs welken

Digitized by Google

weg wij daartoe komen, is voor haar onverschillig. In de Inleiding behoort het bewijs voor de geloofwaardigheid der berichten niet te huis, omdat de wetenschap zelfstandig en onafhankelijk is.

§ 2.

Wat verstaan wij door de Schrift?

Beschouwen wij de Schriften, de h. Schrift, den Bijbel, en daarin vooral het leven van JEZUS, wat hij gepredikt en gedaan heeft, door hen beschreven, die van JEZUS onderwezen waren, als de eerste en voornaamste bronnen van de Christelijke wetenschap, dan is voor alles noodig, dat wij nader bepalen, in welken zin wij de Schrift als bron aanmerken.

Door de Schriften, sedert CHRYSOSTOMUS Bijbel genoemd, verstaan wij in het algemeen, historisch, de Schriften der Joden in de Hebreeuwsche taal, en die der apostelen en eerste volgelingen van JEZUS, in de Grieksche taal geschreven, welke door Gods Voorzienigheid ons geschonken en tot heden toe bewaard zijn gebleven.

Wij noemen ze heilige Schrift, omdat wij daarin de geschiedenis der menschen in betrekking tot God vinden voorgesteld, dat is, omdat daarin alles, wat geschiedt, beschouwd wordt, als door God beschikt, ten einde eerst één volk en daarna alle volken tot zijne kennis en tot waren godsdienst op te leiden. Zij willen dus beschouwd worden als geschriften, waarin, als bevattende Gods openbaring, onderwijs over godsdienstige waarheden wordt gegeven, zoowel in hare geschie-

Digitized by Google

denis als in hetgeen door bijzondere menschen, van Gods geest verlicht en bezield, aan menschen werd medegedeeld. (5)

Men noemt die verzameling van schriften daarom ook wel Gods woord. Spraakkundig zou die benaming beteekenen het woord, dat God gesproken heeft. Maar naardien God daarin meestal wordt voorgesteld tot menschen gesproken te hebben door menschen, die als zijne bijzondere gezanten, door zijn geest verlicht, werden beschouwd, kunnen wij door Gods woord niet het woord verstaan, dat God gesproken heeft, maar moeten daardoor het onderwijs verstaan, zijne openbaring, zoowel in de gebeurtenissen zelven, als door bijzondere menschen, profeten en apostelen aan de menschen gegeven, over de waarheden, die betrekking hebben op de kennis en den dienst van God.

Doch men heeft die Schriften niet alleen daarom het woord Gods genoemd, omdat het onderwijs van God, hetzij door gebeurtenissen, hetzij door profeten en apostelen gegeven, daarin bij uitnemendheid gevonden wordt; maar ook omdat men daarin tevens een leerbegrip van God zelf medegedeeld meende te vinden.

Te recht begreep men daarbij, dat het dan vooral aankwam op de juiste en rechte bewoordingen, waarin dit leerbegrip gegeven was. Daarom meende men ook, dat de mannen, die dit mededeelden in hunne Schriften, onder Gods bijzondere leiding gestaan hadden, zoodat zij bij alles, wat zij opteekenden, voor dwaling waren bewaard geworden. Men drukte deze leiding uit met een woord aan de Schrift ontleend,

Digitized by Google

en noemde haar Theopneustie, ingeving van God (6).

Het spreekt van zelf, dat wij, die in de verhalen der feiten en in de redenen der door Gods geest bezielde mannen alleen onderwijs aangaande God, maar geen wetenschap zoeken, de Schriften des O. en N. Verbonds zóó niet kunnen beschouwen. Wij vinden ook niet, dat de schrijvers zich zulk een gezag hebben toegekend. Niets kon ook meer in strijd zijn met den geest van JEZUS, dan aan zijne apostelen zulk een gezag te geven. Bij JEZUS gold het (7): die de eerste zijn wil, die zij de allerlaatste en aller dienaar. Eerst als men vooraf dit begrip als noodzakelijk heeft vastgesteld, omdat men in de Schrift wetenschap zoekt, kan men het meenen in vele plaatsen te vinden.

Men heeft beweerd (8), dat zulk eene eenige en bijzondere leiding daaruit volgen zou, omdat JEZUS zijne apostelen op éenen rang plaatst met de profeten des O. T., ja, zelfs hen boven dezen verheft (9). Doch dit toegegeven, wat bewijs ligt daarin voor die bijzondere leiding, de Theopneustie? Dan alleen ligt er een bewijs in, wanneer men a priori aanneemt en voor ontwijfelbaar houdt, dat zij is ten deel gevallen aan de profeten. En eens aangenomen, dat de profeten die bijzondere leiding hadden, dan zouden haar nu niet alleen de apostelen, maar ook alle christenen moeten ondervinden, want wat JEZUS in de aangehaalde plaatsen toezegt, geldt niet alleen van de twaalve, maar van allen die in hem gelooven.

Immers bij de woorden (10): „Verheugt u en weest blijde, want uw loon is groot in de hemelen. Zóo toch vervolgde men de profeten

die vóór u geweest zijn," is geen sprake van de twaalve, maar van alle volgelingen van JEZUS, die in waarheid de zijnen zijn. Wat JEZUS bij MATTHEUS (11) zegt: weest niet bezorgd, hoe en wat gij spreken moet; want het zal u in die ure gegeven worden, want gij zijt het niet, die spreekt, maar het is de Geest uws Vaders, die in u spreekt, zegt hij wel tot zijne apostelen alleen. Maar de evangelische schrijvers hebben dit niet zoo opgevat, alsof hiermede alleen aan de apostelen buitengewone hulp werd toegezegd. Neen, volgens hen geldt die toezegging niet slechts de twaalve, maar alle geloovigen; want LUCAS neemt die woorden geheel algemeen (12), en geeft ze op als tot al de volgelingen van JEZUS gesproken (13). Gewis spreekt JEZUS bij LUCAS tot zijne twaalve, als hij zegt (14): Ik zend de belofte mijns Vaders op u; maar gij, blijft in de stad, tot dat gij kracht uit den hooge hebt aangedaan. Maar geldt dit alleen volgens hem de twaalve? Hoe kon hij dan mededeelen, dat PETRUS aan de scharen op den Pinksterdag zeide (15): een iegelijk van u late zich doopen, en gij zult de gave des h. Geestes ontvangen? of van CORNELIUS en zijn huis zeide (16): dat God hun den h. Geest gaf even als aan ons. En zoo aan de apostelen alleen? hebben dan MARCUS en LUCAS en andere schrijvers der h. Schriften dien geest niet ontvangen? En kan dan die belofte beteekenen, dat zij bij hun schrijven voor alle dwaling of min juiste mededeeling bewaard zouden worden? Zeide JEZUS in zijne afscheidsrede (17) tot zijne apostelen, dat de Geest der waarheid in hen zou zijn, dat die Geest zou mede-

Digitized by Google

getuigen, de wereld overtuigen, hen tot de waarheid leiden; die toezegging gold hen niet als apostelen, maar als leerlingen van JEZUS tegenover de wereld. JOHANNES heeft die belofte ook rechtstreeks op alle geloovigen toegepast, als hij in zijn Brief verklaart (18): En de zalving, die gij van hem ontvangen hebt, blijft in u, en gij hebt niet noodig, dat iemand u onderwijze; maar gelijk zijne zalving u alles leert, zoo is zij ook waarachtig en geen leugen, en blijft gij in hem, gelijk zij u geleerd heeft.

Dat de schrijvers zelven van inspiratie in bovengenoemden zin niet spreken, kan niet ontkend worden (19). Wil men daartegen beweren, dat het zwijgen over eene zaak haar nog niet opheft, — dit is recht. Maar wanneer zij er toch nooit van spreken, hoe kan men haar dan hun toeschrijven? Of kan men de inspiratie als bewezen aannemen, terwijl zij er niet alleen niet over spreken, maar haar zelfs niet aanhalen onder de bronnen die zij gebruikten, ofschoon toch JEZUS uitdrukkelijk gezegd had (20), dat zij jà getuigen zouden, maar ook de h. Geest?

Het begrip der Theopneustie is dan ook in onzen tijd zoo veranderd, dat het historisch meer in naam dan in werkelijkheid bestaat. Hoe beschouwt men haar in onze dagen? Zij wordt gezegd (21) „het natuurlijk gevolg te zijn van de hoogere bezieling en leiding en moet, met afwijzing van elke mechanische voorstelling aldus worden opgevat, dat zoowel aan het onmiskenbaar goddelijke, als aan het waarachtig menschelijk karakter des bijbels volkomen recht wedervaart, en dat beide begrippen van h. Schrift en

Digitized by Google

Gods woord aan de eene zijde behoorlijk onderscheiden, aan de andere in hunne hoogere eenheid en hunnen juisten samenhang voorgesteld worden." Maar wat is dan nu Theopneustie? Is zij een natuurlijk gevolg van de bezieling des h. Geestes, dan moet zij bij alle geloovigen plaats vinden, daar niemand JEZUS Heer kan noemen dan in den h. Geest. (22) Dus bestaat zij daarin, dat allen door Gods Geest bezield, in dien Geest zullen spreken en handelen, zoodat onmiskenbaar het goddelijke en het waarachtig menschelijke uitkomt. Zeer waar, want waar het goddelijk levensbeginsel is, zal dit hoe langer hoe meer al het menschelijke bezielen en doordringen. Wie zou dit ooit weerspreken? Maar dit geeft aan de apostelen, noch aan de schrijvers van den Bijbel iets boven iederen waren Christen vooruit. Is nu de Theopneustie der Schriften ook het natuurlijk gevolg van de Theopneustie hunner schrijvers, evenzeer als de werken van den Christen de vrucht des Geestes zijn, (23) dan volgt niet uit die stelling, dat alleen de apostelen en de schrijvers van het O. en N. T. eene bijzondere leiding Gods hebben ondervonden, zoo als geen ander, of dat wij alleen de woorden der profeten, apostelen en van de andere schrijvers des O. en N. T., die geen profeten of apostelen waren, als bepalingen voor het leerbegrip kunnen en moeten opvatten. Geeft men nu verder toe, dat de ontdekking van fouten en onnauwkeurigheden in hunne schriften niet met de Theopneustie in strijd is; wat blijft er dan voor het begrip daarvan over? Is het niet duidelijk, dat, wat men zich vroeger onder dat begrip dacht, alleen noodig was, om de woorden der schrijvers als dogmatiesche bepalingen op te vat-

Digitized by Google

ten? Zoo lang echter het begrip niet bepaald en empirisch is bewezen uit de Schrift zelve, kunnen wij in dien zin de h. Schrift niet als Gods woord opvatten, alsof zij door God bij het schrijven zou ingegeven zijn. (24)

Met het volste recht noemen wij echter deze schriften de h. Schrift; omdat daarin het bijzonder onderwijs van God is gegeven; d. i. omdat in die Schriften wordt medegedeeld, wat al bijzonders door God gedaan is, om de menschen tot de rechte kennis van Hem, tot geloof in Hem op te leiden, opdat zij Zijn leven zouden deelachtig worden. Dit onderwijs nu, die openbaring Gods, volgens die Schriften, van Joden en Christenen afkomstig, op verschillende tijden gegeven, is niet overal hetzelfde, maar zeer onderscheiden. Het eerste gedeelte dier Schriften, het O.V., allereerst het eigendom der Joden, had in haar geheel vooral de strekking, om vooreerst aan het Joodsche volk de kennis van den eenigen God mede te deelen, bij dit volk te bewaren en het daardoor tot vertrouwen op en gehoorzaamheid aan God te gewennen. Het spreekt van zelf, zou dit onderwijs doel treffen, dan moest het gegeven worden naar de vatbaarheid en de ontwikkeling, waarop het volk stond. Naarmate die vatbaarheid en ontwikkeling grooter werd, kon ook het onderwijs, door de profeten gegeven, al vollediger worden. Volkomen werd het eerst gegeven in en door JEZUS. In de Schriften des N. T. heeft God ons bewaard, wat JEZUS leerlingen van hem gehoord of gezien hebben, en hoe zij zelven de godsdienstige waarheden, in hem geopenbaard, meer bijzonder en duidelijk hebben erkend of op het leven toegepast.

Wij vinden dus in de h. Schrift het onderwijs

Digitized by Google

van God, zooals het op verschillende tijden gegeven is, en hoe de menschen in overeenstemming met hunne vatbaarheid en naar den trap van ontwikkeling, waarop zij in de verschillende tijden zich bevonden, dit hebben opgevat en toegepast. Daarin is, bij het onveranderlijk ware en blijvende veel, dat voorbijgaande en alleen tijdelijk is. Daaruit zien wij, dat men ten tijde van NOACH (25) aan de menschen door God verboden meende, het vleesch met het bloed te eten; en door God geboden, dat hij, die menschenbloed had vergoten, door menschen zou gedood worden. Wij begrijpen dat zulke geboden voor dien tijd geschikt en gepast waren, maar kunnen die niet beschouwen als geboden van God voor onzen tijd. Wanneer wij aan ABRAHAM en aan het van hem afstammende volk de besnijdenis zien voorschrijven, als teeken huns verbonds met God (26), dan gevoelen wij, dat dit voorschrift alleen tijdelijk is en nu niet meer geldt (27). Het is dus niet genoeg, wat als onderwijs van God in de Schriften is opgegeven, op te nemen, te ordenen en te rangschikkan; wij moeten ook beoordeelen, wat daarin blijvend, en wat daarin tijdelijk is, en hoe wij het op het leven al onbekrompener moeten toepassen.

De h. Schrift behelst grootendeels geschiedenis, maar uit een eigenaardig oogpunt beschouwd. Al, wat geschiedt, wordt daarin voorgesteld als door God gedaan en beschikt, om de kennis van Hem en het geloof in Hem eerst bij één volk te bewaren, ten einde daarna het geheele menschdom in dien zegen te doen deelen. Feitelijk is dan ook de ware kennis van God en het geloof in Hem door de h. Schrift algemeen verspreid.

Digitized by Google

Wij kunnen dus op ons christelijk standpunt uit de Schriften des O. V. niet volledig het onderwijs Gods afleiden, omdat dit telkens geheel gewijzigd is naar de behoefte en de ontwikkeling, waarop het Joodsche volk stond. Volledig kunnen wij het eerst afleiden uit hetgeen in JEZUS gegeven is (28); want niemand heeft ooit God gezien, de eeniggeboren Zoon, die in den schoot des Vaders was, die heeft Hem verklaard. JEZUS zelf getuigde (29): Ik ben de weg, en de waarheid, en het leven, niemand komt tot den Vader dan door mij.

Maar hoe is dit onderwijs Gods in hem gegeven? Wederom niet in zijne prediking alleen. JEZUS heeft wel gezegd (30): Ieder dan, die deze mijne WOORDEN hoort en ze doet, die zal ik vergelijken bij een wijs man, die zijn huis op de rots gebouwd heeft. En ieder, die deze mijne WOORDEN hoort en ze niet doet, zal vergeleken worden bij een dwaas man, die zijn huis op het zand gebouwd had. Hij heeft wel gezegd (31): Wie mij niet lief heeft, bewaart mijne WOORDEN niet, en het WOORD dat gij hoort, is het mijne niet, maar dat des Vaders, die mij gezonden heeft. Maar ook in zijn leven is ons dat onderwijs Gods geschonken. JEZUS toch heeft evenzeer naar zijne werken verwezen, zeggende (32): Indien ik niet de WERKEN mijns Vaders doe, gelooft mij niet, maar doe ik ZE, al gelooft gij mij niet, zoo gelooft de WERKEN, omdat gij weet, dat de Vader in mij is en ik in den Vader ben. JEZUS vorderde, dat men niet alleen naar hem hooren, maar

Digitized by Google

ook op hem zien zou, om in hem te gelooven, want dat is volgens hem (33) de wil zijns Vaders, dat ieder, die den Zoon AANSCHOUWT en in hem gelooft, het eeuwige leven hebbe. Hij eischte, dat men, op hem ziende, hem zou volgen (34): Wie dan zijn kruis niet draagt en mij VOLGT, kan mijn leerling niet zijn.

Wat nu het onderwijs betreft in de woorden van JEZUS gegeven, moet worden opgemerkt, dat die woorden gesproken zijn naar de vatbaarheid der hoorders. Veel ging JEZUS voorbij en menige dwaling bestreed hij niet, omdat het voor zijn tijd minder voegde. Mocht men ook, wat hij mededeelde, niet aanstonds geheel verstaan en inzien, het was toch zoo na mogelijk naar de toenmalige vatbaarheid ingericht. Hij gaf zijn onderwijs in dien vorm, als het meest geschikt was voor den verstandelijken en zedelijken toestand, waarin zijne hoorders verkeerden (35).

Wat zijne lotgevallen betreft, zij hingen zeker van verschillende omstandigheden af, die wij in zoover toevallig kunnen noemen, als zij geheel anders zouden geweest zijn, indien hij vroeger of later, of onder een ander volk geleefd had, maar toch overal worden zij voorgesteld als door God beschikt (36), en dien tengevolge zoo ingericht, dat zij voor hen, die nadachten, eene openbaring van God inhielden.

Dat onderwijs werd op verre na bij JEZUS' leven niet verstaan. Nog in den laatsten nacht zijns levens moest hij zelfs tot zijne uitverkorene vrienden zeggen, die hij zou uitzenden, om van hem te getuigen (37): Nog veel heb ik u te zeggen, maar gij kunt

Digitized by Google

het thans niet dragen. Zij begrepen nog geheel niet, dat hij lijden moest, om tot zijne heerlijkheid in te gaan (38). Ook zij kwamen eerst later tot eene rijkere en diepere opvatting van hetgeen God in hem geopenbaard had (39).

In de brieven der apostelen en andere schrijvers des N. V. vinden wij ongetwijfeld verschillende godsdienstige onderwerpen, maar grootendeels zijn deze van zedelijken inhoud. Zij dringen vooral op geloof en liefde aan. Ook die inhoud is geheel overeenkomstig de behoefte van dien tijd. Waar de Christenen in strijd handelden met den geest van JEZUS, daar werden zij terecht gewezen en bestraft; maar hunne dwalingen zijn niet de onzen, ten minste niet in denzelfden vorm. Uitsluitend verstandelijk, dat is, eeniglijk verlichting bedoelende, is de inhoud nergens. Al zoeken zij ook tegenover de verkeerde handelingen eenige waarheid in het licht te stellen, het is hun nooit zoo zeer te doen, om de bedenkingen des verstands op te lossen, als wel om de gezegende werking der waarheid voor het gemoed aanschouwelijk te maken. Zij zoeken door de kennis van God in JEZUS CHRISTUS alleen het christelijk leven te bevorderen.

Onze slotsom is: dat wij wel in de h. S. het onderwijs van God kunnen vinden, maar wetenschap alleen door eigen nadenken. Wij vinden in de h. S. daarvoor alleen de gegevens, waaruit wij moeten afleiden en zoeken te begrijpen, wat God ons wil leeren, op gelijke wijze als wij uit de gegevens der natuur tot hare wetenschappelijke kennis komen en hare verschijnselen moeten leeren verstaan.

Digitized by Google

§ 3.

Is de h. Schrift onmiddellijk de bron van de christelijke wetenschap?

Uit het voorgaande volgt reeds van zelf, dat de Schrift niet onmiddellijk de bron is van de wetenschap van God en het leven Gods, evenmin als de waarneming van de verschijnselen in de natuur onmiddellijk de bron is van de wetenschap der natuurkunde. Wij kunnen alleen door eigen nadenken, door ons oordeel en door onze rede' daaruit tot wetenschap komen Dat geen der schrijvers de waarheden, wetenschappelijk geordend, mededeelt, geen een eigenlijk systeem geeft, waaruit wij kunnen zien, hoe de waarheden, in de Schrift vervat, hetzij in woorden, of in feiten voorgesteld, met elkander in samenhang staan en tot eenheid zijn verbonden, zoodat wij ze kunnen verstaan en inzien, wordt door ieder toegestemd. Hoe zou men dit ook hebben kunnen beweren, ziende, dat de inhoud grootendeels of geschiedenis is, of uitspraken zijn van mannen, die overtuigd waren, dat zij, wat zij hun volk voorhielden, van God hadden ontvangen, zonder in aanmerking te nemen, wat zij uit zich zelven, of uit de gebeurtenissen, die hun overkwamen, door nadenken hadden verkregen? Het valt ieder in het oog, dat de schrijvers zich om geen wetenschap hebben bekommerd. Zij dachten er niet aan, om hunne getuigenissen en de feiten, die zij mededeelden, met elkander in overeenstemming te brengen. Zij deelen eenvoudig hunne ervaringen en overtuigingen mede, zonder er zich over te bekommeren, hoe het een met

Digitized by Google

het ander overeenkwam, of dat de eene mededeeling de andere tegensprak. Hiervan vinden wij treffende voorbeelden in hetgeen een en dezelfde schrijver over Gods gezindheid heeft verklaard.

De auteur van de boeken van SAMUEL zegt (40), dat God tot SAMUEL zeide: HET BEROUWT MIJ, dat ik SAUL tot koning gemaakt heb, omdat hij niet naar mij hoort. SAMUEL over die verwerping van SAUL bedroefd, trachtte echter God te verbidden, maar te vergeefs. Daarop legt de schrijver aan SAMUEL het woord in den mond (41): Meent gij dat God een menschenkind is, wien IETS BEROUWEN ZOU, — maar herhaalt vervolgens toch weder de verzekering (42), dat het God berouwde SAUL tot koning te hebben gemaakt.

In de geschiedenis van JOZEF wordt door den verzamelaar der fragmenten de booze handelwijs van JOZEF's broeders beschreven (43). Daarna vermeldt hij, hoe hun geweten het gepleegde misdrijf hun verweet (44). En toch laat hij, zonder er iets vreemds in te vinden, JOZEF tot zijne broeders zeggen (45): Gij hebt mij niet herwaarts gezonden, maar God

Van FARAO wordt gezegd, dat hij naar MOZES en AÄRON niet hoorde, daarop zijn hart niet zette (46), maar zijn hart verstokte (47). Doch op eene andere plaats wordt met zoo vele woorden gezegd, alsof de eene uitdrukking met de andere niet in strijd ware (48), dat Javeh het hart van FARAO verstokte.

Dit zijn wel doorslaande bewijzen, dat in de h. Schrift geen wetenschappelijk onderwijs van God wordt medegedeeld. Zoodra die uitdrukkingen wetenschappelijk

Digitized by Google

worden opgevat, is de eene met de andere in strijd, hetgeen echter niet het geval is, wanneer wij ze als uitdrukkingen van eenvoudige waarnemingen beschouwen. Immers dan drukte dit, dat God berouw had SAUL tot koning gemaakt te hebben, het levendig uit, hoe God gewenscht had SAUL te sparen. Dat God dit niet deed op SAMUELS bede, toonde duidelijk aan dat God niet als een mensch berouw had, in wiens uitspraken verandering kon te weeg gebracht worden, waarom SAMUEL aan SAUL kon verzekeren, dat zijne bede, om het vonnis terug te nemen, te vergeefs zou zijn.

Inderdaad hadden JOZEF'S broeders het misdrijf gepleegd, maar de uitkomst toonde, dat God alles ten goede had geleid.

Ongetwijfeld verhardde FARAO zelf zijn hart. Maar had God niet aan MOZES gezegd, dat het zoo gebeuren zou? Kon dan die verstokking zonder zijne beschikking geschied zijn? Van God uitgaande, kon dan evenzeer gezegd worden, dat God het hart van FARAO verstokte, omdat die verstokking niet zonder zijne beschikking kon geschieden, gelijk Hij ook later FARAO er toe bracht Israël te laten trekken. Hoe die tegenstrijdige uitdrukkingen konden samengaan, daarover laten zich de schrijvers niet uit; misschien zagen zij zelfs dien strijd niet in.

Zou men nu willen beweren, dat in de h. Schrift wel geen eigenlijk leerbegrip, geen wetenschap gevonden wordt, dat misschien hare schrijvers geen bewustheid van een leerbegrip hadden, maar toch onbewust een leerbegrip moeten gehad hebben, omdat ieder mensch zijne eigene beschouwing over God en de

Digitized by Google

wereld heeft: dan vindt in deze bewering eene verwarring plaats, waarbij men zich niet duidelijk bewust is, dat een leerbegrip altijd wetenschap beteekent.

Immers, hoezeer de ervaring leert, dat ieder mensch eene eigene beschouwing heeft over God en de wereld, zoo volgt hieruit nog in het geheel niet, dat ieder een begrip heeft over God en de wereld, veel minder een wetenschappelijk begrip. Ieder heeft zijne eigene beschouwing, dat is, zijn eigene voorstelling van God en de wereld, hoe onvolledig en kinderlijk, hoe bekrompen of eenzijdig die ook mag zijn, maar daarom heeft ieder nog geen begrip, waardoor hij zijne aanschouwing of voorstelling van God en de wereld voor zich kan verklaren en oplossen. Ieder heeft eene voorstelling of aanschouwing van de natuur, of van een cirkel, of van een paard, maar daarom heeft ieder nog geen begrip van de natuur, van den cirkel of van het paard. Men kan zijne beschouwing of voorstelling bewust of onbewust verkrijgen, naarmate de waarnemingen bekrompener of veelzijdiger zijn. Maar een begrip, en wel een wetenschappelijk begrip, dat hem de verschijnselen, die hij heeft waargenomen, verklaart, en hare mogelijkheid doet inzien, kan niemand onbewust verkrijgen; omdat wij dat nooit zonder nadenken kunnen verwerven. Het is ook geen volstrekte behoefte voor het leven wetenschappelijke begrippen te hebben. Voor het leven is het alleen volstrekt noodig, beschouwingen, voorstellingen en ondervinding te hebben, en daarmede in overeenstemming te handelen. Zoodra men zijne aanschouwingen zoekt te begrijpen, moet men daarover nadenken, en dat kan niet onbewust plaats vinden. Ik kan wel

Digitized by Google

zeggen, van den mensch uitgaande, dat iemand zich verstokt, en van God uitgaande, die alles werkt, dat God den mensch verstokt, en dus die verstokking als beschikking Gods beschouwen, evenzeer als dat zij eigene schuld zij; maar daarmede heb ik niets verklaard, niet opgelost, hoe het een met het ander kan begrepen worden.

De h. Schrift is dus niet onmiddellijk de bron van de wetenschap van God. Om haar te verkrijgen moeten wij ons verstand, ons oordeel en onze rede gebruiken. Daardoor alleen vermogen wij uit de gegevens in de Schrift tot de wetenschap van God en het leven Gods te komen.

§ 4.

Waarom kan de Schrift niet onmiddellijk de bron van de Christelijke wetenschap zijn?

Wie ook slechts eenmaal de h. Schrift gelezen heeft, ontvangt den indruk, dat daarin overal eene beschouwing van God gevonden wordt, die geheel religieus is, dat is, zulk eene, die de eindige en zinnelijke tusschen-oorzaken, ofschoon van haar bestaan bewust, voorbijgaat, om bij alles alleen aan God als eerste oorzaak te denken. De religieuse beschouwing is daar geen wetenschappelijke, maar de geheel kinderlijke, natuurlijke en eenvoudige beschouwing, die den niet wetenschappelijk gevormden mensch van zelve eigen is. Wanneer de mensch namelijk, alles waarneemt wat hij rondom zich ziet, wat hem treft en overkomt, dan is zijne eerste opvatting, zoolang hij

Digitized by Google

nog tot geene hoogere verstandelijke ontwikkeling is gekomen dan die het eenvoudig besef van God eischt, geene andere dan deze, dat hij in alles het werk van God ziet. Zien wij eene schilderij of lezen wij een dichtstuk, zonder van schilderen en dichten iets af te weten, dan vragen wij niet, en denken er zelfs niet aan, hoe en op welke wijze schilder of dichter hun werk tot stand hebben gebracht. Wij gevoelen ons geheel bevredigd bij het stuk, dat wij bewonderen, zoodra wij een bepaalden kunstenaar of dichter hooren noemen. Zoo is ook in betrekking tot de wereld de opvatting van God, die wij in de Schrift aantreffen, de geheel natuurlijke en eenvoudige, waarin alles, wat gezien, waargenomen en ondervonden wordt, het werk van God is. Geheel natuurlijk is die beschouwing, omdat wij, zoodra het besef van God is ontwaakt, ons in alles afhankelijk van God gevoelen en in het geweten zijne stem hooren. Als van zelven schrijven wij alles, wat wij waarnemen en tot stand zien komen, zonder dat wij iets daartoe gedaan hebben, aan God toe. Geheel eenvoudig is het evenzeer, dat wij zoowel het blijde en treurige, voor- en tegenspoed als de handeling en het werk van dien grooten, onbekenden Geest beschouwen, van wien wij ons geheel afhankelijk gevoelen, en die zooveel beschikt, dat niet in onze macht staat.

In de religieuse beschouwing der Schrift schemert echter eene onderscheiding door, maar geene afscheiding van God en de wereld. Die onderscheiding komt ook al meer uit, naarmate wij ons meer bewust worden, dat God niet alleen door ons geweten, maar ook door hetgeen ons overkomt, ons dringt om zijnen

Digitized by Google

wil te doen, en wij niet zelden ontwaren, dat wij menschen, ofschoon gewillig om Gods wil te doen, toch niet altijd doen wat God wil (49). Nemen wij waar, dat het dikwerf goddeloozen welgaat (50), maar de godvruchtigen met zooveel onverdiend lijden moeten worstelen (51), dan moet die onderscheiding al levendiger worden, dat, ofschoon God alles doet, Hij nogtans niet alles op dezelfde wijze werkt. Maar bij nog geringe verstandelijke ontwikkeling blijft men daarbij staan, en ziet daarin zoowel Gods werk als het werk der menschen (52). Men blijft in het welgaan der goddeloozen en in het lijden der vromen Gods beschikking en werk erkennen, ofschoon dat doen van God ons onbegrijpelijk is (53). Nadenkende zag men het lijden, dat men niet verklaren kon, als door eigen schuld berokkend, voor eene straf aan van verborgene zonden, hetzij van de menschen, die het lijden ondergingen, of van hunne ouders (54).

Op die wijze blijft men schier onbewust in alles het werk Gods zien, al gevoelt men ook, dat God niet alles op dezelfde wijze kan werken. Maar die opmerking was niet genoegzaam, om bij Israël tot de bepaalde onderscheiding te komen van het goede, dat God doet, en van het kwade, dat de menschen doen.

Deze religieuse beschouwing is aan al de schrijvers van het O. en N. V. eigen. In enkele bijzonderheden willen wij dit in het licht stellen.

Allen stellen bij hunne beschouwing van de wereld op den voorgrond, dat de hemelen, zon, maan en sterren, en de aarde met hare delfstoffen, planten, dieren en menschen, dus geheel de natuur, het heelal, het werk van God is, door God gemaakt of geschapen (55).

Digitized by Google

Door het woord scheppen drukken wij thans uit, dat God het eerste ontstaan heeft gewerkt, in onderscheiding van die werking Gods, waardoor het eenmaal ontstane blijft voortduren. Maar dit onderscheid tusschen scheppen en maken of formeeren, kenden natuurlijk de schrijvers des O. en N. V. niet. Bij hen schept God nog evenzeer bij iedere nieuwe Lente alles, wat ontstaat (56). God vormt nog evenzeer iederen mensch, zooals Hij de eerste menschen heeft geformeerd (57). Zij spreken over Gods werking zóó, dat het voor ons is, alsof God onmiddelijk, zaaiing en oogst, dag en nacht geeft (58), de vogelen des hemels voedt en de bloemen des velds bekleedt (59). Hij is het, die het land bevochtigt, zonder dat er iets gemeld wordt van de eindige en zinnelijke oorzaken, waardoor dit plaats vindt. God regent, dondert, doet zijne zon opgaan (60). Hij is het, die zoowel de sterren geschapen heeft, als ze nog leidt (61). Hij is het, die het gedierte vrees en schrik instort, opdat de mensch het zou beheerschen (62). Ook wat den mensch wedervaart en hij zelf doet, geeft en werkt God zonder vermelding van de eindige en zinnelijke oorzaken, waardoor het geschiedt. God zeide aan NOACH, dat hij de ark moest bouwen en hoe hij die moest inrichten en tot stand brengen, en God beveelt hem die in te gaan (63). Wat ABRAHAM bezit, al zijne rijkdommen, heeft God hem gegeven (64). Dit geldt nog van alle menschen (65). Wat de menschen goeds doen, werkt God. Dat JOZEF tot heil des volks zijne macht aanwendt, is het werk Gods (66). God is het, die de menschen Hem doet zoeken (67), die in één woord alles goeds, willen en doen, werkt, waarom ook de

Digitized by Google

menschen het goede kunnen doen (68). God gaf SALOMO de wijsheid, die hij bezat (69). Maar niet alleen het goede, ook het kwade, dat de mensch doet en ondergaat, het komt van God (70). Wat JOZEFS broeders hem aandeden, heeft God gedaan (71). Dat FARAO zich verhardde en alzoo niet naar MOZES en AARON hoorde, is het werk van God, die dan ook aan MOZES gezegd had, dat dit zou geschieden (72). Zondigt DAVID door zijn volk te laten tellen, het is God of de booze geest, die DAVID daartoe heeft aangezet (73). Zoo is het niet alleen bij de schrijvers van het O. V., maar ook bij die van het N. V. Wat de Joden, PILATUS en HERODES JEZUS aandeden, was volbrengen van hetgeen Gods raad besloten had (74). Zooals in het O. V. de hand Gods al het kwaad, dat den mensch treft of aangedaan wordt, over hem brengt (75), zoo noemt ook JEZUS (76) zijn lijden, dat de Joden hem aandeden uit boosheid en vijandschap, den drinkbeker door den Vader hem gegeven.

Maar hierbij dringt zich van zelve de vraag op: hoe komt het, dat de schrijvers der h. Schrift, ofschoon zij niet alleen in verschillende tijden, maar zelfs eeuwen na elkander en dus in zeer verschillende toestanden van ontwikkeling leefden, nogtans dezelfde beschouwing over God in betrekking tot de wereld bleven vasthouden?

Dit kan niet aan hunne weinige ontwikkeling worden toegeschreven. Dan zou men moeten aannemen, dat de toestand van ontwikkeling, waarin zij leefden, door alle tijdperken heen dezelfde ware gebleven, zoodat zelfs geen eeuwen daarin verandering hadden te weeg gebracht. Maar het is ongerijmd, dat een

Digitized by Google

volk, gedurende zooveel eeuwen, tot geene meerdere ontwikkeling zou gekomen zijn, zoodat hunne meest ontwikkelde mannen, zonder melding te maken van de eindige en zinnelijke oorzaken, van God bleven spreken, alsof Hij alles deed. Doch het tegendeel van die onderstelling is niet moeielijk te bewijzen. De schrijvers zijn, zelfs wat de kennis en vereering van God betreft, waarin de ontwikkeling het traagste voortgaat, tot hoogere ontwikkeling gekomen. Dit blijkt, wanneer wij de tijden van MOZES met die van de profeten vergelijken. Ten tijde van MOZES tot DAVID bestond hun godsdienst vooral in de belijdenis van Jahveh als God, den eenigen God, dien zij moesten vereeren. Sedert DAVID bestond de godsdienst vooral in eeredienst, dien men Gode toebracht. Onder de profeten niet meer vooral in eeredienst, maar in eeredienst met zedelijkheid verbonden. Nogtans was het volk niet godsdienstiger dan andere volken, of dacht van nature bij alles meer aan God, dan andere volken dat deden. Ook de Grieken, zoo als wij uit HOMERUS en HESIODUS zien, zagen in alles eerst de godheid werken, even als wij dit in de Schrift ontmoeten. In de geschiedenis van Israël zien wij, dat ook Israël gedurig zijn God vergeet. Hoe spoedig lieten zij zich tot afgoderij verleiden, en wel op dezelfde wijze als alle andere volken. Het kostte veel aan de mannen, die hun volk en vaderland lief hadden, en daarom ijverden voor de vereering van den eenigen God, om het volk aan hun God getrouw te houden (77). Dat hunne ontwikkeling niet altijd op dezelfde laagte bleef staan, zien wij ook daaruit, dat zij in krijgskunst, bouwkunde en akkerbouw, in scheepvaart en handel,

Digitized by Google

in dichtkunde en muziek, zoowel als in geneeskunde vooruit gingen. Alleen van de beoefening van sterren- en natuurkunde ontdekken wij bij hen weinig of gene sporen (78). Dat zij die niet beoefenden, kan alleen toegeschreven worden aan de mindere behoefte, die zij daaraan hadden. Dat was ook natuurlijk. Zij vonden volle bevrediging voor hun gemoed daarin, dat God alles doet, wat er geschiedt. Intusschen toonen zij toch duidelijke bewustheid te hebben van de eindige, zinnelijke oorzaken, waardoor God zijne oogmerken volvoerde, hoewel zij die geheel op den achtergrond stelden. Reeds de schrijver van het scheppingsverhaal is zich van zulke oorzaken bewust. Het is bij hem wel God, die alles doet door zijn wil; maar hij zegt toch evenzeer, dat, als God het bevel geeft aan de aarde, om planten en boomen te doen uitspruiten (79), de aarde het deed en aan Gods bevel gehoorzaamde (80). Zoo gehoorzaamt nog ieder jaar de aarde in de Lente het bevel van God, wanneer Hij zijn levenwekkenden adem uitzendt en het aardrijk vernieuwt (81). God is het wel die de aarde beveelt de dieren voort te brengen (82), maar de aarde doet dan ook alzoo (83). Zooals God de eerste menschen heeft geformeerd (84), zoo maakt Hij nog iederen mensch, die geboren wordt (85). Doet God zijne zon opgaan (86); de zon weet toch ook hare tijden (87). Deed God de wateren in de Roode zee voor Israël wijken (88); Hij deed het door den Oosten wind te verwekken (89). Verstokt God FARAO (90); de schrijver van dat verhaal weet toch zeer goed, dat FARAO, zoodra de plaag ophield, zijn hart verstokte, door niet meer MOZES te hooren (91). Zoo lezen wij ook, dat God het hart van SIHON tegen

Digitized by Google

Israël verstokte (92), ofschoon de schrijver van de boeken van MOZES inzag, dat SIHON uit staatkunde en wantrouwen tegen Israël streed (93). Dat God alles deed, sloot geenzins de schuld der menschen uit, al deden zij ook niets anders dan wat Gods raad besloten had (94). Men zocht dan ook, ofschoon erkennende, dat God alles beschikte, de oorzaak van het lijden, dat iemand overkwam, in de zonde die gepleegd was (95). Hoe dit echter te vereenigen was, daarover dacht men niet na. Geen werk makende van wetenschappelijke kennis der natuur, gaf men minder acht op de eindige en zinnelijke oorzaken. Maar wat is nu de reden waarom juist die beschouwing van God bij Israël door alle eeuwen, en zóó bij Israël alleen gevonden wordt?

Die reden kan niet gezocht en gevonden worden in hun organisme, zoodat het daarom in het godsdienstige zou uitgemunt hebben, gelijk de Grieken in de wijsbegeerte. Israël staat onder de Semitische volken hier eenig. Waarom zou het organisme nu bij hen zoo geheel anders zijn geweest dan bij de Assyriërs en Chaldeërs, die ook Semitische volken waren?

De eenige reden, waarin wij voldoende oplossing vinden op deze vraag, is daarin gelegen, dat de Israëlieten boven alle andere volken aan één God verbonden waren, en daardoor opgeleid werden tot de erkentenis en vereering van den eenigen God. De vereering van één eenig God, als de oorzaak aller dingen, deed hen minder behoefte gevoelen, om onderzoek te doen naar de eindige en zinnelijke oorzaken der verschijnselen en gebeurtenissen; zij gaven er van zelven minder acht op. Door de wonderen der profeten, waardoor de kennis en vereering van den eenigen

Digitized by Google

God blijvend opgewekt en gehandhaafd werd, zagen zij telkens levendiger uitkomen, dat God alles deed en van alles de oorzaak was. Wat zouden zij, daarenboven afgezonderd van alle andere volken door hunne zeden en gewoonten, dan nog vragen naar de eindige en zinnelijke oorzaken der dingen en gebeurtenissen?

Maar bestaat nu de wetenschap, aangaande God en zijn leven in betrekking tot de menschen, juist daarin, dat wij de eindige en zinnelijke oorzaken begrijpen in betrekking tot God, als de eerste oorzaak, dan kunnen wij dus van zulke schrijvers, als die des O. en N. V. waren, geheel geen wetenschap verwachten.

Daarom vinden wij bij hen ook niet zulk eene behandeling der geschiedenis, waarbij oorzaak en gevolg in het licht gesteld en in overeenstemming worden gebracht met Gods werking.

Verhalen zij ons (96), dat JEROBEAMS huis werd uitgeroeid, wegens de invoering van den beeldendienst in Israël, dan wordt dit voorgesteld als eene straf van God over deze zonde. Hoe dit samenhing, verklaren zij niet. Ofschoon wordt opgegeven, wat JEROBEAM tot zijne afwijking bewoog (97), wordt nogtans de teleurstelling in zijne verwachting niet opgegeven als het natuurlijk gevolg van zijne verkeerde staatkunde, zelfs dan niet, als de reden wordt vermeld, waarom zijn overleg geheel natuurlijk anders uitviel dan hij gehoopt had (98). Ook in de Kronijken (99), waarin de natuurlijke gevolgen, die de verkeerde uitkomst doen begrijpen, nog vollediger worden medegedeeld, worden zij niet opgemerkt, maar JEROBEAMS verkeerde staatkunde als eene daad voorgesteld, die Gods straf na zich moest slepen (100). Op dezelfde wijze wordt de

Digitized by Google

geschiedenis in het N. V. behandeld. Van JEZUS' vertrek uit Judea naar Galilea wordt geene reden opgegeven. Het wordt alleen in verband gebracht met de gevangenneming van den Dooper (101). Maar die reden komt duidelijk uit in de aanteekening van JOHANNES (102), dat de Farizeërs gehoord hadden: JEZUS maakt en doopt meer leerlingen dan JOHANNES. Daaruit blijkt toch, dat de Farizeërs met een vijandig oog op JEZUS' prediking acht gaven, toen de Dooper was gevangen genomen, en wij begrijpen waarom JEZUS Judea verliet. Waarom JEZUS niet Nazaret, maar Kapernaum tot zijne woonplaats verkoos (103), daarvan wordt evenmin de reden opgegeven. Maar eene bijzondere reden duidt LUKAS aan, wanneer hij van zijn voornemen, om achtereenvolgens te schrijven (104), in het verhaal van JEZUS' prediking te Nazaret afwijkt, en haar vooropplaatst bij zijne prediking in Galilea (105), om daarna te zeggen (106), dat JEZUS naar Kapernaum ging. Wij zien namelijk daaruit, als eene proeve, hoezeer de gesteldheid van Nazarets bewoners zijn verblijf daar onmogelijk maakte, en JEZUS wijs handelde, om niet Nazaret, maar Kapernaum tot zijn vast verblijf te verkiezen. Ofschoon uit het verhaal van JOHANNES over de opwekking van LAZARUS genoegzaam is op te maken, hoe daardoor de Sadduceërs met de Farizeërs vereenigd werden, en men nu eerst eigenlijk tot het vaste besluit kwam, om JEZUS te dooden (107), stelt nogtans JOHANNES zelf den dood van JEZUS niet voor als het natuurlijk gevolg van de opwekking van LAZARUS, maar als beschikking van God, die wilde, dat JEZUS sterven zou voor het heil der wereld (108). Het is daarom niet te verwonderen, dat de overige Evange-

Digitized by Google

listen, die zich in hun verhaal van JEZUS' leven tot Galilea en Perea bepaalden, de opwekking van LAZARUS geheel voorbij gingen. Ook voor hen had zij niet meer beteekenis dan die van den jongeling te Naïn, waarvan het gerucht in geheel Judea en de omliggende streken werd verbreid (109), of die van het dochtertje van Jaïrus, die evenzeer door het geheele land bekend werd (110). Geen van hen zag den gewichtigen invloed in van LAZARUS' opwekking op het lot van JEZUS. Hoe JUDAS er toe kwam, om JEZUS over te leveren, wordt ons niet medegedeeld; en toch geven de Evangelisten de naaste aanleiding op, door het verhaal van JEZUS' zalving te Bethanië buiten de volgorde (111) te verhalen in verband met het bericht, dat JUDAS naar de overpriesters ging, om hun zijn aanbod tot overlevering van JEZUS te doen (112).

Evenmin als zij naar hunne religieuse beschouwing over God, onderzoek deden naar de eindige en zinnelijke oorzaken in de natuur, zochten zij deze ook bij geschiedkundige feiten. Uit hun religieus oogpunt zagen zij alles aan en vatten alles op, als van God beschikt. Er bestond voor hen geene behoefte, om naar de tusschenoorzaken, die God aanwendde, onderzoek te doen. In God vonden zij een genoegzame reden, om alles te verklaren. Zij dachten er niet aan, dat daarmede niets verklaard was, want dan alleen is de verklaring gegeven, wanneer men begrijpt, hoe en waardoor God alles werkt en beschikt. Deswege vinden wij, zoowel in het O. als N. T., de geschiedenis kronijkmatig verhaald, dat is, de gebeurtenissen worden eenvoudig medegedeeld, zooals zij voorgevallen en op elkander gevolgd zijn, zonder aanwijzing van de

Digitized by Google

naaste, eindige of natuurlijke oorzaken. Daarom kennen die schrijvers ook geen onderscheid tusschen gewone en buitengewone gebeurtenissen, tusschen, zoo als wij zouden zeggen, natuurlijke en wonderdadige gebeurtenissen. Dat de kinderen van ELI niet naar hun vader hoorden, daarin ziet de schrijver (113) eene beschikking Gods, die hen wilde dooden. Hun dood wordt echter geheel eenvoudig verhaald, als het natuurlijk gevolg van den strijd, waarin zij omkwamen (114). Maar nogtans wordt hij alhier voorgesteld, als de vervulling van Gods raad (115). Ook JEZUS spreekt meermalen in denzelfden zin. Gelijk het opgaan der zon of het nedervallen van den regen (116), zoo noemt Hij evenzeer zijne wonderen de werken des Vaders (117).

Hieruit vloeit op nieuw van zelf voort, dat wij bij deze schrijvers geene wetenschappelijke bedoeling kunnen vinden. Het kan evenmin hun doel geweest zijn, om het wetenswaardige van hun leeftijd op te teekenen, en daardoor lessen van ware staatkunde te geven, of hun volk hun eigenlijk volkskarakter te leeren behouden. Zij teekenden de geschiedenis huns volks, of die van JEZUS, of van de vorming der eerste gemeenten niet op, om die kennis voor de nakomelingen te bewaren. Het eenige, dat hen alléén tot het schrijven van de geschiedenis bewoog, was een religieus doel. Bij de schrijvers des O. V. was het vooral te doen, om hun volk tot vereering van den eenigen God te brengen, of hen daaraan te doen vasthouden, en het tot al zuiverder en waarachtiger vereering van God op te leiden. Bij die des N. V. was het doel, om den eenigen waren God te leeren aanbidden in

Digitized by Google

geest en in waarheid (118), door de openbaring van zijne liefde in CHRISTUS. Hiertoe moesten zij doen uitkomen, dat JEZUS de CHRISTUS, de verlosser en zaligmaker der menschen was. Dit doel oefende van zelf invloed uit op de keus, zoowel als op de beschouwing der feiten, die zij meenden te moeten mededeelen.

Tot dit religieuse doel werden zij van zelven geleid door hunne religieuse beschouwing, waarin zij zoowel het kwade, dat gesproken of gedaan werd, als te eerder het goede, wat de menschen spraken of deden, als van God gewild of gewerkt beschouwden. Maar dit bracht tevens teweeg, dat wij bij hen eene geheel andere spreekmanier vinden, dan waaraan wij gewoon zijn. In de Schrift wordt, bij deze religieuse beschouwing van God, geen scherpe lijn getrokken tusschen hetgeen de menschen doen en hetgeen God doet. Daar is alles door God gesproken en gedaan, wat er goeds geschiedde, maar ook geen kwaad geschiedde er, dat niet van God beschikt en ten goede geleid werd. Dit hebben wij natuurlijk niet wijsgeerig op te vatten. Reeds SPINOZA heeft dit opgemerkt wanneer hij zegt (119): „Men houde wel in het oog, dat de Joden nooit van midden- of naaste oorzaken melding maken, of die in aanmerking nemen. Zij brengen religieus of vroom alles tot God terug. Zoo iemand bijv. door den handel schatten wint, zeggen zij, dat God hem die gegeven heeft. Zoo iemand iets vurig begeert, dat God het hem in het hart heeft gegeven, en wat iemand goeds denkt, heeft God tot hem gesproken. Daarom moeten wij niet alles wat de Schrift zegt, dat God gesproken heeft, voor eene bovennatunrlijke open-

Digitized by Google

baring houden, maar dat alleen, wat blijkbaar door buitengewone omstandigheden tot iemands kennis werd gebracht!"

Lezen wij dan in de h. Schrift, dat iets van God gesproken is, dan waren zij, tot wie God gezegd wordt gesproken te hebben, zich bewust, dat, wat zij zeiden, de wil Gods was, en zij niets anders bedoelden dan alleen de eer van God. Hierbij was het onverschillig, of zij daartoe uit zichzelven, door nadenken waren gekomen (120), of dat God hen door droomen of buitengewone voorvallen daartoe had gebracht (121). Waar zij zich dit niet bewust waren, of door andere beweegredenen werden geleid, was dit niet van God gesproken (122).

Wij kunnen dus de uitspraken der h. Schrift niet als volstrekte waarheid wetenschappelijk opvatten. Zij zijn voor de wetenschap alleen de gegevens, waarin de waarheid naar ieders vatbaarheid en ontwikkeling religieus wordt uitgesproken, zooals zij haar als het woord, de openbaring des Heeren op hun standpunt hadden ondervonden en erkend. Die gegevens zijn van die onzer ervaring alleen daarin onderscheiden, dat de onze niet zooveel buitengewoons oplevert en wij, wat wij ondervinden, niet zoo religieus opvatten. De gegevens onzer ervaring zijn evenmin als die in de Schrift wetenschappelijke begrippen. In de Schrift wordt bij de verhalen niet van een wetenschappelijk begrip uitgegaan, maar alleen van eene religieuse beschouwing. Daarmede overeenstemmende, verhalen de schrijvers wat hun gebeurd is, doch zoeken niet uit die feiten tot een wetenschappelijk begrip van God te komen, maar tot eerbied en vertrouwen jegens Hem op te wekken.

Digitized by Google

Zoeken wij in de Schrift wetenschappelijke begrippen, of meenen wij die daarin te vinden, dan doen wij dit alleen uit traditie, of omdat wij thans geene beschouwing ons kunnen voorstellen, die niet door een begrip beheerscht wordt. Doch in de beschouwing der Schrift ontdekken wij niets van wetenschappelijke eenheid. Hare uitspraken, gelijk wij reeds zagen, zijn dikwerf met elkander in tegenspraak, zoodra wij ze wijsgeerig of wetenschappelijk gaan opnemen. Zij kunnen alleen werkelijk als waar gelden, zoo wij ze opvatten als in woorden uitgedrukte waarnemingen. Daarin worden zeker groote waarheden uitgesproken, maar alleen in zoover als de menschen die erkenden in hetgeen zij zagen, of in zich hadden waargenomen en ondervonden. De waarheid wordt er niet in uitgesproken, zooals zij door redeneering, maar zooals zij door waarneming werd erkend. Daarom leiden de schrijvers er niets anders uit af, dan wat rechtstreeks op het leven toepasselijk is. Nooit zoeken zij daaruit een stelsel te vormen, dat ons de waarheid leert begrijpen, die zij verkondigen. Zullen wij van hunne uitspraken tot wetenschap, tot een systeem komen, dan moeten wij bij hunne religieuse beschouwing van God en van zijne betrekking tot de wereld niet blijven staan. Wij moeten ook nagaan, hoe God alles werkt en daarin onze ervaring raadplegen. Eerst dan wanneer wij de empirische beschouwing, waarin wij letten op de zinnelijke en eindige oorzaken, met de religieuse, die deze voorbijziet, tot eenheid weten te vereenigen en daaruit beide kunnen begrijpen, kunnen wij gezegd worden wetenschap, een leerbegrip, te hebben. Dit vinden wij in de Schrift niet. Wij moeten de wetenschap door nadenken daaruit

Digitized by Google

afleiden. Wij moeten bouwen op hare gegevens, maar kunnen ons op de feiten en uitspraken, die wij in haar vinden, als zoovele gronden van wetenschap, ons niet anders beroepen, dan gelijk wij dit op de feiten onzer empirische ervaring kunnen doen. Geen van beiden kan onze wetenschap rechtstreeks bewijzen, omdat ons evenmin in de religieuse, als in de empirische waarnemingen, wetenschap gegeven wordt. Kunnen wij ze niet vereenigen en begrijpen, dan zijn daarmede nog de feiten, die beiden geven, niet onwaar, maar onze wetenschap is nog niet juist en volkomen. Dan toch hebben wij eerst de ware Christelijke wetenschap, wanneer wij daaruit, zoowel de religieuse als empirische waarnemingen kunnen verklaren.

Gelijk wij bij de empirie, die oorzaken en gevolgen nagaat, die waarnemingen moeten ter zijde stellen, die eenzijdig zijn waargenomen, of, door een vooraf gevormd begrip beheerscht, partijdig worden opgegeven, zoo moeten wij dit evenzeer doen bij de religieuse waarnemingen. Beiden kunnen alleen als getuigen gelden; zij zouden dus hare waarde verliezen, indien daarbij een voorafgaand systeem ten grondslag lag. Juist omdat de Schrift alleen waarnemingen bevat, door religieuse mannen medegedeeld, blijft zij bij alle verandering in de uitspraken der wetenschap onveranderlijk dezelfde door alle eeuwen heen; evenzeer als de waarnemingen in de natuur waarheid blijven, al heeft men daarop een systeem gebouwd, waarvan men al meer de onwaarheid inziet.

Wij moeten dus uit de getuigenissen der Schrift, zoowel in hare feiten als in hare uitspraken gegeven, door nadenken, door onze rede, dus middellijk, tot de

Digitized by Google

Christelijke wetenschap komen. Dan eerst is zij waar, wanneer wij zoowel de religieuse als empirische waarnemingen daarin kunnen vereenigen en daaruit begrijpen.

§ 5.

Op welke wijze komen wij uit de gegevens in de h. Schrift tot de wetenschap?

De religieuse beschouwing in de h. Schrift is van de kinderlijk eenvoudige beschouwing daardoor onderscheiden, dat de kinderlijke beschouwing zelfs geen bewustheid heeft van de zinnelijke, eindige oorzaken, waardoor God werkt, maar de religieuse wel. Alleenlijk stelt zij deze geheel ter zijde, of liever ziet er in gedachte overheen. Hierbij kan het wel niet anders, of ook bij de religieuse beschouwing ondervindt men geen drang tot onderzoek naar de zinnelijke of eindige oorzaken, omdat alles geheel verklaard schijnt, als wij denken, dat God alles doet. Maar het spreekt van zelf, gelijk ieder inziet, zoo komen wij daardoor tot geen wetenschap, die ons het leven Gods doet verstaan. Hiertoe is toch noodig, dat wij nagaan door welke middelen en langs welke wegen God werkt. Of wij nu tot ware wetenschap komen door alleen op de zinnelijke en eindige oorzaken te letten, is eene andere vraag.

Letten wij alleen op de natuurlijke, zinnelijke en eindige oorzaken, dan stellen wij eigenlijk God ter zijde, en blijven bij de eindige oorzaken staan. Om nu deze in verbinding met God te brengen, komt men eerst geheel natuurlijk tot het systeem, dat wij

Digitized by Google

het naturalisme kunnen noemen. De eerste wijsgeeren, die over die verbinding nadachten, THALES, ANAXIMANDER, ANAXAGORAS, deden onderzoek naar de oorzaken van iedere verandering, die in de wereld plaats vond; zij kwamen tot eindige oorzaken. Van oorzaak tot oorzaak opklimmende, zoover men slechts den loop kon nagaan, kwam men tot eene algemeene grondstof; in het begin tot aarde, water, lucht of eene stof, waaruit allengskens alles gevormd is. Door waarnemingen en logische abstractie tot het denkbeeld van eene algemeene stof, of van atomen gekomen, oneindige kleine stofdeeltjes, waaruit de geheele natuur zou ontstaan zijn, deed zich de vraag op: Door welke oorzaken deze vormlooze stof of die atomen in beweging waren gekomen, en wel zoo, dat daaruit de voorwerpen ontstonden, die wij zien en wier werking wij waarnemen?

Nu openbaart zich in de natuur zooveel, dat zijn beschouwer voor alles den indruk geeft van orde, schoonheid en doelmatigheid. Het kon wel niet anders, of dit moest menschen, in wie het besef van God leefde, zoodra de rede zich begon te ontwikkelen, van zelf leiden tot de aanneming van het verstand (νοῦς), dus van God, als eerste oorzaak der beweging, die, eenmaal begonnen, gedurig voortgaat en zich al rijker ontwikkelt.

Bij het voortgaan in wetenschappelijke ontwikkeling en bij raadpleging der h. Schrift, nam men aan, dat God niet alleen de vormlooze stof in beweging gebracht, maar ook geschapen, en haar zijne wetten en bepaalde krachten gegeven had, naar en door welke alles zich verder ontwikkelde. Daardoor bestond geheel de natuur, zooals wij haar aanschouwen. Alle

Digitized by Google

veranderingen werden dus door bepaalde oorzaken, naar bepaalde wetten en overeenkomstig bepaalde krachten, die in het heelal zelf aanwezig waren, dus door zinnelijke, eindige oorzaken voortgebracht.

Het valt in het oog, dat hierbij van geen leven Gods sprake kan zijn, en de ervaringen in de Schrift niet verklaard, maar of genegeerd of onjuist moeten opgevat worden. Toch is er in dit systeem veel waarheid.

Vooreerst geeft het eene voldoende verklaring van den indruk, dien de orde, schoonheid en doelmatigheid, in al het geschapene, in al, wat op de wereld geschiedt, zichtbaar, op ons uitoefent. Die indruk, is schier geheel verklaard en begrijpelijk, indien God, de Almachtige en Alwijze, de eerste oorzaak is van alles, indien door Hem alles geschapen en geformeerd is. Eenigermate kunnen wij zelfs daaruit de religieuse beschouwing begrijpen.

Ten anderen volgt uit dit stelsel evenzeer, dat elke verandering in de natuur, of in hetgeen op de wereld geschiedt, het gevolg is van eene voorafgaande verandering of gebeurtenis in de wereld. Hiermede wordt aan den eisch van ons verstand voldaan, dat wij den grond van iedere verandering of gebeurtenis in eene voorafgaande verandering of gebeurtenis in de natuur of in de wereld moeten zoeken.

Maar toch kan dit stelsel niet de geheele waarheid zijn. Het lost niet alle gegevens in de h. Schrift en in de ervaring op, omdat daarin geen sprake kan zijn van een voortdurend werken Gods. Het heeft dan ook groote leemten.

Vooreerst de eigenlijke grond, waarop men aanneemt, dat God de algenoegzame oorzaak is van de wereld en van alles, wat geschiedt, is het besef

Digitized by Google

van God, dat wij bij iederen mensch aantreffen, zoodra zijn redevermogen in werking komt, en zich eenigermate ontwikkelt. Maar dit wordt door het Naturalisme voorbij gezien. Daardoor wordt het bestaan van God alleen als eene onderstelling aangenomen, omdat men anders geen reden kan geven voor de schoonheid, de orde en doelmatigheid der veranderingen in de vormlooze stof. Maar vanwaar is dat besef van God bij den mensch? Hoe kunnen menschen, zoover van de eerste oorzaak verwijderd, besef van God hebben? Het bestaat, maar naar het Naturalisme moet dit besef afgeleid worden uit zinnelijke, eindige oorzaken. Zullen wij dit bij de menschen aan overlevering toeschrijven? Hoe kan het dan bij hen gevonden worden, bij wie geene overgeleverde kennis van God bestaat? Zullen wij alleen bij het feit zelf blijven staan? Maar dan hebben wij een gevolg, waarvan de oorzaak in de eindige, zinnelijke dingen niet is aan te wijzen, wat naar dit stelsel inconsequent is.

Hoe kan men verder bij dat stelsel het bestaan van God handhaven, tegenover de onderstelling, dat de krachten en wetten, die wij waarnemen, in de stof zelve gegrond zijn? Zullen wij zeggen dat zij onzin is, omdat wij daarmede geene verklaring kunnen geven van den indruk, dien wij van de natuur ontvangen, waarin zich de voortreffelijkste orde, de heerlijkste schoonheid, de verhevenste en grootste doelmatigheid openbaren, die zonder verstand en rede niet denkbaar zijn? Dat zulk eene onderstelling in tegenspraak is met ons religieus gevoel, ofschoon het naturalisme dit evenmin verklaren kan? Wij stemmen dit geheel toe. Maar vragen ook nu, wat grond heeft men dan bij het

Digitized by Google

naturalisme voor het bestaan van God, wanneer God alleen de eerste, niet de voortdurende oorzaak van alles is?

Ten anderen, is het niet eenzijdig, wanneer het Naturalisme spreekt van wetten aan de stof gegeven, en waaraan de stof onderworpen is? Wat wij toch wetten der natuur noemen, zijn eigenlijk niets anders dan onze herhaalde waarnemingen van hetgeen door de stof gewerkt wordt, en van de orde en regelmatigheid, waarmede die werkingen plaats vinden. Maar die waarnemingen, hoe ook herhaald bevestigd, geven ons geen recht, om van wetten te spreken. Van wien dan en aan wie gegeven? Wij kunnen, wanneer wij eigenlijk spreken, niet van wetten spreken aan de stof gegeven, maar alleen van onze waarnemingen, volgens welke wij hebben gezien en bij herhaling ondervonden, dat op eene voorafgaande verandering of op een voorafgaand verschijnsel, eene andere verandering of een ander verschijnsel is gevolgd. Zoodra wij besef hebben van God, kunnen wij wel niet beweren, dat die werkingen aan de stof van zelve eigen zijn, evenmin als die regelmatige wijze van werken. Anders zou die orde en doelmatigheid onverklaarbaar, daarvan geene genoegzame reden gegeven zijn. Maar door dit aan God toe te schrijven zijn wij ook nog niets gevorderd, om dit te begrijpen. Zoo lang God slechts de eerste oorzaak is, is daarmede de bestendige, voortdurende gang niet verklaard.

Zoekt men ten derde alleen in het zinnelijke de oorzaak der zichtbare verschijnselen, dan slaat men niet genoegzaam acht op het geestelijk leven in ons. Wij kunnen daarbij de mogelijkheid niet inzien van een zedelijk doel, dat nogtans in de gebeurtenissen

Digitized by Google

der wereld uitkomt. Moeten wij van alles eene zinnelijke oorzaak zoeken, hoe willen wij er dan verklaring van geven, dat wat in den geest omgaat, oorzaak kan zijn van hetgeen buiten den geest gebeurt; hoe kan wat in gedachten bestaat, iets naar buiten uitwerken, in de wereld verandering te weeg brengen? De geestelijke oorzaken der gebeurtenissen of verschijnselen komen hierbij niet tot haar volle recht. En hoe willen wij daarbij verklaren, dat een zedelijk doel, dat feitelijk bestaat, alles beheerscht? Ofschoon vele naturalisten niet toegeven, dat er bij hen van Gods leven geen sprake zijn kan, zoo is bij hun stelsel evenwel aan geene voortdurende werking Gods te denken, en hoe kunnen wij dan een zedelijk doel aanaannemen, waartoe alles medewerkt. Daartoe moeten wij aan eene eigenlijke voorzienigheid Gods denken, die hier geene plaats vindt, want wat God eenmaal heeft vastgesteld, loopt naar de gestelde orde en overeenkomstig de gegevene krachten onveranderlijk voort. Er is dus daarbij geene plaats meer voor eene eigenlijk gezegde voorzienigheid, waardoor God voortdurend alles leidt en bestuurt.

Eindelijk worden met dit stelsel de waarnemingen, in de Schrift opgegeven, evenmin verklaard. Wij kunnen bij het Naturalisme niet anders, dan a priori vele dier opgegevene feiten loochenen. Doch dit is niet de knoop losmaken, maar doorhakken. Geschiedkundige feiten moeten niet a priori uit een philosophisch vastgesteld begrip, maar alleen geschiedkundig worden wederlegd. Uit het Naturalisme vloeit de ontkenning van wonderen, als iets onmogelijks, van zelf voort. Toen dit voor het eerst gevoeld werd, zag men in dit

Digitized by Google

systeem eene bestrijding van de openbaring Gods, door de profeten en ten laatste in JEZUS CHRISTUS gegeven, omdat men zich tot nog toe allereerst op de wonderen beriep, ten bewijze voor de waarheid der openbaring Gods. Door de ontkenning der wonderen scheen het Naturalisme, behalve aan de Israëlitische, ook, wat gewichtiger was, aan de Christelijke kennis van God hare goddelijkheid en daarmede hare zekerheid en waarheid te ontnemen. Later heeft men terecht ingezien, dat dit niet geheel waar is, omdat de zekerheid en waarheid van onze kennis aangaande God niet op de wonderen steunt, evenmin als de wetenschap der naturen op een of ander bijzonder feit. Wonderen kunnen de verkondiging van God, door de profeten en door JEZUS, alleen als goddelijke vingerwijzingen ingang geven bij de menschen in tijden, waarin deze hare waarheid nog niet konden bevatten. Zooals LUTHER zeide (123): „Zulke teekenen zijn alleen daarom geschied, opdat de Christelijke Kerk geopend, ingesteld en aangenomen zou worden. God deed die alleen, opdat de Christenheid zou aanvangen te gelooven". De waarheid zelve van Gods openbaring rust op gronden van overtuiging. Alleen voor hen, die voor die gronden van overtuiging nog niet genoegzaam ontwikkeld zijn, ontneemt de ontkenning der wonderen, zoowel aan de Israëlitische als de Christelijke kennis van God, hare zekerheid en waarheid. Maar zij zijn daartoe onnoodig voor hen die de waarheid inzien en begrijpen.

Dit gevaar, waarmede het Naturalisme het Christendom bedreigde, gaf velen aanleiding, om daaraan eene wijziging te geven, waardoor de twijfel aan de

Digitized by Google

goddelijkheid van het Christendom werd weggenomen. Die wijziging meende men gevonden te hebben in hetgeen men het Supranaturalisme noemt. Hierin nam men aan, dat God, behalve dat Hij de eerste oorzaak van alles was, ook nog nu en dan met zijne macht tusschenbeide kwam. Zoo meende men het besef van God, bij alle menschen aangetroffen, verklaard, en de goddelijkheid des Christendoms, die voor alles en eerstelijk door het Naturalisme bedreigd werd, gehandhaafd te hebben. Immers door dit, nu en dan tusschenbeidentreden van God, waren de wonderverhalen in den Bijbel tegenover het Naturalisme in hunne mogelijkheid bewezen. Overigens bleef men het systeem van het Naturalisme in zijn wezen vasthouden. Trouwens deze naturalistische beschouwing van God in betrekking tot de wereld was zoo algemeen aangenomen, scheen zoo duidelijk en overeenstemmend met de ervaring, dat zij den tijd geheel beheerschte en niemand aan hare leemten en eenzijdigheid dacht. Het Supranaturalisme zocht daaraan alleen eene nadere bepaling toe te voegen, waardoor de mogelijkheid der wonderen kon begrepen worden. Men bleef dus met het Naturalisme aannemen, dat de schepping eenmaal in der tijd had plaats gevonden, God eens, als de eerste oorzaak van het geschapene, aan alles bepaalde wetten had gegeven. Maar men beweerde hiermede niet in strijd te zijn, als men aannam, dat God nog voortdurend tot het geschapene in betrekking stond. Dit, meende men, bleek daaruit, dat God nu en dan de krachten, aan het geschapene gegeven, verhoogde, de wetten, door Hem vastgesteld, naar de geestelijke behoeften en tot zedelijke bedoelingen nu en dan wij-

Digitized by Google

zigde en soms zelfs ophief. Zoo was dus de mogelijkheid der wonderen aangewezen, daarmede tevens de overgang van het Naturalisme tot Materialisme en Atheïsme gestuit. Als God toch nu en dan tusschenbeiden trad, was de mogelijkheid der wonderen in het licht gesteld. En dit was onwedersprekelijk waar, dat God naar zijne almacht de krachten der natuur verhoogen en versterken, of als haar wetgever hare wetten wijzigen, zelfs, waar het noodig was, kon opheffen. Wie kan ontkennen of God, die alles geschapen had en Heer van alle dingen was, dit vermocht te doen?

Maar was hiermede waarlijk aan de behoefte voldaan van den mensch, die God en het leven Gods zocht te verstaan?

Het is waar, bij dit stelsel kan men er nu minder toe komen, om alles uit de stof alleen te doen voortkomen en God uit de natuur weg te nemen. Maar kon men met die wijziging van het Naturalisme op den duur vrede hebben?

Het Supranaturalisme zuiver opgevat, zooals wij het hier hebben opgegeven, is geen eigenlijk systeem. Het gaat van geen zelfstandige beschouwing van God in betrekking tot de wereld uit. Het geeft ons dienvolgens geene oplossing voor de vraagstukken, die, behalve de wonderen, nog te beantwoorden overblijven, zullen wij die betrekking verstaan. In welke betrekking toch staat dan nu God tot de door hem vastgestelde wetten en tot de werking der menschen? Hoe kan nu alles, wat gebeurt, zonder dat Hij gedurig tusschenbeiden treedt, samenwerken tot bereiking van zijne bedoelingen? Dit kan het Supranaturalisme niet

Digitized by Google

oplossen, omdat het geheel voortbouwt op den grondslag van het Naturalisme. Het amendement, dat het aan het Naturalisme toevoegt, kan wel logisch waar zijn, maar kan door de ervaring niet bewezen worden, zoolang men de waarheid der wonderverhalen ontkent. Hierin openbaart het duidelijk zijn oorsprong, als gelegen in de behoefte, om de mogelijkheid der wonderen te begrijpen. Voor het logische verstand moge dit voldoende zijn, omdat daarmede de goddelijkheid van het Christendom kan begrepen worden, maar in zijn wezen naturalistisch wordt ook bij het Supranaturalisme het leven Gods in betrekking tot de wereld eigenlijk ter zijde gesteld. Het zoekt alleen de ontkenning dier betrekking voor te komen, door voor sommige gevallen een uitzondering te maken. Slechts schijnbaar wordt daardoor het verschil, tusschen de empirische en religieuse beschouwing, in betrekking tot de wonderen weggenomen, maar eene volledige oplossing komt daardoor niet tot stand. Of kan het Supranaturalisme ons doen verstaan, op welke wijze de werking Gods samenhangt met de natuurlijke waarneming van oorzaak en gevolg? Kan het verklaren, hoe de mensch, ieder naar zijn aard, aanleg en ontwikkeling werkt, en dit werken aan Gods doel beantwoordt? Komt daarbij het geestelijke leven tot zijn recht, en kunnen wij daaruit oplossen, op welke wijze het gevoel van afhankelijkheid met het besef van God zoo innig verbonden is, als wij het bij alle volken aantreffen? Kunnen wij bij het Supranaturalisme eene voorzienigheid Gods, ik zeg niet aannemen, maar ook verstaan en begrijpen, in alles wat op aarde geschiedt? Bestaan er voor die stelling, dat God nu en dan tusschenbeiden treedt,

Digitized by Google

bewijzen uit onze ervaring ontleend? of worden zij niet willekeurig tot een verleden tijd verwezen? Ook het Supranaturalisme staat voor duizend vragen stil, en geeft dus plaats voor allerlei twijfel en bedenkingen. Het voldoet dan niet aan de behoefte, om beide beschouwingen, de religieuse en empirische, tot eene hoogere eenheid te vereenigen, waaruit beider ontstaan en waarheid kan verklaard worden. Het leidt onvermijdelijk ten laatste tot ontkenning van een van beide, op zichzelve gewaarborgde beschouwingen.

Zal men eene juiste en waarachtige wetenschap van God en zijn leven verkrijgen, dan moet daarin zoowel de ervaring tot haar recht komen, die van alle veranderingen de oorzaak zoekt in de wereld zelve, hetzij in zinnelijke of geestelijke oorzaken, als de religieuse beschouwing, waarbij God alles doet en alles werkt. Dan alleen zijn beide beschouwingen werkelijk vereenigd en verzoend, als wij verstaan, zoowel hoe God alles werkt, als hoe alles van zinnelijke of geestelijke oorzaken in de wereld afhankelijk is.

Pogingen daartoe zijn in onze dagen op verschillende wijzen gedaan. En wij mogen aannemen, dat wij over het geheel op den goeden weg zijn, wanneer wij van de immanentie Gods uitgaan, naardien Gods transcendentie hier geene verklaring kan geven.

Bij dit stelsel gaat men niet eenzijdig uit van de empirische beschouwing en loochent de religieuse, of eenzijdig uit van de religieuse en loochent de empirische beschouwing, maar beiden komen tot haar recht.

Wanneer wij van Gods immanentie spreken, verstaan wij daardoor die beschouwing van God in betrekking tot de wereld, tot alles, wat bestaat, waarbij

Digitized by Google

God wel van de wereld onderscheiden is, maar altijd voortdurend in de wereld alles werkt en doet, evenzeer als de geest in den mensch, van het lichaam onderscheiden, nogtans alles in den mensch doet en werkt; maar God volkomen, met altijd levende bewustheid, wat bij den mensch onvolkomen en niet zelden onbewust geschiedt.

Dit stelsel onderscheidt zich geheel van het Naturalisme evenzeer als van zijn amendement, het Supranaturalisme. Het is op het standpunt onzer tegenwoordige ontwikkeling het eenige ware. Hierbij is het toch evenzeer waar, dat God alles doet en werkt, als dat van alles, wat geschiedt, zoover wij dit kunnen nagaan, in de wereld zelve, hetzij zinnelijk of geestelijk, de oorzaak kan gevonden worden, ook al kunnen wij die oorzaak niet overal aanwijzen, omdat God altijd werkt door hetgeen in de wereld is, zooals onze geest door het lichaam. Daarmede, dat God alles doet en werkt, maar door hetgeen bestaat in de wereld, is de strijd tusschen de empirische en de religieuse beschouwing van zelf opgeheven, zonder dat beider recht en waarheid gekrenkt wordt. Daaruit kunnen wij begrijpen, dat wij als van God geschapen, op welke wijze en door welke oorzaken ook, besef van God hebben en ons geheel natuurlijk afhankelijk van Hem gevoelen. Wij zien in, hoe wij onze waarnemingen van den geregelden gang, langs welken God alles werkt, naar waarheid en met volle recht, wetten der natuur, kunnen noemen. Wij verstaan, hoe geest en stof op elkander kunnen werken; hoe de geest de oorzaak kan zijn van nieuwe gebeurtenissen en veranderingen in de stoffelijke wereld, en nogtans iedere verandering en gebeurtenis in eene voorgaande gegrond is, omdat God

Digitized by Google

door de wereld in de wereld alles werkt. Nu behoeven wij geene verhalen, wanneer zij slechts op geschiedkundige zekerheid kunnen aanspraak maken, te verwerpen, omdat wij de oorzakelijkheid niet verstaan of kunnen aanwijzen. Feitelijk bewezen, kunnen zij niet meer of minder werkingen van God zijn dan die, waarvan wij de zinnelijke of geestelijke oorzaken in de wereld kunnen nagaan. Wonderen onderscheiden zich dan alleen daardoor, dat wij daarbij niet kunnen nagaan, zooals bij andere gebeurtenissen, op welke wijze zij door God gewerkt worden. Dit veroorzaakt dan wel, dat wij daarbij meer onmiddellijk aan God denken en op God zien, wat wij niet zelden gevaar loopen te verwaarloozen, waar wij de werkingen Gods van moment tot moment, naar de geestelijke of zinnelijke oorzaken in de wereld, kunnen nagaan. Maar dit geeft geen recht, om die verhalen te betwijfelen, die geschiedkundig vast staan. Zeer juist zeide reeds SPINOZA (124): „Wat het beteekent, dat God niet tegen-, maar bovennatuurlijk werkt, verklaar ik dus, dat God nog vele wijzen van werken kent, die Hij aan het menschelijk verstand niet heeft geopenbaard. Werden zij aan ons verstand medegedeeld, dan zouden zij even natuurlijk blijken te zijn als al het overige."

God werkt ook bij wonderen, ofschoon daardoor iets geheel nieuws ontstaat, zonder dat aan den geregelden gang eenig geweld in het minste wordt aangedaan. Alleen kunnen wij bij onze bekrompene kennis Gods almachtige werking daarin niet nagaan, wat betreft de middelen, de oorzaken in de wereld, die God daarbij aanwendt.

Geeft dan de Schrift ons getuigenis van hetgeen

Digitized by Google

God zoo gewoon als buitengewoon gedaan heeft, dat is, zoowel gedaan heeft, waarvan wij de oorzaken in de wereld kunnen nagaan, alsook gedaan heeft, waarvan wij de oorzaken in de wereld niet kunnen nagaan: zij is daarmede niet in strijd met onze empirische ervaring, indien wij van de immanentie Gods uitgaan. Zoo kunnen wij dan tot de wetenschap komen, die Gods wezen en leven leert verstaan.

Wij kunnen derhalve op geenerlei wijze van een leerbegrip der Schrift spreken, evenmin als van een leerbegrip der empirische beschouwing. De h. Schrift levert evenzeer als onze ervaring alleen de stof, waaruit wij het systeem moeten samenstellen. Dit zal te vollediger en al meer wetenschap worden, naarmate wij de waarheden, die wij naar de Schrift en onze rede, naar de geschiedenis en onze ervaring hebben leeren kennen, meer in onderlingen samenhang en betrekking hebben gebracht, en dus uit een beginsel, dat weder uit die bronnen of grondslagen is afgeleid, kunnen verklaren en begrijpen. Zoolang aan die verklaring iets ontbreekt, is onze wetenschap nog niet volkomen en volledig. Moeten wij nu al, zal de hoogste waarheid, God en het leven Gods, wetenschappelijk begrepen worden, a priori aannemen, dat dit niet aanstonds gelukken zal, zoo moet het echter ons streven zijn tot volledige wetenschap te komen.

Dit staat nu vast, dat wij van Gods immanentie moeten uitgaan. Dat is evenwel nog geen beginsel, dat ons God en het leven Gods leert verstaan. Door het begrip van Gods immanentie worden wij alleen op het rechte standpunt geplaatst, waaruit wij God en het leven Gods in betrekking tot de wereld moeten

Digitized by Google

beschouwen. Maar het beginsel, waaruit wij het leven Gods kunnen verklaren, moeten wij nog zoeken.

Ten anderen staat vast, dat wij nog geen wetenschap over God en zijn leven hebben, wanneer wij het onderwijs, vooral in JEZUS ons gegeven, exegetisch onderzoeken en in zekere rubrieken geordend en gerangschikt hebben. Op die wijze verkrijgen wij alleen eene verzameling van waarheden en van hare toepassingen op het leven, maar nooit wetenschap, evenmin als wij bij de empirische waarnemingen nog wetenschap hebben, wanneer wij de verschijnselen geregeld geordend en samengevoegd hebben. Maar ook zelfs, om dit voldoende te kunnen doen, is hier evenzeer als bij de empirische wetenschappen een beginsel noodig; zonder dit kunnen wij nooit zeker weten, hoe wij alles juist en naar waarheid moeten rangschikken en ordenen, veel minder kunnen wij het leven Gods zonder dit begrijpen.

Bij het zoeken naar het eenige ware beginsel, is het weder niet onverschillig, of het gezag van JEZUS bij ons boven alles geldt, en of wij overtuigd zijn van de trouw en de zekerheid der berichten over JEZUS. Zijn wij daarvan overtuigd, dan zullen wij, zoo lang wij dit beginsel nog niet gevonden hebben, bij het zoeken daarvan, een zekerder toetsteen hebben voor de juistheid van ons voortgaand onderzoek van hetgeen wij in JEZUS zien en van hem hooren. Zijn wij daarvan niet overtuigd, dan zullen wij, zoolang wij het eenige ware beginsel nog niet gevonden hebben, gedurig opene vakken in onze wetenschap hebben. Zoo was het, wat de heidenbekeering betreft, eene voor de eerste christenen altijd onbegrijpelijke hande-

Digitized by Google

ling Gods (125), dat ook heidenen tot het evangelie geroepen werden, zoolang nog zoo vele Joden het verwierpen, maar zij hielden daaraan vast, ofschoon zij den grond nog niet inzagen, tot dat zij tot helderder inzien gekomen waren. Hebben wij echter dit beginsel gevonden, en wordt daardoor, hetgeen wij geschiedkundig van JEZUS bezitten, ons verklaard, dan zal daaruit van zelf blijken, dat onze berichten waar zijn, omdat wij uit dit beginsel, de waarheid, zoo als wij die in JEZUS vinden, kunnen handhaven.

Apeldoorn. G. W. STEMLER.

Digitized by Google

AANTEEKENINGEN.

(1) J. J. VAN OOSTERZEE l. c. bl. 299 enz. Hiertoe behoort geheel het eerste deel bl. 119—266.

(2) Ibid l. c. § 1.

(3) Verg. J. H. SCHOLTEN, Leer der H. K. d. I bl. 225.

(4) Godsdienst; vier voorlezingen bl. 35. (5) Hebr. I : 1.

(6) 2 Tim. III : 16. (7) Mark. IX : 33—39.

(8) Zie J. J. VAN OOSTERZEE l. c. bl. 314 enz.

(9) Matth. V : 12, c. XI : 11, Joh. XX : 21.

(10) Matth. V : 12. (11) Matth. X : 19, 20.

(12) Luk. XII : 11, 12. (13) Luk. XII : 1.

(14) Luk. XXIV : 49, Hand. I : V.

(15) Hand. II : 38. (16) Hand. XV : 8.

(17) Joh. XIV : 16, 17, c. XV : 26, c. XVI : 7—15.

(18) 1 Joh. II : 27. (19) Zie VAN OOSTERZEE l. c. bl. 329.

(20) Joh. XV : 27. (21) Zie J. J. VAN OOSTERZEE l. c. § 39 bl. 314.

(22) 1 Kor. XII : 3. (23) Gal. V : 22.

(24) Zie J. H. SCHOLTEN l. c. d. 1 bl. 97 enz.

(25) Gen. IX : 4—6. (26) Gen. XVII : 10.

(27) Verg. Gal. II : 3, ib. III : 2, 24, 26, 28.

(28) Joh. I : 17, 18. (29) Joh. XIV : 6.

(30) Matth. VII : 24, 26. (31) Joh. XIV : 24.

(32) Joh. X : 38. (33) Joh. VI : 40. (34) Luk. XIV : 27.

(35) Matth. XIII : 3, 10—17. (36) Matth. XXVI : 39, 56.

(37) Joh. XVI : 12. (38) Luk. XXIV : 25, 26.

(39) Hand. X : 28, 34; Hand. XI : 1—3, verg. vs. 18.

(40) 1 Sam. XV : 11. (41) 1 Sam. XV : 29.

(42) 1 Sam. XV : 35. (43) Gen. XXXVII.

(44) Gen. XLII : 21, 22. (45) Gen. XLV : 8.

Digitized by Google

(46) Exod. VII : 22, 23. (47) Exod. VIII : 32.
(48) Exod. X : 20.
(49) Exod. IX : 27, 28, verg. vs. 24 en Matth. XXVI : 41; Rom. VII : 22, 23.
(50) Ps. LXXIII : 11, 12. (51) Job VIII : 20.
(52) Exod. X : 1—3. (53) Ps. LXXIII : 13, Job. XLII : 13.
(54) Luk. XIII : 2, Joh. IX : 2.
(55) Gen. I : 1—31, Hand. XIV : 15, ib. XVII : 24.
(56) Ps. CIV : 30, verg. Hand. XIV : 17, ib. XVII : 23.
(57) Ps. CXXXIX : 14, Job X : 8, 9, verg. Gen. I : 26, 27, ib. 2 : 7.
(58) Gen. VIII : 22. (59) Matth. VI : 26—30.
(60) Matth. V : 45, Ps. CIV : 3, 13, Ps. XXIX : 3.
(61) Jez. XL : 26. (62) Gen. IX : 2, verg. 2 Sam. XXIV : 1.
(63) Gen. VI : 14 enz. ib. VII; 1. (64) Gen. XXIV : 35.
(65) Hand XIV : 17. (66) Gen. XLV : 7.
(67) Hand. XVII : 27. (68) Filip. II : 13.
(69) 1 Kon. III : 12. (70) Klaagl. III : 38.
(71) Gen. XLV : 8. (72) Exod. IX : 12.
(73) 2 Sam. XXIV : 1, 1 Kron. XXI : 1. (74) Hand. IV : 27, 28.
(75) 2 Sam. XV : 26, 31, ib. XVI : 11, 12.
(76) Matth. XXVI : 39 enz. (77) Deut. IX : 6.
(78) Verg. echter 1 Kon IV : 33. (79) Gen. I : 11.
(80) Gen. I : 12. (81) Ps. CIV : 30. (82) Gen. I : 20.
(83) Gen. I : 24. (84) Gen. I : 27, ib. 2 : 7.
(85) Job X : 9—11. (86) Matth. V : 45. (87) Ps. CIV : 19.
(88) Exod. XIV : 21. (89) Exod. XV : 8, 10, verg. ib. XIV: 21.
(90) Exod. X : 1. (91) Exod. IX : 34 (92) Deut. II : 30.
(93) Num. XXI : 23. (94) Hand. IV : 27, 28. (95) Joh. IX : 2,
(96) 1 Kon. XIV 7—16. (97) 1 Kon. XII : 26—40.
(98) 1 Kon. XII : 31, ib. XIII : 33, 34.
(99) 2 Kron. XI : 13—17. (100) 2 Kron. XIII : 8—18,
(101) Matth. IX : 12, Mark I : 14.
(102) Joh. IV : 1, 3, 4, verg. Joh. III : 24.
(103) Matth. IV : 13. (104) Luk I : 3.
(105) Luk. IV : 16—30. (106) Luk. IV : 31.
(107) Joh. XI : 46—53.
(108) Joh. XI : 51, verg. ib. XII : 30—33,
(109) Luk. 7 : 11—17.

Digitized by Google

(110) Matth. IX : 18—26, Mark. V : 22 enz. Luk. VIII : 41 enz.
(111) Verg. Joh. XII : 1 enz.
(112) Matth. XXVI : 6—16. Mark. XIV : 3—11.
(113) 1 Sam. II: 25. (114) 1 Sam. IV: 11. (115) 1 Sam. II: 34.
(116) Matth. V : 45. (117) Joh. X : 38. (118) Joh. IV : 23.
(119) Tract. Theol. pol. ed. E. H. BRÜDER vol. 3 p. 17.
(120) Matth. XVI : 17. (121) Hand. X : 28, ib. XI : 17.
(122) Matth. XVI : 23.
(123) Aangehaald bij J. H. SCHOLTEN l. c. bl. 143.
(124) Cog. Metap id. 2, c. 12, § 7, ed. BRÜDER T. 1, p. 144. Verg. F. BURMAN Synop. Theol. 1, 25, 15, aangehaald bij J. H. SCHOLTEN, Leer der Herv. Kerk, d. 1, bl. 142.
(125) Hand. XI : 1—19, Efes. III : 3, 5.

Digitized by Google

OVER SOMMIGE PLAATSEN UIT DE SCHRIFTEN DES OUDEN VERBONDS, BESCHOUWD IN VERBAND MET DE DRIE EERSTE HOOFDSTUKKEN VAN GENESIS.

Het algemeene denkbeeld: geschapen te zijn met het beeld naar de gelijkenis van Elohim is op verre na niet hetzelfde, als zelf Elohim te zijn of met Elohim gelijk te staan. Dit verschil is vooral door de profeten JESAIA en EZECHIËL en in het boek DANIËL op treffende wijze in het licht gesteld. Hunne voorstelling is reeds daarom zoo indrukwekkend, omdat het voorwerp hunner beschouwing niet is het menschdom in 't algemeen, of de mensch in 't afgetrokkene, maar zeer bepaald de zoodanigen, die in hunnen tijd tot de hoogste magt waren opgeklommen, en zóó verre boven andere menschen waren verheven, dat zij geacht konden worden in de oude wereld de opperheerschappij in handen te hebben. Als zoodanig komt in aanmerking de koning van Babel, zooals hij in de profetiën van JESAIA in het XIV Hoofdstuk voorgesteld wordt. Wij hebben vooral het oog op vs. 14[b], waar de profeet hem deze woorden in den mond legt: *ik zal mij gelijk stellen met of gelijk maken aan den Allerhoogsten* ('Eljôn). Het verband, waarin die woorden voor-

Digitized by Google

komen, is opmerkelijk. Zij worden voorafgegaan door deze alleenspraak des konings of liever door dit zeggen in zijn hart: „ten hemel zal ik stijgen boven „de sterren van God (El); verheffen zal ik „mijnen troon en zitten op den berg der „zamenkomst in het uiterste Noorden (den „zetel der Goden): opstijgen zal ik tot de hoog- „ten der wolken; mij gelijk stellen met den „Allerhoogsten”. Dat zulke gedachten, door den profeet aan den Babylonischen koning toegeschreven, niet vreemd waren aan het karakter dier oude monarchen, blijkt overvloedig uit de opschriften in deze eeuw op oude gedenkteekenen gevonden en door de geleerden verklaard. En waarin bestond nu dat streven naar gelijkheid aan den Allerhoogsten? Waarin anders dan in het kennen van goed en kwaad naar eigen inzigt, in het voor goed en kwaad houden wat men zelf begeerde, in het doen alzoo van eigen welbehagen, en dus in het niet erkennen van eenige wet of eenig gezag boven eigen wil? Waar men aan de Godheid niets anders toeschrijft, dan eene oppermagt, die door blinde willekeur geleid wordt, waar het Goddelijk welbehagen slechts een placet, een bon plaisir is, zonder meer, daar is de gelijkvormigheid van menschen aan God des te vreesselijker, naar mate zij grootere magt over hunne natuurgenooten bezitten. De verhalen van Genesis gewagen nog wel van 's menschen heerschappij over, of meerderheid boven de dieren en de overige schepselen, ook van de meerderheid van den man boven zijne vrouw, maar niet van de heerschappij van eenen enkelen mensch over duizenden en millioenen. En wordt er al spoedig

Digitized by Google

melding gemaakt van ondergeschiktheid des jongeren broeders aan den ouderen, Gen. IV: 7, eerst in den loop der tijden ontstond er zulk eene magt van één over velen, als wij in de wereldmonarchiën, als die van Babylon, aanschouwen, en waarbij één mensch zich zoo boven zijne medemenschen verhief alsof hij een God ware, en naar willekeur over leven en dood, over lot en bezitting zijner natuurgenooten te beschikken had. Maar tegenover die magt van den Babylonischen koning, waarvan hij ten aanzien der volken had gebruik gemaakt, stelt de profeet over zijne allerdiepste vernedering in het doodenrijk, en wel zóó, dat terwijl andere koningen nog met eere rusten in hunne grafsteden, hij te midden van onbegraven lijken daarheen geworpen wordt, en in plaats van hoog te zitten op den berg der zamenkomst in het uiterste Noorden, hij afdaalt tot de uiterste diepte van den afgrond, en wel verre van zich aan den Allerhoogste gelijk gemaakt te hebben, gelijk geworden is aan de ijdele schimmen der koningen, die hem in de onderwereld als de uit den hemel gevallen morgenster spottende begroeten. Mij dunkt, het kan niet anders, of wij moeten hierin eene schilderij herkennen, waarvan de grondtrekken te vinden zijn in het tweede verhaal van Genesis, en waarin de zucht om aan God gelijk te zijn in hare rampzalige gevolgen met meesterhand wordt afgebeeld.

Sterker nog valt dit bij EZECHIËL in het oog in het XXVIIIe hoofdstuk zijner profetiën. In de 19 eerste verzen treffen wij vooreerst eene toespraak aan van den profeet tot den vorst (nagid), en daarna een treurzang op den koning (melech) van Tyrus. De benamingen van vorst en koning duiden echter

dezelfde waardigheid aan, en doelen op denzelfden persoon. Zoo dan luidt EZECHIËLS toespraak: „Zoo „spreekt de Heer Jahveh: „„omdat uw hart „„hoog is, en gij zegt: „ik ben God" (El) op „„den stoel van Elohim ben ik gezeten in het „„hart van de zeeën"", en gij (maar) mensch „(adam) zijt en niet God (El), en gij uw hart „gesteld hebt als het hart van Elohim, — „zie, wijs zijt gij meer dan DANIËL: niets is er „zoo geheim, dat men voor u bedekt: door „uwe wijsheid en door uw verstand hebt gij „u rijkdom verworven en goud en zilver op„gelegd in uwe schatkamers: door uwe veel„vuldige wijsheid in uwen handel hebt gij „uwen rijkdom vermeerderd, en hoog is uw „hart om uwen rijkdom, — daarom, zoo „spreekt de Heer Jahveh, omdat gij uw hart „gesteld hebt als het hart van Elohim, daar„om, zie! breng ik vreemden, geweldige vol„ken, over u, en zij zullen hunne zwaarden „tegen de schoonheid uwer wijsheid, d. i. „tegen al het schoone, door uwe wijsheid daargesteld, „ontblooten en uwen glans zullen zij doen „tanen. In den grafkuil zullen zij u doen „nederdalen, en sterven zult gij den dood „(Hebr. de dooden) der verslagenen in het hart „der zeeën. En zult gij dan nog zeggen tegen„over hem die u versloeg: „ik ben Elohim", „daar gij maar mensch (adam) zijt en niet „God (El) onder de hand van hem die u door„stak? Den dood (Hebr. de dooden) der onbe„snedenen zult gij sterven door der vreem-

Digitized by Google

„den hand, want ik heb het gesproken, is „het woord van den Heer Jahveh."

Het onderscheid tusschen Elohim of El (God) en adam (mensch) valt hier bijzonder sterk in het oog, niet minder althans dan in het tweede verhaal van Genesis. Aan de menschelijke kennis en wijsheid, aan het menschelijke inzigt en doorzigt wordt alle mogelijke regt gedaan, voor zoover daardoor rijkdom en magt wordt verkregen, en de ééne mensch ver boven anderen uitsteekt. Maar als die meerderheid boven andere menschen haren bezitter in den waan brengt, dat hij niet meer tot het menschdom behoort, dat hij boven de menschheid verheven en aan de Godheid gelijk geworden is, alsof hij niet meer behoeft te vragen wat goed of kwaad is, maar doen kan wat goed is in eigen oogen, dan wordt het tijd, dat zoodanig iemand herinnerd wordt aan de waarheid, dat alles wat hij door zijne wijsheid verkregen heeft hem kan worden ontnomen, en dat hij gevaar loopt om niet eens den gewonen dood der stervelingen, maar den geweldigen dood van een trotsaard, en alzoo duizend dooden, te sterven, zoodat hij in zijne laatste oogenblikken wel nalaten zal om nog te beweren, dat hij Elohim is.

Boven alles duidelijk is de zinspeling op het Jahveh-Elohim verhaal in EZECHIËL's klaagzang op den koning van Tyrus in het tweede gedeelte van dit hoofdstuk van vs. 11 tot 19. „En het woord van „Jahveh was tot mij, zeggende: menschen„kind, hef een klaaglied aan over den koning „van Tyrus, en spreek tot hem: zoo spreekt „de Heer Jahveh: gij zet het zegel op de ge„stalte (d. i. uwe gestalte, uw ligchaamsbouw is on-

„berispelijk), vol zijt gij van wijsheid en vol-
„maakt van schoonheid. In Eden, den hof
„van Elohim, waart gij: alle edelgesteente
„was uw bedeksel: robijn, topaas en karbon-
„kel; turkoos, onyx en jaspis; sapphier, sma-
„ragd en agaat; en goud is het (kunst)werk
„waarin uwe juweelen gevat en gezet zijn:
„zij werden aan u bevestigd op den dag, waar-
„op gij geschapen (d. i. tot koning verheven) zijt.
„Gij zijt de overdekkende Cherub met uit-
„gebreide vleugelen, en ik heb u gesteld,
„dat gij waart op den heiligen berg van
„Elohim; te midden van fonkelende gesteen-
„ten wandeldet gij. Regtschapen waart gij
„in uwe wegen van den dag af, waarop gij
„geschapen (d. i. ten koning verheven) werdt, tot
„dat er onregt in u werd bevonden. Door
„de uitgebreidheid van uwen handel werd
„uw binnenste vervuld met overmoed, zoo-
„dat gij zondigdet, en ik u als een onheilige
„verwierp van den berg van Elohim, en ik
„u vernietigde, overdekkende Cherub! uit
„het midden der fonkelende gesteenten.
„Hoog is uw hart om uwe schoonheid: be-
„dorven hebt gij uwe wijsheid te gelijk met
„uwen glans; ter aarde heb ik u geworpen
„voor het aangezigt der koningen; ik heb u
„gesteld om (uit de hoogte) op u neer te zien.
„Van wege de menigte uwer overtredingen,
„door het onregt van uwen handel hebt gij
„uwe heiligdommen ontheiligd, zoodat ik een
„vuur uit uw midden deed uitgaan; dat ver-

Digitized by Google

„teerde u, en ik stelde u tot asch over de „aarde voor de oogen van allen, die u zien. „Al uwe bekenden onder de volken zijn over „u verstomd; eene verschrikking zijt gij, en „gij zijt niet meer in eeuwigheid."

In dit klaaglied is veel duisters. Vooreerst is het niet zeker of de vertaling in vs. 12: gij zet het zegel op de gestalte wel juist is. Met behoud der punten lees ik chotêm, omdat dit deelwoord geheel in overeenstemming is met de bijvoegelijke naamwoorden vol (malê) en volmaakt (Kalil). Het zegel op iets zetten beteekent niet alleen goedkeuren, maar ook voleindigen, volmaken. Gij volmaakt of voltooit den (ligchaams) bouw beteekent dus: gij, ô koning! munt uit door uwe gestalte. Maar daar de Hebreën voor gestalte een bepaald woord hebben, namelijk toar, en het hier gebezigde woord toknit gebruikt wordt van de evenredigheid van een gebouw, zou het wel kunnen zijn, dat de koning van Tyrus hier voorkwam als degene, die zijn zegel hechten moest aan de ontwerpen der bouwmeesters van de schepen, en van de paleizen en andere werken der stad. In de tweede plaats baart vs. 13 groote moeijelijkheid. Na de optelling van negen der twaalf edele steenen, die Exod. XXVIII, 17 en XXXIX, 10 worden opgenoemd, volgt er: oezahâb melēket tuppēka oenekabeka. Het voegwoord oe in OEzahab duidt aan, dat hier de optelling niet wordt voortgezet der kostbare steenen, waarbij ieder drietal niet begint maar besloten wordt met het voegwoord oe of en. Wij hebben dus hier te verwachten eene beschrijving

Digitized by Google

van de wijze waarop het goud ten opzigte van die edele steenen gebruikt was. En daar melākah (constr. meleket) niet alleen van het beroep der kunstenaars, maar ook van hun kunstwerk gebruikt wordt, zoo kunnen tuppim en nekabim niet anders zijn dan de kassen, waarin de edele steenen werden gevat, en de open randen, waarmede zij waren omgeven, wanneer men ze doorzigtig wilde houden. Die kassen nu en randen waren van goud. Hetgeen er volgt: zij (die edele steenen) werden aan u bevestigd ten dage dat gij geschapen (tot koning verheven) zijt" verdient verder verklaard te worden. Ik zie hierin wel een terugslag op Gen. II: 4 en V: 2, maar ben toch van meening, dat bara (scheppen) hier in denzelfden zin voorkomt, als waarin de Latijnen zeiden: creatus est rex, en de Franschen schrijven il est créé roi. Het komt mij dus voor, dat hier niet aan het geboren worden des konings, maar aan zijne troonbeklimming gedacht is, en dat Ps. II: 7: gij zijt mijn zoon: heden heb ik u verwekt op dezelfde wijs moet worden opgevat. Voorts is het geheele 14e vers, beginnende met: Gij zijt de Cherub, en eindigende met wandelt gij, zoo duister, dat wij niet gelooven aan de mogelijkheid eener goede vertaling. Het woord at, door gij vertaald, is van ongewonen vorm. Mimsjach komt alleen hier voor, en de beteekenis van uitbreiding, omschreven door met uitgebreide vleugelen, is hoogst onzeker. Daarenboven scheidt het van elkander woorden die vs. 16 verbonden zijn, namelijk overdekkende Cherub. Maar, hoe vreemd het ook zij, de koning van Tyrus wordt tot tweemaal

Digitized by Google

toe een Cherub, een overdekkende Cherub genoemd, en wel zoodanig een, die zich niet laat vergelijken met de Cherubs van den radertroon, door EZECHIËL in het begin zijner profetiën beschreven, en die ook niet gelijk is aan de Cherubim, die den toegang tot den boom des levens in den hof van Eden versperden. Evenwel blijkt het uit alles, dat de profeet aan die Cherubim gedacht moet hebben, en dat hij den koning van Tyrus cherub genoemd heeft als bewaarder en beschermer van de schatten der rijke koopstad, die als het ware zijn paradijs was. Maar het blijft altijd vreemd, dat de hof van Elohim in Eden en de berg of de heilige berg van Elohim hier met elkander verwisseld worden niet alleen, maar dat ook de koning van Tyrus, die in zijn rijk toch heer en meester was, en alzoo eigenaar en bewoner van den hof of van den berg, wordt vereenzelvigd met den cherub, die er slechts de bewaker en beschermer van was. Mogelijk is het echter, dat EZECHIËL den koning als cherub heeft voorgesteld, in zoo verre hij ook zijne stad en al hare schatten beschermde en verdedigde tegen vijandelijken aanval. Hoogst opmerkelijk zijn, naar ons inzien, de laatste woorden dezer profetie van vs. 15—19, omdat daarin gezegd wordt, dat de koning regtschapen was in zijne wegen van den dag af zijner schepping of troonbestijging, tot dat er onregt in hem bevonden werd, welk onregt, uit hebzucht en begeerlijkheid ontstaan, de oorzaak was van zijnen diepen val en van zijne geheele verdwijning. Het is alsof reeds bij EZECHIËL een spoor te ontdekken is van de leer eener oorspronkelijke regtvaardigheid, waaruit de

Digitized by Google

mensch door zijne zonde vervalt; maar toch alleen in zóóverre als menigeen, die met de beste voornemens zijne betrekking aanvaardt, de verzoekingen niet kan weerstaan, waaraan hij in die betrekking is blootgesteld, en zulks te meer naarmate hij hooger in rang en stand is verheven.

In strekking hieraan gelijk, en ook met zinspeling op het tweede verhaal van Genesis, is de profetie van EZECHIËL tegen den koning van Egypte in het XXXIe Hoofdstuk. PHARAÖ wordt met zijne volksmenigte vergeleken bij Assur, en wat van Assyrië gezegd werd wordt op Egypte, en vooral op den koning toegepast. Evenals Assyrië vóór de opkomst van Babel, is nu Egypte, door zijnen koning vertegenwoordigd, gelijk een ceder op den Libanon, die zijn loof tusschen de wolken verheft, in wiens twijgen al het gevogelte des hemels nestelt, onder wiens takken de dieren des velds hunne jongen werpen, en onder wiens schaduw alle groote volken wonen. Geene cederen overdekten hem in den hof van Elohim; geene dennen waren aan zijne takken gelijk, en geene platanen hadden armen als de zijne; geen boom in den hof van Elohim geleek hem in schoonheid. Schóón had Jahveh hem gemaakt door de menigte zijner takken, zoodat hem benijdden al de boomen van Eden in den hof van Elohim. Maar, omdat hij zich op zijne gestalte had verheven, en zijne takken had uitgestrekt tusschen de wolken, en zijn hart zich verheven had op zijne hoogte, daarom gaf Jahveh hem in de magt van

Digitized by Google

eenen God (El) der volken, die hem deed naar zijne goddeloosheid. Ik dreef hem uit, zoodat vreemden, geweldigen der volken, hem uitroeiden en verwierpen. Op de bergen en in alle valleijen vielen zijne takken, en zijne twijgen werden verbroken in elk oeverland der aarde, en alle volken trokken af uit zijne schaduw en lieten hem liggen. Op zijnen tronk zit al het gevogelte des hemels, en bij zijne takken is al het gedierte des velds, opdat geene boomen aan het water zich verheffen zouden op hunne gestalte, en hun loof niet zouden stellen tusschen de wolken, en niet op zichzelve staan (d. i. op eigen kracht steunen) wegens hunne hoogte, alle (boomen) die water drinken; want zij allen zijn overgegeven ten doode naar het onderste der aarde, te midden van de kinderen der menschen (adam), tot hen die afgedaald zijn in de groeve. Zoo spreekt de Heer Jahveh: ten dage zijner nederdaling in het doodenrijk, bragt ik rouw over den vloed, en bedekte dien om zijnentwil, en hield zijne stroomen terug, en het vele water werd afgesloten (nl. dat hem te voren drenkte); en over hem kleedde ik den Libanon in het zwart, en al de boomen des velds kwijnden om hem. Van het geluid zijns vals deed ik de volkeren beven, toen ik hem deed afdalen in het doodenrijk met hen die in de groeve nederzinken, zoodat vertroost werden in het onderste der aarde alle boomen van Eden, de uitgelezenen en

Digitized by Google

de schoonsten van den Libanon, alle (boomen) die water drinken. Ook zij dalen met hem in het doodenrijk af tot bij de doorboorden met het zwaard, en zijn arm (dat is: zijn magtig leger), die onder zijne schaduw in het midden der volkeren woonde. Aan wien (ô Pharaö) zijt gij dan wel gelijk in heerlijkheid en grootte onder de boomen van Eden? En gij wordt neergeworpen met de boomen van Eden in het onderste der aarde; te midden der onbesnedenen zult gij liggen bij de doorboorden met het zwaard. — Dat is Pharaö en al zijne menigte, spreekt de Heer Jahveh."

Al wordt PHARAÖ hier met den koning van Assyrië, en deze met een ceder van den Libanon vergeleken, en andere koningen en vorsten met de schoonste en voortreffelijkste boomen, die de Libanon opleverde, hij wordt toch met hen als in den hof van Elohim in Eden voorgesteld, waar hij het voorwerp was van den naijver der andere boomen. Maar — en hier verlaat EZECHIËL voor een oogenblik het beeld, en spreekt in eigenlijke bewoordingen — zijn hart verhief zich op zijne hoogheid, en dat was de oorzaak dat hij met al de boomen van Eden d. i. met al de vorsten, die vroeger als in het Paradijs geleefd hadden, in de onderwereld nederzonk, en alzoo zijn Paradijs met het Schimmenrijk verwisselen moest. Wat wij vs. 12 als in tusschenzin lezen: ik (Jahveh) dreef hem uit, slaat kennelijk terug op de uitdrijving Gen. III : 24 uit den hof van Eden. Dat overkwam den Assyrischen koning door de Babyloniërs, en het zou ook evenzoo bij PHARAÖ geschieden, dien Jahveh ge-

Digitized by Google

ven zou in de magt van eenen God (El) der volkeren, waardoor men, naar mijn inzien, niet een vorst of held, maar den God der Babyloniërs verstaan moet, ten ware men den koning van Babel hier als El meende voorgesteld te zien, omdat hij zich zelven als El, als God, beschouwde en zich met de Godheid vereenzelvigde.

Dat het zich gelijk stellen met Elohim, of het gelijk zijn aan Elohim in eigen oogen in den grond eene verheffing is van zich zelven boven Elohim, is blijkbaar uit het boek, naar DANIËL genoemd, waar XI: 36 gezegd wordt: de koning (nl. ANTIOCHUS EPIPHANES) zal naar zijn welbehagen doen, en zich verheffen en groot maken, boven allen God (El), en tegen den God der Goden (El Elim) zal hij trotsche dingen spreken, en verder: hij zal op geen God (Eloah) acht geven, maar zich boven alles groot maken. Het is opmerkelijk, dat die verheffing eens konings boven elke Godheid gelijk gesteld wordt met het doen van eigen welbehagen, en alzoo overeenkomt met het kennen van goed en kwaad, namelijk naar eigen inzigt en niet naar hoogere aanwijzing. Zoodanig iemand wordt 2 Thess. II: 3, 4 de mensch der zonde, de zoon des verderfs, de tegenstander genoemd, die zich verheft boven al wat God of heilig geheeten wordt, zoodat hij zich in den tempel van God nederzet, zich zelven betoonende dat hij God is. En het is geen wonder, dat in al deze plaatsen en in het boek der Openbaring de wereldlijke magt van Assyrië, van Babel, van Tyrus, van Macedonië en daarna van Rome, door één persoon ver-

Digitized by Google

tegenwoordigd, tegenover Israël en de christelijke gemeente gesteld wordt als ongoddelijk, of liever als tegengoddelijk en antichristelijk. En inderdaad, de magt en de heerschappij over de dieren en de onderwerping der aarde, zooals die in het Elohim verhaal aan al wat mensch is, en alzoo aan het menschdom wordt toegekend, wordt eene verheffing boven het menschdom, waar die heerschappij zoodanig ontaard is, dat geheele landstreeken met hare bewoners en met alles wat zij bevatten beschouwd worden als het volstrekt eigendom van éénen enkelen heerscher, die er mede handelen kan naar eigen goeddunken, zonder eene magt boven zich te erkennen, en zonder verantwoordelijk te zijn voor hetgeen hij goed of kwaad acht, en die, om met Jesaia V: 20, 21 te spreken, het kwade goed en het goede kwaad noemt, al naarmate zijne wijsheid in eigene oogen en zijn ingebeeld verstand dit medebrengt.

Uit hetzelfde boek Daniël komt hier nog in aanmerking het vierde Hoofdstuk, waarin de tweede droom van NEBUCADNEZAR en de uitlegging daarvan door DANIËL wordt voorgesteld, gevolgd door het berigt, dat alles ook zoo uitgekomen is. Bij alle overeenkomst met EZECHIËLS profetie en ook met het tweede verhaal van Genesis, is echter dit groote verschil op te merken, dat NEBUCADNEZAR na zijne diepe vernedering de oppermagt van den God des hemels erkent, en daarna niet alleen in vorige magt en grootheid hersteld wordt, maar nog hooger stijgt dan te voren. De schrijver van dit boek stelt NEBUCADNEZAR voor, zelf aan zijne volken bij openbare afkondiging zijnen droom, de uitlegging daarvan door DANIËL, en

Digitized by Google

de vervulling dier uitlegging mededeelende. Hij leefde, zoo verhaalt hij, rustig in zijn huis en weelderig in zijn hof. Op zijn koninklijk paleis te Babel wandelde hij rond en sprak: is dat niet het groote Babel, dat ik gebouwd heb tot mijnen koninklijken zetel door mijne sterke magt en ter eere mijner heerlijkheid? Toen werd aan hem het droomgezigt vervuld, dat hij twaalf maanden vroeger gezien had, en door DANIËL was verklaard. Dat droomgezigt had veel overeenkomst met de vergelijking van Assur met een cederboom, die, hoe hoog en prachtig ook, werd omgehouwen, en alzoo aan den Egyptischen PHARAÖ tot een waarschuwend voorbeeld gesteld werd (Ez. XXXI). In NEBUCADNEZAR's droom is het niet ceder, maar onbepaald een boom, mogelijk van het eikengeslacht, en ook niet een uithouwen met wortel en tak, maar een sparen van het worteleinde, een omgeven er van door een band van ijzer en koper, en een bevochtigd worden door den dauw des hemels te midden van het gras des velds. Overeenkomstig de beteekenis van dat droomgezigt werd de heerschappij aan den koning ontnomen, werd hij zelf uit het menschdom uitgestooten om bij de dieren zijn verblijf te hebben en gras te eten als de ossen, terwijl zijn haar werd als adelaarsvederen en zijne nagels als vogelklaauwen. Welligt was de arend of eenige andere roofvogel het zinnebeeld van de Babylonische heerschappij; althans de profeten vergelijken de veroveraars bij arenden of andere roofvogels. JESAIA XLVI: 11 wordt KORES, de man van Gods raadsbesluit, geheeten de roofvogel ('ait) uit het Oosten (nl. uit Perzië) geroepen. En ofschoon de Hebreën en de Chaldeën voor arend een

Digitized by Google

bepaald woord (nesjer) hebben, zoo komt 'a i t te zeer met het Grieksche a ë t o s overeen, om er niet den roofvogel bij uitnemendheid, en alzoo den arend bij voorkeur onder te verstaan. Hebben wij nu in het tweede verhaal van Genesis den mensch, die als Elohim wilde zijn, bekleed gezien door Jahveh–Elohim met dierenhuid, en in dien toestand het voorwerp van diens spotternij, hier is NEBUCADNEZAR van de tinne van zijn paleis en uit het midden der menschelijke zamenleving tot onder het gedierte des velds verbannen en door de woestheid van zijn voorkomen in haar en nagelen gelijk aan dien vogel, die het zinnebeeld was van de strekking zijner heerschappij. Zeker is die voorstelling grotesk; maar zij is er niet minder treffend om. Een monarch, die naar Daniël II, van zijne onbegrensde magt, ook over leven en dood zijner onderdanen, een willekeurig gebruik maakte, uit de menschheid, waar hij zich boven verheven achtte, uitgesloten en tot de dierenwereld verlaagd, is zeker wel een bewijs, dat de magtigste mensch, dat de volstrekte alleenheerscher, dat de wereldmonarch zelfs, mensch is en mensch blijft, ja beneden het peil der menschelijkheid zinken kan, en derhalve nimmer Elohim kan worden. Evenwel kenmerkt zich dit verhaal, gelijk wij zeiden, door de vermelding van NEBUCADNEZARS bezinning na een tijdverloop van zeven jaren. En toen was het, dat hij de oppermagt des Eeuwiglevenden erkende, en beleed dat diens Rijk eeuwig is, dat alle aardbewoners in vergelijking met Hem niets zijn, dat Hij met het heir des hemels en de bewoners der aarde naar welgevallen handelt, aan niemand rekenschap verschuldigd is van zijne daden, en, wat

Digitized by Google

meer zegt, dat al zijn doen waarheid is, en zijne wegen regt zijn, en dat hij vernedert die in hoogmoed wandelen. Met andere woorden: hij erkent dat niet de mensch, maar de Eeuwiglevende Elohim is. In het vijfde Hoofdstuk wordt DANIËL voorgesteld den koning BELSAZAR te herinneren aan het gebeurde met NEBUCADNEZAR, en gezegd dat zijn hart aan dat der dieren gelijk werd, dat bij de woudezels zijn verblijf was, dat hij gras at als de ossen, tot dat hij erkende dat God de Allerhoogste magt had over het rijk des menschen. Want zoo staat hier en Hoofdst. IV: 17, 25 en 32 en niet over de rijken of koningrijken der menschen, zooals de Staten Overzetting en VAN DER PALM vertalen. Het verschil is gering: alleen komt het mij voor, dat het koningrijk des menschen meer nog dan de koningrijken der menschen overstaat tegen het koningrijk van God, dat in den grond alleen het koningrijk is.

Bij den grooten afstand, die er is tusschen Elohim en adâm, tusschen God en mensch, en de voorstelling van dien afstand in het tweede verhaal van Genesis en bij de Profeten, is het zeer bevreemdend, dat toch aan menschen de Godsnaam wordt toegekend, terwijl de toeëigening daarvan aan de wereldmonarchen als ijdele aanmatiging en godslasterlijke zelfverheffing wordt aangerekend. Of mogten welligt Israëlitische vorsten of waardigheidbekleeders een naam dragen of zich een titel laten welgevallen, die aan Heidensche vorsten, hoe magtig ook, billijkerwijze ontzegd was? Gaf de naauwere betrekking, waarin Israël tot Jahveh stond, dan eenig regt om hunne koningen en regters en aanzienlijken met den naam van Elohim

Digitized by Google

of El te bestempelen, omdat zij in rang en stand boven hunne volksgenooten waren verheven, terwijl toch Jahveh en hij alleen de Elohim, de God van Israël was? Ik wil hier niet eens spreken van Exodus IV : 16 en VII : 1, waar Jahveh zelf aldus tot MOZES spreekt: „hij (Aäron) zal u tot een mond zijn, en gij zult „hem tot Elohim zijn", en: „zie ik heb u voor „PHARAÖ tot Elohim gesteld, en AÄRON, uw broe-„der tot uw profeet (nabi)." Het is toch duidelijk, dat hij, die door Jahveh tot Elohim gesteld is, en dat nog maar alleen voor AÄRON en voor PHARAÖ, nog verre is van zelf in volstrekten zin Elohim te zijn geworden, maar alleen de plaats van Elohim te bekleeden en Elohim te vertegenwoordigen bij enkele personen en in bijzondere omstandigheden. De man MOZES, MOZES, de man Gods of van Elohim, bleef toch adam, bleef toch mensch, aan wien Jahveh de spraak gegeven had (IV : 11). In ééne en dezelfde afdeeling van het boek Exodus (XXI : 6 en XXII : 7, 8a) treffen wij den naam Elohim aan met, en (XXII : 8b en 27) zonder het artikel. Wat de beide plaatsen betreft, waar haëlohim met het artikel voorkomt, daar moet òf de Hebreeuwsche slaaf, die na zesjarige dienstbaarheid in het huis zijns meesters blijven wil, òf hij, in wiens huis aanvertrouwd goed gestolen is, gebragt worden tot de Elohim. En in de andere teksten, waar Elohim zonder artikel wordt geschreven, heeft dat woord geheel en al denzelfden zin, en wel dien van het meervoud, zoo als blijkt uit XXII : 8, waar wij lezen niet: „wien Elohim veroordeelt, maar in het meerv. veroordeelen. Evenwel gebeurt het somtijds, dat ook daar, waar Elohim kennelijk de

Digitized by Google

godheid zelve beteekent, het werkwoord of bijvoegelijk nw. in het meerv. staat, b. v. Gen. XX: 13, XXXV: 7, Jos. XXIV: 19, 2 Sam. VII: 23, Ps. LVIII: 12, Jer. X: 10. Ook wordt Exod. XXII: 7 Elohim met nasi of opperhoofd verbonden, ten bewijze dat wij hier aan menschen te denken hebben, die den naam van Elohim dragen. Het zou echter kunnen zijn, dat Elohim hier even als nasi één enkel persoon aanduidt, evenals 1 Sam. II: 25, waar wij lezen: „indien een man tegen een man zondigt, dan oordeelt (in het Enkelv.) hem Elohim; maar indien hij tegen Jahveh zondigt, wie zal bij hem, (d. i. bij Jahveh) tusschen treden?" Daar alzoo Elohim in gelijken zin zoowel met een enkelvoud als met een meervoud wordt verbonden, geschiedt dat, naar ons inzien, op gelijke wijs als waarop wij b.v. zeggen: „dat moet van hooger hand beslist werden, „dat moet de regter, het gerigt, de regtbank, de overheid beoordeelen; die man of die zaak moet voor „den regter, het gerigt enz. gebragt worden." En daar nu, naar Deut. I: 17 het gerigt Godes (lēlohim) is, en, naar 2 Chron. XIX: 6, „de regters niet voor menschen (lĕadâm), maar voor Jahveh (lǎjahveh) regt spreken", en „Jahveh met hen is in de regtspraak", is het niet te verwonderen, dat regtbank en overheid als zoodanig en als vertegenwoordigers van Elohim, ook diens naam ontvangen hebben. Opmerkelijk is te dien aanzien Deut. XIX: 17, waar het staan voor het aangezigt van Jahveh wordt verklaard door het staan voor het aangezigt der priesters en der regters, die in die dagen zijn zullen. Het valt hier sterk in het oog, dat

Digitized by Google

de tijdelijke priesters en regters, de vertegenwoordigers zijn van Jahveh, zoodat wie zich stelt voor hun aangezigt geacht werd zich te stellen voor dat van Jahveh. Het is zoo, er staat niet Elohim, maar Jahveh, maar Jahveh is de Elohim, die zijnen naam Jahveh aan niemand mededeelt, maar wiens Goddelijkheid echter door menschen kon vertegenwoordigd worden.

Maar nu is het ook duidelijk, dat regters en overheden alleen in zooverre den naam van Elohim dragen konden, als in hen de Goddelijke magt en het Goddelijk regt geacht werd vertegenwoordigd te zijn of althans vertegenwoordigd te moeten worden. Dat zij overigens menschen waren en menschen bleven, behoeft niet te worden herinnerd, en dat de regtsverkrachting in Israël door aanneming van geschenken en door het aanzien der personen daarvan de treurige bewijzen heeft opgeleverd, leert de geschiedenis; maar dat is wederom een teeken, dat de mensch, die als Elohim wil zijn, kennende goed en kwaad, d. i. naar eigen inzigt bepalende wat goed en kwaad is, geen acht geeft op hetgeen goed en kwaad is voor Elohim. Hiermede staat in het allernaauwste verband de LXXXII[e] Psalm, dien wij vertalen en daarna ophelderen zullen: (Een psalm van ASAF.)

God (Elohim) neemt plaats in de vergadering van God (El),
In 't midden der Elohim spreekt hij regt (aldus):
„Tot hoelang zult gij onregt spreken
„En den persoon der boozen aannemen? (Sela)
„Doet regt den geringen en den wees,
„Den verdrukte en den behoeftige geregtigheid;
„Geeft uitkomst aan den geringe en den arme

Digitized by Google

„Redt ze uit der boozen hand." —
„„Ze hebben geen kennis en geen verstand;
„„In duisternis wandelen zij rond,
„„Geschokt zijn al de grondvesten der aarde." "
„Ik zeide wel: „Elohim zijt gij, en zonen des Allerhoogste gij allen,
„Echter sterft gij als (ieder) mensch, en valt als elk der vorsten."—
Rijs op, Elohim! oordeel de aarde,
Want gij zijt het, wiens eigendom is onder alle volken.

De beide eerste en laatste regels zijn woorden van den dichter zelven. In de twee eerste stelt hij Elohim, God zelven, voor, plaats nemende of genomen hebbende in de vergadering Gods (adat-el). Die vergadering Gods kan, dunkt mij, geene andere zijn, dan die vergadering van menschen, die het goddelijke regt op aarde vertegenwoordigen moeten, maar nu door God zelven beoordeeld en veroordeeld worden, en wel zóó, dat de dichter na dat vonnis uitroept: „Rijs op, Elohim! en verlaat uwe plaats, die gij „ingenomen hadt te midden uwer onwaardige verte„genwoordigers, en oordeel zelf de aarde, die u „toebehoort, en vertrouw niet langer het gerigt „aan zulke handen."

Zoo komt het plaats nemen van Elohim in de vergadering in schoone tegenstelling met zijn opstaan om die te verlaten. Zoo blijkt het ook, dat de vergadering Gods zamengesteld is uit Elohim, of uit de zoodanigen, die te zamen Elohim vertegenwoordigen, zooals ons uit de vroeger aangehaalde plaatsen blijken kon, en ook nog blijkbaar is uit Exod. XVIII: 15–23. Het middelste gedeelte van den Psalm bevat de Goddelijke uitspraak over hen, die in Gods naam regt hadden behooren te doen en het niet

Digitized by Google

gedaan hadden. Die uitspraak bevat vooreerst een verwijt en daarna eene strenge teregtwijzing. Het verwijt is, dat zij bij voortduring onregt spraken en zich schuldig maakten aan partijdigheid en aanneming der personen. De teregtwijzing is, dat zij niet langer personen moesten aannemen, maar het regt handhaven der onderdrukten. Die woorden zijn tot de regters zelve gerigt. Maar nu gaat de rede van den tweeden tot den derden persoon voor een oogenblik over. Er wordt nu niet tot, maar van de regters, schoon altijd in hunne tegenwoordigheid, gezegd, dat ze geen kennis en verstand hebben, namelijk van hetgeen goed en kwaad, regt en onregt is in Gods oogen, dat zij te dien aanzien in de duisternis rondwandelen, en dat alzoo door hun toedoen de grondvesten der aarde worden geschokt, d. i. dat het regt en de geregtigheid, waarop de menschelijke zamenleving als op grondzuilen is gevestigd, aan het wankelen worden gebragt. Verg. Ps. XI: 3. En nu spreekt God weer tot de regters zelve: Ik heb gezegd: „gij zijt Elohim en zonen des Allerhoogsten (Eljon), gij allen." Wat kan dat anders beteekenen, dan dit: „Ik heb u den rang en het ambt van regters toevertrouwd, waardoor gij Elohim of den Allerhoogste onder de menschen vertegenwoordigt, en uwe uitspraak in het gerigt moet zijn als die van Elohim zelven, en dat ofschoon gij sterven zult als (ieder ander) mensch, en vallen als elk (ander) der vorsten, die hoe hoog ook verheven, toch altijd menschen zijn en blijven." De aanhef: „ik heb gezegd: „gij zijt Elohim en zonen des Allerhoogsten „zijt gij allen, staat geheel gelijk met Ps. II: 7, „waar de ideale koning aldus sprekende wordt inge-

Digitized by Google

„voerd: Jahveh heeft tot mij gezegd; gij zijt „mijn zoon: heden heb ik u verwekt, d. i. „tot mijn zoon verheven.” En wat betreft de vertaling: als (ieder ander) mensch, zij steunt op hetgeen er volgt: als elk (ander) der vorsten, of als der vorsten één, zoo als er eigenlijk staat, d.i. dus: zoo als elk die tot den kring der vorsten behoort. Even zoo moet kĕadām (als mensch) beteekenen: als ieder die deel uitmaakt van het menschelijk geslacht. Zoo lezen wij volledig Rigteren XVI: 2: ik zal zijn als der menschen één (kĕachad häädām), dat is: „zoo zal ik mijne bovenmenschelijke „kracht verliezen en worden als ieder gewoon mensch.” De constructie is geheel gelijk met Gen. III: 32: de mensch is geworden als onzer één: „de mensch is alzoo geen mensch (adam) meer, maar tot het Elohim-geslacht overgegaan!” Maar, om tot den Psalm terug te keeren, het is niet te verwonderen, dat zij, die Gods magt en regtvaardigheid onder de menschen vertegenwoordigen, en als zoodanig verheven zijn boven hunne natuurgenooten, den naam dragen van Elohim, zonder daarom Elohim zelf te zijn. Zoo is het ook in het Evangelie van JOHANNES begrepen (X: 33 en verv.), waar JEZUS op de beschuldiging der Joden: „gij, mensch zijnde, maakt u zelven God,” ten antwoord geeft: „is er niet gescheven in uwe wet (d. i. in het O. T.): ik heb gezegd: gij zijt Goden? Indien zij (de wet) Goden genoemd heeft, tot wie het woord van God geschied is, en de Schrift niet kan verbroken worden, zegt gij dan van hem, dien de Vader geheiligd en in de wereld gezonden heeft: „gij

Digitized by Google

lastert God," omdat ik gezegd heb: ik ben Gods zoon?" Het woord Goden komt overeen met het Hebr. woord Elohim; maar in onderscheiding van hen, die Goden of Elohim genoemd worden in den Psalm, omdat aan hen het woord Gods was toevertrouwd, wordt God-zelf aangeduid met het bijgevoegde artikel, dat in onze taal niet kan worden uitgedrukt, dan door de omschrijving: „God in den eigenlijken zin des woords." Ook is het opmerkelijk, dat in den Psalm de benaming van Elohim gelijk staat met die van: zonen des Allerhoogsten, en dat JEZUS de beschuldiging der Joden: gij maakt u zelven GOD, aldus omzet: ik heb gezegd: ik ben GODS ZOON. Het komt er dus maar op aan, òf en in hoeverre en wanneer iemand uit de menschen den naam van Elohim of van zoon van Eljon dragen kan. En dat is duidelijk genoeg uit Jesaia IX : 5 en Zach. XII : 8. In de eerstgenoemde plaats komt onder de zinnebeeldige namen, die aan den toekomstigen koning van Israël bij zijne geboorte zouden gegeven worden, ook die voor van El-gibbor, die gewoonlijk door sterke God vertaald wordt. Maar daar deze en de overige benamingen dienen om in den kortst mogelijken vorm de verheven eigenschappen van dien koning aan te duiden, waardoor hij zich van de overige menschen onderscheiden zou, meen ik, dat hij hier voorkomt als Gods vertegenwoordiger onder de menschen door kracht en heldenmoed, even als de Ele-gibborim (de sterke goden Ez. XXXII : 21) dit te voren geweest waren, en dat de daarop volgende benaming Abi-ad of vader der eeuwigheid verklaard moet worden uit hetgeen er onmiddelijk op volgt, dat hij

Digitized by Google

van nu aan tot in eeuwigheid de heerschappij zou uitbreiden, heil aanbrengen zonder einde, en DAVIDS troon en rijk bevestigen en ondersteunen zou door regt en door geregtigheid; zoodat abi-ad (vader der eeuwigheid), als zinnebeeldige uitdrukking, de beteekenis heeft van: oorzaak van al het goede, dat tot in eeuwigheid of tot in lengte van dagen te verwachten was. De vertaling buitverdeeler acht ik daarom verwerpelijk, omdat in hetzelfde verband vs. 2 vergel. LIII : 12 het verdeelen van buit onder gansch andere benamingen (chalaq sjalal) voorkomt, en ab (vader) bij al zijne overdragtelijke beteekenissen onmogelijk die van verdeeler kan hebben. Buitmaker zou nog aangaan. — Ook komt Zacharia XII : 8 hier evenzeer in aanmerking, waar gezegd wordt, „dat Jahveh de bewoners van Jerusalem zóó zou beschermen, dat „de zwakste onder hen als DAVID zijn zou, en het huis van DAVID als Elohim, als de Engel van Jahveh voor hen uit". De zin is duidelijk genoeg: de zwakste onder de Jerusalemmers zou zoo sterk en heldhaftig worden als DAVID, en zoo bij opklimming, tot dat eindelijk het geslacht van DAVID of zijn stamhuis zelf als Elohim of als de Engel van Jahveh zou wezen, uitstekende boven al hunne medemenschen. Als een Engel van Elohim te zijn blijkt ook een spreekwoord te zijn geweest in het dagelijksche leven. Zoo spreekt tot DAVID de Thekoitische vrouw 2 Sam. XIV: 17 en 20, MEPHIBOSETH XIX: 27, en zelfs de Philistijnsche koning ACHIS 1 Sam. XXIX: 9. De laatste wil er meê zeggen, dat DAVID hem liever was dan eenig mensch; MEPHI-

Digitized by Google

BOSETH, dat hij ten zijnen aanzien zich liefderijk betoond had meer dan van een mensch was te verwachten geweest, en de Thekoitische, dat hij in het hooren naar goed en naar kwaad en in beleid en doorzigt boven de overige menschen stond. Er is zeker in deze spreekwijs wel iets overdrevens, maar zij bewijst immers, dat zelfs zij, die haar bezigden, in eenen mensch iets buitengewoons konden opmerken, zonder hem daarom eenigzins buiten den kring der menschen te stellen, In de plaats van ZACHARIA schijnt het als Elohim zijn van het Davidische huis gelijk te staan met het zijn als de Engel van Jahveh, en is het duidelijk genoeg, dat de profeet zijne verwachting te kennen geeft, dat naarmate het Israëlitische volk meer naar DAVID gelijken zou, ook DAVIDS dynastie nog boven het volk in allerlei opzigt zou uitmunten, zonder daarom nog de grenzen der menschelijke natuur te overschrijden. De vergelijking met Elohim is op verre na geene gelijkstelling met hem, ofschoon de eerste in het spraakgebruik ligtelijk in de andere kan overgaan, en daardoor niet zelden eene verwarring van denkbeelden ontstaat, die inderdaad te betreuren is. Wij hebben gezien, dat menschen somwijlen den naam van Elohim dragen kunnen, als zij door rang en stand geacht kunnen worden Gods vertegenwoordigers te zijn. Men behoeft daarom in den XLV Psalm het 7e vers niet te vertalen: uw troon (is een troon van) Elohim van eeuwigheid tot eeuwigheid, en ook niet: daarom heeft Elohim, uw Elohim (namelijk), u gezalfd. Men kan den koning, als Elohim's vertegenwoordiger, beschouwen als met diens naam toegesproken, en vertalen: uw troon, Elohim! is

Digitized by Google

van eeuwigheid tot eeuwigheid (d. i. duurzaam en bestendig") en voorts: daarom, Elohim! heeft uw God (Elohim) u gezalfd. Want hij, die hier als Gods vertegenwoordiger wordt toegesproken met den naam van Elohim, wordt van Elohim zelven duidelijk genoeg onderscheiden, en voorts geheel en al als mensch voorgesteld, maar als zoodanig een mensch, die als koning in magt, in heerlijkheid, in schoonheid, in regtvaardigheid en luister boven andere menschen uitmuntte, en wiens nakomelingschap tot in lengte van dagen zijnen troon tot sieraad verstrekken zou. Dat alles evenwel neemt niet weg, dat al draagt men in zeker opzigt den naam van Elohim, men toch zelf niet Elohim is. Jahveh alleen is Elohim in der daad en in waarheid; en Jahveh's naam wordt daarom nooit op eenig mensch overgedragen, maar alleen, en dan zelfs menigmaal, in zamenstelling van eigennamen aangetroffen. Opmerkelijk is het, hoe in den achtsten Psalm Jahveh en Elohim van elkander onderscheiden worden, in weerwil van de groote overeenstemming van dat lied met het eerste verhaal van Genesis. Indien dit loflied niet tot Jahveh, maar tot Elohim ware gerigt geweest, dan kon er in het 6e vers moeijelijk gezegd zijn: „gij hebt hem (den mensch) een weinig minder gemaakt dan Elohim, of liever nog: een weinig bij Elohim achter gesteld. Ik geloof niet, dat het een Hebreeuwsch dichter in den zin zou gekomen zijn om te zeggen, dat Jahveh den mensch slechts een weinig achter of beneden zich gesteld zou hebben, vooral niet in een lied, waarin, ja wel! de mensch wordt voorgesteld als van Jahveh ontvangen hebbende de heerschappij over de werken van

Digitized by Google

diens handen, maar waarin tevens het diep gevoel van des menschen geringheid en zwakheid, in tegenstelling van Jahveh's magt en heerlijkheid, onmiskenbaar is. Het is daarom niet te verwonderen, dat men later aa het woord Elohim de beteekenis van Engelen heeft gegeven, en dat niet geheel in strijd met de bedoeling des dichters, die immers zelf reeds Jahveh van Elohim onderscheiden had, en zich de woorden van Elohim: „laat ons menschen (adam) maken met ons beeld naar onze gelijkenis" niet denken kon als woorden van Jahveh, aan wien niemand in hemel en op aarde slechts eenigermate gelijk is. Bovendien wordt hier de mensch niet adam, maar enosj en ben-adâm genoemd, waardoor elk, die tot het menschengeslacht behoort, als broos en zwak wordt afgemaald, terwijl hij nogtans door Jahveh met eere en heerlijkheid gekroond is, en als heer der schepping alles aan zijne voeten onderworpen ziet. In den 144sten Psalm wordt de mensch wel adâm, maar tevens ben-enosj genoemd, als behoorende tot het zwakke en brooze menschdom, en evenwel het voorwerp van Jahveh's zorg en hoogschatting. Dat denkbeeld wordt ook uitgedrukt Gen XXXII: 11, 2 Sam. VII: 18 en ook, schoon uit een ander oogpunt, Job VII: 17, 18. — De achtste Psalm behoort alzoo dermate tot de Jahveh-psalmen, of tot die van den eersten bundel, dat hij onmogelijk, evenals Psalm XIV in eenen Elohim-psalm als LIII kan worden omgezet. Wij brengen hierbij in herinnering, dat van de vijf bundels, waarin het boek der psalmen verdeeld is, de beide eerste onderschriften hebben, die wegens hun onderling verschil in het gebruik der be-

Digitized by Google

namingen van Jahveh en van Jahveh-Elohim hier ter sprake moeten worden gebragt. Al zijn die onderschriften ook van de hand van eenen redacteur, deze heeft toch reden gehad om die verschillende benamingen te bezigen. Aan het einde van den eersten bundel, waarin de Jahveh-naam de heerschende is, en die daarom gezegd wordt uit Jahveh-psalmen te bestaan, lezen wij aan het einde van Psalm XLI: „geloofd zij Jahveh, de Elohim van Israël, „van eeuwigheid tot eeuwigheid. Amen, ja „amen!" De tweede bundel daarentegen, die uit Elohim-psalmen bestaat en met Psalm LXXII eindigt, wordt aldus door den verzamelaar besloten: „geloofd zij Jahveh-Elohim, de Elohim van Israël, die wonderen doet, hij alleen. En geloofd zij de naam zijner heerlijkheid tot in eeuwigheid, en met zijne heerlijkheid worde de gansche aarde vervuld. Amen, ja Amen! Geëindigd zijn de gebeden van DAVID, den zoon van ISAI". Dit laatste onderschrift draagt alle kenmerken, dat hier eenmaal de geheele psalmverzameling gesloten is geweest, zoodat de drie volgende bundels er eerst later zijn bijgekomen. Maar waarom wordt het Jahveh in het onderschrift van den eersten bundel, in dat van den tweeden met Jahveh-Elohim verwisseld, terwijl in beide onderschriften nog de toevoeging volgt van de Elohim van Israël? Ik geloof, dat het enkele Jahveh de aanduiding is, dat daar de Jahveh-psalmen ten einde zijn, terwijl het Jahveh-Elohim aanduidt, dat dáár zoowel de Jahveh, als de Elohim psalmen ophouden, zonder dat daar aan eenige zinspeling op het tweede verhaal van Genesis kan worden gedacht.

Digitized by Google

Ook komt het mij hoogst twijfelachtig voor, of zelfs dáár, waar beide benamingen onmiddelijk op elkander volgen, dit geheel in denzelfden zin zou zijn, als waarin zij in het verhaal van Genesis voorkomen. Ten voorbeelde haal ik aan de, naar ik meen, éénige plaats waar dit in den Pentateuch geschiedt, namelijk Exod. IX: 30, waar wij lezen: „ten aanzien van u en uwe dienaren weet ik dat eer gij vreezen zult voor het aangezigt van Jahveh Elohim (er nog veel zal moeten gebeuren).” Maar de bedoeling is duidelijk deze: ik weet, ô PHARAÖ! dat (er nog veel gebeuren moet) eer gij met uwe hovelingen Jahveh als Elohim erkent. De Hebreeuwsche tekst vordert de invoeging der in parenthesi geplaatste woorden, omdat daarin dezelfde reticentie plaats heeft, als wanneer wij zeggen: „eer hij dat doet,” om te kennen te geven, dat hij het nimmer doen zal. En wat PHARAÖ en zijne dienaren nooit doen zouden, was Jahveh als Elohim te vreezen en hem als God te eerbiedigen, daar dit de godsdienst van Egypte niet medebragt. En zoo staat Jahveh-Elohim in den zin van Jahveh als Elohim ook elders tegen andere Goden en ook tegen de menschen lijnrecht over, en dat op de navolgende plaatsen: 2 Sam. VII: 22—28. 1 Chron. XVII: 16, 17. XXVIII: 20. 2 Chron. I: 9. VI: 41, 42. Neh. IX: 7 (met het artikel vóór Elohim) en Jerem. X: 6 en verv., welke laatste tekst, na de voorstelling van de dwaasheid der afgoderij en de daaraan toegewijde menschelijke wijsheid, de verklaring bevat: Jahveh Elohim emet hoe Elohim chaijim, dat wij vertalen, niet: Jahveh-Elohim is de waarheid, maar Jahveh is Elohim in waarheid; hij is de

Digitized by Google

levende Elohim, waar wederom het woord Elohim in enkelvoudige beteekenis met een meervoudig adjectif wordt verbonden. Eenigermate vreemd is Jona IV: 6 de verbinding Jahveh-Elohim. JONA had I: 9 God genoemd Jahveh den God des hemels. De afgodische schepelingen hadden hem in hunnen angst als Jahveh aangeroepen, zooals JONA hen was voorgegaan, I: 14, 16. De Ninivieten daarentegen dachten aan en spraken tot Elohim, III: 5, 8, 9, 10. Nu zou men meenen, dat IV: 6 de beide benamingen waren verbonden om aan te duiden, dat Jahveh, de God van JONA, als Elohim was erkend door de zeelieden en de bewoners van Ninivé, ware het niet dat onmiddelijk daarna vs. 7, 8, 9 en 10 de enkele naam van Elohim gebruikt wordt. Men zou echter kunnen meenen, dat het Jahveh-Elohim van vs. 6 ook dienen moest om het Elohim der overige verzen op te vatten in dien zin, dat er altijd van Jahveh als Elohim wordt gesproken; iets dat mij zeer waarschijnlijk voorkomt.

Lang, mogelijk te lang, stonden wij stil bij het gebruik van de uitdrukking Jahveh-Elohim en ook van het enkele Elohim, wanneer dit in zekeren zin op menschen werd toegepast. Wij deden dat naar aanleiding van het tweede verhaal van Genesis, waarin Jahveh-Elohim staat in onderscheiding van het algemeene Elohim in het eerste. Zeer kort kunnen wij zijn in de beantwoording van de vraag: of men ook in Spreuken III: 18, XI: 30, XIII: 12, XV: 4 eene zinspeling aantreft op den boom des levens, die in het tweede verhaal van Genesis voorkomt. Ik

Digitized by Google

meen dit aanstonds reeds te moeten ontkennen, omdat er in het Hebreeuwsch aanmerkelijk verschil is in de uitdrukking, daar in de Spreuken het artikel vóór *leven* gemist wordt, terwijl het in het verhaal van Genesis staat. Er is toch tusschen *'ēts chaijim* en *'ēts hachaijim* dit verschil, dat het eerste *boom van leven*, het tweede *boom van het leven, boom des levens* bij uitnemendheid is. Mij dunkt, dat bij eenige zinspeling op het verhaal van Genesis de staande uitdrukking in haar geheel zou behouden zijn gebleven en het artikel niet zou zijn weggelaten. Maar er is meer. Het laat zich nog hooren, dat *de wijsheid* (chokmah) *de levensboom zijn zou voor degenen, die haar aangrijpen* (III: 18), en alzoo het paradijsgeluk op aarde wederbrengen, zoodat het dan nog des te meer zou blijken, wat wij vroeger beweerden, dat de kennis van goed en kwaad uit het tweede verhaal van Genesis, als zijnde het eigendunkelijk voor goed en kwaad houden en het volgen van eigen wil, lijnregt overstaat tegen de wijsheid, wier beginsel is de vrees van Jahveh. Ook kan men nog wel met XI: 30 *de vrucht van den regtvaardigen* (de vrucht van) *den levensboom* noemen, en alzoo den regtvaardigen vergelijken bij den boom des levens, die heerlijke en weldadige vruchten draagt. Maar moeijelijk wordt het om in *eene vervulde begeerte*, die XIII: 12 *een levensboom* genoemd wordt, den geringsten terugslag op den boom des levens uit het Paradijs te zien. En nog veel minder gaat dat aan met XV: 4, waar *de artsenij der tong een levensboom* heet, gelijk XII: 18 *de tong der wijzen artsenij* wordt genoemd. Uit dit een en

Digitized by Google

ander blijkt dus, dat de levensboom uit de Spreuken niet is het zinnebeeld des eeuwigen levens, maar veeleer een boom, waarvan de vruchten of de bladeren, de schors of de wortel tot onderhoud of herstel des levens dienen, die tot beeld gekozen is, om de gezegende werking der wijsheid, der regtvaardigheid en der vervulde begeerte aan te duiden.

Met minder vrijmoedigheid durven wij aan Job XXXI: 33 en Hosea VI: 7 naauwe verwantschap met het tweede verhaal van Genesis ontzeggen. Ik weet wel, dat die beide plaatsen gelijk staan met Psalm LXXXII: 7, in zoo verre daarin ook de uitdrukking kĕadâm voorkomt, die wij dáár vertaald hebben: als (ieder) mensch, zoo dat het consequent zou zijn dit ook hier te doen. Maar men moet niet vergeten, dat het parallelisme, of de overeenstemming der beide deelen van het vers, gebiedend vordert om kĕâdâm op te vatten in dien zin, die het naastbij komt aan: als elk der vorsten, zoodat men dáár vertalen moet: als (ieder) mensch, en niet: als ADAM, hetgeen daar ongepast zou zijn. Maar anders is het in de aangehaalde teksten. Wel hebben wij genoeg doen uitkomen, dat wij ook in het oude verhaal den naam ADAM niet als eigen naam konden beschouwen vóór dat met het onderscheiden van man en vrouw en het geven aan de vrouw van den naam van EVA, als van zelve die van ADAM voor den man als eigen naam overbleef, die door niemand verder gedragen is, dan in zeer late tijden, toen men niet meer wist, dat in het Hebreeuwsch adam de algemeene naam was van den mensch, en de menschenkinderen of de kinde-

Digitized by Google

ren van adam niet zijn de nakomelingen van ADAM, maar al degenen die tot het menschelijk geslacht behooren en met elkander den naam adam of mensch gemeen hebben, even als b. v. kinderen dezer eeuw en kinderen des lichts dezulken zijn die òf tot deze òf tot eene hoogere wereld in betrekking staan. Maar het komt mij voor, dat de woorden van JOB van alle kracht en beteekenis beroofd worden, indien men vertaalt: „indien ik, als (ieder) mensch, of als mensch (zijnde) mijne misdaad bedekt heb, door mijne schuld in mijnen boezem te verbergen. Immers verzwakt die invoeging als (ieder) mensch of als mensch (zijnde) de betuiging aanmerkelijk. Want dan leggen wij aan JOB woorden in den mond, die niet veel van die des Fariseërs in de gelijkenis verschillen, en doen hem zeggen: „ik ben niet als ieder ander mensch, dat ik mijne schuld verbergen zou," òf dan zou het bedekken der schuld toch eenigermate vergoelijkt worden als overeenkomstig met de menschelijke natuur. Treffender daarentegen wordt die uitdrukking, als wij de vertaling verkiezen: indien ik, als ADAM, mijne misdaad bedekt heb enz., en het daarvoor houden, dat JOB terug zag op het verhaal, waarin ADAM voorkomt als zijne misdaad bedekkende door die te schuiven op de vrouw die Jahveh-Elohim hem gegeven had. — Op gelijke wijze oordeelen wij over Hosea VI : 7. Dáár wordt van de beide rijken, Efraïm (Israël) en Juda, gezegd: „wat hen betreft, in plaats van barmhartigheid boven slagtoffer, en de kennis van God boven brandoffer te stellen, hebben zij keâdâm het verbond overtreden. Zet men dit kĕâdâm over: als de menschen, naar

Digitized by Google

menschelijke wijze, dan is het overtreden des verbonds iets, dat uit de menschelijke natuur voortvloeit, van menschen te verwachten is, en daarin dus zijne verschooning vindt. Maar het gansche verband doet aan geene verschooning of vergoelijking van het overtreden des verbonds denken: ook wordt Hoofdst. VIII : 1 aan het overtreden van het verbond en aan het afvallen van de wet van Jahveh de strengste straf verbonden. Het gaat ook niet aan om kĕâdâm te verstaan van het menschdom buiten Israël, daar het dan voor de hand zou hebben gelegen, om te schrijven: als de volken (ka'ammim), zooals HOSEA doet IX: 1, of om de volken buiten Israël als gojim te kenmerken, zoo als hij o. a. doet VIII: 8, 10. Daarenboven zou dat van de veronderstelling uitgaan, dat Jahveh ook met andere volken een verbond had gesloten, ten ware men anders de woorden opvatte als of er stond: „zij hebben het verbond overtreden (en geleefd) als of zij menschen waren (die niet tot Israël behoorden)." Een ieder gevoelt, dat het eenvoudiger is om te vertalen: zij hebben, als ADAM, het verbond overtreden, en daardoor zijn zij ontrouw aan mij geweest. Het is zoo, de ontrouw is hier ontleend aan die eener overspelige vrouw aan haren man (verg. V: 7), en het verbond is alzoo, gelijk meermalen, de betrekking van Jahveh tot zijn volk, bij eene huwelijksverbindtenis vergeleken. Maar VIII: 1, wordt het verbond van Jahveh met zijne wet of zijne leering verbonden, zoodat wij hier te denken hebben aan de verpligtingen, die voor Israël uit zijne betrekking tot Jahveh voortvloeiden, en alzoo aan de geboden, die aan Israël van Jahveh's wege waren gegeven.

Digitized by Google

De zin is dus: zij hebben mijne geboden overtreden, gelijk ADAM het gebod overtreden heeft, dat ik hem gegeven had.

Maar het is moeijelijk om: uw eerste vader (abika harîsjôn) heeft gezondigd (Jes. XLIII: 27) van ADAM te verstaan, niet alleen omdat ADAM nooit als der Israëlieten stamvader voorkomt, en dan altijd ABRAHAM of althans JAKOB of Israël genoemd wordt; maar ook en vooral omdat de woorden uw eerste vader verbonden worden met uwe tolken of uitleggers (melitsēka) en met de vorsten des heiligdoms. Het is dus, dunkt mij, duidelijk, dat hier uw eerste vader, in verband met uwe tolken en met de vorsten des heiligdoms, niet van een stamvader, wie dan ook, kan worden opgevat, maar van zoodanig iemand moet verstaan worden, die als de eerste en voornaamste in rang over de tolken en over de vorsten des heiligdoms gesteld was. Het is niet noodig, dat wij hierbij aan den tijd en aan de omstandigheden denken, waarin de profeet zelve leefde, daar zijne bedoeling kennelijk is om aan te wijzen, dat door alle tijden heen ook diegenen gezondigd hadden, van wie men dat wegens hunne betrekking het minst zou verwacht hebben. Mits men niet aan een bepaalden hoogepriester denke, maar aan den hoogepriester in het algemeen, is er niet veel tegen om de woorden van den profeet op te vatten in dezen zin: „al wat „aanzien had in het heiligdom, zelfs de hoofden daarvan, „van de tolken of uitleggers af tot den opperpriester toe, „allen hebben zij gezondigd." Wie wij door de tolken of uitleggers te verstaan hebben, is moeijelijk uit te maken, ten ware wij aan een tijdstip denken

Digitized by Google

moeten, waarin vertolking noodig was geworden eener verouderde taal, waarvan wij een voorbeeld aantreffen Neh. VIII: 9. Het zou evenwel kunnen zijn, dat hier tolken of uitleggers eene benaming was, die in het algemeen de priesters of de leeraars aanduidden, die den wil van Jahveh aan het volk verkondigden.

Evenmin kunnen wij Maleächi II: 10 en 15 van ADAM verstaan. Wij laten van deze woorden de Statenvertaling volgen met de verklaring daarvan in de kantteekening, maar zooveel mogelijk verkort. Vs. 10. Hebben wij niet allen éénen vader? Heeft niet één God ons geschapen?

Kantteekening verkort: Eenigen houden dit voor woorden van MALEÄCHI, om zijne hoorders aan hunne gemeenschappelijke afkomst uit ABRAHAM te herinneren. Anderen zien hierin eene tegenwerping der Joden tegen MALEÄCHI en door hem aangevoerd, als wilden zij uit der menschen gemeenschappelijke afkomst uit ADAM en hunne schepping door éénen God, het geoorloofde afleiden van huwelijken ook met Heidensche vrouwen." Het is dus tusschen ABRAHAM en ADAM, dat de Statenoverzetting wankelt. Maar er bestaat geen reden om aan één van beide te denken. Het parallelisme wijst reeds aan, dat de Schepper der Israëlieten ook hun Vader is; ook heet de niet-Israëlitische vrouw vs. 11 de dochter van een vreemden God. I: 6 wordt God vader genoemd, zoodat de zin geen andere kan wezen dan deze: „hebben wij niet allen éénen Vader, (namelijk God)? Is het niet één God, die ons geschapen heeft?" Moeijelijker was het, om tot de eenvoudigheid in overzetting en verklaring van vs. 15 te komen. De vertaling met de

uitlegging der Statenoverzetters luidt aldus: Heeft hij (de Heer) niet maar éénen (mensch, namelijk ADAM, uit welken hij EVA gemaakt heeft) gemaakt, hoewel hij des geestes overig had (en dus uit ADAM nog meer vrouwen had kunnen scheppen?) En waarom [maar] dien éénen (mensch)? Hij zocht een zaad Gods (God zocht een wettig huwelijk ééns mans en ééner vrouw.) — Tevens maken de kantteekenaars nog gewag van eene andere opvatting, namelijk deze: maar heeft de éénige (ABRAHAM) dit niet gedaan, en hij had een uitnemenden geest? Wat heeft [gedaan] de éénige? Hij zocht het zaad Gods. Zoo zouden dan de Joden zeggen: „heeft ABRAHAM dan ook niet eene vreemde vrouw benevens SARA genomen, hij die zulk een uitnemenden geest had?" En hierop zou dan het antwoord van MALEACHI zijn: „wat heeft de éénige (ABRAHAM) [gedaan]? Hij zocht het zaad Gods. Hij zocht bij SARA's onvruchtbaarheid uit HAGAR wettig kroost te verwekken." In de hoofdzaak stemt VAN DER PALM met deze laatste opvatting overeen. Wanneer wij nu den Hebreeuwschen tekst inzien, dan valt het aanstonds in het oog, dat er woordelijk staat: en niet één heeft (dit) gedaan, terwijl er nog een overbijfsel van geest in hem was. En hoe zou die ééne (gesteld dat hij het deed) een zoeker zijn van goddelijk zaad? d. i. „hoe zou hij dan kunnen verwachten een nakroost voort te brengen van echt Israëlitisch bloed en alzoo aan God gewijd?" Tot verdediging van deze vertaling dient, 1°. dat er in den eersten volzin geen spoor is van een vraagwoord, 2°. dat lo-echâd bijeen behoort en de

Digitized by Google

beteekenis heeft van niemand in den volsten zin des woords, evenals Job XIV: 4, waarvoor nog eene sterkere uitdrukking voorkomt Ps. XIV: 3 en LIII: 4, en dus vertaald moet worden: niet één; 3°. dat het werkw. 'asah volstrekt niet alleen in den zin van maken, maar ook van handelen, doen, gebruikt wordt; 4°. dat de Hebr. woorden: en er is een overblijfsel van geest in hem bepaald den zin heeft van: is er nog, of zoo er nog een greintje gezond verstand of godsvrucht in hem is; 5°. dat haëchâd (die éénе) het artikel heeft, om daarmede aan te wijzen, dat er wordt terug gezien op lo-echâd (niet één); en eindelijk, dat een zoeker zijn van goddelijk zaad of van een zaad Gods, eene uitdrukking is in volmaakte overeenstemming met de beschouwing van Israël als Gods uitverkoren volk, en vooral met Esra IX: 2, waar Israël het heilige zaad genoemd wordt in tegenstelling van de omliggende volken. De geheele rede bij MALEACHI past in den toestand van Israël, zooals die in de aangehaalde plaats van ESRA beschreven wordt, toen namelijk niet alleen het volk, maar ook zelfs de priesters en de Levieten zich met de naburige volken vermengd hadden, en daaruit voor zich en hnnne zonen vrouwen hadden genomen. De profetische rede is te schoon, dan dat wij ze nu niet in haar geheel zouden opnemen, om te doen zien, hoe de beide verzen, zooals wij die hebben verklaard, in den zamenhang voegen.

„En nu geldt ulieden dit gebod, ô priesters! Indien gij niet hoort en niet ter harte neemt om mijnen naam eer te geven, spreekt de Heer der heerscharen, zoo zend ik onder ulieden den vloek, zoodat ik vervloek

Digitized by Google

uwe zegenspraken, ja ik vervloek ze, omdat niemand van u (het gebod) ter harte neemt. Zie, ik straf ulieden in het zaad, (d. i. onthoud u het koren) en strooi drek op uwe aangezigten, den drek uwer feesten (nam. der offerdieren op de feesten), en die u bedelven zal. Zoo zult gij weten, dat ik tot u gezonden heb dit gebod, dat mijn verbond met LEVI zijn zou, spreekt Jahveh der heirscharen. Mijn verbond was met hem, (het verbond) des levens en des vredes, en ik gaf ze (leven en vrede) aan hem [tot] vreeze, dat hij mij vreezen zou, en dat hij ontzag zou hebben voor mijnen naam. De leer der waarheid was in zijnen mond, en onregt werd niet gevonden op zijne lippen; in vrede en regt wandelde hij met mij, en velen bekeerde hij van onregt. Want de lippen eens priesters moeten de kennis bewaren, en leering moet men zoeken uit zijnen mond, want een bode van Jahveh der heerscharen is hij. Maar gijlieden zijt afgeweken van den weg: velen deedt gij struikelen door de (d. i. uwe) leer; gij hebt het verbond van LEVI vernietigd, spreekt Jahveh der heerscharen. En nu stel ik ulieden veracht en vernederd voor al het volk, naardien niemand uwer mijne wegen bewaart, en gij in (uwe) leer de personen aanneemt. Hebben wij allen niet éénen vader? heeft niet één God ons geschapen? Waarom zijn wij dan ontrouw ieder tegen zijnen broeder, om te ontheiligen het verbond onzer vaderen? Juda is ontrouw, en er wordt gruwel gepleegd in Israël en te Jerusalem, want Juda heeft Jahveh's heiligheid, die hij (Jahveh) lief heeft, geschonden, daar het (Juda) getrouwd heeft de dochter eens vreemden Gods. Uitroeijen zal Jahveh uit de tenten JAKOBS den man, die zoo doet, den

Digitized by Google

wachter en den zanger en die offergave brengt aan Jahveh der heirscharen. En dit is het tweede wat gij doet: den altaar van Jahveh bedekken met tranen en geween en zuchten, zoodat er geen neiging meer is tot de offergave en tot het nemen van welgevallen uit ulieder hand. En zegt gij lieden: „waarom?" Omdat Jahveh getuige is geweest tusschen u en tusschen de vrouw uwer jeugd, jegens wie gij ontrouw geweest zijt, terwijl zij toch uwe gezellin was en de vrouw uws verbonds. En niet één heeft dat gedaan, bij wien nog een rest was van geest; en hoe zou die ééne ook een God gewijd nakroost kunnen verwachten? Neemt dus acht op uwen geest, dat hij (uw geest) niet ontrouw zij jegens de vrouw uwer jeugd. Want Jahveh, de God van Israël, haat het verstooten, en hem die met geweld zijn kleed overdekt, spreekt Javeh der heerscharen. Neemt dus acht op uwen geest en weest niet ontrouw."

In het derde vers hebben wij de woorden wenasa etkem elaw vertaald door: die (nl. de drek) u bedelven zal. Er staat eigenlijk: en (de drek) zal u tot zich nemen. Het is een beeld van de allerdiepste vernedering. Verg. Ps. CXIII : 7, Dan. II : 5.

In het vierde vers tot aan het zevende is vooral opmerkelijk, dat, gelijk elders de koning, of ook de dienstknecht van Jahveh, hier Levi of de priester wordt geidealiseerd als bode van Jahveh en met uitdrukkingen, die niet behoeven onder te doen voor die der Messiaansche verwachtingen. Alleen is het, alsof Levi of de priester éénmaal zoo geweest was, terwijl de priesters van MALEACHI's dagen niet meer zoo waren. Evenwel is het waar, dat de profeet zich het-

Digitized by Google

geen de priester had moeten zijn als iets verledens heeft voorgesteld, in tegenstelling van de treurige werkelijkheid, om alzoo te zeggen waartoe het priesterschap was vervallen.

In vers 11 hebben de woorden: er wordt een gruwel gepleegd in Israël en te Jerusalem, en die van vs. 14 niet één heeft dat gedaan, bij wien nog een rest was van geest treffende overeenkomst met die van THAMAR tot ABSALOM II Sam. XIII : 12 alzoo doet men niet in Israël; doe deze dwaasheid niet.

In het twaalfde vers maken wij geene zwarigheid om de woorden 'êr we'oneh te vertalen wachter en zanger, omdat zich de geheele rede vooral in den priester- en Levitenkring beweegt, en er aanstonds op volgt: die offergave brengt aan Jahveh der heerscharen.

Vers 13 vertaal ik wezôth sjenith woordelijk door: dit is het tweede enz. Want terwijl het eerste was het huwelijk met vreemde vrouwen, was het tweede het verstooten dien ten gevolge der reeds te voren tot vrouw genomene Israëlietin. De laatste helft van het vers beteekent, naar mijn inzien, dat men wegens het wangedrag der priesters zich niet meer om offergaven bekreunde en uit des priesters hand geen (bewijs van Jahveh's) welgevallen meer ontving, daar, naar vs. 3, de priesterzegen in vloek verkeerd was. In plaats van offergaven te brengen of priesterzegen te wachten, wordt het altaar met tranen, met geween en zuchten bedekt.

In vs. 14 is de heiligheid des huwelijks onder Israël op eene wijze uitgedrukt, zoo als ik mij niet

Digitized by Google

kan herinneren dat het ergens zoo in het Oude Verbond geschied is. Niet alleen dat hier de vrouw ten opzigte van haren man de vrouw zijner jeugd genoemd wordt, evenals Spr. V: 18, (verg. Jes. LIV: 6), en omgekeerd de man Joël I: 8 met betrekking tot zijne vrouw de man harer jeugd; maar zij heet hier ook zijne gezellin, de vrouw zijns verbonds, en met het oog op dat verbond wordt Jahveh gezegd getuige te zijn geweest tusschen den man en tusschen de vrouw zijner jeugd. Op dien grond is het verstooten van die vrouw ontrouw niet alleen jegens haar, maar ook jegens Jahveh, onder wiens oog het huwelijksverbond was gesloten.

In vs. 16 schijnt het eerste amar te veel, al is het zeer vroeg in den tekst gekomen. Het is als zinstorend uit de vertaling weggelaten. En indien het al tot den tekst behoort, dan zette men over: want, spreekt Jahveh, de God van Israël haat de verstooting. De woorden: en hem, die zijn kleed met geweld overdekt beteekenen: hij, die zijne vrouw, waarmede hij als met zijn kleed verbonden was, onregt aandoet.

Volledigheidshalve maken wij eindelijk nog gewag van die plaatsen in het Oude Testament, die eene herinnering zijn aan den hof in Eden. Daarmede wordt vergeleken eene streek, die weleer door schoonheid en vruchtbaarheid uitmuntte, maar later geheel was omgekeerd, of daaraan wordt gelijk gesteld het beeld, dat men zich vormde van een land, dat nu nog woest was en onbewoond, maar eenmaal al wat heerlijk was vertoonen en opleveren zou. Van een werkelijk Eden vinden wij geene andere sporen, dan van dat

Digitized by Google

landschap Eden, dat, naar Ezechiël XXVII: 23, met Tyrus handel dreef, terwijl 2 Kon. XIX: 12 verg. met Jesaia XXXVII: 12 de bene-Eden, d. i. de zonen of afstammelingen van Eden voorkomen als wonende in Telassar en onderworpen aan Assyrië, en Amos I: 5 nog spreekt van een Beth-Eden in den omtrek van Damascus. Maar eene herinnering aan het land Eden van Gen. II treffen wij aan Gen. XIII: waar wij lezen, dat LOT zijne oogen ophief en de gansche vlakte der Jordaan zag, dat zij waterrijk was eer Jahveh Sodom en Gomorrha verdorven had, als de hof van Jahveh, als Egyptenland, als gij komt te Zoär. Men bemerkt aanstonds, dat dit laatste: als gij komt te Zoär, d. i. tot aan Zoär toe niet bij het onmiddelijk voorafgaande behoort. Men kan bijeenvoegen òf: LOT zag dat de gansche vlakte der Jordaan waterrijk was tot aan Zoär toe; of anders, dat de gansche Jordaanstreek tot aan Zoär toe waterrijk was als de hof van Javeh en als Egypteland. Het zou ook kunnen zijn, dat vóór dat Jahveh Sodom en Gomorrha verwoest had tot aan Zoär toe bijéén behoorden. In allen gevalle draagt deze volzin wel het kenmerk van latere invoeging. Eer Jahveh Sodom en Gomorrha verdorven had is anticipatie op hetgeen eerst in het XVIIIe en XIX_e hoofdstuk zou worden vermeld. De vergelijking van de waterrijke Jordaanstreek met Egyptenland, als door den Nijl en zijne armen en de daaruit afgeleide kanalen bevochtigd, komt mij voor tot de oudste redactie behoord te hebben, zoodat de

Digitized by Google

geheele zin aanvankelijk deze zal geweest zijn: LOT zag dat de gansche vlakte der Jordaan waterrijk was als Egypteland tot aan Zoär toe. Later schijnt er ingevoegd zoowel: eer Jahveh Sodom en Gomorrha verwoest had, als ook: als de hof van Jahveh, zijnde dit eene herinnering aan den hof, dien Jahveh-Elohim geplant had in Eden tegen het Oosten, uit welk Eden eene rivier voortkwam, die den hof bevochtigde en zich daar in vier armen verdeelde (Gen. II: 8 en 10). Ook JOËL wijst II: 3 niet op een lusthof, zooals de Statenvertaling heeft, maar op Eden terug, als hij zegt, dat het land vóór den sprinkhanenzwerm uit nog is als Eden, maar achter hen eene barre woestijn, en dat er aan hen geen ontkomen is. — Omgekeerd behoorde het tot de verwachtingen der profeten in de Babylonische ballingschap, dat het toen ontvolkte en verwoeste land nog eens weder in schoonheid en vruchtbaarheid den hof van Eden zou evenaren. Zoo lezen wij JESAIA XLI: 3 in een zeer merkwaardig verband, dat Jahveh Sion en al hare bouwvallen vertroosten en hare woestijn stellen zou als Eden, en hare wildernis als Jahveh's hof. Evenzoo voert EZECHIËL XXXVI : 35 Jahveh aldus sprekende in: dan (in die gelukkige toekomst) zal men zeggen: dit land, dat verwoest was, is geworden als de hof van Eden. Al beschouwde men het land Eden reeds op zich zelve als vruchtbaar en bekoorlijk, de hof, daarin gelegen, was de meest verrukkelijke plek, en wordt daarom in twee der aangehaalde plaatsen de hof van Jahveh en, zoo als wij vroeger gezien hebben bij EZECHIËL, de hof van Elohim geheeten, en door

Digitized by Google

hem met den berg van Elohim verwisseld, maar nooit wordt die hof weder de hof genoemd van Jahveh-Elohim. Dat EZECHIËL niet van den hof van Jahveh, maar van den hof, en ook van den berg van Elohim spreekt, is daaraan toe te schrijven, dat zijne rede te dier plaatse niet tot Israëlieten, maar tot de koningen van Tyrus en van Assur gerigt is, waarom hij zich van den meer algemeenen naam van Elohim bediende, en ook soms den hof in eenen berg herschept, in overeenstemming met de voorstellingen der toenmalige Oosterlingen, bij wie de verblijfplaats der Goden een hoog gebergte was in het Noorden, zoo als wij bij de behandeling van Jesaia XIV gezien hebben.

En hiermede rekenen wij het tweede gedeelte der ons voorgestelde taak te hebben voleindigd. Wij stellen ons voor, om later te handelen over het gebruik, dat in de Schriften des Nieuwen Verbonds van de drie eerste hoofdstukken van Genesis gemaakt is.

Dr. M. A. G. VORSTMAN.
Rustend Predikant te Gouda.

Digitized by Google

GEDACHTEN UIT AL. VON OETTINGEN'S „ANTIULTRAMONTANA."

In geest en hart (rede en geweten) bezit de mensch een onvervreembaar orgaan, waardoor hij tot de hoogere wereld en deze tot hem in betrekking staat. De geloofsverzekerheid, door dit orgaan verkregen, is niet onzekerder of wankelender dan de zekerheid door zinnelijke waarneming of reflecterend denken verworven. Zij is integendeel de diepste grond van alle weten, — de onbewijsbare, ons zelven overweldigende en met geestdrift vervullende magt, — de geheimzinnige drang, waarin de kiem van alle aangroeijende kennis verborgén ligt, — de bron, waaruit het blijmoedig vertrouwend zoeken naar waarheid ontspringt, de rotsgrond voor het godsdienstig en zedelijk streven naar het ideaal.

Vertrouwende aanraking van den innerlijken zin en van de gegevene godsdienstige waarheid is slechts mogelijk onder deze voorwaarde, dat de laatste niet als eene theoretische, verstandelijke leerstelling, of, wat nog erger is, als een breed uitgesponnen leerstelsel met gebiedend wettelijk gezag, maar als een ons aangrijpend en overweldigend feit binnen den kring onzer innerlijke ervaring treedt. Ervaring van zonde en ervaring van genade — dit zijn de beide brandpunten der beginnende geloofsverzekerdheid. Hiertoe is noodig noch een dogmatisch systeem, noch het aannemen van een geïnspireerd geheel van H. Schriften.

Niet eene bepaalde, zakelijk ontwikkelde leer van zijn persoon, van zijne Godheid of van het mysterie

Digitized by Google

der menschwording plaatst CHRISTUS op den voorgrond; niet als onfeilbaar uitlegger van een dogme eischt de Heer gehoorzaamheid of erkenning van zijn persoonlijk gezag. Ja, Hij verbiedt zelfs den reeds meer gevorderden jongeren, die Hem als den Zoon Gods erkennen en belijden, hiervan te spreken. Hij wil niet als goddelijk orakel vereerd en als wonderdoener verheerlijkt, Hij wil als Heiland der vermoeiden en belasten erkend en met zulk een vertrouwen als arts der zielen aangeroepen worden, gelijk de zich krank en ellendig gevoelenden dit noodig hebben. Alléén het opgeslagen oog van den ter neergeslagen mensch is het regte orgaan, waarmede de levenbrengende heilswaarheid opgenomen wordt.

Zal de Schrift als het levende Godswoord zich doen gelden, dan moet voor alles hare tot een nieuw leven wekkende magt, de kracht tot overtuiging die de volheid van hare waarheid heeft, maar niet haar „onfeilbaar" normatief gezag op den voorgrond worden geplaatst. — Een CHRISTUS, in wien niets vreemds, niets wat nog met elkander in strijd schijnt te zijn, gevonden wordt; een CHRISTUS, klaar en doorzigtig als een mathematische stelling, of voornaam en oppermagtig als een onfeilbare paus ware geen Heiland van beproefden en verzochten. Zijne toeëigening wierd geen gistingstof voor zedelijke vernieuwing en heeten geloofsstrijd. Hij zou worden het eigendom van het hoofd en niet van het hart, of een magische afgod, die maar in staat was, kinderen te verschrikken en volwassenen af te schrikken.

M. A. G.

Digitized by Google

OVER HET BEGINSEL VAN DE CHRISTELIJKE WETENSCHAP VAN GOD EN HET LEVEN GODS.

Uit het voorgaande onderzoek zijn wij tot deze slotsom gekomen, dat voor de christelijke wetenschap de h. Schrift de eerste en hoogste bron is, en wel bepaaldelijk dat gedeelte, waarin wordt medegedeeld wat JEZUS CHRISTUS geleerd, gedaan en ondervonden heeft. Wij vonden, dat de andere bronnen, het geweten, de rede, de ondervinding en de geschiedenis, niet mogen uitgesloten worden. Zij moeten integendeel mede in aanmerking komen, omdat het ons hier om wetenschap te doen is, dat is, om die kennis, waardoor wij op grond van de getuigenissen in de Schrift, vergeleken met die, welke geweten, rede en ervaring geven, de verschijnselen, die zich aan ons voordoen, in hunnen onderlingen samenhang en betrekking zoo kunnen verklaren, dat wij ze begrijpen, en er geene plaats meer overblijft tot rechtmatige bedenking of twijfel. Wij komen tot geen wetenschap, wanneer wij niet de volkomene overeenstemming van hetgeen deze getuigen met hetgeen de Schrift getuigt inzien. Evenmin als de getuigenis der Schrift omtrent hetgeen die

Digitized by Google

schrijvers hebben gezien, gehoord en ondervonden, ons wetenschap geeft, evenmin wordt zij gegeven door hetgeen wij in de natuur waarnemen, of het geweten en de ervaring getuigen. Schrift en ervaring geven ons alleen getuigenis van hetgeen bestaat of bestaan heeft, maar verklaren ons de verschijnselen niet, doen op zichzelven ons het doel, het verband en den samenhang niet inzien, leeren ze niet begrijpen.

Zullen wij op die getuigenissen de wetenschap bouwen van God en het leven Gods, daardoor tot die grondige kennis komen, die aan geene rechtmatige bedenking of twijfel onderhevig is; zullen wij dus alles, wat wij erkennen, kunnen bewijzen; dan is voor alles noodig, dat wij van een vast beginsel uitgaan, waaruit wij al, wat zich voordoet, kunnen verklaren en inzien.

Maar omtrent dat beginsel heerscht geen eenstemmigheid. De christenen, in drie groote afdeelingen gesplitst, de Grieksche, Roomsche en Protestantsche, hebben ieder hun verschillend beginsel, waarvan zij uitgaan. De beide eerste afdeelingen kunnen wij gerust ter zijde stellen; want bij hen geldt, of het gezag der Kerk in hare conciliën, of dat van den onfeilbaren paus, waaraan de wetenschap zich onvoorwaardelijk moet onderwerpen. Daar kan dus van wetenschap geen spraak zijn. Maar zoo is het niet bij de Protestanten. Bij hen heeft de wetenschap eene groote stem, ofschoon zij het gezag der h. Schrift als het hoogste laten gelden. De geschiedenis heeft geleerd, dat, in weerwil van het beslissend gezag der h. Schrift, de wetenschap telkens grooteren invloed uitgeoefend, en gedurig hooger woord heeft gevoerd. Nogtans ontstond er geen onafhankelijke wetenschap, geen onafhankelijke theologie.

Digitized by Google

Gedurig ontstond en moest er onder hen consequent strijd ontstaan, tusschen hetgeen algemeen aangenomen was en de uitspraken der wetenschap. Zoolang men aan de Schrift niet alleen het gezag van een getuige gaf, die getrouw en waarachtig opgeeft, wat gebeurd is, maar haar ook een dogmatisch gezag toekende, om te bepalen, hoe wij de verschijnselen ons voorstellen, op welke wijze wij het verband en de betrekking moeten opvatten, moest er wel gedurig strijd ontstaan. Immers daardoor waren de begrippen over het verband en den samenhang, vóór eeuwen, overeenkomstig de ontwikkeling en het wijsgeerig standpunt van dien tijd, vastgesteld, zonder dat men zich altijd bewust was van het beginsel, waarvan men bij die vaststelling was uitgegaan. Zij rustten grootendeels op de subjectieve opvatting van den tijd, waarin zij waren aangenomen. Daardoor moest er wel, bij eene hoogere ontwikkeling van den tijd, strijd ontstaan tusschen de wetenschap en de h. Schrift, met wier uitspraken men de vroegere opvattingen vereenzelvigde. Hierbij bleef de christelijke wetenschap afhankelijk van de uitspraken der Schrift, die geacht werd het verband aan te geven tusschen de verschillende waarheden, waarvan zij alleen getuigenis gaf naar de ondervinding van hare schrijvers.

Die afhankelijkheid neemt in onzen tijd gedurig meer af, zij wordt geheel opgeheven, zoodra het gezag der Schrift alleen bepaald wordt tot dat van getrouwe en oprechte getuigen. En dat gezag zullen wij haar te gereeder geven naarmate de waarheid, waarvan zij getuigenis geeft, door ons wordt begrepen, omdat wij dan daaruit de juistheid harer getuigenis inzien.

Digitized by Google

Tot hiertoe hebben zich bij de Protestanten, volgens hunne Belijdenisschriften, twee beginselen doen gelden. Zoo het ons ernst is die beginselen consequent te volgen, kunnen wij het niet alleen als mogelijk onderstellen, maar staat het ook vast, gelijk de geschiedenis heeft geleerd, dat de wetenschap tot andere bepalingen komt, dan die in de Belijdenisschriften zijn opgenomen en vastgesteld.

In de Belijdenisschriften wordt het gezag der h. Schrift dogmatisch opgevat. Maken wij nu de wetenschap onafhankelijk van alle dogmatisch gezag, als zoodanig, dus ook onafhankelijk van de Schrift, in zoover aan haar dogmatiesch gezag wordt toegekend; in welke verhouding staan wij dan tot de Belijdenissen, die den grondslag uitmaken van iedere Protestantsche afdeeling?

Men zou kunnen vragen, of wel eenige afdeeling in de Christelijke Kerk, volgens JEZUS, recht heeft iets dogmatisch vast te stellen? Bestaat dit recht niet, dan hadden de Belijdenisschriften van vroegere eeuwen nooit scheiding moeten maken onder de christenen. Maar dit recht daargelaten, de Belijdenisschriften hebben scheiding gemaakt. Moet nu de wetenschap aan die Belijdenisschriften onderworpen worden, of moeten de verkondigers van het Evangelie, die zich naar hun geweten verplicht achten de wetenschap te volgen, de afdeeling, waartoe zij behooren, vrijwillig verlaten? Het kan hier niet overbodig zijn nategaan, in hoe verre de belijdenis van eene of andere afdeeling der Protestanten voor hunne leeraars verbindende kracht heeft.

Digitized by Google

§ 1.

In welken zin heeft eene Belijdenis verbindende kracht?

Wanneer wij van eene Luthersche of Gereformeerde kerk spreken, drukken wij ons niet eigenlijk en juist uit. Wij kunnen van een genootschap of afdeeling van Lutherschen en Gereformeerden onder de Christenen spreken, maar niet van eene Luthersche of Gereformeerde kerk. LUTHER heeft evenmin als ZWINGLI of CALVIN eene Kerk gesticht. Geen van allen wilden het hoofd eener Kerk zijn. Het hoofd der Kerk is JEZUS CHRISTUS alleen, met wien het geheele lichaam goed samengevoegd en verbonden is (1). Ieder Protestantsch genootschap moet dus altijd onderworpen zijn aan het Hoofd der Kerk, aan JEZUS CHRISTUS. Maar JEZUS heeft wel de groote waarheid verkondigd en in het licht gesteld, dat God onze hemelsche Vader is, doch geen wetenschap gegeven, niet geleerd, hoe wij deze waarheid in haar verband en betrekking tot God en menschen, in haar wezen moesten begrijpen. Indien dus al een genootschap of afdeeling in de Kerk een leerbegrip mocht aannemen en voor allen verbindend verklaren; maar dit in een of ander opzicht in strijd ware met hetgeen het Hoofd der Kerk had verklaard, zou de prediker des Evangelies, die dit inzag, ook verplicht zijn, om de waarheid in CHRISTUS zóo in het licht te stellen, dat het genootschap het daarmede strijdende leerbegrip ter zijde stelde. Die prediker zou alleen verbonden zijn, om de bewustheid der dwaling, door overtuiging en met liefde

Digitized by Google

in het genootschap bij al meerderen op te wekken. Indien evenwel, door eene zeer gewone dwaling, eene afdeeling haar leerbegrip als goddelijk leerbegrip, en alzoo als eenig en alleen waar meende te moeten beschouwen, en daarom ieder, die dit niet op den voorgrond stelde, te moeten verbannen, van het genootschap uit te sluiten en daarmede meende Gode een dienst te doen (2): dan zou de prediker zich dit moeten laten welgevallen. Maar daarmede zou ook dit genootschap in strijd handelen met zijn grondslag, dat JEZUS CHRISTUS, als Hoofd der Kerk, alle gezag alleen toekomt.

Er worden er tot op onze dagen gevonden, die beweren, dat ook in de Kerk een genootschap, als zoodanig, met recht zijne verkondigers, die zich vrijwillig daartoe aangorden, verplichten kan, om een bepaald leerbegrip aan te nemen en te verkondigen. Is dit zoo? Zonder hier het recht, als niet te huis behoorende in de Kerk van CHRISTUS, te betwisten, toegegeven, dat ieder genootschap, welk ook, het recht heeft te bepalen, wie het als leden wil erkennen, zoo is het noodig naar het wezen van hare verbintenis onderzoek te doen, om te zien, welke verbindende kracht, in genootschappelijken zin, de aangenomene Belijdenis heeft. SCHOLTEN heeft dit in zijne leer der Hervormde Kerk met betrekking tot de afdeeling der Gereformeerden getoond. Wij zullen het hier in 't bijzonder aanwijzen, in betrekking tot de afdeeling der Lutherschen.

Het kan niet ontkend worden, dat in de afdeeling der Lutherschen die verbintenis in de gemeente, naar de volkspraak, in dien zin werd opgevat, dat de leeraar de leerstellingen, die hij te verkondigen had,

Digitized by Google

zoo aannemen en leeren moest, als LUTHER, de stichter dier afdeeling, die had opgevat en aangegeven. Maar de volksopvatting kan hier niet als rechtsgrond worden aangenomen. De eisch, om zoo de geloofsleer in de Luthersche afdeeling op te vatten, is niet te verdedigen.

Vooreerst niet, omdat LUTHER geen eigenlijk gezegd leerbegrip heeft gegeven. Al heeft hij ook over bijzondere stukken zich luide uitgesproken, wij vinden bij hem, meer dan bij iemand der hervormers, gedurig ontwikkeling en voortgang. Waaraan zou men zich dan moeten houden?

Ten anderen zijn niet al zijne stellingen altijd door de Lutherschen algemeen aangenomen; bijv. zijne beschouwingswijze van de Schrift en de boeken des N. V. in het bijzonder, zoowel wat de schrijvers als hun gezag betreft, heeft niet overal en algemeene toestemming bij de Lutherschen verkregen. Ja, in de Formula Concordiae, het laatste symbolische schrift der Lutherschen, is, hoewel zacht en bijna onmerkbaar, maar toch de ubiquiteitsleer van LUTHER prijsgegeven, gelijk ook LUTHER zelf haar later heeft opgegeven. (3)

Ten derde is die volksopvatting in strijd met den geest van LUTHER zelven, die zich nooit tot rechter in de leer heeft opgeworpen, al was hij in de practijk daaraan niet zelden ontrouw.

Naardien men, tijdens de opstelling der Formula Concordiae, van de leeraars vorderde, dat zij verkondigen zouden wat LUTHER geleerd had, eischte men dienvolgens, dat de leeraars zich in hunne prediking zouden houden aan de leerstellingen, zooals zij in de Symbolische boeken der Lutherschen waren aangenomen. Gedurende

Digitized by Google

langen tijd meende men ook het volste recht te hebben, om dien eisch te handhaven. Of men evenwel op wetenschappelijken, dat is hier, historischen en wettigen weg, grond had, om hiertoe de leeraars te verbinden, is eene andere vraag. Gewis niet. Immers reeds in de eerste belijdenis, de Augsburgsche confessie, ging men daarvan uit, dat de h. Schrift alleen regel des geloofs was, belijdende (4) van de overtuiging uit te gaan, dat hetgeen beleden werd in Gods woord zóo gevonden werd, en dat men daarvan anders overtuigd het wilde veranderen. Zij verklaart alleen te bedoelen, wat de Schrift en het Woord van God leerden. (5) Op denzelfden grondslag rustte, wat in de Smalcaldische artikelen wordt verklaard. Zij verklaren tegenover de Roomschen, die zich op de kerkvaders beriepen (6): wij hebben een anderen regel, namelijk dat Gods Woord alleen geloofsartikelen stelt en anders niemand, ook geen engel. De Formula Concordiae (7) verklaart bij den aanvang als grondslag van alles: wij gelooven, belijden en leeren, dat de eenige regel en richtsnoer, naar welke alle leeringen en leeraars geacht en geoordeeld moeten worden, alleen zijn de profetische en apostolische schriften des O. en N. V. Zij maken ondubbelzinnig onderscheid tusschen andere schriften en de h. Schrift, bewerende, dat de h. Schrift alleen de ware leer bevat, zeggende: Aldus wordt het onderscheid tusschen de h. Schriften des O. en N. V. en alle andere schriften behouden, zoodat de h. Schrift alleen als rechter, regel en richtsnoer wordt erkend, aan welke, als een eenigen toets-

Digitized by Google

steen, alle leerstellingen moeten getoetst en geoordeeld worden, of zij goed of kwaad, waar of onwaar zijn. Ja, opdat men niet belijdenissen tot rechter en richtsnoer zou verheffen, laten zij op de bovenstaande woorden volgen (8): Maar de andere Symbolische schriften en die boven aangehaald zijn (de Augsburgsche Confessie en de Smalcaldische Artikelen enz.) verkrijgen niet het gezag van rechter, welk gezag alleen aan de h. Schrift toekomt, maar geven alleen getuigenis en verklaring aangaande onzen godsdienst, en toonen hoe de h. Schrift ten allen tijde, ten opzichte van strijdige artikelen, in Gods Kerk van de toenmaals levende leeraars is verstaan en verklaard, en op welke gronden de met de h. Schriften strijdige leer verworpen en veroordeeld is. Dit wordt nog nader en onverholen uitgesproken in de solida plana Repetitio et Declaratio. Daarin wordt met zoo vele woorden verklaard (9): vooreerst dan nemen wij aan en omhelzen van ganscher harte de profetische en Apostolische schriften des O. en N. V., als de reinste en zuiverste fonteinen Israëls; en gelooven, dat de h. Schrift alleen die eenige en allerzekerste regel is, aan welke men alle leerstellingen beproeven en naar welke men over alle, zoo leeringen als leeraren, moet oordeelen.

Als reden, waarom men de Augsburgsche Belijdenis aannam, wordt gezegd (10): wij doen dit niet daarom, omdat zij van onze godgeleerden is beschreven, maar omdat zij aan Gods woord

Digitized by Google

is onleend, en op gronden der h. Schriften is vastgesteld. Men beroept zich daarop niet als regel voor geloof, neen, met aanhaling van LUTHER, die het onderscheid tusschen goddelijke en menschelijke geschriften opgaf, tot welke laatste hij de zijnen rekende, wordt nogmaals verzekerd (11), dat men alleen de h. Schriften voor den eenigen regel en het richtsnoer van alle leerstellingen moet erkennen, en geen schriften van eenig mensch ter wereld met deze moest gelijk stellen, maar ze veeleer geheel daar aan onderwerpen. Alle Symbolische boeken zijn alleen getuigen voor de waarheid, die zij uit Gods woord ontleenen want, wordt er verklaard (12), gelijk wij Gods Woord, als eene onwrikbare waarheid, tot grondslag leggen, zoo brengen wij ook met recht die schriften te berde, als getuigen der waarheid en als die het eenparige en oprechte gevoelen behelzen van onze voorouders, die in de zuivere leer standvastig gebleven zijn.

Het is zoo, consequent blijven de Symbolische boeken daaraan niet getrouw; want zijn zij, als Belijdenisschriften, alleen getuigen van hetgeen zij als waarheid uit Gods woord hebben erkend, dan moesten zij het ook uitspreken, dat hunne belijdenis later kon gewijzigd worden naar het beter verstaan der h. Schrift. Zij spreken het wel uit, dat zij door de Belijdenis verkeerde opvattingen der h. Schrift zoeken af te weeren, maar denken er niet aan, dat ook over de voorgestelde Belijdenis weder de Schrift richtsnoer moet zijn. Dit blijkt uit deze verklaring (13): Ofschoon

Digitized by Google

nu voornoemde Schriften (de Augsburgsche Belijdenis en de andere Symbolische boeken) aan een godvruchtigen lezer, die van liefde voor de hemelsche waarheid brandt, in al de artikelen van onzen christelijken godsdienst in het algemeen en elk in 't bijzonder, klaar en duidelijk aantoonen, wat volgens het richtsnoer van Gods Woord, de profetische en apostolische Schriften, waar is en aangenomen moet worden, en wat valsch is en verworpen en ontvloden moet worden, zoo hebben wij, echter ons gevoelen over de voornaamste en gewichtigste artikelen, waarover in dezen tijd verschil is, duidelijk en zonder dubbelzinnigheid willen voorstellen, en wel met dat doel, dat de waarheid meer opgehelderd en duidelijker erkend, en van de dwalingen gemakkelijker onderscheiden worde, opdat niets, wat de waarheid mocht hinderlijk zijn, onder te algemeene woorden en spreekwijzen zou kunnen verborgen worden; alsook dat er eene openbare en zekere getuigenis zou bestaan niet alleen voor de thans levenden, maar ook voor alle nakomelingen, aantoonende, welke de eenparige uitspraak en het gevoelen is van onze kerken en zijn moet, over de betwiste artikelen.

Hoe toch kan hierbij nog het Woord Gods het eenige richtsnoer zijn, als zij gaan bepalen, dat hun gevoelen altijd moet aangenomen worden? Hierbij kon het wel niet anders, of men moest in de praktijk ontrouw worden aan het zoo luid uitgesprokene, dat de Schrift de eenige

Digitized by Google

beslissende rechter was in hetgeen men als waar moest aannemen. Het laatste Symbolische geschrift verheft zich, in tegenspraak met zichzelf, ver boven de reeds bestaande Belijdenisschriften, en eigent zich het rechterambt toe.

Maar desniettegenstaande, is het niet te loochenen, dat men nimmer, wanneer men naar den eigen grondslag, door de Symbolische boeken opgegeven, zichzelven gelijk blijft, wetenschappelijk de verbintenis aan de Symbolische boeken bij de Lutherschen in dier voege kan opvatten, dat men de leerstellingen, daarin opgegeven, zou moeten aannemen, zooals zij daarin zijn voorgedragen. Om die verbintenis in dien zin op te vatten, zou men ook moeten vaststellen, dat hunne opstellers onfeilbaar geweest waren, en reeds de volle waarheid aanstonds hadden gegrepen. In dien zin kan men die verbintenis nooit meer opvatten, wanneer men eens overtuigd is, dat zelfs de Schrift tot geen leerbegrip kan verbinden, omdat zij wel van algemeene waarheden getuigenis, maar evenmin als iedere andere getuigenis of ervaring, wetenschap geeft, dat is, de waarheden, die zij verkondigt, niet in haar verband en samenhang verklaart, zoodat wij ze inzien en begrijpen. Doch dat de Symbolische boeken dit verbindend gezag niet hebben, stemt ieder in onzen tijd toe, want niemand zal meer die verplichting in dien zin verklaren.

In onzen tijd toch zijn de Symbolische boeken bij de gemeenten, voor wier heil die verbintenis alleen moet dienen, grootendeels geheel onbekend. Zij worden door haar niet meer als het leerbegrip, dat zij als Christenen moeten hebben, gelezen en geraadpleegd. Bij alle verdediging en handhaving der leer wordt de opvatting der kerkleer alleen historisch in het licht ge-

Digitized by Google

steld. Het komt niemand in de gedachte, hoe getrouw ook aan de leer zijner afdeeling verkleefd, om voor hare waarheid op die boeken zich te beroepen. Uit de Schrift en uit haar alleen zoekt men aan te toonen, dat de Symbolische boeken de christelijke waarheid zuiver en rein hebben voorgedragen. Terwijl in onze dagen niet alleen het gezag der Symbolische boeken, maar ook dat der h. Schrift in vraag is gesteld, kan de verbindende kracht dier boeken in geen geval meer zoodanig worden opgevat, dat ieder, die tot leeraar bevorderd wordt, zou verplicht zijn al de leerstellingen zoo aan te nemen, als zij daarin zijn voorgedragen.

Zal dus die verbintenis, waarbij men verklaart: Gods Woord als den eenigen regel van Christelijk geloof en leven aan te nemen, en in te stemmen met de opvatting der goddelijke waarheid naar de leer der Luthersche kerk, vervat in hare Symbolische boeken, nog de beteekenis hebben, dat men in onderscheiding van andere afdeelingen in de kerk, zich Luthersch noemt, dan moet die verbintenis zoo verstaan worden, dat wij instemmen met het beginsel, dat bij het leerbegrip ten grondslag ligt.

§ 2.

Welk is het beginsel van de wetenschap van God en van het leven Gods?

Als het beginsel van het Luthersche leerbegrip wordt niet alleen door de Lutherschen, (14) maar ook door de Gereformeerden genoemd: de rechtvaardiging uit

Digitized by Google

genade door het geloof. MERLE D' AUBIGNÉ zegt (15), dat „LUTHER tegenover de Hervormde Kerk een niet minder eerwaardig maar geheel ander beginsel tot grondslag van zijne hervorming legde, namelijk, het geloof, de rechtvaardiging door het geloof." SCHOLTEN verklaart (16), dat „de hervorming bij LUTHER ontsproten is uit de behoefte om, gerechtvaardigd door het geloof, uit genade te ontvangen, wat door werken niet kon verdiend worden". Wij mogen daarom zonder verdere aanwijzing vaststellen, dat LUTHER van dit beginsel uitging. En ook het Luthersche leerbegrip gaat daarvan uit. Hoe nu LUTHER tot dit beginsel gekomen is, doet voor ons doel hier niets ter zake. Hij moge er toe gekomen zijn door de behoefte, die hij gevoelde tegenover de werkheiligheid der Roomsche Kerk; wij hebben alleen te zien, of en in hoever dit beginsel gegrond is in hetgeen wij in JEZUS zien en in de Schrift vinden, en of dit als het ware en voldoende beginsel moet erkend worden. Dat het christelijk is, daaraan kan wel niet getwijfeld worden. COLANI geeft als den grondslag van JEZUS' zending op (17): Si rien n'était plus grand à ses yeux que de servir et de souffrir et de mourir, et c'est bien là, avec la croyance en: notre Père, l'une des deux idées fondamentales de l'Evangile, n'est-il pas évident que la mort devait être le but suprême de sa mission? Dit sluit reeds dit beginsel in. Immers in de rechtvaardiging uit genade door het geloof zijn beide denkbeelden: de dood van JEZUS en God, onze Vader, tot eenheid gebracht. JOHANNES (18) stelt de liefde Gods daardoor in het licht, dat God zijn een-

Digitized by Google

geboren Zoon voor de wereld heeft overgegeven, opdat allen, die in hem gelooven, het eeuwige leven hebben. JEZUS wilde, dat men in zijn leven en sterven voor de wereld zijne liefde, en daarin de liefde Gods zou erkennen (19). Het genoemde is reeds voldoende om aan te toonen, dat het beginsel christelijk is. Ook is de vorm, waarin het wordt uitgedrukt, uit de Schrift ontleend (20) en dus schriftuurlijk. Maar de uitdrukking van het beginsel is geheel populair, door de omstandigheden en de praktijk des levens aangegeven, zij is niet wetenschappelijk. Het beginsel is niet zelfstandig uitgedrukt. Immers de rechtvaardiging geschiedt van God, en God is niet genoemd. Maar toch is genoegzaam te kennen gegeven, hoe God hierbij moet beschouwd worden. Er wordt bijgevoegd uit genade. De genade Gods, dat is, zijne liefde is de grondslag der rechtvaardiging door geloof. Zoo komen wij dan tot dit beginsel, wetenschappelijk uitgedrukt: God is de liefde zelve. Dit beginsel is dan wel theologisch, maar ook anthropologisch.

KAHNIS geeft twee beginselen op voor het Luthersche leerbegrip, zeggende (21): Es hat also die Luth. Dogmatiek die Glaubenslehren aus dem Material-princip, der Rechtfertigung aus dem Glauben, zu entwickeln, aus dem Formal-princip der alleinige Autorität der Schrift zu beweisen. Maar hoezeer het waar is, dat de Luth. dogmatiek haren inhoud uit de Schrift ontleent, zoo geeft dit geen recht, om voor het Luth. leerbegrip ook een formeel beginsel aan te nemen. Het is ons gebleken in het voorafgaande, dat de Luth. dogmatiek de Schrift als haar regel en richtsnoer beschouwt. Maar daarmede wordt niet, wat de Schrift

Digitized by Google

verkondigt, beginsel van het leerbegrip. Evenmin als wij bij een systeem over de natuur, ofschoon wij ons aan de verschijnselen moeten houden, daarom de natuur of de verschijnselen, die wij daarin waarnemen, het beginsel kunnen noemen van die wetenschap. Dat de Luthersche dogmatiek door de Schrift tot regel en richtsnoer aan te nemen, haar daarom nog niet als beginsel vaststelde, blijkt genoegzaam. Er bestaat in de Symbolische schriftten der Lutherschen geen enkel artikel over de Schrift, hetgeen in het genoemde geval wel niet ontbroken zou hebben. Het geschiedde niet, én omdat LUTHER te vrij over de Schrift dacht, én ook omdat men geheel alleen uitging van het beginsel der rechtvaardigmaking uit genade. Hoe kon het formeele beginsel hebben bestaan bij LUTHER, die over den Brief van JAKOBUS en over dien aan de Hebreën het oordeel uitsprak, dat de schrijvers over onderwerpen geschreven hadden, die hun te hoog waren? Hoe kon hij van een formeel beginsel uitgaan, hij die in de voorrede tot zijne vertaling verklaarde: Aus diesem allen kanst du nun recht urtheilen unter allen Büchern und Unterschied nehmen, welches die besten sind. Denn nemlich ist JOHANNIS Evangelium und St. PAULI Episteln, sonderlich die zu den Römern und St. PETERS erste Epistel, der rechte Kern und Mark unter allen Büchern; welche auch billig die ersten seyn sollten. Denn du findest gar meisterlich ausgestrichen, wie der Glaube an CHRISTUM Sünde, Tod und Hölle überwindet, welches die rechte Art ist des Evangelii. — Was CHRISTUM nicht lehret, das ist noch nicht apostolisch, wenn es gleich St. PETRUS oder St. PAULUS lehrete. Wiederum was CHRISTUM prediget, das wäre

Digitized by Google

apostolisch, wenns gleich JUDAS, ANNAS, PILATUS und HERODES thät.

Dat dit formeele beginsel bij de Luthersche dogmatiek niet bestond, blijkt ook daaruit, dat de latere ontwikkeling in de Kerk niet werd uitgesloten, ofschoon zij in de Schrift niet was uitgesproken. Zij zocht daarom ook niet, zooals bij de Gereformeerde dogmatiek plaats vond, waar dit formeele beginsel bestond, alles af te schaffen, wat niet in de Schrift werd voorgeschreven. Integendeel, zij zocht alles in de Kerk te behouden, wat niet in de Schrift was veroordeeld.

De Luthersche dogmatiek kent dus slechts één beginsel, waaraan ook de Schrift onderworpen is, ofschoon zij de Schrift als regel en richtsnoer aanneemt.

Naast dit beginsel staat een ander, het formeele, waarbij de h. Schrift als de eenige kenbron en toetssteen der Christelijke belijdenis geldt. (22). Naar de geschiedenis werd het in dezen vorm uitgesproken (23): Het Woord van God is de uitdrukkelijke regel, het onbepaalde richtsnoer, de eenige bron des geloofs en des christelijke levens. Maar zoo populair opgevat, zou naar dit beginsel wel een logisch samenstel van waarheden, maar geen werkelijk systeem, tot stand kunnen komen. Zoeken wij dit beginsel van zijn populairen vorm te ontdoen en het wetenschappelijk uit te drukken, dan verkrijgen we daardoor een systeem. Leert de Schrift ons kennen, wat ieder te gelooven en te doen heeft om zalig te worden, zij geeft ook antwoord op de vraag: wie maakt ons zalig? En dat antwoord is: God, die in de Schrift als het hoogste wezen voorkomt. Dit leidt tot het beginsel van Gods volstrekte heerschappij (24). Dit beginsel is eigen-

Digitized by Google

lijk ontologisch-theologisch te noemen. Het gaat uit van het absolute zijn. Daarin treedt de almacht Gods op den voorgrond (25). Immers als het beginsel aldus wordt uitgedrukt: 's menschen volstrekte afhankelijkheid van God, dan is het de almacht Gods, die op den voorgrond treedt. Gelijk de beide beginselen verschillen, zoo moet ook van zelf het leerbegrip verschillen, dat van die verschillende beginselen is uitgegaan. Van welk beginsel moeten wij nu uitgaan, om tot de wetenschap te komen van God en het leven Gods? Zien wij eerst, welk beginsel den voorrang heeft, of dit: God is de liefde zelve, of dat van de Souvereiniteit Gods.

§ 3.

De hooge voortreffelijkheid van het beginsel: God is de liefde zelve.

De hooge voortreffelijkheid van een beginsel hangt wel eerstelijk daarvan af, of al de feiten, die zich aan ons voordoen, daardoor verstaan, al de raadselen, die wij ontmoeten, daardoor opgelost, de mogelijkheid begrepen en de samenhang van alles, wat geschiedt, daaruit kan verklaard worden. Hebben wij zulk een beginsel gevonden, dan is dit het wetenschappelijk beginsel, waardoor onze kennis eerst wetenschap worden kan.

Wat JEZUS en zijne apostelen, of de schrijvers des N. V. hebben verkondigd, bevat voor ons zoo vele gegevens, die wij moeten zoeken te begrijpen. Wat zij verkondigen, wordt ons door hen medegedeeld als er-

Digitized by Google

varingen, die zij gehad hebben, zonder dat zij opgeven, hoe zij tot die uitspraken zijn gekomen, of de mogelijkheid der feiten en den onderlingen samenhang aanwijzen. Zij getuigen alleen, wat hun is voorgekomen, wat de feiten hen leerden, maar niet hoe die begrepen moeten worden. Zullen wij die gegevens verstaan, hunne mogelijkheid inzien, hunnen samenhang begrijpen, dan moeten wij het beginsel zoeken te ontdekken, waardoor zij vereenigd en verbonden worden, zoodat zij daaruit verklaard en daardoor begrepen worden.

Er is nu onder de Protestanten sprake van twee beginselen bij het christelijk leerbegrip. Het eene is: God is souverein, het andere: God is de liefde zelve. Beide beginsels zijn waar. Het kan alleen de vraag zijn, welk hooger staat, welk de voorkeur verdient, of het een voortreffelijker is dan het ander.

Om dit te onderzoeken, zullen wij vooreerst nagaan, welke van die twee het andere in zich bevat. Dat, hetwelk het andere in zich bevat, staat natuurlijk hooger en verdient de voorkeur. Is nu in dit: God is de souvereiniteit dat van: God is de liefde begrepen, of is omgekeerd in: God is de liefde dat van: God is de souverein als van zelf vervat? Met andere woorden: is in Gods absolute zijn, in Gods volstrekte opperheerschappij God als de liefde, of in: God als de liefde het absolute zijn, Gods volstrekte opperheerschappij begrepen?

In het absolute zijn, in Gods volstrekte opperheerschappij, is dit, dat God de liefde is, niet noodzakelijk begrepen. De latere voorstanders van dit beginsel hebben zelven dit getoond. Zij hielden het absolute

zijn voor het verstand gerechtvaardigd, maar hielden dit: God is de liefde, concreet uitgedrukt: God is onze hemelsche Vader, voor poëzie. (26) Toont dit niet duidelijk aan, dat in dit beginsel alleen door gevolgtrekking is begrepen, dat God de liefde is? Het verband tusschen beiden kan, van de souvereiniteit uitgaande, niet aangewezen worden. Het staat ontwijfelbaar vast, (27) dat de groote waarheid van het evangelie is: God is liefde, maar hoe vloeit dit uit Gods souvereiniteit voort? Wanneer dit: God is liefde, de groote waarheid des evangelies is, hoe kan dan de God door JEZUS aangekondigd, allereerst beschreven worden (28) als de Almachtige, de Heer des hemels en der aarde, de volmaakte Geest, en daarna eerst gezegd worden de heilige Vader der menschen te zijn? Naar dit beginsel komt men tot het resultaat (29), dat het denkbeeld van God bij JEZUS was: Oneindigheid, Almacht of Souvereiniteit. Al voegen wij daaraan toe: Maar de souvereiniteit en de almacht eener heilige liefde; dan komt daarbij, of de liefde niet tot haar recht, als de groote waarheid des evangelies, of wij hebben de liefde reeds boven de souvereiniteit stilzwijgend aangenomen. Van Gods souvereiniteit uitgaande, is God het absolute denken (30). Daaruit moet afgeleid worden, dat uit het wezen zelf van God volgt, dat Hij zich openbaart. Maar dan volgt, dat God zich niet openbaart enkel omdat en wanneer Hij dat wil, maar zich moet openbaren omdat Hij God is. Hierbij blijft de vraag onopgelost: waarom dit tot het wezen Gods behoort, onafhankelijk van zijn wil. Uit de souvereiniteit is daarop geen antwoord te geven. Ja, wordt Hij eenmaal als scheppende

Digitized by Google

Almacht, Wijsheid en Liefde naar het Evangelie aangenomen, dan spreekt vanzelf, dat alles wat bestaat van zijne volstrekte opperheerschappij afhangt. Maar in zijne souvereiniteit ligt wel, dat Hij de absolute Almacht, maar niet dat Hij de liefde zelve is.

Zoo is het niet met het beginsel: God is de liefde. Spreken wij hier van de Liefde, dan nemen wij dit woord niet in dien zin, dat liefde eene eigenschap van God is, gelijk ook almacht is, zoodat God evenzeer liefderijk als almachtig is. Neen, wij drukken daarmede uit, dat het wezen Gods niet het absolute denken, maar de absolute liefde is, dat Hij naar zijn wezen enkel en alleen, de hoogste, de eerste liefde is. Door liefde verstaan wij natuurlijk geen gevoel, dat in geen begrip kan samengevat worden Wij nemen dus liefde niet in populairen zin, waarin het met het gevoel, daarmede verbonden, vereenzelvigd of verwisseld wordt. Zulk een gevoel wordt van buiten in ons opgewekt en hangt van den indruk af, dien een voorwerp buiten ons op ons maakt. Zulk een gevoel kan altijd voorbijgaan en in eigenlijken zin bij God niet gevonden worden,bij wien, volgens JAKOBUS (31), geene verandering of schaduw van omkeering is. Gevoel kan ons wel eene handelwijze verklaren, maar nooit beginsel van eene wetenschap worden, die ons doet begrijpen, wat wij waarnemen en ervaren. Wij kunnen wel uit het gevoel, dat iemand bezielt, zijne handelwijze verklaren, maar nooit uit het gevoel de waarheid der dingen afleiden en inzien (32). Wij verstaan er door, dat het wezen Gods daarin bestaat, dat Hij nooit zichzelven zoekt, maar al, wat in Hem is, zoekt mede te deelen. Is dat zijn wezen, dan ligt

Digitized by Google

daarin van zelf, dat het heelal, door liefde verbonden en vereenigd, zijn bestaan en aanzijn aan God moet te danken hebben, en God, de liefde zelve, alzoo het absolute zijn is, van wien alles zijn oorsprong heeft. Als absolute liefde moet God de volstrekte opperheerschappij hebben, daar liefde de hoogste, alles vermogende macht is. Zeggen wij dus, dat Gods wezen liefde is, dan geven wij te kennen, dat God de zichzelven bewuste wil is, om alles, wat Hij is en heeft, mede te deelen, en dat Hij daarin zijn leven zich bewust is. Als zoodanig moeten wij uit dit zijn wezen, zoowel zijne eigenschappen als zijne werken kunnen begrijpen en verklaren. Uit het absolute zijn kunnen wij nooit het bestaan der wereld verklaren. Want met de verklaring: omdat Hij God is, moet Hij zich openbaren, is het bestaan der wereld nog niet begrepen. Waarom moet de absolute Souverein zich openbaren? Maar is het wezen Gods de liefde, dan staat niet alleen de absolute souvereiniteit Gods vast, maar is ook het bestaan des heelals opgelost, zoodat er geen vraag naar het waarom meer overblijft; want als zelf de liefde moet God zich openbaren.

Wij noemen ten anderen een beginsel voortreffelijker, naarmate het meer positief is. Ook van die zijde heeft ons beginsel de voorkeur. Dat van Gods volstrekte opperheerschappij is meer negatief. Daarin ligt de grondstelling opgesloten (33), om in de Kerk af te schaffen, al wat niet door Gods woord voorgeschreven is, of (34) de handhaving der eere Gods en de verwerping van al wat naar kreatuurvergoding zweemt.

Ongetwijfeld is hier iets positiefs, maar op den

Digitized by Google

voorgrond treedt het negatieve. In het negatieve bestaat ook het wezen van het ontologische standpunt, vanwaar dit beginsel uitgaat; want dit leert minder wat het zijn is, dan wat het niet is. Wat toch is de handhaving van Gods eer eerstelijk anders, dan afwijzing van hetgeen daarmede in de verste verte kan strijden, verwerping van al, wat naar kreatuurvergoding zweemt? Hierdoor wordt in werkelijkheid het positieve op den achtergrond gesteld. Wel is de eere Gods, die gehandhaafd moet worden, positief, maar daaruit volgt voor de christelijke wetenschap toch alleen, dat zij vooral moet verwerpen, wat naar kreatuurvergoding zweemt, want daardoor wordt de eer Gods gehandhaafd.

Bij het beginsel: God is de liefde is de grondstelling (35) verzekerd, in de Kerk alles te bewaren, wat niet door het Woord van God veroordeeld is. Dit ademt zelfs in dien vorm reeds iets meer positiefs, en het negatieve heeft hierbij eene ondergeschikte plaats. Beide beginselen staan hier het scherpste tegen elkander over. Dat van God is de liefde sluit eigenlijk handhaving van eigene eer aan de zijde Gods uit. Naar dit beginsel zien wij in de geheele schepping, overal en in alles, verheerlijking van Gods liefde, en bestaat het leven Gods, niet in Zijne eer te zoeken, maar in het heiligen en zaligen van Zijne schepselen. Daarin komt het uit, dat wij van Gods geslachte zijn (36). Hier is alles positief. Het negatieve komt alleen uit bij het verwerpen van misbruik, waardoor men tot kreatuurvergoding zou kunnen komen. En het gevaar bestaat hierbij, om tot het Pantheïsme af te dalen. Maar een niet minder gevaar bedreigt het beginsel van Gods volstrekte opperheerschappij, namelijk,

Digitized by Google

om bij misbruik tot Naturalisme te vervallen. Doch ook die gevaren toonen, dat óns beginsel meer positief, het ándere meer negatief is.

Verdient nu een beginsel hoogere voorkeur, naarmate het meer positief is, gelijk in de moraal het beginsel: doet aan de menschen, zooals gij wilt dat zij u doen, als meer positief, de voorkeur verdient boven: doet niet aan de menschen; wat gij niet wilt, dat zij u doen, als negatief, dan heeft dit: God is de liefde, als meer positief, in de wetenschap de voorkeur boven dat van de volstrekte opperheerschappij Gods, als meer negatief.

Ten derde. Bij het beginsel: God is de liefde, komen Doop en Avondmaal, door de Kerk Sacramenten genoemd, meer tot hun recht, dan bij het andere beginsel: God is souverein. Men zou kunnen beweren (37), dat bij dit beginsel: God is de liefde, de Roomsche voorstellingen aangaande het mededeelend vermogen der Sacramenten, inzonderheid van het Avondmaal, gedeeltelijk worden behouden. Maar als men daarmede wil uitdrukken, dat bij dit beginsel daaraan grooter recht wordt toegekend dan daaraan toekomt, is die bewering onjuist. Want uit het consequent volgen van dit beginsel, volgt niet, dat het bezit van Gods genade afhankelijk zou wezen van het gebruik der Sacramenten, zij het ook dat in de Belijdenisschriften der Lutherschen dit beginsel minder trouw is vastgehouden, even als in die der Gereformeerden wel eens minder trouw hun beginsel is doorgevoerd. Maar ook de Belijdenisschriften der Lutherschen hebben het bezit van Gods genade nooit afhankelijk gemaakt van het

Digitized by Google

gebruik der Sacramenten. In de Augsburgsche belijdenis (38) wordt wel gezegd, dat de Sacramenten niet alleen teekenen zijn, waaraan men de christenen onderling kan kennen; maar ook teekenen en getuigenissen van den goddelijken wil jegens ons, om ons geloof te wekken en te versterken, doch daarbij wordt tevens gezegd, dat zij geloof vereischen om recht gebruikt te worden. Verder wordt op den voorgrond gesteld (39), dat de eenige dood van CHRISTUS een offer is voor alle zonden, dat wij Gods genade verkrijgen door het geloof, dus niet door de Mis, het Avondmaal, vergeving van zonden en genade of alle goederen verkrijgen; dat het Avondmaal alleen dient, om het geloof te wekken of te versterken, doordat het vermaant en voorhoudt, dat wij in CHRISTUS genade hebben, waarom het zonder geloof te vergeefs gebruikt wordt, en vervolgens verworpen, dat het Avondmaal ons genade zou geven.

Doch de Belijdenisschriften daargelaten, het is onjuist, dat men bij dit beginsel het bezit van Gods genade afhankelijk maakt van het gebruik der Sacramenten.

Intusschen is het waar, dat bij het beginsel: God is liefde, de Sacramenten meer beschouwd worden als exhibentia, d. i. als Gods genade mededeelend en niet alleen als significantia, d. i. als teekenen die Gods genade afbeelden. Maar nu is de vraag, bij welk beginsel komen de Sacramenten meer tot hun recht?

Naar dat van Gods souvereiniteit zijn de Sacramenten instellingen, die niet geheel noodig zijn, die

Digitized by Google

even goed door andere middelen konden vervangen worden, of ook geheel konden wegvallen. Natuurlijk! Als teekenen, die Gods genade afbeelden, kunnen vele andere dingen in hunne plaats gesteld worden. Waarom zouden zij als zoodanig niet zonder schade kunnen wegvallen? Waarom zouden allen ze ten allen tijde noodig hebben?

Men zegge niet, dat dit eene partijdige gevolgtrekking is. Zij is veeleer eene geheel consequente, die als van zelve volgt en volgen moet. Zij, die van dit beginsel uitgaan, hebben dit ook in onze dagen openlijk uitgesproken. Zij hebben Doop en Avondmaal voor tijdelijke instellingen verklaard, waaraan wij niet gebonden zijn, en van het Avondmaal gezegd, zoo het niet geheel kon worden weggelaten, dat het dan maar eenmaal op Paschen moest plaats vinden.

Zullen volgens dit beginsel de Sacramenten nog eenige waarde en beteekenis hebben, dan komt het daarbij eenig en alleen op het geloof aan. Door dat geloof alleen, maar niet op zichzelven, hebben zij eenige beteekenis. Daar bestaat dus tusschen de Sacramenten en het beginsel geen samenhang; zij volgen daaruit niet en kunnen daaruit niet worden begrepen. De Souvereine macht Gods is er niet aan verbonden en daarvan geheel onafhankelijk.

Eerst bij het beginsel: God is de liefde, komen de Sacramenten tot hun recht.

Naar dit beginsel zijn Doop en Avondmaal wel significantia, maar als zoodanig niet willekeurig, zooals de teekenen zelven, — water, brood en wijn — willekeurige teekenen zijn, door de omstigheden aan de hand gegeven. Maar noch het water, noch het brood en de wijn

Digitized by Google

zijn op zichzelven teekenen, die Gods genade afbeelden. Het water wordt een Doop door de verzekering: e n g ij z u l t d e g a v e d e s H. G e e s t e s o n t v a n g e n (40), brood en wijn zijn niet alleen teekenen, die Gods genade afbeelden, maar ook de verzekering van de liefde Gods, dat de CHRISTUS ook voor hem, die eet en drinkt, gestorven is. Aan allen die gedoopt worden wordt door den Doop verzekerd, dat God hun den h. Geest zal geven. Aan den avondmaalganger wordt verzekerd, dat CHRISTUS voor hem zijn lichaam gegeven, zijn bloed vergoten heeft. Die teekenen bevatten dus de verzekering van Gods zijde, dat aan hem, die gedoopt wordt, alle hulp en kracht zal geschonken worden, om Gods kind te worden, en dat God hem, die eet en drinkt, in weerwil van al zijne zonden, lief heeft en als zijn hemelsche Vader zaligen wil.

Bij deze beschouwing kan derhalve de mensch wel de liefde Gods in het gebruik des Avondmaals verijdelen, door de verzekering, hem daar gegeven, niet in zijn hart levendig vast te houden, maar daarmede kan hij de opperheerschappij der liefde, die zich uitstrekt tot behoudenis der menschen niet verijdelen. Het blijft toch onveranderlijk waar, dat God hem lief heeft, en alles aanwendt om hem te behouden, al weigert hij ook de verzekering Gods door geloof aan te nemen of te bewaren. Die verzekering blijft voor den dischgenoot persoonlijk waar en waarachtig, en bereikt haar doel bij ieder die gelooft.

Zoo komen dus de Sacramenten tot hun recht, zonder dat de mededeeling van Gods genade daarvan afhankelijk is, en houden zij op willekeurige teekenen te zijn, die men kan ontberen of ter zijde stellen.

Digitized by Google

Bij het beginsel: God is de liefde, komt t e n v i e r d e de beteekenis van den persoon van CHRISTUS in zijne noodzakelijkheid en belang helder in het licht. Niet alzoo bij de souvereiniteit Gods.

Niet geheel onpartijdig is de bewering (41): „Waar LUTHER en de Luthersche kerk, in de voorstelling van den persoon van CHRISTUS, de menschelijke natuur des Heeren met alle eigenschappen der Godheid toerusten, en mitsdien zelfs aan het lichaam van CHRISTUS alomtegenwoordigheid toekennen, verwerpen de Gereformeerden zulk eene beschouwing als kreatuur-vergoding en als strijdig met het begrip van Gods oneindigheid."

Waar is het, dat er zoodanige voorstellingen onder de Lutherschen zich hebben geopenbaard, waaruit men die gevolgen kan afleiden, maar die gevolgen zijn onder hen nooit gemaakt. Nooit heeft LUTHER aan het lichaam van JEZUS goddelijke eigenschappen toegekend, maar alleen beweerd, dat door de persoonlijke vereeniging aan geen scheiding meer van het goddelijke en menschelijke kan gedacht worden. Hij stelde dus wel, dat de persoon van JEZUS CHRISTUS overal tegenwoordig was, maar beweerde daarmede niet, dat ook het lichaam alomtegenwoordig was. De Formula Concordiae (42) verklaart, na de opnoeming der goddelijke eigenschappen, waaronder ook de alomtegenwoordigheid behoort, die aan den persoon van CHRISTUS worden toegekend, met zoo vele woorden: D e z e a l l e n z ij n n o c h w o r d e n o o i t e i g e n s c h a p p e n v a n d e m e n s c h e l ij k e n a t u u r.

Maar hier tegenover staat, dat ook bij de Souvereiniteit Gods zoodanige voorstellingen van den CHRISTUS

Digitized by Google

zich voorgedaan hebben, waardoor JEZUS CHRISTUS in twee personen, in den mensch JEZUS en in den CHRISTUS, den Zoon van God, gescheiden worden. Door zulke gevolgen uit de heerschende voorstellingen af te leiden, kan men echter niet geacht worden een beginsel wetenschappelijk wederlegd te hebben.

Maar het is hier niet de vraag, tot welke voorstellingen de eenzijdige opvatting der beginselen zou kunnen leiden, maar bij welk beginsel de betrekking van den persoon van CHRISTUS in zijne noodzakelijkheid en belang het meeste uitkomt en tot zijn wezenlijk recht geraakt. En dat dit nu bij het beginsel: God is de liefde, niet minder, maar veel meer geschiedt dan bij dat der Souvereiniteit, dat is het wat wij beweren.

Uit Gods volstrekte Opperheerschappij is geheel niet te begrijpen, waarom de Zoon van God vleesch, d. i. mensch geworden is, noch van welk belang de mensch JEZUS CHRISTUS voor het menschdom is. Want naar de volstrekte Opperheerschappij kon God ook op andere wijze het menschdom verlossen, dan Hij gedaan heeft, omdat Hij de allesvermogende is.

Maar bij het beginsel: God is de liefde, zien wij de noodzakelijkheid in van den persoon van JEZUS CHRISTUS, want alleen door den Zoon over te geven, kon het beginsel, dat de menschheid nog niet bezat of eigen was, in de menschheid worden ingeplant. Nu begrijpen wij het belang van den mensch JEZUS CHRISTUS als middelaar. Zouden wij toch geloof en vertrouwen op God hebben, dan moest hij het wezen Gods, zoowel in zijn prediking, als in zijn le-

Digitized by Google

ven en vooral in zijn lijden en sterven openbaren Wij zien aanstonds in, waarom het noodzakelijk was, dat de Zoon Gods mensch werd. Daarin kwam de liefde Gods, die zelfs den eigen Zoon overgaf, in al haar volheid en kracht zóó uit, dat de menschen, in weerwil van al hun onwaardigheid, van Gods liefde verzekerd werden. Wij begrijpen, dat hij als mensch voor ons van het hoogste belang is, omdat wij dan alleen van hem konden leeren, hoe wij hem eens zouden kunnen gelijken.

Ten vijfde. Bij dit beginsel, indien het consequent wordt gevolgd en doorgevoerd, wordt de strijd werkelijk opgeheven tusschen den wil Gods, dat alle menschen behouden worden, en de ervaring, dat dit evenwel op deze aarde niet geschiedt.

SCHOLTEN heeft recht, wanneer hij zegt (43): „Aarzelt de Luthersche kerk, om, op het voetspoor van LUTHER en MELANCHTON, Gods oppermachtige beschikking niet slechts in de zaligheid, maar ook in het verderf des zondaars te eerbiedigen, de Gereformeerden getroosten zich die harde gevolgtrekking, omdat zij geen eind-resultaat der wereldontwikkeling stellen kunnen. dat door God niet gewild is.” Doch dat konden de Lutherschen naar het beginsel, vanwaar zij eigenlijk uitgaan, niet doen, terwijl toch andere dogmatiesche begrippen hen terug hielden, dit beginsel volledig door te voeren. Maar bij de Gereformeerden werd dan ook de getuigenis der Schrift aan het dogma opgeofferd. Consequent doorgaande, kwamen zij er toe, om in strijd met de Schrift vasts te tellen, dat het eind-resultaat is, wat de ervaring leert, namelijk, dat een gedeelte der menschen behouden wordt, een ander

Digitized by Google

gedeelte verloren gaat. Zoo men dit niet toegeeft en tot eind-resultaat de behoudenis aller menschen aanneemt, dan is die vermeende consequentie geheel illusoir. Dan hebben de Lutherschen gelijk, dat Gods oppermachtige beschikking alleen in de zaligheid der menschen uitkomt. Onmogelijk kan dan Gods oppermachtige beschikking in het verderf des zondaars geëerbiedigd worden, omdat dit nooit het eind-resultaat is.

Dat evenwel de zaligheid aller menschen eindresultaat is, verklaart de Schrift. Volgens haar heeft JEZUS zelf gezegd (44) gekomen te zijn, om zondaars te roepen, en dat hij (45) van de aarde verhoogd, allen tot zich zou trekken. Zij verzekert (46): God wil, dat alle menschen behouden worden en tot kennis der waarheid komen. PAULUS getuigt (47): Gelijk het door ééne overtreding over alle menschen, tot veroordeeling gekomen is, zoo ook door ééne gerechtigheid over alle menschen tot rechtvaardiging des levens. PAULUS verklaart (48), dat God allen onder de ongehoorzaamheid gevangen heeft gehouden, opdat Hij zich over allen ontferme. Alleen in de zaligheid des zondaars is dus Gods oppermachtige beschikking te eerbiedigen. Zou zij in het verderf des zondaars kunnen geëerbiedigd worden, dan moest het resultaat der ervaring, dat niet allen hier op aarde zalig worden, het eind-resultaat zijn; want dan alleen zou kunnen gevorderd worden, dat wij Gods oppermachtige beschikking ook in het verderf des zondaars eerbiedigden. Dit heeft men ook gevoeld, en daarom dit resultaat der ervaring als eind-resultaat aangenomen, en de uitleg-

kunde aan dit dogma onderworpen. Waar dus God gezegd werd aller zaligheid te willen, over allen zich te ontfermen, verklaarde (49) men dit van allerlei menschen, of conditioneel, indien zij namelijk gehoorzaam aan God waren, wat evenwel werd aangenomen, dat zij niet zouden zijn.

Bij dit beginsel is dus dit alternatief. Of de ondervinding leert, dat niet alle menschen hier op aarde tot kennis der waarheid komen en behouden worden; zij gaan dus verloren. Maar dit is in strijd met de duidelijke verklaring der Schrift. Daarom kunnen wij de oppermachtige beschikking Gods niet eerbiedigen in het verderf der zondaars, dat wel volgens de ervaring, maar niet volgens de Schrift eind-resultaat is. Of staat Gods wil vast, om allen te zaligen, hetzij dan hier of hiernamaals, dan heffen wij wel den strijd op tusschen Gods oppermacht en de ervaring, maar dan beteekent weder het eerbiedigen van Gods oppermachtige beschikking in het verderf des zondaars niets.

Geheel anders wordt dit, als wij van het beginsel: God is de liefde, uitgaan. Hierbij valt de strijd tusschen Gods oppermacht, die wil, dat alle menschen behouden worden, en de ervaring, dat niet allen hier tot behoudenis komen geheel weg. Want bij dit beginsel ligt het in het wezen van God zelf, dat Hij niets anders kan dan allen behouden, en zoo zijn wil hier niet volbracht wordt, het kan voor ons, die den geheelen weg van God niet afzien, niets strijdigs zijn, dat wij hier zijn wil niet tot volvoering zien komen. Het eind-resultaat staat vast, omdat de liefde ten laatste de onwederstaanbare macht is, waarvoor alles bezwijken moet. Hierbij begrijpen wij, dat ook de tegenwoordige

Digitized by Google

ontwikkeling door God gewild kan zijn, omdat zij als zoodanig tot dit eind-resultaat leidt, en daar de liefde alleen zedelijk werkt, verstaan wij ook, waarom niet altijd en overal reeds hier bij allen het doel van God kan bereikt worden. Wij zien zelfs in, dat het niet zonder doel, ja van veelzijdig nut is, dat het zóó is beschikt als wij het zien, en dat wij dit geheel zullen begrijpen, wanneer wij zelven in de liefde, die voor het heil van anderen leeft, werkelijk ons leven en onze zaligheid vinden.

Ten zesde. Bij dit beginsel verkrijgen wij eerst het rechte en hoogste begrip van de menschelijke natuur.

Is God de liefde, dan wordt de menschelijke natuur door geene oppermacht Gods, als dwang en overmacht, maar alleen door zedelijke overtuiging Gode onderdanig gemaakt. God maakt ons Hem onderdanig door ons menschen zijn wezen, zijne goddelijke natuur mede te deelen (50). De liefde Gods wekt in den mensch hetzelfde beginsel op, en werkt daardoor in hem de volkomenheid. Om dit doel te bereiken, kan het noodig zijn, dat de mensch eerst al dieper zinkt, om daardoor tot zelfstandig inzicht te komen, tot het punt van inkeering tot zichzelven, gelijk wij dit voorgesteld vinden in de gelijkenis van den verloren zoon (51). Daarbij blijft de mensch geheel van God afhankelijk, als die alles beschikt, wat hem tot volkomenheid kan opleiden. Maar tevens blijft de mensch geheel zelfstandig. In God ziende, dat liefde het waarachtig levensbeginsel is en dit als zijn beginsel in zich opnemende, wordt hij volkomen, zoo als zijn hemelsche Vader volkomen is.

Digitized by Google

Gaan wij echter bij onze wetenschap van Gods volstrekte opperheerschappij uit, dan is het alleen Gods oppermacht, die hem dwingt, die hem als zoodanig overheert, dat hij doen moet, wat God wil. De mensch heeft geen zelfstandigheid en wordt knecht, niet kind Gods.

Eindelijk is bij dit beginsel hierin het dualisme werkelijk opgeheven. Wanneer God de liefde is, dan kunnen wij begrijpen, dat er een einde aan den strijd moet komen tusschen hetgeen de mensch najaagt en wat God wil. Wanneer door de liefde Gods de liefde in den mensch gewekt en heerschende is geworden, houdt alle strijd natuurlijk en als van zelf op. Zoodra toch de mensch heeft ingezien, dat in liefde zijn heil leeft, en liefde zijn beginsel is geworden door het geloof, zal hij gelijk God in het geluk van anderen zijn leven vinden en dus willen en najagen, wat God wil. Hij leeft dan in God en bereikt door God, van wien alles uitgaat, zijn doel, om namelijk volkomen te zijn gelijk de Vader in de hemelen volkomen is (52)

Maar dit dualisme is, uitgaande van de Souvereiniteit niet werkelijk weg te nemen; omdat dan de mensch enkel door Gods oppermacht bepaald wordt. Niet uit zichzelven, maar alleen door Gods oppermacht gedwongen en overheerd, zal hij doen wat God wil. Het dualisme blijft dus bestaan en is niet op te heffen.

Bij de wetenschap van God en het leven Gods gaan wij derhalve niet uit van de volstrekte heerschappij Gods, maar van het beginsel: God is de liefde, Het is nu de vraag, of dit beginsel het eenige ware is.

Digitized by Google

§ 4.

God is de liefde, is, naar de gegevens in de h. Schrift, het eenige ware beginsel van de wetenschap van God en het leven Gods.

Het kan niemand bevreemden of zelfs onverwacht voorkomen, dat wij met deze stelling de Inleiding besluiten. Na aangewezen te hebben, dat van de twee algemeen erkende beginselen, het aan 't hoofd dezer gestelde het voortreffelijkste is, moet de vraag wel volgen, — óf er misschien nog een ander en hooger beginsel bestaat, waaruit beiden zijn afgeleid; maar dat kan niet, omdat het eene beginsel bleek in het andere besloten te zijn; — óf dat het door ons genoemde het eenige ware is, naar de gegevens, die wij in de h. Schrift hebben. Met het bewijs dezer stelling wordt aan de Inleiding een waardig slot gegeven.

Wetenschappelijk wordt er in de h. Schrift nergens over God gesproken, of een leerbegrip over zijn wezen gegeven, waaruit wij zijn eigenschappen en werken begrijpen, zijn leven zouden kunnen leeren verstaan. In de Schrift worden alleen zulke gegevens medegedeeld, die ons recht geven om dat beginsel aan te nemen, waaruit wij ze alleen kunnen verstaan. Het is zoo, oppervlakkig beschouwd en op den klank der woorden afgaande, zou men kunnen meenen, dat dit beginsel reeds in de Schrift ware uitgesproken, als JOHANNES zegt (53): Wie niet lief heeft, kent God niet; want God is liefde; en wij kennen en gelooven de liefde, die God voor ons heeft; God is liefde, en wie in de liefde

Digitized by Google

blijft, blijft in God en God in hem. Evenwel zouden wij ons bedriegen, indien wij in deze woorden dit beginsel meenden uitgedrukt te vinden, of hierin een leerbegrip over het wezen Gods zochten. Het maakt onderscheid, of wij die woorden God is liefde in wetenschappelijken zin, als uitdrukking van het wezen Gods opvatten, zooals wij het ontvouwd hebben, dan of wij die in den populairen zin nemen, waarin JOHANNES ze in zijn Brief ter neder schrijft. Behalve dat in wijsgeerigen zin van het wezen Gods niet kan gezegd worden, dat God liefde is, maar dan gezegd moet worden, dat Hij de liefde of de liefde zelve is, is het ook duidelijk, dat de apostel deze woorden niet gebruikt, om een begrip van het wezen Gods te geven, waaruit wij kunnen begrijpen, wie God is, en waaruit wij zijne werken kunnen verstaan (54). JOHANNES stelt met die woorden God voor, zooals ieder christen, maar ook de christen alleen, God door ervaring had leeren kennen. Met die uitspraak geeft hij te kennen, dat God zich als de hoogste liefde heeft geopenbaard. In denzelfden zin zegt hij ook van God, dat Hij licht is (55): En dit is de verkondiging, die wij van hem (CHRISTUS) gehoord hebben en aan u verkondigen, dat God licht is en er in Hem geen duisternis is, d. i., dat God geheel en al heilig is, zonder eenige de minste smet, wat van geen mensch kan gezegd worden.

Evenmin als hier is bedoeld een wijsgeerig begrip van het wezen Gods te geven, had JEZUS dit ten doel in de woorden (56): God is geest, en die Hem aanbidden, moeten Hem in geest en waar-

Digitized by Google

heid aanbidden. JEZUS stelt in deze woorden, met toepassing op de vraag der Samaritaanschs vrouw, alleen op den voorgrond, dat God als geest ook alleen eene vereering verlangde, die niet zinnelijk, met het lichaam, maar geestelijk in den geest des menschen moest plaats vinden. Zou des menschen aanbidding de ware aanbidding zijn, dan moest zijn geest altijd van Hem vervuld zijn, God des menschen eerste en hoogste gedachte zijn. Van God kan anders nog veel meer gezegd worden, dan dat Hij geest was, maar dit, dat God geest was, wordt hier alleen op den voorgrond geplaatst, om de ware aanbidding in het licht te stellen. JEZUS woord geeft geen dogmatisch begrip, waaruit wij het wezen Gods moeten begrijpen.

Uit niets blijkt ook, dat òf JEZUS òf JOHANNES, met hetgeen zij van God zeggen, bedoeld hebben aan de menschen een leerbegrip van God te geven. Overal wordt, wat van God gezegd wordt, alleen opgegeven, als hetgeen zich van zelf aan ieder aanbood, die over God nadacht. Zij bedoelen alleen, wat zij van God verkondigden, op het leven toe te passen en daarmede aan de menschen voor te houden, hoe zij, of als ware vereerders van God, of als zijn kinderen zich te gedragen hadden.

Nogtans zijn de genoemde uitdrukkingen, vooral van licht en liefde, niet geheel met elkander gelijk te stellen. Maar dat onderscheid is niet daaraan toe te schrijven, omdat de eene meer dan de andere het wezen Gods zou uitdrukken; maar omdat de eene uitdrukking niet zinnebeeldig en van hooger zedelijk gewicht op het leven is dan de andere, die zinnebeeldig is.

Dit zien wij in het gebruik, dat JOHANNES van

Digitized by Google

beiden maakt. Uit de kennis van God, als licht, leidt hij af, dat wij in het licht moeten wandelen (57). Maar daarna zegt hij (58), dat hij, die zegt in het licht te zijn, zijn broeder niet haten kan, zoodat hij alleen, die zijn broeder lief heeft, in het licht blijft; wie dus zijn broeder haat, is in de duisternis en wandelt in de duisternis. Het is dus vooral op liefde, dat de apostel blijft aandringen, zoodat volgens hem (59) in dengene, die geen zonde doet, het zaad Gods, dat is de liefde, blijft. Want hierin onderscheiden zich de kinderen Gods van de kinderen der boosheid, dat zij gerechtigheid doen. Ieder die geen gerechtigheid doet, is niet uit God, en die zijnen broeder niet lief heeft. Wie niet lief heeft blijft, volgens JOHANNES (60), in den dood. Het hoogste gebod voor den christen is, volgens hem (61), te gelooven aan den naam van Gods Zoon, JEZUS CHRISTUS, en elkander lief te hebben. Hieraan namelijk weten wij, volgens hem (62), dat Hij in ons blijft, aan den Geest, dien Hij ons gegeven heeft. Dien Geest hebben wij, als wij den broeder lief hebben; dan zijn wij uit God (63). JOHANNES ontvouwt verder (64) dat op liefde alles aankomt, want wie liefheeft, is uit God geboren en kent God, zoo wij dus (65) elkander lief hebben, blijft God in ons en de liefde tot Hem is volmaakt geworden.

Hieruit zien wij, dat wat van God, als geest, als licht, als liefde gezegd wordt, niet wordt opgegeven, om ons bepaald het wezen van God te doen begrijpen. Neen, zooals kon gezegd worden, dat God geest of licht is, wordt God ook gezegd liefde te zijn. Maar de liefde wordt door JOHANNES zoo op den voor-

Digitized by Google

grond gesteld, dat hij van God als licht geheel overgaat tot de beschouwing van God als liefde, en licht en liefde eenigermate vereenzelvigt alsof dit hetzelfde ware Doch over het verband spreekt JOHANNES zich niet uit Hij ontvouwt niet, hoe licht en liefde met elkander samenhangen.

Zoo vinden wij het ook in het geheele N. V. Al treffen wij die uitdrukking van JOHANNES niet verder aan, overal, in alle geschriften staat de liefde Gods jegens de menschen op den voorgrond. Om de liefde Gods te openbaren kwam JEZUS op de wereld. JEZUS zelf geeft (66) de openbaring van Gods vadernaam op als zijn werk op aarde. In zijn lijden en sterven worden wij vóór alles gewezen op de verheerlijking, die daarin van Gods liefde werd gegeven (67). Zij wordt in de Schrift overal uitgedrukt door den naam van Vader of hemelsche Vader.

Als Vader wordt God vooral en allereerst voorgesteld door JEZUS en dit, dat God onze Vader is, als zijne groote verkondiging opgegeven. Daardoor is zij geheel onderscheiden van die van MOZES en de profeten. Hoe rein en zuiver ook de voorstelling van MOZES en de profeten over God was, het bleef hierbij toch waar, wat JOHANNES in het Evangelie zegt (68): Niemand heeft ooit God gezien; de eeniggeboren Zoon, die in den schoot des Vaders was, die heeft hem verklaard. Wat heeft JEZUS dan tegenover MOZES en de profeten verkondigd? Volgens JOHANNES (69): de genade en de waarheid, terwijl de wet door MOZES is gegeven. Juist door de genade, die JEZUS verkondigde, was zijne verkondiging de waarheid, dat is de volle waarheid, die niet in

Digitized by Google

de wet gegeven was. Ofschoon de apostel zijne bedoeling niet met zoo vele woorden ontvouwt, is zij evenwel duidelijk. In de wet komt namelijk God voor, ja, als liefderijk, maar toch in geene andere betrekking dan die van Opperheer; bij de genade in die van Vader. Bij de wet kon men nog altijd verlangen den Vader te zien, dien JEZUS verkondigde, maar wie JEZUS gezien had en in hem den Vader zag, hij had dit verlangen niet meer, want hij had in JEZUS God in volle, in alle waarheid erkend (70).

Hiermede geheel overeenkomstig zeide ook PAULUS(71), dat de geest van CHRISTUS, tegenover de wet, die den geest van dienstbaarheid mededeelde, leerde bidden: Abba, Vader. God zegt de schrijver van den Brief aan de Hebreën (72), is de Vader der geesten, die ons tuchtigt, opdat wij zijne heiliging zouden deelachtig worden; JAKOBUS (73) noemt God den Vader der lichten, van wien alle goede gave en alle volmaakte gifte nederdaalt; PETRUS herinnert (74), dat wij, God als Vader aanroepende, heilig moeten zijn, zooals Hij heilig is.

Maar wij behoeven dit niet verder te bewijzen. Dit is wel ontwijfelbaar zeker, dat naar de Schriften des N. V. de groote waarheid des christendoms is, dat God onze Vader is.

Wij vinden vóór JEZUS wel voorstellingen, die daaraan naderen, maar toch vinden wij in het O. V. God nergens, zooals in het N. T., als Vader voorgesteld.

Eene treffende, bijna Evangelische uitspraak, maar daarvan nog breed onderscheiden, vinden wij in deze woorden (75): Gelijk een vader zich ontfermt

Digitized by Google

over zijne kinderen, ontfermt zich Jahve over degenen die Hem vreezen. Daarmede overeenkomstig zegt EZECHIËL (76): zoo waarachtig ik leef! spreekt de Heer Jahve, indien ik lust heb aan den dood des godloozen, maar daarin dat de godloozen zich bekeere van zijn weg, en leve. Niet minder Evangelisch klinkt, wat JEZAJA zegt (77): Al waren uwe zonden als scharlaken, zij zullen wit zijn als sneeuw; al waren zij rood als karmozijn, zij zullen zijn als blanke wol.

Maar zonder nog te zeggen, dat in den Psalm God zelf niet Vader genoemd, maar met een menschelijke vader vergeleken en JAHVE genoemd wordt, wordt God alleen als vader voorgesteld in betrekking tot hen, die Hem vreezen. Noch bij EZECHIËL, noch bij JEZAJA wordt God vader genoemd, maar zijne liefde voor allen, die afstand wilden doen van het kwaad en zich tot Hem bekeeren, boven alles geroemd. Wordt al in andere plaatsen aan God de naam van Vader gegeven, het is òf in betrekking tot enkelen, òf als Redder van Zijn volk, òf in den zin van Schepper, gelijk God in dien zin ook bij de heidenen de Vader der goden en menschen genoemd werd. Zoo lezen wij, dat aan DAVID aangaande zijn zoon, van God werd gezegd (78): Ik zal hem tot een vader zijn, en hij zal mij tot een zoon zijn, dien ik, wanneer hij overtreedt, met een menschenroede en met slagen van een menschenzoon zal kastijden. Datzelfde vinden wij terug in de woorden op de gelijkluidende plaats (79): Ik zal hem tot een vader zijn en hij zal mij tot een zoon zijn! en

Digitized by Google

ik zal mijne gunst niet van hem doen wijken; gelijk ik die heb doen wijken van degenen, die vóór u geweest zijn. Ook in de woorden (80): Hij zal mij noemen: Gij, mijn vader, mijn God, de rotssteen mijns heils, wordt alleen van een bijzonder persoon gesproken. God wordt ook vader genoemd als redder zijns volks (81): Vergeldt gij dus Jahve, gij dwaas en onverstandig volk? Is Hij uw Vader niet, uw Heer? Hij die u vormde en toebereidde? Overdrachtig wordt van God gezegd (82): Vader der weezen en beschermer der weduwen is God in zijn heilige woning. JEZAJA zegt (83): Gij zijt toch onze Vader, want ABRAHAM weet van ons niet, en Israël kent ons niet: Gij, Jahvé, zijt onze Vader, onze Goël, dat is uw naam van ouds. Van God als schepper zegt JEREMIA (84): Die tot een hout zeggen: Gij zijt mijn vader! en tot een steen: Gij hebt mij voortgebracht. Daar zij mij den nek toekeeren en niet het aangezicht, maar in den tijd hunnes noods zeggen zij: sta op en verlos ons! In dien zin zegt dezelfde profeet (85) Noemt gij mij niet, nu zelf nog, Vader! en zegt: de echtvriend mijner jeugd zijt Gij? Nog krachtiger spreekt hij dit uit, bewerende (86): Van verre heeft zich Jahve aan mij doen zien: omdat ik u lief had met eeuwige liefde, daarom is mijn gunst jegens u door geen tijden beperkt. Weenend komen zij, smeekend voer ik hen aan. Ik leide hen aan waterbeeken op een effen weg, waarop zij niet struikelen; want ik ben Israël tot een vader en EFRAIM is mijn

Digitized by Google

eerstgeborene. Hiermede overeenkomstig zegt MALEACHI (87): Een zoon moet den vader eeren, en een knecht zijnen heer; indien ik dan een vader ben, waar is mijne eer? en indien ik een heer ben, waar is het ontzag voor Mij? Zoo zegt Jahve der heirscharen tot u, o priesters, die mijnen naam gering schat; schoon gij zegt: waarin schatten wij uwen naam gering?

Gewis hier ligt in kiem de groote waarheid opgesloten; maar de ontwikkeling van die kiem is nog geheel iets anders. Wat JEZUS uitdrukt met de voorstelling van God als onzen hemelschen Vader, is van hetgeen wij in het O. V. vinden nog geheel onderscheiden.

Naar het woord van JEZUS (88): Hij (uw Vader) doet zijne zon opgaan over boozen en goeden en regent over rechtvaardigen en onrechtvaardigen, is God vader niet alleen van goeden en rechtvaardigen, maar ook van boozen en onrechtvaardigen. Daarom geeft JEZUS ook aan ieder, zonder eenige uitzondering, de vrijheid tot God als zijn hemelschen Vader te bidden, zeggende (89): Maar gij, wanneer gij bidt, bidt tot uwen Vader die in het verborgen is, en uw Vader, die in 't verborgene ziet, zal het u vergelden. Gij dan bidt aldus: Onze Vader, die in de hemelen zijt! Volgens JEZUS heeft God, de hemelsche Vader, ook de goddeloozen lief. Daarom vordert JEZUS (90), dat ook wij als zijne kinderen vijanden zullen liefhebben. Trouwens lief hebben, die ons lief hebben, beteekent naar zijne uitspraak nog weinig. God, volkomen in de liefde, heeft ook zondaars

Digitized by Google

lief, en zoo moeten ook wij in liefde volkomen zijn, gelijk JEZUS, het beeld des Vaders, ook gekomen is, om zondaars te roepen (91). Hoezeer God Vader is, ook van goddeloozen, zelfs van den verst afgedwaalde, ook van den in eigengerechtigheid roemende, heeft JEZUS opgehelderd in de drie gelijkenissen (92) van het verloren schaap, den verloren penning en den verloren zoon.

Als Vader is God jegens ons menschen zoo gezind, dat Hij, die geen losprijs behoeft, blijkens de gelijkenissen van den verloren zoon en van den onbarmhartigen schuldeischer (93), in de overgave van zijn Zoon heeft getoond, dat Hij voor het behoud van eene afgedwaalde, Hem vijandige wereld, die geen vertrouwen op Hem heeft, alles over heeft, om haar van zijne liefde te overtuigen. Het leven der zondaren is zijn heil en leven, gelijk het hoogste geluk voor een menschelijken vader het heil van zijn kind moet zijn. Ja, aan God is het leven der menschen nog meer waard, dan aan een aardschen vader het heil zijner kinderen; want een aardsche vader kan zijn leven voor zijne kinderen geven, maar God heeft meer gedaan, dan ooit een aardsche vader voor zijne kinderen doen kan; God heeft, wat hem het dierbaarste was, zooals voor een menschelijk vader zijn zoon, en wel zijn éénigen zoon, ook zijn eengeboren Zoon voor de wereld overgegeven (94) Door die opoffering toonde de hemelsche Vader, dat Hij niet wilde, dat er één zou verloren gaan, maar dat allen behouden zouden worden (95). Daarom heeft ook JEZUS gezegd, dat Hij, eens verhoogd, allen tot zich zou trekken (96), en bad hij nog aan het kruis

Digitized by Google

voor zijne vijanden, dat zij de bewustheid van Gods liefde mochten ontvangen (97)

God is onze hemelsche Vader drukt dus uit, dat God alle menschen lief heeft, niet alleen die Hem vreezen, maar ook die Hem haten; anders zou Hij niet volkomen zijn. Hij zoekt allen gelukkig te maken door hen tot het ware leven te brengen. Daarvoor heeft Hij alles, ook den eengeboren Zoon, overgegeven.

Wanneer wij dus God onzen Vader noemen, drukken wij daarmede hetzelfde uit, als wat de apostel JOHANNES tracht uit te drukken in de woorden: God is liefde.

Deze gegevens toonen ons, dat God de hoogste, de volmaakste liefde zelve is. Maar dit is alleen te begrijpen, en het leven Gods kan dan alleen verstaan worden, indien wij dientengevolge opklimmen tot het wetenschappelijk begrip, dat het wezen Gods de liefde is. In die gegevens vinden wij derhalve dit beginsel als het eenige ware aangegeven, vanwaar wij moeten uitgaan bij de wetenschap van God en het leven Gods.

§ 5.

Verdeeling van de christelijke wetenschap van God en het leven Gods.

Stelt de christelijke wetenschap zich tot taak om God en zijn leven te begrijpen, dan kan zij daaraan alleen beantwoorden, door van het wezen Gods uit te gaan en daaruit zijn leven te verklaren. In dit beginsel ligt opgesloten, dat God het hoogste, het ware, eeuwige leven bezit, dat is, zalig is door alles wat

Digitized by Google

bestaat te doen leven, door zijn leven aan al meerderen deelachtig te maken. En daar wij bij onze wetenschap eigenlijk alleen met ons menschen te doen hebben, moeten wij het leven Gods zoeken te begrijpen in betrekking tot ons menschen. Daartoe moeten wij weten, wat God gedaan heeft en doet, om aan de menschen zijn leven mede te deelen.

Is God de liefde zelve, dan moet Hij alles vermogen, wat Hij wil, en wij moeten zoeken te begrijpen, hoe God als zoodanig dit kan, zoodat Hij alles in allen wordt. Dit doel van God tot volkomenheid en werkelijkheid gebracht, noemen wij, naar het spraakgebruik van het Evangelie, het koninkrijk van God.

De inhoud onzer wetenschap leidt ons dus tot deze geheel eenvoudige en natuurlijke verdeeling, om

vooreerst na te gaan, wat zij leert over God,
ten tweede over de menschen, en
ten derden over het koninkrijk Gods.

Apeldoorn. G. W. STEMLER.

Digitized by Google

AANMERKINGEN.

(1) Efez. IV : 15, 16. (2) Joh. XVI : 2.

(3) G. J. PLANCK, Ges. der Prot. Theol. B. 3, S. 762—766, 783 enz. KÖLLNER, Symb. der Luth. Kirche, p. 601.

(4) KÖLLNER, l c. p. 357. C. A. HASE, libri Symb praef., p. 35, Ed. 3. ZACH. DECIUS, Concordia of Luth. geloofsbelijd. bl. 1.

(5) C. A. HASE, l. c. p. 6. J. F. MULLER, libri Symb. p. 35 : 8. Z. DECIUS, l. c. bl. 2.

(6) Art. 2. C A. HASE, l. c. p. 308 : 15. J. G. MULLER, l. c. p. 303 : 15. DECIUS, Smalc. Art. bl. 9.

(7) C. A. HASE, l. c. p. 570. J. F. MULLER, l. c. p. 517 : 1. DECIUS, het Kort begrip bl. 217.

(8) C. A. HASE, l. c. p. 572 : 7, 8. J. F. MULLER, l. c. 518 : 7, 8. DECIUS, bl. 218.

(9) C. A. HASE, l. c p. 632 : 3. J. F. MULLER, l. c. p. 568. DECIUS, l. c. bl. 273 : 1.

(10) C. H. HASE, l. c. p. 633 : 5. J. F MULLER, l. c. p. 569 : 5. DECIUS l. c.

(11) C. A. HASE, l. c. p. 635. J. F. MULLER, l. c. p. 571. DECIUS, l. c. bl. 275.

(12) C. A. HAZE, l. c. p. 636 : 12. J. F. MULLER, l. c. p. 571 : 12. DECIUS, l. c. bl. 276.

(13) C. A. HASE, l. c. p. 637 : 16. J F. MULLER, l. c. p. 512 : 16,

(14) Zie G. F. SEILER, Ausführl. Vorstellung der Christ. relig. 1781, p. 794 : 2. KAHNIS, Luth. Dogmat. T. I. S. 12.

(15) J. H. MERLE D'AUBIGNÉ, Het Luther. en de Zwits. Herv. 1846, bl. 9.

(16) J. H. SCHOLTEN, Leer der Herv. Kerk, 1861, D. 2, bl. 309.

(17) JESUS CHRIST et les croyances Mess. de son temps, 1869, p 100.

Digitized by Google

(18) Joh. III : 16. (19) Joh. X : 14—18. H. XV : 9—13.
(20) Rom. I : 17, H. III : 24. H V : 1. Gal. III : 16. H. III : 4.
(21) l. c. (22) J. H. SCHOLTEN, l. c. D. 1. bl. 78.
(23) J. H. MERLE D'AUBIGNÉ, l. c. bl. 9.
(24) J. H. SCHOLTEN, l. c. D. 2 bl. 12.
(25) Verg. echter SCHOLTEN, D. 2 bl. 12 en v.
(26) Zie A. PIERSON, richting en leven.
(27) J. H. SCHOLTEN, l. c. D. 1 bl. 381.
(28) J. H. SCHOLTEN, l. c. D. 2 bl. 28.
(29) J. H. SCHOLTEN, l. c. bl. 52.
(30) J. H. SCHOLTEN, l. c. bl. 199. (31) Jac. I : 17.
(32) Verg. echter DOEDES, de leer van God, bl. 228 enz., inzonderheid bl. 232.
(33) J. A. MERLE D'AUBIGNÉ, l. c. bl. 31.
(34) J. H. SCHOLTEN, l. c. bl. 309.
(35) J. A. MERLE D'AUBIGNÉ, l. c. (36) Hand. XVII : 28.
(37) J. H. SCHOLTEN, l. c. bl. 309. (38) Art. 13.
(39) Art. 3 bij HASE, l. c. p. 25 n. 24 etc. Z. DECIUS, Augsb. Belijd. Art. 24.
(40) Hand. II : 38 verg. Matth. XXVIII : 19.
(41) J. H. SCHOLTEN, l. c. bl. 310.
(42) Epit. Art. 8, de persona Christi Affirm. ed. C. A. HASE, l. c p. 606. MULLER, l. c. p. 545. DECIUS, l. c. bl. 247.
(43) l. c. bl. 310. (44) Matth. IX : 13.
(45) Joh. XII : 32. (46) 1 Tim. II : 4.
(47) Rom. V : 18. (48) Rom. XI : 32.
(49) J. MARCKII, Christ. Theol. Meded. l. c. p. 101.
(50) 2 Petr. I : 4. (51) Luk. XV : 11 enz.
(52) Matth. V : 48. (53) 1 Joh. IV : 8, 16.
(54) DOEDES l. c. bl. 231. J. J. VAN OOSTERZEE, christ. Dogm. Dl. 2 st., bl. 69 enz.
(55) 1 Joh. I : 5. (56) Joh. IV : 24.
(57) 1 Joh. I : 6, 7. (58) 1 Joh. II : 9—11.
(59) 1 Joh. III : 9, 10. (60) 1 Joh. III : 14.
(61) 1 Joh. III : 23. (62) 1 Joh. III : 24.
(63) 1 Joh. III : 10. (64) 1 Joh. 4 : 7 enz.
(65) 1 Joh. IV : 12. (66) Joh. XVII : 4 en 6.
(67) Rom. V : 8. (68) Joh. I : 18.
(69) Joh. I : 17. (70) Joh. XIV : 9.

Digitized by Google

(71) Rom. VIII : 15, 16. (72) Hebr. XII : 9, 10.
(73) Jak. I : 17. (74) 1 Petr. I : 15—17.
(75) Ps. 103 : 13 (76) Ezech. XXXIII : 11.
(77) Jez. I : 18. (78) 2 Sam. VII : 14.
(79) 1 Kron. XVII : 13. (80) Ps. 89 : 11.
(81) Deut. XXXII : 6. (82) Ps. 68 : 6.
(83) Jez. LXIII : 16. (84) Jer. II : 27.
(85) Jer. III : 4. (86) Jer. XXXI : 3 en 9.
(87) Mal. I : 6. (88) Matth. V : 45.
(89) Matth. VI : 6. 9. (90) Matth V : 45—48.
(91) Matth. IX : 13. (92) Luk. XV.
(93) Luk. 15 : 20—24. Math. XVIII : 27.
(94) Joh III : 16. (95) 1 Tim. II : 4, 6.
(96) Joh XII : 32. (97) Luk XXIII : 34.

Digitized by Google

DE WONDEN DER MAATSCHAPPIJ EN HARE GENEZING.

Onder het opschrift: „Stoommachines en Volkswelvaart" verscheen onlangs een opstel (1), dat de aandacht verdient van allen, wie deze belangrijke maatschappelijke kwestie ter harte gaat en dat zeker wel onder de vragen des tijds eene eerste plaats bekleedt. De stoommachine toch, zij heeft een nieuw tijdvak geopend in de geschiedenis der nijverheid, zij heeft andere toestanden in het leven geroepen, zij heeft de afstanden verkleind, aan het groote volkerenverkeer vleugelen gegeven, de internationale banden nauwer toegehaald, een nieuw leven en verhoogde bedrijvigheid verleend aan handel en nijverheid die zenuwen van elken staat, die zijne levensvoorwaarden niet in stilstand maar in vooruitgang zoekt. „Vooruit!" klinkt de leuze van boord tot boord, van kust tot kust. Ook de onwilligen worden meêgesleept. Stilstand is onmogelijk. Altijd maar vooruit, zij het ook dat duizenden, te zwak om dien wedloop meê te maken, bezwijken. Het geroep om gematigdheid wordt overschreeuwd door het gillen van de stoomfluit, die zich om de achterblijvenden niet bekommert. De stoomfluit wijst op de groote drijfkracht dezer eeuw. Geen enkele uitvinding heeft een zoo groote omkeering

Digitized by Google

gebracht in de industrie als die van de toepassing der stoomkracht."

En zeker, groot is de tegenstelling tusschen de ten einde spoedende achttiende en negentiende eeuwen op het veld der nijverheid vooral. De vergelijking intusschen, door den geachten schrijver van genoemd opstel in de volgende regelen gemaakt, kan niet zonder voorbehoud worden aangenomen. „Denken wij ons terug in de 18de eeuw," dus de geachte schrijver, „dan zien wij overal klein-industrie, overal handwerks-nijverheid op kleine schaal, patroons in eigen werkplaats werkende met een paar gezellen en een paar leerlingen niet voor de wereldmarkt maar voor hun naaste omgeving, niet naar eigen goedvinden maar overeenkomstig gilde-voorschriften, niet op crediet maar op bestelling en tegen contante betaling. En thans — indien wij in de nabijheid van steeds dichter bevolkte groote steden komen, dan slaat reeds uit de verte de rookwalm uit de schoorsteenen der kolossale fabrieken ons te gemoet, de groote industrie voert opperheerschappij en zendt hare producten naar alle oorden der wereld, van omgang tusschen patroon en werkman is bijna in 't geheel geen sprake meer, afzonderlijke arbeiders-wijken rijzen op uit den grond, de arbeidskracht is feitelijk een gewone koopwaar geworden, en de kapitalen, gesteund door het crediet weten alles aan zich ondergeschikt te maken." Niet zonder voorbehoud is deze tegenstelling aan te nemen. Want toen na de opheffing van het Edict van Nantes, onder LODEWIJK XIV, de Fransche réfugiés hunne nijverheid naar Engeland en Nederland overbrachten, kon men ook spreken van steeds dichter bevolkte steden als b. v. Amsterdam, Haarlem, Middelburg,

Digitized by Google

Leiden, toen werd de handwerknijverheid ook niet altijd op kleine schaal gedreven. In den bloeitijd der Twentsche linnenweverijen zaten de patroons ook niet in eigen werkplaats werkende met een paar gezellen (2). Geheele straten in Haarlem en Leiden herinneren ons nog de woningen der laken- en linnenwevers, en de patroons leefden voor dien tijd ook op een anderen voet dan de wevers. De papiermolens werden door mannen, vrouwen en kinderen bevolkt. De scheepstimmerwerven telden evenzeer hunne werklieden bij honderden, en de bazen van dien tijd of liever de Meesters, zooals zij genoemd werden, hadden zich niet altijd in besteld werk te verheugen, maar wisten wel crediet te geven, evenzeer als door crediet hunne zaken gaande te houden of uit te breiden, in die dagen waarin het crediet veel grooter was omdat het minder werd misbruikt. En ze werkten niet voor hun naaste omgeving alleen, maar wel degelijk voor de wereldmarkt. De Hollandsche linnens en het Hollandsch papier vonden zoowel aftrek te St. Petersburg als in Spanje en de Levant, en de tegenwoordige Hollandsche of Nederlandsche kantoren te St. Petersburg zijn hun ontstaan verschuldigd aan den linnenhandel, die van Vriezenveen is uitgegaan. Maar niet alleen de linnens van dien tijd mochten zich in den wereldhandel verheugen, elke tak van nijverheid leverde daarvoor zijn contingent en breidde zich uit over de geheele wereld. Was Leiden de zetel der wetenschap die uit alle landen de dorstenden naar kennis tot zich lokte, de kleine maar machtige Republiek was voor handel en nijverheid de markt van Europa, die alle belangstellenden tot zich trok, tot zelfs den Czaar van Mos-

Digitized by Google

coviё, die daardoor de grondlegger werd van Ruslands grootheid en bloei. En men kan haar niet noemen eene nijverheid van kleinen omvang of voor beperkten kring, de Leidsche of de Zeeuwsche lakenweverijën, de Hollandsche scheepstimmerwerven, de zeildoekmakerijen van Krommenie, de papiermolens van de Zaan of den belangrijken scheepsbouw aldaar. In het laatst van de zeventiende en in het begin van de achttiende eeuw, was de nijverheid aan de Zaan tot zulk een hoogen trap van bedrijvigheid gestegen, dat een ooggetuige ons daarvan de volgende statistiek heeft nagelaten.

„Hier hebt gij in 't geheel, hoeveel molens op Zaandaam staan, die ik alle hebbe geteld in de maand van Junij 1708. 183 Zaagmolens, 70 Olijmolens, 35 Pelmolens, 20 Papiermolens, 18 Verfmolens, 16 Tabaks-(Snuif)molens, 15 Volmolens, 5 Meelmolens, 4 Mostertmolens. Deeze allen heb ik opgeschreven met namen en toenamen, van de Molens en van de Bazen, en rust nog onder mijn etc." — „66 Molens heb ik nog geteld daar ik de namen niet konde van krijgen, 432 Molens staan der in 't geheel op Zaandam. 306 Nieuwe schepen en vaartuigen stonden op de Hellingen die gebouwt wierden." (Zie DIRK BURGER VAN SCHOOREL, Chronijk van den stad Medenblik, pag. 85). Voegt men hierbij de talrijke bedrijven aan de bloeiende scheepvaart, aan de groote (haring)-visscherij en aan de walvischvangst verbonden, dan verkrijgt men een denkbeeld van den grooten omvang der bedrijvigheid dier dagen en van de menigte werklieden, die onder het bestuur stonden of van een enkel hoofd of van belangrijke maatschappijen, die

Digitized by Google

honderde werklieden in dienst hadden. En aan overspannen ondernemingen, aan groote combinaties, of aan scherpe afscheiding der standen ontbrak het evenmin in dien tijd, toen de aristocratische familiën ontstonden, oude en nieuwe patriciërs, die de regeeringsposten onderling verdeelden, hunne naaste omgeving met sinecures verrijkten, ofschoon het kooplui en fabriekanten waren van dien tijd. Zij wisten den afstand wel te bewaren tusschen den werkenden stand en hunne geslachten, te veel wellicht en misschien meer dan de groote industrieelen van onzen tijd. Dat waren de tijden lang vóór de fransche omwenteling, toen de speculatie-geest ontaardde in al de dwaasheden van den actie-handel, die, vruchten van onbeheerde zucht naar grootheid, de aloude soliditeit van Hollands koophandel ondermijnden. Het was de fransche revolutie die bloedige wraak nam wegens de miskenning van den maatschappelijken band, en die met hare leuze: „vrijheid, gelijkheid en broederschap" het maatschappelijk vraagstuk wilde oplossen of den knoop doorhakken met de vinding van GUILLOTIN! En nog is de sociale kwestie aan de orde van den dag. Nu allermeest sedert de stoom zooveel verandering heeft te weeg gebracht in den aard van den arbeid. Opeenhooping van arbeidskrachten meer dan voorheen, overproductie van de vruchten der nijverheid, groote tegenstelling van kapitaal en arbeid, strijd van den werkenden stand wegens wanverhouding tusschen verdiensten en behoeften. Deze behoeften vermeerderd door vermeerderde gelegenheid tot uitspanning en vermaak, maar ook door misbruik en overdreven zucht naar zinnelijk genot. Is vermeer-

Digitized by Google

dering van kennis voldoende om dat verbroken evenwicht te herstellen? De nijverheid heeft hieraan in de eerste plaats behoefte. De concurrentie eischt meer ontwikkeling. Maar de werktuigelijke arbeid is daaraan weinig bevorderlijk. Hoe meer de stoomkracht alles voor hare rekening neemt, hoe minder geestelijke inspanning van den arbeider gevorderd wordt. Als de machine horologiemaker wordt, zal men het vernuft van den horologiemaker niet meer bewonderen en de arbeider, die dag aan dag, jaar op jaar, niet anders doet dan draadjes aan elkander knoopen zal op den duur wel zeer draderig, maar weinig ontwikkeld worden. Hoe goed ook onderwezen, nogtans zal hij blijven die hij was, zoo hij niet de speelbal wordt van den eersten den besten die hem tot misdadige doeleinden misbruikt. Het is waar, alles is tegenwoordig op groote schaal, zoowel de strike (werkstaking) als de nijverheid, maar de sociale kwestie wacht thans evenzeer op bevredigende oplossing als in de dagen van ouds. In den bloeitijd van onzen scheepsbouw, toen de stille burger in den schofttijd menige baldadigheid van het werkvolk moest verduren en er veel geld door den werkman werd verdiend, werden de eerste dagen der week, even als thans in sommige fabrieken, in lusteloosheid en zonder energie doorgebracht, en hoe druk het werk was, de meesters moesten het aanzien, dat de werklieden slenterden bij den weg. En dat het soms tot botsingen kwam tusschen de werkgevers en het werkvolk, daarvan kunnen de menigte oproerige daden van vroegeren tijd getuigen. 't Kwam tot een uitbarsting in het laatst der achttiende eeuw, men streed tegen Priesterheerschappij en Aristocratie.

Digitized by Google

„Uit is het, uit is het, uit is het, uit,
Met allen dwang der Aristocraten."

was het vrijheidslied dier dagen. Men verbrak vermolmde melkjukken, zinnebeelden van het knellend juk der dwingelandij, men liet blinde vinken vliegen om hun het genot der vrijheid weer te geven — de arme vink was voor de poes! Beeld van den ondergang der beroemde Republiek! En zoo is het gegaan: vrijheid, vrijheid, was de leuze, haar zinnebeeld een hollend paard, zonder toom of teugel. En de vrijheid is ondergegaan onder het gewicht van het pessimisme. En de volkeren hebben ook dat juk verbroken. En er is rust gekomen en vrede in het land. En algemeene welvaart is gekomen in de plaats van ramp en ellende. En de stoom heeft eene nieuwe wereld van bedrijvigheid in het leven geroepen. Vooruitgang, vooruitgang is de leus van den dag. Kennis is macht! Geld is macht! Maar de stoom alleen zal der menschheid geen zegen aanbrengen. En de knappe lui zullen het maatschappelijk evenwicht niet herstellen, want „de kennis maakt opgeblazen, maar de liefde sticht." Ontwikkeling, vooruitgang, schoone leuzen waar ze niet aan eenzijdigheid worden dienstbaar gemaakt! Maar, zoo gevaarlijk een scherp mes is in de hand van een kind, zoo gevaarlijk is volksontwikkeling zonder moraliteit, of wilt ge liever, zonder zedelijkheid, (3) zonder ware godsvrucht. Wat de menschheid behoeft, wat het antwoord is op de sociale kwestie, wat de stoom alleen ten zegen der menschheid kan doen verstrekken, dat geeft niet de wetenschap, dat geeft niet de intelligentie op zich zelve

Digitized by Google

maar Hij alleen die „de weg, de waarheid en het leven is." En Hij is niet hier of daar, niet te Rome niet te Genève, maar binnen in u lieden. Wie is het die de wereld overwint? Welke is de band die ons allen kan vereenigen, armen en rijken, arbeider en chef, dan de zegenrijke band van het Christelijk geloof. Wordt dat levensbeginsel niet meer gewaardeerd, heeft miskenning en misbruik de waarde van het gebruik doen vergeten, verwacht dan uw heil niet van een vooruitgang die voortgaat in een eenzijdige richting. Neen, de maatschappij kan niet zonder het zuurdeeg dat alles doordringt en alles smakelijk maakt, en de ellende der maatschappij is de rechtvaardiging van het profetisch woord: „Zonder mij kunt gij niets doen."

„Zonder mij kunt gij niets doen."

Nu ja, zal men zeggen, dat spreekt van zelf, de uitbreiding des Christendoms zonder den geest van deszelfs Stichter zou een onbezonnen werk zijn, en die schoone gelijkenis van den wijnstok en zijne ranken, waaraan deze woorden ontleend zijn, is zeker een sprekend beeld van den noodzakelijken band die er altijd moet bestaan tusschen den leerling en zijn Meester. Als gij de rank afsnijdt van den stam, dan zal die rank geen vrucht meer dragen niet alleen, maar dan is het einde de dood. Maar dat is de geschiedenis van elk groot ontwerp, dat ontaardt van zijn levensbeginsel. Het kan een tijd lang zijn bestaan voortzetten maar het zal ten laatste wegkwijnen, omdat het geen toevoer meer heeft van levenssappen. Het

Digitized by Google

moge nog prijken met een schoonen naam, geen naam of vlag of leuze zijn voldoende tot handhaving van den ouden roem. Men kan wel misbruik maken van den schoonsten naam, maar dat misbruik zal slechts dienen om de beste zaak in discrediet te brengen. Geen beter bewijs daarvoor dan juist de geschiedenis der Christelijke Kerk. In hare ontaarding is de oorzaak van den tegenspoed dien zij ondervindt, zoo zelfs, dat men ten laatsten aus Religion (4) zich tegen haar verzette. Profetisch was dan ook het woord van den Meester tot zijn leerling, „zonder mij kunt gij niets doen." De geschiedenis heeft haar oordeel uitgesproken over de Priesterheerschappij, die gedurende eeuwen te vergeefs heeft beproefd en nog voortgaat te beproeven, met eene volharding eene betere zaak waardig, in den naam van den Meester, maar ver verwijderd van zijn geest, het doel dat zij zich voorstelt te bereiken. Zij is op groote schaal het beeld van elk genootschap, godsdienstig of welk ook, dat ontaard van zijn beginsel, zijn kwijnend bestaan voortsleept of wel door den schijn de menigte verblindt en geen middel ontziet om zich te handhaven tot elken prijs. En dat niet altijd ter kwader trouw en niet zonder vrucht voor een tijd. Neen, onmiskenbare talenten, onbezweken moed en volharding in weerwil van tegenstand, vervolging en lijden, vruchten van een dwalend geweten, dongen naar de heerschappij over de gewetens der menschen, maar miskenden in den onvermoeiden kamp om de wereldheerschappij Hem, die gezegd heeft, „mijn koninkrijk is niet van deze wereld."

Dit alles echter heeft alleen betrekking tot het gebied van den godsdienst, zegt de praktische man

Digitized by Google

onzer dagen en waar het nu geldt de stichting en uitbreiding van den Christelijken godsdienst, daar zeker is het woord van zijn Stichter van toepassing „Zonder mij kunt gij niets doen." Zonder SOCRATES geen Socratische school. Zonder CHRISTUS geen waar Christendom. Maar indien nu het rijk van CHRISTUS geen rijk is van deze wereld, wat heeft het dan uit te staan met de groote vraagstukken van onzen tijd? De Godsdienst voor den Priester, de sociale kwestie voor den Staathuishoudkundige. Deze redeneering voert ons natuurlijk terug tot den schoot van de Kerk, de moeder der geloovigen. „Komt tot mij", zal ze zeggen, „ik zal u rust geven. Wij zorgen voor den hemel, laat de kinderen dezer wereld de dingen der aarde ter harte nemen, wij vragen slechts een offer van den onrechtvaardigen Mammon, opdat we met dien gouden sleutel de deuren openen van het hemelsch paradijs!" Alzoo, een staathuishoudkundige behoeft geen Christen te zijn, de Staat heeft met den godsdienst niets uit te staan. Wij staatsburgers, wat zouden wij niet kunnen doen zonder Hem? Of is de Christen de beste rekenmeester? Ook de Chinees of Japannees kunnen nog wel rekenen, ofschoon ze niet veel respect hebben voor het geloof der Christenen. Is de Christen de beste wis- of sterrenkundige? Ook de oude Egyptenaren waren maar blinde Heidenen, maar als wis- en sterrenkundigen waren ze tamelijk op de hoogte van hun tijd. En welk vak van menschelijke kennis of wetenschap, van kunst of smaak heeft iets aan het Christendom te danken? Heeft niet de verovering van Constantinopel door de Turken de oude letterkunde naar Italië

Digitized by Google

teruggebracht en een barbaarsch Europa beschaafd, en zijn de oude Grieken niet nog de leermeesters van het beschaafd, Christelijk Europa, in de leer van het schoone? Neen, neen, „zijn Koninkrijk was niet van deze wereld, anders zouden zijne dienaren (ook wel) voor Hem gestreden hebben." Maar zij hebben Hem gehoorzaamd en het zwaard weder in de schede gestoken, en ze hebben het aangezien dat de wereld Hem heeft bespot, verguisd en aan het kruishout genageld, zoodat er een zwaard ging door de ziel der bedroefde moeder, die daar stond weenende bij zijn kruis!

Wat heeft de wereld dan met Hem te doen, de wereld die haar oordeel over den man der smarten heeft uitgesproken?

De wereld, zij kan het wel doen buiten Hem. Wat heerlijke talenten hebben er niet uitgeblonken, die niets gemeens hadden met den Christelijken geest! Hoe groot en van hoe vèrreikende gevolgen was die groote omwenteling, die in het laatst der vorige eeuw, brekende met Priesterheerschappij en alle menschelijk gezag, de godin der Rede als Priesteres der menschheid ten troon verhief en eene nieuwe toekomst opende voor de groote Maatschappij der menschheid!

De Godin der Rede! Wat is er geworden van hare heerschappij? Wat is er geworden van het nieuwe Priesterdom, dat op hare altaren heeft geofferd? De nieuwe tempel is spoedig verlaten en de teleurgestelde menigte ten laatste twijfeling moede, is weergekeerd tot de moeder, die zij had verlaten, en met open armen heeft deze zich ontfermd over den verloren zoon. Maar, zijn ze er door genezen de wonden der Maatschappij?

Digitized by Google

De wereld kan ze niet genezen. De wereld kan haar eigen wonden niet genezen. Dat kon de oude wereld niet met haar schatten van kunst, met haar rijkdom van kennis. Oud en afgeleefd, verteerd en verkankerd was haar einde de dood! En de nieuwe wereld? Zij kan evenmin haar eigen wonden genezen. Zij beproeve wat zij vermag met haar reuzenwerken, met haar wonderen van kunst, met haar vereeniging van kracht. Indien de hemel zich niet over de aarde ontfermt, dan verandert het aardsche Paradijs in een woestijn. Een bezielende adem die aan alles nieuw leven geeft, is een adem niet van deze wereld. Een levensbeginsel dat alles bezielt en doortintelt is de geest van CHRISTUS, en voor wie zijn discipel zijn wil, geldt heden als voor eeuwen en voor de verste toekomst het woord van den Meester: „Zonder mij kunt gij niets doen."

Maar kan men dan b. v. geen staathuishoudkundige, geen rechtsgeleerde, geen geneesheer, geen koopman, geen fabrikant, geen landbouwer, geen arbeider zijn zonder Hem?

Wat kan men niet al, zonder een goed Christen te zijn? Geld verdienen b. v. in elk vak. Naam maken de gansche wereld door en uitblinken in zijn kring en stand. Geld winnen zeker en naam maken niet minder. Maar, zou het waar zijn dat de beste Christen de beste burger tevens is?

Wij willen eens andere vragen hierop laten volgen:

Is de rijkste inwoner van een land de beste burger?

Is de beroemdste advokaat de beste burger?

Is de grootste fabrikant de beste burger?

Is de grootste sterrenkundige de beste burger?

Is de grootste boer de beste burger?

Digitized by Google

Daar moet bij allen wat bijkomen!

En wij denken daarbij aan zekere rede van een waardig discipel van den grooten Meester, eene rede die begint met de volgende woorden:

„Al ware het dat ik de talen der menschen en der Engelen sprak en ik had de liefde niet” enz. enz.

En appliceer nu eens dit krachtig geneesmiddel aan de wonden der maatschappij. Wat dunkt u, zouden ze niet genezen? Laten we maar eens het huisgezin binnentreden, dat van dien Christelijken geest wordt bezield. En van het huisgezin gaat toch alles uit, dat is de Maatschappij in het klein. Zoo het huisgezin, zoo de Staat. Het is het middenpunt, van waar de stralen uitgaan.

Is die rijke man of die beroemde advocaat, of die machtige fabrikant, niet nog wat meer, indien hij van meet aan leerling is in de school van den grooten Meester? Ziet eens welk een geest dat huisgezin bezielt! Is het niet zoo: waar liefde woont gebiedt de Heer den zegen? Maar wie spreekt er nog van zegen in onzen tijd? Die zichzelven helpt heeft immers geen zegen meer noodig? Verouderde denkbeelden, de zegen des Heeren maakt rijk en hij voegt er geen smarten bij, of die andere: die zegen spreidt, wordt zelf ruim bedeeld. Werken, werken niet waar? want de vrucht is zoo zeker als oorzaak en gevolg. En bovendien, wilt ge met oude spreuken voor den dag komen, 't is de welbekende, die niet werkt, dat hij ook niet ete. Zeker, hij verdient niet zijn dagelijksch brood de onverschillige en trage, die zijn tijd in ledigheid doorbrengt, en geen mensch heeft een vrijbrief voor

Digitized by Google

traagheid en ledigheid. Dat is goed gezien, practische mannen op het kantoor, in de fabriek, in de raadzaal. Maar toch — het is niet alles, want ge vindt toch niet in uw activiteit, in uw onvermoeide werkzaamheid, in uw ondernemingsgeest de zekere waarborgen eener gelukkige toekomst. Maar wie weet dat ook niet en wie is daarop niet voorbereid? Als dan het heden maar gelukkig is. En waarom niet? Gij hebt nog een ongerepten naam. Is dat geen schat? Gij zijt gezien, gij zijt voorspoedig. Ziet de weelde van uw huis. Ziet den stroom der genietingen waarin ge u baadt. Wat ontbreekt u nog? Ach! daar kan nog zoo veel aan ontbreken, in eigen binnenste, in en buiten 'shuis, want 't is maar niet te ontkennen, daar moet vrede zijn van binnen, wil het goed zijn naar buiten en in huis? Nu dan in huis? Voor geld is immers alles te koop? Gij kunt b. v. voor geld koopen eene vrouw met een goed humeur, gij kunt voor geld uwe kinderen eene goede opvoeding geven, gij kunt voor geld trouwe, eerlijke dienstboden koopen! Niet waar, als gij er uwen geldzak maar voor zet, kunt ge vreugde van uwe kinderen beleven, en waar het aan geld niet ontbreekt, daar moet de klacht over het zedenbederf der dienstboden van zelf verstommen! Maar 't is toch vreemd, dat de beste dienstboden niet het meest door een hoog loon worden verlokt. 't Is toch vreemd, dat nergens meer wordt geklaagd dan waar men het meest gelooft aan de macht van het geld. Wonderlijke tijd dien wij beleven, waarin het wel schijnt dat men alleen heil verwacht van de verbetering van den minderen stand, alsof de bergstroom

Digitized by Google

van beneden naar boven moest gaan en de rivier stroomopwaarts moest stroomen.

„Geneesmeester! genees eerst uw zelven."

Mevrouw die altijd zoo klaagt over uwe dienstboden, wat is er van het voorbeeld dat gij geeft? Ja maar, enfin, ik leef in een anderen stand. Zeker, meer bevoorrecht. „Nu, wien veel gegeven is, van dien zal ook veel gevraagd worden." En Mijnheer! Zeker 't is wel jammer dat uwe vrouw zoo zenuwachtig is, maar aan die kwaal is met geld niet veel te doen. En dat gij op later leeftijd zoo veel verdriet hebt van uwe kinderen, dat komt toch niet dat gij er geen geld voor over hebt gehad, een gesoigneerde opvoeding mijnheer! maar wat hebt ge voor uw geld? Wat zoudt ge er niet voor willen geven, dat er liefde en vrede en geluk heerschte in uw huis, zoo'n zonnetje van binnen.

Wat kunt ge dan eigenlijk doen met al uw geld, met al uw grootheid, met al uw aanzien voor uw geluk, voor het geluk uwer omgeving; voor het geluk der maatschappij?

„Zonder mij kunt gij niets doen."

„Laat CHRISTUS over u lichten". Laat zijn licht u beschijnen.

Men geeft in onze dagen nog al veel geld voor de meesterstukken der kunst. Wat worden ze duur betaald die oude schilderstukken onzer groote meesters! Maar wilt ge eens een onbetaalbaar genrestukje zien?

Digitized by Google

Ziet dan eens dien waardigen huisvader in het midden van zijn gezin, wáár zit hij zoo gelukkig na de vermoeienissen van den dag, dan naast de trouwe deelgenoot in al zijn lief en leed, waar is zoo veel geluk als in het midden van dat bloeiende kroost? wáár anders zulk een tint van kalmen vrede dan in dat huisgezin waar men weet wat liefde is?

En ziet, dáár moet de sociale kwestie beantwoord worden, want de toekomst van een volk is in het huisgezin en gelukkig dat huisgezin, dat zich van God gezegend en daardoor gelukkig gevoelt! Ge gaat met nieuwen moed aan den dagelijkschen arbeid, hetzij op uw kantoor, hetzij in de fabriek, gij wordt niet ontmoedigd door ongunstige teekenen der tijden, gij weet te volharden, omdat gij gelooft, gelukkige leerling in de school van den grooten Meester! En uw werkvolk of uw dienstdoend personeel leert u achten, omdat gij, gij man des geloofs en der kracht, in elken stand, in elken kring de rechte man zijt op de rechte plaats.

De Christen ziet, gevoelt zijn plicht. En die plicht dat is niet de geschreven wet, dat is niet de burgerlijke moraliteit, maar dat is dat verheven „ik kan niet anders", de onweerstaanbare dwang van de wet der vrijheid. Uit het huisgezin van dien waren Christen komen niet die slechte dienstboden waarover men klaagt, maar komen die trouwe huisvrouwen van den waardigen werkman die weder in zijn kring de zegen is van zijn stand. Het is waar, talrijk is soms dat gezin van den handwerksman, en moeilijk is het daar soms om rond te komen, maar eendracht maakt macht, terwijl juist in deze school, waar men elkander

Digitized by Google

noodig heeft en zooveel moet verdragen, de gronden worden gelegd dier maatschappelijke deugden die, te midden der groote uitvindingen van onzen tijd den maatschappelijken toestand verbeteren, omdat ze van den besten geest worden bezield.

Wilt ge waren vooruitgang, wilt ge Volkswelvaart, wilt ge de Maatschappij verbeteren, veredelen? begin waar gij beginnen moet, bij U zelven, want niet in menigte van lidmaatschappen van vereenigingen, die er zeker genoeg zijn, maar in zelfverloochening, in zelfbeheersching is de groote levensvoorwaarde, Niet van den omtrek van den cirkel, maar van het middenpunt moet de kracht in de beweging uitgaan, en dat middenpunt, die kracht zijt gij, Christen niet in naam, maar met de daad en in waarheid. Van U, van U alleen is genezing te verwachten van de wonden der Maatschappij.

BIJLAGE.

Over den bloei der nijverheid te Zaandam zie LOOSJES, Zaanlansche dorpen, HONIG gesch. der Zaanlanden. Voorts LUZAC Holl. Rijkdom en COLLOT D'ESCURY Holl. Roem.

Dat men van ouds de dingen ook nog al in het groot dreef, getuigen niet alleen de eigenaars van talrijke fabrieken, van tien tot twintig oliemolens, van menigte schepen voor de buitenvaart, van straatvaarders (Middelansche Zee door de straat van Gibraltar) straat-Davidsvaarders, Groenlandsvaarders, Oostzeevaarders en de schepen der Oost- en West-Indische

Digitized by Google

compagnieën, maar ook de cijfers uit den tijd van den beruchte actienhandel) zie het groot tafereel der dwaasheid) toen men ook sprak van kapitalen van honderd millioen. Elke stad behalve Amsterdam begunstigde dezen voor velen zoo verderfelijken actiehandel.

„Amsterdam, Hollants grootste koopstat, die „Coningin van Nederlant” zegt de oude kronijkschrijver, „kreeg wel den eersten aanval, maar stond den storm grootmoedig door. Men kwam daar schielijk met een project van een compagnie van assurantie voor den dag. De boekwinkels pronkten met de gedrukte opstellen daarvan, maar de Heeren van de Regeering, in aanmerking nemende dat sodanig een werk en onderneminge ten hoogsten nadeelig en volstrekt verderfelijk voor den wezenlijken koophandel zoude zijn, wezen de aanzoekers van de hand en beletteden de oprigtinge van die ontworpene Maatschappij. „Maar te Rotterdam slaagden de speculanten beter. De eerste Compagnie werd opgericht met een kapitaal van 120 tonnen gouds. Op den 22 Junij 1720 werd onder Beurstijd tot de intekeninge gevaceert, die met zoo veel gretigheid geschiede, dat er wel ééns zoo veel wierd ingeschreven, als er om het oogmerk te voldoen, nodig was; en geschiede dit zoo schielijk, en met zoodanige drift en ijver, dat de inteekenaars op den volgenden dag, meer als 50 perCent op hunne ingeteekende kapitalen konden winnen.”

Dit voorbeeld werkte aanstekelijk. Middelburg volgde met eene actiën Maatschappij van 200,000 ponden Vlaamsch, iedere actie van 1000 pond, den Haag

Digitized by Google

met eene van Honderd millioen, Delft van zes millioen, Noord-Holland bleef niet achter, Hoorn, Alkmaar, al de steden van het Noorder Kwartier volgden het gegeven voorbeeld, Als ook Naarden, Weesp, en de provincie Gelderland, Zwolle enz. enz. en het einde was zooals men had voorspeld, groote teleurling en geldverlies.

Aan schimp en spot ontbrak het niet. De roskam der Actionisten, de Actionisten in de rouw, de Bankroetierswagen naar Vianen en andere spotprenten werden langs de straten gevent. In den schouwburg werd tot veertien achtereenvolgende reizen Quincanpoih of de windhandel gevolgd door Harlequin Actionist, onder luide toejuiching ten tooneele gevoerd. Voor een koffiehuis in de Kalverstraat te Amsterdam, dat men om den windhandel die er gedreven werd, in die dagen Quincanpoih noemde, liep het volk te hoop, gooide er de glazen in, liep de deur met geweld open en werd eindelijk door de politie uiteengedreven. „Het een en ander," zegt de Chroniek, „hielp het onbezuist gewoel een weinig aan 't bedaren, en de Winden, die zulke verwoestingen gemaakt hadden aan 't leggen: doch om deze gedenkwaardige beweging en ongehoorde schokking der Negotie, aan de nakomeling te doen weten en bekent te maken op welk een wijze voorzorge de voortgang van dit quaat gestuit is, heeft zeker gezelschap van liefhebbers onder den anderen ontworpen, en ter groote van een Ducaton doen slaan, een Médaille, verbeeldende MERCURIUS, door een zoort van Harpeijen aangevallen, mishandeld en gekluisterd; welke gedrochten van BELLEPHORON op Pegazus gezeten, op 't

Digitized by Google

vertoonen van zijn Schild, waarop men het wapen van Amsterdam ziet, verjaagt werden. In de lugt vertoond zich een benevelde zon, en tegelijk de Zuide en Weste winden, door welke de Kogge dier stad, op de baren gesold werd; rondsom en op de keerzijde staat:

Hoc Monstra repello.
Anno Memorando.
Posteritati
Mercatura
Ab
Ignoto Monstrorum
genere
Provido Consilio
Liberata
M.D.C.C.XX.

Almelo. CARDINAAL JR.
Em. Pred.

AANTEEKENINGEN.

(1) Het opstel is van den Heer BORGESIUS, en komt voor in de Vragen des Tijds, (Haarlem bij KRUSEMAN & TJEENK WILLINK), 2e jaarg. afl. 1.

(2) Wat vond G. N. VAN HOGENDORP in 1859 op zijne reis door Twenthe?

(3) Voor wie onderscheid maakt tusschen moraliteit en zedelijkheid. Ik zou liever zeggen Christelijke moraliteit.

(4) Toespeling op SCHILLERS woord:
Welche Religion ich bekenne? Keine von allen,
Die du mir nennst. Und warum Keine? Aus Religion.

Digitized by Google

DE 27ste OCTOBER 1553.

Met zwarte kool staat deze dag in de geschiedenis van het Protestantisme aangeteekend.

Toen verlichtten, nadat het vochtige hout langen tijd had gesmeuld, de rosse vlammen van een brandstapel de vriendelijke oevers van het meer van Genève.

Op die houtmijt blies een Spanjaard, MICHAEL SERVETUS, door den Raad van Genève als ketter ten vure gedoemd, den adem uit. Het laatste woord dat uit het midden des vuurs werd vernomen, was de bede: „JEZUS, gij Zoon des eeuwigen Gods, ontferm U mijner!"

De predikant, aan wien de droeve taak was opgedragen, den veroordeelde ten brandstapel te begeleiden, had hem, toen hij op weg derwaarts diezelfde bede uitsprak, bezworen dat hij toch zeggen zou: „JEZUS, gij eeuwige Zoon Gods, ontferm U mijner!" Doch SERVETUS was daar niet toe te bewegen geweest, al mocht hij hopen daarvoor zijn leven te kunnen redden; hij bleef getrouw aan zijne overtuiging en bezegelde haar met den marteldood.

„Al onze tranen kunnen," zoo als later een vrome burger van Genève klaagde, „dien vuurgloed niet

Digitized by Google

blusschen." Wat wij kunnen is dit: den man, die door zijne tijdgenooten zóó miskend werd, dat alle Protestanten van naam in Duitschland en Zwitserland — zelfs de zachtmoedige MELANTHON — hunne goedkeuring te kennen gaven over zijn gewelddadig uiteinde, in zijne eer herstellen door hem te laten zien zoo als hij was, verre verheven boven de bekrompenheid en den zoogenoemden geloofsijver van zijne tijdgenooten.

Aan den Maagdeburger predikant, HENRI TOLLIN, komt de eer toe hierin onvermoeid werkzaam te zijn. Een aantal opstellen zijn door hem in de laatste jaren in verschillende tijdschriften geplaatst, ten einde het licht der geschiedenis op den edelen martelaar te laten vallen.

Onlangs gaf hij in de verzameling van VIRCHOW en HOLTZENDORF eene rede over SERVETUS, gloeiende van eerbied en bewondering voor den lang miskenden man waaruit wij de volgende karakterschets ontleenen.

„Spanjaard, edelman, gesproten uit een oudchristelijken stam van rechtsgeleerden, opgegroeid onder de bloedige vervolgingen der Mooren en Joden, door de gruwelen der Inquisitie afkeerig geworden van alle onverdraagzaamheid, door den biechtvader van Karel V gevormd tot een leven in vrome oefeningen, aan des Keizers hof tijdens diens verblijf in Italië met alle heerlijkheid der wereld bekend geworden, — roemt hij als de gewichtigste gebeurtenis in zijn leven, dat hij eens in Toulouse een Bijbel vond.

„Van nu af doet hij afstand van eer, van genot en van alle goed dat hem ten deele viel. Hij heeft slechts één hartstocht — en dat is: JEZUS. Dezen JEZUS voor zich zelven te gewinnen en hem aan de wereld

Digitized by Google

bekend te maken, dat is voortaan het doel van zijn leven. Wat tegen JEZUS, den vriend van zijn hart, zich verzet, dat bestrijdt hij met al de geestdrift van een Spaanschen ridder. Zijnen JEZUS behoort de wereld.

„Maar dezen JEZUS, den Heiland der wereld, den persoonlijken Zoon Gods, wordt de heerschappij over zijne Kerk betwist door de Roomsche kerkleer der Drieëenheid, welke met den Bijbel niet in overeenstemming is en met de rede strijdt. De eer van JEZUS eischt, dat de Kerkhervormer met zijn beroep op de Schrift niet juist dáár zijn onderzoek stake, waar hij zich voor het Allerheiligste bevindt. Neen, indien éénе leer der Kerk aan de Schrift getoetst en volgens haar hervormd moet worden dan is het die over God en de drie personen.

„Voor deze overtuiging zocht SERVETUS de Reformatoren, den eenen voor, den anderen na, te winnen. Hij is dat aan zijn vriend, voor wien hij opkomt, verplicht. Het antwoord der Hervormers is verkettering, ban en dood. SERVETUS gevoelt zich verheven boven hunne bedreigingen en spot met hunnen haat. Nooit heeft hij menschen gevreesd of zich voor hen gebogen. Van zijne jeugd af heeft hij den dood in de oogen gezien. Het schijnt hem heerlijk voor de waarheid te sterven. Zoo werd hij zonder het te willen een hervormer; een hervormer, die dáár begon, waar de overigen waren blijven stilstaan.

„Maar de leer der Drieëenheid is algemeen aangenomen. Wie haar verwerpt, of ook maar aantast, stelt zich allerwege bloot aan de woede des volks. Sedert hij de Drieëenheidsleer heeft bestreden; kan hij het niet wagen den bodem van zijn innig geliefd

Digitized by Google

vaderland immer weder te betreden. Rijk begaafd, zoo als weinigen in die aan groote mannen rijke eeuw, op elk gebied dat hij betrad een nieuw licht ontstekend, moet hij vluchten uit Bazel, uit Augsburg, uit Straatsburg, uit Hagenau. Ook te Lyon en te Parijs wordt het hem al ras te benauwd. Elke maatstaf, dien men in zijn leeftijd aanlegde, was te klein voor dezen reus. Één Aartsbisschop slechts, PETRUS PALMIER, te Vienne, heeft hem verstaan; daar bracht hij elf stille jaren in rust en stille werkzaamheid door. Maar CALVIJN gunt hem geen vrede. Door des Hervormers bemoeiingen wordt hij te Vienne als ketter aangeklaagd en in den kerker geworpen. 't Gelukt hem naar Genève te ontkomen — dáár wordt hij verbrand.

„Vrij van menschelijk gezag, zoo als misschien geen tweede in de zestiende eeuw, maar als het de leer des Bijbels geldt stipt tot in het kleinste, belangloos zonder voorbeeld, vredelievend, geleerd en leergierig; zijn stil studeervertrek boven het gewoel der wereld verkiezende, afkeerig van alle uitersten en van elken woordenstrijd, dezelfde overtuiging telkens in andere uitdrukkingen wedergevende, in goede dagen overmoedig, bij tegenspoed op God vertrouwend, met een kinderlijk vromen zin; goedgeloovige Katholiek tot op zijn zeventiende levensjaar en sedert het vinden van den Bijbel een schriftgeloovige tot aan zijn laatsten ademtocht, van vrije Evangelische zienswijze, nimmer Protestant maar evenmin Pausgezind, heeft MICHAEL SERVETUS door zijn vrij beslist en onvoorwaardelijk vasthouden aan den Bijbel en den Bijbel alleen zich achtereenvolgens allen tot vijanden gemaakt.

Digitized by Google

„Hij leefde voor het volk, iedereen bewees hij hulp, ook voor de geringsten wenschte hij een leidsman ter zaligheid te wezen. Dit veroorzaakte dat hij het nergens, behalve in Vienne, langer dan een jaar kon uithouden, zonder gevaar te loopen van naar den brandstapel te worden gesleept: een salamander gelijk, wiens element het vuur is. Zichzelven genoeg in de kracht die God hem gegeven heeft, verheven boven alles wat hem toevallig wedervoer, gedragen door een koninklijken geest, gewoon zijn doel met één sprong te bereiken, bekommert hij zich niet om de woeste wereld, die hem omgeeft, en ligt als een Arragonische leeuw aan de voeten van JEZUS.

„Groot als geleerde, even vernuftig als oorspronkelijk, de geheimen der natuur beluisterende, de gewichtigste waarheden ontdekkende, door zijne tijdgenooten verlaten, miskend en gehoond, voor zijn eeuw schijnbaar te vergeefs arbeidende, heeft MICHAEL SERVETUS zich des te nader bij den hemel gevoeld, naarmate de aarde hem verder van zich stiet.

„Terwijl hij in alle vakken van wetenschap een scherpzinnig opmerker was, gisteren leerling, heden leeraar, morgen meester en gids, heeft hij nooit iets hooger willen zijn dan Bijbelonderzoeker.

„Zijn rustelooze ijver om de waarheid te vinden in alle godsdienstvormen, bij ZOROASTER, MOZES, PLATO, CHRISTUS en MOHAMED; zijn onkreukbare eerlijkheid in alle dingen en zijn mannenmoed ook tegenover de hoogste machten dezer wereld; zijn ongedwongen en opgeruimd, vrij en rein Christendom gaven hem, ook als hij voor zijne rechters stond eene waardigheid, waardoor hij de meerdere bleek te zijn, die verder zag dan

Digitized by Google

de aarde waar zijn voet op rustte, verder dan de spanne tijds gedurende welke zijn polsen sloegen, verder dan het nietige stof, waaruit zijn broos lichaam genomen was.

„Met het hart bij de lijdende menschheid, met het hoofd in den hemel, met den arm om den schouder van zijn goddelijken vriend JEZUS, met zijn geest bij God — zóó rijst de bleeke Spaansche reus uit de houtmijt van Genève voor ònze eeuw op en vraagt van uit de vlammen: mijn tijd heeft mij verworpen, voor de nakomelingschap heb ik geleefd. Verstaat gij wat ik wilde en waarvoor ik gestorven ben?"

Kampen.
Oct. 1876.

C. P. HOFSTEDE DE GROOT.

AANTEEKENING.

(1) Sammlung gemeinverständlicher wissenschaftlicher Vorträge von VIRCHOW und HOLTZENDORFF. Heft 254. Charakterbild MICHAËL SERVET's van Lic. Theol. HENR. TOLLIN.

In de Jenaer Lit. Zeitung 1876, 1, p. 20 geeft Prof. NIPPOLD van Bern verslag van een tiental opstellen van TOLLIN over SERVETUS en KALVIJN.

Nadat dit reeds ter perse was, zie ik dat ook ten onzent, in de jongste aflevering der Studiën en Bijdragen van de Hoogleeraren MOLL en DE HOOP SCHEFFER, de aandacht op TOLLIN is gevestigd door Dr. SEPP, die een uitvoerig verslag van den inhoud dier opstellen geeft.

Digitized by Google

EEN LUTHERWOORD.

Bij het schrijven van een populair stukje over LUTHER's lied: „Ein feste Burg ist unser Gott" werd mijne aandacht op nieuw getrokken tot een van die krachtige, verhevene en tegelijk naïeve woorden, waarin de Wittenberger monnik zoo rijk is geweest. Op eene der vergaderingen van Evangelischen (ik troost er mij in, dat die benaming onlangs aanmatigend en onzinnig is genoemd) had Prof. DE GROOT er op gewezen. Toen trof het mij en ons allen reeds. Maar nu doet het dat nog meer, nu mij helder werd, welk een licht de omstandigheden er op werpen. Namelijk LUTHER was, gelijk men weet, gedurende den rijksdag van Augsburg (1530) te Coburg (1). Hij zelf mocht er niet verschijnen, omdat hij nog altoos in den rijksban was en de etiquette in tegenwoordigheid des keizers wel wat al te zeer zou worden geschonden door den vogelvrij verklaarde. Maar naar den geest was hij er, en heeft niet minder dan te Worms en tegen de „Rottgeister" te Wittenberg, maar nu door zijne brieven aan Melanchton en anderen, die er over de confessie met de Roomsch–Katholieken onderhandelden, onsterfelijke woorden van verheven geloof en moed gesproken. Eén van die woorden is dit. MELANCHTON werd

Digitized by Google

door enkelen van kleinmoedigheid beschuldigd, ja! dat hij „kindischer denn ein Kind" was geworden. Dit zag, men begrijpt het, op de groote, in sommiger oog te groote toegefelijkheid van den grooten man, in wiens karakter het lag te staan naar het vredemaken en de zaligheid daarvan. Maar LUTHER hield hem trouw de hand boven het hoofd. Wel ontveinsde hij zich niet, dat MELANCHTON gevaar liep, zich door de listige en fijngesponnen netten der tegenstanders te laten vangen, en zich door hen tot te ver gedreven, of liever verkeerde toegeeflijkheid te laten vervoeren. „Verum," schreef hij aan SPALATINUS, „nihil metuo, quia si insidiis pergent, impingent ipsi in nostras insidias. Nam ubi hoc unum tenueritis, vos nihil contra Evangelium concessuros esse aut concessisse, quid tum illorum sunt insidiae? Et esto, aliquid manifeste (quod non facietis, Christo favente) contra Evangelium concesseritis, et ita in saccum aliquem aquilam istam concluserint: veniet, ne dubita, veniet Lutherus, hanc aquilam liberaturus magnifice. Ita vivit Christus, verum hoc erit." Wel kan men omtrent de ware exegese der plaats in twijfel zijn: of hij bij dien arend, in een zak gestopt, aan het Evangelie, dan aan MELANCHTON gedacht heeft. Ik durf het niet beslissen. In het laatste geval herinnert het woord aan het authentieke woord van HUS, waar deze in een zijner brieven uit de gevangenis schrijft: „dewijl reeds de gans (HUS = gans) hunne strikken heeft doorbroken, zullen andere vogels, die hooger stijgen, des te meer hunne lagen verijdelen." Maar om het even, altoos is het geheel dezer woorden een schoon bewijs, hoe

Digitized by Google

LUTHER, waar hij geheel zich zelf was, aan het Evangelie en aan niets dan het Evangelie, maar daaraan dan ook met geheel zijne heldenziel heeft vastgehouden. En waar ik vooral op wijs, bij een gewoon mensch zou er eene belachelijke aanmatiging uit die woorden spreken. Maar van LUTHER kunnen wij het dragen, dat woord: „ik, ik zal dien gevangen adelaar komen bevrijden, schitterend bevrijden." Doch neen! dat zegt hij niet. Hij zegt niet: ik, maar hij spreekt tot zijnen vriend als van een derden, als van een ander: „LUTHER zal komen." 't Is zoo eigenaardig mogelijk. Niet: Ik, LUTHER, — maar LUTHER zal komen. Als diezelfde man in diezelfde dagen aan MELANCHTON schrijft van zijn gebed, dan is het niet „LUTHER heeft voor u", maar „ik heb voor u gebeden en in mijn hart het Amen op mijn gebed gevoeld." En als diezelfde man, wederom in diezelfde dagen, met het oog op menschelijke kracht ook op zijn eigen kracht zich bewust is van het gevaar, dat de waarheid loopt, dan troost hij zich in God met dat verhevene albekende: „ik zag uit mijn venster het groote starrengewelf van God zonder één pilaar en toch staat het vast." Maar in dat andere moment, als hij schrijft: LUTHER zal komen, dan, hoe zal ik het uitdrukken? dan verheft hij zich onwillekeurig boven zichzelf, boven zijn onvolkomen, zwak, zondig ik, hij verheft zich tot het bewustzijn van de plaats, die zijne persoonlijkheid zelfs boven den veel geleerderen MELANCHTON in de geschiedenis van het godsrijk inneemt, de roeping, die hij hij alleen, in weerwil van zijne zwakheden en gebreken, kon vervullen.

Digitized by Google

En nu nog deze opmerking. Neen! 't is geen heiligschennis, als ik met LUTHER in éénen adem hier noem JEZUS. Trouwens een gewijd schrijver is er in voorgegaan, JEZUS aanduidend als dengene, in wien datzelfde geloof, dat in anderen was, is tot volmaaktheid gekomen (Hebr. XII : 1, 2). Maar ik zeg, indien een LUTHER en mannen als hij, bij alle hunne onvolkomenheden en in weerwil van hun diep zonde- en schuldgevoel, bij wijlen met zulk een zelfgevoel konden en mochten spreken, — zal het ons verwonderen, zullen wij er ons aan ergeren, of het alleen uit de ik weet niet hoeveelste omwerking der Evangeliën verklaren, — dat JEZUS dààr zoo vaak zich objectiveerend spreekt van: de Zoon des Menschen, de Zoon Gods, of ook alleen de Zoon? Geen groot man, ook geen LUTHER heeft volkomen zijne roeping vervuld, — JEZUS wèl, hij heeft werkelijk de idee van den Zoon des Menschen, van den Christus, van den Verlosser verwezenlijkt. Daarom mocht hij veeltijds en doorgaande doen, wat een man als LUTHER slechts een enkele maal deed. En toch ook bij JEZUS, ofschoon bij hem bij wijlen het: de Zoon en het ik samenviel (Joh. V : 19, 30), zijn de momenten, dat het psychische ik op den voorgrond treedt. In Gethsemané heet het als hij bidt: laat dezen drinkbeker van mij voorbijgaan: van den Zoon des Menschen, ware hier ondenkbaar. Maar tot JUDAS heette het: Verraadt gij den Zoon des Menschen, — en in de paaschzaal: Nu is de Zoon des Menschen verheerlijkt.

AANTEEKENINGEN.

(1) Vergelijk GIESELER III, 1, 245 seqq. en de prachtige bladzijden in RANKE's Deutsche Geschichte zur Zeit der Reformation.

(2) Vertaald luiden zij dus: "Maar ik ben niet bang, dewijl "als zij met hunne hinderlagen voortgaan, zij zelven in onze hin"derlagen zullen vallen. En gesteld, gijlieden mocht in het oog"vallend (maar gij zult het niet doen, met CHRISTUS hulp) iets tegen "het Evangelie in hebben toegegeven en zij (de tegenstanders) in "den een of anderen zak dien adelaar hebben opgesloten, hij zal "komen, zonder twijfel, komen zal LUTHER en dien adelaar schit"terend bevrijden. Zoo waarachtig CHRISTUS leeft, het zal gebeu"ren." Wat dat: onze hinderlagen betreft, ik houd dit voor een satiriek, of wilt gij humoristisch woord, waarmede hij uitdrukt, dat ten laatste tegen het Evangelie alle raadslagen zullen te schande worden.

(3) Zie dien brief in de Hist. et Monum. JOH. HUS, etc. Norinbergae 1715 I, 119. Ik vertaalde hem met andere brieven in mijn: Bijwerk enz. Rotterdam 1861, 126—173.

Digitized by Google

VERSCHIJNSELEN DES TIJDS.

De Synodale besluiten over de belijdenisvragen. — Gladstone over de gruwelen in Bulgarije. — Dillmann over den val van den Islam. — Twee professorale redevoeringen te Groningen.

Met een levendig gevoel van weemoed, vat ik ditmaal de pen op om de lezers van ons Tijdschrift op enkele merkwaardige verschijnselen des tijds opmerkzaam te maken. Er is toch weinig opbeurends, waarop wij het oog kunnen vestigen. Zoowel in onze vaderlandsche kerkelijke als in de Europeesche staatkundige wereld zijn stormen woedende, die òf reeds verwoesting hebben aangericht, òf met nog grootere vernieling dreigen.

De Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk had dit jaar een vraagstuk te beslissen van dien aard, dat, hoe ook hare beslissing mocht uitvallen, bij de scherpe tegenstelling tusschen de modernen ter eene en de orthodoxen en confessioneelen ter andere zijde, het zich niet anders liet verwachten, of de teleurgestelde partij zou scherpe pijlen van afkeuring tegen haar richten. Mocht ook al de beperking van de

Digitized by Google

rechten der ouderlingen bij het aannemen van lidmaten, bij de wijziging van art. 38 van het Reglement voor het godsdienstonderwijs door de Synode van 1875 voorgesteld, bij beide partijen, als in strijd met het presbyteriaal karakter onzer Kerk, afkeuring ontmoeten, de beslechting van den twist over het al of niet verplicht gebruik van de bevestigingsvragen (art. 39 v. h. regl. v. h. godsd. onderw.) moest, hoe zij ook uitviel, een der beide partijen in het harnas jagen. Waarlijk geen benijdenswaardige taak voor de leden van de Synode, om bij de tropische hitte van de maand Augustus ruim vijf dagen lang een afmattend debat te voeren, met het zeker vooruitzicht, dat men, hoe vredelievend ook gezind, door welke beslissing ook, de vredebreuk in de Kerk niet heelen, maar slechts grooter maken zou. Wat zich verwachten liet, is geschied. Nauwelijks was de beslissing van de Synode bekend, waarbij al de ten vorigen jare voorgestelde wijzigingen verworpen zijn, of de „hosannah's" der confessionneele en orthodoxe bladen wedijverden met het „kruisig hem" der moderne partij. Door de „Mededeelingen uit de Synode van 1876" welke Dr. RAUWENHOFF (1) uit zijne aanteekeningen heeft publiek gemaakt, zijn we met den gang der synodale debatten in kennis gesteld. Wel ontvangt men onder de lezing den indruk, dat de adviezen van de moderne leden in de Synode het uitvoerigst zijn medegedeeld. Maar we maken daar Dr. R. geen verwijt van. Hij wil toch vooral ook „dat de modernen onder de predikanten en gemeenteleden vernemen, op welke wijze hunne geestverwanten in de Synode beproefd hebben, helaas! te vergeefs, hun recht in de vaderlandsche kerk te handhaven (2)." Wij maken er slechts

Digitized by Google

opmerkzaam op, daar eerst eene even uitvoerige mededeeling van de adviezen der niet-moderne leden (waarom blijven die achterwegen?) recht geeft om over den loop van het geheele debat een onpartijdig oordeel te vellen. Dat de modernen hunne zaak met waardigheid en warmte hebben bepleit, zal elk onpartijdige zonder eenig voorbehoud moeten erkennen, en wanneer Dr. R., terugziende op het voor hem en zijne geestverwanten zeer pijnlijk debat, verklaart: „hoezeer de besluiten der Synode mij leed hebben gedaan, zal ik toch altijd een aangename herinnering bewaren van den humanen toon der discussie en van de welwillende gezindheid in den omgang der leden (3)," dan is ons dat eene getuigenis, door een humaan man gegeven, waaraan wij groote waarde hechten. De aanhaling van deze woorden in de „Hervorming (4)" met de schampere bijvoeging: „dat had er waarlijk nog bij moeten komen!" en het sarcasme in datzelfde blad (5) gericht tegen de uitdrukking: n a e r n s t i g e b e r a a d s l a g i n g, in de officiëele verslagen der synodale werkzaamheden, getuigt dat humaniteit nog niet het deel is van alle modernen. Waar hartstochten in het spel komen, is men onbillijk in de beoordeeling van anderen.

Wanneer ik nu de vraag stel: wat heeft de Synode van 1876 gedaan? dan is het antwoord hierop in weinige woorden te geven. Zij heeft zoowel de rechten der ouderlingen bij de aanneming van lidmaten (art. 38 v. h. regl. v. godsd. ond.) als het verplicht gebruik der vragen bij de bevestiging (art. 39 v. h. regl. v. godsd. ond.) g e h a n d h a a f d, gelijk dit sedert het in werking treden van genoemd reglement, 1 Oct.

Digitized by Google

1861, in de Ned. Hervormde Kerk was vastgesteld. Als Dr. R. in den aanvang zijner „Mededeelingen" (6) schrijft: „Er was alle reden om te meenen, dat de ontwerpers van deze vragen (de redactie was afkomstig van Dr. H. J. SPIJKER) volstrekt niet bedoeld hadden, de eerste vraag in dien zin tot de belijdenis der Kerk te maken, dat zij als een bindende letter voor de lidmaten zou gelden," dan had hij toch waarlijk een enkele reden tot staving van deze, tot de juiste beoordeeling der synodale besluiten veel afdoende stelling behooren aan te voeren. Ik sla de geschiedenis van de wording van dit reglement op en lees daar, dat de commissie voorstelde er bij te voegen: „door deze of dergelijke vragen" en wel, om te gemoet te komen aan de bezwaren van sommigen tegen de eerste vraag" (6). Maar de Synode besloot „na ernstige beraadslaging" dat de clausule der commissie „of dergelijke vragen" niet moet worden opgenomen (7)." Hieruit blijkt ontegenzeggelijk, dat de wetgever de in bepaalde woorden geformuleerde vraag bij de bevestiging van lidmaten heeft voorgeschreven en vastgesteld. Wat Dr. R. verder schrijft, kan toch hier tegenover geen bewijs voor het tegendeel wezen. „Volkomen ter goeder trouw" schrijft hij „hadden predikanten van allerlei richting die vragen door andere vervangen, of ze zoo gewijzigd, dat zij, naar hunne meening, beter aan de bedoeling der plechtige bevestiging beantwoordden." Dit handelen in strijd met het uitdrukkelijk voorschrift van het reglement getuigt òf van onbekendheid met de kerkelijke reglementen, òf — en dit zal toch wel bij de meesten het geval zijn geweest — van onge-

Digitized by Google

zindheid om de gemoedsbezwaren, die zij tegen de bevestigingsvragen hadden, aan de gehoorzaamheid aan de kerkelijke reglementen ten offer te brengen (9). De bewering van Prof. VAN BONEVAL FAURE (10), dat die predikanten niet alleen volkomen ter goeder trouw, maar met hun volle recht aldus handelden, is, meen ik, meer spitsvondig dan waar. Prof. FAURE zegt, dat bij de vaststelling van de artt. 39 en 41 van het regl. v. h. godsd. ond., waarin de bevestigingsvragen voorgeschreven en van de beantwoording dezer vragen de rechten aan het lidmaatschap verbonden, afhankelijk worden gesteld, „het gebiedend voorschrift van art. 62 van het algemeen reglement (11), dat de consideratiën der provinciale kerkbesturen wil hebben ingewonnen, vóórdat de Synode eene ontworpen verordening definitief vaststelt, niet is in acht genomen.” Ik acht deze redeneering geheel wederlegd door hetgeen VAN HAMEL (12) hierop antwoordt: „Het is waar, dat die vragen niet aan de consideraties der provinciale kerkbesturen en der classicale vergaderingen zijn onderworpen geweest. Maar zij maakten immers deel uit van een reglement, dat in zijn geheel de gewone tournée had gemaakt, en dat de Synode, volgens art. 62 A. R., volkomen vrij was, naar aanleiding der ingekomen consideraties, te wijzigen en te amendeeren. Men kan beweren, dat een geheele vervanging van voorgestelde bevestigingsvragen door nieuwe vragen wat kras is voor een amendement. Maar buiten de wet is de Synode van 1861 toch niet getreden. En geen der provinciale kerkbesturen, aan wie de eindstemming van het Reglement verbleef, schijnt er dan ook aan gedacht te hebben tegen dit „gebrek in den

Digitized by Google

vorm" „te protesteeren." Alleen het provinciaal kerkbestuur van Zuid-Holland, een der vier tegenstemmende kerkbesturen, gaf als een der redenen zijner afstemming van het reglement op: „dat de vragen, die volgens art. 39 voor de bevestiging van lidmaten gebezigd worden, door het bestuur geacht worden geenszins het kenmerkende onzer Hervormde belijdenis, met name tegenover de Roomsch-Katholieke Kerk, te doen uitkomen (13)."

Dat veertien jaren lang „predikanten van allerlei richting" — wij willen aannemen dat dit zoo is — in strijd met het uitdrukkelijk voorschrift van het reglement hebben kunnen handelen, zonder dat er een aanklacht tegen hen werd ingebracht, is een feit, dat zich althans grootendeels laat verklaren uit de tenonzent algemeen, ook bij kerkeraadsleden heerschende onkunde met betrekking tot de kerkelijke reglementen. Zoolang er geen aanklacht was, hadden de hoogere kerkbesturen geen oorzaak om tegen de overtreders op te treden. De aanklacht van den Nijmeegschen ouderling, tegen den algemeen geachten predikant HOOYKAAS HERDERSCHEE ingebracht, had, gelijk bekend is, ten vorige jare een waarschuwing en wegens herhaling der overtreding, dit jaar een schorsing in zijn ambt van zes weken ten gevolge. Dit eerste geval nu van bestraffing der wetsovertreding, dat, bij de bestaande spanning tusschen de partijen in de Kerk, zeker wel als de voorbode van meer dergelijke procedures mag beschouwd worden, werd, — volstrekt niet de oorzaak, die een dieperen grond heeft in de gemoedsbezwaren, maar — de aanleiding tot de van moderne zijde krachtig opgewekte beweging, waarbij zij op verandering der

Digitized by Google

wet aandrongen. De — ik spreek hier mijn overtuiging uit — zeer ongelukkige pogingen van de vorige Synode om aan de bezwaren der modernen tegemoet te komen, vonden bij „de groote meerderheid der Kerk" afkeuring (14). Zij leden dan ook aan eene jammerlijke tweeslachtigheid. Terwijl toch art. 39 v. h. regl. op het godsd.-ond. met de daarin „voorgeschreven" vragen onveranderd behouden werd, moest daarentegen eene toevoeging bij art. 22 v. h. regl. v. d. kerker. het gebruik dier vragen facultatief stellen. Vreemdsoortig expedient om beide partijen te gerieven! De voorgestelde verandering van art 38 v. h. regl. v. h. god.-ond., waardoor de afwijzing van den aannemeling, indien ook maar één der door den kerkeraad afgevaardigden voor de toelating was, onmogelijk gemaakt werd, was, ook naar het oordeel van vele modernen, eene al te groote beperking van het recht der ouderlingen (15). En, zoolang het lidmaatschap afhankelijk bleef van de beantwoording van welke vragen dan ook bij de bevestiging (16), leidde de voorgestelde verandering van art. 38, volgens welke „de aannemelingen tot de openlijke bevestiging als lidmaten worden toegelaten, indien zij verklaren: het evangelie van JEZUS CHRISTUS met een oprecht geloof aan te nemen", er slechts toe om de voorwaarden tot het lidmaatschap met eene nieuwe verklaring te vermeerderen. Men kan waarlijk niet zeggen, dat de Synode van 1875 ter bevrediging der partijen den weg voor hare opvolgster gebaand had. Het tweeslachtige der voorstellen, die zij aan de Kerk ter beoordeeling aanbood, heeft, meen ik, grooten invloed gehad op de verwerping door de „groote meerderheid der Kerk". Menig

Digitized by Google

modern zelfs heeft in de classicale vergaderingen tegen die voorstellen gestemd, omdat hij in zulk geven en nemen geen heil zag. Ware de quaestie zuiver gesteld geworden, dan zou, naar mijne overtuiging, de stemming in de classicale vergaderingen geheel anders zijn uitgevallen. Indien men toch uit de verwerping van de door de Synode van 1875 voorgestelde wetsveranderingen door „de groote meerderheid der Kerk" besluit, dat allen, die er tegen stemden, aan de eerste der belijdenisvragen zulk eene overgroote waarde hechten, dat zij die niet voor eene andere zouden willen verruilen, „mits daarin datgene werd uitgesproken, wat des Christens geloof in God, des Christens erkenning van JEZUS en het Christelijke godsdienstig-zedelijke leven specifiek onderscheidt" (17); waarlijk dan verklaart men den uitslag der stemming geheel verkeerd. Ik vind in dien ganschen strijd over de al of niet handhaving van de eerste der belijdenisvragen maar al te veel, waardoor het in mijn oog geen edele, ridderlijke strijd is. De waarheid ontbreekt er aan, of wordt ten minste niet onbewimpeld uitgesproken. Als de confessioneelen of orthodoxen, die jaren lang de synodale verordeningen in woord en geschrift aan de bespotting en minachting der Kerk hebben zoeken prijs te geven, nu de loftrompet blazen ter eere van de Synode van 1876, die in de belijdenis-quaestie de sedert 1861 bestaande verordeningen handhaafde; als zij de eerste belijdenisvraag, door een der vaders van het modernisme in ons vaderland, Dr. SPIJKER, opgesteld, nu ten veldteeken nemen in den strijd tegen de modernen, dan heeft dit in mijne oogen veel van een strategischen kunstgreep, die voor het oogenblik tegenover de mo-

Digitized by Google

dernen de overwinning moet verzekeren. Later kan weder een ander veldteeken zijne goede diensten in den strijd tegen de evangelischen bewijzen. De meeste modernen erkennen, al is het soms schoorvoetende, dat het niet aan het goedvinden van elken predikant mag worden overgelaten, op welke voorwaarden iemand tot lidmaat der Kerk mag worden opgenomen, en er dus een of meerdere bepaald geformuleerde vragen door de wet moeten worden voorgeschreven. Maar als zij tegen die eerste der belijdenisvragen zoo te velde trekken, is het dan wel alleen, omdat in die eerste vraag JEZUS CHRISTUS als „Gods eeniggeboren Zoon" wordt beleden? of is er niet menig modern, die evenzeer aan de belijdenis dat God „Schepper des hemels en der aarde" is, aanstoot neemt? Ook modernen zeggen, hetgeen wij volkomen met hen eens zijn: „Een Kerk moet — 't spreekt van zelf — een belijdenis hebben. Anders zou zij een geheel toevallige vereeniging zijn, zonder grondslag en zonder waarborgen voor de toekomst" (18). Maar zij zijn tegen de eerste belijdenisvraag, hoewel men erkent dat zij een minimum en wel „een heel klein minimum" van belijdenis bevat, omdat zij „niet langer als een eerlijk minimum" kan beschouwd worden, „nadat openlijk gezegd wordt, dat de woorden eeniggeboren zoon door allen kunnen uitgesproken worden, omdat die woorden voor verschillende opvatting vatbaar zijn (19). Hieruit volgt, dat de voorwaarde tot beslechting van dit geschil zal gelegen zijn in het vinden eener vraag, die zoo geformuleerd is, dat zij, bij allen instemming vindende, ook voor geen verschillende opvatting vatbaar is. Meent men dien steen der wijzen gevonden te hebben in de door de Synode

Digitized by Google

van 1875 in art. 38 voorgestelde verklaring door de aannemelingen af te leggen: dat zij „het evangelie van JEZUS CHRISTUS met een opregt geloof aannemen", of in de opneming dier verklaring als eerste vraag bij de bevestiging, naar het voorstel van den heer ZEEMAN; (20) dan spijt het mij zeer, dat, na de verwerping van het gewijzigd art. 38, het voorstel-ZEEMAN, dat als het ware het laatste noodschot der modernen was, door de na den vijfdaagschen strijd afgematte Synode is verworpen (21). Op de vraag toch van Dr. GLASIUS (22): „is 't dan om als Christen, als lidmaat der Ned. Herv. Kerk erkend te worden, niet genoeg in het evangelie van J. C. te gelooven?" antwoord ik, en ik geloof wel de meesten mijner geestverwanten met mij: ja! Maar dat dit „minimum van belijdenis" in dien zin een „eerlijk minimum" te achten is, dat de woorden „het evangelie van J. C." voor geene verschillende opvatting vatbaar zouden zijn, zal wel niemand durven beweren.

Hebben de modernen in de Synode op waardige wijze voor hunne zaak gestreden, daar buiten is de strijd op zeer onwaardige wijze voortgezet. Als dat de geest is, die in „het Nederlandsche Protestantenbond" voorzit, zooals die in de meeste artikelen, op deze zaak betrekkelijk, in de laatste nummers van zijn „Orgaan, de Hervorming' zich afspiegelt, dan is „het Nederl. Protestantenbond" waarlijk niet de drager van den geest van Hem, die het zijnen volgelingen blijft toeroepen: „leert van mij, dat ik zachtmoedig ben en nederig van harte; oordeelt niet, opdat gij niet geoordeeld wordt, want met welk oordeel gij oordeelt, zult gij geoordeeld worden, en met welke

Digitized by Google

mate gij meet, zal u wedergemeten worden." Van al dat uitvaren tegen de „leden der middenpartij," in de laatste dagen bij voorkeur met den naam „Groningers" bestempeld, hebben wij ons evenmin iets aan te trekken, als dat de lof en het zoet gefluit van orthodoxe bladen, o. a. het „Wageningsche Weekblad" ons welgevallig in de ooren klinkt. Wij wenschen ons aan het evangelie te houden. Omdat nu de eerste belijdenisvraag, naar onze overtuiging, den toets van het evangelie kan doorstaan, bestaat er voor ons volstrekt geen bezwaar om die vraag te behouden. Het bezwaar is van de zijde der modernen uitgegaan. En de wijze, waarop de vorige Synode aan hun bezwaar trachtte tegemoet te komen, vond bij de „groote meerderheid der Kerk" afkeuring. Waarom richt nu „de Hervorming" de pijlen harer verontwaardiging niet tegen de groote meerderheid der Kerk, in de classicale vergaderingen en provinciale kerkbesturen vertegenwoordigd? Maar neen! de „leden der middenpartij" in de Synode van 1876 zijn de kwade mannen. Zij krijgen de schuld van alles. Zij hadden moeten medewerken om wederom dezelfde, iet of wat gewijzigde voorstellen van het vorige jaar aan het oordeel van classicale vergaderingen en provinciale kerkbesturen te onderwerpen. Wel erkent de humane praeadviseur van de moderne richting in de Synode, „dat er ook van de zijde der tusschenpartij welgemeende pogingen werden gedaan om aan de bezwaren der modernen te gemoet te komen. Er zullen daarvan later nog meer voorbeelden volgen (23)." Maar voor de drijvers bij de moderne partij, voor wie het „Orgaan van het Protestantenbond" meerendeels zijne kolommen schijnt beschikbaar te

Digitized by Google

stellen, tradcn „de niet-moderne leden der Synode" in al hunne beraadslagingen op, niet als vertegenwoordigers der Kerk, maar als anti-moderne partijgenooten; in hun verblind parti-pris willen ze niet naar reden luisteren; de in de vaderlandsche kerk algemeen geachte voorzitter is „van stonde aan door een onverzettelijk parti-pris bezield, steunende op eene numerieke meerderheid," en de Groningers „vergenoegen zich maar met stemmen. Geen verandering, hoe ook genaamd, maar rust, rust, rust!" in prachtig Fransch er bijvoegende: „Tout est pour le mieux dans la meilleure des mondes!" Dat is niet de taal van heilige verontwaardiging, maar van onheilige kwaadheid. Goddank, dat er onder de modernen velen, zeer velen zijn, die van een geheel anderen geest zijn, mannen van Christelijken ernst, met den geest van Christelijke liefde en zachtmoedigheid bezield. Hartelijk hoop ik, dat dezen in de vergadering van 17 October den boventoon mogen behouden, de voorthollende drijvers van onberaden stappen mogen weerhouden en middelen mogen vinden ter voorkoming eener scheuring, die der Vaderlandsche Kerk tot groote schade zou wezen.

Ik stap van dit onderwerp af, in afwachting van de dingen, die komen zullen. De storm is op verre na niet voorbij gedreven. Met Dr. GLASIUS (24) zeg ik: „Zeker, wanneer wij eene scheuring der Kerk moeten wachten, dan doemt er eene donkere toekomst voor onzen blik op." Het zal dan bij die eene scheuring niet blijven, „en wat zich Ned. Herv. Kerk noemt, zal ten laatste slechts een verbrokkelde en neerstortende bouwval zijn van den prachtigen tempel, die in het bloed der vaderen was gegrondvest." Maar ik blijf

Digitized by Google

goeden moed houden. Wellicht dat in het voorstel-LUTI, dat in de Synode reeds de goedkeuring van mannen uit de drie verschillende richtingen verwierf, wanneer daarbij in eene korte en eenvoudige formule het belijdend karakter der Kerk gehandhaafd wordt, zooals dit door den heer H. PIERSON in zijn onlangs verschenen brochure (25) wordt ontwikkeld, het behoedmiddel tegen eene scheuring te vinden is. Indien men toch in halsstarrige vasthoudendheid aan de formule der eerste belijdenisvraag het heil der Kerk stelt, werkt men die scheuring ongetwijfeld in de hand. Geestig en naar waarheid schrijft PIERSON (26): „als de Kerk van CHRISTUS daardoor gered moet worden, dat men in plaats van haar te bouwen op den rotssteen van PETRUS, haar ophangt aan een formule van Dr. SPIJKER, vrees ik, dat de poorten der hel zich niet wijd zullen behoeven te openen om haar te overweldigen." Niet om die formule is het ons te doen, maar wel om den inhoud, maar in gewijzigden vorm, als die voor de behoefte des tijds kan gevonden worden.

Zijn in Nederland aller geest en hart zoo zeer vervuld van partijtwisten op staatkundig en kerkelijk gebied, zijn de vragen: een conservatief of liberaal ministerie? de belijdenisvragen bij de Nederl. Hervormde Kerk verplichtend of niet? zoozeer de overige, oneindig hoogere belangen der menschheid verdringende, dat de volksstem zwijgt, wanneer in Europa godsdiensthaat gruwelen pleegt „op zulk eene uitgebreide schaal, dat het elk voorbeeld uit den nieuweren tijd te boven gaat, en zoo onuitsprekelijk laag en wreed, dat het hart ze niet kan begrijpen en de tong en de pen ze niet naar evenredigheid kunnen beschrijven?" Helaas! dat schijnt

Digitized by Google

toch wel het geval te wezen; en wij achten dit een treurig verschijnsel bij ons volk, dat weleer vooraanstond in het betoonen van barmhartigheid aan ongelukkige slachtoffers van godsdiensthaat, gelijk die nu in Bulgarije bij duizenden geteld worden. Door dat steeds toenemend armzalig getwist op staatkundig en kerkelijk gebied, loopen de edelste gevoelens maar al te zeer gevaar bij de natie te worden uitgedoofd. De heer NYHOFF, die een goed werk verrichtte, met GLADSTONE's edele taal over de gruwelen in Bulgarije ook bij ons volk te doen hooren (27), schrijft terecht: „ware het niet te wenschen, dat ook ons vaderland zijne sympathie met Bulgarije en zijn afkeer van de gruwelen, door Turkije bedreven, openbaarde door, in navolging van Engeland, op het voorbeeld van Lady STRANGFORD en Mr. FREEMAN, eene inschrijving te openen, om den nood en de diepe ellende die daar heerschen te lenigen. Op dit veld van barmhartigheid kunnen alle politieke partijen elkander de broederhand geven en het eenmaal zelf zoo zwaar onderdrukte Nederland kan daardoor toonen, dat het eeuwig sympathie zal behouden voor allen, die door hun evenmensch lijden. Bovendien versterkt elke openbaring van humaniteit, in het aangezicht van zulke gruwelen, ons geloof" (24).

Wat we in het Oosten van Europa zien gebeuren, die laatste stuiptrekkingen van een rijk van meer dan dertig millioen inwoners, is eene zeer merkwaardige en leerrijke bladzijde van de geschiedenis der godsdiensten. „Het is," zegt GLADSTONE, „niet eenvoudig een Mahomedaansche kwestie, maar een kwestie van Mahomedanisme vereenigd met het bijzonder karakter

Digitized by Google

van een volksstam. De Turken zijn niet de zachtaardige Mahomedanen van Indië, noch de ridderlijke Saladins van Syrië, noch de beschaafde Moren van Spanje. Zij waren sinds den noodlottigen dag, toen zij voor het eerst Europa betraden, het groote anti-humane element in de menschheid. Waarheen zij gingen, lieten zij een breed bloedspoor achter zich, en zoover hunne heerschappij reikte, verdween de beschaving. Overal vertegenwoordigden zij regeering door geweld, tegenover regeering door de wet. Voor het bestuur geloofden zij steeds in een onverbiddelijk fatalisme; voor zijne vergelding hiernamaals, in een zinnelijk paradijs" (29). Dat volk, weleer de schrik van geheel Christelijk Europa, is inderdaad een spot van Europa geworden. Sedert langen tijd sleept het slechts door de uiteenloopende staatkundige belangen en oneenigheid zijner tegenstanders, een kommervol leven voort. De regeering moge aan Christelijke mogendheden beloften doen van hervormingen in haar bestuur en van betooning van verdraagzaamheid jegens hare Christelijke onderdanen, zij heeft de macht niet, om die beloften na te komen en de zich telkens herhalende uitspattingen van het fanatisme tegen te gaan. Nimmer is Turkije's machteloosheid zoo zeer aan het licht getreden als in den bloedigen strijd der laatste maanden tegen de Serviërs en Montenegrijnen. „Tegen een handvol volks trekt een rijk van meer dan dertig millioen inwoners al zijn militaire macht samen; voor dit doel gebruikt het al zijn eigen hulpbronnen en den geheelen eigendom van zijn schuldeischers, en na twee maanden van hopelooze werkzaamheid, pocht het nog op zijn half succès tegen Servië en Montenegro. O schimmen van de BAJAZETS,

Digitized by Google

AMURATHS en MAHMOUDS (30)!" Is de doodsuur geslagen of zullen diplomatische kunstbewerkingen nog het leven van den stervenden trachten te rekken? De naaste toekomst zal hierop het antwoord geven. Maar welk ook dat antwoord wezen moge, aan redding van den doodzieke is althans door diplomatische kunstmiddelen niet te denken. De oorzaak van den hopeloozen toestand van het Turksche Rijk is in den godsdienst des volks, in het Islamisme, gelegen.

Treffend wordt dit in het licht gesteld door den Orientalist AUG. DILLMAN, in zijne feestrede, op den dies natalis der Berlijnsche universiteit uitgesproken (31). Hij begint met aan te toonen, welk eene belangrijke roeping het Islamisme te vervullen had, in de eerste eeuwen van zijn bestaan. Ontstaan, toen de kracht en het wezen des Christendoms door twisten over de trinitarisch-christologische mysteriën, door het monniken-ascetisme en een nieuwen afgodendienst waren teloor gegaan, heeft het der menschheid groote diensten bewezen en menige deugd aangekweekt, waardoor nog in de landen, waar het Islamisme onbedorven is gebleven, zijne belijders menigmaal de Christenen beschamen. Ook in het beoefenen van kunsten en wetenschappen heeft het Islamisme zijn bloeitijd gehad, waarin het de Christenen verre vooruit streefde, en de Arabische geleerdheid heeft voor Christenen goudmijnen geleverd, die nog niet geheel zijn ontgonnen. Niet enkel aan het zwaard heeft het Islamisme zijne verbazende uitbreiding en eeuwenlang bestaan te danken; maar dat het eenigermate de geestelijke behoeften zijner belijders bevredigt, daarvan getuigt nog de taaie weerstand, dien het aan elke poging ter bekeering van

Digitized by Google

de zijde der Christenen biedt, al mogen ook strenge staatswetten dien weêrstand schragen. Trouwens, ook het Christendom heeft niet geschroomd zich van vleeschelijke wapenen te bedienen. KAREL de Groote, de Duitsche Ridders, de Spanjaarden in Amerika hebben Heidenen door het zwaard bekeerd. Kruistochten tegen ketters en dragonades waren ook in de Christelijke Kerk mogelijk. De inquisitie en autodafé's zijn alleen binnen haar gebied bekend. In de behandeling van weerlooze gevangenen staat RICHARD LEEUWENHART verre beneden SALADIN en aan onmenschelijke wreedheden, gelijk de onbeschaafde Mahomedaansche Barbaren die ten allen tijde en in de laatste dagen weder bedreven hebben, maakte ook een der Afrikaansche generaals (de maarschalk PELISSIER) van den allerchristelijksten koning nog voor weinige tientallen van jaren zich schuldig. Tusschen hetgeen de godsdienst vordert en de werkelijke betrachting in het leven, is er altijd, zoowel bij Christenen als Mahomedanen, eene groote kloof geweest." Bij deze redeneering ziet DILLMANN al tezeer voorbij, dat de Mahomedaan, die het zwaard trekt voor zijn godsdienst, het voorbeeld en voorschrift van zijnen Profeet volgt, terwijl de Christen, zulks doende, tegen den geest en het uitdrukkelijk bevel zijns Meesters handelt.

„Hoe openhartiger wij dit alles erkennen," zegt DILLMANN, „des te minder behoeven wij te schromen om de ware en wezenlijke gebreken van den Islam aan te duiden. NATHAN's rechter heeft wel de drie, om den echten ring strijdende broeders eerst over duizendtallen van jaren bescheiden, om wederom voor den rechterstoel te verschijnen; maar ik meen, dat de geschiedenis nu

Digitized by Google

reeds duidelijk genoeg de oorzaken van den kwijnenden toestand van het Islamisme heeft aan het licht gebracht." Volgens DILLMAN is aan twee hoofdgebreken van het Islamisme die kwijning vooral toe te schrijven.

Vooreerst: MAHOMED maakt het den menschen te gemakkelijk. Wel kent hij den almachtigen, alwijzen, alles bepalenden, barmhartigen en genadigen God en den rechtvaardigen Rechter; maar de eischen, welke deze God den menschen oplegt, zijn veel te laag gesteld. Hij kent den geheelen omvang van het zedelijk gebied niet, maar prijst slechts enkele willekeurig op den voorgrond gestelde deugden aan. Zijne ascetische verordeningen: de dagelijksche verplichte gebeden, het vasten, de reinigingen, de spijsgeboden, de bedevaarten, het geven van aalmoezen en de strijd tegen de ongeloovigen hebben het vermogen niet om het hart te reinigen en den mensch met heilige geestdrift te bezielen. Al die plichten kunnen getrouw vervuld worden, en toch blijft de mensch in het zinnelijke verzonken, terwijl de voldoening zijner zinnelijkheid aan den belijder van den Islam daarenboven voor de toekomst in het Paradijs gewaarborgd wordt. Zucht en streven naar zedelijke volmaking wordt door den godsdienst niet bevredigd en opgewekt. Niet eens zoeken de Mahomedanen de uitwendige natuur met inspanning van alle krachten aan zich te onderwerpen. Krachtige maatregelen om zich tegen natuurrampen te beveiligen worden er nauwelijks genomen. Hunne schoone landen liggen in groote uitgestrektheid woest en onbebouwd. De schatten van den grond blijven onopgedolven. De zucht om het maatschappelijke leven te verbeteren is der Mahomedaansche wereld vreemd.

Digitized by Google

Geheele volken en volkstammen, die den Islam belijden, staan nog op denzelfden trap van beschaving of liever van onbeschaafdheid als voor eeuwen. Voor volksopvoeding wordt er nauwelijks iets gedaan. Scholen voor de lagere volksstanden heeft het Islamisme nooit in het leven geroepen. De kunst is slechts in enkele opzichten en dan nog zeer eenzijdig beoefend, maar nimmer als middel tot opvoeding van het volk aangewend. Vooral is een oud overgeërfd gebrek van de wereld der Oostersche volkeren: de lage schatting van de vrouw en het gemis aan hoogere opvatting van het huwelijk, door den Islam niet alleen niet opgeheven, maar nog zeer verergerd. Door de wantrouwende bewaking en smadelijke afsluiting der vrouwen, gelijk krachtens de verordeningen van MAHOMED in het tegenwoordige Oosten het geval is, is aan het familieleven zijn sieraad en liefelijkheid ontnomen en de vrouw buiten de gelegenheid gesteld, om den rijkdom en innigheid van het vrouwelijk gemoed ten volle te ontwikkelen en op den man haren zedelijken en veredelenden invloed uit te oefenen. Ook de prikkel, welken de hoop, als zij een ideaal ter bereiking voorstelt, voor de zedelijke volmaking aanbiedt, ontbreekt ten eenenmale aan het Islamisme. De Mahomedaan kent buiten zijn zinnelijk paradijs, dat licht verdiend wordt, geen ander doelwit om naar te streven dan de onderwerping van alle volken aan den Islam. Als diens heerschappij maar verzekerd is, leeft hij voldaan en zorgeloos, het overige aan God overlatende, die alles bepaalt. Daardoor vervallen de Mahomedaansche rijken, zoodra maar de heerschappij verworven is, spoedig in een gevoellooze rust en slaap ten doode.

Digitized by Google

Het tweede hoofdgebrek is volgens DILLMANN gelegen in het verkeerde openbaringsbegrip van den Islam. MAHOMED, ziende hoe de Joden en Christenen van zijn tijd hunne Heilige Schriften als een hun woordelijk van den hemel medegedeeld leer- en wetboek vereerden en gebruikten, hield het voor noodwendig om ook zijne bevelen en openbaringen als door God geschreven en hem toegezondene berichten aan zijne geloovigen in handen te geven. Naarmate zijne aanvankelijke waardeering van Jodendom en Christendom, door den gang van zijn leven en werken, tot eene vijandige houding tegenover beiden oversloeg, verhief hij zich zelven tot den laatsten en hoogsten Profeet of „het zegel der Profeten" en bond daardoor zijne aanhangers voor altijd aan de blinde gehoorzaamheid aan zijn persoon en aan de letter van den Koran. Terwijl de Schriften van Joden en Christenen zich eerst van lieverlede de hoogschatting verworven hadden en als heilige erkend waren, moesten MAHOMEDS uitspraken, zonder eenige uitzondering, van stonde aan als onmiddellijk van God afkomstig geloofd en opgevolgd worden. Zulk een wetboek, dat tot in elke letter op onfeilbaar goddelijk gezag aanspraak maakt, legt natuurlijk aan elk vrij onderzoek het zwijgen op en is de dood voor alle ontwikkeling. Elke vrijere beschouwing van den Koran of de pogingen, vooral bij het meer gemoedelijke Perzische volk, om door de mystiek, met verdraaiing van de woorden des Korans, aan de behoeften van het hart te voldoen, vonden dan ook slechts bij de meer ontwikkelden weerklank, maar drongen niet tot het volk door. Waagde b. v. de Khalif MAMOEN (813—33) om de stelling, dat de Koran geschapen, niet in absoluten

Digitized by Google

zin goddelijk is, tot staatsdogma te maken, reeds kort na zijn dood verwierf de tegenovergestelde stelling de opperheerschappij en zij is de heerschende gebleven tot op den huidigen dag. Daardoor vooral is reeds eeuwen lang bij het Mahomedanisme alle geestelijk leven uitgedoofd en heerscht er op elk gebied volslagen onvruchtbaarheid.

Na zoo de oorzaken van het verval van den Islam te hebben opgegeven, vestigt DILLMANN het oog op hetgeen wij thans zien gebeuren en zegt: „Wat in „onze dagen eene partij te Stamboel (Konstantinopel), „gedwongen door den nood der tijden, poogt te ver„krijgen, om namelijk aan de christelijke onderdanen „volkomene gelijkheid van rechten met de geloovigen „te waarborgen, dit zou een begin van waren vooruitgang „kunnen zijn, een eerste scheur in het taaie geloof aan „den Koran, een terugkeeren tot de betere beginselen, „welke de Profeet in het begin van zijn optreden voor„stond. Of die partij daartoe de macht en den tijd „heeft, dit zal weldra blijken. Maar hoe dit ook af„loope, de groote beteekenis van den tegenwoordigen „strijd is hierin gelegen, dat de voornaamste der Ma„homedaansche staten nu zoo ver gekomen is, dat hij „òf het zwaard trekken òf zich zelven hervormen moet. „Zegepraal der wapenen en bezit van macht was in de „schatting van het Islamisme altijd het afdoende bewijs „voor zijne waarheid. Alleen verlies van macht kan het „tot twijfel aan en tot inkeer tot zich zelven dringen. De „twijfel aan zich zelven zal ook hier, gelijk zoo menig„maal, het begin van beterschap wezen. Het heeft „lang geduurd, eer het zoo ver gekomen is, maar „eindelijk is het toch zoo ver gekomen. Hetgeen het

Digitized by Google

„ongeduld van vroegere eeuwen niet kon verwachten, „gebeurt nu voor onze oogen."

Wij wenschten wel, dat zoo velen, die uit de hoogte op het Christendom en onze Heilige Schriften neerzien, wat degelijker studie maakten van de geschiedenis, en hare lessen wat meer ter harte namen. Aan de ellende, door den Islam over de volken, naarmate zij zich trouwer aan zijne belijdenis hielden, uitgestort, staat de zegen over, waarin de Christenvolkeren te meer mochten deelen, naarmate zij zich trouwer aan de oorspronkelijke oorkonden, aan de Heilige Schrift hielden ter verkrijging der hoogste kennis en ter bevrediging van de behoeften des harten. Aan het einde zijner feestrede weidt DILLMANN uit over de hooge voortreffelijkheid van den Bijbel boven den Koran. Alles wat hij daar schrijft worde, vooral ook door de Bijbelverachters onzer dagen, gelezen en overdacht. „De Koran," zoo besluit hij zijn zeer merkwaardig betoog, „heeft bij de Islamitische volken „alle geestkracht uitgedoofd; de Bijbel daarentegen „is de frissche bron, uit welke (toen hij bij de Her-„vorming aan het volk teruggegeven werd) nieuw leven „door de verstijfde aderen der Kerk stroomde. En „toen ook in deze verjongde Kerk belijdenis-dwang, „autoriteits-geloof en dorre scholastiek zich andermaal „gevestigd hadden, was het wederom een dieper in-„zicht in dien Bijbel en eene nieuw ontwaakte weten-„schappelijke studie van den Bijbel, die deze nieuwe „kluisters verbrak en voor de individualiteit der volken „en geesten, voor de onuitroeibare zucht ter ontwik-„keling nieuwe, vrije banen opende, in gelooven en „in denken, in wetenschap en godsdienst." En nu

Digitized by Google

meene men niet, dat DILLMANN een man is, die der historische kritiek het recht zou ontzeggen om den door hem zoo hooggeschatten Bijbel te onderzoeken. Neen! aan die „chemie der geesteswetenschappen," zooals hij eigenaardig de historische kritiek noemt, worden, zegt hij, terecht de godsdienstige oorkonden des Christendoms even als die van alle volkeren onderworpen. „Hoewel menigmaal de strijd tusschen haar en het „oude lettergeloof hoog liep en nog voortduurt; één „ding kunnen wij nu reeds met zekerheid zeggen: „onze Bijbel treedt ook uit deze vuurproef slechts „reiner en heerlijker te voorschijn, omdat hij eeuwige „goddelijke waarheid bevat; en het door de kritiek „gezuiverde Christendom zal zijne wereldoverwinnende „kracht ten volle doen blijken, eenmaal ook aan die „volkeren, die hem tot nu toe den taaisten weerstand „boden, aan de volkeren van den Islam." Wij verblijden ons dat zulke woorden, waarin een krachtig geloof zich uit, door een der koryfeeën in de wetenschap in de gehoorzaal der Berlijnsche universiteit zijn gesproken.

Geheel anders is de taal, die den 12den October in de gehoorzaal te Groningen bij monde van den hoogleeraar SÄNGER, bij het overdragen van het rectoraat, vernomen werd (38). Men moet al een zeer vreemde voorstelling hebben van wat mensch te zijn in den waren, in den edelen zin van het woord beteekent, indien men met Dr. SÄNGER ter vorming van de studenten tot menschen het bezit van een goed tooneel, van goed drinkwater, van eene bad- en zweminrichting en van een goed stelsel van faecaliën-afvoer (!) als de meest onmisbare voor-

Digitized by Google

waarden beschouwt. Aan ernstige discussie is er tegenover zulke beweringen gelukkig nog geen behoefte. De waardige brief van den afgetreden curator en burgemeester VAN ROYEN (34) is een welverdiende kastijding den afgetreden Rector magnificus toegediend. Maar — en hierom alleen maak ik van die rectorale redevoering hier melding — ik acht het een zeer treurig verschijnsel des tijds, dat een man van wetenschap, als feestredenaar bij zulk eene plechtigheid optredende, herhaaldelijk bijbelwoorden, soms met geheel verkeerde toepassing, aanhaalt, klaarblijkelijk met het doel om den lachlust zijner hoorders op te wekken (35). Dat is eene ontwijding van den tempel der wetenschap. Waar zulk een geest onder de studenten wordt aangekweekt, werkt men krachtig mede, om aan de Groningsche universiteit het graf te delven.

Een tweetal dagen vroeger werd in diezelfde gehoorzaal eene redevoering van geheel andere gehalte door Dr. CRAMER uitgesproken, die zijn hoogleeraarsambt aanvaardde met het houden eener rede over „Kerk en Theologie" (36). Het onderwerp, hier behandeld, bezit ten volle de deugd der actualiteit, zoowel met het oog op het gevaar, dat de Theologische wetenschap bedreigt, nu zij verminkt aan de vaderlandsche universiteiten vertegenwoordigd blijft, als met het oog op het toenemend confessionalisme in onze vaderlandsche kerk, dat eene „steeds onverschilliger houding tegenover de wetenschap aanneemt". De hoogleeraar, evenzeer bevreesd voor de klip van het intellectualisme, waarbij op de behoeften van het hart, op de stem des gewetens en op het leven in zijne verschillende uitingen en openbaringen niet wordt gelet,

Digitized by Google

als voor de klip van een onbestemd, nevelachtig idealisme, waarbij een vaag en duister gevoel de plaats inneemt van een welverzekerd geloof, toont aan dat Kerk en Theologie ten nauwste met elkander verbonden behooren te zijn, elkander moeten dienen. Door de Theologie alleen kan de Christelijke Kerk haar ideaal bereiken, en alleen door de Christelijke Kerk kan de Theologie aan hare roeping beantwoorden.

Bij de ontwikkeling van de eerste stelling, die wij ten volle beamen, let de hoogleeraar, meen ik, te weinig op het groote verschil tusschen het ware wezen der Kerk en hare historische verschijning. Ware in de Kerk altijd het besef van hare roeping levendig geweest, dan zou zij ook altijd de behoefte aan Godgeleerde wetenschap hebben gevoeld. Maar het laat zich toch niet ontkennen, dat de Kerk, zooals zij in de werkelijkheid is opgetreden, in plaats van het licht der wetenschap op den luchter te plaatsen, het maar al te dikwijls onder de koornmaat verborgen heeft. Op de vraag, welke de hoogleeraar doet: „moet aan alle trouwe zonen der Katholieke Kerk liefde voor de wetenschap ontzegd worden, zoodra zij zich onderwerpen aan de besluiten van hunne Kerk?" (37) aarzel ik geen oogenblik een bevestigend antwoord te geven. Eenige bladzijden later zegt de hoogleeraar „zal eene Kerk de wetenschap liefhebben, dan moet zij, hoe conservatief zij van nature ook zij, vooruitgang in hare banier geschreven hebben" (38). En van eene „onfeilbare Kerk met eene altijd geldende belijdenis en onveranderlijke dogmen" wil hij niet weten: „dat is alleen de Chiistelijke Kerk, zooals zij eenmaal wezen zal, in al hare leden volkomen gereinigd en geheiligd, door geen enkele

Digitized by Google

aardsche belemmering meer teruggehouden van de volle gemeenschap met CHRISTUS" (39). Maar dat is juist de groote dwaling der Roomsch-Katholieke Kerk, waarin zij hoe langer hoe dieper verzinkt. Door de „eischen der wetenschap te erkennen, te eerbiedigen," zou zij zich zelf den doodsteek toebrengen. „Moet de Theologie vrij zijn van alles, wat haar in hare nasporingen belemmert en de volkomene vrijheid hebben om alles te verwerpen, wat zich voor hare rechtbank niet laat rechtvaardigen" (40), dan vraag ik, of het denkbaar is, „dat een trouw zoon der Katholieke Kerk, die zich onderwerpt aan de besluiten van zijne Kerk," de theologische wetenschap met liefde zou kunnen beoefenen? — En nu de Protestantsche Kerk, zoo als zij in werkelijkheid is opgetreden? Kunnen we van haar betuigen dat zij altijd de wetenschap heeft lief gehad? Ja, wij zeggen met den Schrijver, dat „WINER het Protestantisme toonde te verstaan, toen hij tot lijfspreuk zich koos: „der Protestantismus ist seiner Natur nach mit der Wissenschaft verwandt"" (41). Maar het valt toch niet te ontkennen, dat de Protestantsche Kerk meer dan eens, en al zeer spoedig na haar ontstaan, hare natuur verloochend en de vrijheid der godgeleerde wetenschap bij hare nasporingen belemmerd heeft. En wat zien wij nog in onze dagen gebeuren? De hoogleeraar zelf geve ons het antwoord op die vraag: „Eén ding kan ik niet verzwijgen, omdat het mij met toenemende bekommering vervult. Dit namelijk, dat er onder hen, die zich tegen de anti-dogmatische richting der wetenschap in veiligheid willen stellen, zoo velen zijn, die bijkans geen andere schuilplaats kennen dan het Confessionalisme. Steeds onver-

Digitized by Google

schilliger wordt de houding, die men tegenover de wetenschap aanneemt. Men blijft liefst buiten haar bereik. Men acht haar gevaarlijk, ten minste wanneer zij het zwaard der kritiek ontbloot, en haast zich, hare slagen te ontkomen achter de muren der Confessie. 't Is soms, of al het heil der Kerk van het handhaven der Confessie afhangt; of de Kerk hare hoogste en heilrijkste roeping vervult, als zij hare dogmen maar ongeschonden weet te bewaren, en zorgvuldig alle ketterij uit haar midden weet te weren" (42). We zeggen met den Schr.: „geen wonder dat de klove tusschen Theologie en Kerk daardoor hoe langer hoe dieper wordt." Maar op zulke droevige, telkens in de geschiedenis der Christelijke Kerk wederkeerende verschijnselen het oog vestigende, kunnen we toch de beschuldiging, dat de Christelijke Kerk geen behoefté aan godgeleerde wetenschap heeft gevoeld, niet zoo onbepaald met den Schr. (43) als een onrecht haar aangedaan beschouwen. Wie tegen de Christelijke Kerk als zoodanig, voor zoo verre zij aan hare oorspronkelijke roeping beantwoordt, „ihrer Natur nach", die beschuldiging inbrengt, doet haar groot onrecht aan; maar gedurende de achttien eeuwen van haar leven komen maar al te dikwijls en al te langdurige tijdperken van een abnormalen en ziekelijken toestand voor, in welke zij van die beschuldiging niet is vrij te pleiten. Mij dunkt, juist de beoefening der Christelijke kerkgeschiedenis biedt tegen eene idealiseering der Christelijke Kerk, waaraan de Schr. zich in het eerste deel zijner redevoering maar al te zeer schuldig maakt, het beste behoedmiddel aan.

Met veel meer instemming volgden wij den Schr.

Digitized by Google

in het tweede deel van zijn betoog. Met groote helderheid ontwikkelt hij daar het onderscheid tusschen de vrijheid, die gelijk aan elke, zoo ook aan de Theologische wetenschap toekomt, en de zoogenaamde „Voraussetzungslosigkeit." Terecht schrijft hij o. a.: „men eische van de godgeleerde wetenschap niet, wat men van geen enkele wetenschap eischt, dat zij bij haar onderzoek van twijfel uitga. Men stelle den theoloog de voorwaarde niet van eene tabula rasa (wit papier) te zijn tegenover het object van zijn onderzoek. Men betwiste hem het recht niet om uit te gaan van het geloof, zoo men ten minste aan de Theologie den doodsteek niet geven wil (44)." En welke is die Voraussetzung der Theologie? Zij is deze: „dat er een God is, die zich zóó aan den mensch heeft geopenbaard en blijft openbaren, dat de mensch Hem erkennen, aanbidden en liefhebben kan. Hiervan gaat de godgeleerde uit bij zijn wetenschappelijke onderzoekingen; gelijk de natuurkundige uitgaat van de stelling dat er eene natuur is, die kan waargenomen en gekend worden; en de beoefenaar van de rechtswetenschappen van de stelling, dat er rechtsbetrekkingen zijn in het maatschappelijk leven, die te ontdekken en te beschrijven zijn (45)." Terecht komt de Schr. op tegen de eenzijdige opvatting van wetenschap, alsof deze uitsluitend het werk zou zijn van den mensch als denkend en niet evenzeer van den mensch als gevoelend wezen, en handhaaft het goed recht der Theologie om bij hare onderzoekingen hare eigene methode te volgen, omdat zij haar eigen object heeft en de methode door het object wordt bepaald. Wij zijn het met den Schr. volkomen eens en achten het

Digitized by Google

voorbijzien van deze waarheid als de bron van zeer veel dwaling en misverstand in onze dagen, wanneer hij schrijft: „hoeveel ook de geestelijke wetenschappen, wat hare methode betreft, van de natuurkundige kunnen leeren, toch zal de methode nooit geheel dezelfde kunnen (liever: mogen) worden, daar de voorwaarden voor de kennis van de wetten des geestes andere zijn, dan die voor de kennis van de wetten der natuur. Wie in de historische wetenschap de methode der physica volgen wil, komt zeker op een dwaalspoor (46)." Daar het Christendom „de hoogste vorm is van het godsdienstig leven," is natuurlijk voor de Theologie, die zich uitsluitend op het terrein van het godsdienstig leven beweegt, de beschouwing van het Christendom, in den ganschen omvang zijner verschijning en uitwerking, hoofdzaak. In het Christendom leert zij tevens, „het door God gegeven middel kennen om tot den hoogsten vorm van het godsdienstig leven te geraken." Zal alzoo de Theologie aan hare roeping beantwoorden, dan „wordt zij van zelf naar de Christelijke Kerk gedrongen. Zonder de Kerk toch zou hij niets van het Christendom weten. Door de Kerk komt het woord der verlossing tot de menschheid. In de Kerk wordt de levenskracht van het Christendom openbaar (47)."

Met opzet schetsten wij den gang van des Schrijvers betoog in het tweede gedeelte zijner redevoering in zijne hoofdtrekken wat uitvoeriger af, en wij bevelen de lezing en bepeinzing van het door den hoogleeraar ontwikkelde vooral ten zeerste aan aan elk die met Dr. A. PIERSON (48) aan de Theologie, „in zoo verre zij dogmatiek wil zijn," de uitvaart meent te kunnen bereiden. Wij gelooven gaarne, dat de „behartiging van

Digitized by Google

de wetenschappelijke methode" voor Dr. P. een ethische zijde heeft (49)." Dit is bij elk oprecht beoefenaar der wetenschap het geval. De Christelijke theoloog is in zijn vol recht, en voor hem is het eene quaestie van het hoogste ethische belang, als hij bij zijn onderzoek die methode volgt, die door het object zijner wetenschap wordt bepaald. De vreugde van Dr. P. is gelukkig voorbarig, als hij zich verheugt, „dat 's lands penningen niet meer besteed zullen worden" ten behoeve der in zijn oog zoo schadelijke dogmatiek (50). In het Concept-Reglement toch op het Hooger Onderwijs in de Godgeleerdheid tot vorming van Evangeliedienaren voor de Nederlandsche Hervormde Kerk, voorloopig aangenomen in de zitting der Algem. Synode van 24 Aug. 1876, is „de leerstellige godgeleerdheid" onder de vakken van dat Hooger Onderwijs opgenomen. Geen enkel Provinciaal Kerkbestuur of Classicale Vergadering, — hieraan twijfel ik geen oogenblik — zal in dit opzicht eene wijziging in het Concept-Reglement voorstellen. Daar nu de Staat in art. 104 van de Wet tot regeling van het Hooger onderwijs aan het Hervormd Kerkgenootschap jaarlijks gelden toezegt, indien het tot het opleiden zijner leeraren een of meer leerscholen of scholen van hooger onderwijs vestigen mocht, behoeft men niet veel profetische gave te bezitten, om nu reeds te durven verzekeren, dat 's lands penningen ook nog ten behoeve der dogmatiek zullen worden besteed.

Het is zeer te wenschen, dat het voorstel der Synode om „in elke der drie steden, waar eene Rijks-Universiteit is gevestigd," het Kerkelijk Hooger On-

Digitized by Google

derwijs, door twee hoogleeraren, van wege de Nederl. Hervormde Kerk benoemd, te doen geven, bij de meerderheid der Kerk goedkeuring vinde, en dat de Staat hiertoe de Kerk in de gelegenheid stelle. Daarin zie ik een krachtig behoedmiddel tegen het gevaar, dat ook Dr. CRAMER (51) ducht, „dat de Theologie, die thans van de Hervormde Kerk is losgemaakt, ook van de Christelijke Kerk in het algemeen al losser en losser zal worden en daardoor meer en meer zal ophouden eene Christelijke Theologie te zijn, maar daardoor zal ook eerst waarheid worden, hetgeen de Staatswet tot regeling van het H. O. in art. 41 zegt, dat elke der universiteiten eene faculteit der godgeleerdheid bevat. Toen toch door de Tweede Kamer was aangenomen, dat men niet eene faculteit der godsdienstwetenschap voor die der godgeleerdheid in de plaats wilde stellen, toonden de Minister en de enkele afgevaardigden, die hem verdedigend ter zijde stonden, de ware strekking van dit besluit in te zien, door in het programma van onderwijs (art. 42) onder de vakken bij de faculteit der godgeleerdheid ook de leerstellige en practische godgeleerdheid op te nemen. Maar de groote meerderheid van de leden der Tweede Kamer, in den waan verkeerende, dat godsdienstwetenschap en godgeleerdheid (52) slechts verschillende namen zijn om dezelfde zaak aan te duiden, riepen eene faculteit van godgeleerdheid in het leven, die, met het oog op de vakken waarin onderwijs gegeven wordt, veeleer met den naam van faculteit der godsdienstwetenschap behoorde te prijken, of die eigenlijk een tusschending is, iets meer bevattende dan hetgeen stricto jure tot de godsdienstwetenschap behoort,

Digitized by Google

maar daarentegen wetenschappen, die ongetwijfeld in de „encyclopaedie der godgeleerdheid" eene voorname plaats te bekleeden, van den kring van het universitair onderwijs buitensluitende. Als de treurige verminking, welke de Staatswet ter regeling van het H. O. aan het organisme der Godgeleerde wetenschappen toebrengt, voor zooverre zij volgens art. 42 aan de Rijksuniversiteiten onderwezen zullen worden, door de uitvoering van het Kerkelijk Reglement op het H. O. in de Godgeleerdheid hersteld wordt, dan zie ik voor de Theologische wetenschap in ons vaderland de toekomst niet duister in. Dat toch de godsdienstwetenschap nevens de godgeleerdheid meer dan vroeger gekend en beoefend wordt, acht ik voor de godgeleerdheid, en wel voor de Christelijke godgeleerdheid, van het grootste belang. Naar mijne overtuiging gaat Dr. CRAMER veel te ver, wanneer hij, uit vrees dat het der Godsdienstwetenschap gelukken zal om de Theologie van hare plaats te dringen, beweert: „zoolang de Christenheid in God gelooft, heeft zij aan eene wetenschap van den godsdienst, tenzij deze beschouwd worde als een deel van de Prolegomena der Theologie, geen behoefte (53)." Geen Christelijk Theoloog, meenen we, kan de wetenschap van den godsdienst missen. Voor eene juiste beoordeeling van het Christendom, voor eene redelijke, op goede gronden steunende overtuiging dat „het Christendom de hoogste vorm is van het godsdienstig leven" is de beoefening van de godsdienstwetenschap, en wel vooral van de geschiedenis der godsdiensten in het algemeen, welke een voornaam deel der godsdienstwetenschap uitmaakt, ten eenenmale onmisbaar (54).

Door de vereenigde werking van de Staatswet en

Digitized by Google

van het Kerkelijk Reglement op het H. O. in de godgeleerdheid blijve de Theologie in ons vaderland haar Christelijk karakter behouden en beschijne haar meer nog dan vroeger het volle licht der wetenschap.

Dr. T. K. M. VON BAUMHAUER.

Zutphen,
October 1876.

NASCHRIFT. Onder het afdrukken dezer bladen zijn de besluiten der Vergadering van Moderne predikanten, gehouden te Amsterdam op 17 October, bekend geworden. Wij achten het beter, de bespreking daarvan uit te stellen, daar dan misschien van die besluiten reeds eenig gevolg te bespeuren is.

Digitized by Google

AANTEEKENINGEN.

(1) De voorwaarden van het Lidmaatschap van de Nederl. Herv. Kerk. Mededeelingen uit de Synode van 1876 door Dr. L. W. E. RAUWENHOFF, prae-adviserend lid. Haarl. 1876.

(2) t. a. p. bl. VIII. (3) t. a. p. bl. 10.

(4) »De Hervorming. Orgaan van het Nederl. Protestantenbond," 28 Sept. No. 39.

(5) ald., 14 Sept. No. 37. »De Synode van het jaar 1876 heeft dan na ernstig beraad gemeend de ten vorigen jare aangenomen verandering van art. 38 van het reglem. op het godsd. ond. en de aanvulling van art. 22 van het reglem. voor de kerker. te moeten intrekken; wederom na ernstige beraadslaging heeft zij gemeend een 6 of 7tal voorstellen op de aanneming betrekking hebbende te moeten verwerpen, en ten slotte heeft zij. al wederom na lange en ernstige beraadslaging gemeend, geen enkel nieuw voorstel van wetsverandering omtrent de belijdenis aan de Herv. Kerk te moeten aanbieden. We moeten natuurlijk bij alle soorten van kerkelijke en niet-kerkelijke kanselarijstijl een en ander door de vingers zien, anders zou de telkens herhaalde verzekering: wij waren toen ernstig, zeer ernstig, buitengewoon ernstig! ligt het vermoeden doen ontstaan, dat de Synode òf pour acquit de conscience, òf omdat zij verbaasd was over haar eigen plechtigheid, behoefte gevoeld heeft om den vinger te houden bij haar zeldzamen ernst en zich in al haar majesteit aan de wereld ten toon te stellen. Doch zooals gezegd is: we moeten het met zulke verklaringen niet zoo rigoureuselijk opnemen." (6) ald. bl. 2.

(7) Handel. v. d. Algem. Synode d. Ned. Herv. Kerk. 1861, bl. 216. (8) ald. bl. 325.

(9) Van dit gevoelen is ook de Hr. VAN HAMEL. »De Her-

Digitized by Google

vorming," 12 Oct., No. 41: „En nu het vrije gebruik dat vóór 1876 van de bevestigingsvragen gemaakt is? Moet men daaruit afleiden dat zij die de vragen niet, of gewijzigd, bij de bevestiging deden, volkomen overtuigd waren dat zij hierin de kerkelijke reglementen niet overtraden? Ik zou het waarlijk niet durven beweren. Merkwaardig is in dit opzicht het feit, dat de stellers van het adres der 400 predikanten in hun concept hadden geschreven: „Velen.... hebben immer gemeend — ofschoon op het standpunt der wet ten onrechte — dat het hun vrij stond... de vragen te wijzigen. Op verzoek van één der leden werd die parenthese geschrapt. Het adres was, meende hij, de plaats niet om de wettigheid van die afwijking te beoordeelen. Dit werd toegegeven, en de tusschenzin viel weg, ofschoon de overgroote meerderheid verklaarde dat de juistheid dier parenthese aan geen twijfel onderhevig kon zijn."

(10) „De Hervorming", 5 Oct., No. 40.

(11) Art. 62 van het in 1861 vigeerend Alg. Regl. luidt aldus: „De Synode arresteert de reglementen, welke voor de geheele Hervormde Kerk verbindend zijn. Elk reglement, door haar voorloopig aangenomen, wordt gezonden aan de provinciale kerkbesturen, om er hunne consideratiën op in te winnen. Van deze neemt zij kennis en maakt zij naar eigen oordeel gebruik, om daarna het reglement, met de veranderingen er in gemaakt, andermaal aan de provinciale kerkbesturen te zenden, die er dan hunne stem over uitbrengen. Wanneer de volstrekte meerderheid dier kerkbesturen zich voor het aannemen van het reglement verklaart, wordt het, als finaal aangenomen, door de Algemeene Synodale Commissie uitgevaardigd. Met veranderingen in de bestaande reglementen wordt evenzoo gehandeld." Vóór de vaststelling van het Regl. v. h. godsd. ond. moesten ook de classicale vergaderingen gehoord worden, gelijk ook geschied is, volgens art. 12 al. 2: „Indien deze reglementen of verordeningen bepalingen behelzen, die op de classicale vergaderingen of de kerkeraden rechtstreeks betrekking hebben, zullen de kerkbesturen de consideratiën der classicale vergaderingen op die punten vragen, om door haar regtstreeks aan de Synode te worden opgezonden."

(12) „De Hervorming" 12 Oct., No. 41.

(13) „Bijlagen van de Handel. der Algem. Synode v. d. Ned. Herv. Kerk ten jare 1862", Bijl. B., bl. 52.

Digitized by Google

(14) Zie het Rapport van de Comm. voor de voorloopig aangenomen veranderingen in de reglementen, medegedeeld door RAUWENHOFF, bl. 12. Deze Commissie bracht vier rapporten uit. Wanneer de „Handl. v. d. Algm. Synode" voor dit jaar zullen zijn uitgegeven, zullen we in staat gesteld worden, om door het tweede en derde rapport dier Commissie, waarvan het eene „over de adviezen der prov. kerkbesturen en van de class. vergaderingen betreffende art. 38 Reglem. op het Godsd. ond." en het ander „over de adviezen van de prov. kerkbest. en van de classic. vergader. betr. art. 22 Reglm. v. de kerkeraden" handelt, het oordeel van „de groote meerderheid der Kerk" nader te leeren kennen.

(15) Als zoodanig is die verandering, geloof ik, bijna uitsluitend beschouwd; maar zij kan evenzeer ten gevolge hebben, dat één enkel ouderling tegen het gevoelen der overige afgevaardigden in, de toelating van den aannemeling doorzet.

(16) Art. 41 v. h. Regl. v. godsd. ond. zegt: „Niemand treedt in de regten aan het lidmaatschap verbonden, dan die, na afgelegde belijdenis, als lidmaat is bevestigd".

(17) Woorden van W. FRANCKEN, „Geloof en Vrijheid" 1876, bl. 334.

(18) „De Hervorming", 28 Sept., No. 39.

(19) „Wat te wachten en te doen na de jongste synodale besluiten, door Dr. B. GLASIUS". Haarl. 1876, bl. 9 volg.

(20) RAUWENHOFF, t. a. p. bl. 63 volg.

(21) Dit voorstel vond met het voorstel LUTI (met 10 tegen 7 stemmen verworpen; de heer VAN HOORN was toen afwezig) nog den minsten tegenstand bij de Synode. Het werd met 10 tegen 8 stemmen verworpen. RAUWENHOFF, bl. 49 en 64.

(22) t. a. p. bl. 11.

(23) RAUWENHOFF, t. a. p. bl. 35. Op ééne plaats is ook R., hij zal het mij gereedelijk toestemmen, onbillijk tegenover de „tusschenpartij". Sprekende over de behandeling van het voorstel LUTI, zegt hij: „het lot van het voorstel was natuurlijk in handen van de tusschenpartij en uit haar ging geen enkele stem op ten gunste van de aanneming". Weinige regels te voren toch deelt hij mede: „Aan hen" (de moderne leden, die eenstemmig waren in hunne goedkeuring van het voorstel) „sloot zich ditmaal ook met warmte de heer MOLHUIJSEN aan".

(24) t. a. p. bl. 14 volg.

Digitized by Google

(25) „Aan de Moderne Predikanten in de Ned. Herv. Kerk. Eenige opmerkingen naar aanleiding van Prof. L. E. W. RAUWENHOFF's Mededeelingen uit de Synode van 1876, door H. PIERSON, Pred. te 's Hertogenbosch." 's Hertog. 1876.

(26) t. a. p. bl. 23.

(27) „De gruwelen in Bulgarije en het Oostersche vraagstuk, door W. E. GLADSTONE. Uit het Engelsch door D. C. NIJHOFF, met een Voorwoord. Naar het 66ste duizendtal." Culemb. 1876.

(28) t. a. p. bl. 61. (29) t. a. p. bl. 11.

(30) t. a. p. bl. 13 volg.

(31) „Der Verfall des Islâms. Rede zur Gedächtnisfeier der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin am 3 August 1876", von AUGUST DILLMANN in de „Protest. Kirchenzeit. für das evangel. Deutschl." bl. 750 volgg.

(32) De bekende orientalist G. WEIL in zijne „Geschichte der islamitischen Völker von MOHAMMED bis zur Zeit des Sultan SELIM," Stuttg. 1866, bl. 503 volg., acht twee voorwaarden, aan welke echter niet licht voldaan zal worden, onmisbaar voor het voortbestaan van het Turksche rijk. Vooreerst moet de Koran eene hervorming ondergaan door hetgeen alleen voor den tijd van MAHOMED paste, van het andere af te scheiden. Ten tweede moet er tusschen de verschillende Mahomedaansche volkstammen meer verbroedering plaats hebben. De Turken moeten zich niet langer rechten aanmatigen boven hunne Mahomedaansche onderdanen, en het betrekkelijk kleine hoopje Osmanen moet niet alleen het gansche rijk willen beheerschen.

(33) „Het Groningen der toekomst, de hoop harer universiteit. Redevoering uitgesproken 12 Oct. 1876 bij de overdracht van het rectoraat door Dr. W. M. H. SÄNGER." Gron. 1876.

(34) „Groninger Courant. Algemeen Dagblad voor de Prov. Groningen" van 17 Oct. 1876.

(35) De „Gron. Cour." van 13 Oct. schrijft o. a. „vele van de talrijke hoorders deden den tempel der wetenschap gedurig weergalmen van hun gelach. Die zich aan de vreemde uijen van den spreker op die plaats en die gelegenheid niet te veel ergerde, kon zich dan ook kwalijk van lachen onthouden"

(36) „Kerk en Theologie. Redevoering bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de Groninger Hoogeschool, uitgesproken 10 Oct. 1876 door Dr J. CRAMER." Gron. 1876.

Digitized by Google

(37) t. a. p. bl. 19. (38) t. a. p. bl. 23.
(39) t. a. p. bl. 21. (40) t. a. p. bl. 26 volg.
(41) t. a. p. bl. 18. (42) t. a. p. bl. 11 volg.
(43) t. a. p. bl. 18. (44) t. a. p. 27.
(45) t. a. p. bl. 31 volg. (46) t. a. p. bl. 29.
(47) t. a. p. bl. 39.

(48) "Ter Uitvaart. (Overdruk uit "de Gids".) Prof. VAN OOSTERZEE's Inleiding tot zijne dogmatiek en Prof. DOEDES' leer van God getoetst door Dr. A. PIERSON." Amst. 1876.

(49) t. a. pl. bl. 128. (50) t. a. p. bl. 1. (51) t. a. p. bl. 7.

(52) Prof. DOEDES schrijft in zijne "Encyclopedie der Christel. Theol." Utr. 1876 bl. 14: "Theologie of godgeleerdheid is, volgens het algemeen geworden spraakgebruik, de wetenschap, die zich bezig houdt met God en hetgeen op God betrekking heeft, waartoe ook de godsdienst behoort. Godsdienstwetenschap daarentegen is de wetenschap, die zich bezig houdt met den godsdienst, waarbij dan ook God ter spraak moet komen. Maar terwijl in de Theologie of godgeleerdheid God op den voorgrond staat, is in de godsdienstwetenschap de godsdienst hoofdzaak. God of godsdienst op den voorgrond, het verschil is te groot, om niet tegen de gelijkstelling van Theologie of godgeleerdheid en godsdienstwetenschap een bezwaar te doen ontstaan." Dr. CRAMER "Redev." bl. 30 schrijft: "Is dan de godsdienst het object der Theologische wetenschap? Neen. Ten minste wanneer de godsdienst alleen wordt opgevat als een psychologisch en historisch verschijnsel, dat door de wetenschap moet worden verklaard, terwijl de vraag onbeslist blijft, of hij in het bestaan van den levenden God, die zich in het hart van den mensch openbaart, zijn grond en zijn recht vindt. Dan is hij het objekt der Godsdienstwetenschap." En bl. 36: "Zonder het godsdienstig leven geen godsdienstwetenschap en geen Theologie. Maar terwijl de eerste het godsdienstige leven beschouwt als een feit, dat verklaard moet worden, beschouwt de laatste het als een feit, dat zijne verklaring vindt in de openbaring Gods, en bepaaldelijk als zoodanig in zijne waarde en beteekenis moet worden ontvouwd."

(53) Dr. CRAMER t. a. p. bl. 36.

(54) Vergel. DOEDES t. a. p. bl. 93 volg.

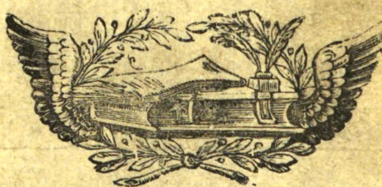
Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Stoom-Snelpersdrukkerij — van Meurs & Stufkens — Rotterdam.

Digitized by Google